

STUDIA CAROLIENSIA

FOLYTONOSSÁG ÉS VÁLTOZÁS – VALLÁSI ÉS NEMZETI IDENTITÁS RÉGEN ÉS MOST

A KÁROLI GÁSPÁR REFORMÁTUS EGYETEM
2024-ES ÉVKÖNYVE

Szerkesztette
Furkó Péter, Lányi Gábor János, Csőke Zoltán

Felelős kiadó:
Gyenes Ádám, a L'Harmattan Kiadó igazgatója
és Trócsányi László, a KRE rektora

Károli Gáspár Református Egyetem
1091 Budapest, Kálvin tér 9.
Telefon: 455-9060
Fax: 455-9062

© Károli Gáspár Református Egyetem, 2024
© L'Harmattan Kiadó, 2024
© Szerzők, szerkesztők, 2024

A szerkesztőbizottság tagjai:
Boros Gábor, Csanády Márton, Csoma Mózes, Fabiny Tibor,
Furkó Péter, Homicskó Árpád, Jakab Éva, Kendeffy Gábor, Literáty Zoltán,
Mészáros József, Pap Ferenc, Tóth J. Zoltán

Szakmai lektorok:
Bertalan Péter, Duráczyk Bálint, Fehér János, Hanula Gergely, Kiss Paszkál,
Kocsev Miklós, Köbel Szilvia, Kruzslicz Péter Pál, Lentner Csaba,
Mészáros László, Rigó Róbert, Simon Sára,
Szabóné László Lilla, Szászi Andrea, Szatzker Szilvia Veronika,
Szetey Szabolcs, Szontagh Pál, Tóth Orsolya

A borító Füle Tamásnak a Ráday Felsőoktatási Diákotthonról készült fényképe felhasználásával készült.

ISBN 978-963-646-196-6

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ (<i>Lányi Gábor</i>)	7
Bevezető gondolatok. Az identitás jogi aspektusai (<i>Trócsányi László</i>)	11
NÉMETH DÁVID: A hit identitásalkotó jelentősége. Keresztény identitás pasztorálpszichológiai megközelítésben	21

IDENTITÁS ÉS TÁRSADALOM MA

BÉRES ISTVÁN – KORPICS MÁRTA – HOMMER ANNA: Milyen csoporthoz tartozol? Megmondom, ki vagy! Offline és online vallási identitás vizsgálata hagyományorientált vallási közösségekben	33
PÓLYA TIBOR: A nemzeti identitás narratív vizsgálata	59
GYORGYOVICH MIKLÓS: Beszélhetünk-e még keresztény kultúráról? A kereszténység hatásának társadalmi érzékeltsége Magyarországon	73

IDENTITÁSOK SZIMBÓLUMAI

SZILÁGYINÉ KÓSA ANIKÓ: A felekezeti keresztnévadás identitásjelölő szerepe: magyarországi német esettanulmány	95
M. PINTÉR TIBOR: Szemléletváltások a bibliafordítás elméleti keretében	113

RÉGIÓ ÉS RELIGIO

BERTALAN PÉTER: Nemzeti identitás és megmaradás. Az egyházak helyzete a Dél-Dunántúlon 1956–1968 között, különös tekintettel a református egyházra	131
TRAJTLER DÓRA ÁGNES: „Magyar gyónás”. Az 1930-as évek agrárszegénységének kérdése és a nemzeti és keresztény identitás összefüggései a <i>Protestáns Szemle</i> tükrében	151

IDENTITÁS IDEGEN TÁJAKON

CSÍZY KATALIN: Európai identitás pogányság és kereszténység kettősében	169
DOMINIÁK ZSOLT: Protestáns válaszkísérletek a kelet-közép-európai sebzett kollektív identitás gyógyítására	181
KOROM ÁGOSTON: Nemzeti identitás az Európai Unió Bíróságának gyakorlatában, különös tekintettel a Garcia Avello- és az Antia Groener-ügyekben hozott ítéletekre	193

SORS ÉS IDENTITÁS

LIPS ADRIÁN: A nemzeti identitás és a vallásosság szerepe a Szelezcky-jelenségben	205
PULAY GYULA ZOLTÁN: Mit üzennek a mai vezetőknek Szent István király <i>Intelmei</i> Imre herceghez?	225

IDENTITÁSFOMÁLÁS, FORMÁLÓDÓ IDENTITÁS

CZEGLÉDI SÁNDOR: Az etnikai és a vallási identitás kérdései hazánkban 1841–1848 között a korabeli pedagógiai folyóiratok tükrében	239
PÁLMAI JUDIT: „Ha a föld Isten kalapja, hazánk a bokréta rajta!” Ideológiai nevelés a két világháború közti katolikus tankönyvekben	255
RIGÓ RÓBERT: A társadalmi felelősségvállalás erősítésének hagyományai a református nevelésben. „Gyakorlati kereszténységre nevelés” Kecskeméten a Horthy-korszak második felében	269
ALPÁR VERA NOÉMI: Innováció és nemzeti identitás. Dilemmák a gazdasági növekedésben	289
THOMA LÁSZLÓ RÓBERT: Az identitás fejlődésének modelljei a bibliai narratíva tükrében	315
TÓTH SÁRA: Kell-e félnünk a spiritualitástól? A protestáns identitás és a 21. századi képlékeny vallásosság	329
ABSZTRAKTOK	345
A KÖTET SZERZŐI	357

ELŐSZÓ

Az egyéni és közösségi identitással kapcsolatos kérdésfeltevések, különböző – nem egy esetben szemben álló – megközelítések és vélemények nemcsak a világi, de egyházi közéletünkben is egyre több figyelmet kapnak. Az identitás mi-benlétének komplexitását szem előtt tartva, illetve annak érdekében, hogy összetettségéről kiegyensúlyozott, objektivitásra törekvő, tudományos igényességű diskurzus folyhasson, a Károli Gáspár Református Egyetem 2024 áprilisában interdiszciplináris tudományos konferenciát rendezett „Folytonosság és változás – A vallási és nemzeti identitás régen és most” címmel. A tavaszi Károli Közös-ségi Napok keretein belül megvalósuló konferencia szép példáját adta annak a magas szintű és rendkívül sokrétű és színű tudományos tevékenységnek, amely a Károli Gáspár Református Egyetem karainak, tanszékeinek és kutatóintézet-einek keretein belül folyik, és amelynek segítségével a legkülönbözőbb társada-lomtudományi szaktudományok vizsgálati módszerein átszűrve kerülhettek megosztásra a vallási és nemzeti identitással kapcsolatos legfrissebb kutatási eredmények.

A konferencia szempontja volt, hogy a szekciókat inkább a közös témák, mintsem a közös tudományterület vagy pusztán csak az intézményes affiliációk határozzák meg, elősegítve a más intézményi egységekben vagy szakterületeken tevékenykedők kapcsolatépítését, reménységteljes jövőbeni további együtt mun-kálkodását. Ezek az alapvetések és szempontok tükröződnek vissza a konferen-cia tanulmánykötetében is, amelyben a konferencia több mint harminc előadó-jából huszonegyen jelentetik meg most tanulmányukat.

A kötet elején az előadás eredeti formájában közöljük Trócsányi László rektor plenáris nyitó előadását, amely *Az identitás jogi aspektusai* címet kapta, de amely szűkebb témáján túl a magyar és az európai identitás hasonlóságairól és külön-bözőségeiről, magáról az identitás fogalmának meghatározási lehetőségeiről, az európai identitás eredetéről, az ezzel kapcsolatos aktuális európai kérdésfelte-vések, vélemények és viták főképpen alkotmányjogi vetületeiről szól.

A konferencián elhangzott plenáris előadások közül Németh Dávid emeritus teológus professzor tanulmányát közöljük. A magyarországi pasztorálpszichológia

egyik úttörője a hit identitásalkotásban betöltött megkerülhetetlen jelentőségéről szól és írt.

Az „Identitás és társadalom ma” című szekcióban kaptak helyet a magyar társadalom – különösen a fiatal korcsoport – nemzeti és vallási identitásával kapcsolatos legfrissebb kutatási eredmények bemutatásai.

Béres István, Korpics Márta, Hommer Anna tanulmánya két hagyományorientált vallási közösség offline és online jelenlétét és működését vizsgálja. A tanulmány, bár partikuláris jelenséggel foglalkozik, a vallási közösségek online jelenlétével kapcsolatban általános érvényű, fontos eredményeket mutat fel.

Pólya Tibor annak érdekében, hogy bemutassa, hogy a narratív pszichológiai megközelítés sikeresen alkalmazható a magyar nemzeti identitás szociálpszichológiai kutatásában, a történetek kompozíciójának automatikus elemzésére kifejlesztett eszköz – a Narrative Categorical Content Analysis – segítségével végzett, a magyar történelmi eseményeket elbeszélő történetek narratív összetételét vizsgáló négy empirikus kutatás eredményeit mutatja be.

Gyorgyovich Miklós kutatása – a kereszténység hatásának társadalmi érzékeltsége – alatt nem a könnyebben számszerűsíthető vallási gyakorlatok intenzitását, vagy az emberek vallásosságára vonatkozó egyéb attitűdjeit érti, hanem a kereszténységből fakadó értékeket, normákat és életszemléletet, amely más szakírók feltételezése szerint is áthatja a judeo-keresztény hagyományra épülő társadalmak mindennapjait. Az ezer fő megkérdezésével végzett kvantitatív kutatás rámutat a keresztény kultúra máig megfigyelhető beágyazódására Magyarországon, főképpen a keresztény értékek, normák és ünnepek egyéni vallásosságtól függetlenül szerepére.

Az „Identitások szimbólumai” szekció az identitás és a nyelv, különösen a vallásos nyelv kapcsolatát vizsgáló kutatások szemléletmódjára szolgáltatott példákat. Az ebből a szekcióból beküldött két tanulmány közül Szilágyiné Kósa Anikó két német eredetű közösség – a katolikus Barnag és a református Zánka – példáján keresztül mutatja be a felekezeti névadás identitásjelölő szerepét. M. Pintér Tibor pedig egy bibliai szakasz négyféle (funkcionalista, literális és két különböző korszakban végzett egyszerű) szempontrendszer szerint végzett fordításának példáján keresztül mutatja be a magyar nyelvű bibliafordítás területén fél évszázad alatt végbement szemléletváltásokat.

A „Régió és religio” szekció az elszakított országrészek, illetve a közép-kelet-európai régió főképpen nemzeti, etnikai, de emellett vallási, felekezeti identitásának kérdéseit vizsgálta. Két tanulmány érkezett ebből a szekcióból a kötetbe. Míg Bertalan Péter tanulmánya az 1956–1968 közötti időszakban vizsgálja a somogyi protestánsoknak a pártállami ellehetetlenítő szándékokkal szembeni megmaradási törekvéseit, addig Harkányiné Trajtler Dóra a korszak egyházi

sajtójának tükrében vizsgálja a két világháború közötti református egyház szociális kérdésekkel kapcsolatos vitáit, nézeteit, álláspontjait.

Még nagyobb geográfiai teret fogtak át az „Identitás idegen tájakon” című szekció előadásai, amely európai és távol-keleti esettanulmányok kapcsán méltatta a nemzeti, etnikai és vallási identitás múltbeli és jelenkori kérdéseit. Csizy Katalin Julianus Apostata római császár Eumenioshoz és Pharianoshoz írt 8. levelének vizsgálata által színezi az európai identitás kettős – pogány és keresztény – gyökérzetével kapcsolatos felfogásunkat. Dominiák Zsolt a történelmi traumák által megsebzett kollektív identitások természetét mutatja be, megvizsgálva az ezen sebzettség enyhítésére rendelkezésre álló lelkigondozói eszközöket. Végül Korom Ágoston két európai uniós bírósági ítélet kapcsán mutat be és méltat olyan eseteket, amikor egy európai uniós tagállam jogrendje olyan szabályokat tartalmaz, amelyek az adott állam nemzeti identitásának megerősítését célozzák, ugyanakkor ellentétesnek bizonyulnak az Európai Unió jogával.

A „Sors és identitás” szekció kiemelkedő életutak példáján keresztül szemlélte a nemzeti és a vallási identitás összefüggéseit. Lips Adrián Szeleczky Zita színésznő 1936 és 1944 között megjelent filmjeiben és színházi sajtómegjelenéseiben mutatja be a nemzeti identitás és a vallásosság jelentőségét, Pulay Gyula pedig amelletts hoz fel érveket, hogy egy mai keresztény vezető számára milyen komoly aktualitása lehet egy közel ezer éve megírt királytükörnek, István király *Intelmeinek*, különösen ama megállapításának, hogy a vezetői eredményesség alapja az erényesség.

A legtöbb, szám szerint hat tanulmány az „Identitásformálás, formálódó identitás” szekcióból érkezett, amelynek résztvevői az identitás kialakulásának lépcsőfokaira, az azt befolyásoló tényezők vizsgálatára fókuszáltak.

Pedagógia jellegűek Czeglédi Sándor, Pálmai Judit és Rigó Róbert megközelítései. Czeglédi az 1841–1848 között megjelent pedagógiai folyóiratok – a katolikus *Religio és Nevelés*, valamint a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* – alapján vizsgálta a korszak etnikai és vallási identitással kapcsolatos kérdéseit, az identitással kapcsolatos felekezeti nézőpontok különbözőségeit vagy éppen egyezéseit.

Pálmai Judit a két világháború közti időszak nyolc alsó tagozatos katolikus tankönyvét, mint a korszak társadalmi értékeinek és normáinak lenyomatait vizsgálta meg az ideológiai nevelés szempontjából. Rigó Róbert a Kecskeméti Református Fiúgimnázium Soli Deo Gloria Diákmozgalmának és a helyi tanító-nőképző Lorántffy Zsuzsanna Egyesületének működését mutatja be, elsősorban a középiskolás korú fiúk és lányok szociális kompetenciáinak fejlesztésére, a szolidaritásra és a társadalmi felelősségvállalásra nevelésre vonatkozóan, amit

az akkori terminológia szerint „gyakorlati keresztyénségre nevelésként” fogalmaztak meg.

Alpár Vera tanulmánya a globalizált világban helyét és létjogosultságát kereső nemzeti identitás és egy adott ország innovációs képességének lehetséges összefüggéseit vizsgálja. Külföldi és hazai kutatások adataival támasztja alá, hogy az egyének szocializációja, kognitív képessége, tudományos tevékenysége és innovációs képességei meghatározzák egy ország nemzetközi versenyképességét, miközben a nemzeti identitás és kulturális örökség irányítja és formálja az innovációs folyamatokat és eredményeket.

A szekció utolsó két tanulmánya teológiai jellegű. Thoma László tanulmánya három, az identitás fejlődését leíró modellt (modern, posztmodern, metamodern) és azoknak a bibliai narratívával való kapcsolatát ismerteti és elemzi, megállapítva, hogy mai kulturális valóságunkban mindhárom modell szerint szerveződnének emberek, közösségek identitásai: az egymás mellett élő generációk, társadalmi csoportok talán emiatt is értik meg egymást oly nehezen.

Tóth Sára tanulmánya pedig arra a kérdésre keresi a választ, hogy hogyan van jelen ma, a 21. század első évtizedeiben a reformátori keresztyénség. A szerző szerint a teljesen képlékeny spiritualitás és az ebből adódó identitásvesztés, illetve az egyoldalúság és a bezárkózás két végletét úgy kerülhetjük el, ha a saját hagyományunk elsajátításából fakadó önbecsülést kiegyensúlyozzuk azzal, hogy kitesszük magunkat a másik korrekciójának. Összegzése szerint: „Az identitás-féltés elengedése paradox módon visszaadja a saját hagyomány gazdagságát az ahhoz való görcsös ragaszkodás nélkül.”

Végitekintve a kötetben helyet kapó legkülönbözőbb tudományterületi megközelítéseken, azt hiszem, joggal mondhatjuk, hogy szépen példázzák azt az egyszerűre magas igényességű és rendkívül sokszínű tudományos tevékenységet, amely a Károli Gáspár Református Egyetem öt karán és kutatóintézteiben az oktatói munka mellett és mögött zajlik. Reményeink szerint a kötetben leközölt tanulmányok útmutatásul, gondolatébresztésül és finomhangolásul szolgálhatnak a téma iránt érdeklődők számára, emellett pedig további kutatási irányokat jelölhetnek ki, újabb kutatócsoportok, kutatói együttműködések létrehozására inspirálhatnak.

2024 nyarán

A szerkesztők nevében:
Dr. habil. Lányi Gábor
egyetemi docens (KRE HTK)

BEVEZETŐ GONDOLATOK

Az identitás jogi aspektusai

Nem tudom, hogy a teremben helyet foglalók mennyire szeretik a filmeket, de engedjék meg, hogy egy filmes példával vezessem be rövid előadásomat, amiben az identitás szavunk által lefedett kortárs kulturális és jogi viták kulcsára igyekeznék rávilágítani a globalizálódó Európában.

A *Saul fia* 2016-os amerikai filmes elismerése a legjobb külföldi film kategóriában nem az első magyar siker volt: 1982-ben már a Szabó István által rendezett *Mephisto* is megkapta ezt a díjat. Szabó Istvánnak egy másik filmjét is jelölték Oscarra, a *Redl ezredest*, amely Alfred Redlről, egy rutén vasutas család gyermekének életéről szól, aki az Osztrák–Magyar Monarchia kémelhárítási főnökévé vált éppen az első világháború kitörése előtt. A film bemutatja, Redl hogyan tagadja meg a családját, a barátait és végül önmagát, hogy rutén identitását is elhagyva végül csak a Kaiser, a császár alattvalójává váljon, elveszítve minden önálló mérlegelési képességét. A film egyik kulcsjelenetében a párviadalba egyébként néhány perc múlva belehaló cseh katona kétségbeesett szavai – „nem bírom ezt a kettős életet” – jól ábrázolják a Monarchia nehézkes viszonyát a benne élő népekkel, és azt, valójában teljesen más történelmi korszakban is milyen meghatározó, ha úgy akarom, történelemformáló szerepe volt az identitás kérdésének. Redl ezredes nem tudott megbirkózni a kettős identitással. Ahogy az Osztrák–Magyar Monarchiában, ma az Európai Unióban ugyanúgy felmerülhet az identitás rétegződése. Egyszerre vagyok magyar, ugyanakkor európai. Bródy János egykoron *Magyarok közt európaiakról* énekelt, de ma már mi, magyarok az európaiak között vagyunk jelen.

Magyar identitásom velem született, magyar identitásomra hatással van környezetem, tanulmányaim, olvasmány- és filmélményeim. Magyarul éneklek a zsolttárokra és dicséreteket, ahogy a népdalokat is. Magyar identitásomról nem én döntöttem, az velem született, és fejlődött gyermekkorom óta. Persze nehezebb a helyzet egy vegyes házasságnál, ahol a két szülő eltérő nemzetiségű, ott a gyermeknek kell később döntést hoznia, hogy mely identitást tartja erősebbnek.

Európai identitásom származékos, s túlnyomórészt frankofón, de ez már saját választásaim eredménye. Ezen identitásom (és mindannyiunk ilyen identitásának)

jelentősége elsősorban kontinensek viszonylatában válik jelentőssé, amikor más és más kultúrákkal vagy életmódokkal állítjuk szembe az európai életmódot és jövőképet. Sok vita folyt a közelmúltban Európa jövőjéről, az európai életmódról, s ennek keretében az európai identitásról is.

Mielőtt az identitás európai összefüggéseiről szólnék, néhány gondolatot engedjenek meg magáról az identitásról. Egyesek úgy vélekednek, hogy veszélyes szó az identitás, a nacionalizmus melegágya, hogy az identitás helyett jobb szó az univerzalizmus, amelyben a jó kozmopolita polgárok elhelyezkedhetnek. Mások dicsőséges szónak tartják az identitást, amely tartalmat ad az ember és egy nemzet életének. Az identitás szó akár behelyettesíthető az önazonosság szóval is, azaz tudnunk kell, hogy kik vagyunk. Jómagam fontosnak tartom mind egyéni, mind közösségi szinten, hogy legyünk tisztában gyökereinkkel, tudjuk azt egyénileg és közösségekben, hogy mi végből is vagyunk a világban.

Kérdés, hogy miként tükröződik az identitás (önazonosság) a jog területén, mi a szerepe?

Az identitás szó, mint említettem, kapcsolódhat az egyénhez és az egyének közösségéhez (pl. nemzethez, nemzetiséghez). Sőt magához egy országhoz is, amikor alkotmányos és politikai berendezkedésének inherens elemeiről (az ún. alkotmányos önazonosságról) beszélünk. E kérdésekkel az európai alapító szerződések (a továbbiakban: Szerződések) és a nemzeti alkotmánybíróságok is foglalkoznak.

De az identitást, legyen az alkotmányos vagy nemzeti, egyéni vagy közösségi, semmiképp nem a jog kreálja, a jog csak elismeri és védelmezi azt. A jog szemében és számára az egyén identitása a születéssel kezdődik.

Születési neme alapján – bár most már ez sem mindenhol így van – kap egy nevet, lesz születési anyakönyvi bizonyítványa, később személyi igazolványa, néhányaknak kereszt- és bérmelevele, házassági anyakönyvi kivonata. Az egyén mint önálló entitás identitása pedig a halállal szűnik meg. Az identitás, ahogy az emberi méltóság, az ember élő minőségéhez kötött.

De ha már szóba került az emberi méltóság, akkor annak része a személyiség szabad kibontakoztatása, vagyis az egyéni identitásépítés. E folyamat egyes pillanatait a jog is szabályozza, így a személyiség védelme, az egyéni és közösségi méltóság tiszteletben tartásának kötelezettsége a jog védelme alatt áll. Persze a stabil egyéni identitást a jog ki is kezdi, amikor lehetővé teszi a nem megváltoztatását, de nem kell eddig elmenni, hiszen a szexuális identitást érő impulzusok is elegendőek ahhoz, hogy identitásunkat komoly behatások érijék.

Az egyéni és közösségi identitáshoz tartozik a nemzethez, egy kisebbséghez, vallási közösséghez való tartozás is. A jog feladata ebben az esetben is a közösségi identitás tiszteletben tartásának biztosítása. Gondoljunk arra, hogy az

Alaptörvény és a Polgári Törvénykönyv biztosítja a közösség tagjainak keresetindítását a közösség méltóságának megsértése esetén. E szerint a közösség tagja jogosult a személyisége lényeges vonásának minősülő, a magyar nemzethez, illetve valamely nemzeti, etnikai, faji vagy vallási közösséghez tartozásával összefüggésben a közösséget nagy nyilvánosság előtt súlyosan sértő vagy kifejezőmódjában indokolatlanul bántó jogsérelem esetén a jogsértés megtörténtétől számított harminc napos jogvesztő határidőn belül személyiségi jogát érvényesíteni. Amikor pár évvel ezelőtt egy publicista az újságírói ironia eszközére hivatkozva „büdös migránsoknak” nevezte a honfoglaló magyarokat, akkor a Kúria kimondta, hogy ezzel megsértette a keresetet indító két magyar állampolgár magyar nemzet tagjakénti méltóságát. Végső soron ez alapvetően akár a magyar identitás megképződésében fontos történelmi tények szempontjából, azok kifigurázása okán, akár az identitást érintő támadásként is keretezhető.

Az egyéni, közösségi identitás védelme után szólni kell egy nemzet identitásáról is. Magyarország független, önálló államisága evidencia, az identitás (és a szuverenitás) jelképeit az Alaptörvény beszédesen elnevezett I) mint identitás cikke tartalmazza és védelmezi. Minden országnak van alkotmánya még akkor is, ha azt a jogi terminológia szerint íratlannak nevezzük, mint például Nagy-Britannia és Izrael esetében. Egy nemzeti alkotmány egyszerre politikai és jogi dokumentum, és mondhatjuk, hogy csengő hangvételük folytán akár irodalmi dokumentum is. Arra igyekszik válaszolni egy alkotmány, hogy kik vagyunk, miért élünk együtt, mi a közös történelmünk, hova tartunk, melyek azok a szimbólumok, amelyeket tisztelünk. Minden országnak megvan a saját szimbólumrendszere, nemzeti jelképei, nemzeti alkotmányaik preambulumaik kifejezésre juttatják, hogy milyen értékeket tartanak fontosnak. A mi Alaptörvényünk Nemzeti Hitvallás része hivatkozik többek között Szent Istvánra, a kereszténységre, a Szent Koronára, történelmi alkotmányunk vívmányaira, hogy csak a legfontosabbakat említsem. Az Alaptörvény a kereszténységnek nemzetmegtartó szerepet tulajdonít.

Az identitás tehát sokféle viszonylatban értelmezhető. Számomra talán egy másik fontos összefüggésben pedig az európai országok együttműködése, az európai integráció viszonylatában is lehet vizsgálni azt. Ez elvezet bennünket ahhoz a kérdéshez, hogy milyen is a tagállamok és az Európai Unió közötti viszony. E viszonyt sokféle aspektusból lehet vizsgálni, a magam részéről mint egy, az európai folyamatok iránt érdeklődő közjogászt, búcsúzó európai parlamenti képviselőt elsősorban az érdekel, hogy a tagállamok és az Európai Unió joga (amely mint korábban mondtam, nem kreálja, csak elismeri és védelmezi az identitást) miként viszonyul egymáshoz. Persze tudom, hogy a politika és a jog

szorosan kapcsolódik egymáshoz, így az európai politika megjelenik a jog nyelvén keresztül is.

A népek, nemzetek identitás iránti vágyát a nemzetközi jog – a maga módján – már évtizedekkel ezelőtt kodifikálta: a népek önrendelkezési joga – igaz, csak a gyarmati éra hanyatlásával, illetve átalakulásával, de – a nemzetközi jog alapelvevé vált, amint azt egy 1970-es ENSZ-közgyűlési határozat is rögzíti. A népek, nemzetek pusztá létezése megalapozza ezt a jogot – igaz, a nemzetközi jogi keretek között elég szűk mezsgyén mozoghatnak, ha ténylegesen gyakorolni szeretnék az önrendelkezés jogát. A nemzetközi jogban a domináns szerep ugyanis még mind a mai napig az államoké: az állami szuverenitás – mely, mint majd később látni fogjuk, szorosan kapcsolódik az alkotmányos identitáshoz – a nemzetközi jog kezdetétől fogva ismert fogalom.

Az államok létezése elválaszthatatlan a szuverenitástól, ahogy azt már az állam közjogi fogalmából is ismerjük. Bár azt is hozzá kell tennünk, hogy a szuverenitás a modern korban elválaszthatatlanul összeforrt az önrendelkezés fogalmával. Ez utóbbi nyújt legitimitást az előbbinek, vagyis a szuverenitás a köttőerejét a nemzeti konszenzusból, közös történelmi és politikai hagyományból, identitásból meríti. Nem vitatom, hogy egyes európai politikusok európai szuverenitásról beszélnek, de ez számomra csak egy fikció, a politikai közbeszéd része, helyette helyesebb az európai stratégiai érdekek vagy stratégiai autonómia fogalmát használni. Mások azt állítják, hogy a tagállamok szuverenitásuk egy részét átruházták az Európai Unióra, de ezt sem lehet elfogadni, miután az állami szuverenitás nem átruházható, és nem is megosztható, a szuverenitásból fakadó hatásköröket lehet csupán más tagállamokkal közösen gyakorolni, ahogy ezt helyesen felismeri és megfogalmazza a magyar Alaptörvény szintén beszédesen elnevezett E) mint Európa cikke.

Érdekesítő kérdés az Európai Unió létezése. A szakirodalom az elmúlt években különös érdeklődéssel fordult felé, köszönhetően talán a megannyi válságnak. A válságok úgy az egyének, mind a közösségek és az államok vagy nemzetközi szervezetek életében is identitásformáló hatásúak. Ez az EU-ra is igaz, hiszen megannyi válsághelyzetet követett már a története során politikai kompromisszum vagy szerződésmódosítás, amely formálta az EU és intézményei identitását. Joseph Weiler néhány évvel ezelőtt, tehát a Brexitnek még csak az előszelét érezve, az egyik elismert európai szakmai lapban nemes egyszerűséggel az alábbi címet adta szerkesztői előszavának: *Integration Through Fear*, azaz félelem általi / félelemtől vezérelt integráció.

Ez sok mindent elárul arról, miért is kezdik el a legelhivatottabb európai jogászok is kutatni és elemezni – az utóbbi években különösen – azt a kérdést, hogy mi is az Unió létének alapja, a *raison d'être*. Gráienne de Burca – akit a

legmerészebbek sem vádolhatnak euroszkepticizmussal – éppen *Europe's raison d'être* című munkájában írja, hogy az Európai Unió nem fejlesztett ki átfogó demokratikus eljárásrendet, erős kollektív identitást vagy egy politikai egységet. Jelen állapotában nagyon messze áll attól, hogy legitimitását elsősorban az alkotmányos demokráciákra jellemző hagyományos folyamatokból meríthesse. E témában sokan, köztük de Burca is, emlékeztetnek: az EU ma sem áll másból, mint önálló államokból, amelyeknek eltérő történelme, kultúrája, nyelve és identitása van. Ha van európai sajátosság, akkor az az, hogy az országok közötti törésvonalak határozzák meg az öreg kontinenst. Ezzel nem tudok nem egyet-érteni.

Nincs egy egységes, közös nyelvet beszélő európai nemzet. A különböző történelmi háttérrel rendelkező nemzetek számos kérdésben különböznek egymástól, esetleg ugyanazon kifejezés alatt is mást értenek. Az Európai Unió intézményei ugyan szeretnének egy közös európai identitást kialakítani, de ennek erős korlátai vannak. Az európai szimbólumok nem bírnak ugyanazzal az erővel, mint a több évszázados nemzeti jelképek, a valláshoz való viszonyulás országonként mást mutat, gondoljunk csak a laicitásra vagy az államvallásra. A genderkérdés is megosztó, nem lehet homogenizálni, uniformizálni az európai közgondolkodást. Nem véletlen, hogy az Európai Unió az identitás helyett az értékekre helyezi az utóbbi évtizedben a hangsúlyt. A Lisszaboni Szerződés 2. pontja értelmében a közös európai értékek közé tartozik az emberi méltóság tiszteletben tartása, a szabadság, a demokrácia, az egyenlőség, a jogállamiság, az emberi jogok védelme, ideértve a kisebbségekhez tartozó személyek jogait. Természetesen ezek fontos fogalmak, kifejezések, ugyanakkor az, hogy az egyes szavak mögött milyen tartalom húzódik meg, már más kérdés. Az Európai Bíróság, mint az Unió Bírósága (a továbbiakban: Európai Bíróság, Bíróság), döntéseivel igyekszik tartalmat adni a kifejezéseknek, de az közel sem biztos, hogy minden országban azonos elfogadottsággal bírnak majd. Néha az az érzésünk lehet, mintha az Európai Bíróság egy láthatatlan alkotmány alapján próbálná az európai értékek mellett az európai identitást is kialakítani. Véleményem szerint az európai identitást ezzel szemben csak a tagállamok nemzeti identitásainak összessége alapján lehetne kialakítani. De ez sem egyszerű feladat. Gondoljunk a kereszténység megítélésére. Egyes országokban a szekularizáció, a társadalom átalakulása olyan mértékű, hogy a templomok már nem jelentenek semmit, inkább múzeumi épületekként tekintenek rájuk. Más esetekben eladják a templomokat közösségi épületnek. A keresztény tartalmú festmények pedig már nem mondanak sokat, mert a bibliai történeteket az emberek nem ismerik. Jónás és a cethal történetről soha nem hallottak. Mégis, ha az európai identitást meg akarjuk határozni, akkor az három sziklaszilárd dombra épül: a görög filozófiára, vagyis az Akropo-

liszra, a római jogra, azaz a Capitoliumra és a kereszténységre, azaz a keresztrefeszítése helyére, a Golgotára. Számomra az európai identitás három alapköve valóban a görög filozófia, a római jog és a kereszténység. Ahogy az értékekről lehet vitát folytatni, e három alapköről viszont értelmetlen. Az már más kérdés, hogy Európában a kereszténység szerepét igyekeznek háttérbe szorítani és ahogy említettem, múzeumba zárni.

Az elmúlt húsz évben aztán megjelent egy új fogalom, ami szintén az európai integrációval van összefüggésben, ez pedig a tagállamok alkotmányos identitása. Van-e egy országnak saját értékrendje, történeti vagy politikai hagyománya, intézményi rendszere, amelyet szentnek tart és amelyet az integráció nem sérthet?

Amikor az alkotmányos identitásról beszélünk, célszerű visszanyúlni az Európai Bíróság egyik főtanácsnokának a szavaihoz. Poiares Maduro főtanácsnok szerint a nemzeti és az alkotmányos identitás egymáshoz közel álló fogalmak. Ahogy írja: „a tagállamok alkotmányos identitásának tiszteletben tartása az Európai Unió egyik kötelezettsége, [amely az] államok politikai fennállásának megőrzését” szolgálja, mindazonáltal az alkotmányos identitás tiszteletben tartása nem tekinthető minden nemzeti alkotmányos szabály elismerésének.

A kérdésnek olyan értelemben van aktualitása, hogy egy ország mennyire tud hivatkozni alkotmányos önazonosságára, alkotmányos identitására, szemben az európai uniós joggal. Jól tudjuk, hogy az uniós jog elsőbbsége a nemzeti joggal szemben az Európai Bíróság által évtizedek óta stabilan követett elv, és azt se feledjük, hogy a tagállamok számára a lojális együttműködés is szerződéses kötelezettség. Az uniós jog elsőbbsége a Szerződések margóján is megjelenik. A Lisszaboni Szerződéshez csatolt 17. nyilatkozat is emlékeztet az elv létezésére: „az Európai Unió Bíróságának állandó ítélkezési gyakorlata értelmében a szerződések és a szerződések alapján meghozott uniós jog elsőbbséget élvez a nemzeti joggal szemben, az említett ítélkezési gyakorlat által meghatározott feltételek mellett”.

Mindazonáltal meg kell állapítanunk, hogy a tagállamok – az állandó bírói joggyakorlat ellenére – nem kívánták beiktatni az uniós jog elsőbbségének alapelveit a Szerződésekbe. A deklaráció ugyanis nem ugyanaz, mint a Szerződés. A Szerződés kötelező, a deklaráció nem. Nem célszerű alábecsülnünk ezt a tényt. Az uniós jog elsőbbsége szerződésbe foglalásának hiánya a tagállamok azon akaratát jelzi, hogy nem akarják a Szerződések szintjére emelni az uniós jog elsőbbségének elvét. Annál érdekesebb megjegyezni ezt a hiányt, hogy tudjuk, a Bíróság egyéb, alapvető jelentőségű ítéleteit valamiféleképpen kodifikálták a Szerződésekben.

Az uniós jog elsőbbségének bírói gyakorlat általi felépítése egyes alkotmánybíróságoknál ellenállásba ütközött, vagy ha úgy tetszik, visszafogott fogadtatásban részesült.

A német Alkotmánybíróság egy alkotmányjogi panaszt elbírálva 2020. május 5-én kelt határozatában nem értett egyet az Európai Bírósággal, és megállapította, hogy az uniós intézmények, így az Európai Bíróság is, ultra vires, vagyis hatásköreiket túllépve jártak el. Nem kell mondanom, hogy ez a döntés Brüsszelben kisebb földrengést okozott. A hasonlóan gondolkodó alkotmánybíróságok sora egyébiránt hosszabb: említhetjük még többek között a cseh és a lengyel alkotmánybíróságot is. Románia viszonylatában pedig több kisebb csörtére is sor került az Európai Bíróság és a román alkotmánybíróság között.

Értelmezésem szerint az Európai Bíróság által kialakított joggyakorlat és az egyes alkotmánybíróságok között fennálló feszültség az Unió jogi érvényesülési kereteinek bizonytalan határaiból adódik. A vita ezen a ponton túlmutat az identitáson, és a közös hatáskörök origójaként meghatározott szuverenitás felé fordul, s így kapcsolódik az alkotmányos identitáshoz.

Mint a nemzeti szuverenitás elengedhetetlen része, az alkotmány szorosan kötődik az adott államhoz. A nemzeti alkotmány egyszerre memoár és projekt, egyszerre politikai és jogi dokumentum, egyedi és egyben univerzális is. Meg kell állapítanunk, hogy az Európai Unió nem rendelkezik alkotmánnyal, annak ellenére, hogy a bírói joggyakorlat a Szerződéseket annak szeretné tekinteni.

Ha közelebbről megnézzük, maguk a Szerződések sem határozzák meg magukat felsőbbrendű forrásként. A Szerződések szerint az Unió legitimitása az államokból és a polgárokból ered (az Európai Unióról szóló Szerződés 1., 5., 6., 9., 20. és 25. cikkei). Másképpen fogalmazva, államok és tagállamok polgárainak uniójáról van szó, amelyben a hatáskörök nem a Szerződésekből erednek, hanem azokat a tagállamok gyakorolják közösen, és ezt kodifikálja a Szerződés. Ezt a közös hatáskörgyakorlást nem vették örökre kőbe, továbbra is a tagállamok a Szerződések urai, és náluk van a Kompetenz-Kompetenz, azaz a hatáskörök megosztása általi uniós hatáskör létrehozásának lehetősége a Szerződések egyhangúsággal való módosítása során.

Az alkotmányos identitás kérdésének sarokpontja továbbra is az Európai Unióról szóló Szerződés 4. cikkének (2) bekezdése marad, amely előírja, hogy az „Unió tiszteletben tartja a tagállamok [...] nemzeti identitását, amely elválaszthatatlan része azok alapvető politikai és alkotmányos berendezkedésének”.

Nem teljesen világos, de általánosságban úgy tekintenek rá, mint amely biztosítja a tagállami alkotmányos identitás megőrzését az uniós jog érvényesülésével szemben is, azaz annak korlátját jelenti a Szerződés 4. cikk (2) bekezdésében nemzetinek nevezett, de tulajdonképpen alkotmányos identitás. A Bíróság ezt a rendelkezést alkalmazza, ha a kérdés az, hogy egy tagállam köztársasági formában működik-e, s a nemesi előnevek alkalmazhatóak-e, amint azt a Sayn-Wittgenstein-ítéletben tette 2010-ben. Mindazonáltal megállapítható, hogy az

Európai Bíróság rendkívül megszorítóan értelmezi ezt a rendelkezést, és nem kívánja kikérni a tagállamok alkotmánybíróságainak vagy legfelsőbb bíróságainak véleményét az adott tagállam alkotmányos identitásának tagállami értelmezéséről, amely természetesen az adott tagállamban vizsgált jogszabályi és/vagy alkotmányi rendelkezések mögött húzódik meg, vagy azok által fejeződik ki.

Könnyen megérthető ezáltal, hogy miért érezhető némi feszültség: egyrészt a Bíróság kiemelt jelentőséget tulajdonít az uniós jog elsőbbsége elvének, illetve az uniós jog egységes alkalmazása követelményének, másrészt a tagállamok – különféle képpen, de – kötődnek saját „alkotmányos identitásukhoz”. Míg Németországban – a német Alaptörvény 79. cikkének (3) bekezdése, az ún. örökérvényűségi klauzula értelmében – az alapjogok, a jogállamiság elve, a szociális állam követelménye és a föderatív berendezkedés, addig Franciaországban a híres „szabadság, egyenlőség, testvériség” mellett a laicitás, a szolidaritás és az ország oszthatatlansága, valamint a francia nyelv védelme képezi az alkotmányos identitás részét. (Egyes országokban ennek kapcsán megjelenik az alkotmányos mag fogalma is.) A magyar Alaptörvényben is megjelenik az alkotmányos mag képe. Alkotmányunk ugyanis rögzíti, hogy az uniós hatáskörgyakorlásnak összhangban kell állnia az Alaptörvényben foglalt alapvető jogokkal és szabadságokkal, továbbá nem korlátozhatja Magyarország területi egységére, népességére, államformájára és állami berendezkedésére vonatkozó elidegeníthetetlen rendelkezési jogát.

Maastricht óta az európai integráció gazdasági jellegét egyre inkább kiegészíti a politikai alapokon álló együttműködés. Ennek is eredménye, hogy a tagállamok szuverenitásféltő szemléletmóddal rendelkeznek, és az uniós politikával és joggal szemben fenntartásokat fogalmaznak meg. Egyre inkább megfogalmazódik annak igénye, hogy az ultra vires aktusok megakadályozása érdekében az uniós hatáskörgyakorlás felett a tagállamok bíróságai rendelkezzenek ellenőrzési jogosítvánnyal, illetve az alkotmányos identitás tiszteletének Szerződésben foglalt uniós kötelezettsége az európai integrációban végre ténylegesen is érvényesüljön. Az európai integrációra szükség van, ezt senki sem kérdőjelezheti meg. De nem válhat öncélúvá, mert nem magától értetődő, ráadásul a jelenlegi európai szerződési keretek nem célozták meg egy Európai Egyesült Államok létrehozását, amely maga alá gyűri és korlátozza a tagállamok alkotmányos és szabályozási autonómiáját.

Sorsdöntő időszak előtt áll az Európai Unió. Centralizáció vagy szubszidiaritás, mondhatnánk, ez itt a kérdés. Jacques Delors, az Európai Bizottság korábbi elnöke annak idején egy biciklihez hasonlította az Európai Gazdasági Közösséget és az integrációt, amellyel, ha nem mozgunk, eldőlnünk. Voltak, akik ennél sokkal plasztikusabban fogalmazták meg a véleményüket. A *Time* magazinban olvastam, hogy a Fiat elnöke annak idején a politikai integráció nélküli gazda-

sági együttműködéssel kapcsolatban azt találta mondani, hogy „még nincs egységes Európa. Az európai országok közötti házasság még nem érvényes, mert még nem hálták el.” Nos, az európai államok házasságának érvényességéről magam nem szeretnék nyilatkozni, de annyit mindenképpen kijelenthetünk, hogy azóta nagymértékben előrehaladt az európai integráció. Sokan, számos alapító országból, köztük Franciaországból is hallatják ma már azonban a hangjukat, azt kérve, tegyük félre kicsit azt a bizonyos biciklit, és álljunk meg, eljött a konszolidáció ideje.

A szuverenitásféltségnek vagy akár identitásféltségnek is nevezett jelenség ma egyre átütőbb. Az európai projekt sikerének kulcsa nem Brüsszelben, hanem a tagállamokban van. Fontos, hogy a saját identitással rendelkező tagállamok számára is megfoghatóvá és fenntarthatóvá váljon az európai integráció. Ehhez az kell, hogy az identitás, vagy más szóval az önazonosság helyes tartalommal bírjon mind egyéni, mind közösségi szinten. Ne öljük meg, ne üresítsük ki ezt a fogalmat. Az identitás, az önazonosság kohézióteremtő. Mind az egyén, mind egy ország számára, és mondhatjuk, hogy európai viszonylatban is.

Trócsányi László

A HIT IDENTITÁSALKOTÓ JELENTŐSÉGE

Keresztyén identitás pasztorálpszichológiai megközelítésben

—◀—
NÉMETH DÁVID

IDENTITÁS ÉS HIT

Ha az identitáskutatás utóbbi évtizedeinek gazdag szakirodalmát áttekintjük, akkor meglepően kevés kutatási beszámolót találunk kimondottan a vallási vagy keresztyén identitás kérdéséről. Kutatásokon alapuló, kidolgozott elméletekre pedig csak elvétve bukkanunk. A vizsgálatok többnyire a vallási közösséghez tartozás és annak világszemléletével, életrendjével, erkölcsi normáival való azonosulás mértékét tárják fel különböző társadalmi összefüggésekben, a szülők vallásosságának hatását nézik meg a vallási identitás alakulására, továbbá a vallási közösség általi elfogadottság önértékelésre gyakorolt hatását veszik górcső alá. Összességében elmondható ezekről a kutatásokról, hogy

- szinte kizárólag a szociális identitás szempontjából vizsgálják az egyén vallásosságát, nem szólnak viszont a személyes Isten- és hittapasztalatokról, amelyekből az egyén következtetéseket von le a világban elfoglalt helyére, életfeladataira, küldetésére vonatkozóan;
- a vallási/keresztyén elkötelezettséget a részidentitások egyikének tekintik, melynek nincs meghatározó befolyása más identitásrészekre. Ennek hátterében az a ma általánosnak számító identitásfelfogás húzódik, ami szerint mindenkinek egy sor, egymással elvileg egyenrangú és egyenértékű identitása van (nemi hovatartozás, munka, család, szabadidő, politika, testi lét, vallás, nemzetiség), melyek patchwork¹ módjára, lazán kapcsolódnak egymáshoz, és az élethelyzetekhez igazodva aktiválódnak közülük az, amely leginkább megfelel az adott kihívásnak;

¹ Vö. Heiner Keupp – Thomas Ahbe – Wolfgang Gmür – Renate Höfer – Beate Mitzscherlich – Wolfgang Kraus – Florian Straus: *Identitätskonstruktionen. Das Patchwork der Identitäten in der Spätmoderne*, Reinbek, Rowohlt, 1999.

- nem vizsgálják a vallás, ill. közelebbről a keresztyén hit tartalmainak orientáló jelentőségét a hívő ember ön- és életértelmezési folyamataiban.²

Azért hiányolom ezeket a szempontokat, mert az identitásunkat a személyünkkel kapcsolatos meggyőződéseink centralizált rendszerének tartom. E meggyőzések tapasztalati tényekre és objektív adatokra épülnek, de nem egyszerűen ezek összessége. A hiteles életrajzi adataink, biológiai adottságaink, a lélektani eszközökkel kimutatható tulajdonságaink és a szociológiailag meghatározható kapcsolatrendszerünk és kulturális beágyazottságunk alapján nem fejthető meg, hogy kiknek érezzük magunkat. Az identitásunk ugyanis abból áll elő, ahogyan viszonyulunk ezekhez a személyünkkel kapcsolatos tényekhez, amit hiszünk róluk, amiként értelmezzük azokat. Az identitásalkotó meggyőzések részint a saját tapasztalatok általánosítása útján, részint a másoktól érkező, ránk vonatkozó információk elfogadása vagy elutasítása által keletkeznek. Egyszerűbben fogalmazva: az identitásunk a magunkkal kapcsolatos hittartalmak összessége. Itt a hit szót nem teológiai értelemben használom, hanem egészen általános jelentéssel. Olyan meggyőződésként, ami nem csupán a tényeket, hanem azok szubjektív jelentőségét, számunkra megragadható értelmét és célját is magában foglalja.

Az embernek megvan a képessége arra, hogy a valóság tényeit kiterjessze az eredetük, a beágyazottságuk és a lehetőségeik irányába, és innen, mintegy kívülről értelmezze azokat. Ezt a mentális funkciót nevezhetjük természetes hitnek. Antropológiai adottság ez. Önmagában még nincs vallási jelentése. Bár sokan úgy vélik, hogy ez már a transzcendálás első lépése, ezért úgymond a vallás primer formájának tekinthető. Én a vallást olyan élet- és világértelmezési rendszernek tartom, amely nem csupán a tapasztalati valóság, azaz a teremtett világ adottságai között kínálkozó lehetőségekkel számol, hanem a Teremtő, vagyis a mindent meghatározó valóság lehetőségeit figyelembe véve értelmezi a tényeket. Az ember természetes képessége a hitre itt is működésben van, de úgy, hogy „nem a láthatókra néz, hanem a láthatatlanokra”, nem az „ideiglenesre, hanem az örökkévalóra” (2Kor 4,18) támaszkodik. Kissé filozofikusabb nyelvre lefordítva: a vallásos hit a valóságos transzcendensen tájékozódik. Ez érvényes akkor is, amikor az ember arra a kérdésre keresi a választ, hogy „Ki vagyok én?”. A kortárs pasztorálpszichológia-professzor, Jürgen Ziemer joggal fogalmaz így: „Keresztyén értelemben az

² A vizsgálatok egyoldalúan funkcionális megközelítésűek, holott megállapítható, hogy az általános én-identitás „sokkal inkább a világnézet fogalmához közelíthető: az egyén viselkedésébe beépülő társadalmi szabályok és elvárások, életcélok, az értékrend, a morális elvek választásának és érvényesülésének szabályozója”. Vajda Zsuzsanna: Az identitás külső és belső forrásai, in Erős Ferenc (szerk.): *Azonosság és különbség*, Budapest, Scientia Humana, 1996, 8–24, 9.

identitás végső soron mindig hitből való identitás.³ Azt jelenti ez, hogy Isten határozza meg a kilétünket. „Isten kegyelme által vagyok, aki vagyok” (1Kor 15,10; Fil 3,12) – identitásunk ajándék, ami megszabadít mindenféle identitáskényszer-től. Egy másik kortárs pasztorálpszichológus, Michael Klessmann hasonló véleményen van: az Istenben bízó ember tudja, hogy „nem képes és nem is szükséges megalapozni önmagát, mert kiléte alapját egy nála nagyobbban találja meg. Ez két dolgot jelent: 1. A hit felől nézve relatívvá válnak a társadalom teljességelvárásai és szerepelvárásai. 2. Tévtutak és identitástörések ugyanakkor nem határozzák meg az élet értékességét.”⁴ Joggal egyedül Isten teheti meg, hogy a tényekkel szemben nyilvánít valakit jónak, tisztának, szentnek, alkalmasnak, erősnek, vagy éppen tévúton járónak, képmutatónak, bűnösnek, nyomorultnak. A Szentírásban rengeteg példát találunk arra, hogy „azokat választotta ki az Isten, akik a világ szemében bolondok, hogy megszegyenítse a bölcseket, azokat választotta ki az Isten, akik a világ szemében erőtlenek, hogy megszegyenítse az erőseket, azokat választotta ki az Isten, akik a világ szemében nem előkelők, sőt lenézettek, és a semmiket, hogy semmikké tegye a valamiket” (1Kor 1,27–28). Isten gyakran „kontraszelekciót” gyakorolva állítja helyre emberek torzult önképét és önértékelését.

Minden ember énkoncepciója és önbecsülése hitalapon áll, a vallási identitás azonban az Istenbe vetett hiten alapul. Az identitás-lélektan hagyományosan különbséget tesz szociális (vagy kollektív) és perszonális (vagy individuális) identitás között.⁵ Hasonló jellegű kategóriákat használnak a valláspszichológusok, amikor Gordon Allport nyomán extrinzikus (extrinsic) és intrinzikus (intrinsic) vallási orientáltságot különítenek el.⁶ Ugyanezt a megkülönböztetést

³ „Identität im christlichen Sinn ist letztlich immer Identität aus Glauben.” Jürgen Ziemer: *Seelsorgelehre. Eine Einführung für Studium und Praxis*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2000, 201. Ziemer arra alapozza megállapítását, hogy az isteni megigazítás végső soron azt jelenti, hogy az ember személy volta visszavonhatatlan. Azt nem mondja meg, hogy pontosan ki vagy, de azt igen, hogy vagy valaki. Hitfogalma közel áll ahhoz, amit fentebb természetes hitnek neveztünk.

⁴ „... sich nicht selber begründen kann und muss, sondern dass er seinen Grund in einem Größeren seiner selbst findet. Das bedeutet zweierlei: 1. Gesellschaftliche Totalitätsansprüche und Rollenansprüche werden aus der Sicht des Glaubens relativiert. 2. Identitätsverfehlungen oder -brüche entscheiden nicht über den Wert eines Lebens.” Michael Klessmann: *Seelsorgelehre. Begleitung, Begegnung, Lebensdeutung im Horizont des christlichen Glaubens*, Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 2008, 254.

⁵ E. H. Erikson, G. H. Mead, E. Goffman, J. C. Turner és H. Tajfel elméleteit és a kutatástörténetet részletesen ismerteti az 1980-ig terjedő időszakra vonatkozóan: Pataki Ferenc: *Az én és a társadalmi azonosság tudat*, Budapest, Kossuth, 1982.

⁶ Allport elméletének részletes hatástörténeti ismertetését lásd: Raymond F. Paloutzian: *Invitation to the Psychology of Religion*, Boston – London – Toronto – Sydney – Tokyo – Singapore, Allyn & Bacon, 1996, 201–231; Stefan Huber: *Zentralität und Inhalt. Ein neues multidimensionales Messmodell der Religiosität*, Opladen, Leske + Budrich, 2003, 25–91. A magyar lélektani szakirodalom az angol extrinsic és intrinsic szakkifejezéseket magyar helyesírással átírva használja.

követjük, amikor természetes hitről (hiedelemről) és Istenre irányuló személyes hitbéli meggyőződésről beszélünk. Az alábbiakban a külső és a belső meghatározottság jellemzőit nézzük meg közelebbről az identitás, a vallásosság és a hitbéli elkötelezettség szempontjából.

SZOCIÁLIS VALLÁSI IDENTITÁS

Az identitásfejlődés első időszakában (mintegy a kisiskolás kor közepéig) a saját én-tapasztalatok jelentősége még elenyésző, illetve csak a felnőttek megerősítő reakciói nyomán válnak identitásalakító tényezőkké. A gyermek szinte kizárólag mások visszajelzéseiből, személyértékelő megfogalmazásaiból tudja meg, hogy ő kicsoda, milyen tulajdonságokkal bír és mi mindenre képes. A személyével kapcsolatos információkat és minősítéseket készségesen elfogadja azoktól a tekintéllyel bíró jelentős kontaktszemélyektől, akiknek a támogatásától és szeretetétől függ az élete. Az ő elvárásainak meg kell felelnie, máskülönben a szeretetvesztés veszélyével kellene számolnia, ami súlyos szorongással jár együtt. Mondhatni, feltétel nélkül elhiszi, hogy ő olyan, mint amilyenek a felnőttek látják és láttatják. Nem is csak passzívan enged a külső nyomásnak, hanem aktívan törekszik is arra, hogy megfeleljen az ő elvárásainak, sőt kész azonosulni velük, hogy a megfelelés a lehető legteljesebb legyen. Így tesz magáévá felnőtt viselkedési módokat és próbálja ki azokat a szerepeket, amelyeket majd felnőttként be kell töltenie. Ekkor alakulnak ki önminősítő hiedelmeinek a mintázatai. Amit üzennek számára a szóban kimondott vagy csak viselkedésben megnyilvánuló személyértékelések, olyannak fogja hinni magát. Az ekkor létrejött önértelmezési sémák képezik az alapját minden későbbi önreflexiónak. E sémák rendszere képviseli szociális identitásunk első változatát. A szociális meghatározottságú identitás esetén nem beszélhetünk személyes meggyőződésről, csupán olyan hiedelmek, feltevések összességéről, amit a környezetünktől vettünk át. Stabilitását mindez addig tartja meg, amíg a környezet elvárásrendszere és ellenőrzési funkciói fennállnak, ill. amíg a hiedelmekkel összeegyeztethetetlen saját tapasztalatok nem kérdőjelezik meg azok igazságát. A serdülőkorban szinte törvényszerűen kérdéses lesz az átvett identitás tarthatósága.⁷ Képessé

Ettől eltérően a következőkben a latin eredetű melléknevek hagyományos végződésével látom ezeket a szavakat és az extrinzikus, ill. intrinzikus formát használom. Érzésem szerint ez jobban illeszkedik a magyar nyelv természetéhez.

⁷ Lásd J. Marcia elméletét az identitásállapotokról: James E. Marcia – Alan S. Waterman – David R. Matteson – Sally L. Archer – Jacob L. Orlofsky: *Ego Identity. A Handbook of Psychosocial Research*, New York – Berlin – Heidelberg – London – Paris – Tokyo – Hong Kong – Barcelona – Budapest,

válk a fiatal arra, hogy távolságot nyerjen attól a személytől, akinek hitte a környezete, és akiről elhitették vele, hogy ő lenne az.

A vallásosság első elemei is szociális közvetítéssel érkeznek meg az egyén életébe. Némelyeknél ez már gyermekkorban megtörténik, másoknál később, esetleg a meglett felnőttkorban kerül rá sor. A vallásos neveletésben részesültek esetében megfigyelhető, hogy a feljük közvetített vallási tartalmak jelentős hányadát teszik ki a személyértékelő üzenetek: többnyire az érkezik meg a gyermekhez, hogy „Isten szeret, ha jó vagy, és megbüntet a rosszaságaidért”. Ebből az a hiedelem szűrődik le, hogy „szeret az Isten, ha szeretetre méltóvá teszem magam”. Ha felnőttkorban kapcsolódik valaki valamely valláshoz, akkor sokkal összetettebb a kép. Kezdetben – a vallásos emberek jelentős részénél egész életen át – külső, azaz extrinzikus motívumok dominálnak. Az egyén elfogadja azt, amit a vallási közösség tagjai hisznek, alkalmazkodik a szokásaikhoz és értékrendjükhöz, mert érdeke fűződik hozzá:

- nem akarja pl. megszegni a lojalitást a családi vagy a tágabb közösségi hagyományokhoz;
- belátja, hogy nem árt jóban lenni Istennel;
- osztja azt a nézetet, hogy egy konzervatív beállítottságú embernek illik valamely egyházi közösséghez tartoznia;
- úgy véli, hogy a vallás az emberi kultúra része, egy kulturált ember tehát valamilyen mértékben vallásos.

Az extrinzikus vallásosságú emberek nem élik, hanem eszközként használják, az érdekeik szolgálatába állítják a vallást.⁸ A vallásosság stabilizáló részidentitásként működik az identitásuk egészében. Megadják az „Istennek, ami az Istené” (Mt 22,21), és ettől függetlenül élnek mindazzal, amit a „magukénak” gondolnak. Ezért a vallási gyakorlatuk nagyrészt külsőségekre szorítkozik, nem hatja át az életük valamennyi területét. Ennek az az oka, hogy nem érzik igazán a sajátjuknak: a hittételek egy részével, de az életgyakorlat több vonatkozásával sem tudnak azonosulni, de nem teszik azokat vita tárgyává, jobbára hallgatnak róluk. Fontosabbnak tekintik a közösséghez tartozásból származó „hasznot”, mint a kérdések tisztázását akár konfliktusok vállalásával is. A kognitív vagy érzelmi diszonzanciáknak nem engedhetnek teret, mert ezek kérdésessé tehetik az odatartozás értelmét. Emiatt a hitigazságoknak az ilyen extrinzikus vallásos-

Springer-Verlag, 1993. Kritikai értékelését és újabb kutatási eredményekkel való kiegészítését lásd: Wolfgang Kraus – Beate Mitzscherlich: Normative Grundlagen der empirischen Identitätsforschung in der Tradition von James E. Marcia und die Notwendigkeit ihrer Reformulierung, in Heiner Keupp – Renate Höfer (Hg.): *Identitätsarbeit heute. Klassische und aktuelle Perspektiven der Identitätsforschung*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1997, 149–173.

⁸ Paloutzian: *Invitation*, 202.

ságban nincs identitásalkotó jelentőségük. Ez igaz a személyértékelő isteni üzenetekre is. A vallásosság színezi az öndefiníciót, a centrumában azonban más részidentitás foglal helyet.

Ez az identitás nem azonosulási és megkülönböztetési (néha elhatárolódási) küzdelmek során, az énkeresés lázában kristályosodott ki, hanem készen átvett, és különböző okokból felvállalt identitás. Így aránylag könnyen fel is adható és komolyabb identitáskrízis nélkül lecserélhető, ha pl. valamely más közösség képes ugyanazokat a javakat nyújtani, vagy esetleg még továbbiakkal is kecsegtet. Az átvett identitás folyamatosan ki van téve az összeomlás veszélyének. Megtörténhet ez olyankor, amikor az ilyen személy új társadalmi közegbe kerül, amikor a bevett szokások egy része tarthatatlanná válik, amikor bizonyos értékek hitelüket veszítik, vagy amikor az alapvető hitelvek tűnnek túlhaladottnak. Az összeomlást általában diffúz állapot követi.⁹ Vallási szempontból ez egy szkeptikus, kiábrándult, érdektelen, agnosztikus, meglehetősen passzív hozzáállást jelent. Az ilyen személyek a „maguk módján” hisznek ugyan Istenben, de igyekeznek távol tartani magukat az intézményes vallási közösségektől. Ebből az állapotból kiutat jelenthet az igazi tartalmak és értékek felfedezése a hagyományos vallási keretek között. Olyan megtérés, amely egyúttal visszatérés is, de már tudatos döntés alapján. Mintegy 360 fokok fordulattal. A másik kiút az egzisztenciális érdeklődés felébredése Isten iránt, az aktív Isten-keresés szokott lenni. Ez legtöbbször együtt jár más vallások, más felekezetek, vagy legalább más kegyességi gyakorlatok megismerésével. Ha a keresés eljut az egzisztenciális döntésig, akkor az illető teljes odaadással és belső elkötelezettséggel csatlakozik az általa felfedezett igazsághoz. A Krisztus-követés ilyen odaszánást igényel.

SZEMÉLYES KERESZTYÉN IDENTITÁS

Az igazi keresztyén vallási identitás nem merül ki egy közösséghez tartozásban és az azzal járó javak élvezésében és kötelezettségek teljesítésében. Ez az identitás személyes belső meggyőződésen alapul (intrinzikus motiváltságú). Az Újszövetség szerint a közösséghez tartozás nem lényegi jellemzője, hanem lényeges következménye a Krisztushoz tartozásnak, a Krisztus iránti egzisztenciális elkötelezettségnek. Központjában az a hitbeli meggyőződés áll, hogy az illető Krisztus által Isten megváltott gyermekének tarthatja magát. E különös kiváltságban nem saját érdemei alapján, ellenkezőleg, saját érdemtelenége ellenére

⁹ Alan Waterman – Sally L. Archer: Identity Status During the Adult Years: Scoring Criteria, in Marcia et al.: *Ego Identity*, 241–270, 258–259.

részesült. Új identitásához hozzátartozik a szeretet felelőssége a hitben testvéreiért és mindazokért az embertársaiért, akiknek szükségük van a segítségére. Ezekkel közösséget kell vállalnia. Persze nemcsak a következmények közössége, hanem a kialakulási folyamatban is kulcsszerepe van annak, hogy a Krisztusról szóló evangélium közösségi közvetítés nyomán jut el az emberhez.

Látjuk tehát, hogy az intrinzikus vallási identitásnak két szempontból is van közösségi vonatkozása, maga azonban nem közösségfüggő. Illetve egyedül az Istennel való személyes kapcsolat függvénye. Ő szólít meg, ő érint meg. Leleke által, ő biztosít személyre szóló szeretetéről és gondoskodásáról. Az Istennel való személyes kapcsolat primer élménye az, hogy én vagyok Isten figyelmének középpontjában, mindennél és mindenkinél fontosabb vagyok a számára, személyesen fogadott be kegyelmébe. Puntuális élmény ez, de az öndefiníció és az önbecsülés szempontjából egész életre szóló jelentősége van. Az identitástudat és -érzés középpontjába kerül az a meggyőződés, hogy egyszeri, pótolhatatlan és relativizálhatatlanul értékes a személyem Isten szemében. Mivel Krisztus által tudatta ezt Isten, ő ennek a középponti meggyőződésnek a biztosítója: fenntartója, megerősítője és motivációs bázissá alakítója a közösségi aktivitások terén.

Akinek a saját kiléte és értékessége felőli kérdése megnyugtató választ nyert, az képes „önfelejtővé” válni, és felszabadul a másokért éles fenséges feladatára. E személyes érintettség következménye az a tapasztalat, amit Pál úgy fejezett ki, hogy „többé tehát nem én élek, hanem Krisztus él bennem” (Gal 2,20). Egészen belsővé váltak a saját személyével kapcsolatos meggyőződéselemek és azok a motívumok, melyek meghatározzák a gondolkodását és a cselekedeteit. Azt hiszi, azt tekinti igazságnak a léte alapjáról és céljáról, az erősségeiről és a gyengeségeiről, a világban elfoglalt helyéről és a küldetéséről, amit Istentől tudott meg. Ennek alapján értékeli újra az élete legfontosabb eseményeit, és ennek alapján korrigálja a környezetéből korábban érkezett vagy most érkező minősítéseket a személyére vonatkozóan, de ennek alapján reflektál az adottságaira, a lehetőségeire és a hatáira is. Nem annak érzi magát, akinek mások mondták és mondják, hanem annak, akinek Isten tartja őt. Neki hisz inkább, mintsem az embereknek.

Hite az élete minden területére kiterjed, tehát a vallási identitása nem egy a többi részidentitás között, hanem centrális szerepe van. Innen kiindulva értelmezi társadalmi szerepeit, valamennyi életfeladatát és az életét érintő eseményeket. Ha hitelveivel kapcsolatban kérdések merülnek fel, akár a korszellem, akár új természettudományos felismerések, akár a technikai fejlődés, akár pedig a bibliai megalapozottság elbizonytalanodása következtében, a hívő kész szembenézni a felvetődő problémákkal és új belátásra jutni. Nem nyugszik meg azonban addig, amíg az új meggyőződése ki nem formálódik. A meggyőződésre jutásban nem az emberi tapasztalatok vagy a logikai érvek játszanak döntő sze-

repet, hanem a Szentírás üzeneteinek pontosabb megértése és Isten Lelkének belső igazolása (testimonium Spiritus Sancti internum – Kálvin). Az Istenbe vetett hitet mindig az különbözteti meg a természetes hittől, hogy nem embereknek és emberi tapasztalatoknak (beleértve a saját tapasztalatait is), hanem Istennek ad igazat. A természetes hit és a hozzá tartozó spiritualitás, ill. vallásosság a teremtet világ keretei között keres olyan támpontokat, amikhez a bizalmával kapcsolódhat és amikre az önértelmezése során hagyatkozhat. Ezzel szemben az Isten kijelentésén tájékozódó hit azt keresi és arra „éhezik és szomjazik” és abban nyer belső békeséget (Mt 5,6), amit Isten mondott önmagáról, rólunk és a világról. Üzenetei átadásánál Isten igénybe veszi az ember hitbéli képességét, de egészen sajátos, nem e világból való tartalmak felé irányítja. A hívő ember ebből a forrásból merít, amikor a helyét keresi a világban, amikor a küldetése után kérdez, amikor az erősségeit határozza meg és amikor segítségre szorult voltával szembesül.

Az intrinzikus vallási identitás fontos jellemzője a centralitás.¹⁰ A mai pszichológiai identitáselméletek is feltételezik, hogy az egyén részidentitásait egy felettük álló ún. „metaidentitás” fogja össze.¹¹ Ez teszi lehetővé, hogy koherenciát érezzen az ember a különböző élethelyzetek átélésében és a bennük tanúsított magatartásában. Átéltje, hogy bár egészen eltérő szerepeket tölt be, egészen másképp funkcionál az egyes életszituációkban, a személye mégis ugyanaz. Valláslélektani megközelítésben azzal egészíthetjük ki ezt a gondolatot, hogy a vallási identitás centralitásra törekszik. Akkor működik jól, ha a metaidentitás helyét foglalja el, ha valamennyi részidentitást áthatja és meghatározza. Felettes világszemléletet jelenít meg, ami valóságértelmezési keretként integrálja a részidentitásokat. A keresztyén hit tartalmai – amennyiben meggyőződésekké váltak, vagyis az igazságtartalmuk nem pusztán átvett, hanem személyesen is jelentőséggel bír – képezik az értelmezési mintát, ami lehetővé teszi, hogy úgy lássuk a világot és benne önmagunkat, amiképpen Isten látja és kívánja láttatni. Ezzel a látásmóddal új fényben jelennek meg életünk múltbeli eseményei, másképp ítéljük meg a szerepünket és a feladatainkat a mai életszituációinkban, és a jövőnket nemcsak az élettörténetünk lezáródásáig, hanem az örökkévalóság távlatában láthatjuk.

¹⁰ Huber: *Zentralität und Inhalt*, 144–156.

¹¹ Florian Straus – Renate Höfer: *Entwicklungslinien alltäglicher Identitätsarbeit*, in Keupp–Höfer (Hg.): *Identitätsarbeit heute*, 270–307. Keupp „identitásmunkáról” szóló elméletét ismerteti és teológiai szempontból értékeli: Holger Oertel: *„Gesucht wird: Gott”. Jugend, Identität und Religion in der Spätmoderne*, Gütersloh, Chr. Kaiser – Gütersloher Verlagshaus, 2004, 67–73. Keupp elméletéhez lásd még a narratív identitás szempontjából Siba Balázs értékelését: Siba Balázs: *Isten és élettörténet*, Budapest, Loisir, 2010, 66–78.

ÖSSZEGZÉS

Gondolatmenetünket összefoglalva azt mondhatjuk, hogy identitásunk hitalapon áll. Olyan konstrukció, amely a személyünkkel kapcsolatos tapasztalati tények közvetett (mások visszajelzéseiből származó) vagy közvetlen értelmezéseiből jön létre. Ebben az értelemezési folyamatban kétféle hitet kell megkülönböztetnünk.

Az *első*, a *természetes hit*, amellyel képesek vagyunk kívülről rátekinteni önmagunkra és meghatározni a tények szubjektív jelentőségét és értelmét a magunk számára, valamint amellyel el tudjuk fogadni azt, amit mások gondolnak és hisznek rólunk és a világról. Ennek a hitnek eredendően nincs köze a valláshoz. Vallási identitásalkotó jelentősége azáltal lesz, ha egy vallási közösség hit- és szokásrendszeréhez kapcsolódik. Ez a kapcsolódás még mindig nem közvetlenül Istenre irányul, hanem az egyén valójában embereknek és emberi tapasztalatoknak hisz, azoknak ad igazat. Az eredménye egy közösségi vallási identitás lesz, amelyben a szubjektív elkötelezettségnek, megérintettségnek csupán alárendelt szerepe van.

Erről a közösségi identitászintről léphetünk tovább a *második hit* segítségével, amely már közvetlenül Istenre irányul és tőle az ő kijelentéséből és Szentlelke megerősítésével nyer értelemezési mintákat arra, hogy a hívő személyesen kinek tarthatja és tartsa magát, és hogyan viszonyuljon az embertársaihoz és a világhoz, ha Isten szemével kívánja nézni és megélni a valóságot.

IRODALOMJEGYZÉK

- HUBER, Stefan: *Zentralität und Inhalt. Ein neues multidimensionales Messmodell der Religiosität*, Opladen, Leske + Budrich, 2003.
- KEUPP, Heiner – AHBE, Thomas – GMÜR, Wolfgang – HÖFER, Renate – MITZSCHERLICH, Beate – KRAUS, Wolfgang – STRAUS, Florian: *Identitätskonstruktionen. Das Patchwork der Identitäten in der Spätmoderne*, Reinbek, Rowohlt, 1999.
- KEUPP, Heiner – HÖFER, Renate (Hg.): *Identitätsarbeit heute. Klassische und aktuelle Perspektiven der Identitätsforschung*, Frankfurt am Mein, Suhrkamp, 1997.
- KLESSMANN, Michael: *Seelsorgelehre. Begleitung, Begegnung, Lebensdeutung im Horizont des christlichen Glaubens*, Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 2008.
- KRAUS, Wolfgang – MITZSCHERLICH, Beate: Normative Grundlagen der empirischen Identitätsforschung in der Tradition von James E. Marcia und die Notwendigkeit ihrer Reformulierung, in Heiner Keupp – Renate Höfer (Hg.): *Identitätsarbeit heute. Klassische und aktuelle Perspektiven der Identitätsforschung*, Frankfurt am Mein, Suhrkamp, 1997, 149–173.

- MARCIA, James E. – WATERMEN, Alan S. – MATTESON, David R. – ARCHER, Sally L. – ORLOFSKY, Jacob L.: *Ego Identity. A Handbook of Psychosocial Research*, New York – Berlin – Heidelberg – London – Paris – Tokyo – Hong Kong – Barcelona – Budapest, Springer-Verlag, 1993.
- OERTEL, Holger: „*Gesucht wird: Gott? Jugend, Identität und Religion in der Spätmoderne*“, Gütersloh, Chr. Kaiser – Gütersloher Verlagshaus, 2004.
- PALOUTZIAN, Raymond F.: *Invitation to the Psychology of Religion*, Boston – London – Toronto – Sydney – Tokyo – Singapore, Allyn & Bacon, 1996.
- PATAKI Ferenc: *Az én és a társadalmi azonosság tudat*, Budapest, Kossuth, 1982.
- SIBA Balázs: *Isten és élettörténet*, Budapest, Loisir, 2010.
- STRAUS, Florian – HÖFER, Renate: Entwicklungslinien alltäglicher Identitätsarbeit, in Heiner Keupp – Renate Höfer (Hg.): *Identitätsarbeit heute. Klassische und aktuelle Perspektiven der Identitätsforschung*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1997, 270–307.
- VAJDA Zsuzsanna: Az identitás külső és belső forrásai, in Erős Ferenc (szerk.): *Azonosság és különbség*, Budapest, Scientia Humana, 1996, 8–24.
- WATERMAN, Alan – ARCHER, Sally L.: Identity Status During the Adult Years: Scoring Criteria, in James E. Marcia – Alan S. Watermen – David R. Matteson – Sally L. Archer – Jacob L. Orlofsky: *Ego Identity. A Handbook of Psychosocial Research*, New York – Berlin – Heidelberg – London – Paris – Tokyo – Hon Kong – Barcelona – Budapest, Springer-Verlag, 1993, 241–270.
- ZIEMER, Jürgen: *Seelsorgelehre. Eine Einführung für Studium und Praxis*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2000.

IDENTITÁS ÉS TÁRSADALOM MA

MILYEN CSOPORTHOZ TARTOZOL? MEGMONDOM, KI VAGY!

*Offline és online vallási identitás vizsgálata
hagyományorientált vallási közösségekben*

BÉRES ISTVÁN – KORPICS MÁRTA – HOMMER ANNA

BEVEZETÉS

A közösséghez tartozás és a közösségi identitás meghatározó az emberek életében. Közösséghez tartozni azt jelenti, hogy szociális háló van az ember körül, figyelnek rá, célokat tűz ki, ezekhez értékeket társít, céljait pedig másokkal együtt próbálja meg elérni. Ezen témák kutatásának fontos terepe az online közösségek, amelyek sok esetben a normál közösségek fennmaradását és továbbélését jelentik.¹ Fontos témaként jelentkezett az elmúlt időszakban a hálózati média hatásának kutatása az identitás formálódásában és digitális megjelenítésében.² Bár a szekularizáció eredményeképp az egyházhoz tartozás és ennek kifejeződése leginkább a magánszférában jelenik meg, a közösségi média mindezt újra láthatóvá tette. Ez új feladat mind az egyházak, mind a kisközösségek, mind az egyének számára, kommunikációkutatóként viszont tudjuk, hogy a tömegkommunikáció természete nem azonos a vallás és a vallási közlés természetével.³ Éppen ezért fontos annak kutatása, hogy a hagyományos vallási közösségek hogyan használják a médiát, és mi jellemzi egy közösség offline identitását, ennek milyen

¹ Andok Mónika: *Digitális vallás: Az új információs technológiák hatása a vallásokra, vallási közösségekre Magyarországon*, Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2022; Hommer Anna Veronika: *Online közösségek – közösségek online*, in Korpics Márta – Spannraft Marcellina (szerk.): *Szokrális közösségek – kollektív emlékezet*, Budapest, KRE–L'Harmattan, 2021, 37–52; Barry Wellman – Milena Guila: *A netszörfözők nem utaznak egyedül: virtuális közösségek mint valódi közösségek*, in Halácsy Péter – Vályi Gábor – Barry Wellman: *Hatalom a médiatömegek kezében, Új média re:mix*, I. köt., Budapest, Typotex, 2007, 143–186.

² Andok: *Digitális vallás; Fehér Katalin: Milyen stratégiák mentén épül fel a digitális identitás?, Médiakutató*, 2014/nyár, 139–154.

³ Andok Mónika: *Trendek az online vallási folyamatokban a koronavírusjárvány idején Magyarországon, Médiakutató*, XXI. évf., 2021/3–4, 15–23; Márta Korpics – István Béres – Anna Veronika Hommer: *Tradition-Driven Religiosity on the Internet, Religions*, vol. 14, 2023/11, 1430. <https://doi.org/10.3390/rel14111430>; Robert Cummings Neville: *Religion in late Modernity*, Albany, State University of New York Press, 2002.

elemei vannak, és ezek az elemek milyen módon jelennek meg (ha megjelennek) az adott közösség online működésében.

SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

A közösség fogalmának értelmezése összetett. Az egyik megközelítés szerint a közösség az emberi együttélés és együttműködés alapformája – a közösséghez tartozás alapja ebben az esetben a beleszületés. A másik megközelítés – ezt értékalapúnak hívjuk – szerint a közösség az emberi együttműködés legmagasabbrendű formája, és olyan társulás, amelyet autonóm személyiségek szabadon hoznak létre. Az ilyen típusú közösséghez az egyén döntéssel, választással csatlakozik. A közösség fogalmának problematikusságát jól jelzi George Hillary *Definitions of community: areas of agreement*⁴ című tanulmánya, ahol a szerző 94 különböző definíciót sorol fel a közösség vonatkozásában, amely mind-mind érvényesnek tekinthető és a társadalmi jelenségek viszonylag tágas körére vonatkoztatható.

A mai iparosodott társadalmak közösségképződési folyamatai felülírták a korábbi közösségdefiníciók érvényességét. Barry Wellmann a társadalmi kapcsolathálókat vizsgálva javasolja a személyes hálózati közösség fogalmának bevezetését.⁵ A közösség a változások hatására már kevésbé lesz a lokalitáshoz kötött, sokkal inkább jellemzi a közösségeket a társas hálózat felőli meghatározás. „Az egyén egyszerre általában több, egymást részben átfedő közösség – baráti társaság, szomszédsági, rokoni, illetve munkahelyi alapon szerveződő csoport – tagja, s az egyes közösségek specializált funkciót látnak el életében – más és más típusú hálózati tőkével szolgálnak”⁶ – írja Wellman és Milena Guila a virtuális közösségekről szóló diskurzushoz csatlakozó tanulmányukban. A tanulmányban a szerzők felvetik a problémát, hogy vajon az internet által támogatott kommunikációs módok hatással vannak-e a hagyományos közösségek felbomlására, vagy éppen ellenkezőleg: a modern szociális hálózatokban megnyilvánuló közösségi lét sajátosságait erősítik, és ezáltal pont a közösségek fennmaradását segítik.⁷ A szerzőpáros a diskurzusból a médiaoptimista nézőpontot erősítette. A Wellmann kutatásai óta eltelt időszakban azonban felerősödött a

⁴ Georg Hillary: *Definitions of community: Areas of Agreement*, *Rural Sociology*, vol. 20, 1955/2, 111–123.

⁵ Barry Wellman: *The Network*, in uő (ed.) *Networks in the Global Village*, Boulder, Westview, 1999.

⁶ Vályi Gábor: *Közösségek hálózati kommunikációja*, in Halácsy–Vályi–Wellman (szerk.): *Hatalom a médiatömegek kezében*, I. köt., 118.

⁷ Wellman–Guila: *A netszörfözők nem utaznak egyedül*.

médiapesszimista álláspont is.⁸ A vallási közösségek vizsgálata során ugyanakkor már nem tekinthetünk el az online közösségi létformák vizsgálatától, hiszen a kontakt módon szerveződő közösség a napi információk megosztására, az események és ügyek népszerűsítése miatt rendszeresen használja az online teret, de még a hagyományorientált közösségek esetében is az látható, hogy a közösségi média a közösség egyházi és hagyományjelleget megerősítésében is szerepet játszik.⁹ Hogy ez a funkció megjelenik a közösségi médiában, azt több kutatás is megerősíti, hiszen ezek a kutatások a reflexív modernitást közösségi jellegűnek írják le, ahol a problémamegoldás és az ügyek intézésének egyik fontos jellemzője a közösségi jelleg.¹⁰

A közösségkutatás kommunikációs relevanciája

A vallásról, a vallásosságról, a vallási közösségekről és az egyházakról, egyházi közösségekről vannak adataink, ezeket gyűjti és elemzi a vallásszociológia. Van közeli leírásaink, ezekkel a vallásantropológia és a vallási néprajz foglalkozik. A közösségek megváltoztak, magukon viselik a társadalmi változás számos jelét, éppen ezért kutatásuk is igényli az újabb nézőpontok beemelését. A közösség fogalmának a meghatározásában nincs egyetértés, de abban igen, hogy számos olyan attribútummal rendelkeznek ezek a megközelítések, amelyeknek kommunikációs relevanciája van. A közösség attól közösség, hogy van egy, csak erre a közösségre jellemző belső kommunikáció, vannak közös élmények, megjelenik a közösségen belül a szolidaritás, de jellemzi ezeket a külső kommunikáció is, amelyet a társadalom többi szereplőjével folytatnak. Egy közösség biztosan rendelkezik különböző hagyományokkal is, ezeket kommunikáció segítségével tartja fenn és örökíti tovább. A kommunikációtudományi megközelítést támasztja alá magának a közösségnek és a kommunikáció fogalmának a közös gyökere, hiszen a kommunikáció és a közösség (communio) fogalma átfedésben van

⁸ Zizi Papacharissi: A virtuális szféra. Az internet mint a társadalmi nyilvánosság tere, *Médiakutató*, 2003/tavaszi. https://mediakutato.hu/cikk/2003_01_tavaszi/07_virtualis_szfera (Letöltés: 2024. március 20.)

⁹ Korpics–Béres–Hommel: *Tradition-Driven Religiosity on the Internet*.

¹⁰ Myat Kornél: Részvétel, problémamegoldás, közösség. Partecipációs kiindulópontok a késő modern médiakörnyezet tanulmányozásához, in Demeter Márton (szerk.): *Konstruált világok. A jelenségek kommunikatív leírása*, Budapest, Typotex, 2014, 141–150. Henry Jenkins – Joshua Green – Sam Ford: *Spreadable Media: Creating Value and Meaning in a Networked Culture*, New York, New York University Press, 2013.

egymással, ha a két kifejezés latin eredetű formáját tekintjük.¹¹ Számos kommunikációkutató kapcsolja össze a két fogalmat: Karl Erik Rosengren¹² a közösséget a kommunikáció felől határozza meg, David Depew és John Durham Peters¹³ szerint a közösségeket a kommunikáció tartja össze, James W. Carey¹⁴ pedig egyenest egy újfajta kommunikációs modellt tart megfelelőnek a megváltozott társadalmi körülmények vizsgálatára, mivel meglátása szerint a kommunikáció a közös meggyőződés reprezentációja, szimbolikus folyamat. A közösség kialakulásához az emberi csoportokban fellelhető kommunikációs kényszer vezet el, ezt erősíti meg Ropolyi László véleménye is, aki az emberi kommunikációt egyfajta „közösségépítő technikának” tekinti, amely a modern társadalmakban átveszi a rítusoknak a tradicionális társadalmakban betöltött kohéziós szerepét.¹⁵

Mielőtt bárki megpróbálkozott volna azzal, hogy empirikusan igazolja vagy cáfolja azt a tételt, hogy a közösségeket (egyéni kapcsolatokat, családokat, szomszédságokat, önkéntes társulásokat, kerületeket, régiókat vagy épp nemzetállamokat) a kommunikáció fogja össze; mielőtt bárki felfigyelt volna arra, hogy ezen közösségek egybekovácsolásához az egyre növekvő méret és komplexitás újabb, szorosabb kommunikációs módokat kíván; sőt, mielőtt bárki feltételezte volna, hogy a modern nemzetállamokban a napilapok lényege éppen ennek a funkciónak az ellátása; mindezek előtt valakinek eszébe kellett volna jutnia, hogy a közösségeket a kommunikáció tartja össze.

– hívja fel a figyelmet a kommunikáció és a közösség között lévő erős kapcsolatra a Depew–Peters szerzőpáros.¹⁶ Carey rituális kommunikációs modelljét a transzmissziós szemlélettel állítja szembe, és emellett érvel, hogy a kommunikáció nem közlés és információtovábbítás, hanem egy olyan rituális tevékenység, amely szerint a kommunikáció kölcsönös megosztás, részvétel, szövetség, amelynek fontos sajátossága, hogy létrehozza és fenntartja a valóságot.¹⁷ A meghatározás kiaknázza az olyan kifejezések ősi eredetét, illetve közös gyökereit, mint például a „közösség” (commonness), az „egyesülés” (communion), a közösség

¹¹ Horányi Özséb: *Kommunikáció. Sorok a szó történetéből*, in uő (szerk.): *Kommunikáció I. A kommunikatív jelenség*, Budapest, General Press, 2003, 5.

¹² Karl Erik Rosengren: *Kommunikáció*, Budapest, Typotex, 2004.

¹³ David Depew – John Durham Peters: *Közösségek és kommunikáció: fogalmi háttér*, in Halácsy–Vályi–Wellman (szerk.): *Hatalom a médiatömegek kezében*, I. köt., 187–212.

¹⁴ James W. Carey: *Communication as Culture: Essays on Media and Society*, New York – London, Routledge, 1992.

¹⁵ Ropolyi László: *Az internet természete. Internetfilozófiai értekezés*, Budapest, Typotex, 2006.

¹⁶ Depew – Durham Peters: *Közösségek és kommunikáció*. I. köt., 187–212.

¹⁷ James Carey: *A kommunikáció kulturális megközelítése*, in Kondor Zsuzsanna – Fábri György (szerk.): *Az információs társadalom és a kommunikációtechnológia elméletei és kulcsfogalmai*, Budapest, Századvég, 2003, 253.

(community) és a kommunikáció. A kommunikáció rituális szemléletének mozgatórugója nem az üzenetek térben való továbbítása, hanem a társadalom időbeli összetartása. Nem információközlés, hanem a közös meggyőződés reprezentációja.¹⁸ Carey a Chicagói Iskola szociológusaihoz kapcsolódik akkor, amikor a kommunikációt egy olyan szimbolikus folyamatnak tartja, amely létrehozza, fenntartja, kiigazítja és átalakítja a valóságot.

Ha az egyházra mint közösségre tekintünk, akkor a közösségi lét több típusát és több létezési módját kell megkülönböztetnünk. A Horányi Özséb és Szilczl Dóra által felállított – az egyházat a társadalmi kommunikáció színterein elhelyező – tipológia keretet ad a téma tanulmányozásához.¹⁹ A tipológia szerint az egyházak a társadalmi kommunikáció aktív résztvevői és alakítói, az egyházak kommunikációja ily módon három társadalmi szintéren bonyolódik. Az első az, amikor az egyház a társadalmi kommunikáció résztvevőjeként tevékenykedik a társadalmi kommunikáció különböző színterein. A második esetben maga az egyház jelenti a társadalmi kommunikáció egy sajátos színterét. A harmadik pedig az a színtér, ahol a transzcendenssel kapcsolatos kommunikáció zajlik – ez a szakrális kommunikáció színtere. Az első két szintéren történő megnyilatkozások, események adják az egyház(ak) közéleti kommunikációját, a két színtér vizsgálatával az egyház(ak) nyilvános jelenlétét lehet leírni. A harmadik szintéren zajló események, cselekmények azt mutatják meg, hogy az egyes felekezeten belül hogyan alakultak és alakulnak a transzcendenssel való kapcsolattartás módjai, „hogyan a különböző egyének és közösségek miként fogják fel az Istenember közti viszonyt, s milyen kommunikációs formákat alkalmaznak e kapcsolat fenntartására”.²⁰

A médiakörnyezet átalakulása²¹ és főként a közösségi média egyre elterjedtebb használata felveti a kérdést, hogyan is alakult át az elmúlt évtizedben a nyilvános szféra,²² és milyen támpontjai vannak az egyházaknak, vallási felekezeteknek az ebben való eligazodáshoz, jelenléthez. Zizi Papacharissi hálózati kommunikációról írt megközelítései a nyilvánosság működésével kapcsolatban fogalmazznak meg figyelemre méltó állításokat. A tanulmány egyik alapkérdése, hogy a web

¹⁸ Uo., 256.

¹⁹ Horányi Özséb – Szilczl Dóra: Az egyházakról, in Buda Béla – Sárközi Erika (szerk.): *Közéleti kommunikáció*, Budapest, Akadémiai, 2001, 79–93.

²⁰ P. Szilczl Dóra: Vallás és kommunikáció. A valláskutatás kommunikációs perspektívái, in Fehér Katalin (szerk.): *Tanulmányok a társadalmi kommunikáció témaköréből*, Budapest, L'Harmattan – Zsigmond Király Főiskola, 2007, 72.

²¹ Myat Kornél: Médiaelméletek és a késő-modern médiakörnyezet, *Médiakutató*, 2010/2. https://mediakutato.hu/cikk/2010_02_nyar/04_mediaelmelet (Letöltés: 2024. március 20.)

²² Sebestény Judit – Gayer Zoltán: Az ó és az új nyilvánosság mint önmagába térő ösvény, *Médiakutató*, 2016/3–4, 139–153.

2.0. forradalom után a technológia képes-e arra, hogy másképp nem elérhető információkkal lássa el a közéleti vita szereplőit. A szerző a médiapesszimista oldalhoz tartozó véleményét három állítással támasztja alá. Az első szerint bár a hozzáférés és az elérhetőség egyszerűbb lett, de a tartalmak mennyisége és sokszínűsége a folyamatot inkább gátolja, mint segíti. Másik fontos megállapítása, hogy az egész netes nyilvánosság ma inkább a szórakozásról szól, nem a racionalitásról. A harmadik kérdéskör az elüzletiesedés témája,²³ amelyről azt mondja, hogy mivel az internetet alapvetően gazdasági érdekek működtetik, nem demokratikus viszonyok mentén szerveződik.²⁴ A médiapesszimista álláspont mellett van egy keret, ami pozitív kutatási problémafelvetéseket és javaslatokat képes megfogalmazni az egyházak és felekezetek számára a nyilvánosságban történő megjelenést illetően, ez pedig a média mint cselekvés modellje. Ez a megközelítés egyre inkább meghatározóvá válik a kortárs médiakutatásban,²⁵ de még a valláskutatás területén is találkozhatunk ilyen típusú megközelítéssel. Stewart M. Hoover *Religion in the Media Age*²⁶ című könyve a vallás és a média mindennapi kölcsönhatását vizsgálja. A könyv utal arra a fordulatra is, amely az intézményesített vallástól az egyéni spirituális keresés felé történő elmozdulásban figyelhető meg. A szerző véleménye szerint a folyamatban fontos szerepet játszanak a különböző médiumok (televízió, film, internet), mert ezekre nem technológiai értelemben kell gondolni, hanem gyakorlatként. Az egyházaknak ismerniük kell a média működését, hogy ott megfelelő módon tudjanak jelen lenni, hogy beágyazódhassanak a kortárs működési stratégiákba.²⁷

A megváltozott technológiai-társadalmi-kulturális viszonyok, a megváltozott nyilvánosság megközelítéséhez adekvát és releváns elméleti és kutatási kereteket, módszereket kínál fel a kommunikációkutatás. Kommunikációkutatóként feladatunk a média mozgástereinek vizsgálata, a lehetőségek és változások felismerése. A média ugyanis egy olyan lehetőség az egyházak kezében, amely hatékony evangelizációs eszköz lehet, és amely hatással lehet az egyházak belső kommunikációjára és a vallási közösségek online működtetésére is.

²³ Ez utóbbi kérdéskörrel jó szembeállítást ad David Croteau és William Hoynes könyve, akik a médiayilvánosság-szféra szempontjából vizsgálják a média működését, az üzleti és a nyilvánosság-modell egymással szembehelyezve. David Croteau – William Hoynes: *A média mint üzlet. Nagyvállalati média és közérdek*, Budapest, Wolters Kluwer Kft., 2013.

²⁴ Zizi Papacharissi: *A virtuális szféra, Médiakutató*, 2003/tavaszi. https://mediakutato.hu/cikk/2003_01_tavaszi/07_virtualis_szfera (Letöltés: 2024. március 20.)

²⁵ Ezekről jó áttekintést ad Papacharissi: *A virtuális szféra*.

²⁶ Stewart M. Hoover: *Religion in the Media Age*, New York, Routledge, 2006.

²⁷ Lázár-Kovács Ákos: *A mediatisált vallás. Egy „nem tetszőleges partner” a posztsekuláris társadalomban*, in uő (szerk.): *Vallás – média – nyilvánosság. Új társadalomtudományi perspektívák*, Budapest, Gondolat, 2017, 105.

A Tömegkommunikáció Pápai Tanácsa 2002. február 22-i kiadványában úgy fogalmazott, hogy „[a]z Egyháznak meg kell értenie a világhálót, hiszen hogy az Örömhírt hatékonyan tudjuk hirdetni olyan embereknek, akiket a média kultúrája formált, maguk a csatornák, a média különleges jellemzőit kell figyelembe vennünk”.²⁸ Arra is kitértek, hogy az internet megismerése egyrészt a megfelelő használat miatt elengedhetetlen az egyházak számára, másrészt tanulmányozásával és használatával lehetőség nyílik olyan személyek – különösen a fiatalabb generációkhoz tartozók – elérésére is, akik teljes személyükkel részt vesznek az újmédia világában, mindennapi életük részévé tették azt.²⁹ Ez a jelen tanulmány írásának pillanatában már több mint húszéves gondolatsor is jól mutatja, hogy az egyház és az internet – napjainkban pedig különösen a közösségi média – kapcsolatának vizsgálata elengedhetetlen az egyházak 21. századi kommunikációjának megismeréséhez és nem utolsósorban fejlesztéséhez.

A koronavírus-járvány katalizátorként működött az egyházak digitális jelenlétének aktivizálásában.³⁰ Az egyházaknak meg kellett küzdeniük a digitális átállás kihívásaival, emellett pedig meg kellett fogalmazniuk azt is, hogy mi a valós és a közvetített egyházi alkalmak közötti különbség. Ez utóbbihoz kapcsolódva meg kellett határozniuk a közvetített események státusát a normál, valós helyzetben történő eseményekhez viszonyítva. A digitális átálláshoz szükséges eszközök biztosítása és a közvetített alkalmak státusának meghatározását követően arról is dönteniük kellett, milyen típusú tartalmakat közvetítenek majd híveik felé. Egyházon belül is voltak eltérések a megosztott tartalmakat illetően, főként a digitális közvetítéshez szükséges eszközök megléte függvényében. Több katolikus plébánia közvetítette a vasárnapi szentmisét, mások viszont csak a prédikációkat osztották meg. A közvetítésre használt platform főként a Facebook felülete volt, de egyes plébániák, akik rendelkeztek YouTube-csatornával, vagy létrehoztak egyet, ezen a felületen is megosztották tartalmaikat, esetleg streamelték is a liturgikus alkalmakat.³¹ Az időszak nagyon tanulságos volt, a kezdeti bizonytalanság és félelem után nagyon aktív vallásgyakorlatok alakultak ki a világhálón.

Az időszak természetesen a híveknek is kihívást jelentett, hiszen a vallási alkalmak közvetítése során a tömegkommunikáció sajátossága vált meghatározóvá (a nyilvános terek átemelődtek a privát térbe), ezzel együtt pedig a szakrális terek szintén a privát térbe kerültek. A téren túl az idő is, egészen pontosan az időbeli hozzáférés is megváltozott: bár a szentmiséket, liturgikus alkalmakat

²⁸ Tömegkommunikáció Pápai Tanácsa: *Az egyház és az internet*, 2002. február 22. <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=131#N3> (Letöltés: 2022. június 18.)

²⁹ Uo.

³⁰ Andok: *Trendek az online vallási folyamatokban*.

³¹ Uo., 15–17.

előben közvetítették, számos esetben ezek akár napjainkban is elérhetőek, így a hívőknek nem feltétlen kellett ezeket a közvetítéseket élőben követni. Az egyházak digitális átállása még egy különleges jelenséget hozott magával: a híveknek lehetősége nyílt tőlük földrajzilag távolabbi közösségek, templomok alkalmain is „részt venni”. Andok Mónika szerint a közvetítések közül választó vallásos személy az alábbi négy szempont mentén döntött: spirituális (szertartás hitelessége), tematikus (mennyire releváns a befogadó számára), esztétikai (jó kép- és hangminőség, vágás) és médiaszempont (megszólaló hírneve, ismertsége).³² A tanulmány összegzésében olvashatjuk, hogy a koronavírus-járvány okozta helyzet gyors reagálást követelt meg az egyházaktól annak érdekében, hogy fenntarthatóak a vallási közösségeket a szokatlan körülmények között is. Nem csupán egyházak között, de egyházakon belül is számos megoldást láthattunk erre a problémára, viszont a karantén feltárta az egyházak és a hívek számára az internet adta olyan lehetőségeket, amiket korábban a közösségek még nem használtak ki.

Az online térben egyre több szent és más, vallási értelemben véve releváns szöveg válik elérhetővé. Lehetnek ugyan jelszóval védett részei egy egyházi felületnek, amely az információmegosztás szűkítését és bizonyos tartalmak elérhetetlenségét jelentik a teljesen szabad és nyílt hozzáféréshez képest (ahogy minden szervezet, cég esetében vannak csak az alkalmazottak egy része által elérhető dokumentumok), de ezzel együtt korábban soha nem tapasztalt hatékonysággal van jelen vallási területen az online participáció. Az általános szervezeti transzparencia szempontjából sem elhanyagolható az alap- és más dokumentumok ilyen módon való könnyű elérhetősége. Ez a változás szinte valamennyi vallási, egyházi szervezetre kiterjed, alig van olyan, amely ne lenne jelen a neten, legyen az hindu, zsidó, keresztény, muszlim vagy bármi.

Az egyes egyházak – a katolikus egyházzal ezt mindenképp elmondhatjuk – szervezeti működésük természetes közegeként tekintenek már a netes világra. Az egyház belső működését illetően (a belső szervezeti kommunikációban) sok hálózathoz kapcsolódó információmegosztási és -átadási metódus létezik. Ez jellemzi nemcsak az egyháztagnak közti interperszonális kommunikációt, de a csoportkommunikációt is.

A modern kommunikációs eszközökkel szembeni gyanakvás nem új keletű probléma a katolikus egyházon belül, de nem is mondható általánosnak. A katolikus egyház felhasználta az adott kor színvonalán álló technikai eszközöket a céljai elérésére, különösen kreatív volt ebben a Jézus Társasága és több más újabb kori szerzetesi közösség, de ezzel együtt a „katolikus közbeszédben” hajlamosak

³² Uo., 20–21.

voltak inkább fenyegetésként értelmezni ezeknek az eszközöknek a megjelenését, mert azok így jobban beilleszthetők voltak az általános liberális–konzervatív, világi–szakrális stb. opozíciókba. Mára számos hivatalos egyházi dokumentum és megszólalás sürgeti ezen eszközök beépítését az evangelizációs, missziós „arzenálba”. A varázsszó valójában a misszió,³³ amely mindig is meghatározta az egyház nyilvános megszólalásait. Ennek az az oka, hogy mi más is lenne a kommunikáció, mint *hatás* a másik emberre, és ha ez a hatás vallásos témát érint, az „par excellence” misszió. Ebben a legfontosabb paradigmaváltó fordulat a II. Vatikáni Zsinat volt, mikor is az idők jeleinek felismerésére vonatkozó felhívásával az egyházi kommunikáció területén is új irányokat jelölt ki. Ugyanígy a Tömegkommunikáció Pápai Tanácsának dokumentumai vagy a Tömegkommunikáció Világnapjának pápai megnyilatkozásai is mind-mind fontos „metaüzenetek”. Olyan világos viszonyítási pontok, amelyek képesek megszabni az egyházi megszólalások jellegét, legyenek azok szóbeliek – azon belül is hagyományosak (pl. a papi homíliák) vagy más, például újabban laikus eredetűek – vagy írásos dokumentumok akár.

A hagyományos nagyegyházak vallásgyakorlata számára az egyik legnagyobb kihívás az, hogy hogyan lehet a *vallási üzenetet továbbítani* egy megváltozott és folyamatosan, gyorsan átalakuló társadalmi térben, illetve magának a vallásos (köz)életnek milyen *új színterei* vannak vagy kellene hogy legyenek.³⁴ Joseph Moingt egy tanulmányában az egyház szervezeti átalakulásának folyamatát oly módon mutatja be, hogy a hitátadás aktusát helyezi a középpontba.³⁵ Leírja, hogy hogyan lett egy „körvonalazatlan” – világosan meg sem magyarázott, pontosan ki sem fejtett – Örömhírből *szükségképp* egy egyre normatívabbá váló szabályrendszerrel „körülárkolt” hitletétemény. Azért „szükségképp”, mert kellett egy olyan szilárd intézményi közeg, amely támogatta a hit átadását: létrejött egy olyan kulturális közeg, amely létrehozta a keresztény örökséget. „[...] a keresztény hitet úgy adták át, mint történelmi, kulturális, társadalmi és politikai *örökséget*:

³³ Ferenc pápa a kilépő egyház fogalmát használja a misszió kapcsán: *Ferenc pápa Evangelii gaudium kezdetű apostoli buzdítása a püspököknek, a papoknak és diakónusoknak, az Istennek szentelt személyeknek és a világi híveknek az evangélium hirdetéséről a mai világban*, Budapest, Szent István Társulat, 2014, 16–33.

³⁴ Különösen is éles formában vetődtek fel ezek a problémák a fiatalokkal foglalkozó 2018. októberi püspöki szinódus programjában és dokumentumaiban, valamint az ennek nyomán Ferenc pápa által kiadott *Christus vivit* (Krisztus él) kezdetű apostoli buzdításában: Ferenc pápa: *Post-synodal Apostolic Exhortation Christus Vivit of the Holy Father Francis to Young People and tot he Entire People of God*. <http://w2.vatican.va/content/francesco/en/events/event.dir.html/content/vaticanevents/en/2019/4/2/christus-vivit.html> (Letöltés: 2019. szeptember 18.)

³⁵ Joseph Moingt SJ: Átadható-e a hit?, *Mérleg*, 2010/3–4, 44–56.

egy komplex *hagyomány* szinte ellenállhatatlan nyomására [kiemelések az eredetiben – a szerzők].³⁶ A környezet személyes (családi, közösségi) példái indukálták a felnövő gyermekben az élő hitet. Ez azonban az utóbbi évszázadok során megváltozott: az élő hit helyett a keresztény kultúra egyes elemei maradtak csupán meg, a lényeg azonban elveszett. A keresztény hagyomány mint domináns társadalmi hagyomány fokozatosan erőtlenedett el a modernitást megelőző évszázadoktól kezdve. Személyesen kötelező volta – mint internalizált, élő és konfesszionális hit(rendszer) – sem maradhatott meg egyeduralkodónak a kulturálisan még keresztény hívek lelki-identikus dimenzióját illetően. A hagyományátadás korábbi formájának végső megtörése történt a 20. század hatvanas-hetvenes éveitől. A kiépülő virtuális tér a korábbi lassú és lokális jellegű hagyományátadás helyett egy „pillanatnyi és egyetemes *közlés*” [kiemelés a szerzőnél – a szerzők] közege lesz.³⁷ A közeg olyan mértékben a pillanatnyi és aktuális közlésre orientált, hogy szinte minden más, bármi fajta normatív ismerethez, tudáshoz, hagyományhoz kapcsolódó információátvitel eleve hátrányt szenved. A pillanatról pillanatra aktualizálódó kapcsolati tér kizárja a réginek, a tradicionálisnak az érvényességét. Az áradó aktív véleménycsere, melyben nemcsak a többé-kevésbé jól formált textusok lehetnek hatásosak, melyek azonnali válaszokat generálhatnak, de azzá válnak a képek, a mémek, az emoji, a minivideók, a like-ok és oly sok más a burjánzó és sűrű multitasking, multimedialis világban – és ez oda vezet, hogy azok, akik mindezt használják és működtetik, akik a közös vélemény- és normarendszereiket ily módon egyeztetik egymással, azok egyre inkább eltávolodnak minden fajta hagyománytól. A folyamat nem a vallásra van „kihegyezve”, nem a vallás megroppantása a cél, hanem minden olyan társadalmi intézmény „célkeresztbe kerül”, amely nem erre az illékony azonnaliságra és opcionálisra alapoz. Az egyházakra nézve ebben a folyamatban az a különösen tragikus, hogy ők fokozottan alapoztak a hagyományra, ráadásul „alapműködésük” lényege a *közlés*.

A vallási kommunikáció szempontjából sajátos problémákat okoznak a tömegkommunikáció – és ezen belül az internet – technikai-műfaji sajátosságai. A médiakutatás feltárta, hogy a kommunikációs eszközök osztályozhatók annak alapján, hogy mennyire indítanak egyéni továbbgondolásra, mennyire szabadítják fel a fantáziát.³⁸ Az írott szó tudati megjelenítéséhez el kell képzelni a ki nem mondottat, a le nem írtat. A vizuális közlés a lehetséges képi valóságok egyikét rögzíti valóságosként, és ezzel az aktív egyéni továbbgondolást – a néző „társ-szerzőségét” – megakadályozza. A tömegkommunikáció – főként annak popu-

³⁶ Uo., 48.

³⁷ Uo., 50.

³⁸ Marschall McLuhan: *A Gutenberg-galaxis*, Budapest, Trezor, 2001.

lárís szegmense – a minél nagyobb közönség elérésére törekszik, ezért a közléseiben gyakran a *legalacsonyabb szinthez* igazodik, és egyszerűsít. Így amikor az egyházi tömegkommunikációra tekintünk, fel kell tennünk a kérdést, hogy nem fosztja-e meg lényegétől a vallási közlést az egyszerűsítés.

A KUTATÁS TEREPE

A kutatásban két hagyományorientált közösség offline és online közösségi működését mutatjuk be. Az egyik közösség a néhány éve működő Ökumenikus zarándokcsoport,³⁹ a másik pedig a pannonhalmi Szent Márton Főapátság oblatusközössége (továbbiakban bencés oblatusközösség). A kutatásban résztvevőként figyelemmel kísértük a két közösség offline működését. Az online működés vizsgálatához pedig a két közösség közösségimédia-jelenlétét (Facebook) vettük figyelembe. A kutatás eredményeinek bemutatását a két közösség leírásával kezdjük, ezt követően pedig először az offline, majd az online működést mutatjuk be röviden. Ennek során kitérünk a közösségi identitás elemeire is.

Ökumenikus Zarándoklat

A *Magyar Katolikus Lexikon* az ökumené fogalmát a keresztények egységtörekvéseként határozza meg. Ennek az egységtörekvésnek egy szép hazai példája a 2017 óta minden évben megrendezésre kerülő ökumenikus zarándoklat. A zarándoklat szervezői elkötelezettek az ökumené mellett, és fontosnak tartják, hogy ennek az elkötelezettségüknek szóban és tettben is bizonyosságát adják. A zarándoklat a kereszténység évezredes hagyománya, amely azon túl, hogy egy nyilvános vallásgyakorlat, egy adott korszak vallásosságát is jól jelzi, így különösen alkalmas arra, hogy ezen keresztül egy időszak, ország, régió vagy akár közösség vallásosságának mutatója legyen. A csoport identitásában erősen megjelenik a zarándokidentitás és az ökumenikus identitás. Az ökumené cselekvésben megvalósult modelljébe illeszthető be leginkább az ökumenikus zarándoklat. De nemcsak az ökumenét segíti elő, hanem egy olyan inkulturációs törekvés is, amelynek során a szervezők azon munkálkodnak, hogy a résztvevők kulturális különbségeinek figyelembevételével mellett megismertessék a résztvevőket az evangéliummal, és az ott leírtak egy új kontextusban hiteles módon jelentésre

³⁹ A zarándokcsoport működését, korábbi zarándoklatainak bemutatását lásd: <http://okumenikus-zarandoklat.hu/> (Letöltés: 2024. március 20.)

tegyenek szert.⁴⁰ Az új kontextus a zarándoklatoknál kétszeresen is megjelenik. Először azzal, hogy minden zarándoklatnak más a lelki-teológiai vezérfonala, másodsor pedig azzal, hogy minden zarándokútvonala más és más, és a résztvevők összetétele is változik. Egy fontos mozzanat nem változott az évek során, ez pedig a zarándoklat jelmondata, ami egyben küldetésnyilatkozatnak is tekinthető: „Legyenek mindnyájan egy.” (Jn, 17,21) Az inkulturációhoz elengedhetetlenül fontos a sikeres kommunikáció is, amelynek több feltétele is van. Az egyik ilyen feltétel az önismeret, amelyhez szükséges az, hogy minden felekezet belássa, hogy egyikük sem az igazság birtokosa. A másik fontos elem a nyitottság, az odafordulás képessége. A harmadik a közös kutatás, a közös eredetnek, a gyökereknek a beazonosítása és a múltbéli eltérések okainak a tisztázása. A negyedik a fontossági sorrend megtalálása. Az ötödik az együttműködés lehetőségeinek és a csatornáinak a megtalálása, a hatodik pedig a krisztusi alapokhoz való visszatérés.⁴¹ A cselekvési modell mellett a fenti kommunikációs követelményeknek is eleget tesz az ökumenikus zarándoklat.

Az ökumenikus zarándoklat elindítása a bencés rendhez kapcsolható, akik 2016-ban a Szent Márton-évben megszervezték a Szent Márton-zarándoklatot. Ennek a zarándoklatnak⁴² egyik estjén Mihályházán az akkori (jobbára katolikus és nem hívő, de Istent és a vallást nem elutasító zarándokok) programja egy ökumenikus liturgia volt. A programot a helyi református lelkész fogadta be a templomba, de voltak meghívott vendégek is, református és evangélikus lelkészek, akik vezették az imaalkalmat. Az imaalkalom után pedig az ő vezetésükkel kiscsoportos beszélgetések következtek. Az első év ökumenikus zarándoklatának szervezői között azokat a lelkészeket találjuk, akik a Mihályházán megtartott ökumenikus est vendégei voltak, hiszen a mag ott lett elvetve, és ebből a magból nőtt ki aztán az évenként megrendezésre kerülő ökumenikus zarándoklat. A név pedig az első zarándoklat óta állandó: „Legyenek mindnyájan egy” ökumenikus zarándoklat. Mit ad a zarándoklat a résztvevőknek?

A résztvevők egyrészt közvetlen ismereteket szerezhetnek egymás felekezeteinek sajátosságairól az úton járás mindennapi tapasztalatai (beszélgetések, csoportfoglalkozás, áhítatok, felekezetismertető interaktív programok) alapján. Ugyanakkor a legmélyebb

⁴⁰ Tomka Miklós: *Vallás és társadalom*, Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2006; Patsch Ferenc SJ: *Globalizáció, vallásteológia, kölcsönösség. A filozófiai hermeneutika mai útjai (I.)*, Budapest, Jézus Társasága Magyarország Rendtartománya, 2014.

⁴¹ Lukács László: Teológusi adalékok a partícipációs kommunikációelméletéhez, *Jel-Kép*, 2017/2 (klsz.), 6.

⁴² <https://www.zarandokiroda.hu/archivum/szentmartonzarandoklat> (Letöltés dátuma: 2024. április 10.)

spirituális élmények: mint pl. a keresztelési emlékeztető liturgia vagy az agapé (közös úrvacsora megvalósulása felé tett lépések?) megérintik és érzékennyé teszik őket a közös kapcsolópontok keresésére. Azt tapasztalom, hogy a zárándoklatra jelentkezők között többségben vannak azok, akiket már eleve ez az ökumené iránti érdeklődés és/vagy elkötelezettség határoz meg.⁴³

A zárándokcsoport minden évben eltölt egy hetet egy közös gyalogos zárándoklattal. Az útvonal mindig változik, a közösség is, de van egy állandó mag, akik évről évre visszatérnek, mert fontosnak tartják a közösséget és ökumenikus valóságosságuk megélését is.

Bencés oblátusközösség

A közösség tagjai nem szerzetesek vagy szerzetesnők, hanem – úgymond – *világban élő* civilek, akik aktuális és többféle életállapotukban igyekeznek megvalósítani, követni azt az életeszmenyt, amely a katolikus keresztény hagyományon belül Szent Benedek szabályzata⁴⁴ mentén nyeri el valóságos formáit. Maguknak az oblátáknak, oblátusoknak nem kell különösebben radikális életmódot folytatniuk, nincsenek extrém, a napirendből sok időt kiszakító kötelező imagyakorlatok (a minimális elvárás napi egy imaóra elimádkozása, de értelemszerűen mindenki vállalhat többet), nem kell sajátosan öltözködniük (csupán egy Szent Benedek-érmét kell viselniük, de azt sem kell látható módon, ruhán kívül hordaniuk), nem kell egy meghatározott fizikai térben élniük,⁴⁵ de van néhány előírás, aminek meg kell felelniük. Évente egyszer meglátogatják monostorukat, ahol ünnepi és lelki jellegű programokon vesznek részt, illetve dolgoznak. Nem feltétel, hogy katolikus vallásúak legyenek. Identitásuk fontos része a bencés rendet is jellemző vallásosság, amelynek elemei a Regulában találhatóak. Monostoruk részéről ennek megéléséhez lelki és szellemi támogatást kapnak, amelynek felelőse a főapát által kinevezett mindenkori oblátusrektor szerzetes. A támogatás formája lehet rendszeres lelki olvasmány, lelkigyakorlat, kirándulás, vizitáció. A lényeg a kapcsolat és a rendszeres kommunikáció közte és a közösség tagjai között. Az oblátusok döntő többsége sűrű családi, rokon és munkahelyi „hálózatokban” tölti a mindennapjait. Természetesen van egy olyan aktív réteg is

⁴³ Varga Gyöngyi evangélikus lelkésszel készített interjú alapján.

⁴⁴ Szent Benedek szabályzata, a Regula Benedicti netes elérhetőségei latinul: <http://archive.osb.org/rb/>, magyarul: <https://pannonhalmifoapatsag.hu/regula/>. A kettő párhuzamos formában: <https://maximilianoblatus.wixsite.com/regulabenedicti/> (Letöltés: 2024. március 20.)

⁴⁵ Ez a bencés szerzetesekre vonatkozó *stabilitas* kötelezettségének kiterjesztése lenne. A stabilitásról lásd: Binzberger Ákos: Állhatatosan megmaradni, *Pannonhalmi Szemle*, XVII. évf., 2009/2, 137–141.

– jellemzően középkorú vagy idősebb nők (az özvegyek mellett) –, amelynek tagjai nem házasok. Nem tartoznak a személyi jellegű egyházhoz, hanem a tagok hivatalosan a plébániai (területi) egyház integráns részei maradnak. Ez jól illeszkedik abba a pápai javaslatba, mely szerint a legkülönbélebb mozgalmak, társulások tartsák meg a kapcsolatot a helyi egyházzal, hogy senki se válhasson „gyökértelen nomáddá”.⁴⁶ Ők is csak egyszerű laikusok, ugyanúgy, mint mindenki más, aki nincs valamilyen szolgálatra felszentelve.

A KÉT KÖZÖSSÉG ONLINE MŰKÖDÉSÉNEK VIZSGÁLATA

Ökumenikus Zarándoklat

Az „Ökumenikus zarándoklat csoport” elnevezésű Facebook-csoport 2019. december 11-én jött létre, akkor még „Ökumenikus zarándoklat 2020” néven. A csoport eredeti nevéből látszik, hogy létrehozását az abban az évben szervezett zarándoklat leendő résztvevői számára hozták létre az adminisztrátorok, feltehetően a hatékonyabb szervezés és kapcsolattartás céljából. 2020. augusztus 24-én változott a csoport neve a jelenlegire, egyben megváltozott a csoport funkciója is: az egyszeri alkalom (zarándoklat) megszervezésének támogatása helyett egy egész évben aktívan működő közösség platformjává vált. 2023 júniusában tagjainak száma 61, ebből két fő adminisztrátor. A csoport (beállítás szerint) privát és rejtett, tehát csak olyan személyek számára látható, akik tagok a csoportban (a nem tagok számára a Facebook keresőmotorja nem jeleníti meg a csoportot). Taggá csupán meghívással és az adminisztrátorok jóváhagyásával lehet válni, így biztosított, hogy egy új tag legalább egy csoporttag személyes ismerőse is. A zarándoklat – és így a csoport – lelkiségét, célkitűzéseit jól mutatja, hogy tagjai és lelki vezetői közt megtalálható szerzetespap, református, valamint evangélikus lelkész is. Közösségi jellegét tekintve átmeneti közösség. Bár van egy állandó mag, de az évenként megszervezett zarándoklat tagjainak összetétele minden évben más, így ezt nem tekinthetjük állandó közösségnek. A közösség Facebookon való jelenléte, a csoport létrehozása azonban azt mutatja, hogy a tagok számára jelentkezett egy igény az állandóságra, ennek kielégítésére pedig tökéletesen alkalmas a közösségi média ezen felülete. Az ökumenikus zarándokcsoportot az évente megrendezésre kerülő gyalogos zarándoklat tartja

⁴⁶ Evangelii gaudium, 29. szakasz, in Ferenc pápa: *Az Evangélium öröme kezdetű apostoli buzdítása*, Budapest, Szent István Társulat, 2014, 22.

fenn. A zarándoklatnak önálló honlapja van,⁴⁷ amely egyrészt a szervezéssel kapcsolatos információkat tartalmazza, másrészt pedig egyfajta tárhelye az előző évi tartalmaknak. A csoportnak van egy állandó (nyolc főből álló) szervezői csapata, akik szintén jelen vannak a felületen. A legnagyobb aktivitást a szervezői csapat egyik tagja fejt ki, imaalkalmak és egynapos programok szervezésével. Ez utóbbi 2023 februárja óta van. A csoport egy moderátorral rendelkezik.

A vizsgálat során kvantitatív és kvalitatív kutatást végeztünk. A kvantitatív kutatás során a McQuail–Blumler–Brow-féle szükségletcsoportok⁴⁸ segítségével vizsgáltuk a csoport tagjainak aktivitását, a bejegyzésekre adott reakcióik mennyisége alapján. Tartalom alapján tizenegy bejegyzéskategóriát állapítottunk meg (emlék, érdekesség, ima, információ, információkérés, jókívánás, köszönet, programajánló), ezeket soroltuk be a négy szükségletcsoport valamelyikébe (tanulás és információszerzés; identitás; szociális kontaktus, személyközi kapcsolatok; diverzió), így csoportosítva a vizsgált időszakban (2023. január 1. – június 5.) megosztott bejegyzéseket. A 93 megvizsgált bejegyzés közel 90%-át az „identitás” és a „szociális kontaktus, személyközi kapcsolatok” szükségletcsoportokba lehetett sorolni, de ez még nem jelentette egyértelműen, hogy ezek a bejegyzések váltották volna ki a legtöbb reakciót. A rangsorolást a reakciógombhasználat, a hozzászólás és az összesített reakciómennyiség (gombok + hozzászólások) alapján is elvégeztük. Minden rangsorban a felső 10%-ot, tehát a legtöbb aktivitást kiváltó kilenc bejegyzést néztük meg. A rangsorokban megvizsgáltuk a bejegyzésekhez tartozó szükségletcsoportokat, és az alábbi eredményt kaptuk (1. táblázat).

1. táblázat. Reakciógomb-használat, hozzászólás és összes reakció alapján rangsorolt bejegyzések (bejegyzéskategóriák, szükségletcsoportok, felső 10%).

Rang	reakciógomb-használat		hozzászólás		összes reakció	
	kategória	szükségletcsoport	kategória	szükségletcsoport	kategória	szükségletcsoport
1.	jókívánás	szociális kontaktus, személyközi kapcsolatok	programajánló + információkérés	szociális kontaktus, személyközi kapcsolatok	programajánló + információkérés	szociális kontaktus, személyközi kapcsolatok

⁴⁷ <http://okumenikus-zarandoklat.hu/> (Letöltés: 2024. március 20.)

⁴⁸ Denis McQuail – Jay G. Blumler – J. Brown: The television audience: a revised perspective, in Denis McQuail (ed.): *Sociology of Mass Communication*, Harmondsworth, Penguin, 1972, 135–165. A szakirodalom kiválasztása bár nem online közösségek vizsgálatát célozta meg, mégis nagyon jó keretet ad a média által nyújtott szükségletek kategorizálásához.

Rang	reakciógomb-használat		hozzászólás		összes reakció	
	kategória	szükséglet-csoport	kategória	szükséglet-csoport	kategória	szükséglet-csoport
2.	emlék	szociális kontaktus, személyközi kapcsolatok	vallási gondolat	identitás	vallási gondolat	identitás
3.	köszönet	szociális kontaktus, személyközi kapcsolatok	program-ajánló	szociális kontaktus, személyközi kapcsolatok	program-ajánló	szociális kontaktus, személyközi kapcsolatok
4.	vallási gondolat	identitás	ima	identitás	ima	identitás
5.	emlék	szociális kontaktus, személyközi kapcsolatok	ima	identitás	ima	identitás
6.	ima	identitás	ima	identitás	ima	identitás
7.	vallási gondolat	identitás	ima	identitás	ima	identitás
8.	ima	identitás	ima	identitás	ima	identitás
9.	program-ajánló	szociális kontaktus, személyközi kapcsolatok	ima	identitás	ima	identitás

A táblázatban látható, hogy a hozzászólások és az összes reakció alapján készült rangsor megegyezik, és nemcsak a kategóriák, hanem maguk a bejegyzések is ugyanazok ezekben a rangsorokban. Ez nem tűnik véletlennek, hisz az összes reakciómennyiség a hozzászólások és a reakciógombok használatából tevődik össze. Feltelhetőleg, ha egy bejegyzéshez egy adott felhasználó hozzászólást ír, nagyon valószínű, hogy reakciógombot is használni fog. A hozzászólást nem író felhasználók reakciógomb-használata pedig ehhez adódik hozzá. Ez alapján érdemes a csak a reakciógombok és a csak a hozzászólások alapján készült rangsorokat összevetni. Míg a reakciógombok alapján készült rangsor első kilenc bejegyzésénél hat különböző kategória is előfordul, ez a hozzászólások alapján készült rangsor esetében már csak négy, és a rangsorban található kilenc bejegyzés közül hat az „ima” kategóriába tartozik. Mindkét rangsor diverzitása tovább csökken, ha a szükségletcsoportok szerint vizsgáljuk meg őket. Mindkettőben kizárólag az „identitás” és a „szociális kontaktus, személyközi kapcsolatok”

szükségletcsoportba tartozó bejegyzéseket találunk. Bár ezek látszólag összhangban vannak azzal, hogy a legtöbb bejegyzés is ezekből a csoportokból származik, ez a jelenség nem törvényszerű. Azon kevés (összesen tíz) tartalom, amely a másik két szükségletcsoportba sorolható, kiválthatott volna nagy aktivitást a felhasználók részéről (pl. egy érdekes tartalomra érkezhettek volna sok reakciógomb-használat), az adatok alapján azonban látjuk, hogy ez mégsem történt így. Ha pedig tovább szűkítjük a két rangsort, és csupán az első három legtöbb aktivitást kiváltó bejegyzést nézzük meg, a szükségletcsoportok változatossága még tovább csökken: míg a hozzászólások alapján készült rangsor első három bejegyzésénél még láthatjuk az „identitás”-t, a reakciógombok alapján készült rangsor első három helyén kizárólag a „szociális kontaktus, személyközi kapcsolatok” csoportba sorolható bejegyzések találhatók. Ez alapján elmondhatjuk, hogy az „Ökumenikus zarándoklat csoport” tagjai számára identitásuk kifejezése, megélése, valamint a csoport tagjaival történő szociális kontaktus és személyközi kapcsolatok fenntartása az elsődleges cél a Facebook-csoport használata során. Ez az eredmény párhuzamba vonható a Facebook-csoportot létrehozók céljával: az évenként megrendezett ökumenikus zarándoklat köré szerveződő közösség egész éves kapcsolattartási lehetősége, illetve jelenléte, ahogy azt láthattuk, akár évközi programok keretében is. Ezzel összhangban jelenik meg a csoport tagjaiban az a két médiahasználati szükséglet, hogy egyrészt megélik és megerősítsék magukban a közösség keresztény szellemiségét, illetve saját vallásukat; másrészt a zarándoklatok közötti időszakban is fenntartsák az ott megismert személyekkel a kapcsolatot, érdeklődőként pedig már a zarándoklat előtt megismerhessék leendő útítársaikat.

A kvalitatív elemzés során az előzetesen megfogalmazott kutatási kérdések mentén az alábbi főbb kategóriák rajzolódtak ki: interaktivitás (párbeszéd-dialógus); participáció – az egyház életében való részvétel; spiritualitás; közösség. Az egyes főbb kategóriákon belül további alkategóriákat is be tudtunk azonosítani, amelyeken keresztül váltak beazonosíthatóvá az egyes narratívák. A kvalitatív elemzés során vizsgált két és fél év narratívái nagyon sokszor megegyeznek; az évet csak abban az esetben tüntetjük fel, ha az valamilyen szempontból különleges és meghatározó volt az adott narratíva tekintetében. Az interaktivitás kategórián belül a kapcsolatépítés és a találkozási lehetőségek narratívája volt a leginkább meghatározó. Ugyancsak ezt a kategóriát erősítette a különböző olvasmányélmények megosztása, amelyek révén a csoport a kapcsolódást (interaktivitást) a hitélmények megosztásával tette lehetővé. A participáció, az egyház életében való részvétel kategórián belül kettő, egymástól jól elkülönülő témacsoport van jelen. Az egyik az egyházi év és annak eseményei és az azokhoz kapcsolódó narratívaszálak, a második pedig a zarándokcsoporttal szoros kap-

csolatban álló bencés rend bakonybéli monostorának szerzetesi életét érintő témák. A spiritualitás kategórián belül a legfontosabb téma az Isten-kapcsolat és az Isten-élmények megosztása volt. Ez megjelent egyéni élményekben, de sokszor alá lett támasztva különböző igehelyekkel. A közösség narratíváinál két főbb téma jelent meg, az egyik a zárándoklaton megélt közösség (átmeneti, a korábbi éves zárándoklatra történő utalásokkal), a másik pedig az online felület lehetősége által megélt és életben tartott állandó közösség, utóbbi fő elemét az imaközösség narratívája határozza meg.

Bencés oblátusközösség (Facebook)

Ennek a közösségnek nem elsődleges tere az internetes valóság, de a mindennapi fizikai világban a hagyományos személyközi és csoportkapcsolatok szűkös volta a közösségi működést a világháló adta lehetőségek felé tolta el. A szervezet tagjai az országban szétszóródva élnek, és emiatt nem könnyű közvetlen fizikai kapcsolatot tartaniuk, amit tovább nehezít a tagok jó részének idős volta is.

Az internetes nyilvános aktivitásuk – és itt elsődlegesen a Facebookon üzemeltetett csoportjaikra gondolunk⁴⁹ – az egyháziasságnak egyfajta „hűvös” változatát mutatják. Teljesen híján van ez mindenfajta aktivizmusnak. Aktivizmuson itt azt értjük, hogy a csoport tagjai radikális cselekvési programokat igyekeznek megvalósítani valamely cél elérése érdekében. Iniciatívákat fogalmaznak meg olyan változások indukálása végett, amelyek az egyház belső működését, tanítását, legalább helyi – plébániai, egyházmegyei – szinten érintik. Az oblátusok ilyeneket nem akarnak. Kerülik a vitákat, senkit nem kívánnak megsérteni, senki integritását nem kívánják bántani. A viták, konfliktusok adott szituációkban könnyen megjelenhetnek, azoknak nem a léte, csak a megoldásmódja lehet problémás.⁵⁰ A megoldásuk érdekében felhasznált eszközök milyensége és minősége az, ami döntő. Ezek az eszközök nem lehetnek rosszak. Jó példa volt erre, amikor egy helyi esemény posztolásakor egy válaszreakció enyhén bírálta a posztoló személyét. Maga a bírált nem is reagált semmit, de volt, aki magánüzenetben írt a bírálónak, és igyekezett megmagyarázni, hogy miért is születhetett az eredeti bejegyzés, valamint a posztoló személyiségével kapcsola-

⁴⁹ Két Facebook-csoport tartozik ide, az egyik jobbra a külső érdeklődők felé jeleníti meg az oblátusközösséget, a másik elsősorban a belső információmegosztás céljait szolgálja.

⁵⁰ Persze jobb, ha egy közösség működése olyan, hogy a megrázó, jelentősebb konfliktusok még idejekorán fel lesznek oldva. Ehhez bölcs, alázatos vezetésre és tagságra van szükség, hogy a veszélyes konfliktusokat időben érzékeljék, komolyan vegyék és őszintén meg akarják oldani a konfliktus mélyén lévő problémát.

tos véleményét is megírta, amivel egyrészt visszaigazolta, hogy egyetért a bírálatot megfogalmazóval, ugyanakkor kifejezte azt is, hogy nem szeretné, ha a vita nyilvánosan folytatódna, mert a posztoló személyisége okán az könnyen eszkálódna. Az eljárásban megjelent a békességre törekvés, aminek oltárán fel lett áldozva a teljes igazság, de ezt mégse érezte a két magánkommunikációt folytató oblátus negatív fejleménynek, hanem olyannak, ami a közösség egységét szolgálja.⁵¹

A csoport internetezési szokásainak vizsgálatakor azt a kérdést kell elsősorban feltenni, hogy az milyen módon hat az egyházi életben való részvételükre, ami az interaktivitást (párbeszédet, dialógust) és a participációt érinti.⁵² Az interaktivitás – dialógus értelmében – nyitott végű: az egyén meggyőződése „kockára van téve”.⁵³ A megszólalás a meggyőzés intenciójával rendelkezik, hiszen az „igazság birtokosaként” szólal meg az ágens, ugyanakkor rendelkezik a meggyőzhetőség „kegyelmével” is, vagyis képes a maga igazát feladni, képes azt nem-igazként elvetni a dialógus eredményeként. Ez a párbeszéd tiszta formája. Egy közösség belső internetes kommunikációjának a „legszebb” eredménye: részvétel az igazságban a saját pozíció (vélemény) feladása vagy részbeni feladása által. Az egyik ágens „sérülése” a közös teljesség (a teljesebb igazság) létrejöttének alapjává válik. Úgy válik az egyik kevesebbé, hogy ez a kevesebb kell ahhoz, hogy a közös igaz teljesebb legyen.

Ezenkívül fontos kérdés az is, hogy a közösség az internetet mire használja, vagyis milyen problémák megoldásának tud az eszköze lenni, illetve hogy milyen módon és mértékben épül be az egyház intézményrendszerébe.⁵⁴ A közösség világhálón zajló működését az alábbi kérdések mentén érdemes még vizsgálni: 1. Az online jelenlét egyik alapvető jellemzője: az *anonimitás*. A természetes név vagy valamilyen nicknév (virtuális személyiség) használata nem jelent problémát az oblátusok oldalain, mivel szigorú moderálás működik ebben a tekintetben, csatlakozni sem lehet, csak ellenőrzést követően. Ez eleve képes kordában tartani a vitákat. 2. Az online csoportokra koncentráló vizsgálatokban fontos kérdés,

⁵¹ A kutató a közösség tagjaként, a kutatás ezen szakaszában az érintettekkel egyeztetve közli a fent olvasható példát.

⁵² A dialógusról és a participációról Farkas Edit (szerk.): *„Kezdetben van a kapcsolat”. Interdiszciplináris dialógus a dialógusról*, Budapest, JTMR Faludi Ferenc Akadémia, 2013; Horányi Özséb (szerk.): *A kommunikáció mint participáció*, Budapest, AKTI – Typotex, 2007.

⁵³ Armin Kreiner: Párbeszéd és igazság viszonya az egyházban, in Korpics Márta – P. Szilczl Dóra (szerk.): *Szakraális kommunikáció*, Budapest, Typotex, 2007, 143–146.

⁵⁴ A kereszténység és az online világ viszonyáról Antonio Spadaro SJ: *Cyberteológia. Hogyan gondoljuk el a kereszténységet a világháló korában?*, Budapest, Új Ember – Jezsuita – Magyar Kurír, 2014. Az erkölcsi problémák és az internet viszonyáról Roger Silverstone: *Médiaerkölcs. A médiapolisz felemelkedése*, Budapest, Napvilág, 2010.

hogy hogyan percipiálják azokat a használók: az észlelt *entitativitást* tekintve miként működik a csoport, vagyis hogy mennyire tűnik igaznak, létezőnek a külső szemlélők, illetve a tagok számára.⁵⁵ Az erős kontroll e téren is megteremti a kellő alapot: az online aktivitás nagyon szoros kapcsolatban van a tagok személyiségének egyéb objektíven feltáruló, megismerhető jellemzőjével. Nem érzékelnek ebben távolságot; amit valaki a digitális térben „kimond”, azt azzal teszi, hogy a közösség tagjai úgy tekintik, mintha egy, a valóságban történő megszólalás lett volna. A digitálisan érzékelhető és a nem digitálisan érzékelhető egyén és közösség egybevág. 3. Az észlelt csoportszerűséget (csoportjelleg) számos tényező befolyásolja.

Konklúzió

A kutatásban két hagyományorientált közösség offline és online aktivitását vizsgáltuk a közösségi identitásuk és aktivitásuk tekintetében. Az empirikus kutatás elméleti kontextusát a közösségkutatás megváltozott paradigmája adta, de kitértünk a vallás és média kapcsolatára is, leginkább az internethasználat vonatkozásában, ami az egyházak számára is új terepet és kihívást jelentett. A kutatás során választ igyekeztünk találni arra a kérdésre, hogy hogyan teljesülnek az online és technikai térben a közösségképzés kívánalmai. Miként és mennyiben szeretnének és tudnak megfelelni ezen a felületen is a keresztény közösségek? Ellenállnak-e, elszabotálják-e, vagy éppen lelkesen felvállalják a közeg új szabályait, és adaptálják a mindennapi működésükbe és gyakorlatukba? A kutatás eredményei azt mutatták, hogy ezeknek a közösségeknek a tekintetében az online működés nagyon jól kiegészíti az offline működést, sőt megerősítő is ezen közösségek működésében. Az identitás szempontjából nincs különbség a két működési mód között. Az ökumenikus zarándokcsoport offline és online identitásában is az ökumenikus, a zarándok és az egyházas vallásosság identitása jelent meg hangsúlyosan. Ugyanez elmondható az oblátusközösségről is. A csoport online működésének vizsgálatakor megállapítható volt, hogy az online jelenlét erősíti az egyházi életben való részvételt, ez igaz a tagok között lévő dialógusra, a beszélgetésekben megjelenő témákra és a participációra is. Mindkét közösségről elmondható, hogy az online működés ugyanúgy képes az egyház által kommunikált *communio*, a valódi közösség kialakítására. A társadalommal egybeszöve működik mindez, ahogy mindig is. Ki van téve a környezet ítéletének

⁵⁵ David L. Hamilton – Steven J. Sherman – Luigi Castelli: Mitől lesz csoport a csoport? Az entitativitás szerepe a csoportok észlelésében, in David L. Hamilton – Susan T. Fiske – John A. Bargh (szerk.): *A társak és a társadalom megismerése*, Budapest, Osiris, 2006, 416–419.

és kontrolljának, mely ítéletet lehet vitatni, de lehet ezzel konstruktívan és türelmesen dialógusba is bocsátkozni, felmutatva a saját értékeket, véleményeket, így is megjelenítve azt a sajátos identitást, amelyen keresztül a közösség értékrendje és erős vallásossága meg tud nyilvánulni a nagyobb társadalmi közegben.

Az egyház és a társadalom viszonyrendszere pontosabb vizsgálatához szükséges az egyházi és vallási közösség online jelenlétének további vizsgálata. Tanulmányunkban ehhez kívántunk hozzájárulni. Magyarországon a közösségek számos típusa létezik. Nagy szükség lenne egy összehasonlító és tipologizáló kutatásra, amely ezt az online jelenlétet veszi górcső alá, nagy szükség lenne, hiszen világosabb képet kaphatnánk az ezen a szintéren működő közösségekről.

ÖSSZEGZÉS

Az internet mai működésének gyakorlata *részben zárójelbe tesz* több korábbi problémát: a net „olcsósága” képes ellensúlyozni a központi szabályozás esetleges egyenetlenségeiből, elégtelenségéből adódó hátrányokat. Az általánossá vált és elérhető technikai körülmények, hozzáférések (beleértve ezek anyagi-financiális szempontjait), a megvalósítás minőségi feltételei, valamint a mindezek mögött ott lévő, a hozzájuk szükséges általános és specifikus informatikai tudás, illetve kultúra már lényegében megvan össztársadalmi szinten. Ugyanakkor van látható és érzékelhető különbség, hiszen az ún. „történelmi egyházak” mind a magyar kultúra szempontjából, mind társadalmi súlyuk és szerepük tekintetében jóval jelentékenyebbek, mint az újabb vallási közösségek. Időszakosan látványosan megerősödhetett egy-egy közülük, de ez a legtöbbször valóban csak „látványos” volt. Gondolhatunk itt a médiában hatékonyan kommunikáló, megjelenő krisnásokra vagy az egyetlen valóban létszámában is nagyobbá, jelentősebbé váló újpünkösdista közösségre, a Hit Gyülekezetére. Utóbbi egy valódi sikertörténet, hiszen évtizedek óta jelentős politikai és anyagi háttérbázissal bír (hasonlóan a kulturálisan és társadalmilag sokkal beágyazottabb nagyegyházakhoz, illetve történelmi egyházakhoz), a taglétszáma kellően nagy, a szervezeti struktúrája erős. Jelentőségét különösen emeli a médiatulajdonlása. Fontosabb médiumai nyitottak abban az értelemben, hogy nem belső kommunikációs jellegűek, nem „hitgyülisként” pozicionáltak. Időszakosan mindig vannak feltűnő vallási szerveződések, amelyek a hazai nyilvánosságban is teret kapnak ilyen-olyan okokból, különösen, ha valamilyen politikai konnotációjuk is van.⁵⁶

⁵⁶ Az utóbbi években ilyen volt a Felház története, amelynek intenzív sajtóvisszhangját vélhetően nagymértékben fokozta az, hogy egyik alapítója és vezetője a miniszterelnök fia volt.

A hívők, a nem hívők, az egyházak és egyéb társadalmi szervezetek tömegkommunikációs egyenlőségének megteremtése a szerves, plurális és demokratikus társadalom felépítéséhez nélkülözhetetlen. A szólásszabadság sem pusztán annyi, hogy deklaráljuk a megszólalás jogát, hanem biztosítjuk, hogy hatékony médiumai, intézményei is legyenek a szabad megszólalásnak. Ez vonatkozik a vallási megszólalásra is. Ennek terhét, költségeit nem egyes csoportoknak, hanem a társadalom egészének, illetve a közszolgálati tömegkommunikációt is fenntartó államnak kell viselnie, pl. azon keresztül, hogy hozzáférést ad a csoportoknak a közcsatornákhöz. Tomka Miklós problémafeltáró megközelítései ma is aktuálisak.⁵⁷ Kikhez szól a vallási kommunikáció? A vallási kommunikáció címezteinek egyik csoportja a *hívek*. Ők emberi joguk és a vallásszabadság alapján igényt formálhatnak arra, hogy rendszeresen hozzájuthassanak az istentisztelethez és saját vallásuk tanításához. Ugyanakkor az egyházaknak az is joga, hogy szóljanak a *társadalom egészéhez* is. Ebből az alapvetésből következő kérdés az, hogy ki és milyen egyházképet sugározzon magáról (a neten keresztül is) egy adott egyház nevében.

A tömegkommunikáció természete nem azonos a vallás és a vallási közlés természetével. Emiatt állandó a veszély, hogy a tömegkommunikáció, akkor is, ha semmi mást nem csinál, csupán a legnagyobb semlegességgel, de saját logikájának, normáinak megfelelően hírt ad a vallásról és a vallási életről, már ezzel is könnyen *meghamisíthatja* azt. A vallást a konfliktusok, a harc és a szenzációk tárgyává és terepévé teszi, ami ellentmond a vallások és az egyházak többsége explicit céljainak és önértelmezésének.⁵⁸ Mindez nem jelenti azt, hogy ha az egyház valamely színterén felbukkan a rossz, a bűn, akkor – belső kommunikációs támogatás híján – ne lehetne és ne kellene külső médiumokhoz fordulni.⁵⁹

A kutatás szempontjából nem hagyható figyelmen kívül az a néhány évvel ezelőtt hullámokat okozó felvetés, amelyet a sajtó Zuckerberg „víziójaként” címkézett.⁶⁰ Eszerint a Facebook feladata a közösségépítés és a közösségszervezés. Ez önmagában még nem figyelemfelkeltő, de ő épp arra a szerepre aspirál, amit

⁵⁷ Tomka Miklós: Mely rétegekkel kommunikál a magyar egyház, *Európai szemmel* 1996/4., 53–66.

⁵⁸ Niklas Luhmann: *A tömegmédiá valósága*, Budapest, Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet – Gondolat, 2008.

⁵⁹ Ezt láthattuk azokban az esetekben, amikor pl. egyházon belüli pedofil ügyeket, zaklatásokat szerettek volna elhallgatni és elhallgattatni. A világi média segítette ezek feltárását. Ezeket az ügyeket – folyamatosan a felszínen tartva őket, noha már kevésbé aktuálisak, mert az általános jogi szabályozásuk és a transzparenciaviszonyok is megváltoztak – aztán már egészen más célra, jelesül az egyház általános gyengítésére kívánnak használni egyes médiumok. De ez már egy másik probléma.

⁶⁰ A „Facebook-szektároról” Antonio García Martínez: How Mark Zuckerberg Led Facebook’s War to Crush Google Plus, *Vanity Fair*, 2016/Summer. <https://www.vanityfair.com/news/2016/06/>

– állítása szerint – a helyi egyházi közösségek és más lokális társadalmi csoportok töltöttek és töltenek be. Alkalmas lehet-e egy technikai médium egy ilyen szerepre, vagy mindez hiú remény, és nem lehet átlépni ontológiai határokat? Veszélyes-e ez az aspiráció az egyházakra (és persze minden más, nem vallási organikus közösségre is)? Vissza tudják-e szerezni az egyházak a híveiket a Facebooktól mint „netegyháztól”? Vagy ők maguk is „felköltöznek a netre” inkább? Magát a Facebookot és társait helyesebb lenne tán (semleges) közszolgáltatóknak látni.⁶¹

IRODALOMJEGYZÉK

- ANDOK Mónika: Trendek az online vallási folyamatokban a koronavírusjárvány idején Magyarországon, *Médiakutató*, XXI. évf., 2021/3–4, 15–23.
- ANDOK Mónika: *Digitális vallás: Az új információs technológiák hatása a vallásokra, vallási közösségekre Magyarországon*, Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2022.
- BINZBERGER Ákos: Állhatatosan megmaradni, *Pannonhalmi Szemle*, XVII. évf., 2009/2, 137–141.
- CAREY, James W.: *Communication as Culture: Essays on Media and Society*, New York – London, Routledge, 1992.
- CAREY, James: A kommunikáció kulturális megközelítése, in Kondor Zsuzsanna – Fábri György (szerk.): *Az információs társadalom és a kommunikációtechnológia elméletei és kulcsfogalmai*, Budapest, Századvég, 2003, 252–270.
- CROTEAU, David – HOYNES, William: *A média mint üzlet. Nagyvállalati média és közérdek*, Budapest, Wolters Kluwer Kft., 2013.
- DEPEW, David – PETERS, John Durham: Közösségek és kommunikáció: fogalmi háttér, in Halácsy Péter – Vályi Gábor – Barry Wellman (szerk.): *Hatalom a médiatömegek kezében. Új média re:mix*, I. köt., Budapest, Typotex, 2007, 187–212.
- FARKAS Edit (szerk.): *„Kezdetben van a kapcsolat”. Interdiszciplináris dialógus a dialógusról*, Budapest, JTMR Faludi Ferenc Akadémia, 2013.
- FEHÉR Katalin: Milyen stratégiák mentén épül fel a digitális identitás?, *Médiakutató*, 2014/nyár, 139–154.

how-mark-zuckerberg-led-facebooks-war-to-crush-google-plus (Letöltés: 2020. július 6.); Adrian Lobe: Facebook, das digitale Pastorat, *Süddeutsche Zeitung*, 2019. február 26. <https://www.sueddeutsche.de/kultur/facebook-zuckerberg-1.4342906> (Letöltés: 2020. július 6.)

⁶¹ Nagyon erős nyomás van a Facebookon és más nagy szolgáltatókon, hogy a szerepüket minél semlegesebben, manipulációtól mentesen töltsék be. Az egész „fake news”-probléma azért lehetett ennyire átütő erejű, mert a nyilvánosságnak szóló valótlanúság ezen az új felületen „minőségi ugrást” jelentett a korábbi papíralapú sajtóhazugságokhoz képest.

- FERENC PÁPA: *Az Evangélium öröme kezdetű apostoli buzditása*, Budapest, Szent István Társulat, 2014.
- FERENC PÁPA: *Post-synodal Apostolic Exhortation Christus Vivit of the Holy Father Francis to Young People and tot he Entire People of God*. <http://w2.vatican.va/content/francesco/en/events/event.dir.html/content/vaticanevents/en/2019/4/2/christus-vivit.html>
- HAMILTON, David L. – SHERMAN, Steven J. – CASTELLI, Luigi: Mitől lesz csoport a csoport? Az entitativitás szerepe a csoportok észlelésében, in David L. Hamilton – Susan T. Fiske – John A. Bargh (eds.): *A társak és a társadalom megismerése*, Budapest, Osiris, 2006, 416–419.
- HILLARY, Georg: Definitions of community: Areas of Agreement, *Rural Sociology*, vol. 20, 1955/2, 111–123.
- HOMMER Anna Veronika: Online közösségek – közösségek online, in Korpics Márta – Spannrafft Marcellina (szerk.): *Szokrális közösségek – kollektív emlékezet*, Budapest, KRE–L’Harmattan, 2021, 37–52.
- HOOVER, Stewart M.: *Religion in the Media Age*, New York, Routledge, 2006.
- HORÁNYI Özséb – SZILCZL Dóra: Az egyházakról, in Buda Béla – Sárközi Erika (szerk.): *Közéleti kommunikáció*, Budapest, Akadémiai, 2001, 79–93.
- HORÁNYI Özséb (szerk.): *A kommunikáció mint participáció*, Budapest, AKTI–Typotex, 2007.
- HORÁNYI Özséb: Kommunikáció. Sorok a szó történetéből, in Horányi Özséb (szerk.): *Kommunikáció I. A kommunikatív jelenség*, Budapest, General Press, 2003.
- JENKINS, H. – GREEN, J. – FORD, S.: *Spreadable Media: Creating Value and Meaning in a Networked Culture*, New York, New York University Press, 2013.
- KORPICS, Márta – BÉRES, István – HOMMER, Anna Veronika: Tradition-Driven Religiosity on the Internet, *Religions*, vol. 14, 2023/11, 1430. <https://doi.org/10.3390/rel14111430>
- KREINER, Armin: Párbeszéd és igazság viszonya az egyházban, in Korpics Márta – P. Szilczl Dóra (szerk.): *Szokrális kommunikáció*, Budapest, Typotex, 2007, 143–146.
- LÁZÁR-KOVÁCS Ákos: A mediatizált vallás. Egy „nem tetszőleges partner” a posztsekuláris társadalomban, in Lázár-Kovács Ákos (szerk.): *Vallás – média – nyilvánosság. Új társadalomtudományi perspektívák*, Budapest, Gondolat, 2017, 101–117.
- LOBE, Adrian: Facebook, das digitale Pastorat, *Süddeutsche Zeitung*, 2019. február 26. <https://www.sueddeutsche.de/kultur/facebook-zuckerberg-1.4342906>
- LUHMANN, Niklas: *A tömegmédia valósága*, Budapest, Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet – Gondolat, 2008.
- LUKÁCS László: Teológusi adalékok a participációs kommunikációelmülethez, *Jel-Kép*, 2017/2 (klsz.), 3–14.
- MARTÍNEZ, Antonio García: How Mark Zuckerberg Led Facebook’s War to Crush Google Plus, *Vanity Fair*, 2016/Summer. <https://www.vanityfair.com/news/2016/06/how-mark-zuckerberg-led-facebooks-war-to-crush-google-plus>
- MCLUHAN, Marshall: *A Gutenberg-galaxis*, Budapest, Trezor, 2001.

- MCQUAIL, Denis – BLUMLER, Jay G. – BROWN, J.: The television audience: a revised perspective, in Denis McQuail (ed.): *Sociology of Mass Communication*, Harmondsworth, Penguin, 1972, 135–165.
- MOINGT, Joseph SJ: Átadható-e a hit?, *Mérleg*, 2010/3–4, 44–56.
- MYAT Kornél: Médiaelméletek és a késő-modern médiakörnyezet, *Médiakutató*, 2010/2. https://mediakutato.hu/cikk/2010_02_nyar/04_mediaelmelet
- MYAT Kornél: Részvétel, problémamegoldás, közösség. Partecipációs kiindulópontok a késő modern médiakörnyezet tanulmányozásához, in Demeter Márton (szerk.): *Konstruált világok. A jelenségek kommunikatív leírása*, Typotex, 2014, 141–150.
- NEVILLE, Robert Cummings: *Religion in late Modernity*, Albany, NY, State University of New York Press, 2002.
- P. SZILCZL Dóra: Vallás és kommunikáció. A valláskutatás kommunikációs perspektívái, in Fehér Katalin (szerk.): *Tanulmányok a társadalmi kommunikáció témaköréből*, Budapest, L'Harmattan – Zsigmond Király Főiskola, 2007, 69–86.
- PAPACHARISSI, Zizi: A virtuális szféra, *Médiakutató*, 2003/tavaszi. https://mediakutato.hu/cikk/2003_01_tavaszi/07_virtualis_szfera
- PAPACHARISSI, Zizi: A virtuális szféra. Az internet mint a társadalmi nyilvánosság tere, *Médiakutató*, 2003/tavaszi. https://mediakutato.hu/cikk/2003_01_tavaszi/07_virtualis_szfera
- PATSCH Ferenc SJ: *Globalizáció, vallásteológia, kölcsönösség. A filozófiai hermeneutika mai útjai*, I. köt., Budapest, Jézus Társasága Magyarország Rendtartománya, 2014.
- ROPOLYI László: *Az internet természete. Internetfilozófiai értekezés*, Budapest, Typotex, 2006.
- ROSENGREN, Karl Erik: *Kommunikáció*, Budapest, Typotex, 2004.
- SEBESTÉNY Judit – GAYER Zoltán: Az ó és az új nyilvánosság mint önmagába térő ösvény, *Médiakutató*, 2016/3–4, 139–153.
- SILVERSTONE, Roger: *Médiaerkölcs. A médiapolisz felemelkedése*, Budapest, Napvilág, 2010.
- SPADARO, Antonio SJ: *Cyberteológia. Hogyan gondoljuk el a kereszténységet a világháló korában?*, Budapest, Új Ember – Jezsuita – Magyar Kurír, 2014.
- TOMKA Miklós: *Vallás és társadalom*, Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2006.
- TÖMEGKOMMUNIKÁCIÓ PÁPAI TANÁCSA: *Az egyház és az internet*, 2002. február 22. <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=131#N3>
- VÁLYI Gábor: Közösségek hálózati kommunikációja, in Halácsy Péter – Vályi Gábor – Barry Wellman (szerk.): *Hatalom a médiatömegek kezében. Új média re:mix*, I. köt., Budapest, Typotex, 2007, 113–130.
- WELLMAN, Barry – GUILA, Milena: A netszörfözők nem utaznak egyedül: virtuális közösségek mint valódi közösségek, in Halácsy Péter – Vályi Gábor – Barry Wellman (szerk.): *Hatalom a médiatömegek kezében. Új média re:mix*, I. köt., Budapest, Typotex, 2007, 143–186.
- WELLMAN, Barry: The Network, in Barry Wellman (ed.): *Networks in the Global Village*, Boulder, Westview, 1999.

A NEMZETI IDENTITÁS NARRATÍV VIZSGÁLATA

—◀▶—
PÓLYA TIBOR

A nemzeti identitás szociálpszichológiai kutatásának egyik legjelentősebb alapját a szociális identitás fogalma adja, amelyet Henry Tajfel¹ dolgozott ki az 1970-es évektől kezdődően. Tajfel meghatározása szerint a szociális identitás az énfogalomnak az a része, amely a személy csoport-hovatartozásából ered. A szociális identitás fogalma bármely csoportra vonatkozóan értelmezhető, még az ad hoc módon keletkező csoportok esetében is. Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy a nemzeti csoport-hovatartozásból eredő nemzeti identitás bír az egyik legnagyobb súllyal az emberi viselkedés alakításában.² A szociális identitás Tajfel által kidolgozott koncepciója az empirikus kutatás módszereit is orientálta: elsősorban a szociális identitás viselkedéses következményeinek vizsgálatát állította az érdeklődés középpontjába. A szociális identitás jelentése és az ahhoz kapcsolódó szubjektív tapasztalatok bár fontos szerepet játszanak a szociális identitás fogalmában, ezek empirikus vizsgálata csak az 1990-es években kezdődött meg. Glynis M. Breakwell³ például arra mutat rá, hogy az egy-egy csoportra vonatkozó szociális reprezentációk képesek jelentést adni a csoport-hovatartozásból eredő szociális identitásnak. Az 1990-es évektől kezdődően a szociális identitáshoz kapcsolódó szubjektív tapasztalatok kutatása is egyre fontosabb témává vált. Vivian L. Vignoles, Xenia Chrysochoou és Glynis M. Breakwell⁴ például az anglikán egyház papjainak szociális identitását vizsgálva azt állapították meg, hogy az önértékelés mellett a megkülönböztetethez való tartozás, a kontinuitás és a hatékonyság motivációi is fontos tényezők a szociális kategóriával való azonosulásnak.

A szociális kategória személyes jelentése és az ahhoz kapcsolódó szubjektív tapasztalatok ugyanakkor csak nagyon körülményesen vizsgálhatók a személyek

¹ Henri Tajfel (ed): *Differentiation between Social Groups. Studies in the social psychology of intergroup relations*, London, Academic Press, 1978.

² Steve Reicher – Nick Hopkins: *Self and nation: Categorization, contestation and mobilization*, London, Sage, 2001.

³ Glynis M. Breakwell: Social representations and social identity, *Papers on Social Representations*, vol. 2, 1993/3, 198–217.

⁴ Vivian L. Vignoles – Xenia Chrysochoou – Glynis M. Breakwell: Evaluating models of identity motivation: Self-esteem is not the whole story, *Self and Identity*, vol. 1, 2002/3, 201–218.

viselkedése alapján. A jelentésre és a szubjektív tapasztalatokra vonatkozó kutatások rendszerint skálázásos kérdéseket alkalmazó önbeszámolás módszereket használnak. Ebben a tanulmányban azt kívánjuk bemutatni, hogy a skálázásos kérdések mellett a narratív pszichológiai megközelítésre építő módszer is sikeresen alkalmazható a szociális identitás jelentésének és a kapcsolódó szubjektív tapasztalatok kutatásának céljából. A narratív megközelítés a személyes identitás kutatásában nagyon sikeresnek bizonyult. Ugyanakkor a szociális identitás és azon belül a nemzeti identitás kutatásában csak elvétve emelték ki a csoport történetének szerepét a szociális identitás jelentésének meghatározásában.⁵ A nemzeti identitás fogalmának narratív elméletét László János⁶ dolgozta ki. Elmélete szerint a nemzeti identitás jelentése és az ahhoz kapcsolódó szubjektív tapasztalatok minősége megragadható a nemzeti történelem eseményeit elbeszélő történetek elemzése révén. A következőkben négy empirikus vizsgálat eredményeinek rövid bemutatása révén kívánom megmutatni azt, hogy hogyan alkalmazható a magyar nemzeti identitás jelentésének és minőségének vizsgálatában a történelmi eseményeket elbeszélő történetek narratív elemzése.

ELSŐ VIZSGÁLAT: A TÖRTÉNELMI PÁLYA FOGALMA

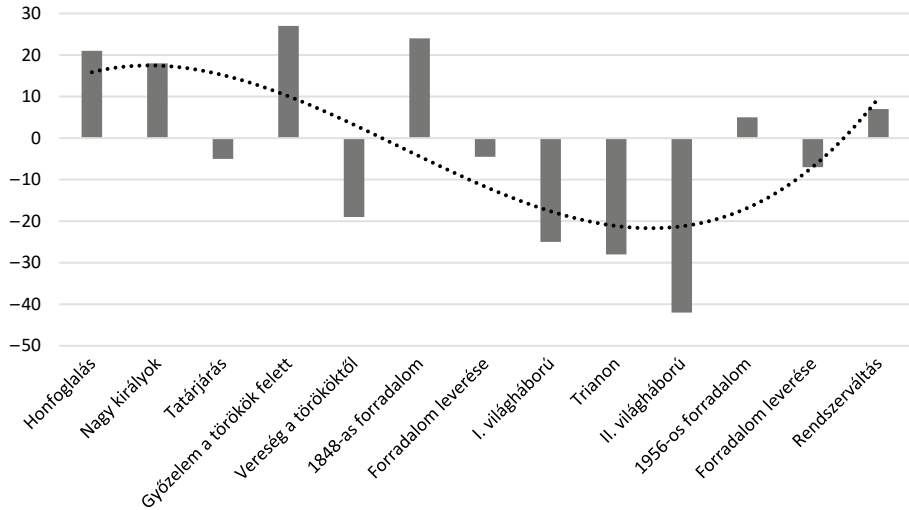
Az első vizsgálatban⁷ László János, Ehmann Bea és Imre Orsolya 132 tíz és huszonöt év közötti résztvevőtől kérdezték meg, hogy melyik történelmi eseményt tartják a magyar nemzeti történelem legpozitívabb, illetve legnegatívabb eseményének, illetve az események rövid leírását is kérték a résztvevőktől. Az elemzés első lépéseként a válaszokban említett történelmi eseményeket nagyobb kategóriákba sorolták. A szerzők azt találták, hogy pozitív történelmi események közül a törökök elleni győzelemhez kapcsolódó eseményeket említették a résztvevők leggyakrabban. Gyakorisági sorrendben ezt követte az 1848-as forradalom eseményeinek, illetve a honfoglalás és a középkori nagy királyokhoz kapcsolódó események említése. A negatív történelmi események között pedig a második világháború, a trianoni békeszerződés, az első világháború és a törökök elleni vereségek eseményei kerültek leggyakrabban említésre. Az elemzés második

⁵ Például James H. Liu – Marc Stuart Wilson – John McClure – Te Ripowai Higgins: Social identity and the perception of history: Cultural representations of Aotearoa/New Zealand, *European Journal of Social Psychology*, vol. 29, 1999/8, 1021–1047; Jean S. Phinney: Ethnic identity in adolescents and adults: Review of research, *Psychological Bulletin*, vol. 108, 1990/3, 499–514.

⁶ László János: *Történelemtörténetek. Bevezetés a narratív szociálpszichológiába*, Budapest, Akadémiai, 2012.

⁷ László János – Ehmann Bea – Imre Orsolya: Történelem történetek: A történelem szociális reprezentációja és a nemzeti identitás, *Pszichológia*, 22. évf., 2002/2, 147–162.

lépéseként a leggyakrabban említett történelmi eseményeket egy idővonalon jelenítették meg (lásd 1. ábra).

1. ábra. A magyar történelmi pálya eseményei.⁸

Az 1. ábrán jól látható az az eloszlási mintázat, amely szerint a pozitív események jellemzően a távoli múltban, a negatív események viszont jellemzően időben közel történtek. A gyakran említett történelmi események gyakoriságát megjelenítő trend vonalát hívják a szerzők történelmi pályának, amit az 1. ábrán szaggatott vonallal jelöltek. A történelmi pálya ezen mintázatának pszichológiai értelmezését a személyes identitásra vonatkozó azon narratív kutatási eredmények alapján adják meg, amelyek összefüggést találnak a pozitív és a negatív élettörténeti események és az identitás sérülékenysége között. Annak alapján, hogy a magyar nemzeti identitáshoz kapcsolódó történelmi pálya a pozitív eseményeket a távoli múltba, a negatív eseményeket pedig időben közel helyezi el, azt a következtetést fogalmazzák meg, hogy a magyar történelmi pálya a magyar nemzeti identitás sérülékenységét jelzi.

⁸ Uo., 153.

TÖRTÉNELMI ESEMÉNYEKRŐL BESZÁMOLÓ TÖRTÉNETEK NARRATÍV
KOMPOZÍCIÓJÁNAK ELEMZÉSE

A további vizsgálatokban a történelmi eseményekről beszámoló narratívumok elemzésére is sor került. A történetek elemzése a kutatócsoportunk által fejlesztett Narratív Kategoriális Tartalomelemzővel⁹ (röviden NarrCat) történt. A NarrCat hat kategória mentén elemzi a történeteket (lásd 1. táblázat). A kategóriák közül öt olyan kategória, amelyek alapvetően a történetszerű szerveződés jellemzőire vonatkoznak, ezeket hívjuk a történet kompozicionális kategóriáinak. Az elemzési eljárás hatodik kategóriáját egy általános tartalomelemzési kategória, a tagadás adja. Az első kompozicionális kategória a cselekvés *ágenciája*, amely összetett mutatóként kerül meghatározásra. Számításának alapját az aktív és passzív igék száma,¹⁰ illetve a szereplők cselekvési intencióját és a cselekvés korlátozottságát leíró szavak és kifejezések előfordulási száma¹¹ adja. A második kompozicionális kategória a szereplők *pszichológiai perspektívája*, ezen belül két tartományt elemez az eljárás, a kogníciót és az érzelmet. A kogníció a perceptuális és gondolkodási folyamatokat és állapotokat¹² írja le, az érzelem pedig az érzelmi folyamatokat és állapotokat, megkülönböztetve a pozitív és a negatív eseteket.¹³ A harmadik kompozicionális kategória az *értékelés*, amely a történet

⁹ László János: *A történetek tudománya. Bevezetés a narratív pszichológiába*, Budapest, Új Mandátum, 2005; János László et al.: Narrative language as expression of individual and group identity: The Narrative Categorical Content Analysis (NarrCat), *Sage Open*, April–June 2013, 1–12.

¹⁰ Szalai Katalin – László János: Az aktivitás-passzivitás modul kidolgozása NooJ tartalomelemző programmal, in Alexin Zoltán – Csenedes Dóra (szerk.): *IV. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*, Szegedi Tudományegyetem, Szeged, 2006, 330–338; Katalin Szalai – János László: Activity as a linguistic marker of agency: Measuring in-group versus out-group activity in Hungarian historical narratives, *Empirical Text and Culture Research*, 2010/4, 50–58.

¹¹ Ferenczhalmy Réka – László János: Az intencionalitás modul kidolgozása NooJ tartalomelemző programmal, in Alexin–Csenedes (szerk.): *IV. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*, 285–295; Réka Ferenczhalmy – János László: In-group versus out-group intentionality as indicators of national identity, *Empirical Text and Culture Research*, 2010/4, 59–69.

¹² Vincze Orsolya: Mentális kifejezések jelentősége a perspektíva-felvételben a csoportidentitás tükrében, in Tanács Attila – Csenedes Dóra (szerk.): *V. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*, Szeged, Szegedi Tudományegyetem, 2007, 250–258; Vincze Orsolya: Perspektíva-felvétel, csoportidentitás és sztereotípa. A mentális igék szerepe a szövegben, in Vincze Orsolya – Bigazzi Sára (szerk.): *Élmény, történet – A történetek élménye*, Budapest, Új Mandátum, 2010, 52–60; Orsolya Vincze – Barbara Ilg – Tibor Pólya: The role of narrative perspective in the elaboration of individual and historical traumas, in János László – Joseph Forgas – Orsolya Vincze (eds.): *Social Cognition and Communication. Sydney Symposium of Social Psychology*, New York, NY, Psychology Press, 2013, 229–244.

¹³ Fülöp Éva – László János: Az elbeszélések érzelmi aspektusának vizsgálata tartalomelemző program segítségével, in Alexin–Csenedes (szerk.): *IV. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*, 296–304; Éva Fülöp – István Csertő – Barbara Ilg – Zsolt Szabó – Ben Slugoski – János László:

szereplőinek értékelését azonosítja, és szintén megkülönbözteti a pozitív és a negatív előfordulásokat.¹⁴ A negyedik kompozicionális kategória a *téridői perspektíva*,¹⁵ ami a történetben elbeszélte események és az elbeszélő nézőpont téridői lokalizációjának három formáját írja le. Az ötödik kompozicionális kategória a *személyreferencia*, ezen belül az egyes számra és a többes szám első személyre utalást ismeri fel az elemzési eljárás.¹⁶ Végül a hatodik, általános tartalomelemzési kategória a *tagadás* megjelenését azonosítja a történetekben.¹⁷

1. táblázat. A Narratív Kategorialis Tartalomelemző eljárás kategóriái.

Kategória	Példák
Ágencia	
Aktív ige	harcol, rohamoz, segít
Passzív ige	adódik, kap, elszenved
Intenció	akar, kíván, törekszik,
Korlátozás	kell, kényszerül, korlátoz
Pszichológiai perspektíva	
Kogníció	
Episztémikus	emlékszik, gondolkodik, töpreng
Érzékelés	lát, hall, néz
Érzelem	
Pozitív	élvez, örül, szerelmes
Negatív	fél, remeg, émeleg

Emotional elaboration of collective trauma sin historical narratives, in János László – Joseph Forgas– Vincze Orsolya (eds.): *Social Cognition and Communication. Sydney Symposium of Social Psychology*, New York, NY, Psychology Press, 2013, 245–262.

¹⁴ Csertő István – László János: A csoportközi értékelés, mint a csoporttrauma érzelmi feldolgozásának indikátora a nemzeti történelem elbeszéléseiben, in Tanács Attila – Vincze Veronika (szerk.): *VIII. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*, Szeged, Szegedi Tudományegyetem, 2011, 212–222; István Csertő – János László: Intergroup evaluation as an indicator of emotional elaboration of collective traumas in national historical narratives, *Sociology Study*, vol. 3, 2013/3, 207–224.

¹⁵ Pólya Tibor: Élettörténeti narratív perspektíva és érzelemszabályozás, in Alexin Zoltán – Csendes Dóra: *II. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Informatikai Tanszékcsoport, 2004, 278–281; Pólya Tibor: *Identitás az elbeszélésben. Szociális identitás és narratív perspektíva*, Budapest, Új Mandátum, 2007.

¹⁶ Rita Hargitai – Mátyás Naszodi – Balázs Kis – László Nagy – Adrienn Bóna – János László: Linguistic markers of depressive dynamics in self-narratives: Negation and self-reference, *Empirical Text and Culture Research*, 3, 26–38, 2007; Hargitai Rita: *Sors és történet. Szondi Lipót sorsanalízise a narratív pszichológia tükrében*, Budapest, Új Mandátum, 2008.

¹⁷ Hargitai: *Sors és történet*.

Kategória	Példák
Értékelés	
Pozitív	jó, kedves, művelt
Negatív	kár, tragédia, veszteség
Téridői perspektíva	
Visszatekintő forma	Bementem az ajtón.
Átélt forma	Itt van.
Metanarratív forma	Emlékszem.
Személyreferencia	
Én-referencia	én, nekem, velem
Mi-referencia	mi, nekünk, velünk
Tagadás	nem, soha, semmikor

A *NarrCat* webszolgáltatásként hozzáférhető a HUN-REN Természettudományi Kutatóközpont szerverén, a következő linken: <https://webnarrcat.ttk.hu/>. Az elemzési eljárás oktatási és kutatási célra ingyenesen használható. Az elemzés indításához az „Elemzés készítése” menüpontra kell kattintani. A webszolgáltatás txt, rtf, doc és docx formátumú szövegfájlok és Excel fájlok¹⁸ elemzését tudja elvégezni. Egyszerre maximum tíz szövegfájl tölthető fel elemzésre.

MÁSODIK VIZSGÁLAT: TÖRTÉNELMI PÁLYA ÉRZELMEK

Ebben a vizsgálatban¹⁹ Fülöp Éva és László János azt vizsgálták meg, hogy a történelmi pályára illeszkedő események milyen érzelmeket keltettek a saját csoport és a külső csoport tagjaiban. Az elemzendő történeteket ebben az esetben a magyar nemzeti identitást megalapozó történelmi regények adták. A következő négy regény elemzését végezték el a vizsgálat szerzői: Jókai Mór *Erdély aranykora* és *A kőszívű ember fiai*, Gárdonyi Géza *Egri csillagok* és végül Kós Károly *Az országépítő* című művét. Az elemzés során a *NarrCat* érzelem modulját használták fel, illetve további alkategóriákat is meghatároztak (például

¹⁸ Excel fájl elemzéséhez az szükséges, hogy az Excel fájl első sorában szerepeljenek a változók nevei. A „Szöveg” változónévvel ellátott oszlopban szereplő szövegeket elemzi az eljárás.

¹⁹ Fülöp–László: Az elbeszélések érzelmi aspektusának vizsgálata tartalomelemző program segítségével, in Alexin–Csendes (szerk.): *IV. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*, 296–304; Fülöp–Csertő–Ilg–Szabó–Slugoski–László: Emotional elaboration of collective trauma sin historical narratives.

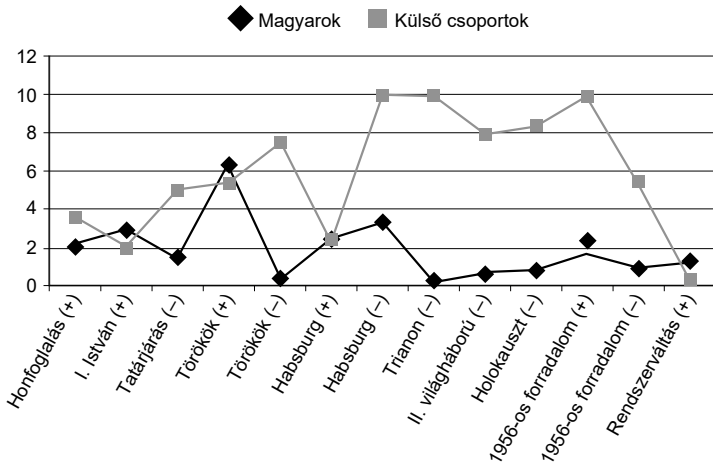
társ- és önkritikus morális érzelmek), amelyeket kézi kódolással azonosítottak. Az érzelem modul és a kézi kódolás taláatait külön-külön összesítették a magyar és a külső csoport tagjai esetében. A vizsgálat eredményei szerint a magyar szereplők által leggyakrabban átélt érzelem a *szomorúság* volt. Emellett gyakran került említésre a *csalódás, kétségbeesés, gyász és fájdalom*, illetve az olyan önkritikus morális érzelmek, mint a *szégyen, zavar és büntudat*. A külső csoport tagjai pedig leggyakrabban a következő, kívülre irányuló társkritikus érzelmeket élték át: *harag, undor és megvetés*. A szerzők értelmezése szerint ezek az érzelmek a depresszív pszichológiai működés jellemzői, és így a magyar nemzeti identitás depresszív minőségét jelzik.

HARMADIK VIZSGÁLAT: A TÖRTÉNELMI PÁLYA ESEMÉNYEK TÖRTÉNETEINEK NARRATÍV KOMPOZÍCIÓJA

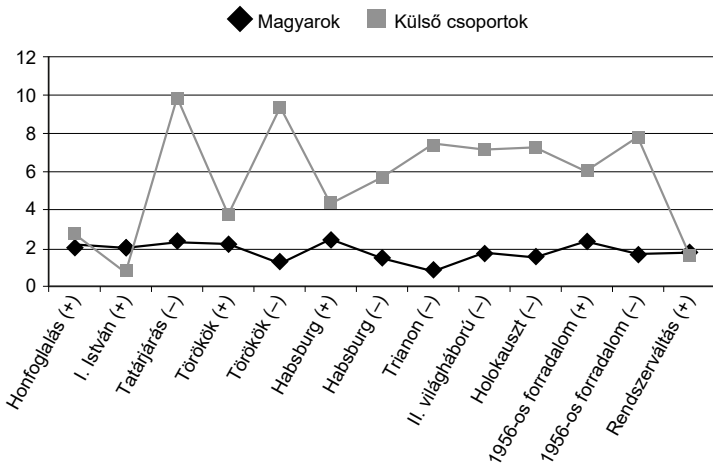
Ebben a vizsgálatban a történelmi pálya eseményeit leíró kétféle narratívumot elemeztek a szerzők.²⁰ Egyrészt az első vizsgálatban megállapított történelmi pálya eseményeit leíró narratívumokat (naiv történelem). Másrészt pedig a történelmi pálya eseményeinek azon leírásait, amelyeket a 2000-es évek elején forgalomban lévő általános és középiskolai történelemtankönyvekből válogattak ki (szakértői történelem).

A történetek elemzéséhez ebben az esetben is a *NarrCat* eljárást használták. Majd pedig az elemzés taláatait tovább bontották aszerint, hogy a találat a magyar nemzeti csoport vagy pedig valamely külső csoport szereplőjéhez tartozik. A 2. ábrán láthatjuk az *ágencia modul* taláatait a naiv történelmi elbeszélésekben, a 3. ábrán pedig a történelemtankönyvi elbeszélésekben. Mindkét ábrán jól látható az a különbség, hogy a magyar csoport szereplőinek cselekvése rendszerint alacsony ágenciával, a külső csoport szereplőinek cselekvése viszont jellemzően magas ágenciával jelenik meg.

²⁰ László: *Történelemtörténetek*.

2. ábra. A magyar történelmi pálya események ágenciája a naiv történelmi elbeszélésekben.²¹

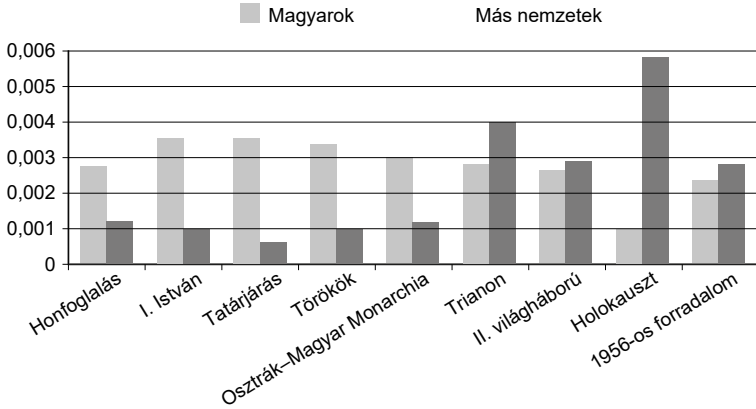
3. ábra. A magyar történelmi pálya eseményeinek ágenciája a történelemtankönyvek elbeszéléseiben.²²

A kognitív állapotok előfordulását megvizsgálva azt a különbséget találták a naiv (4. ábra) és a szakértői történetekben (5. ábra) is, hogy a régmúlt eseményeiben

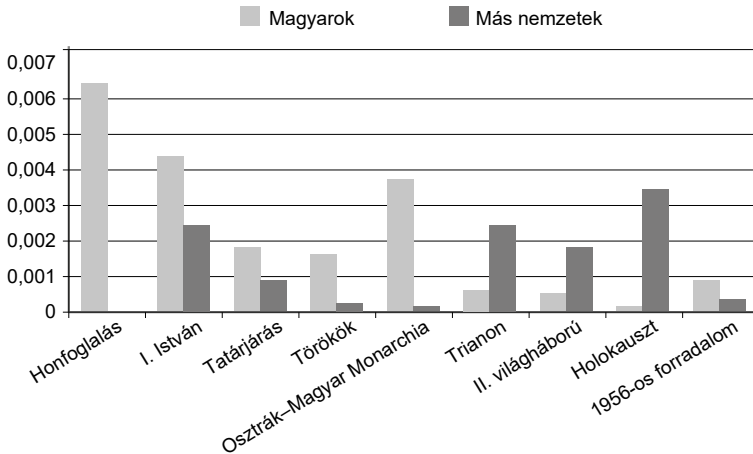
²¹ László János: *Történelemtörténetek*, 148.

²² Uo., 149.

gyakoribb a saját csoport kognitív állapotainak bemutatása, míg a közelmúlt eseményeiben a külső csoport tagjainak kognitív állapotai jelennek meg gyakrabban. A kognitív állapotok további elemzése alapján az is megállapítható volt, hogy a külső csoport kognitív állapotai leggyakrabban negatív tartalmúak voltak.

4. ábra. A magyar történelmi pálya eseményeinek kognitív állapotai a naív történelmi elbeszélésekben.²³

5. ábra. A magyar történelmi pálya eseményeinek kognitív állapota a történelemtankönyvek elbeszéléseiben.²⁴

²³ Uo. 156.

²⁴ Uo., 157.

Az *ágencia* és a *kogníció* itt bemutatott, továbbá az *értékelés* modullal kapott eredmények alapján László arra a megállapításra jut, hogy a magyar nemzeti identitás szerveződésének alapját a kollektív áldozati szerep identitáskonstellációja adja. A kollektív áldozati szerep identitás konstellációt Daniel Bar-Tal és munkatársai²⁵ írták le egy 2009-ben megjelent publikációjukban. A nemzeti identitásnak arra a szerveződési formájára utalnak a fogalommal, amelynek középponti magját a történelmi veszteség adja.

NEGYEDIK VIZSGÁLAT: A NEMZETI IDENTITÁSSAL VALÓ AZONOSULÁS NARRATÍV MARKEREI

Ebben a vizsgálatban²⁶ 260 személyt kérdeztünk meg arról, hogy melyik történelmi eseményt tartják a magyar történelem legjelentősebb eseményének, illetve a történelmi események rövid leírását is kértük tőlük. A válaszokban leggyakrabban itt is a történelmi pálya eseményei jelentek meg: a három leggyakrabban említett esemény a honfoglalás, a trianoni békeszerződés és az 1956-os forradalom voltak. Emellett Likert-skála típusú kérdésekkel felmértük a nemzeti identitással való azonosulás mértékét. Elemzési eredményeink azt mutatják, hogy az azonosulás mértéke összefügg a történelmi eseményekről beszámoló történetek narratív kompozíciójával. Egyrészt azt találtuk, hogy a személy minél nagyobb mértékben azonosul a nemzeti identitás kategóriával, annál kevésbé érvényesíti az elbeszélői perspektívát. Másrészt a pszichológiai perspektíva jelenlétének mértéke és az események valenciája között is találtunk összefüggést. A pozitív történelmi események leírásában minél nagyobb mértékben azonosult a személy a nemzeti identitással, annál több pszichológiai perspektívát érvényesített. A negatív történetekben ezzel ellentétes irányú összefüggést kaptunk: minél nagyobb mértékben azonosult a személy a nemzeti identitással, annál kevesebb pszichológiai perspektívát érvényesített a történelmi eseményt elbeszélő narratívumban.

²⁵ Daniel Bar-Tal – Lily Chernyak-Hai – Noa Schori – Ayelet Gundar: A sense of self perceived collective victimhood in intractable conflicts, *International Review of the Red Cross*, vol. 91, 2009/874, 229–258.

²⁶ Tibor Pólya: National history contributes to the definition of national identity, *Psychology Research*, vol. 7, 2017/8, 458–462.

ÖSSZEGZÉS

Az itt röviden bemutatott négy vizsgálat közül az első három eredményei konzisztensen negatív képet adnak a magyar nemzeti identitás jelentéséről és az ahhoz kapcsolódó szubjektív tapasztalatok minőségéről. A vizsgálatok eredményeiből az a következtetés vonható le, hogy a narratív elemzés használható a nemzeti identitás jelentésének és a hozzá kapcsolódó szubjektív tapasztalatok minőségének elemzésére is. Nemcsak a történelmi események időbeli eloszlása, de a történetek narratív kompozíciója is gazdag információt ad a nemzeti identitás minőségéről. Bár a hagyományosnak tekinthető Likert-skála típusú kérdések is alkalmazhatók a nemzeti identitás és általában a szociális identitás jelenléte és tapasztalati összetevőinek empirikus vizsgálatára, a narratív elemzésen alapuló módszer mindenképpen bővíti az alkalmazható kutatási módszerek körét. A vizsgálatok eredményei továbbá megerősítik a narratív megközelítés hatékonyságát, mivel azt mutatják, hogy a személyes identitás empirikus kutatása mellett a szociális identitás empirikus vizsgálatában is sikeresen alkalmazható a narratív pszichológiai megközelítés.

IRODALOMJEGYZÉK

- BAR-TAL, Daniel – CHERNYAK-HAI, Lily – SCHORI, Noa – GUNDAR, Ayelet: Sense of self perceived collective victimhood in intractable conflicts, *International Review of the Red Cross*, vol. 91, 2009/874, June, 229–258.
- BREAKWELL, Glynis M.: Social representations and social identity, *Papers on Social Representations*, vol. 2, 1993/3, 198–217.
- CSERTŐ István – LÁSZLÓ János: A csoportközi értékelés, mint a csoporttrauma érzelmi feldolgozásának indikátora a nemzeti történelem elbeszéléseiben, in Tanács Attila – Vincze Veronika (szerk.): *VIII. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*. Szegedi Tudományegyetem, Szeged, 2011, 212–222.
- CSERTŐ, István – LÁSZLÓ, János: Intergroup evaluation as an indicator of emotional elaboration of collective traumas in national historical narratives, *Sociology Study*, vol. 3, 2013/3, 207–224.
- FERENCZHALMY Réka – LÁSZLÓ János: Az intencionalitás modul kidolgozása Nooj tartalom-elemző programmal, in Alexin Zoltán – Csendes Dóra: (szerk.): *IV. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*, Szeged, Szegedi Tudományegyetem, 2006, 285–295.
- FERENCZHALMY, Réka – LÁSZLÓ, János: In-group versus out-group intentionality as indicators of national identity, *Empirical Text and Culture Research*, 2010/4, 59–69.

- FÜLÖP Éva – LÁSZLÓ János: Az elbeszélések érzelmi aspektusának vizsgálata tartalomelemző program segítségével, in Alexin Zoltán – Csenedes Dóra (szerk.): *IV. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*, Szeged, Szegedi Tudományegyetem, 2006, 296–304.
- FÜLÖP, Éva – CSERTŐ, István – ILG, Barbara – SZABÓ, Zsolt – SLUGOSKI, Ben – LÁSZLÓ, János: Emotional elaboration of collective trauma sin historical narratives, in János László – Joseph Forgas – Orsolya Vincze (eds.): *Social Cognition and Communication. Sydney Symposium of Social Psychology*, New York, NY, Psychology Press, 2013, 245–262.
- HARGITAI, Rita – NASZÓDI, Mátyás – KIS, Balázs – NAGY, László – BÓNA, Adrienn – LÁSZLÓ, János: Linguistic markers of depressive dynamics in self-narratives: Negation and self-reference, *Empirical Text and Culture Research*, 3, 2007, 26–38.
- HARGITAI Rita: *Sors és történet. Szondi Lipót sorsanalízise a narratív pszichológia tükrében*, Budapest, Új Mandátum, 2008.
- LÁSZLÓ János: *Történelemtörténetek. Bevezetés a narratív szociálpszichológiába*, Budapest, Akadémiai, 2012.
- LÁSZLÓ, János: History, identity and narratives, in János László – W. Wagner (eds.): *Theories and Controversies in Social Psychology*, Budapest, Új Mandátum, 2013, 180–192.
- LÁSZLÓ, János et al.: Narrative language as expression of individual and group identity: The Narrative Categorical Content Analysis (NarrCat), *Sage Open*, April–June, 2013, 1–12.
- LÁSZLÓ János – EHMANN Bea – IMRE Orsolya: Történelem történetek. A történelem szociális reprezentációja és a nemzeti identitás, *Pszichológia*, 22. évf., 2002/2, 147–162.
- LIU, James H. – WILSON, Marc Stuart – McCLURE, John – HIGGINS, Te Ripowai: Social identity and the perception of history: Cultural representations of Aotearoa/New Zealand, *European Journal of Social Psychology*, vol. 29, 1999/8, 1021–1047.
- PHINNEY, Jean S.: Ethnic identity in adolescents and adults: Review of research, *Psychological Bulletin*, vol. 108, 1990/3, 499–514.
- PÓLYA Tibor: Élettörténeti narratív perspektíva és érzelemszabályozás, in Alexin Zoltán – Csenedes Dóra (szerk.): *II. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Informatikai Tanszékcsoport, 2004, 278–281.
- PÓLYA Tibor: *Identitás az elbeszélésben. Szociális identitás és narratív perspektíva*, Budapest, Új Mandátum, 2007.
- PÓLYA, T.: National history contributes to the definition of national identity. *Psychology Research*, vol. 7, 2017/8, 458–462.
- REICHER, Steve – HOPKINS, Nick: *Self and nation: Categorization, contestation and mobilization*, London, Sage, 2001.
- SZALAI Katalin – LÁSZLÓ János: Az aktivitás-passzivitás modul kidolgozása NooJ tartalomelemző programmal, in Alexin Zoltán – Csenedes Dóra (szerk.): *IV. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*, Szeged, Szegedi Tudományegyetem, 2006, 330–338.

- SZALAI, Katalin – LÁSZLÓ, János: Activity as a linguistic marker of agency: Measuring in-group versus out-group activity in Hungarian historical narratives, *Empirical Text and Culture Research*, 2010/4, 50–58.
- TAJFEL, Henry (ed.): *Differentiation between Social Groups. Studies in the social psychology of intergroup relations*, London, Academic Press, 1978.
- VIGNOLES, Vivian L. – CHRYSOCHOOU, Xenia – BREAKWELL, Glynis M.: Evaluating models of identity motivation: Self-esteem is not the whole story, *Self and Identity*, vol. 1, 2002/3, 201–218.
- VINCZE Orsolya: Mentális kifejezések jelentősége a perspektíva-felvételben a csoportidentitás tükrében, in Tanács Attila – Csendes Dóra (szerk.): *V. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*, Szeged, Szegedi Tudományegyetem, 2007, 250–258.
- VINCZE Orsolya: Perspektíva-felvétel, csoportidentitás és sztereotípa. A mentális igék szerepe a szövegben, in Vincze Orsolya – Bigazzi Sára (szerk.): *Élmény, történet – A történetek élménye*, Budapest, Új Mandátum, 2010, 52–60.
- VINCZE, Orsolya – ILG, Barbara – PÓLYA, Tibor: The role of narrative perspective in the elaboration of individual and historical traumas, in János László – Joseph Forgas – Orsolya Vincze (eds.): *Social Cognition and Communication. Sydney Symposium of Social Psychology*, New York, NY, Psychology Press, 2013, 229–244.

BESZÉLHETÜNK-E MÉG KERESZTÉNY KULTÚRÁRÓL?

A kereszténység hatásának társadalmi érzékeltsége Magyarországon

GYORGYOVICH MIKLÓS

BEVEZETÉS

Magyarországon 2001 óta újra a népszámlálások részét képezi a vallási hovatartozás mérése. Bár az adatfelvételi módszertan számos ponton kérdéseket vet fel,¹ a legutóbbi census felekezeti affiliációra vonatkozó adatait szemlélve jogos a kérdés, vajon beszélhetünk-e még keresztény kultúráról ott, ahol e kérdésre a válasz-megtagadás 40 százalékos. Ugyan adatfelvételünk idején még nem ismertük a népszámlálás felekezeti megoszlásra vonatkozó eredményeit, de számos hazai kutatás rámutatott már a vallásosság egyfajta hullámmzó, leginkább csökkenő tendenciákat mutató átalakulásáról,² kiváltképp a fiatalok körében. Mégis úgy gondoltuk, nem mehetünk el a kereszténység nyugati civilizációra tett évezredes meghatározó mivolta, illetve amellet, hogy a történelmi egyházak alapvetően máig fontos közösségteremtő erőt és támaszt biztosítanak híveik számára. Igaz, az utóbbi évtizedek tendenciái épp egy lassú elfordulásra utalnak a történelmi egyházaktól, mégis azt feltételeztük, hogy a keresztény kultúra továbbra is jelentős hatást gyakorol társadalmunk és társadalmi viselkedésünk számos területére.

A „keresztény kultúra” társadalmi percepciójának és hatásának kutatása azonban lényegében példa nélküli hazánkban és a nemzetközi térben is. Ugyanakkor a terület mind részletesebb feltárása segíthet megérteni a társadalom tagjainak meglátásain keresztül, hogy a kereszténység miként hatott és hat ma

¹ Vö. Rosta Gergely: Vallásosság a mai Magyarországon, *Vigilia*, 76. évf., 2011/10, 741–750; Máté-Tóth András – Nagy Gábor Dániel: A 2011-es Népszámlálás vallási adatairól, *Egyház és Társadalom*, 2013. április 4. <https://www.egyhazestarsadalom.hu/2013/04/04/mate-toth-andras-nagy-gabor-daniel-a-2011-es-nepszamlalas-vallasi-adatairol/>; Gyorgyovich Miklós – Hannos Gábor: A népszámlálások felekezeti hovatartozás-indikátorainak margójára, *Századvég*, 3. évf., 2021/3, 47–59; Gyorgyovich Miklós: A 2022-es népszámlálás felekezeti hovatartozás-mérésének margójára, *Századvég*, 5. évf., 2023/3, 121–135.

² Vö. Máté-Tóth András – Rosta Gergely: Vallási riport, 1991–2022. Magyarországi trendek nemzetközi összehasonlításban, in Kolosi Tamás – Szelényi Iván – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi Riport 2022*, Budapest TÁRKI, 2022, 457–472; Kollár Dávid – Makay Mónika: A vallásosság tendenciái Európában, in Gyorgyovich Miklós (szerk.): *Vallásosság Magyarországon. Társadalomtudományi tanulmányok*, Budapest, Századvég, 2020, 11–45.

is társadalmunk különböző aspektusai közül többek közt a közéletre, a társadalmi értékekre, az azokat kifejező normákra, illetve arra, mi módon ragadható meg a kereszténység történelmi és jelenkori hozzájárulása a társadalmi élethez.

A kutatás több szakaszból áll, amelyből 2023-ban mindössze az első fázis zajlott le. E szakaszban – mint látni fogjuk – a kérdések zöme az emberek legkonkrétabb és legközvetlenebb tapasztalataira kérdez rá, ami egyfelől a kutatás egyfajta limitációjaként is felfogható, hiszen kétségtelenül nehéz feladat objektíven megállapítani egy kérdőíves szituációban, vajon a kereszténység milyen hatással van életünk bizonyos aspektusaira. Ugyanakkor Grace Davie³ gondolataira hagyatkozva úgy látjuk, a kapott – sztereotípiáinkkal ellentétben olykor némileg túlzónak ható – válaszmegoszlások mégis egyfajta indikátorai lehetnek a szubjektíve érzékelt keresztény kultúrának, hiszen ha feltételezzük egy vallási témájú kérdőív kérdés esetében, hogy a válaszadók némileg eltúlozzák a választukat a vallásosság irányába, akkor is rendkívül fontos, hogy ezek többsége – mindegy, milyen megfontolásból – az adott képet szeretné magáról felmutatni. Ezzel szemben a kutatás következő, még előkészítés alatt álló második szakaszában már burkoltabb, mélyebbre hatoló kérdésekkel fogunk operálni, de arról csak később tudunk beszámolni. Jelen eredmények abba nyújtanak betekintést, hogy a lakosság mennyire ismeri fel és azonosítja egyes judeo-keresztény gyökereinket a mindennapi életben, továbbá reflektálni igyekszik a kereszténység és a társadalom közötti összetett kapcsolatokra és arra, hogy ezek hogyan kapcsolódnak össze más társadalmi identitásokkal és tényezőkkel, például nemi, korcsoport, területi hovatartozással, iskolai végzettséggel és más szociokulturális változókkal, nem utolsósorban az emberek vallási érzületével.

ELMÉLETI HÁTTÉR

A „keresztény kultúra” fogalma alatt jelen kutatásban nem a társadalom tagjainak felekezeti hovatartozási, bevallott vallásosságára vonatkozó arányait vagy vallási gyakorlatainak gyakoriságát értjük, hanem – az alábbiakban is bemutatott szerzők után – a kereszténység és a belőle épülő hagyományok által meghatározott értékek, normák és életszemlélet jelenlétét egy társadalomban. Azaz a kereszténységből fakadó hatások a társadalom tagjainak aktuális vallásosságától és vallásgyakorlatától függetlenül is áthatják a társadalom mindennapjait. Egy keresztény társadalom egyik ismérve tehát nem feltétlenül az adott időpillanatban mért vallásosság vagy egyháztagság mértékén múlik, hanem azon, hogy a

³ Grace Davie: *A vallás szociológiája*, Pannonhalma, Bencés, 2010.

kereszténység társadalmi elvei érdemi hatást gyakorolnak-e az állami intézményrendszerre, az államigazgatásra, illetve jelen esetben az emberek mindennapjait befolyásoló egyéb tényezőkre.

Számos szerző rávilágított már, hogy a keresztény értékrend és világnézet hatása társadalmi életünk több aspektusában kimutatható. Balázs Zoltán szerint azonban tévedés volna éles különbséget tenni kifejezetten a keresztényeknek fenntartott és másoknak szánt értékek között, ami azonban szerinte „nem jelenti azt, hogy ne volnának olyan értékek, amelyeket a kereszténység valamilyen okból különösen is a magáénak érez, vagy [...] elsősorban a keresztény vallás tett és remélhetőleg tesz ma is a világ számára hozzáférhetővé”.⁴ A szerző ide sorolja a megváltottságot, a töredelmes és megbocsátó szívet, a „férfi és nő kölcsönös és kizárólagos önátadáson alapuló” kapcsolatát, a szolidaritást, a filozófiát, a tudományt vagy az „egymást kiegyensúlyozó intézmények által fenntartott” társadalmat. Más szerzők szerint elég akár csak az európai művészetekre, irodalmunkra, klasszikus zeneszerzőink vagy akár napjaink egyes műveire gondolni.⁵ Idő- és térszemléletünket, ünnepeink jelentős hányadát, az egyházi területekkel, egyházközségekkel vagy akár magukkal az épületekkel felosztott teret is máig meghatározza a keresztény eredet,⁶ amelyek közül ünnepeink vallási meggyőződéstől függetlenül is fontos kulturális és közösségi események a társadalom jelentős hányadának, a templomok pedig akár a várostervezésben, térrendezésben, de a magánember tájékozódásához, sőt, adott esetben a profán világ számára is fontos igazodási pontok.⁷ Emellett a keresztény erkölcsi tanítások napjainkig befolyásolják az értékrenddel és normákkal kapcsolatos társadalmi attitűdöket.⁸ A mindennapi életben használt számos kifejezésünk bibliai eredetű vagy épp a keresztény szóhasználatból ered. Mások szerint intézményrendszerünkben többek közt az iskolarendszer⁹ vagy épp a szociális és egészségügyi

⁴ Balázs Zoltán: Kereszténység és értékválság, *Iskolakultúra*, 15. évf., 2005/8, 47–59.

⁵ Warwick Ball: Mere christianity? Mere Zoroastrianism, Manichaeism, and Sufism as Well in Narnia?, in uő (ed.): *East of the Wardrobe: The Unexpected Worlds of C. S. Lewis*, Oxford University Press, 2022, 185–216; Major Enikő – Bacskai Katinka – Engler Ágnes: Nevelési értékpreferenciák az állami és egyházi iskolákban. *Educatio*, 31. évf., 2022/3, 479–488.

⁶ Davie: *A vallás szociológiája*.

⁷ Érdekeség, hogy nem egy piac- és közvéleménykutató cég az ún. „sétáló véletlen” mintavételhez az adott település templomát jelöli meg az adatfelvételt végző számára kötelező kiindulási pontként.

⁸ Varga Attila: Az alkotmányok keresztény értéktartalmáról – különös tekintettel a román alkotmány rendelkezéseire és alkotmánybíróági esetgyakorlatára, *Glossa Iuridica*, 9. évf., 2022/3–4, 7–23; Bodor Ákos – Grünhut Zoltán – Pirmajer Attila: Értékpreferenciák az európai vállalkozók körében, *Replika*, 2019/111, 23–42.

⁹ Kathy A. Mills: The culture of the christian school, *Journal of Education and Christian Belief*, vol. 7, 2003/2, 129–142.

ellátórendszerek¹⁰ alapját is ez a kultúrkör jelenti. Egyesek Balázshoz hasonlóan az individualizmus keleti kultúrákhoz képest erőteljesebb térnyerését, valamint a társadalmi igazságosság iránti fokozottabb elkötelezettséget, és általában az emberi élet értékébe vetett hitet¹¹ vagy épp az egyenlőség, szabadság és tolerancia hármását¹² is ide vonatkoztatják. A szeretet, az irgalom és az emberségesség pedig olyan alapvető jelentőségűek számunkra, amelyeket – mint látni fogjuk – a társadalom túlnyomó hányada is oszt és tisztel.¹³ A tudomány fejlődése és iránya, a demokrácia felemelkedése és a kapitalizmus térnyerése,¹⁴ vagy épp jogi normáink, jogi gondolkodásunk, jogkultúránk kialakulása,¹⁵ a szabad akarat és önrendelkezés joga¹⁶ szintén ide citálható. A keresztény etika emellett szerepet játszott a gazdasági etika alakításában is, különösen a hagyományos piacgazdaságokban.¹⁷ A keresztény kultúra természetesen nem kizárólag hazánk, hanem az európai civilizáció részeként kerül említésre a legtöbb forrásban, amelyre az európai közös kultúra egyik alapvető elemeként tekintenek.¹⁸

Ezen megközelítések mellett tehát okkal kerülhet terítékre a tematika feltáró empirikus vizsgálata, amelynek során a rendelkezésre álló kvantitatív lehetőségek mentén elsősorban a keresztény kultúra egyes társadalmi kontextusainak meglétét, érzékelttségének mértékét szeretnénk megismerni.

¹⁰ Yuri Cuellar De la Cruz – Stephen Robinson: Answering the call to accessible quality health care for all using a new model of local community not-for-profit charity clinics: a return to christ-centered care of the past, *The Linacre Quarterly*, vol. 84, 2017/1, 44–56; Sue Kruske – Sue Kildea – Lesley Barclay: Cultural safety and maternity care for aboriginal and torres strait islander australians. *Women and Birth*, vol. 19, 2006/3, 73–77.

¹¹ Fatimah Lateef: When it comes to debriefing, does culture eat strategy?, *Education in Medicine Journal*, vol. 9, 2017/2, 69–74; Liu Zhi-ming – Huixian Jia: Cultural capital and volunteering: a multilevel study from china. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol. 51, 2021/6, 1377–1398.

¹² Major–Bacsikai–Engler: *Nevelési értékpreferenciák*, 479–488.

¹³ Bodor–Grünhut–Pirmajer: *Értékpreferenciák*, 23–42.

¹⁴ Rodney Stark: *The Victory of Reason: How Christianity Led to Freedom, Capitalism, and Western Success*, Random House, 2006.

¹⁵ Varga: *Az alkotmányok keresztény értéktartalmáról*.

¹⁶ Kubisch Károly: *Az emberkereskedelem büntetőjogi megítélésének morális és szabályozási vonatkozásai*, doktori értekezés, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2021.

¹⁷ Orlyansky, E. A.: The main features of the economic ethics of european paganism, *SHS Web of Conferences*, vol. 101, 02003, 2021.

¹⁸ Stampler Ábel: A magyar középkor európai összefüggésben: a legkorábbi írott forrásanyag átfogó elemzése (2018–2023): az MTA–ELTE lendület liturgiátörténeti kutatócsoport bemutatkozása, *Vallástudományi Szemle*, 16. évf., 2020/1, 75–81.

MÓDSZEREK

A tanulmányban bemutatott eredmények adatfelvételét a Századvég Konzorcium végezte a felnőtt magyar lakosság körében 2023 júniusában, ezer, véletlenszerűen kiválasztott felnőttkorú személy megkérdezésével, úgynevezett CATI-módszerrel. Eredményeink nem, korcsoport, iskolai végzettség és településtípus szerint reprezentálják a magyar felnőtt társadalom véleményét. Az adatokat utólag a népszámlálásból megismert demográfiai adatok mentén súlyoztuk.¹⁹

EREDMÉNYEK

Kérdőíves felmérésünk során összesen 84 adatfelvételi pontnak megfelelő tematikus kérdést és hét szociodemográfiai kérdést tettünk fel. A következőkben helyszűke miatt pusztán néhány kérdés sokasági eredményeire koncentrálok, majd pedig a bemutatott (és némely, itt be nem mutatott) további kérdések összességén elvégzett főkomponens-elemzés után végrehajtott klaszterezési eljárás eredményeivel zárom a statisztikák bemutatását, amely rámutat a keresztény kultúrával szembeni társadalmi attitűdök öt jól elkülöníthető csoportjára.

A MAGYAROK VALLÁSOSSÁGA

Jelen sorok olvasói tapasztalatainak vélhetően nem mond ellen, ha azt állítjuk, a vallásosság igen komplex érzület, amelynek bármilyen egyszerűbb skálán vagy bonyolultabb indexálással történő számszerűsítése szükségszerűen degradálja az egyén belsőleg megélt és kifelé mutatott valódi vallásosságát. A valláskutatók számára azonban megkerülhetetlen feladat, hogy valamely kérdőíves eszközzel a valósághoz mind közelebbi eredményre jussanak. Kutatóintézetünk évek óta méri a hazai népesség vallásosságát, amelyhez immár többszörösen próbált mérőeszközünket alkalmazzuk. Likert-skálánk 1-es pontja jelöli azokat a válaszadókat, akik magukat vallástalanként aposztrofálják, 7-es pontja pedig azokat, akik vallásosként tekintenek önmagukra.²⁰

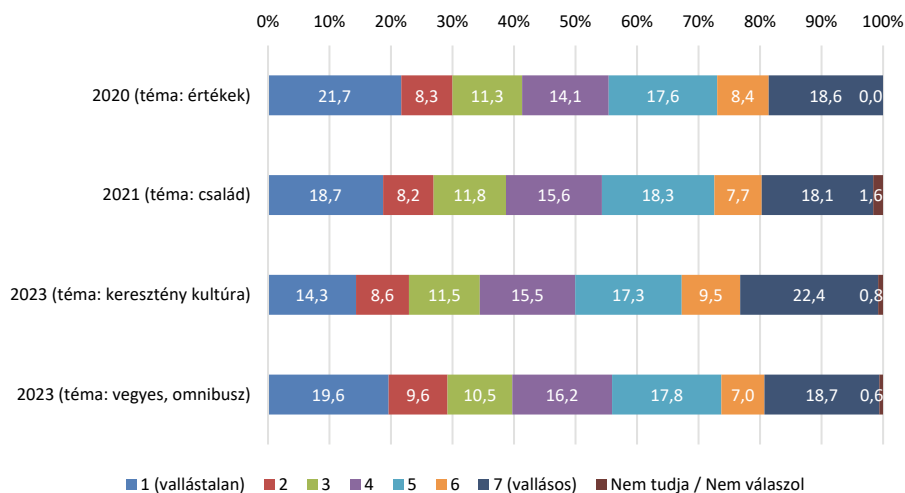
2023 nyarán mért eredményeink egy igen heterogén társadalom képét mutatják. Egyfelől markánsan megjelenik a két végpontot választók tábora, relatív

¹⁹ A legkisebb és legnagyobb súly értéke: 0,78, illetve 1,48.

²⁰ Az instrumentum kialakításáról bővebben lásd László Tamás: A „közteslet” árnyalatai – Vallási képlekenység és képlekeny vallásosságuk, in Györgyovich (szerk.): *Vallásosság Magyarországon*; Györgyovich Miklós: A 2022-es népszámlálás felekezeti hovatartozás-mérésének margójára, *Századvég*, 5. évf., 2023/3, 121–135.

többségben (22,4 százalékban) azok, akik magukat nagyon vallásosnak tartják, illetve a minta hetedét (14,3 százalékát) tették ki azok, akik kifejezetten vallástalanok. A két csoport között elhelyezkedő, 2–6 közötti értéket adók tömege adja a válaszadók 62,5 százalékát, akiket ún. „képlékeny vallásosként”²¹ is aposztrofálhatunk. Ők vallásosságukban némileg bizonytalanabbak, de nem tekintik magukat egészen vallástalannak, ahogy teljes mértékben vallásosnak sem, így a két szélsőérték közti értékek megjelölését érezték komfortosnak.

Különösen érdekesen hatnak az eredmények a 2022-es népszámlálásban megismert adatok fényében, ugyanis ha megfigyeljük a következő ábrán, két korábbi és egy későbbi kutatásunkban egymáshoz közelebbi trendeket fedezhetünk fel, amelyekben mind kisebb arányát mértük a vallásos népességnek, mint jelen kutatás esetében. Ennek feltételezhetően egyszerű módszertani oka abban keresendő, hogy jó eséllyel szívesebben reagál egy kereszténységről szóló kérdőív egészére a magát vallásosabbnak tekintő népesség. Ezt tehát figyelembe kell vennünk az eredmények értékelése során, valamint a teljes kép megismeréséhez különösen fontos, hogy a következőkben felvetett eredményeket minden esetben megvizsgáljuk a vallásos, a vallásosságukban bizonytalanabbak, illetve a vallástalan válaszadók körében is.

1. ábra. Mennyire tartja magát vallásosnak egy hétfokú skálán, amelyen az 1-es jelentése, hogy vallástalan, a 7-es jelentése pedig, hogy vallásos? (%)

(Forrás: Századvég, saját számítás.)

²¹ Vö. László: A „közteslét” árnyalatai.

JUDEO-KERESZTÉNY ÉRTÉKEK

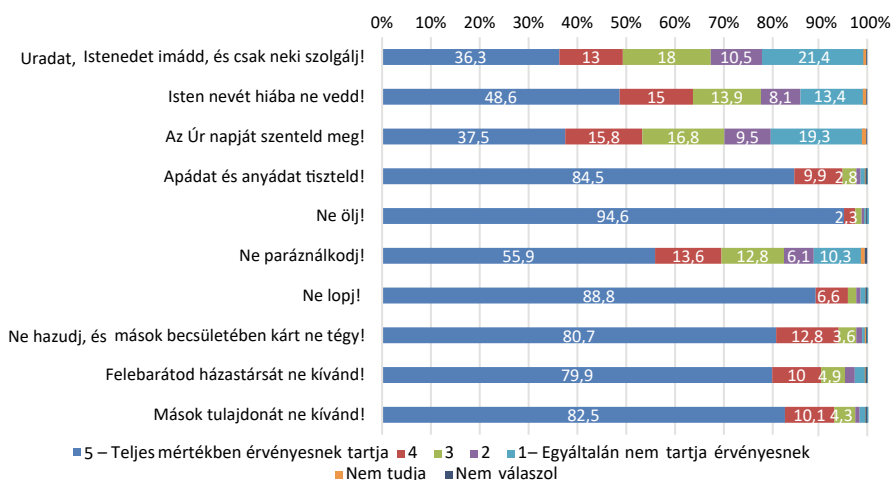
A fontosabb demográfiai és vallásosságra vonatkozó kérdések után elsőként a zsidóság és a kereszténység egyik, ha nem a legfontosabb és legalapvetőbb vallási és erkölcsi előírás-gyűjteményét, a Tízparancsolat²² egyes tételeit soroltuk fel a válaszadóknak. Ennek során nem arról kérdeztük őket, hogy ők maguk mennyire tartják be, hanem hogy mennyire tartják még érvényesnek ezeket az utasításokat a társadalomban. Második kérdésünk keretében pedig további nyolc olyan tényező értékelését kértük a válaszadóktól, amelyek a zsidó és/vagy keresztény értékrendhez is kapcsolhatók, és amelyek forrásai a Szentírásban is megtalálhatók.

A Tízparancsolat különböző elemcsoportjai között számottevő eltérések vannak abban, hogy mennyire ítélik érvényesnek ezeket a válaszolók. Alapvetően három csoportra oszthatók az eredmények. Egyfelől az első három parancs Isten uralmának egyfajta elismerése, így kvázi indikátora is a válaszadók istenkapcsolatának. Közülük is kiemelkedik az „Isten nevét hiába ne vedd!” parancsolat, amelyet a válaszadók – korábbi, vallásosságra fókuszáló mérések tükrében igen magas aránya – 64 százaléka tart inkább vagy teljesen érvényesnek. „Az Úr napját szenteld meg!” és „Uradat, Istenedet imádd, és csak neki szolgálj!” utasítások érvényességével már némileg alacsonyabb egyetértést mutatnak a válaszok, ami a vallási gyakorlatok és elkötelezettségek kevésbé hangsúlyos mivoltával is magyarázhatók, ám az egyetértők aránya ezek esetében is 50 százalék körül szóródik. Mindazonáltal markáns össztársadalmi egyetértés mutatkozik az emberek egymás közötti szövetségét szimbolizáló hat erkölcsi törvény kapcsán, amelyeket túlnyomó többségük máig érvényesnek tart. A legerősebb konszenzus a „Ne ölj!”, „Ne lopj!”, „Apádat és anyádat tiszteld!” parancsolatok körében mutatkozik, amelyek az emberi élet tiszteletben tartását, az anyagi javak védelmét és a családi kapcsolatok tiszteletét hangsúlyozzák, amelyekből az utolsóira más – vallásosságtól független – kutatási eredmények is rávilágítanak.²³ Ezek az értékek közel minden kultúrában, ezzel együtt a legtöbb vallási hagyományban is központi szerepet játszanak, vélhetően emiatt is magas szintű egyetértést élveznek. Ezen belül a következő hármasba a „Ne hazudj, és mások becsületében

²² A Tízparancsolat pontos megfogalmazását és sorrendjét tekintve nincs tökéletes egyezés az egyházak között. A magyarországi katolikus többség miatt mi most a katolikus felsorolást vettük alapul. Vö.: <https://katolikus.hu/lelkiseg/lelkiseg-22> (Letöltés: 2024. július 24.)

²³ Vö. Gyorgyovich Miklós – Regős Gábor: A családpolitikák társadalmi megítélése, in Pillók Péter – Stefkovics Ádám – Hortay Olivér (szerk.): *Századvég Riport 2021. Társadalom, gazdaság és politika napjainkban*, Budapest, Századvég, 2022, 285–306.

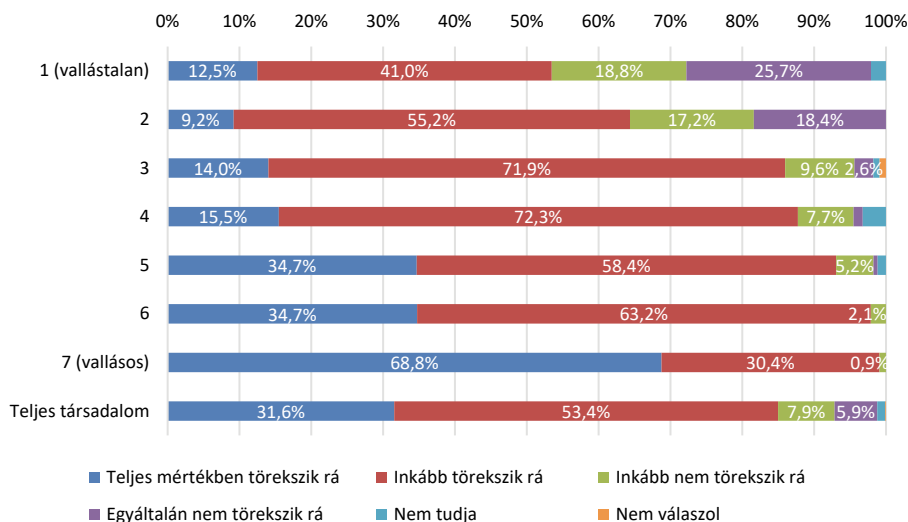
kárt ne tégy!”, „Mások tulajdonát ne kívánd!” és „Felebarátod házastársát ne kívánd!” parancsok tartoznak, amelyek egyfelől önmagunk és mások becsületének védelmét, másfelől az irigység és a mások tulajdona iránti vágy megszorítását hangsúlyozzák, ugyanakkor mellékesen arra is rámutatnak, hogy a válási statisztikák hullámzó mivolta ellenére a házastársi hűség vélhetően még mindig kiemelkedő értékkel bír a társadalomban. Érdekes, hogy az Istenre vonatkozó első három és az előbb megnevezett hat parancs között helyezkedik el még a „Ne paráználkodj”, amellyel kapcsolatban erős megoszlás mutatkozik a társadalomban. Ennek azonban jó eséllyel oka lehet a kifejezés szemantikai terheltsége, azaz hogy többen többféleképpen értelmezik a kifejezést, és saját értelmezésüknek megfelelően válaszoltak a feltett kérdésre, ugyanakkor a túlnyomó többség ezt is érvényes utasításként értelmezi.

2. ábra. Felsorolom a Tízparancsolat egyes tételeit. Kérem, mondja meg, Ön mennyire tartja ma érvényesnek ezeket a parancsolatokat, szabályokat!
(Forrás: Századvég, saját számítás.)

Különösen figyelemre méltó az a kérdés, hogy a válaszolók milyen mértékben igyekeznek a Tízparancsolat szerint élni. Nem meglepő, hogy a vallásos személyek törekednek erre, ahogy az sem, hogy minél vallásosabb valaki, annál inkább erősödik ez a törekvés. Érdekes azonban, hogy a vallástalanok több mint fele is olyan választ adott, amely e törekvésre utal. Ez első látásra logikailag kikezdhető eredmény, kiváltképp az első három parancs esetében. Ugyanakkor egyfelől korábbi kutatások is rávilágítanak arra, hogy az emberek vallásosságát kvantifikálni igyekvő kutatásokban az adatok olykor a válaszadók inkonzisztens vallási

viszonyulásaira mutatnak rá;²⁴ másfelől talán nem is olyan meglepő mindez, tekintettel arra, hogy a Tízparancsolatban foglalt tételek, noha egyértelműen judeo-keresztény eredetűek és ez befolyásolja az emberek vallásos és nem vallásos hozzáállását, régóta hatással vannak a nyugati kultúrára és jogrendre is. Az emberek morális értékrendje nemcsak a vallásukból fakad, hanem a társadalmi környezet is jelentősen befolyásolja, beleértve azokat is, akik kevésbé vallásosak.

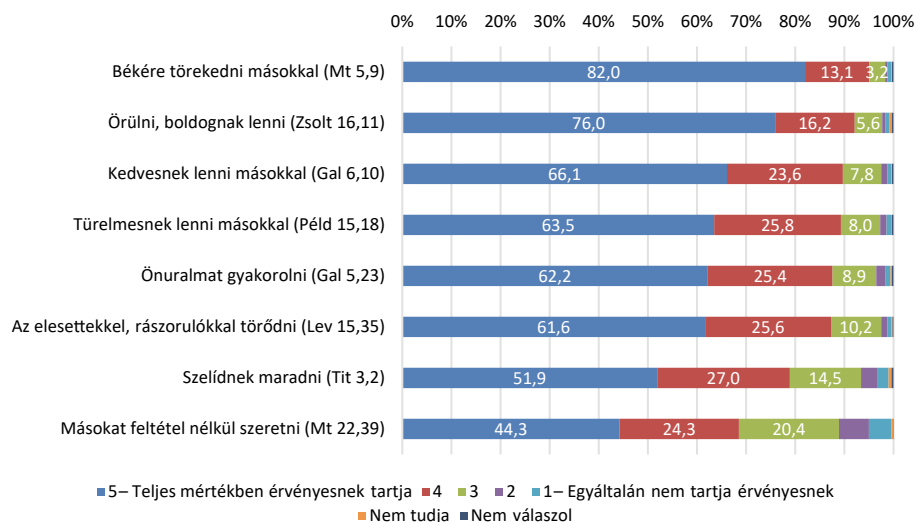
3. ábra. Összességében Ön mennyire törekszik a Tízparancsolat szellemének megfelelően élni? (%) [Forrás: Századvég, saját szerkesztés (p=0,0000, r_s=0,497).]

További, a Tízparancsolattól eltérő tanításokat is felsoroltunk a kutatásban résztvevők számára a bibliai versekre hagyatkozva.²⁵ Kérdésünk ugyanarra tért ki, vagyis hogy a felsorolt tételeket mennyire tartják érvényesnek. Ezek szinte majdnem ugyanolyan „népszerűséget arattak”, mint a Tízparancsolat tanításai. Legnagyobb arányban (82%) a „Békére törekedni másokkal” állítással értettek egyet a válaszadók, ezt követte az „Örülni, boldognak lenni”, „Kedvesnek lenni másokkal”. Az eredmények összességében arra utalnak, hogy a válaszadók többsége az emberi kapcsolatok harmonikus működését előtérbe helyező tanításokat részesíti egyfajta előnyben, ami összhangban van a társadalmi együttélés általános elvárásaival és az egyénre helyezett modern társadalmi hangsúllyal. Lényeges eltérések után kutatva, a korosztályok vonatkozásában ugyanakkor markáns

²⁴ Gyorgyovich–Kollár: *A vallásosság komplexitása*.

²⁵ A kérdőívben a bibliai versre történő hivatkozás nem szerepelt, csak a feltett kérdéssel és az adott tétel felolvasásával találkoztak.

eltérést figyelhettünk meg, hiszen az idősebb korosztály nagyobb arányban tartja érvényesnek, fontosnak az alábbi tanításokat. Számszerűsítve többek közt „az elesettekkel, rászorulókkal törődni” a 60+ évesek körében szinte kétszer olyan arányban mutatkozott fontosnak, mint a 18–29 évesek táborában, ami részint előrevetíti azt a kibontakozó korcsoport apátiát, amit kutatásunk végső klaszterének korcsoportok szerinti összehasonlítása mutat majd.

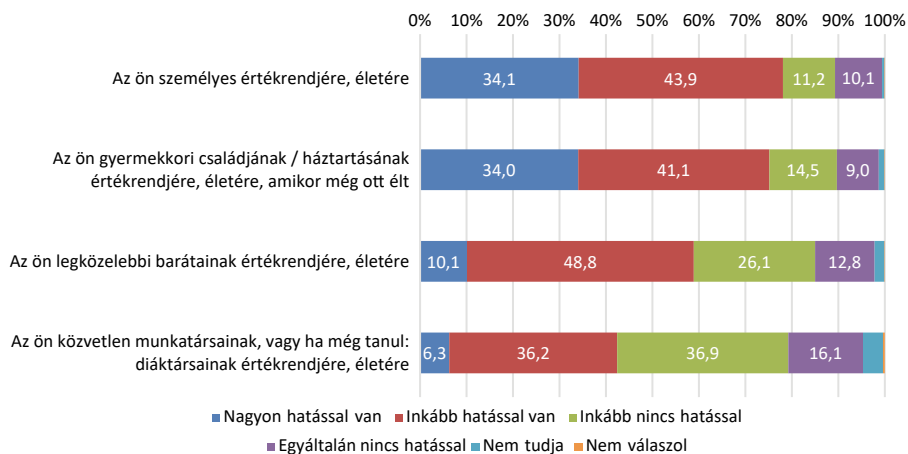

4. ábra. Még néhány további általánosabb szabályt, tanítást olvasok fel. A kéréssem ugyanaz: az ötfokú skála segítségével kérem, mondja meg, mennyire tartja érvényesnek, fontosnak ezeket! (%) (Forrás: Századvég, saját szerkesztés.)

A KERESZTÉNY ÉRTÉKEK ÉS ERKÖLCSÖK HATÁSA AZ EGYÉNEKRE ÉS A KÖZÖSSÉGEKRE

A következő kérdés arra vonatkozott, hogy vallásosságuktól függetlenül, válaszadóink mennyire érzik úgy, hogy a kereszténység értékrendje hatást gyakorol a mindennapjaikra, környezetükre. Az általunk megkérdezettek túlnyomó többségének elmondása alapján személyes értékrendjükre inkább vagy nagyon erős hatást gyakorolnak a keresztény tanítások, ugyanígy gyermekkori családjuk esetében is ekképp élik meg. Ezzel szemben a legközelebbi barátaik, közvetlen munkatársaik vagy diáktársaik esetében sokkal kisebb hatást feltételeznek. Ennél a pontnál sokan mondhatták volna akár azt is, hogy nem tudják a választ a kérdésre, vagy a szubjektív vallásosságra vonatkozó kérdés mellett akár nagyobb

szórásra is számíthatunk volna, így megkockáztatom Grace Davie²⁶ már elhangzott felvetését, aki szerint ha feltételezzük egy vallási témájú kérdőív kérdés esetében, hogy a válaszadók némileg eltúlozzák a magukra vonatkozó választ, akkor is rendkívül fontos indikátor, hogy a válaszadók többsége – mindegy, milyen megfontolásból, de – az adott képet kívánja magáról felmutatni. Természetesen érdekes gondolatkísérlet, hogy bár a válaszadók maguk és családjuk esetében érzékelik a keresztény hatást, de a tágabb környezetük és munkatársaik (kvázi az általuk megélt „társadalom”) esetében jóval kisebb hányaduk. Állíthatjuk-e vajon ez alapján, hogy a keresztény kultúra átítatja a társadalmat. Az adatok vélhetően egyfelől arra utalnak, hogy a keresztény értékek inkább a privát szférában maradnak, és a családnál távolabbi társas kapcsolatok szintjén ennek kitapintható megnyilvánulásai kevésbé merülnek fel, derülnek ki. Másfelől a barátok, munkatársak és diáktársak esetében érzékelt kisebb mértékű hatás arra is utalhat, hogy ezekben a társas kapcsolatokban más értékrendszerek is jelentős szerepet játszanak, amelyek részint elfedik a kereszténységből fakadó értékrend eleve nehezen detektálható jelenlétét.²⁷ Amennyiben azonban az adatfelvétel valóban reprezentálja a magyar társadalmat, feltételezhető, hogy a munkatársak és távolabbi barátok megkérdezése esetén is hasonló arányok derültek volna ki.

5. ábra. Vallásosságától függetlenül, hogy érzi, a kereszténység alapvető értékei és erkölcsi tanításai mennyire vannak hatással a következő csoportok, személyek értékrendjére, életére? (Releváns válaszok, %) (Forrás: Századveg, saját szerkesztés.)

²⁶ Davie: *A vallás szociológiája*.

²⁷ Jól példázza ezt számos vallási kérdéseket feszegető fókuszcsoportunk, ahol a csoporttagok önmagukról alkotott vallásellenes képének kezdeti felmutatása mondhatni általános, ami azonban a vallást, vallásosságot feszegető kérdések zöme után csoportok végére többek esetében élesen megváltozik.

A személyes értékrendre vonatkozó eredmények vallásosság–vallástalanságtengelyen történő összevetése esetén jellemzően „papírforma-eredmények” figyelhetők meg, vagyis minél vallásosabbnak definiálja önmagát egy válaszadó, annál valószínűbb, hogy úgy érzi, értékrendjére, életére is hatással bírnak a kereszténység értékei.²⁸ Érdekesség ugyanakkor, hogy az aktuálisan önmagukat kifejezetten vallástalannak tartók egyharmada a maga életére nézve, 44,4 százalékuk pedig az elsődleges szocializációs közege esetében is úgy érzi, inkább vagy nagyon is hatással bírt a vallásos, keresztény értékrend – vagyis némelyikük esetében ugyan feltételezhető egyfajta opponálás a szülői ház, a szülők értékvalasztásaival szemben, de jelentős hányaduk – bár magára vallástalanként tekint – igennel reagált a vonatkozó kérdésre, jelentsen ez pozitív vagy akár negatív tartalmat az adott válaszadó személyes életére nézve.

A KERESZTÉNY KULTURÁLIS HAGYOMÁNYOK ÜNNEPLÉSE, KERESZTÉNY EREDETÉNEK ÉS TOVÁBBADÁSÁNAK FONTOSSÁGA

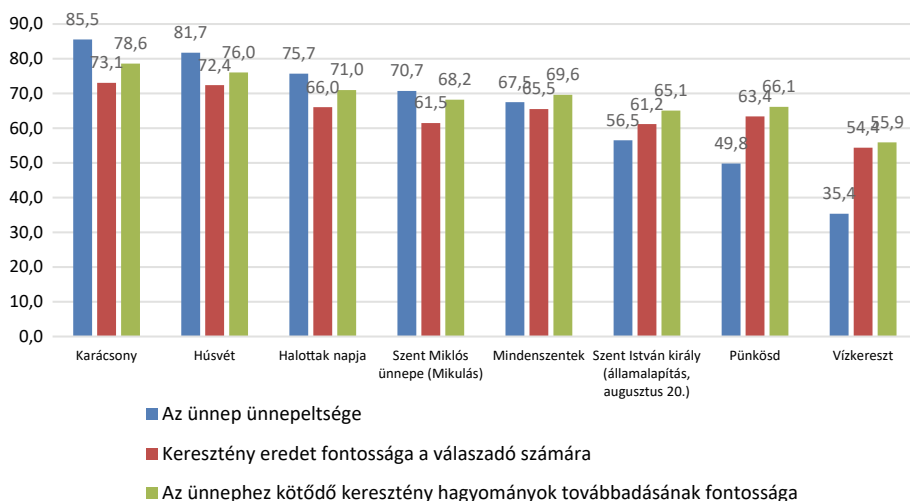
Éltünk a feltételezéssel, hogy a jórészt keresztény (egyes esetekben csak katolikus) ünnepek a magát vallásosnak és kereszténynek tekintő, vallását gyakorló népességnél szélesebb körű megünneplése, azaz a keresztény ünnepek kvázi civil vallási eseményévé válása is egyfajta indikátora lehet a keresztény gyökerű kultúra meglétének. Ennek vizsgálatához a nyolc talán legismertebb keresztény ünnepkört vontuk vizsgálat alá, megkérdezve a válaszadókat arról, vajon ünneplik-e ezeket, részt vesznek-e ezekhez kapcsolódóan keresztény szertartásokon, fontos-e számukra az ünnep keresztény eredete, illetve fontosnak tartják-e, hogy ezen ünnepek keresztény hagyományait a következő generációknak is továbbadják.

A felsorolt keresztény ünnepek megünneplése, úgy tűnik, a magát vallásosnak mondó népesség arányát túllépve is népszerűséget élveznek a magyar társadalomban. A kérdezett ünnepek közül a legtöbben értelemszerűen a karácsony és a húsvét ünnepe iránt mutatnak affinitást, de még a pünkösöd esetében is szinte 50 százalék válaszolt igennel a feltett kérdésre,²⁹ mindössze a vízkereszt esetében látunk egy erősebb visszaesést a többihez képest. Ugyanakkor jól szemlélteti az előbbieket

²⁸ $p=0,000$

²⁹ Feltételezzük, hogy több esetben az is közrejátszik, hogy munkaszüneti napról van-e szó, amely alatt az ünnep „megülése” lényegében a szabadnap egyfajta kihasználását jelenti, tekintve, hogy a szünnapnak nem minősülő vízkereszt alacsony ünnepeltségi értéket kapott. Igaz, a halottak napja és mindenszentek közül kizárólag az utóbbi számít munkaszüneti napnak, ám a nem hívők mellett sokszor még a vallásos emberek is összekeverik a két nap sorrendjét, lévén egymás melletti és lényegében egy ünnepkörbe tartozó két napról van szó.

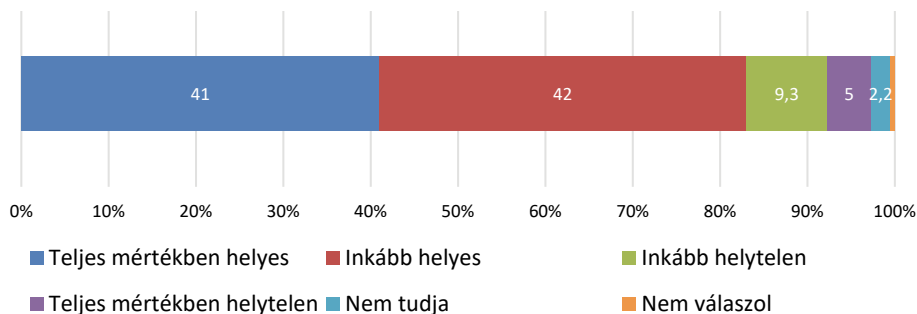
ben Davie³⁰ alapján elmondottakat az is, hogy adott esetben bár kevesebben ülnek meg egy kevésbé népszerű ünnepet (lásd utolsó három), a válaszadók ennél magasabb aránya mégis úgy válaszolt, fontosnak tartja ezek keresztény eredetét is, sőt minden ünnep esetében ezeknél valamivel magasabb arányban válaszoltak úgy is, hogy fontos ezen ünnepek keresztény hagyományainak továbbadása a következő generáció számára. Felmerül ugyanakkor a kérdés, hogy vajon mennyire csak komfort vagy valós háttérrel mutató válaszokról van-e szó (véltetően mindkettőről), illetve hogy egyes válaszadók milyen mértékű ismeretekkel rendelkeznek arról, mit jelent a keresztény eredet és milyen keresztény hagyomány köthető az ünnephez (pl. a karácsonyhoz csak az ajándékozás?). Az eredmények megértéséhez vélhetően további kérdések feltétele volna szükséges.

6. ábra. A keresztény ünnepek megünneplése / Eredetük jelentősége / Átadásuk jelentősége (Forrás: Századvég, saját szerkesztés.)

A témakörhöz kapcsolódóan rákérdeztünk, vajon helyes vagy helytelen, ha ezek, vagy más, keresztény hagyományba illeszkedő ünnepek az iskolákban, esetleg munkahelyeken is megjelennek. Érdekeség, hogy a teljes mintán belül a megkérdezettek túlnyomó többsége alapvetően helyesnek gondolja a jelenséget, összességében ilyen értelmű választ adott a megkérdezettek 83 százaléka, és mindössze némileg több mint tízből egy ember gondolkodik erről a kérdésről ezzel ellentétesen.

³⁰ Davie: *A vallás szociológiája*.

7. ábra. Ön szerint helyes vagy helytelen, ha egy iskolában vagy egy munkahelyen az előbbi vagy más, keresztény hagyományba tartozó ünnepeket hivatalosan is megünnepelnek? (%) (Forrás: Századvég, saját szerkesztés.)

Mindezek mellett pedig – a keresztény kultúra általános elfogadottságát vizsgálendő – választ próbáltunk keresni arra a kérdésre is, vajon a keresztény kultúra ünnepeinek és szimbólumainak elterjedtsége a válaszadók szemében inkább az összetartozást vagy inkább a kirekesztés érzését keltik egy társadalomban. Az eredmény az eddigi válaszok fényében nem, ám a korábbi, kizárólag a népesség vallásosságára fókuszáló kérdőívek és más hasonló felmérések fényében feltűnő mértékben arra utal, hogy mindent egybevetve inkább az összetartozás élményét adják meg számukra. Ennek ellenére a kirekesztés érzete is immár számottevő mértékben jelent meg a megkérdezettek között (12,2%), akik úgy vélik, hogy a keresztény szimbólumok elterjedtsége inkább egyfajta kirekesztés érzését keltik, mint az összetartozását. Bár jelen tanulmányban nincs helyünk a kutatás másik módszertani lábát jelentő hat darab (három-három kategorikusan vallástalan és vallásos³¹) fókuszcsoport eredményeinek bemutatására, az ott kapott kvalitatív eredmények és beszámolók részint alátámasztják a tapasztaltakat, azaz a másfél órás beszélgetések során e téma kapcsán figyeltük meg a legnagyobb konszenzust a különböző mértékű vallásosságot felmutató csoportok tagjai között. A résztvevők minden esetben helyesnek tartották, hogy a keresztény hagyományok erőteljesen teret nyernek a magyar kultúrkörön belül. Vallásos és vallástalan csoportokban is előkerült az a gondolat, miszerint a keresztény ünnepek nemzeti identitásunk megkerülhetetlen elemei, amelyek elvesztése, elhanyagolása egyben kulturális identitásunk elvesztését is magával vonhatná, hiszen többek között részben ezek különböztetnek meg minket más népektől. A keresztény ünnepekről minden csoportban pozitív hangsúllyal esett szó, azokat közös

³¹ Utóbbi esetben kifejezetten törekedtünk a protestáns népesség katolikusokhoz hasonló mértékű jelenlétére.

hagyományként értelmezték, amelyet generációról generációra adunk tovább. Ily módon a keresztény ünnepek iskolai megjelenését is támogatják.

BESZÉLHETÜNK-E MÉG KERESZTÉNY KULTÚRÁRÓL MAGYARORSZÁGON?

Végül összegezzük az adatokat, amelyeket egyfelől az előbbieken részletesebben is áttekintettünk, másfelől azokat is, amelyek bemutatására jelen cikkben nem jutott hely. Ehhez összesen 73 kérdést használtunk fel kérdőívünkben. Ehhez az egyes témákban feltett kérdéseket standardizáltuk (z-score), majd egy dimenziócsökkentő eljárással, főkomponens-elemzéssel egy, legfeljebb két változóba sűrítettük a feltett kérdéseket. Az így kapott változókon végül hierarchikus klaszteranalízissel meghatároztuk az optimális csoportok számát, amelyekben az elemzett kérdésekben hasonlóan gondolkodó válaszadókat tömörítettük.

Itt már egy, talán az olvasó személyes percepcióit is inkább magában hordozó összegző eredményt találunk. Azaz bár vannak a keresztény kultúrának olyan mért aspektusai, amelyek kapcsán a felnőtt társadalomnak akár igen magas arányát mérhettük, ugyanakkor mindezek összegzése rámutat, hogy a felnőtt társadalomnak megközelítőleg bő harmadáról, 34 százalékáról mondható el, hogy minden mért szempontból megéli, érzékeli, tapasztalja a keresztény kultúra különböző megnyilvánulásait a saját miliójében és az általa érzékelt társadalmi térben. Őket *Elkötelezetteknek* neveztük el.

További 16,4 százalék tartozik a *Mérsékelt távolságtartók* körébe, akik számos aspektus alapján köthetők a keresztény kultúrkört megelőkhöz, de ezek inkább azok a tételek, amelyek a keresztény értékek egyfajta belső érzékelését és megélését feltételezik, ily módon elfogadják a Tízparancsolat morális és teológiai tételeit is, a bibliai keresztény értékeket, tapasztalják a kereszténység hatását a saját környezetükre, és visszaemlékeznek olyan momentumokra, amikor a kereszténység szimbólumaival találkoztak saját életterületükben, médiumokban vagy kulturális csatornákon. Ugyanakkor jóval mintáátlagon aluli arányuk ünneplési keresztény ünnepeket vagy tartja fontosnak azok keresztény gyökereit.

Ennek majdnem egyfajta inverze a *Hagyományőrzők* csoportja, akik a társadalom szűk harmadát, 29,1 százalékát teszik ki. Többségük, illetve mintáátlag körüli hányaduk inkább negligálja azokat a tételeket, amelyek az előbbi csoport számára fontosak, ugyanakkor az ünnepek megülése és ezek keresztény gyökerei, továbbá azok átadása a következő generációknak fontos a többségük számukra.

Végül a válaszadók huszada alkotja a *Szeptikusok*nak, illetve *Kritikus távolságtartók*nak nevezett csoportokat, akik már-már „egyfelé néznek”, csak épp ennek intenzitása tér el némileg. Előbbiek hat tételt illetően kevésbé elutasítók,

mint a „legszélsőséesebb”, minden kérdésre leginkább nemlegesen, elutasítón reagáló csoport, akik viszont egy igen szűk szegmensét alkotják a válaszadóknak.

1. táblázat. A keresztény kultúra klaszterei. (Forrás: Századvég, saját számítás.)

Színmagyarázat: Sötét és világos arany: a klaszterben magasan vagy valamelyest átlagon felüli az adott faktorban „pozitív” választ adók aránya. Kék: a klaszterben átlagos az adott faktorban „pozitív” választ adók aránya. Sötét- és világospiros: a klaszterben mélyen vagy valamelyest átlagon aluli az adott faktorban „pozitív” választ adók aránya.

Keresztény kultúra faktora	Elkötelezettek	Mérsékelt távolságtartók	Hagyományőrök	Szkeptikusok	Kritikus távolságtartók
Tízparancsolat teológiai tételei (+ne paráználkodj) érvényesnek tartása	0,34	0,18	0,08	-0,40	-5,83
Tízparancsolat erkölcsi tételei érvényesnek tartása	0,78	0,03	-0,05	-1,24	-1,46B
Általános keresztény (bibliai) értékek érvényesnek tartása	0,47	0,20	-0,10	-0,61	-3,01
Kereszténység hatásának érzékeltsége a társadalmi környezet értékrendjére	0,66	0,34	-0,15	-1,16	-1,16
Keresztény szimbólumok érzékeltsége a fogyasztott kultúrában	0,71	0,14	-0,40	-0,71	-0,95
Keresztény szimbólumok érzékeltsége a közösségi terekben és hétköznapiakban	0,42	0,31	-0,22	-0,59	-1,09
Kereszténység értékeinek és erkölcsi tanításainak hatáspercepciója a társadalmi élet politikájára	0,68	-0,24	-0,34	-0,46	-0,45
Keresztény ünnepek ünneplése	0,63	-1,24	0,35	-0,53	-0,87
Keresztény ünnepek eredetének fontossága	0,74	-1,04	0,52	-1,14	-1,05
Fontos a keresztény ünnepek keresztény hagyományának továbbadása	0,65	-0,77	0,54	-1,24	-1,21
A keresztény kultúra manifesztumainak általános elfogadottsága	0,63	-0,17	-0,04	-0,85	-1,02
Százalékos arány a társadalomban	34,0%	16,4%	29,1%	18,9%	1,6%

Az előbbi klaszterek vallásosság szerinti megoszlás szerint az *Elkötelezettek* kategóriájába tartozók értelemszerűen jóval vallásosabbak (59,9 százalékuk 6-os vagy 7-es értéket adott saját vallásosságára), mint a mintaátlag vagy más klaszterek tagjai. Ugyanakkor egy érdekes belső ellentétet fedezhetünk fel a *Mérsékelt távolságtartók* körében. Itt a vallásosak (6-ost vagy 7-est adók) aránya ugyan magasabb (35%) a mintaátlagnál, de a magukat vallástalannak tartók (1-est vagy 2-est adók) is markánsan vannak jelen (22,5%), ami arra utal, hogy egyesek személyes vallási meggyőződése és spirituális gyakorlata eltérhet a hagyományos keresztény doktrínáktól vagy az intézményesült egyháztól, tehát – példaképpen kiemelve – fontosnak tarthatja valaki a Tízparancsolat erkölcsi tanításait anélkül is, hogy azokat szigorúan vallásos kontextusban értelmezné, mások pedig vélhetően a keresztény kultúra elemi részének tekinthetik a társadalmi normákat és értékeket, anélkül, hogy magukat vallásosnak tartanák. Tehát tisztelik a kereszténységhez kötődő szokásokat, ünnepeket, hagyományokat, de nem feltétlenül kötik ezt személyes hithez.

Mindazonáltal a klaszterek kor szerinti megoszlása keresztény szemszögből nézve egyértelműen felkiáltójelet rajzol fel számunkra. Más vallási tanulmányok eredményei is egyértelműen tükröződnek az ábrán, nevezetesen a fiatalok növekvő és drámai elszigetelődése azoktól a szempontoktól, amelyeket a keresztény kultúra mutatóiként mérni kívántunk. Az *Elkötelezettek* kategóriába tartozó fiatalok aránya jóval a mintaátlag alatt van (11,4%), sőt körükben legnagyobb a *Szkeptikusok* aránya (40,3%), és a *Kritikus távolságtartók* is köztük figyelhetők meg legkiemelkedőbb arányban (5,1%).

KÖVETKEZTETÉSEK

Az intézményes vallásosság, a hagyományos vallási gyakorlatok és a felvállalt egyháztagság hosszú távú csökkenése, különösen a fiatalok egyházaktól való távolmaradása világszerte megfigyelhető tendencia, ami alól Magyarország sem kivétel. Ennek ellenére a korábbi irodalmak, illetve saját kutatási tapasztalataink alapján feltételeztük, hogy a „keresztény vagy a judeo-keresztény kultúra” megélése, érzékelése és annak társadalmi hatása más tendenciákat mutat a társadalomban, sőt meghatározó elem marad a posztmodern társadalmakban is. Ugyanakkor a keresztény kultúra jelenségének primer vizsgálata egyértelmű módszertani kihívást is jelent, egyfelől a modern társadalmi változások kontextusában, másfelől amiatt, hogy egy olyan háttértényező mérésének szándékáról van szó, amely nem tematizálja az átlagember hétköznapjait, így primer kutatása is kihívásokkal terhelt. Másfelől továbbra is dilemmákat vet fel, vajon a társadalmi percepció valóság-e.

A kutatás eredményei mindazonáltal rávilágítanak a keresztény kultúra vagy annak egyes elemei a magyar társadalomban még megfigyelhető beágyazódottságára. Hatását a mindennapi élet számos területén érzik a válaszadók annak ellenére is, hogy a rendszeres vallásgyakorlás és az egyháztagság terén több kutatás szerint is visszaesés, de legalábbis átalakulás tapasztalható. Többek közt a keresztény ünnepek széles körű megünneplése is jelzi, hogy ezek az ünnepekörök mára a kulturális identitásunk fontos részévé váltak, ha nem is tökéletesen, de némileg függetlenül attól is, ki milyen mértékben kötődik az egyházakhoz, vallásosságához, hiszen közösségformáló és kohéziós erőt nyújtanak.

Kutatásunk kvalitatív tapasztalata, hogy a vallási intézményekhez való egyre lazább viszony ellenére az emberek továbbra is keresik a spirituális élményeket, a közösséget, a morális útmutatást, amelyet az egyházak hagyományosan nyújtottak, nyújtanak. Más kutatásaink is azt mutatják, hogy a keresztény kultúra nem korlátozódik a hagyományos egyházi tevékenységekre, hanem számos alternatív kifejezési forma létezik, amelyeken keresztül az emberek kapcsolatban maradhatnak a keresztény hagyományokkal, legyen szó kultúráról, irodalomról, művészetről vagy ünnepekről és szokásokról. Ez a sokszínűség segít abban, hogy a keresztény kultúra a mai változó világban is releváns és értelmes keretet adjon az emberek számára, ha kevésbé tudatosan élük is meg mindezeket.

Kutatásunk részben megerősíti Grace Davie felvetését, miszerint bár a történelmi egyházak egyre kevésbé képesek befolyásolni a többség hitét, cselekvéseit, sokak életében továbbra is fontos identitás- és hovatartozási szerepet játszanak, ami a keresztény kultúra egyfajta tartósságára/rugalmasságára utal.

Figyelemfelkeltő és kijózanító azonban a fiatalabb korosztályok körében tapasztalható egyértelműen jelen lévő és immár a korábbiaknál is részletesebben vizsgált és bizonyított vallási közömbösség. Ezt tekinthetjük akár természetes folyamatnak is, ugyanakkor feltehetjük a kérdést, az egyházak képesek-e eredeti értékrendjüket nem feladva, vonzó módon modern válaszokat adni a fiatalok kérdéseire.

IRODALOMJEGYZÉK

- BALÁZS Zoltán: Kereszténység és értékválság, *Iskolakultúra*, 15. évf., 2005/8, 47–59.
- BALL, Warwick: Mere christianity? Mere Zoroastrianism, Manichaeism, and Sufism as Well in Narnia?, in Warwick Ball (ed.): *East of the Wardrobe: The Unexpected Worlds of C. S. Lewis*, Oxford University Press, 2022, 185–216. <https://doi.org/10.1093/oso/9780197626252.003.0007>
- BODOR Ákos – GRÜNHUT Zoltán – PIRMAJER Attila: Értékpreferenciák az európai vállalkozók körében, *Replika*, 2019/111, 23–42. <https://doi.org/10.32564/111.3>

- CRUZ, Yuri Cuellar De la – ROBINSON, Stephen: Answering the call to accessible quality health care for all using a new model of local community not-for-profit charity clinics: a return to christ-centered care of the past, *The Linacre Quarterly*, vol. 84, 2017/1, 44–56. <https://doi.org/10.1080/00243639.2016.1274631>
- DAVIE, Grace: *A vallás szociológiája*, Pannonhalma, Bencés, 2010.
- GYORGYOVICH Miklós: Vallásosság és vallástalanság Magyarországon, *Erdélyi Társadalom*, 20. évf., 2022/1, 117–131.
- GYORGYOVICH Miklós: A 2022-es népszámlálás felekezeti hovatartozás-mérésének margójára, *Századvég*, 5. évf., 2023/3, 121–135.
- GYORGYOVICH Miklós – HANNOS Gábor: A népszámlálások felekezeti hovatartozás-indikátorainak margójára, *Századvég*, 3. évf., 2021/3, 47–59.
- GYORGYOVICH Miklós – KOLLÁR Dávid: A vallásosság komplexitása, in Gyorgyovich Miklós (szerk.): *Vallásosság Magyarországon. Társadalomtudományi tanulmányok*, Budapest, Századvég, 2020.
- GYORGYOVICH Miklós – REGŐS Gábor: A családpolitikák társadalmi megítélése, in Pillók Péter – Stefkovics Ádám – Hortay Olivér (szerk.): *Századvég Riport 2021. Társadalom, gazdaság és politika napjainkban*, Budapest, Századvég, 2022, 285–306.
- KOLLÁR Dávid – MAKAY Mónika: A vallásosság tendenciái Európában, in Gyorgyovich Miklós (szerk.): *Vallásosság Magyarországon. Társadalomtudományi tanulmányok*, Budapest, Századvég, 2020, 11–45.
- KRUSKE, Sue – KILDEA, Sue – BARCLAY, Lesley: Cultural safety and maternity care for aboriginal and torres strait islander australians. *Women and Birth*, vol. 19, 2006/3, 73–77. <https://doi.org/10.1016/j.wombi.2006.07.001>
- KUBISCH Károly: *Az emberkereskedelem büntetőjogi megítélésének morális és szabályozási vonatkozásai*, doktori értekezés, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2021.
- LÁSZLÓ Tamás: A „közteslét” árnyalatai – Vallási képlékenység és képlékeny vallásosságúak, in Gyorgyovich Miklós (szerk.): *Vallásosság Magyarországon. Társadalomtudományi tanulmányok*, Budapest, Századvég, 2020.
- LATEEF, Fatimah: When it comes to debriefing, does culture eat strategy?, *Education in Medicine Journal*, vol. 9, 2017/2, 69–74. <https://doi.org/10.21315/eimj2017.9.2.9>
- MAJOR Enikő – BACSKAI Katinka – ENGLER Ágnes: Nevelési értékpreferenciák az állami és egyházi iskolákban. *Educatio*, 31. évf., 2022/3, 479–488. <https://doi.org/10.1556/2063.31.2022.3.9>
- MÁTÉ-TÓTH András (2013): *2011-es népszámlálás vallási adatai*. <http://arts.u-szeged.hu/download.php?docID=21261>
- MÁTÉ-TÓTH András – NAGY Gábor Dániel: A 2011-es Népszámlálás vallási adatairól, *Egyház és Társadalom*, 2013. április 4. <https://www.egyhazestarsadalom.hu/2013/04/04/mate-toth-andras-nagy-gabor-daniel-a-2011-es-nepszamlalas-vallasi-adatairol/>

- MÁTÉ-TÓTH András – ROSTA Gergely: Vallási riport, 1991–2022. Magyarországi trendek nemzetközi összehasonlításban, in Kolosi Tamás – Szelényi Iván – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi Riport 2022*, Budapest TÁRKI, 2022, 457–472.
- MILLS, Kathy A.: The culture of the christian school, *Journal of Education and Christian Belief*, vol. 7, 2003/2, 129–142. <https://doi.org/10.1177/205699710300700205>
- ORLYANSKY, E. A.: The main features of the economic ethics of european paganism, *SHS Web of Conferences*, vol. 101, 02003, 2021. <https://doi.org/10.1051/shsconf/202110102003>
- ROSTA Gergely: Vallásosság a mai Magyarországon, *Vigília*, 76. évf., 2011/10, 741–750.
- STAMLER Ábel: A magyar középkor európai összefüggésben: a legkorábbi írott forrásanyag átfogó elemzése (2018–2023): az MTA–ELTE lendület liturgiátörténeti kutatócsoport bemutatkozása, *Vallástudományi Szemle*, 16. évf., 2020/1, 75–81. <https://doi.org/10.55193/rs.2020.1.75>
- STARK, Rodney: *The Victory of Reason: How Christianity Led to Freedom, Capitalism, and Western Success*, Random House, 2006.
- VARGA Attila: Az alkotmányok keresztény értéktartalmáról – különös tekintettel a román alkotmány rendelkezéseire és alkotmánybíróvási esetgyakorlatára, *Glossa Iuridica*, 9. évf., 2022/3–4, 7–23. <https://doi.org/10.55194/gi.2022.3-4.1>
- ZHI-MING, Liu – JIA, Huixian: Cultural capital and volunteering: a multilevel study from China. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol. 51, 2021/6, 1377–1398. <https://doi.org/10.1177/08997640211057397>

IDENTITÁSOK SZIMBÓLUMAI

A FELEKEZETI KERESZTNÉVADÁS IDENTITÁSJELŐLŐ SZEREPE: MAGYARORSZÁGI NÉMET ESETTANULMÁNY

SZILÁGYINÉ KÓSA ANIKÓ

BEVEZETÉS: A TULAJDONNEVEK IDENTITÁSJELŐLŐ SZEREPÉRŐL

Jelen tanulmányban kísérletet teszünk annak bemutatására, hogy mennyiben érhető tetten a keresztnévválasztás identitásjelölő szerepe a felekezeti hovatartozás szempontjából. Az összehasonlító empirikus elemzésre kiválasztott két Balaton-felvidéki településnek a 18. század első fele óta németajkú népessége volt, *Barnag* (korábbi nevén Németbarnag) esetében római katolikusok, a közeli, mindössze tizenkét kilométerre található *Zánka* esetében pedig református németek. Az anyakönyvi adatok vizsgálata a felekezeti jellemzőkön kívül az időbeli változások feltárását is lehetővé teszi, egyúttal adatokat szolgáltat a közösségek akkulturációs folyamatairól.

Általánosságban elmondható, hogy a tulajdonnevek olyan nyelvi jelek, amelyeknek az egyes nyelvspecifikus formai jegyeik mellett (*Márton* vs. *Martin*, illetve *Erzsébet* vs. *Elisabeth*) kevésbé van „jelentésük” (azaz átlátható szemantikájuk), ugyanakkor van konnotációjuk, „hangulatuk”. Különösen a keresztnévek (utónevek) képesek kifejezni viselőjük (illetve a névadók) identitását, hiszen azok szabadon választhatók egy adott névanyag elemei közül – természetesen bizonyos nyelvi, morális vagy politikai keretek között, amely keretek térben és időben változnak. Az egyes európai nyelvek keresztnévanyagának vannak olyan rétegei, amelyek kifejezetten egy adott közösség identitásához tartoznak (rég magyar utónevek, szentnevek, pietista keresztnévek stb.). A keresztnévek tehát azonosító funkciójuk mellett a személyes és közösségi identitás részét képez(het)ik:

A névadás [...] nemcsak családi, hanem közösségi esemény is, amelyet a keresztény közösségekben további motivációk is mozgathatnak: a keresztnév által egy védőszent oltalmába ajánlják a gyermeket, a név is kapcsolja a gyermeket a keresztapához vagy keresztanyához, a keresztnév kifejezi a vallási közösséghez való tartozást. S ahogyan a divat, úgy a névdivat is változik, átalakulnak a névadási motivációk is a különböző korokban, közösségekben. Ezért egy település vagy felekezet régi névanyagának feldol-

gozása a szűkebb (családi) vagy nagyobb (etnikai, felekezeti) közösségek identitásának erősítését, gyökereik megismerését segíti.¹

A nyelvszigeteken, ill. kisebbségi helyzetben használt nevek mindezekén túl sajátos nyelvi, szociolingvisztikai, kulturális és vallástörténeti, valamint néprajzi jelenségként is értelmezhető, amelyek a nyelvi kontaktusok alkotóelemei, de egyben eredményei is: „Nyelvsziget-helyzetben a neveknek más sorsuk van, mint a kisebbségben használt közneveknek, és főként más, mint a többségi helyzetben használt tulajdonneveknek.”²

A KERESZT(Y)ÉN(Y) NÉVADÁSRÓL

Nem könnyű meghatározni, hogy mit értünk keresztény nevek alatt. Vajon azok-e a keresztény (református szóhasználatban: keresztyén) nevek, amelyeket keresztények adnak keresztényeknek (keresztény indíttatásból), vagy amelyek eredetükben, jelentésükben keresztény gyökerűek?³ A keresztény nevek meghatározásakor vagy kategorizálásakor etimológiai, társadalomtörténeti, diakrón és szinkrón szempontok keverednek: keresztneveket már régóta nem kizárólag keresztény indíttatásból vagy keresztelési aktus révén adnak; ráadásul számos keresztény név pogány eredetű. A keresztény vértanúk neveinek használata már az 1. század óta ismert: ez a szokás a Római Birodalomból terjedt el Európaszerte. Milánói Ambrus püspök (†397) a mártírok és szentek neveinek használatát a megkereszteltek védelme érdekében írta elő.⁴ A korábban pogány nevek is nyerhettek új, keresztény funkciót: a név jelentésének átértelmezése (*Félix, Teodór*) vagy egy kanonizált névviselő (*Lőrinc, István, Márton*) révén.⁵

A névhasználat keresztény arculata Európában a szentek neveinek rohamos elterjedésével, az ún. martirológiumokból alakult ki, amelyek a középkori egyház által szentként tisztelt vértanúk és kiemelkedő keresztények neveit (és azok egyházi ünnepnapjait) gyűjtötték össze. A szentek nevének használata a 10. századtól kezdve az észak-itáliai városokból terjedt el nyugati és északi irányban, majd

¹ Kecskés Judit: A baktakéki görögkatolikus közösség keresztneveinek nyomában, *Miskolci Keresztény Szemle*, XVII. évf., 2021/4, 11.

² „Namen in Sprachinseln haben andere Schicksale als Appellative in Sprachinseln, insbesondere aber als Namen im Binnengebiet.” Maria Hornung: Namen in Sprachinseln: Deutsch (HSK 11.2.), in Ernst Eichler et al. (Hg.): *Namenforschung. Ein internationales Handbuch zur Onomastik*, Berlin – New York, de Gruyter, 1996, 1037.

³ Vö. Vörös Ferenc: Pogány, keresztény és keresztységben elnyert nevek az európai kultúrákban, in uő: *Nyelvek és kultúrák vonzásában I.*, Pozsony, Kalligram, 2011, 59.

⁴ Hajdú Mihály: *Általános és magyar névtan*, Budapest, Osiris, 2003, 358.

⁵ Volker Kohlheim: Die christliche Namengebung, in Eichler et al. (Hg.): *Namenforschung*, 1049.

később kelet felé is.⁶ Ez a paradigmaváltás sok korábbi (pogány) nevet kiszorított a használatból,⁷ és általa a különböző európai nyelvek névrendszerei olyan mértékben közeledtek egymáshoz, hogy egy nagy vonalakban egységes európai névkinccs jött létre. A keresztény nevek a legtöbb európai nyelvben (etimológiai szempontból tekintve) idegen nevek (jövevénynevek): legtöbbjük héber (pl. *József, Zsuzsanna*), görög (*István, Zsófia*) vagy latin eredetű (*Antal, Orsolya*).

A KERESZTNÉVADÁS FELEKEZETI JELLEMZŐI

A reformáció némi mozgást hozott az évszázadok óta megkövült névrendszerekbe. A névtani leírások visszatérő megállapítása, hogy a reformáció központi elemei: a szentek kultuszának elutasítása és a Szentírás újraértékelése új névadási irányzatok kialakulásához vezetett. Protestáns közösségekben különösen az ószövetségi nevek nyertek jelentőséget.

Mindezek a tételek empirikus névtani kutatásokban csak részben igazolhatók. Luther gyermekeit a *Hans, Martin, Paul*, ill. *Elisabeth, Magdalena, Margaretha* nevekre keresztelték, tehát ő maga sem zárkózott el a martirológiumi nevek használatától (*Martin* és *Margaretha*).

Az új keresztény mozgalmak, mint például a pietizmus, új neveket hoztak létre. Ezek az intő célzatú programatikus nevek (pl. a férfinévek között *Christlieb*: 'Krisztusnak kedves', *Ehregott*: 'tiszteld Istent', *Fürchtegott*: 'féli az Istent', *Glaubrecht*: 'igazhitű', *Gottfried*: 'Isten békéje', *Gottlieb*: 'Istennek kedves', *Leberecht*: 'élj igazul', *Traugott*: 'bízz Istenben', illetve néhány női név, *Gottfriede*: 'Isten békéje', *Gottliebin*: 'Istennek kedves') különösen a német nyelvterületen terjedtek le, de angol nyelvterületen sem voltak ismeretlenek.

A felekezeti vegyes nyelvterületek keresztnévhasználatával kapcsolatban több kutatás is zajlott. Anna Maria Balbach történeti névtani kutatásai azt mutatják, hogy a német protestánsok a 16. században lassan elfordultak a martirológiumi nevektől, majd a század végétől újból közeledtek egymáshoz a különböző felekezetek névadási szokásai.⁸

B. Gergely Piroska a kolozsvári unitárius kollégium magyar diákjainak 17. századi névanyagát elemezve arra a következtetésre jutott, hogy „az eddig elterjedt általános felfogástól eltérően a bibliai nevek ekkor még nem kerültek túl-

⁶ Volker Kohlheim: *Die christliche Namengebung*, 1052.

⁷ Hajdú Mihály: *Általános és magyar névtan*, 369.

⁸ Anna Maria Balbach: Jakob, Johann oder Joseph? – Frühneuzeitliche Vornamen im Streit der Konfessionen, in Jürgen Macha – Anna-Maria Balbach – Sarah Horstkamp (Hg.): *Konfession und Sprache in der Frühen Neuzeit. Interdisziplinäre Perspektiven*, Münster, Waxmann, 2012, 30.

súlyba a protestánsoknál [...]”, a vizsgált időszakban az unitárius diákok 53%-a bibliai (30%: ÓT, 23%: ÚT), 47%-a pedig martirológiumi nevet viselt.⁹

Kecskés Judit doktori értekezésében a 18–19. századi Miskolc keresztnévadásának etnikai és felekezeti jellemzőit mutatta be. A felekezeti rendkívül színes város névadatainak alapján a (római és görög) katolikusoknál valóban megfigyelhető a középkorból áthagyományozódott martirológiumi nevek túlsúlya, míg a reformátusoknál nem az ószövetségi nevek gyakorisága, hanem azok hasonló viselkedése (egy ún. „protestáns tömb”: tk. *József, Sámuel, Dániel, Mihály*) jellemző a felekezeti névadásra. Az etnikailag sokszínű evangélikus közösségben tűnt el leghamarabb a névadás protestáns jellege. Kecskés Judit írásaiban ugyanakkor arra is felhívta a figyelmet, hogy az egyes keresztény nevek eredet szerinti besorolása (ótestamentumi, újtestamentumi, avagy martirológiumi) a név születésére ad választ, de nem feltétlenül magyarázza annak felekezeti preferenciáit.¹⁰

A KUTATÁSI TERÜLET RÖVID BEMUTATÁSA

A magyarországi németek nem összefüggő területen laktak; túlnyomórészt az ország nyugati részén, de északon és délkeleten is élnek, és sem nyelvileg, sem felekezeti nem alkotnak homogén csoportot. A mai magyarországi németek túlnyomó többsége katolikus (60,67%), 5,83%-uk lutheránus, és 5,37%-uk református.¹¹ Ezek az arányok egyrészt azt tükrözik, hogy többségükben a katolikus délnémet és osztrák területről vándoroltak be, másrészt azonban azt is, hogy a németek betelepítésének egyik célja (az elsődleges gazdasági célok mellett) Magyarország török hódoltság utáni rekatolizációja volt. A protestáns németek legnagyobb része Tolna és Somogy vármegyében él.¹²

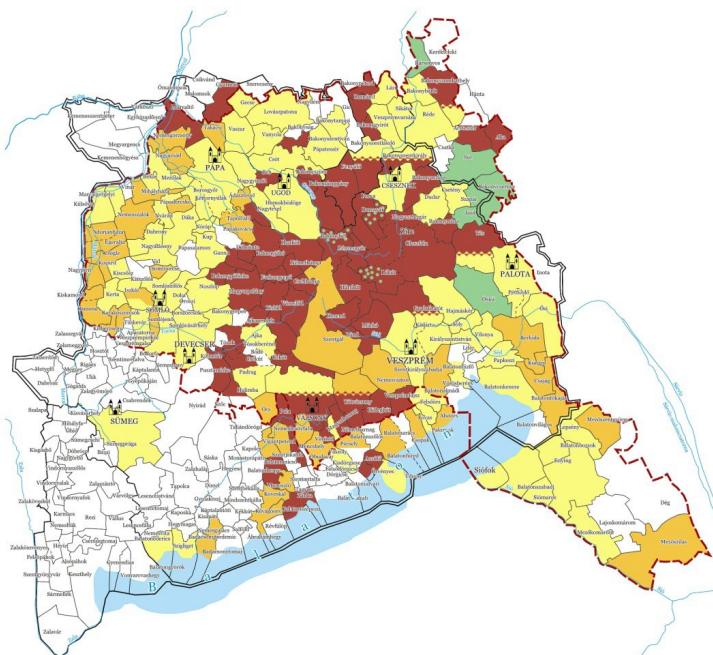
Az elemzésre kiválasztott kutatási terület Veszprém megyében, a Balatonfelvidék keleti részén található. A 18. század elejétől kezdődő német betelepülés következtében, amely a török háborúk pusztító demográfiai következményei miatt vált szükségessé, a terület szinte egybefüggő német nyelvű, többségében katolikus lakosságú régióvá vált.

⁹ B. Gergely Piroska: Protestáns felekezetek keresztnév-használata a XVII. század első felében, *Magvető*, 2002/4, 357 skk.

¹⁰ Kecskés Judit: *A 18–19. századi Miskolc keresztnév-használatának felekezeti, etnikai és társadalmi jellegzetességei*, Debrecen (kézirat), 2004, 164 skk.

¹¹ http://ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_09_2011.pdf (Letöltés: 2024. július 16.)

¹² Tóth Ágnes: *Nemzetiségi népiskolák Magyarországon az 1943/44-es tanévben*, Forrásközlemények 3., Kecskemét, 1998, 69–74.

1. térkép. Veszprém vármegye nyelvi térképe a 18. században.¹³

Barnag település rövid története

Barnag Veszprémtől mintegy tizennyolc kilométerre található. A települést először 1082-ben említi oklevél *Villa Barlog*, majd 1233-ban *Barlag* néven. A falu 1472-ben a nagyvázsonyi várhoz tartozott, 1526-ban pedig már két településrészét említették: *Barnag* és *Kys-Barnag*.¹⁴

A 16–17. századi török uralom idején Barnag (mint a környék legtöbb települése) szinte teljesen elnéptelenedett, a megmaradt lakosság a vázsonyi vár biztonságos falai mögé vonult vissza. Egy 1714-ből származó telepítési szerződés arról tanúskodik, hogy az új települést az észak-badeni Katzentalból származó németek hozták létre: a birtokos Zichy Imre ekkor adott engedélyt *Sebastian Czifpnek* és családjának, hogy *Barnag* nevű „pusztáján” telepedjenek le.¹⁵

¹³ Márkusné Vörös Hajnalka szíves közlése alapján. <http://veml.hu/leveltar/> (A sötéttel jelzett területek német településeket jelölnek.)

¹⁴ Dornyai Béla: *Bakony*, Budapest, k. n., 1927, 290.

¹⁵ Uo., 282.

Barnag az újratelepítés idejétől kezdve etnikailag, nyelvilag és felekezetiileg is megosztott település volt, hiszen 1710 körül (valószínűleg az Alföldről) református felekezeti magyar telepesek is érkeztek.¹⁶ 1715-ben aztán ismét tizenegy „magyar nevű” jobbágyot számoltak össze Barnagon.¹⁷ A két falurész már 1735-ben az etnikai elkülönülésre utaló nevet kapott: *Német Barnag* és *Magyar Barnag*. A két községet 1947-ben egyesítették *Barnag* néven. Az együtcás településen a két falurész (a katolikus német és a kálvinista magyar) ugyan összenőtt, de a falu megosztottságát az 1940-es évekig falutáblák is jelezték. Mindkét falurész önálló infrastruktúrával rendelkezett: saját temploma és temetője, saját iskolája, kocsmája és bírója volt.

Pagina 1.

Anno 1734.

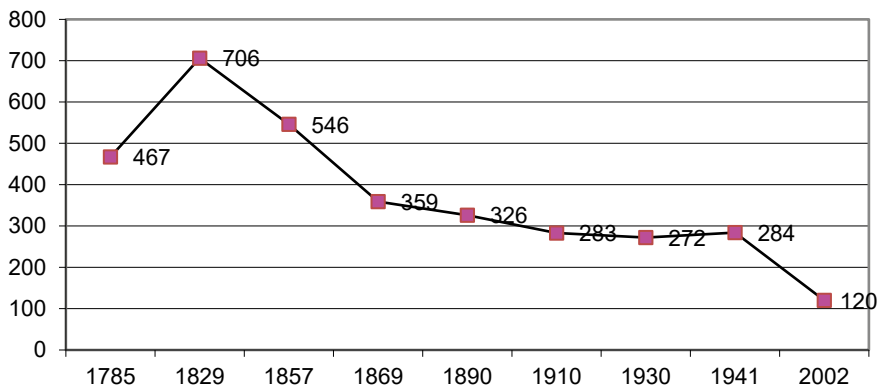
Dies	Baptisat.	Corum Parenty.	Conu. Dio.	Locus habitat. Colon.	Patrini.	Baptisan.
9 ^a Maij.	Adamus Georgius.	Simon Ecker. Christina.	Colon.	Barnag.	Georg Erssing. Magdalena.	Joann. Seiner. Barachy V. Seiner.
23 ^a Maij.	Maria Lucia.	Joannes Horvath. Catharina.	Incol.	V. Pö.	Wolfgang Marken. Stelnicz, M. Anna.	Idem.
30 ^a Maij.	Joann. Georg.	Jacobus Müller. Eva.	Incol.	V. Pö.	Joann. Georg. Heinhard. Magdalena.	Idem.
3 ^a Junij.	M. Anna.	Joann. Henric. Timmer. A. Maria.	Colon.	V. Pö.	Joseph. Schupmacher. Catharina.	Idem.
2 ^a Julij.	Maria —	Gabriel Müller. Cunegund.	Colon.	V. Pö.	Adamus Müller. Margaretha.	Idem.
10 ^a Julij.	Antonius.	Michael Auerbach. A. Maria.	Colon.	Barnag.	Anton. Weinhart.	Idem.
27 ^a Julij.	Georg. Caspar.	Philippus Henn. Barbara.	Colon.	Barnag.	Adamus Ficht. Maria Eva.	Idem.
Eodem.	Joann. Michael.	Petrus Fritz. A. Maria.	Colon.	Pöth. Várfon.	Joann. Mich. Rofen. Berth. Catharina.	Idem.
31 ^a Julij.	A. Maria.	Michael Köstz. Ludovica.	Incol.	Várfon.	Balthasar Kubach. A. Maria.	Idem.
7 ^a Augus.	Maria Eva.	Valentin Auerbach. Barbara.	Colon.	Barnag.	Marlin. Stahl. Eva.	Idem.
16 ^a Augus.	A. Maria.	Mathaus Haberemann. A. Maria.	Colon.	V. Pö.	J. Gerhardus Art. A. Maria.	Idem.
8 ^a Septem.	A. Maria.	Joan. Georg. Häubner. A. Maria.	Colon.	V. Pö.	Henricus Gett. Veronica.	Idem.

1. kép. A (német)barnagi katolikus keresztelési anyakönyv bejegyzései (1734-ből).¹⁸

¹⁶ Péterdi Ottó: A Balaton-felvidék német falvai, *Századok*, 1935, 701.

¹⁷ Uo.

¹⁸ 1829-es másolat, 1735 előtt a katolikusokat Nagyvázszyban anyakönyvezték.

1. ábra. Németbarnag népességének változása.

Bár 1945 után senkit sem telepítettek ki a faluból, a mezőgazdaság erőszakos államosítása és a termelőszövetkezet létrehozása a hagyományos életmód és a faluközösség felbomlásához, néhány évvel később pedig a (főleg fiatal) lakosság drasztikus elvándorlásához vezetett.

Németbarnag lakói közel kétszáz évig egynyelvűek voltak, adatközlők beszámolója szerint a német telepesek körében a magyar nyelv ismerete körülbelül az 1920-as évektől terjedt el, bár az 1890-től rendszeresen tartott népszámlálások nyelvtudásra vonatkozó adatai 1900-tól magyarul (is) beszélő német nemzetiségű lakosságról számolnak be. Az 1940-es években született generációktól kezdve a német családok gyermekei magyar anyanyelvűvé váltak, a helyi dialektus fokozatosan kiszorult a svábok (eredeti nyelvjárásukat tekintve déli rajnai frankok) nyelvi repertoárjából, és az utolsó beszélők esetében már csak az emlékezés nyelve volt.

Zánka rövid története

A falu első írásos említése 1164-ből származik, amikor a források bortermelőket említettek a falu lakóiként. A 12. században épült az az egyhajós kőtemplom, amely kétszeri átépítés után ma is a református közösség otthona. Zánka lakóinak életéről a 18. századig keveset tudunk. Mint a Balaton-felvidék teljes lakossága, a zánkaiak is sokat szenvedtek a 16–17. századi török háborúk alatt: a helyben maradt lakosoknak kétfelé kellett adót fizetniük.¹⁹ 1696-ban a település szinte elnéptelenedett, nem

¹⁹ http://schwaben.hu/_page_contents/site_main.php?id_page=386&dinamic_menu_name_menu=vertical&language=3 (Letöltés: 2024. július 16.)

volt lakosa, majd a közeli területekről újra magyarok telepedtek meg a faluban. 1736-ban német telepesek is érkeztek Zánkára korábbi lakóhelyükről, Tótvázsonyból. Az 1731-ben ott új hazára lelt németek ugyanis „nem szerettek ott élni”, és a jobb körülmények reményében továbbköltöztek.²⁰ A német telepesek III. Károly magyar királytól kapott levéllel rendelkeztek, amely garantálta számukra a szabad vallásyakorlást, függetlenül attól, hogy hol telepedtek le. A letelepedési szerződést 1736. július 2-án írta alá Kővágóörsön egyrészt Diskay Ádám és Sebestyén Ádám, másrészt *Jakob Sifferteker*, *Tzubor Sámuel* és *Georg Ertl Hant*. A szerződés szerint további családokat (legfeljebb tizenöt házban) kellett betelepíteniük a faluba. Kis számú lutheránus is érkezett Zánkára, akik kezdetben a református templomban gyakorolták vallásukat.²¹ Az új telepesek két évre teljes adómentességet kaptak, kocsmát és hentesüzletet nyithattak, és malmot is építhettek. A települési szerződés szabályozta az igazságszolgáltatást is: súlyosabb ügyekben az úriszék előtt kellett megjelenni, egyszerűbb esetekben a falusi bírói testület döntött. (1739-ben a bíróság négy tagból állt: *Georg Siffertekker* bíró volt, az esküdtek *Czubor Mátyás*, *Andreas Siffertekker* és *Poór Bálint*.)

2. kép. A 12. századi zánkai református templom.

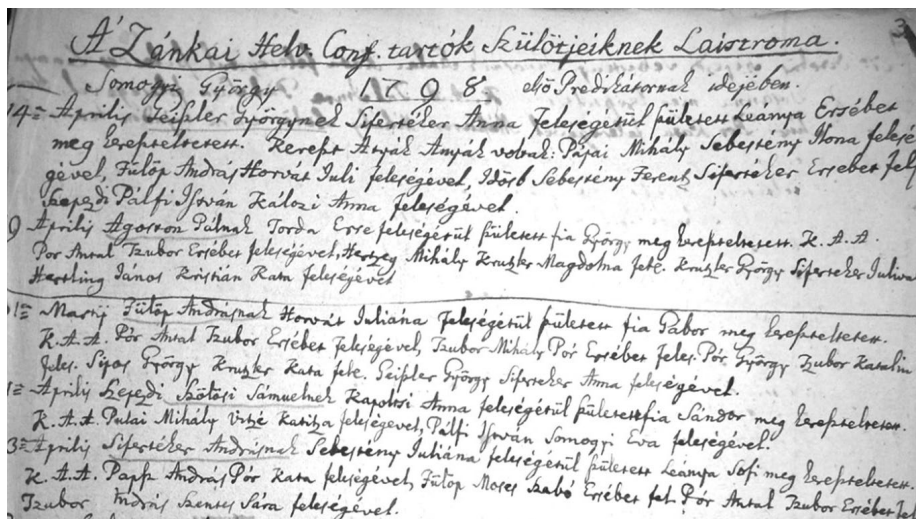
²⁰ Poór Ferenc: *A Kruczler családok Zánkán*, Zánka–Veszprém, 2016 (kézirat), 2.

²¹ A protestánsok csak a 18. század végén szakadtak két különböző (református, illetve lutheránus) felekezetre. Kovácsné Siffer Anikó: *Die Geschichte der Ansiedlung und der Assimilation der deutschen Protestanten in Zánka*, Veszprém, 2000 (kézirat), 29.

Zánkán már a 18. században is voltak vegyes házasságok a falu magyar és német lakói között.²² Ennek az volt az oka, hogy a zánkai református németek közelében csak római katolikus németek, illetve református és evangélikus magyarok laktak, tehát a zánkai közösség „belülről” nem tudott megújulni: a felekezetéhez hű zánkai közösségnek a nyelvi asszimilációt kellett választania.

A 18. század második felében a zánkai reformátusok élete folyamatos küzdelem volt. 1755 és 1786 között a falunak nem volt tanítója, a hívek többször kértek engedélyt imaház építésére és tanító alkalmazására.²³

II. József 1781-ben kiadott türelmi rendelete megkönnyítette az addig némiépp korlátozott vallásgyakorlást, és azt is engedélyezte, hogy a romos középkori templom köveit protestáns templom építéséhez használják fel. A zánkaiak nagyon gyakorlatiasan jártak el: a régi templom romjait újjáépítették és 1786-ban használatba vették. Az evangélikus hívek 1784-ben kiléptek a református egyházközségből, és 102 taggal új gyülekezetet alapítottak, majd a szentantalfai egyházközséghez csatlakoztak. Az evangélikusok később saját iskolát építettek, a középkori zánkai templom közös használata a 20. század közepéig zavartalan volt.

3. kép. Keresztelési bejegyzések a zánkai református anyakönyvben (1798).

²² Jankó János: *A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei*, III., Budapest, k. n., 1902, 148.

²³ A rekatolizált egyházmegyében élő protestánsok üldöztetésével kapcsolatban lásd Poór Ferenc: *A zánkai „Reformáta Ekklesia” története 1739–1798*, Zánka, 1998 (kézirat), 5 skk.

A két település keresztnévadási szokásai

Az összehasonlító elemzésre két párhuzamos idősíkot választottunk ki: a két németajkú település 19. század eleji (1800–1810), illetve 20. század eleji (1900–1910) keresztelési anyakönyvi adatait vetettük össze. A barnagi római katolikus megkereszteltek tartalmazó, kézzel írott anyakönyveket ma a nemesvámosi római katolikus plébánián őrzik, a 19. század elején latinul, a 20. század elején magyarul vezették a matrikulákat.

A zánkai keresztelési anyakönyvek a helyi református egyházközség épületeiben találhatóak, a matrikulák az anyakönyvezés kezdete óta magyar nyelven íródtak.²⁴

A továbbiakban a keresztnéveket – az egységesség kedvéért mindkét település és idősíki esetében, illetve az anyakönyvezés változó nyelvhasználata miatt – német és magyar nyelven adom meg, függetlenül attól, hogy a közösségekben (a vizsgált időszakban) még a német vagy már a magyar lehetett az uralkodó nyelv. (A magyarban és a németben teljesen azonos alakú neveket csak egyszer adom meg: pl. *Albert, Anna*.)

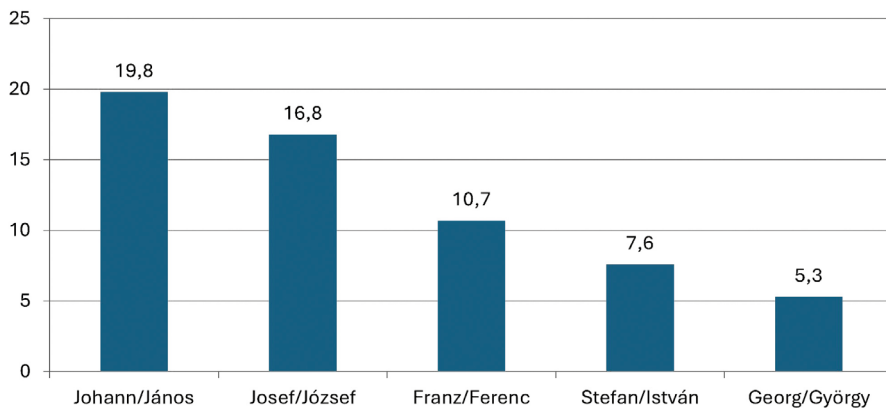
Keresztnévadás 1800 és 1810 között

A németbarnagi katolikus templomban a 19. század első évtizedében 244 gyermeket kereszteltek meg: 131 fiút és 113 lányt.

A fiúgyermek körében az átlagos névterheltségi mutató (névviselő/név) 7,87 volt, azaz majdnem minden 8. gyermeknek ugyanazt a nevet adták. A használt névanyagot bibliai nevek (*Adam/Ádám, Johann/János, Josef/József* vagy *Matthäus/Máté, Peter/Péter* és *Paul/Pál*), martirológiumi nevek (*Anton/Antal, Franz/Ferenc, Georg/György, Wendelin/Vendel*) és egyéb nevek (pl. a germán eredetű *Karl/Károly*) alkották. A leggyakrabban előforduló neveket az alábbi táblázat tartalmazza.

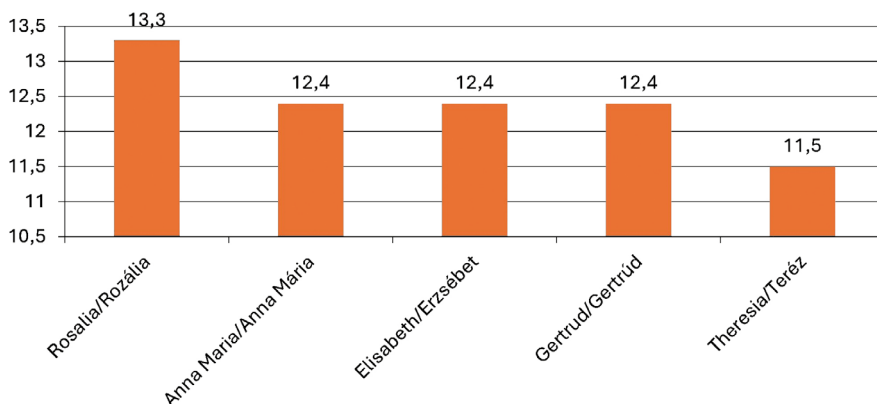
²⁴ Az anyakönyvek rendelkezésemre bocsátásáért köszönettel tartozom Deák Ákos atyának, volt barnag-vöröstói plébánosnak, és Gondos Gábor nagytiszteletű úrnak, a zánkai református gyülekezet lelkészének.

A FELEKEZETI KERESZTNÉVADÁS IDENTITÁSJELŐLŐ SZEREPE

2. ábra. A leggyakoribb katolikus fiúnevek Nemetbarnagon 1800–1810 (%).

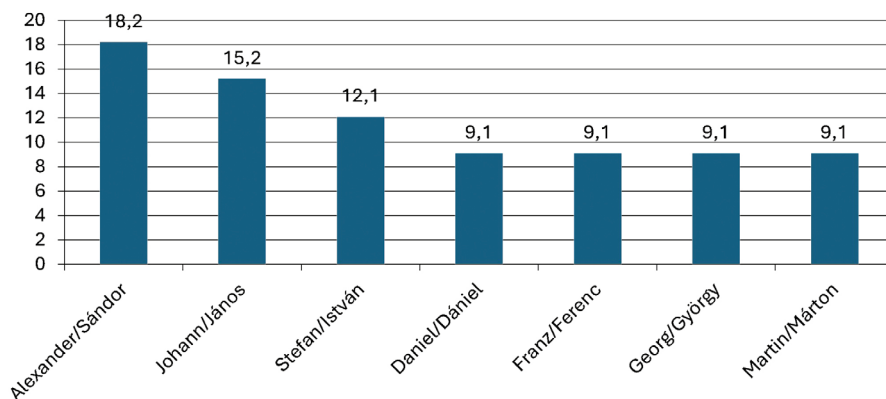
A lányok esetében a kiszámított névválasztási index (névviselő/név) 6,28 volt, azaz a névanyag valamivel változatosabb volt, mint a fiúknál. A használt névanyag ó- és újszövetségi keresztnévekből (*Elisabeth/Erzsébet, Maria/Mária, Susanna/Zsuzsanna*, illetve *Magdalena/Magdolna, Veronika/Veronika*), valamint martirológiumi nevekből (*Katharina/Katalin, Theresia/Teréz, Ursula/Orsolya*) állt. Feltűnő a germán eredetű *Gertrud/Gertrúd* keresztnév gyakorisága.

3. ábra. A leggyakoribb katolikus lánynevek Nemetbarnagon 1800–1810 (%).

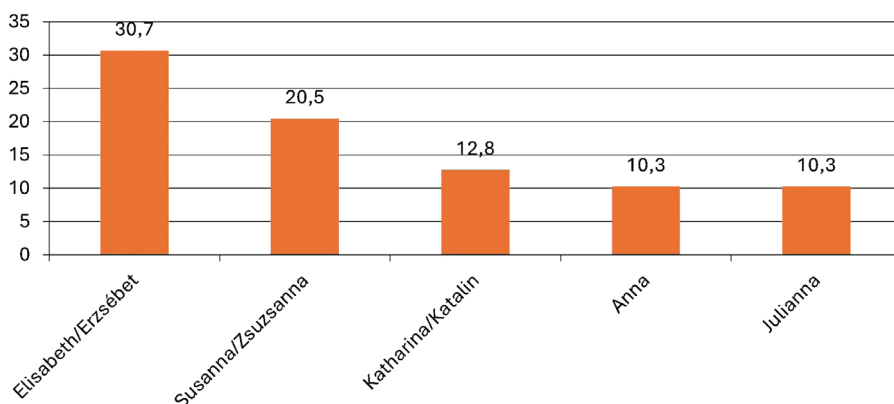
A zánkai református egyházközségben az 1798 és 1810 közötti időszakból 72 megkeresztelt gyermek adatait vettük figyelembe: 33 fiú és 39 lány keresztelése szerepel az anyakönyvekben.

A fiúknál a névválasztási mutató (névviselő/név) mindössze 2,75 volt, azaz átlagosan 3-nál kevesebb megkeresztelt gyermek kapott azonos nevet. A névanyagban főként ó- és újszövetségi keresztnévek képviseltették magukat: *Benjamin/Benjámín, Michael/Mihály, Moses/Mózes, Paul/Pál*, de használatban voltak martirológiumi nevek is: *Alexander/Sándor, Franz/Ferenc, Martin/Márton*.

4. ábra. A leggyakoribb protestáns fiúnevek Zánkán 1798–1810 (%).

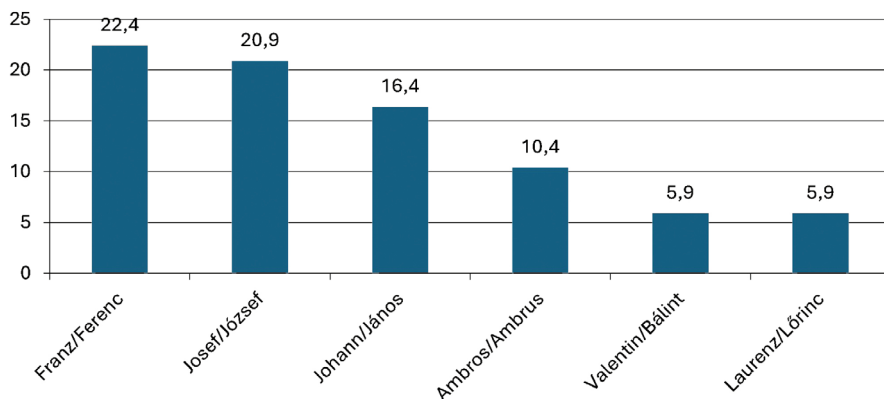
A lányoknál a névválasztási index (névviselő/név) 4,3 volt, a nevek között ó- és újszövetségi nevek (*Anna, Elisabeth/Erzsébet, Sara/Sára, Susanna/Zsuzsanna*) és szentnevek (*Katharina/Katalin, Sofia/Zsófia*) egyaránt megjelentek. Más (nem hagyományos keresztény) nevek (pl. *Lydia/Lídia*) is előfordultak a névanyagban.

5. ábra. A leggyakoribb protestáns lánynevek Zánkán 1798–1810 (%).

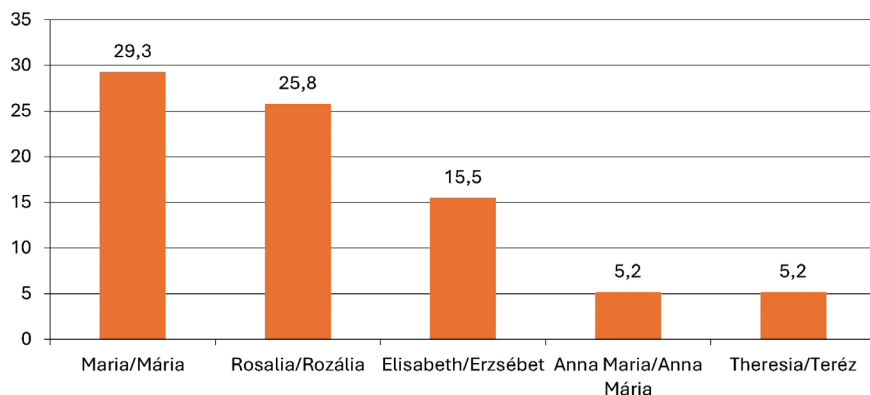
Keresztnévadás 1900 és 1910 között

A 20. század első évtizedében a barnagi katolikusoknál 125 gyermeket kereszteltek meg, 67 fiút és 58 lányt. A névválasztási index (névviselő/név) a fiúk esetében 6,1 volt – szemben a száz évvel ezelőtti 7,87-es értékkel. Az Ó- és Újszövetségből származó keresztnéveket éppúgy használták (*Andreas/András, Johann/János, Josef/József, Peter/Péter*), mint a szentek neveit (*Ambros/Ambrus, Anton/Antal, Laurenz/Lőrinc*), de germán eredetű nevek (*Albert*) is előfordultak a névanyagban.

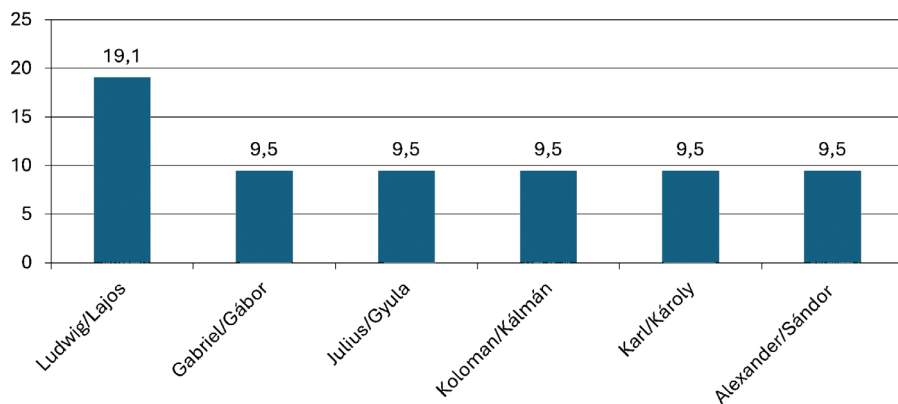
6. ábra. A leggyakoribb katolikus fiúnevek Németbarnagon 1900–1910 (%).

A lányok esetében a névválasztási index (névviselő/név) a száz évvel ezelőtti 6,28-ról 4,5-re csökkent. A leggyakoribb lánynevek köre alig változott: gyakran használtak bibliai neveket (*Elisabeth/Erzsébet, Magdalena/Magdolna, Maria/Mária*) és martirológiumi neveket (*Katharina/Katalin, Margarethe/Margit, Rosina/Rozina*). A 20. század elején divatba jött *Ilona* és *Karolina* már egyértelműen „magyar” keresztnévnek számítottak, és előrehaladott akkulturációs folyamatokról, illetve asszimilációs törekvésekről tanúskodnak.

7. ábra. A leggyakoribb katolikus lánynevek Németharnagon 1900–1910 (%).

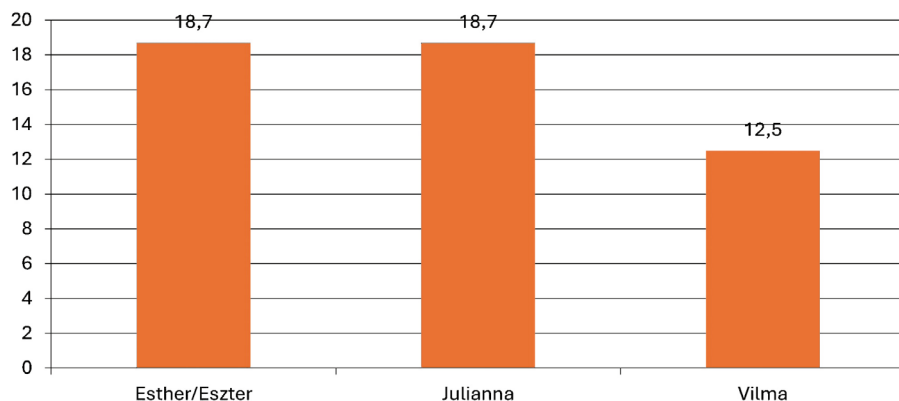
1900 és 1910 között 37 gyermeket kereszteltek meg a református közösségben: 21 fiút és 16 lányt. A fiúk körében a névválasztási mutató (21 névviselő / 13 név) 1,6-ra csökkent, a bibliai nevek (*Gabriel/Gábor*) mellett szentek nevei is használatosak voltak (*Benedikt/Benedek, Alexander/Sándor, Stefan/István*). A névanyagban azonban több magyar eredetű, illetve magyarban használatos keresztnév is szerepel (*Béla, Dezső, Géza, Kálmán, Károly*).

8. ábra. A leggyakoribb protestáns fiúnevek Zánkán 1900–1910 (%).

A protestáns közösségben a lányok névválasztási indexe (21 névviselő / 13 név) szintén meredeken, 1,45-re csökkent, azaz szinte minden lány más nevet kapott: a névválasztás szórása jelentősen nagyobb lett. A névanyagban továbbra is a bibliai (ószövetségi) nevek (*Elisabeth/Erzsébet, Esther/Eszter*) domináltak, a

szentek nevei továbbra is használatban maradtak (*Sophia/Zsófia, Klara/Klára, Julianna/Juliánna*), a nem keresztény „idegen nevek” egyre inkább előtérbe kerültek (*Irene/Irén, Ilka, Vilma*).

9. ábra. A leggyakoribb protestáns lánynevek Zánkán 1900–1910 (%).

Az eredmények összehasonlító bemutatása

Ha a két felekezeti közösségben és a két időszakban a leggyakrabban adott fiúneveket nézzük, akkor a protestánsoknál nagyobb változást tapasztalhatunk a névanyagban. Míg a német katolikus közösségben a három leggyakoribb férfinév száz éven keresztül ugyanaz maradt és az összes név mintegy felét tette ki, addig a protestáns névanyag nagyobb mobilitást mutat, az *Alexander/Sándor* kivételével a leggyakoribb nevek egy évszázadon belül kicserélődtek. A kálvinistáknál a 19. század elején még jelen lévő ószövetségi nevek (*Benjamin/Benjámín, Daniel/Dániel, Moses/Mózes*) száz év alatt teljesen eltűntek a névanyagból. A protestánsok körében jól látható a magyar környezethez való nyelvi alkalmazkodás, hiszen a *Dezső, Gyula (Julius), Károly (Karl), Kálmán (Koloman)* keresztnévek, amelyek vagy magyar eredetűek, vagy a magyarban ismertebbek, mint a németben, egyre népszerűbbek lettek.

A katolikusok körében a névhasználat egyre inkább egyhangúvá vált, ami annak köszönhető, hogy a 19. század elején a még ritkábban használt bibliai és martirológiumi nevek a 20. századra teljesen eltűntek a keresztelési anyakönyvekből (pl. *Bartholomäus/Bertalan, Dominik/Domokos, Filipp/Fülöp, Gregor/Gergely, Ignaz/Ignác, Martin/Márton, Matthäus/Máté, Michael/Mihály, Wendelin/Vendel* stb.).

1. táblázat. A leggyakoribb fiúnevek (a kereszteltek %-ában).

	19. század eleje		20. század eleje	
	katolikus	református	katolikus	református
1.	Johann/János 19,8%	Alexander/Sándor 18,2%	Franz/Ferenc 22,4%	Ludwig/Lajos 19,1%
2.	Josef/József 16,8%	Johann/János 15,2%	Josef/József 20,9%	Alexander/Sándor Gabriel/Gábor
3.	Franz/Ferenc 10,7%	Stefan/István 12,1%	Johann/János 16,4%	Julius/Gyula Karl/Károly
4.	Stefan/István 7,6%	Daniel/Dániel Franz/Ferenc	Ambros/Ambros 10,4%	Koloman/Kálmán 9,5%
5.	Georg/György 5,3%	Georg/György 9,1%	Lorenz/Lőrinc Valentin/Bálint	
6.	Matthias/Máté 4,6%		5,9%	

Hasonló tendenciák figyelhetők meg a lánynevek esetében is. A katolikus közösségben használt nevek általában stabilabbak voltak: a *Rosalia/Rozália*, az *Anna* és a *Theresia/Terézia* továbbra is a leggyakoribb nevek közé tartoztak. A keresztszülők utáni névadási hagyomány is hozzájárult ehhez az állandósághoz: a 19. században a lányok 42,5%-a a keresztyanya vezetéknevét kapta, ami által a gyakori nevek még inkább megterhelte váltak. Feltűnő a *Maria/Mária* megjelenése: míg a 19. század elején a katolikus németek még kerülték, száz évvel később – magas, közel 30%-os gyakorisággal, kiegészülve az *Anna Maria/Anna Mária* kettős keresztnévvel – ez a név gyakorisági lista első helyén állt.

A reformátusok körében teljesen megváltozott a kép: 1798 és 1810 között a lányok több mint fele az *Elisabeth/Erzsébet* vagy a *Susanna/Zsuzsanna* nevet viselte, míg egy évszázaddal később már sokkal változatosabb, esetenként „világiasabb” névválaszték alakult ki: a *Vilma* (eredetileg a germán *Wilhelmina* magyar rövidülése), az *Ilka*, *Lidia*, *Lina* (a *Karolina* magyar rövidítése) jöttek divatba.

2. táblázat. A leggyakoribb lánynevek (a kereszteltek %-ában).

	19. század eleje		20. század eleje	
	katolikus	református	katolikus	református
1.	Rosalia/Rozália 13,3%	Elisabeth/Erzsébet 30,7%	Maria/Mária 29,3%	Esther/Eszter Julianna 18,7%
2.	Anna Elisabeth/ Erzsébet	Susanna/ Zsuzsanna 20,5%	Rosalia/Rozália 25,8%	
3.	Gertrud/Gertrúd 12,4%	Katharina/Katalin 12,8%	Elisabeth/Erzsébet 15,5%	Vilma 12,5%
4.		Anna Julianna 10,3%	Anna Maria/Anna Mária Theresia/ Teréz 5,2%	Christina/ Krisztina, Ilka, Irene, Lídia, Lina... 6,3%
5.	Theresia/Teréz 11,5%			
6.	Magdalena/ Magdolna 7,9%	Sofia/Zsófia 5,1%	Katharina/Katalin 3,5%	

ÖSSZEGZÉS

A katolikus német közösségben mindkét vizsgált időszakban a családi és egyházi hagyományokhoz erősen kötődő keresztnévadás volt megfigyelhető, amely mindkét nem esetében biztosította a névanyag nagyfokú állandóságát. A névhasználatban számos, helyben elterjedtebb szentnév is szerepelt (pl. *Ambros/Ambrus*, *Wendelin/Vendel* vagy *Gertrud/Gertrúd*, *Rosina/Rozina*), ami lehetővé tette a német katolikusok számára a magyar szomszédoktól való megkülönböztetést, vagyis identitásjelölővé vált.

A református közösség névadásában (a katolikusokéhoz képest) kezdetben erősebben jelen voltak az ószövetségi nevek (pl. *Daniel/Dániel*, *Moses/Mózes* vagy *Susanna/Zsuzsanna*), amelyek szerepe azonban a 20. századig a névadásban egyre csökkent – különösen a fiúneveknél. 1800 és 1900 között a leggyakoribb keresztnévek szinte teljesen kicserélődtek, a *Julianna* és az *Alexander/Sándor* stabilitása talán azzal magyarázható, hogy ezek a környező falvak magyar református lakosságánál is nagyon gyakoriak voltak. A nyelvváltás tehát a magyar-kálvinista környezethez igazodó onomasztikai orientációban is tükröződött. A térségben szigetesen létező zánkai református német közösség inkább a nyelvi, mint a felekezeti akadályokat küzdötte le, így akkulturációja vagy asszimilációja – a névhasználat tanúsága szerint – valószínűleg már a 19. században megtörtént.

A 19. század elején a férfinevek között a *Johann/János*, *Stefan/István* és a *Franz/Ferenc* még „közös”, a katolikusok és reformátusok által egyaránt gyakran

használt névnek számított, a 20. század elején ilyen közös vonást már nem találunk. A női névanyagban az *Elisabeth/Erzsébet* (és részben a *Katharina/Katalin*) volt korábban ez a „közös nevező”, amely a 20. század elejére már csak jellemzően katolikus névvé vált. A katolikus közösségben mindvégig nagy egyöntetűség, a reformátusoknál nagyobb változatosság volt jellemző a névadásban.

IRODALOMJEGYZÉK

- BALBACH, Anna-Maria: Jakob, Johann oder Joseph? – Frühneuzeitliche Vornamen im Streit der Konfessionen, in Jürgen Macha – Anna-Maria Balbach – Sarah Horstkamp (Hg.): *Konfession und Sprache in der Frühen Neuzeit. Interdisziplinäre Perspektiven*, Münster, Waxmann, 2012, 11–31.
- DORNYAI Béla: *Bakony*, Budapest, k. n., 1927.
- B. GERGELY Pirokska: Protestáns felekezetek keresztnév-használata a XVII. század első felében, *Magvető*, 2002/4, 354–365.
- HAJDÚ, Mihály: *Általános és magyar névtan*, Budapest, Osiris, 2003.
- HORNUNG, Maria (1996): Namen in Sprachinseln: Deutsch (HSK 11.2.), in Ernst Eichler et al. (Hg.): *Namenforschung. Ein internationales Handbuch zur Onomastik*, Berlin – New York, de Gruyter, 1996, 1032–1038.
- http://ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_09_2011.pdf
- JANKÓ János: *A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei III.*, Budapest, k. n., 1902.
- KECSKÉS Judit: *A 18–19. századi Miskolc keresztnév-használatának felekezeti, etnikai és társadalmi jellegzetességei*, Debrecen, (kézirat), 2004.
- KECSKÉS Judit: A baktakéki görögkatolikus közösség keresztnéveinek nyomában, *Miskolci Keresztény Szemle*, XVII. évf., 2021/4, 11–18.
- KOHLHEIM, Volker: Die christliche Namengebung (HSK 11.2.), in Ernst Eichler et al. (Hg.): *Namenforschung. Ein internationales Handbuch zur Onomastik*, Berlin – New York, de Gruyter, 1996, 1048–1057.
- KOVÁCSNÉ SIFFER Anikó: *Die Geschichte der Ansiedlung und der Assimilation der deutschen Protestanten in Zánka*, Veszprém, 2000 (kézirat).
- PÉTERDI Ottó: A Balaton-felvidék német falvai, *Századok*, 1935, 693–714.
- POÓR Ferenc: *A zánkai „Reformáta Ekklesia” története 1739–1798*, Zánka, 1998 (kézirat).
- POÓR Ferenc: *A Kruczler családok Zánkán*. Zánka–Veszprém, 2016 (kézirat).
- TÓTH Ágnes: *Nemzetiségi népiskolák Magyarországon az 1943/44-es tanévben*, Forrásközlemények 3., Kecskemét, 1998.
- https://library.hungaricana.hu/hu/view/BKKM_Fk_03_Nepisk/?pg=75&layout=s
- VÖRÖS Ferenc: Pogány, keresztény és keresztységben elnyert nevek az európai kultúrákban, in: Vörös, Ferenc: *Nyelvek és kultúrák vonzásában I.*, Pozsony, Kalligram, 2011, 54–111.

SZEMLÉLETVÁLTÁSOK A BIBLIAFORDÍTÁS ELMÉLETI KERETÉBEN¹

M. PINTÉR TIBOR

A (BIBLIA)FORDÍTÁS

A fordítás összetett intellektuális tevékenység, amely folyamán két nyelvi produktum kapcsolódik egymáshoz – a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg. Ezek kapcsolata lehet egyszerű, de a szöveg természetétől, annak megjelenítési módjától, a nyelvektől, de akár a befogadók figyelembevételétől függően lehet bonyolult is. Az alábbi példa egyazon szövegrész négyféle magyar fordítását szemlélteti: egy funkcionalista megközelítésűt (RÚF), egy literálisat (CSIA) és az egyszerű fordítás (EFO) két, keletkezési idejében eltérő fordítását. Az alábbi négy példa közül kiemelném az Egyszerű fordítás (EFO) megoldásait, ahol a hosszabb, magyarázó szöveg lényege az egyértelműség, valamint a könnyebb értelmezhetőség. Az explikáltság miatt a szöveg könnyebben értelmezhető (a szöveget kevésbé ismerők számára), ugyanakkor a forrásnyelvi szövegtől több szempontból is eltávolodik.

A célnyelvi fordítások különbsége (Jn 1,1–4)

RÚF	1 Kezdetben volt az Ige, és az Ige Istennél volt, és az Ige Isten volt. 2 Ő kezdetben Istennél volt. 3 Minden általa lett, és nélküle semmi sem lett, ami létrejött. 4 Benne élet volt, és az élet volt az emberek világossága.
CSIA	1 Kezdetben már volt az Ige, az Ige Isten felé fordult és Isten volt az Ige. 2 Ő kezdetben az Isten felé fordulva volt. 3 Minden rajta keresztül támadt s egyetlen létező sem lett őnélküle. 4 Benne élet volt és az élet volt az emberek világossága.

¹ A tanulmány a Károli Gáspár Református Egyetem által támogatott *Teolingvisztikai és kontrasztív nyelvészeti kutatások* projekt keretében készült.

EFO (2003)	1 Arról írunk nektek, aki már a világ kezdete előtt létezett, az Igéről, aki maga az Élet. Arról, akit magunk hallottunk, saját szemünkkel láttunk, egészen közelről figyeltünk, sőt, kezünkkel érintettünk. 2 Ő, aki az Élet, nyilvánvaló lett – mi láttuk őt, tanúskodunk róla, és hirdetjük nektek az Örök Életet, aki öröktől fogva az Atya-Istennel volt, most azonban látható módon megjelent nekünk. 3 Amit láttunk és hallottunk, azt hirdetjük nektek, hogy titeket is bevonjunk abba a szeretet-közösségbe amelyben az Atyával és a Fiával, Jézus Krisztussal élünk. 4 Azért írunk most nektek erről, hogy ti is együtt örüljete velünk.
EFO (2012)	1 Kezdetben volt az Ige, aki Istennel együtt volt, és maga is Isten volt. 2 Az Ige kezdetben együtt volt Istennel. 3 Minden az Ige által jött létre, nélküle egyetlen teremtmény sem keletkezett. 4 Benne volt az élet, amely a világhoz volt az emberek számára.

A fordítandó szöveg tartalmi, kontextuális, illetve exotextuális tényezőinek gazdagsága miatt a fordítás folyamata sokféle lehet. A nyelvtudomány elméleti és gyakorlati változatossága azt eredményezi, hogy a fordításról alkotott tudományos vélekedések, meghatározások rendkívül diverzifikáltak. Egy fordítás folyamata felfogható akár mint az egyik nyelv elemeinek cseréje a másik nyelv ekvivalenseivel, ugyanakkor például éppen a kulturális kötött szövegek esetében (mint amilyen a Biblia is) a célnyelvi forma létrehozása nem támaszkodhat csak a szövegen belüli grammatikai vagy egysíkú lexikális ekvivalenciára. Tekintettel arra, hogy a Biblia szövege bonyolult belső (például szövegbeli utalások) és külső (kulturális, nyelvi sajátosságok) kapcsolatrendszerrel bíró szövegegyüttes, fordítása elősorban nem is nyelvi elemek cseréjeként, sokkal inkább kultúraközi ismeretátadásként értelmezhető. A fordítás egyfajta, kommunikációs hiányból származó problémamegoldó (deskriptív, magyarázó) eszköz, ahol nem pusztán a nyelvi elemek cseréjére helyeződik a hangsúly (persze, a literális fordításoknál – vagy a formális ekvivalenciával bíró szövegrészek, szövegek esetében – igen), a folyamat sokkal inkább értelmező szövegalkotásként, ismeretátadásként jelenik meg. A fordítás ilyen formában létrejöhet nyelvközi viszonylatban is, de érinthet egyetlen nyelv több változata közti kapcsolatot, hidat is. A bibliafordítás tipikusan nyelvközi kapcsolatban van jelen, de a folyamatosan megújuló fordítói elméletek, illetve a bibliai szövegekről alkotott hermeneutikai tudás, de akár a dialektális, szociolektális vagy temporális nyelvváltozatok különbsége a kutatások fontos terévé teszik az azonnyelvi más fordításokat is. Egy nyelv esetében különösen fontos a bibliaolvasás (és egyben a bibliafordítás) polifóniája, hiszen a más-más szempontok mentén történő fordítás más-más csoportot szólít meg, illetve újabb fordításokkal például az archaikus nyelvváltozatok hordozta nyelvi és értelmezési homály is kiküszöbölhető. A nyelvészek által elképzelt nyelvi polisztratikus

felfogás (azaz egyetlen nyelv változatai a használó földrajzi és társadalmi különbségei miatt is kialakulhatnak), valamint a bibliafordítások különbségei közt akár párhuzam is vonható. Szociolingvisztikai szempontból közelítve a nyelvi rétegződés lényege a dialektális-földrajzi és a szociális-társadalmi elkülönülés: az egyes nyelvváltozatok terület és társadalmi összetevők mentén is különböznek, ugyanakkor a fordítások elkészítésekor pragmatikai szempontok (funkcionalitás, a nyelvhasználat célorientáltsága) is szerepet játszanak. A bibliafordítások azonos időben létezhetnek különféle társadalmi csoportoknak, felekezeteknek, valamint nyelvváltozatoknak szóló változatokban. Így a különféle fordítástudományi és hermeneutikai elméletek befolyása alatt megalkotott fordítások fontosak a nyelv- és beszélőközösségek számára, akár új fordításról, akár újrafordításról, akár revízióról legyen szó. Pusztán leíró szempontból nehezebb (de nem lehetetlen) a fordításokat értékelni, azonban az egyes felekezetek által kanonikusnak nevezett fordítások sajátos értelmezési kerete felől megközelített értékelés már preskriptív szempontokat is felvet.

A bibliafordítás komplex jellege miatt és a fordítandó szöveg különféle költöttségeire tekintettel többféle viszonylatban is problematikus. Tulajdonképpen a kultúraköziség áthidalása többféle módszerrel, amely valahol hasonlít a gépi fordítás és a géppel támogatott fordítás által produkált célnyelvi szövegek közötti különbségekre: attól függően kell fordítást választani, hogy milyen céllal használja az olvasó a szöveget; hogy milyen mértékben van szükség készen kapott információra és milyen mértékben vagyunk képesek a kapott információt feldolgozni, értelmezni, újraalkotni.

A fordítás erősen célorientált folyamat: célja a forrásnyelvi szöveg valamely tulajdonságának átvitele a célnyelvi szövegbe – ez a tulajdonság lehet tartalmi (létrehozva a denotatív vagy a konnotatív ekvivalenciát), de lehet más nyelvi vagy nyelven kívüli (akár kulturális) kapcsolat is. A két szöveg közti kapcsolat szoroságának (azaz az azonosságának, ekvivalenciának) a meghatározása a mindenkori fordításelmélet egyik alapvető feladata. A fordítás célja ugyanis a szöveg valamely (akár kulturálisan kötött) jelentésének átadása egy nyelvről (a forrásnyelvről) egy másik nyelvre (a célnyelvre). A transzfer (fordítás) általában érinti a jelentést, ahol viszont figyelemmel kell lenni arra, hogy a jelentés nem csupán a szavak, szerkezetek és mondatok elsődleges, denotatív jelentése, azaz a fordítás nem lehet csupán a szavak reprodukálása. Természetesen a literális fordítások esetében elsődleges cél a forrásnyelvi elemek legpontosabb megőrzése, átvitele a célnyelvi szövegbe, ami történhet a célnyelvben legközelebbi jelentésű szó vagy a forrásnyelvi szövegben szereplő szó szófajának, kifejezéselemeinek megőrzésével. A fordítás folyamatának központi tényezője maga a fordító, aki ismeri a nyelveket, kultúrákat, szöveg- és fordítástechnikai jellemzőket és a célnyelvi szöveg építését

célzó stratégiákat. Kulturálisan kötött szövegeként a fordító munkájának alapja a hermeneutikai megközelítés, hiszen a szöveget úgy kell megértenie, hogy ő maga nem tartozik az eredeti címzettek vagy a megszólítottak közé.

A fordítások célja tehát egy olyan, a forrásnyelvi szöveggel jelentésbeli, stílusbeli, tartalmabeli vagy másféle kapcsolatban lévő célnyelvi szöveg létrehozása, amelyen a fordító a forrásnyelven kódolt tartalommal megismerteti az általa megcélzott célnyelvi közösség tagjait. Tulajdonképpen egyfajta interpretáció, hiszen a fordító saját tudására – amely nem feltétlenül lexikális tudást jelent, hanem az általa ismert, máshol megtalálható enciklopédikus tudás ismeretére is támaszkodik² – építve alkotja meg a célnyelvi szöveget, közben a tárgyi tudás mellett széles körű nyelvi, nyelvészeti eszköztárát használva teszi olvashatóvá, olvasmányossá azt. A célnyelvi szöveg elsődleges célja elérni, hogy olvassák. Ahogy Pecsuk Ottó írja, a bibliafordítás a létező legösszetettebb intellektuális feladat. Egyszerre igényli egy tudós nyelvész és teológus felkészültségét, egy író kreativitását, egy költő stílusérzékenységét, egy szociológus józanságát, egy pszichológus empátiáját.³ A bibliafordítás összetettségét mutatja a meghatározások sokfélesége is. A tág meghatározásoktól a szűkebbig, a nyelvészeti-nyelvi indíttatástól a teológiai-hermeneutikai tevékenység dominanciájáig.

A meghatározások és értelmezések sokfélesége a 20. századi modern nyelvtudomány diverzifikálódásának, a nyelvről és a nyelvhasználókról való gondolkodás sokszínűvé válásának egyik (számomra nagyon is pozitív) eredménye.

A KEZDETEK

Az első bibliafordítások feltehetően olyan orális szövegek voltak, amelyek a tóratekercek felolvasása után hangzottak el. Épp a tóratekercek értéke és használatának (mai szemmel nézve) körülményessége miatt az orális kultúra lehetett az első fordítások „terepe”. Ugyanakkor az oralitás nem feltétlen jelentett

² Ezekről bővebben lásd P. Márkus Katalin: Fejlesztések a szótárhasználat oktatásában, in Fóris Ágota – Bölcskei Andrea – M. Pintér Tibor – Szoták Szilvia – Tamás Dóra Mária (szerk.): *Nyelv, kultúra, identitás. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a 21. századi információs térben. I. Terminológia, lexikográfia, fordítás*, mersz.hu, 2020, 77–83; P. Márkus Katalin: A lexikográfia oktatásának lehetőségei a felsőoktatásban, in M. Pintér Tibor – P. Márkus Katalin (szerk.): *Az ige vonzásában: Lexikográfiai, fordítástudományi tanulmányok és közöntők Magay Tamás 90. születésnapjára*, 2020, Budapest, Tinta, 53–63; P. Márkus Katalin: A szótárhasználat jelene és jövője a közoktatásban – a nyelvtudományt szabályozó dokumentumok és segédanyagok tükrében, *Modern Nyelvtudomány*, XXVI. évf., 2020/2, 59–79; Katalin P. Márkus: *Teaching Dictionary Skills*, Budapest, KRE–L'Harmattan, 2023.

³ Pecsuk Ottó: *Pontos. Természetes. Érthető. A bibliafordítás elmélete, gyakorlata és távlatai*, Budapest, Kálvin, 2020, 13.

idézési, fordítási pontatlanságot, viszont teret engedett a különféle értelmezéseknek, azok elterjedésének. Az első írásos fordítások ugyanígy értelmezéseként álltak: a szöveg tartalmának különféle értelmezése lehetett akaratlagos vagy esetleges, amely nem feltétlenül csupán a fordítás-mediálás folyamán, hanem a lejegyzés alatt is létrejöhetett.

Az első írásos fordítások így már (bizonyos fokig) kiforrott szövegek voltak, azaz az írott szöveg feltehetően a térségben elterjedt (preferált) változatként élt – a Biblia esetében az első írásos fordítások a mai Palesztina területén élő zsidók arámi nyelvű fordításai, a targumok voltak. Ezek a parafrázisok fontos bizonyítékként szolgálnak a keletkezés régiójának nyelvhasználatára – tudniillik az arámi nyelvi-kulturális jelentőségére, elterjedtségére. Ezen szövegek fordítási sajátossága az értelmezés, magyarázás, illetve a kiegészítő szövegek használata. A kommentárokkal kiegészített szabadabb fordítás⁴ értékes tanúsága a fordítás célorientált, valamint a biblikus szöveg szépirodalmi, kreatív jellegének. A targumok elkészítése feltehetően a mai értelemben vett funkcionalista felfogást, hozzáállást tükrözi – a célnyelvi szöveg pontossága, a kiegészítések mértéke pedig a szöveg céljától függ.⁵

A gyakorlati fordítás és a fordításelmélet gyümölcsöző kapcsolata, valamint a kapcsolatból származó elméleti és gyakorlati rendszerezettség csupán a 20. század fejleménye (ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy korábban ne lettek volna törekvések a rendszerszerű gondolkodásra). Az elméleti tudás viszont évszázadok óta kiegészíti a gyakorlati fordítást. A fordítás elméletét, illetve leginkább a fordítási döntések magyarázatát leíró komplex írások elsősorban Roman Jakobson nyelvészeti tevékenysége nyomán indultak meg a 20. században. A bibliafordításhoz kapcsolódó fordításelméleti jellegű gondolatok leginkább a bibliafordítások előszavában kaptak helyet, ugyanakkor néhány teológus-fordító önálló munkákban is megjelentette hermeneutikai-fordítói elmékedéseit (gondolok itt főként Martin Lutherre és William Tyndale-re vagy a King James Bible fordítóira). Luther és Szent Jeromos a funkcionális ekvivalenciához közeli elvek mentén fordított, ugyanakkor Jeromos az evangéliumok és a zsolttárok (azaz a teológiai-ilag fontosabb könyvek esetében) megmaradt a literális fordításnál (ami a görög forrásnyelv szerkezeti hasonlósága miatt egyszerűbbnek tűnhet), mint ahogy a King James Bible is nagyon pontos fordítás volt.

A magyar nyelvű bibliafordítások száma a 20. században sem csökkent. A modernitás korának egyik előszele a Brit és Külföldi Bibliatársulat által támo-

⁴ Vö. Gerard J. Norton: *Ancient Versions and Textual Transmission of the Old Testament*, in J. W. Rogerson – Judith M. Lieu (eds.): *The Oxford Handbook of Biblical Studies*, Oxford, Oxford University Press, 2006, 226–227.

⁵ Vö. Pecsuk: *Pontos. Természetes. Érthető*, 62.

gatott, 1885-ben kezdődő Károli-revizíó volt, amelyet 1905-ben fejeztek be és 1908-ban jelentettek meg. A fordítástól sokat vártak, hiszen a háromszáz éve használt Károli-fordítás akkorra már nyelvileg nehézkes volt. A Szász Károly által vezetett revíziós bizottság az 1608-as Hanai Bibliára épített, és ami a jelen tanulmány szempontjából elsődleges: a revízió folyamatának elején a fordítás nyelvi aspektusait is magában foglaló kulcsfontosságú fordítói elvekben állapodtak meg. A fordítást egységesítendő elvi dokumentumban olyan, a nyelvet érintő döntések is voltak, mint például, hogy a régies és hosszabb kötőszókat ne cseréljék rövidebb és újabb alakokra; a teológiai szaknyelv részeként használatos latinizmusokat és germanizmusokat ne cseréljék magyar szinonimákkal; ugyanazon szavakat lehetőleg ugyanazon szavakkal fordítsák (NB: literális, már-már konkordáns fordítási elvek); a *ki*, *mely*, *mi* névmások helyett az *a ki*, *a mely*, *a mi* alakokat használják; a kötőmód (mellékmondati felszólító mód) és a *vala* használatát korlátozták; vagy hogy a költői és prófétai szövegekben a fordítók nagyobb szabadságot kaptak (a dinamikus elv megjelenése).⁶

A Szász Károly vezetésével készült revízió elfogadása nem volt vitáktól, elutasító nyilatkozatoktól mentes. Viszont Magyarországon a világháborúk, valamint a kommunista-szocialista éra első huszonöt évében nehezen tudott kialakulni olyan bibliafordítási-nyelvészeti elmélet és elmélyült diskurzus, amely alapján másféle elvek mentén elképzelt bibliafordításokat lehetett volna kiadni. Ugyanakkor Európában a strukturalizmus égisze alatt formálódó fordítástudomány fokozatosan nyelvtudományi diszciplínává érett. A Roman Jakobson⁷ esszéje mellett és nyomán alakuló fordítástudomány a nyelvészet megjelenésével kevésbé normatív, sokkal inkább leíró jellegű tudomány lett, amely a 20. század második felében kibontakozó különféle nyelvészeti elméletektől inspirálódva többféle megközelítés alapján definiálta a fordítás folyamatát és rendelt szerepeket az abban részt vevő szereplőknek.

A fordításelmélet folyamatos megújulása, újdonságai megjelentek a bibliafordítás elméletében és gyakorlatában is. Nyelvészeti oldalról az ekvivalencia elérését, azaz a fordítást a strukturalista, később szemiotikai, majd még később a generatív grammatikai alapokra helyezkedő, onnan elrugaszzkodó szociolingvisztikai álláspont határozta meg. Az 1970–1980-as években a fordítás nyelven kívüli aspektusait állítja középpontba. A kommunikatív-pragmatikai korszakban

⁶ Az 1908-as revízió általános bemutatásáról, fordításelméleti kérdéseiről, valamint a fordítás hatásáról bővebben lásd Zsengellér József: Az 1908-as „Károli-Biblia”, in Fabiny Tibor – Pecsuk Ottó – Zsengellér József (szerk.): *Felebarát vagy embertárs. Bibliafordítások és használatuk a mai Magyarországon*, Budapest, Luther – Kálvin – Hermeneutikai Kutatóközpont, 2014, 47–57.

⁷ Roman Jakobson: On linguistic aspects of translation, in Lawrence Venuti (ed.): *The Translation Studies Reader*, London – New York, Routledge, 2000 [1959], 113–118.

először a nyelvi eszközök célzott, a szöveget a jakobsoni nyelvi funkciók mentén értelmező funkcionalista megközelítés került fókuszba, majd a kognitív tudományok kommunikáció-központú megközelítésére építve a relevanciaelmélet vált a bibliafordítások – divatos – elméleti keretévé.

A MODERNITÁS

A fordítás összetettségéhez nem fér kétség. A Biblia irodalmi szöveg, azonban kulturális, nyelvi és kontextuális kötöttsége miatt sokkal inkább a szakfordítás, mintsem a szabad, irodalmi fordítás körébe sorolnám. Ugyanakkor a Biblia szövegeinek sokasága stilisztikai és nyelvi gazdagságot, rétegzettséget takar, ami magyarázza, hogy a bibliafordítás talán valahol az irodalmi szövegek és szakszövegek fordításának határán helyezkedik el. A szakrális szövegek szakralitásának megőrzése, annak újratereemtése nem csupán a fordító feladata: a fordítók itt a fordíthatatlan fordítására vállalkoznak. Ez a kettős, sőt dialektikus filozófiai gondolkodás jelenik meg a 20. század első harmadának végén Ortega y Gasset ikonikus esszéjében,⁸ ahol a klasszikus filozófusok munkáinak fordíthatatlanságáról elmélkedik. A fordítás „nyomorúsága” a kulturálisan beágyazott, saját normákkal bíró szövegek fordíthatatlanságaként jelenik meg: a szerző/fordító nem hidalhatja át a nyelvi és kulturális különbségek miatti áthidalhatatlan intellektuális tartalmakat, mivel azok különböző mentális képekhez, eltérő intellektuális rendszerekhez tartoznak. A fordítás „nagyszerűsége” pedig éppen abban mutatkozik meg, hogy a fordító képes kezelni ezeket a különbségeket, képes arra, hogy kiszakítsa az olvasót nyelvi szokásaiból, és arra készítse, hogy az (idegen) szerző szokásaiban mozogjon. A kulturálisan kötött szövegek tartalmának lefordíthatatlanságától elmozdulunk a lefordíthatóságig: amely kezdetén éppen a szociolingvisztikai alapú dinamikus-funkcionális ekvivalenciamodell áll (ám az idegenítő fordítói stratégiák éppen az értelem szerinti fordítás folyamán létrejövő fordító általi értelmezésében látják a „lefordíthatatlan” fontosságát), amelyet a funkcionalista modell követ, ahol a fordíthatatlanság kérdése már igazából fel sem merül (mivel minden lefordítható, bár a forrásnyelvi szövegeket előtérbe helyező elmélyültebb szószéki értelmezés éppen ennek ellenkezőjére utal).

A modern fordításelméletek fogalmi alapjukat más, hozzájuk szorosan kapcsolódó nyelvtudományi elméletekre, valamint a nyelvhasználók, forrásnyelvi beszélők tudására építik, bevonva őket a célnyelvi szöveg értelmezésének megal-

⁸ José Ortega y Gasset: The misery and the splendor of translation, in Venuti (ed.): *The Translation Studies Reader*, 49–63.

kotásába. A bibliafordítás számára a nyelvi-nyelvészeti szempont mellett a szöveg értelmezése, megértése és a fordító által értelmezett tartalom (amely természetesen a forrászövegek – jó esetben, primér szövegek – által írottakra épül) átadása, a célnyelvi olvasó- vagy hallgatóközönsséggel történő megértetése elsőrendű. A célnyelvi szöveg megalkotásakor a modern bibliafordítási elméletek a fordítási folyamat alábbi négy aspektusára építenek – ezek közül jelen tanulmányban csupán az első három aspektusra és a velük foglalkozó elméletre térek ki:

- szociolingvisztikai aspektus (Eugene Nida)
- kognitív aspektus (Dan Sperber – Deirdre Wilson, Ernst Gutt)
- funkcionalista aspektus (Hans Vermeer, Christiane Nord)
- leíró (deskriptív) aspektus (Gideon Toury)

A forrásnyelvi szöveg (esetleg tartalom) megértetésének aspektusa az olvasón kívül érinti a szöveget is, mégpedig a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg közti kapcsolat, azonosság, azaz az ekvivalencia megteremtésén keresztül. A forrásnyelvi és célnyelvi szöveg között létrehozott azonosság, ekvivalencia mértéke fordításelméletenként változik. Nem csak a formális, literális fordítások szoros, már-már lexikai egységekre kiterjedő lexikális-grammatikai azonossága és a befogadói megértést a lehető legjobban kiszolgáló, szabadabb dinamikus fordítási elvek léteznek. A szövegen belüli nyelvi és az azon kívüli kulturális és kognitív tartalmak a direkt-indirekt fordításon keresztül többféle módon kapcsolódhatnak egymáshoz. Egyrészt a Biblia mint összetett szövegegyüttes különböző szövegeinek nyelvközi kapcsolata, valamint az egyes szövegek kulturális kötöttsége, illetve a fordítás folyamatára ható fordítói elmélet mind befolyásolja, milyen mértékű kapcsolat lesz a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg között. A formális–dinamikus közti különbségek akár árnyaltabb kategóriarendszerben is létrejöhetnek, figyelve nemcsak a formai és tartalmi kapcsolatokra, hanem a szöveg információstruktúrájára, kulcsszavainak variabilitására, a figuratív-stilisztikai nyelvhasználatra vagy akár a szerkezeti kapcsolatokra is. Az összetettebb követelményrendszer meghatározására vannak kísérletek, ugyanakkor a mai fordítástudomány még mindig a nidai kategóriák dialektikus elrendezésére épít.

A célnyelvi szöveg megalkotása, függetlenül az ekvivalencia szorosságától, értelmezés kérdése. A fordító(k) által létrehozott szöveg a saját vagy egy közönség által meghatározott értelmezési kategóriarendszer prizmáján keresztüli látásmód. Az értelmezést pedig a forrásnyelv és a célnyelv kategóriarendszere, a nyelvi rendszer és a nyelven kívüli valóság is befolyásolja. Az egyes elméletek olyan kategóriák figyelembevétele mentén jönnek létre, amelyek meghatározzák a fordító(k) értelmezését és munkáját:

- a szöveg
- a forrásnyelvi közösség
- a célnyelvi közösség
- pragmatika
- szemantika

A szöveg kategóriáit elsősorban nyelvi-grammatikai formái és funkciói, valamint kontextuális (akár az ún. explikatúrák) kapcsolatok, jelentések határozzák meg. A szöveghez kapcsolódó exofórikus jelenségek a forrásnyelvi közösség kulturális-történelmi beágyazottságára, tulajdonságaira és a célnyelvi közösség ugyanezen elemeire épít. A szöveg célja, a szövegen keresztüli cselekvés kiváltása, megértése a pragmatika, míg a szöveg–közösség közti bonyolult kapcsolatok a szemantika körébe tartoznak. Az alábbiakban röviden bemutatom a bibliafordítást meghatározó elméletek alapvető tulajdonságait: azzal a céllal, hogy a központi, konceptuális elemek egymás melletti feltüntetése talán rávilágít a fordításelmélet változásaira, egyszersemind a nyelvészet és nyelvelméletek kapcsolódására, egymással szembeni reflexióira.

EUGENE A. NIDA (SZOCIOLINGVISZTIKA)

A chomskyánus Eugene Nida felfogásában a literális fordítás, azaz a formális ekvivalencia alapvető hibája, hogy az olvasó nem érti meg a szöveget⁹ – egyrészt a grammatikai szerkezet, másrészt az eredeti jelentések megtartása miatt. Nem megkerülhető azonban, hogy Nida célja elsősorban a – mai szemmel nézve korántsem problémamentes – missziós bibliafordítások voltak, ahol az elsődleges cél a Szentírás terjesztése (vagy azon keresztül az írásbeliség létrehozása), nem pedig a forrásnyelvi tartalom literális szempontú visszaadása volt.

Nida elmélete szerint a forrásnyelvi szöveget a mindenkori olvasóközönség tudásának messzemenő figyelembevételével mellett kell visszaadni – a fordító feladata a célközönség tudásának ismerete, valamint a forrásnyelvi szöveg közelebb vitele, megértetése a célnyelvi olvasóközösséggel. Nida volt az első nyelvész, aki rendszerbe foglalta a bibliafordítás elméletét és gyakorlatát, megteremtve és utat nyitva a nyelvészeti szempontú bibliafordítás korszakonként változó elméletének. Az általa lefektetett fordítói elvek munkássága alatt is változtak: elve, elmélete, bár alapjában véve végig azonos motívumok alapján működött, viták

⁹ Például Eugene A. Nida – Charles R. Taber: *The Theory and Practice of Translation*, Leiden, E. J. Brill, 1969/1982, 146.

és gyakorlati tapasztalatok alapján évtizedek alatt formálódott: maga az elmélet is dinamikus, azaz nem változatlan, hiszen reflektál a környezetére, a változó teológiai és nyelvészeti áramlatokra. Kezdeti kiindulása az volt, hogy a literális és értelmező fordítás (parafrazeálás) ellentétét a legközelebbi ekvivalensnek, illetve később legközelebbi természetes ekvivalensnek nevezett szövegközi kapcsolat teremti meg. A két szöveg közti laza kapcsolatot, a célnyelvi szöveg túlzott módosítását sem tekintette célszerűnek, mivel az ilyen fordítás éppen a bibliai tartalmak szűkítését és ferdítését eredményezi.

A probléma áthidalását jelentő dinamikus ekvivalencia létrehozásának nidai megoldásra való törekvése, hogy a fordítás alapegységének nem a szavaknak, hanem nagyobb, kommunikációs egységeknek kellene lennie. A fordító végzi az egzegévizst, nem elsősorban szavak, hanem a kommunikációban mélyebben részt vevő egységek mentén. A kommunikáció ugyanakkor csupán másodlagos (írott, később fordított szöveg), a két beszélőközönség közti időbeli, térbeli, kultúrabeli különbség miatt egyszersmind kiszámíthatatlan. Éppen ezért a dinamikus fordítás üzenetét a célközönség kommunikációs és szociológiai képességéhez és tudásához kell mérni, ami tulajdonképpen a fordított szöveg hosszára is hat – a dinamikus fordítások szószáma nagyobb, mint a literális fordításoké. Az 1964-ben megjelent kötetben a legközelebbi természetes ekvivalenssel sokkal inkább a jelentést preferálja, ugyanakkor a forma figyelembevételét is hangsúlyozza.

A nidai fordítói elvek kompendiumának következő állomása az 1969-es kötet volt, ahol a fordítás céljaként a megértést tűzi zászlóra. A kommunikációs cél elérése mellett előjön a félreértelmezés lehetősége. A kommunikációs térbe helyezett szöveg szándéka nemcsak annak megértetése a célnyelvi közösséggel, hanem a félreértéshez vezető fordítások elkerülése. Nida elvei elsősorban a kisebb vagy a kevesebb biblikus irodalommal rendelkező nyelvek esetében voltak fontosak, azonban nyelvészeti és kommunikációs beágyazottsága okán a nagy nyelvek bibliafordítására is termékeny hatással voltak. Széles körű elfogadottsága mellett a konzervatív, főleg angolszász teológiai és fordítói oldalról azonban komoly kritikákkal is szembenézett.

Ezen kritikákra válaszul 1986-os (magyarul 2002-ben megjelent) kötetében megalkotja a funkcionális ekvivalencia fogalmát, ahol a funkcionális ekvivalencia inkább az egzegévizsre próbál hatni, ügyelve a forrásnyelvi-célnyelvi szoros kapcsolatra, valamint elkerülve a túl laza parafrazeálás lehetőségeit.¹⁰ A fordítás célja a kulturális-nyelvi kötöttség áthidalásából sokkal inkább a kommunikációs siker felé mozdul. A sikeres fordítás alapjait a kommunikációs folyamat sikerei

¹⁰ Vö. Jan de Waard – Eugene A. Nida: *Egyik nyelvről a másikra. Funkcionális ekvivalencia a bibliafordításban*, ford. Pecsuk Ottó, Budapest, Magyar Bibliatársulat – Kálvin, 2002.

alá rendeli. A dinamikus modell által hirdetett közérthetőség és hatás a funkcionális modellben kommunikációs szándékká módosult, domináns szerepet adva a szövegtípusoknak és a fordítási stratégiáknak. A dinamikus és funkcionális stratégia között maradtak különbségek, alapvetően mégis ugyanarra a következtetésre jutnak: az olvasó szerepét helyezik a középpontba, amely által a fordító veszi át az elsődleges értelmező szerepét.

Nida elméleti keretében a célnyelvi szöveg alapvető kategóriái mindvégig a természetesség, érthetőség és hűségesség voltak. A *természetesség* elérését a mindenkori nyelvi úzus használatában látta, az *érthetőség* számára könnyen érthető, értelmezhető szöveget jelentett, a *hűségesség* pedig az olvasó kultúrájához történő illeszkedést.

ERNST-AUGUST GUTT (RELEVANCIAELMÉLET)

Az 1970–1980-as évek új, társadalom- és beszédközpontú szemléletet hoznak a nyelvtudományba: a beszédközpontú funkcionális szemléletek egyre inkább a szöveg és a beszélő kognitív, illetve szociokulturális háttere, valamint a nyelv és a közösség kommunikációs hatása felé mozdulnak. A nyelvtudomány a strukturalista, majd a generatív, kis elemekre fókuszáló elméletek után a nyelvről a beszédre helyezi a hangsúlyt. Előtérbe kerül a kommunikációelmélet és a pragmatika, amelynek „előszele” a szöveg és a befogadó közti kapcsolat felerősítése, a szöveg kommunikációs keretekbe történő helyezése volt.

Az Ernst-August Gutt által bibliafordításra alkalmazott kognitív pszichológiai elméletre építő, ún. relevanciaelmélet központjában már a kommunikáció és a kontextus állt. Míg Nida számára az olvasó szociokulturális, nyelvi aspektusa volt mérvadó, addig a relevanciaelmélet elsősorban a kommunikáció kontextusára és a kommunikációt kiépítő felek kontextuális tudására, kognitív környezetére épít. Gutt elsődlegesen az addigra már újat nem hozó formális–funkcionális kettősség holtpontra jutása alapján jut el a gondolatig, hogy a nyelv nem képes kielégítően kódolni a jelentések nyelvi, kommunikatív, pragmatikai, sőt vallási aspektusait, amelyek a bibliafordítás során együttesen alkotják a forrásszöveg komplex jelentését. Értelmezésében a kölcsönös kontextus hiányában nem lehet teljes a bibliai szövegek jelentésátvitele.

Az elmélet lényege, hogy egy szöveg annál relevánsabb az olvasó (befogadó) számára, minél több energiát hajlandó befektetni annak megértésébe.¹¹ Így a

¹¹ Lásd Lanstyák István: Relevanciaelmélet és fordítás, in Misad Katalin – Csehy Zoltán (szerk.): *Nova Posoniensia VII.*, Pozsony, Szenczi Molnár Albert Egyesület, 2017, 9.

hatékony információátadás során csak a kommunikációban releváns explicit tartalom jelenik meg. A relevancia mértéke a megfelelő kontextuális hatás információfeldolgozásba fektetett feldolgozási erőfeszítésével arányos: azaz minél fontosabb a tartalom megértése, az olvasó annál több energiát fektet az olvasásba, megértésbe (esetleg még más szövegeket is elolvas a mélyebb értelmezés, jobb megértés érdekében). A releváns információ optimális feldolgozása Gutt szerint nem is egyszerű dekódolás, hanem az adó (esetünkben fordító) általi szöveg kontextustól függő kikövetkeztetése (ezért az inferenciális nyelvhasználat).

Az inferencialitás alapja, hogy a közlendő csak részben lehet verbálisan explicit (explikatúrák, a szövegben olvasható referenciális tartalmak), mivel a dekódolás, a kikövetkeztetés nagy részben a befogadó által értett kontextusra épül. A kontextus és a kommunikatív fogódzók (például olyan nyelvi elemek, mint a szavak, szerkezetek hangtani, szintaktikai tulajdonságai, a szavak konnotatív jelentése, diskurzusjelölők vagy stílusjelölők) használatával vagy épp ezek minimalizálásával a relevanciaelmélet két, egymástól különböző fordítást, a direkt és indirekt fordítást alkalmazza. A direkt fordítás lényege a forrásnyelvi szöveg formális tükrözése (közben a fordító a szövegben nem közli a kontextuális, deskriptív információkat, azokat éppenséggel lábjegyzetben, kommentárookban, magyarázatokban vagy bevezetésekben adja meg, ha akarja), az eredeti szöveg formai és kontextuális megőrzése. Ezzel ellentétben az indirekt fordításnál a fordító kiemeli, magyarázza, szemlélteti a célközönség számára fontosnak vélt információkat (így a könnyebb megértés eléréséhez nincs szükség az ún. kommunikációs fogódzókra, hiszen a fordító közvetíti a jelentést), ezzel pedig sokkal inkább az üzenet, mintsem a tartalom átadására törekszik.

A nyelvileg nehezen (de működésképesen) kódolt jelentések explicit és implicit formában közvetítik a forrásnyelvi szöveget. A fordítás így egy másodlagos kommunikációs helyzetben véghezvitt interlingvális interpretatív kommunikáció, ahol az eredeti szöveg üzenetét csak az olvasó ismereteihez mérten lehet közvetíteni. Az optimális hasonlóság elérése érdekében a fordító arra törekszik, hogy az elért kontextuális hatás és a feldolgozásba fektetett erőfeszítés optimális egyensúlyban legyen (például a kevésbé fontos részek olvasása könnyebb legyen a fontosabbakénál). Ehhez ún. explikatúrákat és implikatúrákat használ, ahol az explikatúrák tulajdonképpen a szöveg egyértelmű részei, például az eredetiben található homonimák, illetve poliszém szavak megfelelőjének alkalmazása a fordításban a kétértelműség elkerülése céljából, az implikatúrák pedig tulajdonképpen a szövegben látható részek mögötti következtetések, amelyek hálóján keresztül a fordító segíti az olvasót a kívánt kommunikációs hatás elérésében. A fordító által interpretált jelentés továbbítása, olvasóval történő megértetése így

a szöveg implicit és explicit utalásaira, illetve a különféle kontextuális ismeretekre épít. A szövegben található explikatúrák és implikatúrák aránya a relevancia elvétől függ. Attól, hogy optimális erőfeszítéshez milyen és milyen mennyiségű fogódzókát szeretne a fordító adni.

HANS J. VERMEER (FUNKCIONALIZMUS)

Az 1970-es évek nyelvészeti irányzatai a nyelvészet reneszánszát jelentették. A rendszernyelvéstől a beszéd és kommunikáció felé fordulás új perspektívákat hozott a fordítástudományba is. A forrásnyelvi szöveg jelentésének átvitele nem csupán a szöveg denotatív jelentésmezőire koncentrálnak, hanem a szöveget egy komplex kommunikációs aktus részeként értelmezve annak a beszélőközösségben betöltött szerepére is koncentrálnak. A funkcionalista elméleti keretben a jelentés átvitele nem biztos, hogy a forrás által kódolt mondanandó transzferálása, mivel a forrásnyelvi szöveg olyan instanciákhoz is kapcsolódik, mint a szerzői gondolatok, szándékok és következtetések. A Skopos-elmélet kommunikációközpontú megközelítésének egy másik sarokpontja szerint a Biblia ugyan írott szövegeket (mondatokat) tartalmaz, azok minden esetben tágabb, a szövegen kívüli környezetbe ágyazott megnyilatkozások is. Mint ilyenek, több szempontból is értelmezhetők: például funkcionális oldalról (mi a szöveg/szerző funkciója), pragmatikai oldalról (mi a szöveg/szerző eredeti célja) vagy éppen szemantikai oldalról (jelentés).

A Katharina Reiss és Hans J. Vermeer által indított irányzat bibliafordítást megmozgató funkcionalista megközelítése igazából az 1980-as évekre vált elterjedté.¹² Az elmélet sosem szeretett volna valami újat, formabontót üzenni: nem teljes újdonságként határozták meg önmagukat, hiszen céltudatos, funkciókat szem előtt tartó fordításokat már a fordítástudomány formálódásában jelentőset alkotó Cicero, Szent Jeromos vagy Luther is készített. Újdonságot e tekintetben a 20. században meghatározó hatású jakobsoni és bühléri nyelvi funkciók beemelése, illetve előtérbe helyezése jelentett. A funkcionalista irányzatok működését alapvetően a fordító és a befogadó közti interakció határozza meg. A célnyelvi szövegben a hangsúly nem a forrásszöveg funkcióján van, hanem azon, hogy a fordítás hogyan működik (funkcionál) a célközösségben. E tekintetben fontos megjegyezni, hogy a fordítás, a fordító értelmezése bizonyos mértékben

¹² Bővebben Christiane Nord: *Translating as Purposeful Activity. Functionalist Approaches Explained*, London – New York, Routledge, 2018, 9–10.

befolyásolja a befogadást (ez kevésbé igaz például a relevanciaelmélet direkt fordításaira). Ilyen értelemben a fordítás céltudatos tevékenység, amely nem feltétlenül a forrásnyelvi szöveg mélyszerkezetének értelmezésén alapszik. A fordítás folyamata sorozatos döntések egymásutánja, amelyet egy sor szövegbe-
 li és szövegen kívüli elem befolyásol. Ilyen a fordító és az olvasó kapcsolata, amelyet a fordítás célja határoz meg (miként értelmezze az olvasó a szöveget), illetve hogy a fordítás célját, céljait a befogadói oldal igényei alapján kell kikövetkeztetni.

A fordítás tehát kommunikációs célokra épít, értelmezésükben a fordítás célja nem a szöveg értelmének lefordítása, hanem a szöveg funkcióinak újrate-
 remtése – a befogadókban kiváltott hatás, illetve a forrásnyelvi szöveg célja legyen hasonló vagy azonos a forrásnyelvi szövegével. Az elméletet leginkább befogadó-
 központúként, lojálisként, mintsem szövegközpontúként lehetne meghatározni. Alapvetően nem a schleiermacheri dilemma egyik oldala, „a szöveget közelíteni az olvasóhoz”-elv jellemzi, sokkal inkább egyfajta kulturális áthidalás, kultúra-
 közelítés, a „másság megértése”.

Ez a gondolatmenet hatással van az ekvivalenciafogalomra is. Egyetlen for-
 rásnyelvi szövegnek több célnyelvi változata is lehet (hiszen akár attól függően, hogy például milyen csoportnak, milyen céllal fordítják, nagyon is különbözhet-
 nek), ezért a célnyelvi változatot nem is ekvivalens szöveggént, hanem *adekvát szöveggént* határozzák meg – értelmezésükben az ekvivalencia nem más, mint a
 nyelvek közti szimmetria illúziója. A valós ekvivalencia eléréséhez a funkcion-
 alisták szerint a fordítás négy alapvető követelményét kell(ene) felmutatni:¹³ 1. a
 fordító interpretációja legyen azonos az eredeti szöveg és az abban foglalt szitu-
 áció szándékával; 2. az eredeti szövegfunkcióknak meg kell felelniük a célközös-
 ségben is, a célközösségnek érteni kell az eredeti funkcióit; 3. az elgondolt,
 megértett szövegfunkciók döntenek a célnyelvi szavak, elemek kiválasztásában,
 úgy, hogy a célközösség azt értse, amit a forrásnyelvi; 4. a célnyelvi szöveg funk-
 cióinak azonosnak kell lennie a forrásnyelvi szöveg funkcióival. A kulturális és
 időbeli különbségek miatt éppen ezért nehéz, sőt lehetetlen szerintük a valós
 ekvivalencia elérése. Így a fordítást szolgáló, a fordítás elemi tulajdonságait
 rögzítő, ún. elvi dokumentumnak elsősorban a fentiekre kell reflektálnia, meg-
 oldást találnia, illetve a fordítóknak a fordítás folyamán követnie.

¹³ Lásd Nord: *Translating as Purposeful Activity*, 82–86.

ÖSSZEGZÉS

A nyelvi, kulturális távolság, valamint a többféle értelmezési lehetőség miatt egyazon forrásnyelvi szövegnek többféle célnyelvi megoldása születik: a diverzitás fókuszában más-más jelenség áll, attól függően, hogy ki, milyen céllal és kinek fordítja a szöveget. Így a fordítás központi eleme lehet a szövegközeliség, a befogadók kiszolgálása, a befogadók bevonása az értelmezésbe, a különféle szövegfunkciók előtérbe helyezése, de akár a deskriptivitás, a szöveg mellett létező külső tényezők figyelembevétele is.

A 20. századi bibliafordítás-modellek kezdetben a szövegből kiinduló, a forrásnyelvet előtérbe helyező literális fordítás köré szerveződtek, azonban a literális fordításoknak a mindennapi bibliaolvasást érintő nehézkessége, valamint a nyelvtudomány irányváltásai a század második felére a szövegen kívül létező tényezők, jelentések, kommunikációs struktúrák felé mozdították azokat.

Az akár egy nyelven belüli fordítások gazdagsága, valamint a hozzájuk kapcsolódó fordításelméletek sokszínűsége segítheti a Biblia olvasottságának növelését, illetve a hozzá kapcsolódó érzelmi kötődések létrejöttét és erősödését. A különféle fordításoknak laikus és tudományos szempontból is fontos szerepük van. A textus könnyebb megértése mellett a Szentírás mélyebb tanulmányozásához is hozzájárulnak. Az egyes bibliafordítások egymás mellé rendezése olyan vállalkozás, amely az íróasztalról és könyvespolcra a digitális térbe és a számítógépre viszi a tudományos kutatást. Talán ebben is segíthetnek a magyar nyelvű bibliafordításokat tartalmazó online olvasók, különösen akkor, ha az egyes igeversek egymás mellett is olvashatók: ebben nyújt nagy segítséget az Egyesített Bibliaolvasó (EBO, ebo.kre.hu) felülete, amelyen így nemcsak a fordítások, hanem a hozzájuk köthető elméletek is „egymás mellé rendezhetőek”. Segítség a kutatásban, eleget téve a Jn 5,39-ben írtaknak: „Tudakoztátok az írásokat” (ἐπαυῶτε τὰς γραφάς Jn 5,39).

IRODALOMJEGYZÉK

- DE WAARD, Jan – NIDA, Eugene A.: *Egyik nyelvről a másikra. Funkcionális ekvivalencia a bibliafordításban*, ford. Pecsuk Ottó, Budapest, Magyar Bibliatársulat – Kálvin, 2002.
- JAKOBSON, Roman: On linguistic aspects of translation, in Lawrence Venuti (ed.): *The Translation Studies Reader*, London – New York, Routledge, 2000 [1959], 113–118.
- LANSTYÁK István: Relevanciaelmélet és fordítás, in Misad Katalin – Csehy Zoltán (szerk.): *Nova Posoniensia VII.*, Pozsony, Szenczi Molnár Albert Egyesület, 2017, 7–32.
- NIDA, Eugene A.: *Toward a Science of Translating with Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating*, Leiden, E. J. Brill, 1964.

- NIDA, Eugene A. – TABER, Charles R.: *The Theory and Practice of Translation*, Leiden, E. J. Brill, 1982 [1969].
- NORD, Christiane: *Translating as Purposeful Activity. Functionalist Approaches Explained*, London – New York, Routledge, 2018.
- NORTON, Gerard J.: Ancient Versions and Textual Transmission of the Old Testament, in Rogerson, J. W. – Lieu, Judith M. (eds.): *The Oxford Handbook of Biblical Studies*, Oxford, Oxford University Press, 2006, 211–236.
- ORTEGA Y GASSET, José: The misery and the splendor of translation, in Lawrence Venuti (ed.): *The Translation Studies Reader*, London – New York, Routledge, 2000, 49–63.
- P. MÁRKUS Katalin: Fejlesztések a szótárhasználat oktatásában, in Fóris Ágota – Bölcskei Andrea – M. Pintér Tibor – Szoták Szilvia – Tamás Dóra Mária (szerk.): *Nyelv, kultúra, identitás. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a 21. századi információs térben. I. Terminológia, lexikográfia, fordítás*, mersz.hu, 2020, 77–83.
- P. MÁRKUS Katalin: A lexikográfia oktatásának lehetőségei a felsőoktatásban, in M. Pintér Tibor – P. Márkus Katalin (szerk.): *Az ige vonzásában: Lexikográfiai, fordítástudományi tanulmányok és köszöntők Magay Tamás 90. születésnapjára*, Budapest, Tinta, 2020, 53–63.
- P. MÁRKUS Katalin: A szótárhasználat jelene és jövője a közoktatásban – a nyelvoktatást szabályozó dokumentumok és segédanyagok tükrében, *Modern Nyelvoktatás*, XXVI. évf., 2020/2, 59–79.
- P. MÁRKUS, Katalin: *Teaching Dictionary Skills*, Budapest, KRE–L’Harmattan, 2023.
- PECSUK Ottó: *Pontos. Természetes. Érthető. A bibliafordítás elmélete, gyakorlata és távlatai*, Budapest, Kálvin, 2020.
- ZSENGELLÉR József: Az 1908-as „Károli-Biblia”, in Fabiny Tibor – Pecsuk Ottó – Zsengellér József (szerk.): *Felebarát vagy embertárs. Bibliafordítások és használatuk a mai Magyarországon*, Budapest, Luther – Kálvin – Hermeneutikai Kutatóközpont, 2014, 47–57.

RÉGIÓ ÉS RELIGIO

NEMZETI IDENTITÁS ÉS MEGMARADÁS

*Az egyházak helyzete a Dél-Dunántúlon 1956–1968 között,
különös tekintettel a református egyházra*

BERTALAN PÉTER

A Dél-Dunántúl egyházainak története sok szállal kapcsolódik egymáshoz, ugyanakkor az egyházpolitika összefügg az országos politikával is. A magyar egyházak történetéből az 1950-es évek végére és a hatvanas évekhez kapcsolódóan elsősorban az egyházak felső vezetésének és a pártállami vezetés viszonyának alakulását ismerjük.¹ Napjainkban is a Mindszenty-kérdés áll a közvélemény figyelmének középpontjában. Mint ismeretes, Mindszenty helyzete, bár háttérként fontos volt az általunk vizsgált időszakban is, annyira azonban mégsem, hogy minden egyházpolitikai kérdést belőle lehessen levezetni. A kádári egyházpolitika sokkal differenciáltabb volt. Szükségszerű tehát annak megismerése, hogy a megyék politikai vezetése, a nagyobb és kisebb egyházkormányzati egységek irányítása hogyan integrálódott az országos egyházpolitikába, vagy éppen szállt azzal szembe. Emellett a megyei és egyházi levéltárak anyagai arra is engednek következtetni, hogy a „nagypolitika” ún. „hátsó udvarában” történtek olyan események, amelyekről még keveset tud a közvélemény.

A Magyar Nemzeti Levéltár és az Állami Egyházügyi Hivatal Archívumának ott őrzött fondjai igazolták a várakozást. A források alapján kimutathatók azok az egyházpolitikai döntések, amelyek meghatározták az egyházak regionális és helyi kormányzati szerveinek lehetőségeit, és döntően befolyásolták azokat.

Nem szabad megfélemednünk a hívekről sem. Az egyházi és megyei levéltárak forrásainak egyik legértékesebb részét azok az adatok jelentik, amelyekből vallásszociológiai szempontból lehet fontos következtetéseket levonni.

A kutatás időhatárait jelölő évszámok – 1957, 1968 – történelmi határjelzőknek tekinthetők. 1957 az ötvenhatos forradalom és szabadságharc leverése utáni újrakezdés és folytatás éve a Kádár-korszak szempontjából, 1968 pedig a kádári konszolidáció éveivel közül azért kiemelkedő, mert az új gazdasági mechanizmus gazdasági és társadalompolitikai szempontból fontos „kísérletének” első

¹ Erdős Kristóf – Szuly Rita – Tabajdi Gábor – Wirthné Diera Bernadett (szerk.): *Küzdelem a lelkekért. Pártállam és egyházak a hosszú hatvanas években 1–2*, Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2023.

éve. 1968 egyházpolitikai vonatkozásban csak azért fontos, mert az MSZMP Politikai Bizottsága 1968. március 4-i határozatában értékeli az 1958-tól 1968-ig terjedő évtized egyházpolitikáját, és megyei szinten is megtörténik ekkor az összegzés.

A kutatás szempontjai

1. a) A kutató többnyire kérdések, hipotézisek formájában fogalmazza meg azokat a szempontokat, amelyek meghatározhatják a vizsgálódás irányát, mélységét. Ezek közül a legfontosabbak a témát illetően a következők:

Az egyházpolitikát illetően gyakran megfogalmazódott a „magyar modell” kifejezés. A hazai korabeli értékelések szerint ez volt a legpozitívabb kísérlet az egyháziak és a világiak kapcsolataiban. A külhoni vélemények természetesen jóval megosztottabbak voltak. Létezett-e ilyen modell egyáltalán? A Kádár-korszak elismerésének tekinthető-e az 1964-es részleges megállapodás? Vagy inkább kísérletnek szánta a Vatikán Magyarországot, annak felmérésére, hogyan tud létezni az egyház a kommunizmusban? Az egyházak egyszerűen a rendszer politikai és erkölcsi előmozdítójává lettek? Vagy ellenkezőleg a rendszer ellenzékei voltak?²

- b) A szempontokban implicit formában megfogalmazódik a „kényes” kérdés: mikor, milyen esetekben tapasztalható az egyházi vezetés részéről a kollaboráns magatartás, s ez milyen mértékű?
2. Milyen a korreláció az országos, a regionális és a helyi egyházpolitika között?
3. Az ország felekezeti szempontból Trianon után homogénebb lett, de a Dél-Dunántúl megyéinek továbbra is vegyes felekezeti megoszlása kellő mozgásteret biztosított a politika számára. Fontos tehát választ adni arra, hogyan élt ezzel a lehetőséggel a hatalom. Az ökumenikus törekvések – beleértve a II. Vatikáni Zsinat hatását is – hogyan érvényesültek?
4. A történelmi eligazodás szempontjából fontos összehasonlítani a Rákosi-korszak egyházpolitikáját a Kádár-éra egyházpolitikájával, és választ adni arra, hogy mikor vált a kádári diktatúra a pszeudodemokrácia keleti modelljévé. Ez a kérdés szoros kapcsolatban áll az 1956 utáni időszak korszakolásának problematikájával is.
5. Az egyház a papság és a hívek közösségét jelenti, csak a hívek által létezik. Ezért fontos az a kérdés, hogy milyen eredményeket tudott felmutatni a poli-

² Balogh Margit: „Szabadság” állami ellenőrzéssel. Egyházpolitika 1957–77, *História*, 1996/9–10, 42.

tika a vallás elleni harcban, a vallásos emberekre milyen hatással volt az ateista hadjárat.

Az 1956. november 4-én hatalomra jutó Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányt (MFMPK) csak egyetlen szándék vezette, felszámolni a forradalom és szabadságharc utóhatásait. Külön egyházpolitika tehát 1957-ig nem létezett. A törvényerejű kormányrendeletek a Rákosi-korszak idején 1948-ban, illetve 1950-ben az állam és az egyházak által megkötött egyezményekre alapozva szűkítik az egyházak mozgásterét, korlátozzák szabadságát, beleszólnak azok életébe, megsértik integritásukat.³ Az egyházak ellen indított sajtókampányt felülről vezérlik, de találkozunk helyi túlteljesítéssel is. A hittanbeíratás elleni hadjárat is azt igazolja, hogy az új hatalom vállalja az előző diktatúra örökségét. A forradalom alatt börtöneikből kiszabadult papok „begyűjtése”, letartóztatása megkezdődött. A protestáns egyházak 1956-ban demokratikus szellemben megválasztott vezetését felső és középszinten leváltották.⁴ A régi, megbízható vezetők visszakerültek pozícióikba. A „marad minden a régiben” elve érvényesült. A katolikus egyház hierarchikus felépítése nem tette lehetővé az egyházi vezetés teljes cseréjét. A Dél-Dunántúl négy megyéjét magába foglaló katolikus egyházmegyék (Szombathely, Veszprém, Pécs) püspökei közül „csak” Badalik Bertalan veszprémi püspök internálása és Klempa Sándor püspöki helynökké való kinevezése jelentett változást. A középszintű vezetésben csak kemény küzdelmek árán sikerült a személyi változásokat a hatalomnak kicsikarni. A katolikus egyház kényszer-metamorfózisa lassú folyamat. Az államnak a konszolidáció, a külpolitika elismertetése miatt óvatosnak kell lennie. A Szentszék politikájában XII. Pius halála után bekövetkező változást nem lehetett figyelmen kívül hagyni. Mind a magyar állam, mind a Szentszék a politikai relációk figyelembevételére kényszerült, s keresnie kellett a kompromisszumot. Erre tipikus példa Cserháti József kinevezése 1961-ben a pécsi püspöki székbe, majd aránylag gyors karrierje. Érdekes Kovács Sándor szombathelyi püspök helyzete is. Őt a hatalom helyi képviselője, a zalai egyházügyi előadó nem tartja partnernek, megpróbálja lejáratni, de a zsinatra való kiutazását megakadályozni nem tudja. Ez a Vatikán és a magyar állam közeledésének köszönhető. Ennek további eredménye a katekézis, azaz a templomi hitoktatás nagyobb számban történő engedélyezése.

³ Erdős Kristóf: A Magyar Köztársaság és a Magyarországi Református Egyház 1948-as egyezményének vizsgálata, in J. Újváry Zsuzsanna (szerk.): *Összekötnek az évezredek*, Budapest, Piliscsaba, PPKE – Szent István Társulat, 2011, 310–331.

⁴ Pap László: *Tíz év és ami utána következett 1945–1963*, Bern, Európai Protestáns Szabadegyetem, 1992.

A „modell”-szerep, avagy a Vatikán részéről „kísérletnek látszó politika” attribútumai nem zárják ki egymást, de a hatvanas években még egyik sem látszik karakterisztikusnak. Ezt az 1968. március 4-i MSZMP PB határozat és az annak nyomán született megyei pártbizottsági határozatok egyértelműen igazolják, mert újra meghirdetik az egyházi reakció elleni harcot.⁵ Ez a katolikus egyházra vonatkozik elsősorban. A határozott, egyértelmű választ csak újabb, a helyi, illetve regionális egyházpolitikával kapcsolatos kutatás alapján lehetne megadni.

Az országos, a regionális és a helyi egyházpolitika közötti koherencia folyamatosan kimutatható a régió minden megyéjében. Ugyanakkor a helyi tényezők erősen befolyásolhatják, mivel hatalmi harcról van szó. Különösen jól látható ez Zala, Somogy, Veszprém és Vas megye esetében. A megyei vezetés Zalában folyamatosan „túteljesít”, azaz a központi irányítás szándékát vagy megelőzi, vagy annál radikálisabb. A megye tanácsi és pártvezetése aktívabb a többi megyénél.⁶

A lakosság felekezeti megosztottsága, az egyházak hitelvi szembenállása kedvező lehetőséget kínált az egyházpolitika számára. Mind az egyházügyi előadók jelentéseiben, mind a református esperesi jelentésekben és püspöki megnyilatkozásokban egyértelműen megszólal a II. Vatikáni Zsinat és XXIII. János pápa ökumenikus törekvéseivel szembeni elutasító álláspont. A pártállam vezetése fél a keresztény egységtől, és megpróbál éket verni a felekezetek közé.⁷ Az alsópapság református és evangélikus részről, a „békepapok” katolikus részről azonban több esetben kezdeményezően lépnek fel. A „békepapok” az egymással való megbékélés lehetőségét látják az ökumeniában. Ezt hirdeti a *Pacem in Terris*, a XXIII. János által 1963-ban kibocsátott egyháztörténeti és történelmi jelentőségű enciklika is. Az evangélikusok részéről megértés fogadja a Szentoszák ökumenikus törekvéseit. Ezt bizonyítja az evangélikus egyház helyzetét felmérő jelentés. Eszerint az evangélikusok zsinata 1966 decemberében ünnepélyes nyilatkozatban fejezte ki, hogy párbeszédet akar folytatni a római katolikus egyházzal.⁸ A nemzetközi szervezetek (Lutheránus Világszövetség – LVSZ, Egy-

⁵ Fejérdy András: „Az ÁEH a dekrétumot olyan hidegháborús megközelítésnek tartja, amely sérti a Magyar Népköztársaságot.” A papi békemozgalom helye a kádári egyházpolitikában, in *Küzdelem a lelkekért. Pártállam és egyházak a hosszú hatvanas években 1*, Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2023, 15–76.

⁶ Sz. Nagy Gábor – Ring Orsolya: „A tanulók beíratását úgy kell felfogni, mint a szülők világnézeti állásfoglalását.” Fakultatív hitoktatás és egyházi iskoláztatás Veszprém és Győr-Sopron megyében, in *Küzdelem a lelkekért*, 205–236.

⁷ Fejérdy: „Az ÁEH a dekrétumot...”

⁸ *A II. vatikáni zsinat dokumentumai* (ford. Diós István), Budapest, Szent István Társulat, 2000; *II. Ökumenikus Direktórium* (ford. Diós István), Budapest, Szent István Társulat, 1996; Békés Gelért: *Krisztusban mindnyájan egy. Keresztények egysége – utópia?*, Pannonhalma, Bencés, 1993.

házak Világtanácsa – EVT) dialógusa a Vatikánnal jó példa az ökumenikus együttműködés módozatainak keresésére. Ebben a dialógusban a Szentszék a korábbiaknál rugalmasabb álláspontot foglal el, ami reményekre jogosít.

A Kádár-korszak egyházpolitikája folyamatosan változott. Ez a változás azonban nem volt mindig progresszív, voltak visszalépések, majd az állampárt részéről a másik félben megalapozatlan reményeket ébresztő taktikai lépések, neki-lendülések. A változás ténye önmagában is megkülönbözteti a hatvanas évek egyházpolitikáját a Rákosi-féle merev dogmatizmustól. Az 1958-as párthatározat a merev szembenállás helyett a rugalmasabb, elvszerűbb egyházpolitikát hirdeti meg, az egyházak elleni harc helyett a vallásos világnézet elleni küzdelmet hangsúlyozva.⁹ Az 1960-as és az 1968-as határozat újból a „klerikális reakció” elleni küzdelmet teszi első helyre. Ha visszacsatolunk az első kérdésre adott válaszukhoz, újból meg kell erősíteni, hogy a hatvanas években a kádári egyházpolitika még nem tekinthető modellértékűnek, hiszen még mindig fenyeget a visszarendeződés veszélye. Az egyházpolitika alakulása hol korrelációban van a társadalompolitikával, hol ütközik azzal. A „helyi” politika inkább az utóbbira ad sok példát. A felső vezetés lépései nem érintik a helyi politika szféráját. Ez a hatvanas években nagyjából változatlan marad. A tények tükrében csak az 1958-as év látszik egyházpolitikai, egyháztörténeti szempontból fordulópontnak, de ez is csak a protestáns egyházakat érintő regresszív restauráció szempontjából. A katolikus egyház helyzete fokozatosan változik, de ebben inkább a Szentszék óvatos kezdeményező politikája dominál, mert a magyar vezetés bizalmatlansága a hatvanas években inkább fékező erőként hat.

A vallásszociológia eszközeivel a hitbéli meggyőződés foka csak indirekt módon mérhető. A hittanbeiratások 1958–59-es csúcsa megyéknként különböző. A politika, valamint 1956 indukáló hatása ennek ellenére egyértelmű. A visszaesés mértéke ezután ugyancsak változó tempójú. Ebben a helyi hatások determinálóak. A kényszerkollektívizálással felgyorsult a társadalmi szerkezet átalakulása és a gazdasági változásokkal járó migráció – a faluból a városba, a kisebb településről a nagyobbra való költözés átalakítja a szokásrendszert. Ennek hatása eleinte még csak felszíni, a valláshoz való mélyebb kötődést kevésbé érinti. Amíg az 1945 előtt született közép- és idősebb korosztályoknak a családban meghatározó szerepük van, addig a vallásosság alkalmakhoz kötött megnyilvánulásai kisebb mértékben csökkennek. A döntő kérdés a jövő szempontjából az ifjúság.

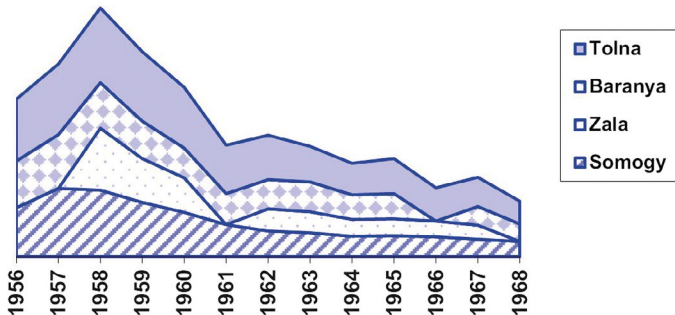
Ez a magyarázata annak, hogy még a Vatikánnal való megegyezés után sem enged az ifjúságpolitikában a más területen már „puhuló” diktatúra szorítása.

⁹ Köbel Szilvia: *„Oszd meg és uralkodj!” A pártállam és az egyházak*, Budapest, Rejtjel, 2005.

Ezzel a rendszer egyértelművé teszi, hogy a vallásos érzés emberekből való kiölésére törekszik, az egyházakat pedig társadalmi bázisuk fokozatos elszívásával próbálta meg – távlatosan – gyengíteni. A Somogy, Zala, Baranya megyei hittanbeíratásokkal kapcsolatban, jó adatolása miatt, visszatérően szemet szűrő kérdés a gyermekeiket vallásoktatásra beírató pártfunkcionáriusok, párttagok magasnak tűnő száma a hatvanas évek elején. A jelenség mögött a hagyományos „add meg a császárnak, ami a császáré, és Istennek, ami Istené” szemlélet húzódnak meg. Nemcsak a hittanbeíratás, hanem a bérmálkozás, a konfirmáció is igazolja ezt, hiszen ezeken a szertarásokon is részt vesznek a párttagok és funkcionáriusok gyermekei. Az is előfordul, hogy nagyobb arányban, mint a hittanórákon. A vidéki párttagság szerepe ebben a jelenségben domináló. A falu „rendtartó”, megszokáson, tradíció alapuló követelményének igyekeztek megfelelni. A párttagság is tanult a Rákosi-korszak éveiből. Például azt, hogy akárhogy is akarták „élezni a falusi osztályharcot”, a helyi közösségek nehezen tetten érhető, de jól érzékelhető ellenállásként nem vetették ki maguk közül azokat a kuláknak minősítetteket, akik helyben maradtak.

Az alábbiakban a Dél-Dunántúl hitéleti adatainak összehasonlítása látható grafikonok, illetve táblázatok %-os adatainak segítségével a megyék adatai alapján.¹⁰

1. Hittanbeíratások arányának alakulása a Dél-Dunántúli Régióban (1956–1968).¹¹

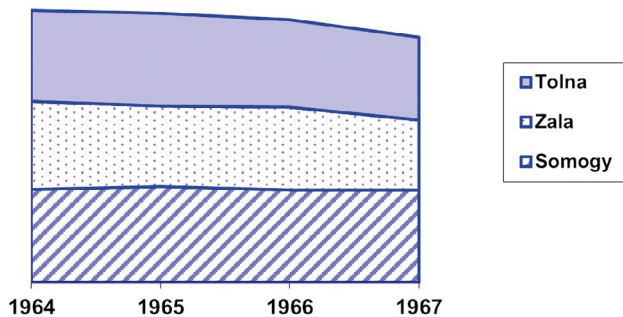
¹⁰ Lásd: Bertalan Péter: *Az „ellenállástól” a kompromisszumig. Az állam és az egyházak küzdelme a Kádár-korszakban 1957–1968*, Budapest, L'Harmattan–Uránia, 2018.

¹¹ Nincs adat: 1956, 1957, 1961, 1968: Zala; 1966: Baranya.

NEMZETI IDENTITÁS ÉS MEGMARADÁS

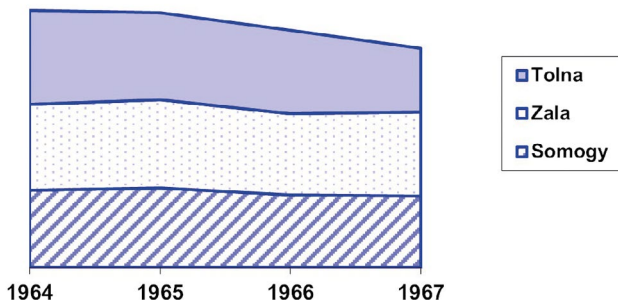
Év	Somogy	Zala	Baranya	Tolna
1956	40%	–	38,38%	50,80%
1957	56%	–	43,75%	57,90%
1958	54,4%	50,6%	37,14%	61,5%
1958	44,2%	35,98%	30,51%	56,90%
1960	36,1%	28,16%	24,35%	49,90%
1961	26,2%	–	25,20%	39,93%
1962	20,80%	18,30%	24,03%	36,16%
1963	19,30%	17,40%	24,20%	29,47%
1964	16,65%	13,60%	20,26%	25,60%
1965	17,10%	13,80%	20,51%	28,70%
1966	16,13%	13%	15,52%	26,92%
1967	14,30%	11,30%	14,28	23,80%
1968	12,16%	–	–	18,86%

2. Egyházi keresztelők.

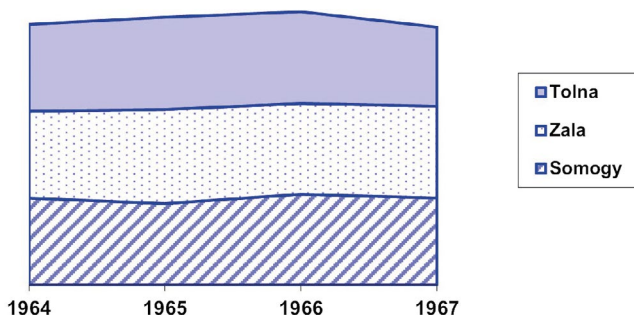
	1964	1965	1966	1967
Somogy	88,01%	90,90%	87,40%	87,45%
Zala	83,70%	76,37%	78,53%	66,62%
Tolna	86,40%	88,30%	83,30%	78,40%

3. Egyházi esküvők.

	1964	1965	1966	1967
Somogy	63,75%	65,33%	59,51%	59,02%
Zala	70,48%	72,84%	67,30%	68,77%
Tolna	77,40%	71,80%	68,50%	52,80%

4. Egyházi temetések.

	1964	1965	1966	1967
Somogy	85,26%	79,85%	89,36%	85,14%
Zala	85,90%	92,59%	89,46%	90,70%
Tolna	85,40%	91,50%	90,30%	78,10%

Az egyházi temetések görbéinek szeszélyes változásai megyénkénti magyarázatot követelnek. Feltűnő, hogy Somogy megyében az egyházi temetések száma 1965-ben erősen csökken, míg a másik két megyében emelkedik. 1966-ban a három megye adatai közel azonosak. Ezután Tolnában meredek, még a somogyit is meghaladó esés következik, míg Zalában enyhe emelkedés tapasztalható.

A temetés a keresztlőnél, a házasságkötésnél inkább „közügynek” tekinthető, hiszen a családi körön túl érinti az ismerősöket, munkatársakat is. Az elhunytat többnyire lakóhelyén temetik el, tehát környezete mindenképpen tudomást szerez róla. A keresztlőt és az egyházi esküvőt a lakóhelytől távol is meg lehet tartani, elkerülve a hatóságok figyelmét. Ebben az egyházak a hívek megtartása miatt partnerek. Az egyházi temetés kérdésében a munkahely, a tömegszervezetek, elsősorban a pártszervezetek pressziót tudnak gyakorolni a közvetlen hozzátartozókra. Miután a grafikon bizonyossága szerint 1964-ben lett erőteljesebb ez a folyamat, sajátos válaszreakciók alakultak ki. Feltehetően a nyomásgyakorlás intenzitása is megyéknként különböző volt e kényes kérdésben. Zalában és Tolnában a grafikon alapján késés is kimutatható, sőt az is feltételezhető, hogy az első közvetlen beavatkozási kísérletek kiváltották az ellenállást. Somogy megyében a két másik megyénél erőteljesebben indulhatott a kényszer gyakorlása, amelynek eredménye 1965-ben meg is mutatkozik. A hatás-ellenhatás törvénye alapján a folyamat 1966-ban visszajára fordul, hiszen az adatok meghaladják az 1964-es kiindulópont értékét. Tolnában 1967-ben tapasztalhatjuk ugyanazt a jelenséget, amivel Somogyban 1965-ben találkoztunk. Zala esete az egyházi temetéseket tekintve azért különleges, mert itt a legkisebb az ingadozás és legmagasabb a százalékos arány. A felekezeti megoszlás szempontjából a csaknem homogén katolikus megyében mindez a vallási tradíciók őrzésének erejét bizonyítja. A megyéenkénti felekezeti háttér különbsége meghatározó.

Hogyan látja a református lelkész, avagy látlelet a hitléletről Somogyországban

Feltárni azt a társadalmi-szociológiai folyamatot, amely a vallási meggyőződés, a hit megkopásához vezetett, ma már nagyon nehéz. Sajátos megközelítést jelent a lelkész nézőpontja, hiszen ő nemcsak résztvevője a folyamatnak, hanem bizonyos értelemben irányítója is a rá bízott, az általa vezetett gyülekezetben, parókián, plébánián.

A lelkészek érzékelik a válságot, de csak sajátos egyházi nyelvükön fogalmazhatják meg érzéseiket. „Igehirdetésünk és igehallgatásunk válsága és csődje különösen megmutatkozik egyes gyülekezetek áldozatkészségében. Nem az adományok mennyiségében, hanem abban a lélekben, ahogyan gyakorolják, gondolkodnak róla.”¹²

A dunántúli egyházkerület missziói jelentése ezt még kiegészíti egy Somogy megyei lelkész tömören jellemző mondataival: „Anyagi ügyei rendeződtek, de a

¹² Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára (a továbbiakban DtREL): Jelentés a Dunántúli Református egyházkerület 1956–57. évi missziói munkáiról, Füle, 1957. december 7.

lelkiek nem. Istennek megadják – a hívek – a pillanatnyilag elegendőnek ítélt anyagiakat, de a szívüket visszatartják.”¹³

Ezt bizonyítja, hogy Somogy megyében 1957–58-ban az úrvacsorák száma átlagosan a gyülekezeti tagok létszámának 11,5%-a. Ez az alacsony szám azt mutatja, hogy konfirmált egyháztagok átlagosan az évi hat úrvacsorai alkalomból csak egy alkalommal élnek, illetőleg a gyülekezetek konfirmált tagjai közül csak minden hatodik úrvacsorázik.¹⁴

Ha a megyei hittanbeíratás 1957–58-as adataira gondolunk, amely a református felekezet esetében is a csúcshoz közeledett, akkor ellentmondást tapasztalunk a tények között. A hitélet egy reprezentatív mutatója fellendülést jelez, a másik ennek ellenkezőjét dokumentálja. A magyarázat az egyházon kívüli politikai eseményekben, az 1956-os forradalom és szabadságharc utóhatásában keresendő.

A lelkészek illúziómentes diagnózisa feltárja a hitélet hanyatlásának okait. A legfontosabb a keresztyén családi élet hiánya, amely a gyermekeket nevelő szülők hitetlenségére vezethető vissza.¹⁵

A lelkészek nemcsak a hívekről, a gyülekezetek hitéletéről is vallanak jelenségeikben. A hanyatlás okait önmagukban is keresik:

A református lelkész – kevés és tisztességtől eltekintve – egyedül végzi a munkát a gyülekezetekben. Csak itt-ott segít a feleség, néhány presbiter vagy gondnok és a tulajdonképpeni gyülekezeti munkás csak járulékszedő. A missziói munkából hiányzik a krisztusi társaság, ahol dimenzióiban növekedhetik a hit, és a növekedő és újdonságukkal is szaporodó feladatok elvégzésére nem az egyes hívő tagok, hanem a gyülekezet egysége jelentkezik. A lelkész nemcsak egyedül van, hanem magára maradtan is. Sőt még a magára maradottságot is súlyosan terheli egy körülmény: a sajátos egyházi munkáinktól való elidegenedés. Azt értem ezen, hogy amit csinál lelkésztársaságunk zöme, csökkenő hittel, növekvő reménytelenséggel végzi. Idegességében idegenné válik számára a gyülekezet, a Biblia, a szolgálatok. Sok lelkész elvesztette perspektíváját: azt a Jézust, akibe befér az egész mindenség, aki a kezdet és a vég. [...] Baj van sok lelkész hitével. Sok a megfáradt, gondozásra szoruló, olyan lelkileg a jerikói útra kivetett, sok sebből vérző ember. A lelkészek lelki gondozására 20 év alatt vajmi kevés idő fordított.¹⁶

¹³ Uo.

¹⁴ DtREL: Jelentés a Somogyi Református Egyházmegye 1957–58. évi missziói munkájáról az egyházmegye 1958. évi október hó 28-án Kaposvárott tartott gyűlésén.

¹⁵ DtREL: Összefoglaló jelentés a dunántúli egyházkerület gyülekezeteiben az 1958–59. iskolai évben végzett vallásoktatásról.

¹⁶ DtREL: Jelentés a Somogyi Református Egyházmegye gyülekezeteiben 1964-ben végzett missziói munkáról.

A református lelkészek helyzetének tarthatatlanságáról tehet az az állam, amely megfosztotta az egyházakat létfeltételeiktől, tehet az az egyházi vezetés, amely behódolt ennek az államnak, determináló tényező az elidegenedést előidéző mesterséges szekularizációs folyamat.

Ennek a folyamatnak a hatásai a hatvanas évek közepén egyértelműen kimutathatók a gyülekezetekben is. Ezt is érzékeli a lelkészek:

A kiköltözés minden falusi gyülekezetünket érinti, mégpedig súlyosan. A falu problémája és ezzel együtt az előregedés sehol az országban nem olyan nagy mérvű, mint Somogyban. Somogy megye maga is egy óriási falu csupán – csekély iparral és ennek következtében kevés szellemi kapacitással. [...] A perspektívtalanság – mezőgazdasággal foglalkozó emberekről lévén szó – itt a legnagyobb ma, s ennek a szűklátókörűségnek vagy kilátástalanságnak áldozatául esik sokszor a lelkész is.¹⁷

A hitélet mutatói további gyengülést bizonyítanak. A templomlátogatás 1964-ben huszonnégy gyülekezetben tovább csökkent. Csak három gyülekezet jelentett némi gyarapodást. A gyülekezeti tagok 8%-a nem jár rendszeresen templomba. Igen alacsony az úrvacsorázásban részt vevők aránya. A hívők és az úrvacsorában részesülők aránya mutatja ezt Bábonyban (184:91),¹⁸ Csokonyavisontán (311:106), Jután (410:107), Istvándiban (385:148), Kadarkúton (619:270), Nagycsepelyen (459:208). Annak ellenére, hogy van néhány község (Bárdudvarnok: 224:476, Kaposmérő: 500:703, Kisasszond: 139:465), ahonnan emelkedést jelentettek, az úrvacsorázók száma az egyházmegyében nem érte el az 1963-as szintet.¹⁹

A demokratikus egyházszervezet működésének lényeges kérdése a presbiterek tevékenysége, a hívőknek az egyház életébe történő bevonásának az egyház életébe ugyanis ez a legfontosabb módja. A presbiternevelés fontosságát hangsúlyozza a missziói jelentés, amikor munkatárs-nevelés kifejezéssel él. Itt is jelentős elmaradásról számol be. A presbiteri tisztet kevesen vállalják. Az 1964-es általános tisztújítás csak az államnak megfelelő adminisztratív eredményt hozott, nem lett belőle komoly munkatárs-nevelés.²⁰

Érthető, hogy a missziói jelentést az 1964. évi közgyűlés elmarasztalta, ahogy a következő beszámolóban említi az előadó. Ennek ellenére az 1965. évi jelentésben sem szépít, mert az a véleménye, hogy a számadás az eredmények és a kudarcok számbavételét egyaránt jelenti. Nem lehet csak az Úr kegyelmére hivatkozva elsiklani az eredménytelen, kedvetlen munka felett, mert ez nem

¹⁷ Uo.

¹⁸ Bábonyban 184 egyháztagnak évi hat alkalommal kilencvenegyszer úrvacsorázott.

¹⁹ DTREL: Jelentés a Somogyi Református Egyházmegye gyülekezeteiben 1964-ben végzett missziói munkáról.

²⁰ Uo.

becsületes. Három pontban foglalja össze a lelkészek jelentéseiből levont következtetéseket:

1. Az anyaszentegyház hitünk szerint megmarad – bár a somogyi gyülekezetek létszámukban zsugorodnak.
2. A zsugorodó gyülekezetekben az istentiszteletre járók száma is ritkul.
3. Az Ige örök – bár az igehirdetés klasszikus alkalmá, a közösségi emberré formáló gyülekezeti istentisztelet szükségességének tudata csökkent.

Sajnos ez a jelenség nem az együttműködésre, hanem a lelkészekről független katasztrofális demográfiai adatokra utal. Ez sajnos mai is érvényes trend a Dél-Dunántúlon, így Somogyországban is.

Szemléletes adatokkal igazolja sommás következtetéseit. Az előadó szerint a ságvári gyülekezetben húsz év alatt 644 lélekről 439-re apadt, vagyis 32%-kal csökkent a hívők száma. Oka elköltözés, elhalálozás, születéshiány. Alacsony a konfirmáltak száma is. A 313 fő a megyei hívőszám 1%-a. A bejelentett 31 797 reformátusból egy közönséges vasárnapon 2987 lélek van ott Isten házában, és ez a lélekszám 9,4%-a. Még mindig huszonegy gyülekezet jelentette a templomba járók fogyását, hetvenegy gyülekezetben stagnálás van, és csak nyolc gyülekezetben tapasztalható emelkedés. A nagy, ahogy mondják, sátoros ünnepeken jelenleg annyian vannak, mint tíz-tizenöt éve egy vasárnapon. Az ilyen ünnepi alkalmon a feljegyzett adatok szerint az egész egyházmegyéből 9134 lélek jelenik meg. Ez szép szám ugyan, de a hívők 30%-át jelenti csak. A vasárnap délutáni istentiszteleteket a részvétlenség miatt több gyülekezet nem tudja megtartani. Az egyik lelkész levelének szomorúan szép mondatait idézi a missziói előadó: „Nekem sok lelki bánatot okoz, hogy felesleges munkás lettem az Úr szőlőjében. Falusi népünknek sem vasárnapja, sem ünnepnapja nincsen. Természetesen az sem vígasztal, hogy nem egyedül vagyok így.”²¹

Társadalmi-gazdasági háttérre vonatkoztatva a kényszerkollektivizálást követően a télesztől kapott „jövedelemből” nem lehetett megélni, ezért kénytelenek voltak a háztájiban dolgozni, hogy a megélhetésüket biztosítani tudják. Hasonló jelenségek játszódtak le Somogy megyében is.²²

A diagnózis fogadtatása

²¹ DtREL: Missziói jelentés a Somogyi Református Egyházmegye 1965. évi életéről.

²² Lásd: Rigó Róbert: Egyházak a kényszerkollektivizálás után. Példák Bács-Kiskun megyéből egy 1962-es pártvizsgálat tükrében, in *Küzdelem a lelkekért. Pártállam és egyházak a hosszú hatvanas években*, Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2023, 417–442.

A missziói előadó – a kommunizmus évtizedeiben először ifjabb Nyáry Pál (1953–1963), majd Dr. Szigethy Gyula (1963–1986) szolgált esperes-lelkipász-torként a kaposvári gyülekezetben – utalt arra, hogy 1964-es jelentését az egyházmegyei közgyűlés elmarasztalta. Az őszinte szembenézés a tényekkel nem könnyű.

Szigethy Gyula, az 1963-ban választott új esperes is kénytelen tudomásul venni, hogy a vezetése alatt álló egyházmegye súlyos gondokkal küzd. Megpróbál a maga módján védekezni:

Megszokott gondolkodásunkból adódik, hogy gyülekezeteink hitbuzgóságát elsősorban a templomlátogatás alapján mérjük le. Ma már ez a mérték hasznavehetetlen. Anélkül, hogy ezzel hamis mentséget adnék, és az üresen ásitó templomban prédikáló lelkipásztorokat hamis megnyugvársra készíteném, megismétlem, azért nem helyes ez a mérték, mert maga a templomlátogatás önmagában véve még nem elég, ha nincs egybekötve a keresztyén magatartással. Egykor kényszerű kötelesség volt a templomlátogatás, bevett szokás, a hívek meggyőződése életük megváltozása nélkül. Ma nincs vallási kényszer, aki mégis szívesen jár templomba, és magával viszi a hallott ígét, annak életében áldott gyümölcseit élvezhetjük az Istennek tetsző és az emberek javát szolgáló, engedelmes életű, szeretetben járó hívek és gyülekezetek életében. [...] A fontos kérdés megítélésem szerint mégis az: meglátzik-e a templomba járók életén az ott hallott ige érvényesülése. [...] Az úrvacsorázók számát is hiába tüntetjük fel a statisztikában, abból nem tudjuk meg, hány úrvacsorázó egyháztagunk van, mert ugyanazok többször is élnek vele. A valóságot úgy közelíthetjük meg, hogy a kimutatott 25 ezer úrvacsorázóról feltételezzük, hogy évenként ugyanazok legalább háromszor úrvacsoráznak. Így számuk alig több mint 7 ezer. A keresztelesek statisztikai számadataival sem lehet már mérni az újszülötteket, sem az egyházi temetések számával a halottakét. Nem veszi mindenki igénybe az egyház szolgálatát. [...] Hogyan lehetne összeszámlálni, hány vegyes házasság van a gyülekezetben? [...] És egyáltalán van-e értelme?²³

A hosszú idézetre azért van szükség, hogy bebizonyíthassuk azt a sajátos elhárító magatartást, amellyel a Kádár-rendszer iránt lojális református egyházi vezetők védekeznek. A templomba járók száma ugyan nem fontos az esperes szerint, de azért elvárja a prédikáció hatásosságát. Az egyházi esküvő kérdésében a vegyes házasságokra tereli a figyelmet. Ebben rejtve megszólal az a lappangó felekezeti ellentét a katolikusokkal, amely kedvez a hivatalos egyházpolitikának.

A koronát az esperes azzal teszi fel sajátos apologetikájára, a módszerek és a gyakorlat változtatásának fontosságára felhívva a közvélemény figyelmét, hogy

²³ DtREL: Esperesi jelentés, 1963. július 6-án tartandó éves rendes közgyűlése elé.

„új” fogalmakat használ: „A rituális vallásosság, a kultikus istentisztelet már nem elégítheti ki az embert – hiszen tudománya már a világűrbe röpíti, és az égitestekre készít utat számára –, a lélekben és igazságban történő Isten imádatra még nem készült fel igazán.”²⁴ Megoldást is javasol, ahogy ő fogalmaz, fel kell eleveníteni az ősi, szép református szokást, hogy házi istentiszteleten a családfő vagy az édesanya köré gyülekszik a család minden tagja, és együtt énekelnek, imádkoznak, Bibliát olvasnak.

Az esperes beletörődik a hitélet kiüresedésébe, a gyülekezeteket összetartó egyházi szertartások elnéptelenedésébe. A helyettük ajánlott házi istentisztelet, a lelkészek családlátogatásainak növelése csak pótlék.²⁵

Az 1967-es esperesi jelentésben kénytelen újra azokat a szempontokat figyelembe venni, amelyeket negligált. A tendencia folytatódik, a 103 gyülekezet közül tizenhatban növekedett ugyan a templomlátogatók száma, de tizenegyben csökkent, a többi hetvenhatban változatlan maradt az összesített éves adat alapján. Ezután felteszi a kérdést, mi az oka a stagnálásnak – a válasz a régi: a közömbösség, az egyháztól való eltávolodás. A szórványegyházakban gazdag Somogyban, amely nyolcvanegy szórványközséget jelent, fontosnak tartja a lelkészek gondozó munkáját. Számba veszi összesített éves adatként a szórványban végzett lelkészi munkát (82 istentisztelet, 67 úrvacsora osztás, 134 családlátogatás, 9 keresztelés, 2 konfirmálás, 2 esketés és 41 temetés). A megyei adatok közül újra kiemeli az úrvacsorával élők számát (24 023), amely nem éri el az egyházmegye lélekszámát és csupán tizenöt gyülekezetben mutat emelkedést, huszonegyben apadást, a többiben változatlan volt.²⁶

Az önellentmondás nagy. Az előző évi jelentésben az esperes a „rituális vallásosság” szociológiai szempontból ötletes szakkifejezésével megkérdőjelezi az egyház létjogosultságát, a lelkészi szolgálatot, illetve inkább a módszerek és a gyakorlat változtatásának fontosságára hívja fel a figyelmet. Az 1967. évi jelentéssel pedig éppen a lelkészek munkájának fontosságát bizonyítja.

²⁴ DtREL: Esperesi jelentés, 1966. április hó 28-i rendes közgyűlés elé.

²⁵ A református egyház stratégiája volt, hogy ebben az időszakban mindenhol a családlátogatásra fókuszáltak a lelkészek. A hívek igényei is változtak és az egyház lehetőségei is. Lásd: Kiss Réka: Útkeresések és kapcsolódások a budapesti kisközösségek életében. Az 1967-es KIE-per kontextusai, in *Küzdelem a lelkekért*. 309–360; Kiss Réka: Fejezetek a budapesti reformátusság második világháború utáni történetéből az 1970-es évekig, in Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten*, 2. köt., Budapest, Argumentum – ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 2006, 1369–1424.

²⁶ DtREL: Esperesi jelentés a Somogyi Református Egyházmegye Kaposvárott, 1967. április hó 27-én tartandó rendes közgyűlése elé.

Ami a diagnózisban rejtve van, vagy abból kimaradt

A mesterséges, pártállami eszközökkel irányított szekularizáció két síkon folyt. A gazdaság politikai, ideológiai szempontú átalakítása az ipar további fejlesztésével, a szocialista mezőgazdaság 1958-tól 1962-ig tartó megszervezésével. Az MSZMP 1962 őszen tartott kongresszusán bejelentették a szocializmus alapjainak lerakását. Ennek a folyamatnak politikai, szociológiai eredményét fogalmazza meg tömören Gyarmati György *Politika és társadalom 1945–1989 között* című tanulmányában:

A tonnákat, kilowattokat, százalékokat előszámláló összesítésekből egyetlen, halmozott információt hordozó adatot érdemes felidézni: a kereső korú lakosság 95%-a ekkorra állami intézmények, ipari üzemek, vállalatok és a kvázi állami termelőszövetkezetek dolgozója. Azaz elenyésző hányadot leszámítva az aktív népesség egésze került közvetlen egzisztenciális függésbe az államtól. Ettől kezdődően – miközben újabb lendületet vett a társadalmi mobilitás – mehetett bárki faluból városba, az állami gazdaságból a tanácsi apparátusba, szövetkezetből ipari beruházásra, lehetett bár hentesből gyárigazgató, [...] akkor is a hatalom által egzisztenciálisan is kontrollált, államfüggő alattvaló lett, illetve maradt. A „szocializmus alapjainak lerakása” szervezetszociológiai megközelítésben azt jelentette, hogy – egy konfliktusokban bővelkedő évtizedes hatalmi intervenció eredményeként – befejeződött a társadalom államosítása.²⁷

A társadalmi államosítási folyamatnak volt következménye a falvak megkezdődő, majd felgyorsuló elnéptelenedése, amelyre a lelkészek is panaszkodnak. Ez a társadalmi mobilitás a szekularizációt segíti. A hívők fogyása számszerűen kimutatható, és mint láttuk, erről az egyházi vezetés nem mindig akar tudomást venni – a hit megkopása, a vallási közömbösség erősödése már rejtettebb, kevésbé adekvát, ellentmondásosabb, szociológiailag nehezebben kitapintható, érzékelhető átalakulás.

A „társadalom államosítása” a 95%-os mutatószámmal tetszetős eredmény, de a „magánszféra”, az egyéni tudat átformálása már nem ennyire százalékokhoz köthető. A kádári pártállam itt a totalításra törekedett. Ezt így jellemzi Gyarmati György:

²⁷ Gyarmati György: *Politika és társadalom 1945–1989 között. Magyarország a XX. században*, I. köt., Szekszárd, Babits, 1996, 227.

1957–58 folyamán a hatalom újra hivatalt foglaló reprezentánsai papok százait hurcolták és hurcoltatták el mondvacsinált ürügyekkel. Fogságbeli módszeres verésük, hitükben, emberségükben való szisztematikus megaláztatásuk éppúgy mindennapos volt, mint az, hogy informátori szerepvállalás fejében kecsgettették őket szabadon bocsátással. Számos esetben a rendőrök a helyi pártvezetők csendes statisztálása mellett a konspiratív gyilkosságoktól sem riadtak vissza. Az ügyek kivizsgálását pedig ugyanazon rendőrség eltussolta, beleértve a tisztázást szorgalmazó egyházi szervek megfenyegetését is. Ezek az akciók egyszerre szolgálták a hívő társadalom és a papság folytatólagos rettegésben tartását.²⁸

Erről ma már sokat tudunk, hiszen számos memoár és kutatás tárta fel az egyházak elleni repressziót.²⁹

A „rettetés”, a félelemkeltés, a presszió és represszió eszközei azonban nemcsak a kezdeteknél, hanem később is jelen vannak a rendszerben. Ez is rejtve marad, hiszen a rendszer konszolidációjának egyik eszköze az elhallgatás, az elhallgattatás. Ennek nem csak erőszakos eszközei vannak. Az egyház a hívők tömegét is jelenti. A vallásos ideológia elleni harc a hívő tömegek ellen is folyik. Az eszközök itt már rafináltabbak, mert azt Kádárék is tudják, a „népet leváltani” nem lehet. Ellene csak óvatosan, de nélküle nem lehet politizálni. Az egyházpolitika egész területét átfogja a fiatalok befolyásolásáért való küzdelem. Ez a társadalom minden rétegét, korosztályát érinti, hiszen a gyermekekért folyik a szülőkkel, nagyszülőkkel szemben. E „háborúban” az első célpont a pedagógus, harctere az iskola. A pedagógusokra külön figyelmet fordítanak. Az egyházügyi főelőadó név szerint említi jelentésében annak a három pedagógusnak a nevét, akik részt vettek a húsvéti körmeneten.³⁰

Érthető, hogy az alkalmazotti lét az „államosított társadalomban” őket teljesen kiszolgáltatottá teszi. Ezért a pedagógusok többsége nem vesz részt az egyházak rendezvényein, de a gyermekét ennek ellenére megkeresztelteti. Őket is név szerint említi meg a Barcsi járás pártbizottságának első titkára által aláírt jelentés. Az ebből levont következtetés: a nevelők többségénél hiányzik a szilárd marxista világnézet, a pedagógusok nem tudtak elszakadni az idealista világnézettől.³¹

²⁸ Uo., 215–216.

²⁹ Lásd: Szabó Gábor: *Emlékeim Alsósegedtől Kecskemétiig*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézetének Reformáció Öröksége Műhelye – Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2021.

³⁰ Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Vármegyei Levéltára (a továbbiakban MNL SVL) XXIII. 1.f. 16.a. TÜK iratok. Jelentés a húsvéti ünnepekről, Kaposvár, 1964. április 22.

³¹ MLL SVL, XXIII. 1.f. 16.a. TÜK iratok. Jelentés a vallásos ideológia elleni eszmei harcról és az egyházpolitika helyzetéről, Barcs, 1964. szeptember 17.

A pedagógusoktól sokkal többet vár el a hivatalos politika. Ők nem foglalhatnak el semleges magatartást, a hittanbeíratás számának csökkentése az ő feladatuk. Az ugyancsak 1964-ben készült megyei jelentés az elmúlt évek eredményes erőfeszítéseire hivatkozik, amikor a pedagógusok többségénél „lényeges fejlődésről” szól. Ez természetesen a vallásosság csökkenését jelenti.³²

A jelentésekben 1964 után már nem szerepel témaként a pedagógusok vallásossága. A pedagógusképző intézményekbe való felvétel egyik fontos szempontja, hogy a jelentkező ne legyen vallásos. Ez is sietteti a materialista, ateista befolyás erősödését. A pedagógusok számára a vallás nem szimpla magánügy az 1968-as egyházpolitikai jelentéshez csatolt határozati javaslat szerint.³³

A párttagság nem jelent olyan kemény követelményállítást ideológiai, világnézeti kérdésben, mint a pedagóguspálya. Az 1957–58-as tanévben 314 párttag gyermeke járt hittanra.³⁴

1964-ben az egyházügyi főelőadó minden járásban megvizsgálta, hogy a római katolikus egyházközségi képviselők között vannak-e párttagok. A felmérés nem pontos, mert a feltételezhető névazonosságok miatt a 96 egyházközségi tagból 31 fő személye nem biztos. Ennek figyelembevételével is meglehetősen jelentős számról van szó.³⁵

A kérdés a kényesebb ügyek közé tartozott, mert a főelőadó óvatossá, a személyek azonosítását „pontosan és politikusan” akarja ellenőrizni. Az „ügynek” ezután már nincs folytatása, legalábbis az egyházpolitikai iratanyagban nem találni nyomát. A kérdés: miért a „finom” disztingválás, mikor a pedagógusokat név szerint említik még az országos szerveknek is, ha a vallás gyakorlásának gyanúja vetül rájuk. A magyarázat: mindkét esetben az „egyszerű párttagok” kategóriájáról van szó, akiknek a többsége a jelentés szerint középparaszt. Őket nem lehet elijeszteni, velük szemben finomabb módszerekre, türelemre van szükség. Vallásszociológiai szempontból csak elnagyolt képet lehet kialakítani a rendelkezésre álló források alapján. Ennek oka az, hogy a kádári diktatúra mind korábbi keményebb, mind későbbi puhább időszakában is a vallásosság visszaszorítására, a kényszer előbb keményebb, majd finomabb eszközeivel törekedett. A kemény diktatúra kialakította a rejtőzködő, a puha diktatúra az alkalmazkodó vallásosságot. Az alkalmazkodás azt jelenti, hogy sokan elfogadják a „profán”,

³² MNL SVL, XXIII. 1. f. 16. a. TŰK iratok. Jelentés az MSZMP PB 1958. július 22-i és 1960. március 1-jei határozata végrehajtásának helyzetéről.

³³ MNL SVL, XXVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai, Az egyházpolitika helyzete és a további feladatok a PB 1968. március 14-i határozata alapján, Kaposvár, 1968. október.

³⁴ MNL SVL XXVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai 1958. 88. cs.

³⁵ MNL SVL, XXIII.1. f. 16. a. TŰK iratok. Jelentés az egyházak tevékenységéről, Kaposvár 1964. szeptember 16.

társadalmi „szertartásokat”, mert így megmenekülnek a munkahelyi, sokszor a párt-, a KISZ-szervezet pressziójától.

Az 1968-as egyházpolitikai jelentés a fenti konklúziót támasztja alá. Eszerint az egyházaknak az ifjúság körében végzett tevékenységét, annak hatását tekintve általában az állapítható meg, hogy – egy-egy helyi jellegű fellendüléstől eltekintve – megyei szinten az elért eredmények nem állnak arányban a megtett erőfeszítésekkel. Nem sikerült a több év távlatában tapasztalható tendenciát megállítani. Figyelembe kell venni azt is, hogy az iskolás korú gyerekeknél elsősorban az egyházak szülőkre gyakorolt hatása mutatkozik meg. Az egyházak befolyása a felnőtt lakosság körében elsősorban az idősebb korosztálynál érvényesül jobban. Egy-egy egyházi rendezvényre jellemző, hogy a résztvevők többsége idős vagy egészen fiatal korú, és jórészt nőkből tevődik össze. A vallásos befolyás elsősorban a kispolgári rétegnél, valamint a nyugdíjasoknál érvényesül jobban, a munkások közül csak az idős korosztály egy kisebb részénél. Az értelmiségiek közül főleg az ügyvédek és kisebb részben az orvosok élnek vallásos életet. A műszaki értelmiség között jóval kisebb az egyházi befolyás. Ennek súlypontja inkább falura tevődik át. Itt még jobban élnek a hagyományok, azonban itt is jellemző, hogy többségében az idősebb korosztály vallásos. A vallási befolyásról azt lehet mondani, hogy a hívőknek mintegy 8-10%-a képezi azt a magot, amely fő bázisa az egyháznak. Ez az a rész, amely mind értelmileg, mind érzelmileg erősen kötődik az egyházhoz, anyagilag is támogatja.³⁶

A szekularizáció tehát előrehaladt, de a nagyvonalú vallásszociológiai kép nem elég pontos ahhoz, hogy a tudatban bekövetkező változásokra következtetni lehessen. Ehhez további kutatásokra van szükség.

IRODALOMJEGYZÉK

- A II. vatikáni zsinat dokumentumai* (ford. Diós István), Budapest, Szent István Társulat, 2000.
- II. Ökumenikus Direktórium* (ford. Diós István), Budapest, Szent István Társulat, 1996.
- BALOGH Margit: „Szabadság” állami ellenőrzéssel. Egyházpolitika 1957–77, *História*, 1996/9–10, 42.
- BÉKÉS Gellért: *Krisztusban mindnyájan egy. Keresztények egysége – utópia?*, Pannonhalma, Bencés, 1993.
- BERTALAN Péter: *Az „ellenállástól” a kompromisszumig. Az állam és az egyházak küzdelme a Kádár-korszakban 1957–1968*, Budapest, L’Harmattan–Uránia, 2018.

³⁶ MNL SVL, XXVII. 518.f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai. Az egyházpolitika helyzete és a további feladatok a PB 1968. március 14-i határozata alapján, Kaposvár, 1968. október.

- ERDŐS Kristóf: A Magyar Köztársaság és a Magyarországi Református Egyház 1948-as egyezményének vizsgálata, in J. Újváry Zsuzsanna (szerk.): *Összekötnek az évezredek*, Budapest–Piliscsaba, PPKE–Szent István Társulat, 2011, 310–331.
- FEJÉRDY András: „Az ÁEH a dekrétumot olyan hidegháborús megközelítésnek tartja, amely sérti a Magyar Népköztársaságot.” A papi békemozgalom helye a kádári egyházpolitikában, in *Küzdelem a lelkekért. Pártállam és egyházak a hosszú hatvanas években*, 1. kötet, Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2023, 15–76.
- GYARMATI György: *Politika és társadalom 1945–1989 között. Magyarország a XX. században*, I. kötet, Szekszárd, Babits, 1996.
- KISS Réka: Fejezetek a budapesti reformátusság második világháború utáni történetéből az 1970-es évekig, in Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten*, 2. köt., Budapest, Argumentum – ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 2006, 1369–1424.
- KISS Réka: Útkeresések és kapcsolódások a budapesti kisközösségek életében. Az 1967-es KIE-per kontextusai, in *Küzdelem a lelkekért. Pártállam és egyházak a hosszú hatvanas években*, Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2023, 309–360.
- KÖBEL Szilvia: *„Oszd meg és uralkodj!” A pártállam és az egyházak*, Budapest, Rejtjel, 2005.
- Erdős Kristóf – Szuly Rita – Tabajdi Gábor – Wirthné Diera Bernadett (szerk.): *Küzdelem a lelkekért. Pártállam és egyházak a hosszú hatvanas években 1–2*, Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2023.
- PAP László: *Tíz év és ami utána következett 1945–1963*, Bern, Európai Protestáns Szabadegyetem, 1992.
- RIGÓ Róbert: Egyházak a kényszerkollektivizálás után. Példák Bács-Kiskun megyéből egy 1962-es pártvizsgálat tükrében, in *Küzdelem a lelkekért. Pártállam és egyházak a hosszú hatvanas években*, Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2023, 417–442.
- SZ. NAGY Gábor – RING Orsolya: „A tanulók beíratását úgy kell felfogni, mint a szülők világnézeti állásfoglalását.” Fakultatív hitoktatás és egyházi iskoláztatás Veszprém és Győr-Sopron megyében, in *Küzdelem a lelkekért. Pártállam és egyházak a hosszú hatvanas években I*, Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2023, 205–236.
- SZABÓ Gábor: *Emlékeim Alsósegesdtől Kecskemétig*, Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, Egyház és Társadalom Kutatóintézetének Reformáció Öröksége Műhelye – Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2021.

„MAGYAR GYÓNÁS”

Az 1930-as évek agrárszegénységének kérdése és a nemzeti és keresztény identitás összefüggései a Protestáns Szemle tükrében

TRAJTLER DÓRA ÁGNES

BEVEZETÉS: AZ AGRÁRSZEGÉNYSÉG A HÁBORÚ UTÁN

Az első világháború borzalmai felszínre hozták Magyarországon azt a mély társadalmi és gazdasági válságot, amely már évtizedekkel azelőtt megbújt az ország életében. A háborús embervesztés, a megalázó vereség és a megcsontított katonák, családfők látványa mellett a háború végére kibontakozó gazdasági és szociális válság fokozta a nehézségeket. A hadigazdaság 1918-ra kezdett széthullani, megszűnt a külkereskedelem, gazdasági blokád alatt volt az ország, nyersanyag- és energiahiány lépett fel.¹ A gazdaság összeomlását magas infláció követte, a reálbérek csökkenése, a nélkülözés éhséglázadásokhoz, forradalmakhoz, a Tanácsköztársaság 133 napjához vezetett.² A megszállt területekről menekülők vagonlakókká váltak, az országra kényszerített trianoni békediktátum pedig sokkolta a társadalmat. Az új határok csak még inkább válságossá tették a gazdaság helyzetét, a trianoni döntés pedig óriási jóvátételt rótt az országra. A szegénység, a nélkülözés és a radikális politikai változásoktól való rettegés ott volt tehát valamennyi társadalmi réteg mindennapjaiban.

Noha az 1920-as évek közepén a helyzet valamelyest konszolidálódott, pár év elteltével, az 1929-es világgazdasági válság következtében Magyarország gazdasága és társadalma újra megroppant. A munkanélküliségből fakadó elszegényedés pedig leginkább a mezőgazdaságban dolgozókat sújtotta.

Mindez végleg felszínre hozta azt a mély társadalmi válságot, mely már évtizedeken keresztül lappangott az ország életében. A parasztság helyzetét a jobbagyfelszabadítás óta nem sikerült végérvényesen megoldani. Az 1848-as áprilisi törvények, valamint Deák Ferenc törvényjavaslata ugyan jó irányt mutattak volna, de Jelačić támadásának híre éppen a 12. paragrafusnál akasztotta meg az országgyűlési munkát. A szabadságharc leverése s az, hogy a földkérdés tisztá-

¹ Gergely Jenő – Izsák Lajos: *A huszadik század története*, Pannonica, 2000, 31.

² Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*, Budapest, Osiris, 2004, 123–149.

zását egy önkényes, elnyomó hatalom próbálta rendeletekkel megoldani, csak még inkább feszültté tette a földkérdés mindkét érintett csoportját: a földesurakat és a volt jobbágyokat. A Habsburg elnyomás ráadásul szándékosan tetézte a helyzet súlyosságát, a Habsburgok iránt hűséges nemesek előre kerültek a rendezés hosszadalmas folyamatában. Az 1850-es évek elnyomása a volt jobbágyok felé barátként, védelmezőként mutatta magát, azt sugallva, hogy jogos a magyar nagybirtokos arisztokráciára iránti ellenséges érzület.³ E két társadalmi réteg mintegy fél évszázadon át feszült egymásnak jogi, kérelmező iratokkal, hogy helyzetük végre rendezve legyen. A kiegyezést követően az országgyűlési és hivatali munka lassan zajlott, rengeteg részletkérdésre – amely persze a valóságban óriási probléma volt – nem sikerült megoldást találni. Ebben a rendezetlen viszonyban halmozódott évtizedről évtizedre az urak és a nekik kiszolgáltattak közti feszültség, s mélyült társadalmi válsággá.⁴

Az úrbéres földek kiosztása lett volna az első feladat a földkérdés rendezésekor. A megművelt úrbéres telek sokaknál néhány holdnyi parcellát jelentett csupán, amely egyáltalán nem volt elegendő a család fenntartására, hiszen a családi gazdaságok nemcsak földműveléssel, hanem állattenyésztéssel is foglalkoztak, szükségük volt tehát legelőre, kaszálóra, továbbá nádasra és erdőre is, ahol a makkoltatás mellett gyűjtögethettek és fát is szedhettek maguknak. Vita alakult ki az irtásföldek körül is, amelyet a legelővel és erdővel együtt addig közösen használtak a földesúrral. Vítás pontnak számított a szőlő, amely sok zsellérnek biztosított megélhetést.⁵ A zsellérek ugyanakkor eleve kimaradtak a földosztásból, ahogy a majorsági cselédek is. Vita volt a „maradványtelkek” meghatározásánál is, ami jelenthetett akár éppen akkora területet is a volt jobbágy kezén, mint maga az úrbéres telek,⁶ s további tisztázatlan kérdést jelentett a regálék ügye is.

³ Für Lajos: Jobbágyföld – parasztföld, in Szabó István (szerk.): *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914*, Budapest, Akadémiai, 1972, 42–43.

⁴ Az agrárszegénység számszerű kifejezése igen nehéz. A mezőgazdaságban tisztán bérmunkát végzők száma, eltartottakkal együtt, a Horthy-korszakban 1,8 és 2,15 millió között mozgott, de a törpebirtokkal, kisbirtokkal, maximum öt hold földdel rendelkezők és eltartottjaik száma további egymillió körülire tehető, így a mezőgazdaságból nehezen megélők (agrárproletárok) száma hárommillió körül mozog. Közülük a létminimum alatt vagy azt megközelítő körülmények között élők száma: 1,3 millió fő. Lásd: Gyáni Gábor – Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*, Budapest, Osiris, 2004, 321–323.

⁵ Für: *Jobbágyföld*, 33–51. Vö. Wellmann Imre: Földközösségtől faluközösséig – kutatások és felfogások Tagányi Károlytól Imreh Istvánig, *Ethnographia*, 100. évf., 1989, 289–295.

⁶ Soós Imre: *A maradványföld kérdései Heves megyében 1770-től 1870-ig*, *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis*, 1968 (Új sorozat, 6. kötet). https://publikacio.uni-eszterhazy.hu/1762/1/253-270_Soos.pdf, 253–270. (Letöltés: 2024. június 17.)

A VÁLSÁG: ISMERET–MORALITÁS–IDENTITÁS

Nagyon bonyolult és mély válság volt ez, melyet a népi írók közül Féja Géza 1938-as *Magyar válság* című cikkében így fogalmazott meg: „Meg is indultunk vagy két esztendeje a magyar gyónás jegyében [...] válságos és álságos társadalomban élek [...] magyar válság dagálya és apálya ringatja, űzi, veti napjainkat.”⁷

A *Kelet Népe* hasábjain arra figyelmezteti olvasóit, hogy a válságot nevéen kell nevezni, nem lehet tagadni: szólni, gondolkodni, érezni és cselekedni kell. A beismerés nagy feladat egy álságos társadalomban, sokaknak okoz kellemetlenséget a probléma megismerése. Hiszen az ilyen méretű probléma megértése az addigi világnézet revidálására hív, és felébresztheti az emberben a lelkiismeretet és a morális beismerésen alapuló cselekedni akarást. Az írónak, jövője kockáztatásának félelmével együtt is, vállalni kell a lelkiismeretes munkát, a szomorú valóság bemutatását. Az író, „[...] aki csupán egyetlen etikát ismer, a tiszta igazság etikáját, s tudja jól, hogy az ember sokkal inkább él, ha ezért az etikáért elpusztul, mintha vét ellene [...]”⁸

Egyéni *morális felelősség* tehát, hogy a társadalmi válságot valaki (az író, a szociográfus, az értelmiségi) ábrázolja. *Ábrázolni* kell, hiszen pont az nem szembeül vele eléggé, aki abban nem érintett, de aki tehetne valamit ellene. A szegényparaszt nem sokat tehet, hiszen nem látja át, hogy miként segíthetne magán. S az élethelyzete is eleve olyan nyomorult már, hogy csak tengődik, vegetál, többre, a változtatásra nincs energiája, lehetősége.⁹

Féja Géza és a népi írók képviselik egyértelműen azt a szociális érzékenységet, mely nemzeti identitásuk fontos eleme, s amely azáltal formálódik és telítődik meg tartalommal, hogy az ismeret és a belátás morális felelősséggel nehezedik az egyén vállára; s az ő nemzetfelfogásuk az, amelybe valóban a társadalom minden rétege beletartozik. Felmerül azonban a kérdés, hogy akár a keresztényi, akár a Trianon által felfokozott nemzeti érzület és identitás hozott-e *másokban is ilyen felismerést*, miszerint a nemzetnek mindenki egyformán fontos tagja? A szegények sorsa mindenkinek a sorsa, felelőssége.

Kutatásomban *agrárszegénységhez kötődő szociális kérdést* vizsgálom az 1930-as években. Alapvető kérdéseim: milyen mértékben *ismerték* a szociális válságot azok, akik nem voltak érintettek benne? Az ismeret hozott-e *morális gondola-*

⁷ Féja Géza: Magyar válság, *Kelet Népe*, IV. évf., 1938/12, 389 skk.

⁸ Uo., 390.

⁹ Kerék Mihály: Egy úton a munkás-és birtokos parasztság, *Kelet Népe*, 1937/10, 1–5; Bartók János: A magyar népfőiskoláról, *Kelet Népe*, 1941/1, 22 skk.

tokat, és ha igen, hogyan hatott ez a *keresztény és nemzeti identitásukra*?¹⁰ Milyen új vagy újrafelismerett elemekkel bővült keresztény és nemzeti identitásuk? Különösen érdekes kérdés ez az utóbbi, hiszen a Horthy-korszak két igen hangsúlyos jelszava ez: keresztény és nemzeti. S tudjuk jól, hogy Trianon kapcsán milyen mély érzelmi tartalommal telnek meg e szavak. Mennyire hatja át ez a társadalom mindennapjait, gondolatait, imáit? De vajon része lehet-e mindennek a szociális érzület, az egymás iránti felelősség, a szolidaritás, és vajon jelenthet-e a nemzeti összetartozás a társadalom minden rétege számára is valódi összekapcsolódást?¹¹

Tanulmányomban a *Protestáns Szemlé*ben megjelent írásokat vizsgálom. Teológiai professzorok, lelkészek, protestáns egyházi értelmiségiek gondolatait sorakoztatom fel a témában. Noha az agrárszegénységről, földkérdésről sokan beszéltek a két világháború közti Magyarországon, a fent említett írásokat azért tartom fontosnak, mert mértékletességüket, szelíd, politikai-pártpolitikai összefüggésektől mentes érvelésüket értéknek tartom. Értékük továbbá abban rejlik, hogy mindenki számára tartalmaznak mondanivalót. Nem feszítik egymásnak a bal- vagy jobboldali politikai koncepciót, bírálják, de bírálatukat nem élesítik aktuálpolitikai vitává, hanem megmaradnak azon az ősi bibliai talajon, amelyben Jézus arra biztatja követőit, hogy forduljanak oda a szegényekhez, törődjenek velük, annak ellenére is, hogy magától Jézustól tudjuk: a szegénység problémája örök.¹²

¹⁰ Terjedelmi okok miatt nem ismertetem a falu felemelésével foglalkozó programokat, a népfőiskolai mozgalmat, a felekezeti és interkonfeszionális egyesületek szegények megsegítésére irányuló tevékenységeit. Ugyanakkor az egyéni, közösségi felelősség felismerésének és a gyakorlati segítségnyújtásnak jó példája a Keresztény Ifjak Egyesülete (KIE) vagy Soli Deo Gloria (SDG) munkája. A kecskeméti SDG-s diákok a népi írók gondolatait figyelemmel kísérve a gyakorlatban próbálták segíteni a szegényeket, végeztek tanyamisszót. Lásd az SDG 1934-es, *Cselekedjen az egyház* című memorandumát. Rigó Róbert: A Soli Deo Gloria Református Diákszövetség Kecskeméten, *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Theologia Reformata Transylvania*, 67. évf., 2022/1, 259–296. <http://studia.ubbcluj.ro/download/pdf/1434.pdf> (Letöltés: 2024. június 17.)

¹¹ Az olyan kifejezések alatt, mint szolidaritás, szociális érzékenység, nemzeti összetartozás, minden korban mást értünk, ahogy a nemzetfogalom is változik a történelem folyamán. Nem érdemes magát a jelszót nézni, s különösen félrevezető lehet, ha a politika is felhasználja azt. A jelszó megmarad a szavak szintjén, de ha moralitást és cselekvést vált ki, formálja a társadalom attitűdjét, identitását, hozzáállását, akkor valódi tartalomról beszélünk. Ha a keresztény nem főnév, tehát nem a hívő egyént jelenti, hanem már csak jelző, akkor hasonlóan kritikusan kell rá tekintenünk.

¹² Mt 25,31kk, Mk 14,7.

HELYZETÉRTELMEZÉS: A VÁLSÁG TERMÉSZETE

A háború után az 1920-as években a háborús veszteség, a halottak meggyászolása, az igazságtalanul megcsonkított ország tudata, a határon túlról az anyaországba menekülők tehetetlensége, a vagonlakók nyomora, a politikai váltások és végül a konszolidáció megértése és megélése éppen elég feladatot adott a társadalomnak. A szegényparasztok helyzete, a vidék és falu nyomora ezért csak az 1930-as években kezdett nyilvánvalóvá válni azok számára, akik hajlandóak voltak a szegénységnek ezzel – az eddigiektől eltérő szemléletet igénylő – kérdésével foglalkozni.¹³

Mindazonáltal nehéz volt felismerni az agrárszegénység *valódi okát*. Be kellett látni, hogy itt már egy másik, a történelemben eddig jelen nem lévő szegénységről van szó; s nehéz volt megérteni, hogy gyökerei eltérnek az évszázadokon át tapasztalt szegénységtől. Nem volt világos, hogy vajon meddig kell visszanyúlni a helyes értelmezéshez: 1848-ig? Vagy a dualizmus időszakában meghozott gazdasági döntésekig? Ugyanakkor látni kellett, hogy ez már nem a háború utáni nyomor. Az 1929-ben kezdődő világgazdasági válság azonban sokakban megindította a helyzetértelmezés munkáját.

A *Protestáns Szemle* hasábjain is megjelenik a *szociális kérdés* és a válság okának kutatása. Kincs Elek *Mi legyen az iskolával?* című írásában fontos megállapítást tesz a válsággal kapcsolatban. „A sokféle válságban nem is csoda, ha az iskola is válságba került. Hiszen igazában nem is a kapitalizmus és nem is a termelés vagy a fogyasztás van válságban, hanem az emberi élet, az emberi lélek, maga az ember került válságba.”¹⁴ Tehát a válság Kincs szerint mélyrehatóbb annál, hogy pusztán gazdasági vagy társadalmi válsággént értelmezzük.

Makkai Sándor *Nyilvánvaló evangélium* című értekezésében szintén az ember, sőt az egész *emberiség válságáról* beszél, kiszélesítve ezzel a perspektívát. „A válság az egész emberiségre kiterjed. Áradása szédítő tempóban, a szemünk láttára dagad fel a humánus legmagasabb csúcsáig, mint egy új vízözön. Faji, gazdasági, műveltségi viharcentrumok gyűrűznek bele egyetlen apokaliptikus örvény tölcserébe, melyben maga az ember örjög és csapkod halálra váltan.”¹⁵ Makkai széles perspektívája a bolsevizmus terjedésében látja a bomlás utolsó fázisát, mely eszme az embert borzasztó módon zsákmányolja ki, kiegészülve a

¹³ Gyáni–Kövér: *Magyarország társadalomtörténete*, 321–336.

¹⁴ Kincs Elek: *Mi legyen az iskolával?*, *Protestáns Szemle*, XLI. évf., 1932/7–9, 487. Vö.: Imre Sándor: *Az ifjúság és a mai élet nagy kérdései*, *Protestáns Szemle*, XLI. évf., 1932/10, 511 skk. A társadalom belső egységének mítoszával magukat sokat ámitó idősebb generációk nem képesek erkölcsi értelemben hiteles utat mutatni a fiataloknak.

¹⁵ Makkai Sándor: *Nyilvánvaló evangélium*, *Protestáns Szemle*, XLI. évf., 1932/4, 225.

materializmussal, amely a „Gépet öncélú Bálvánnyá teszi”, az alkotás örömeivel és a munka értelmével pedig végzetesen visszaél.¹⁶ Nemcsak azért indokolt az egyetemes szemszög, mert a bolsevista eszmék átlélik az országhatárokat, hanem mert maga a *bűn is egyetemes*. Ez a bűn pedig évszázadokkal azelőttre nyúlik vissza, az orosz bolsevista hatás ennek csak utolsó következménye, a bűn pedig valójában a társadalmat megszentelni képes evangéliumtól való elfordulás, a vallás morális kiüresedése.¹⁷

„Egy mély pillantással átfogva ennek a páratlan emberválságnak egész kibontakozási folyamatát, azt kell találnunk, hogy annak előidézője a polgári társadalom etikai bomlása volt. Az emberiség betegsége lelki és pedig etikai természetű. Az a tény, hogy a veszedelem világszerte gazdasági zavarokban jelentkezik, csak következménye a lelki bomlásnak és nem megfordítva.”¹⁸ Tehát előbb bomlott fel az ethosz, és csak a következményeit látjuk kivetülni. „Az az értékrendszer készül fölbomlani, amit a humánium fogalma zár magába. Az »emberi« válik porrá és köddé.”¹⁹

A polgári társadalom rendjével való azonosulás bűne a keresztyénségnek. Ez a bűn az evangélium diszkreditálása. A keresztyénség létjoga, élete az evangéliumban van, annak letéteményese és magát csak az evangéliummal azonosíthatja. Az evangélium pedig egyetlen társadalmi renddel sem azonosítható. Arra van hivatva, hogy megszentelje a társadalmat, de szolgálja, ügyvédje, cinkostársa sohasem lehet. A keresztyénség pedig nagymértékben ezzé lett, amikor alkalmazkodott a világhoz s hallgatásával is, szavával is igazolta a „keresztyén” társadalom evangéliumellenes életét. Az a bűne, hogy megengedte, hogy az erkölcsi törvények a társadalmi élet pusztá formáságaivá legyenek, odaadta magát felszínnek, mely alatt a hazugság és a bestialitás érvényesülhetett. A világ szeretetéért garantálta, hogy ez a világ „keresztyén”. Nem tudott inkább halálra adni, mint akire nem volt méltó e világ? Nem vállalta a tüzes kemencét és inkább meghajolt az „arany állókép” előtt.²⁰

Németh Károly *A szociális válság* című írásában szintén az ember válságáról beszél, de ő a bolsevizmus mellett a kapitalizmus eszmei hátterében is ugyanúgy

¹⁶ Uo., 226.

¹⁷ Makkai az „utolsó évszázadok humanizmusának” hívja a kiüresedést, a lelki bomlást. Ezt a fajta elvallástalanodást az egyháztörténet Európában a felvilágosodásig (18. század), a hitet a magán-szférába visszaszorító racionalizmusig, az Isten létezésével mit kezdeni nem tudó tudományos empirizmusig vezeti vissza.

¹⁸ Makkai: *Nyilvánvaló evangélium*, 227.

¹⁹ Uo., 225.

²⁰ Uo., 228.

meglátja okát annak, hogy „a civilizáció spirituális talaja” fertőzött.²¹ Bolsevizmus és kapitalizmus itt kerülnek etikai szempontból ugyanarra a szintre. A materializmus filozófiája jutott ellentétbe az ember spirituális természetével, a technika rohamos fejlődésével pedig képtelen tartani a tempót a harmóniát kereső lélek.

Németh hangsúlyozza, hogy a materializmus filozófiája keresztény szemszögből azért cseng hamisan, mert maga a matéria, az anyag nem áll ellentétben a lélekkel, sőt szorosan hozzákapcsolódik. A test szentsége nyilvánul meg abban, hogy Jézus Krisztus testet öltött és elvégezte megváltó munkáját. Az anyag és test méltóságát éppen a keresztény teológia hangsúlyozza, míg a materializmus csak azért magasztalja fel az anyagot, hogy aztán „brutalizálhassa”, elnyomhassa és utilitarista módon kizsákmányolhassa.²² Ugyanakkor látni kell, hangsúlyozza Németh Károly, hogy nem az átalakuló termelési rendszer alacsonyítja állattá és géppé az embert, hanem a tőke mögött meghúzódó lelkiség.²³ Hiszen ha a termelés sikeres, akkor a siker kifizetődik, amelyből a munkásnak – hiszen ez valójában az ő sikere – részesülnie kellene. Például szép tágas otthonban kellene laknia, a gépesítés előnyeinek pedig meg kellene jelenniük az életében.²⁴

A mondottak alapján, a mostani szociális válságnak olyatén magyarázata, értelmezése, indokolása, mintha azt a világháborúval, a technikai fejlődéssel, a racionalizálással, a tőkének a felhalmozásával, avagy hiányával, a fogyasztás csökkenésével vagy a termelés túlfokozottságával lehetne maradék nélkül, vagy csak lényegileg is elintézni, nem állhat meg. Mindez nem ad magyarázatot. Ezek a szociális válságnak koefficiensei, de nem tulajdonképeni [sic!] felidézői. A válságot ezek a dolgok siettethetik, érezhetik, akuttá tehetik és kiterjeszthetik, de az alapok az anthroposzban, az emberben magában van.²⁵

Végül Németh Károly is keresi annak az okát, hogy miért nem látja át a társadalom ezt a problémát, miért nem tiltakozik ilyen méretű igazságtalanság láttán az ember. Ugyanoda jut, ahova Makkai is fent idézett cikkében: a *keresztény*

²¹ Németh Károly a szociális válság és maga az ember, emberi közösség helytelen értelmezésének okát továbbá a „sekélyes racionalizmusban” találja meg, melynek hatása megragadható a liberális teológia „sekély optimizmusában”, a szociáldemokrácia „világboldogító eszméiben”, valamint a „világban vakon bízó szekularizmusban”, továbbá az „indokolatlanul optimista” evolucionizmusban. Németh Károly: A szociális válság, *Protestáns Szemle*, XLI. évf., 1932/2, 112, 117.

²² Uo., 118–119, 121.

²³ Uo., 114–120.

²⁴ Uo., 114–115. Vö. Ihrig Károly: A szocializmus okai és gyógyítása, in Vida Gyula (szerk.): *A protestantizmus Magyarországon*, Budapest, Bethlen Gábor Szövetség, 1928, 475–501.

²⁵ Németh: *A szociális válság*, 114.

értékrend valójában halványul, a keresztény életvitel felszines cselekedetekben jelenik meg csupán. Jézus Krisztushoz kell visszafordulni, aki legfőbb példánk az önfeláldozó és szolgáló szeretetre. Megváltása tudatosítja bennünk bűnösségünk súlyát, de üdvösségünk reménységét is. Így válik az élő kereszténység jellem- és történelemformáló erővé, így lesz közösségalkotó erő, és így adja a kereszténység a „legaktívabb embertípust” a szociális munka terén is.²⁶

Makkai Sándor és Németh Károly fent idézett írásaival a protestáns értelmiség is eljut oda (1932), ahova a római katolikus értelmiség már eljutott XIII. Leó pápa *Rerum Novarum* (1891), valamint XI. Piusz *Quadragesimo Anno* (1931) kezdetű enciklikája nyomán.

MIT TEHET AZ EGYHÁZ? A FELELŐSSÉG KÉRDÉSE

Sebestyén Jenő *A munkanélküliség és az egyház* című írásában egy igen fontos dologra hívja fel olvasói figyelmét. Egyértelműen tisztázza, hogy ez a szegénység más, mint az eddigiek, s más hozzáállást kell tanúsítani annak, aki ezen segíteni akar. Hiszen a keresztények is gyakran esnek abba a hibába, hogy etikai alapon marasztalják el a szenvedőt, mondván: maga tehet róla. A prosperitás teológiája arra az általános – a puritánok által is hangsúlyozott – igazságra épül, hogy aki dolgozik, szorgalmas és becsületes, tehát tisztességes életet él, annak előbb-utóbb anyagi tekintetben is gyarapodnia kell. Aki dolgozik, annak jutni fog étel, s folytathatjuk is a Pál apostoltól oly sokszor idézett bibliai igazságot: „Aki nem dolgozik, ne is egyék.”²⁷ Napjainkban is él a szegények helyzetének ilyen általános igazságokon alapuló megítélése, s láthatjuk, hogy az 1930-as években sem volt ez másként.

Sebestyén Jenő éppen ezért írja:

Az apostol pedig külön is figyelmeztet mindnyájunkat arra a mélységes jelentőségű, nagy szociális tételre, hogy „aki nem dolgozik, ne is egyék”. Évszázadokon át érvényben lehetett ez a nagy szociális igazság. Prédikációk százezrei hangzottak el vele kapcsolatban, amelyek mind a munkát dicsőítették és arra biztatták az embereket, hogy keressék a munkát, vállalják a munkát és minden prédikáció foglalt magában olyan korholó részletet, amely azokat ostromozta, akik *nem akarnak* dolgozni. De most megfordult a kocka. Most előállott az a helyzet a XX. században, hogy milliók és milliók vannak, akik *akarnak, szeretnének* is dolgozni, de nem tudnak. Akiket tehát nem kell

²⁶ Uo., 119.

²⁷ 2Thesz 3,10.

ostorozni azért, amiért nem dolgoznak, hanem segíteni kellene őket munkaalkalmak nyújtása és teremtése által, azért, hogy dolgozhassanak.²⁸ (Kiemelések az eredetiben – T. D. A.)

A munkanélküliség kérdését Sebestyén a történelmi kálvinizmus alapján értelmezi és felhívja a figyelmet a kálvinista munkaetika alapigazságaira. Ha nincs munka, akkor elvész a tisztességes megélhetés, de vele együtt elvész az is, hogy munkánkkal valójában Istent dicsőítjük és munkánk Rá mutat vissza. Ez a fajta munka válik igazán hasznára a társadalomnak.

„És annál nagyobb fájdalommal, részvétellel és keserőséggel nézhetjük a létbizonytalanság keserű érzésében élő és vergődő milliókat mi, reformátusok, mivel, mint tudjuk, a kálvinizmus egyik legtermékenyebb szociális alapfogolata a munka rendkívül nagy mértékben való megbecsülése. Kálvin szerint Istent a legjobban a munka által lehet dicsőíteni.”²⁹

De kié vajon a felelősség, hogy segítsen a szegényeken? A segítség, odafordulás persze attól is függ, hogy elhisszük-e, hogy számít az egyén cselekedete egy ilyen bonyolult társadalmi kérdésben. Ha ugyanis nem hiszünk az egyéni cselekvésben, s a felelősséget mindig az államra, a vezetőkre hárítjuk – mondván, hogy ez az ő feladatuk, de legalábbis közösségi feladat –, akkor tétlenek maradunk. Kemény Lajos *Hitetlenek* című lelkipásztori meditációjában az egyre növekvő hitetlenség hatásairól ír. Az elgondolkodtató írás alapvetően nem a szociális kérdés köré rendeződik, műfajában is eltér az eddigiektől, mégis érdemes egy idézetet az egyéni és közösségi felelősségekkel kapcsolatban idehozni:

[...] míg a hívő ember egyéni élete szenvedéseit és bűneit megkísérli önmagára korlátozni, addig a hitetlen világ megkísérli a maga bűnét kollektív bűnné tenni, úgy tüntetni fel, mint a közösség bűnét, melyért az egyén semmit nem tehet, akár szegénységről, akár erkölcstelenségről, akár világveszedelemről van szó. Félelmetes megtévesztés van ebben, mely az egyéni bűnösség és felelősség alól az embert felszabadítja, lelkiismerete ítétele alól elvonja és ezzel a kollektív bünt, mely valójában nincsen, szemfényvesztően létezőnek és hatalmasnak mutatja. Ebből következik az a kiegyenlíthetetlen ellentét, hogy a hívő szeretet az önzetlen önfeláldozás erényét teremti meg, a hitetlen világ önző okoskodása pedig mindenkit vele egyenlő nivóra akar lesüllyeszteni.³⁰

²⁸ Sebestyén Jenő: A munkanélküliség és az egyház, *Protestáns Szemle*, XLI. évf., 1932/3, 166–167. Érdemes összevetni Baltazár Dezső írásával: A háború az evangélium megvilágításában, *Protestáns Szemle*, XXX. évf., 1918/1–3, 1 kk. Baltazár a háború utáni nyomorúságról, nélkülözésről, szegénységhez való viszonyról ír.

²⁹ Sebestyén: *A munkanélküliség*, 166.

³⁰ Kemény Lajos: *Hitetlenek*, *Protestáns Szemle*, XLI évf., 1932/5, 333.

Révész Imre az irgalmasság és az egymás iránti felelősség érzését igyekszik felébreszteni olvasóiban, amikor a *Protestáns Szemle* „Kritikai szemle” rovatában bemutatja Weis István *A mai magyar társadalom* című könyvét. Weis könyvének különös érdekessége abban rejlik, hogy az ő munkáit vette alapul Újszászy Kálmán sárospataki professzor a faluszemináriumain, azokat elemezték, azokból tanultak a diákok.

Révész Imre hűen adja vissza Weis szociológiai megállapításait, de melléjük teszi sajátosan erős, keresztényeket és nemzetet ébresztető felkiáltásait; ezzel is formálva az olvasó identitását. A falu és a tanya nyomorát összegezve is kihallhatjuk, hogy az önzetlen szeretet, a jóindulat, valamint az odafordulás hiánya Révész szerint felelőtlenység és bűn.

Ebből kerül ki a 866.000 hat éven felüli analfabétának legnagyobb része, ez táplálkozik és lakik a legislegrosszabbul, ezt dúlja legkegyetlenebbül az egyes községek és városok külterületein nyaranta 25 százalékot felülhaladó csecsemőhalandóság és legkivált ezt tizedeli irgalom nélkül a tüdővész, a morbus hungaricus. És ennek a sebnek a kezeléséhez a hivatottak, illetékesek, hivatalosak és felelősök részéről egészen napjainkig nem mutatkozott s e pillanatban is csak alig mutatkozik eleven, friss érzék, kielégítő hozzáértés, átgondolt tervszerűség és önzetlen szeretetből fakadó, segítségre kész jóindulat. A szegény emberen aránylag legsúlyosabb az adóteher („a magyar állam bevételeit elsősorban a leggyengébb adóalanyok által fizetett vagy azokra áthárítható közszolgáltatások adják ki” 180. 1.); közigazgatásunk bürokratikus tökéletlenségei miatt legjobban a tanya és a falu népe szenved; úthálózatunk kiépítetlensége az ő gazdasági boldogulásának konok akadálya; földbirtokrendszerünk őt nyomja fojtogató súllyal, a földbirtokreform is őt hozta a várt javulás helyett még kínosabb helyzetbe.³¹

De vajon az odafordulás hiánya, a felelősség hátrítása származhat-e abból, hogy a hatalmi, döntési pozícióban lévő nagybirtokosok nem látják, nem szembesülnek igazán a falu nyomorával? Révész válaszol erre is Weis megállapításai alapján: nem, mert tudják, látják.

„A nagy- és középbirtokosságnak (a gazdagabb parasztságnak is) és általában a falu és a tanya népével közvetlenül érintkező, jobban elhelyezkedett rétegeknek a szegény ember iránti megértése, szociálisérzéke nem kielégítő és sokesetben a minimumon is alulmarad.”³²

S megint csak elérkezünk a szociális, társadalmi-gazdasági problémák felsorakoztatását átlépve a problémák valódi gyökeréhez: az emberi lélek legmélyéhez.

³¹ Révész Imre: *A mai magyar társadalom*. Weis István könyvéről, *Protestáns Szemle*, XXXIX. évf., 1930/2, 75.

³² Uo.

„Ahol ilyen nagy szakadék van a társadalom egyes csoportjai között, ott természetesen igen nagy a csoportönzés, s a nagy, közös érdekekkel szemben igen megdöbbentő az egyéni és közületi felelősség hiánya.”³³

Érdekes tehát ismét egybevetni a trianoni gyászhoz kötődő nemzeti-vallásos érzületet, mely az elszakított területek irányában mélyen sebzett, a társadalom belső szakadása, szakadékaiként azonban rezignált, érdektelen. „Magyar nemzetem: hát ennyire nem szereted te a tenvéredet, tenmagadat? [...] Miképpen szerethesse ez a nemzet önmagát, ha egyes tagjai csak önmagukat és legszűkebb érdekcsoportjaikat szeretik, becsülik, szolgálják?”³⁴

„Ez a jelenség az egységes nemzeti közszellem hiánya, a Trianon utáni magyar élet legnagyobb insége. Ma egységes magyar életeszme és életakarát, – talán az egy integritásnak, illetőleg revízióknak közös gondolatát leszámítva, – nincsen.”³⁵

S valóban helytálló Révész kérdése, hogy miként akar a nemzet területi szétzabdaltságában is megtartó, összetartó erő lenni, ha egymást sem akarjuk felemelni? „Négy-öt ország szétszórt, árva magyarjai miben lesznek tehát még valaha egységesek, hogyha lélekben és szellemben nem azok? Pedig mi értelme volna még egyéb a csonka ország önálló létének azon az egyen kívül, hogy az egységes magyar nemzeti szellem fáklyáját ő gyújtsa föl, ő tartsa magasra s ő világítson vele elszakított és elbujdosott gyermekeinek az átok éjszakájában a megváltás hajnala elé?”³⁶

Asztalos Miklós *Nemzeti gondolat és nemzetköziség* című tanulmányában hasonló gondolattal találkozunk. Kiegészül ez azzal a megállapítással, hogy a magyar paraszti, népi kultúrára, azaz a magyar nép esszenciális értékeire, hagyományaira csak akkor tud vigyázni a nemzet, ha ápolja, megtartja az azt hordozó közeget: a parasztot és a faluközösséget. „A magyar belpolitikában ez a magyar kultúrnationalizmus az állam szociális érzékét hivatott fokozni, mert csak egy szociális beállítottságú állam adhatja meg minden tagja részére azt a lehetőséget, hogy anyagi és szellemi kultúráját a kultúrnemzet célkitűzése mértékében fejleszthesse.”³⁷

S hogy vajon a szociális beállítottságú állam vezetése jobbra vagy balra húz? Avagy milyen politikai csatározásoknak kellene lezajlania, milyen koalícióknak megkötötnie, amely leginkább képviselné a fent említett célokat? Asztalos erre mindössze apró betűkkel, lábjegyzetben válaszol, de annál fontosabb dolgot mond ki!

³³ Uo., 76.

³⁴ Uo., 75–76.

³⁵ Uo., 76.

³⁶ Uo., 77.

³⁷ Asztalos Miklós: *Nemzeti gondolat és nemzetköziség*, *Protestáns Szemle*, XLI. évf., 1932/1, 45.

„Félreértések elkerülése végett megjegyzem, hogy a szociális egyenlőség és a világnézeti szabadság nem hogy nem zárja ki, de meg is kívánja egymást s így a szociális állam sem nem szociáldemokrata, sem keresztyénszocialista állam, hanem szociális érzésű állam.”³⁸

AZ EGYKE-KÉRDÉS

Az egykezés jelensége az egyik legmegrendítőbb kifejeződése annak, amikor egy egész faluközösség dönt úgy, hogy kilátástalanságát és nyomorát nem akarja tovább örökíteni. Lemond egészségéről, jövőjéről, erkölcséről és – ha vallásos – Istenbe vetett bizalmáról is; de nem meri éhezésre, nélkülözésre szülni egyetlen gyermeke testvéreit; nem akar egynek mindent, a többinek semmit, vagy igazságosan mindenkinek szinte semmit sem adni. S ha volnának sokan, akik szívesen vállalnának még gyermeket, de rettegnék a jövőtől, akkor az bizonyosan a nemzetnek mint egy testnek betegsége és végső soron pusztulása. Bűn és halálközelség sehol nem kapcsolódik olyan erősen össze, mint itt, keresztyén és nemzeti identitás sehol nem kérdőjeleződik meg olyan egyértelműen, mint ezekben a kérdésekben.

Az egyke-kérdéssel jelen tanulmányomban csak röviden, a témához szorosan kapcsolódva foglalkozom.³⁹ A *Protestáns Szemle* szerkesztői körkérdést intéztek

³⁸ Uo.

³⁹ Mindazonáltal álljon itt néhány gondolat a Kemse község (Ormánság) életét bemutató szociográfiai kutatásból (1936), hogy az összefüggéseket könnyebben megértse az olvasó. Kemse esetében is igaz, hogy a Dráva és a Feketevíz közelsége, gyakori áradása rányomta bélyegét a faluközösség életére: az örökös harc a természettel, hogy a földeket visszahódítsák, alapvetően meghatározta a közösség lélettapasztalatát, a sok megrázkódtatás a jövő iránti borúlátását. Ehhez társult esetükben a „helytelenül végrehajtott” 1848-as jobbágyfelszabadítással járó parcellaosztás. Hiszen a földparcellát és csakis azt kapták meg, a legelőt, az erdőt, a szántót már elkerítette előlük az őket lassan megfojtó nagybirtok. A „nagybirtokok halálgyűrűjéből” kitörni nem tudtak, s az a sokféle tevékenység (legeltetés, makkoltatás, halászat, vadászat, gyűjtögetés), ami jól kiegészítette megélhetésüket a föld megművelésén túl, mind odaveszett. Évtizedeken át leveleztek a nagybirtokok vezetőivel, hogy nyissa meg számukra az erdőt, legelőt, erre azonban nem került sor. Az asszonyok egészsége megromlott, csípőjük kifordult, a fiatal lakóinak vallásossága már külső formalitásban sem nyilvánult meg; hitük elvesztésére – a könyv írói szerint – az első világháború tette fel a pontot. A közös jóféle gond, amit a sok gyermek jelent, megszűnt, s ezzel együtt a házközösség, a jó szomszédság s végül a faluközösség is. Amikor jól élhettek volna, akkor sem vállaltak már gyermeket, egykéből egysé lett, s végül nőszülni sem volt már miért. A közösségi szellem e tekintetben olyan erős közerkölcsöt diktált, hogy a kívülről betelepült menyecskét is megvetették, ha második gyermek szülésén gondolkodott, s az sem vállalt gyermeket, aki nem is a földből élt. Népdalaik közül kikopott a szerelmes dal, a fiatalok elvándoroltak, az öregek már

néhány református lelkészhez, hogy írják le, szerintük miért alakult ki az egykézés.⁴⁰

Kiss Géza az ormánsági egykézést mutatta be írásában, az egykézés kezdeti okának a föld elaprózódását, későbbiekben pedig a lelki okokat, mint a pesszimizmust és a „magát élvező bűnt” megnevezve.⁴¹ „Óriási bűn az »egyke«, halálharangot kongat jövőnk felett, de Magyarországnak ezen a pontján, Dél-Baranyában, legalább gazdasági téren megvan a magyarázata s a bűn nemcsak ezé a népé, hanem szálai visszanyúlnak a XVIII. századba s ott csattognak ostorként a XIX. és XX. század hihetetlenül mélyen alvó szociális lelkiismerete körül.”⁴² A szociális lelkiismeret tehát hiányzik mind a nemzeti, mind a keresztény identitásból, Kiss Géza szerint legalább egy évszázad óta.

Kérdése az egész nemzethez szól: „Élénken emlékezem még gyermekkoromból ormánsági családokra, ahol négy-öt erős férfi – robbanásig feszülő energia – volt a megfelelő nő- és gyermeklétszámmal bezsúfolva 4–5 hold tömlöcébe s rágra éven át a maga feketesárga kukoricáskenyerét s vöröshagymáját. Jaj, mit vétkezett a magyar önmaga ellen, – nem életébe kerülhet-e? – hogy nem ismert a legújabb idők ostorcsapásai szociális problémát. Vagy, ha ismert, a városban kereste azt, de a faluban – Szinyei-, Nádler-motívumokat s szépirodalmat keresett csak.”⁴³

A szociális alvó lelkiismeret nem más, mint mulasztás és bűn, amely semmibe veszi a másik embert és annak nyomorát. „Egykor virágzó népiparát, a híres ormánsági szóttest, amivel legalább asszonyai kereshettek volna, tönkretette az idegenbámulót, magyart semmibe vevő magyar bűn.”⁴⁴

A helyzet jobbítása azonban nem tud megtörténni érdekeink bizonyos mértékű feladása, azaz önfeláldozás nélkül. „Hozzá se nyúlhatunk a kérdéshez mindaddig, amíg a magyar szellemi arisztokrácia lelkében fel nem ébred a meszelátó, építő, szociális lelkiismeret s amíg erkölcsi emelkedettsége nincs ahhoz, hogy akkor is győzelmét kívánja az igazabb és emberibb, mert krisztusibb világnak, ha annak szekere a saját érdekein dübörög keresztül.”⁴⁵

Csukás Endre református lelképásztor a szerkesztői kérdésre válaszul azt írja, hogy nemcsak Baranya megye volt érintett az egykézésben, hanem Vas és Veszprém is, aminek okai az 1880-as évekre nyúlnak vissza. A birtok elaprózódásától

azt sem csinálták meg, amit régebben elterveztek, mert gyerek híján nem volt már értelme; a falura csend borult. Elek Péter et al.: *Elsüllyedt falu a Dunántúlon. Kemse község élete*, Budapest, Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet, 1936, 36–71.

⁴⁰ Lásd még: G. Nagy László: Az egyke-kérdéshez, *Protestáns Szemle*, XXXVII. évf., 1929/8.

⁴¹ Kiss Géza: Az egyke-kérdéshez, *Protestáns Szemle*, XXXVIII. évf., 1929/4, 246.

⁴² Uo., 246.

⁴³ Uo., 245.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Uo., 247.

való félelem kezdetben, később a kényelmesebb „várostól átkapott divatos” életberendezkedés és a közerkölcs, amely megveti a többgyerekes családot. Csukás a földhöz juttatás, az iparostanonc-internátus, a mintakertészet tájankénti kialakítása és a bábaképzés reformja mellett a sajtó szerepében látja a megoldást: tudatosítani, folyamatosan cikkezni arról, hogy az egykézés valójában „belső Trianon”.

Minden nap, minden lapból kiáltson legalább néhány sor minden vonatkozásban az egyke ellen. Lám, Trianon ellen van sajtópergőtűz. Ma már minden eddig közönyös, fásult, csak földjének élő magyart felrázott ez a folytonos, nyugtot nem hagyó sajtóvérszkiáltás, amely sikolt, jajong, mar, lélekbe markol – a belső trianon [sic!] ellen is ez kell: szünetlenül olvassa, hallja mindenki, hogy az egyke bűn, véték, kár, elmaradt haszon, oktan életberendezkedés és képtelenség minden viszonylatban.⁴⁶

Belső Trianon. Ha tehát nemzeti identitásunk fájlalja Trianon igazságtalanságát, a határon túl maradt magyarokat, nem sajnálja-e azokat, akik úton voltak ide, de nem születhettek meg erre a földre?

Nagy Ákos is hangsúlyozza a párhuzamot, s elveti az ítélkező, büntető viszonyulást, helyette a gyógyítást javasolja.

Körülzárva, kifosztva, magára hagyva állott az istenadta nép az érvényesülések szabadjára engedett vad tülekedésében, mint most megcsonkított hazánk is. [...] Az életnívót lejjebb már nem szállíthatta, leépítette hát a családot. [...] népünk kényszerhelyzetben cselekedett s bűnében a nemzet egész egyeteme részes. Nehogy a régi magyar instrumentumokkal, a bottal és korbáccsal akarjunk büntetni, amikor tulajdonképpen gyógyítani kell!⁴⁷

ÖSSZEGZÉS

Keresztény és nemzeti identitásunk nem nélkülözheti a szociális érzékenységet – mondják a tanulmányban szereplő szerzők mindannyian. Felszínes jelszavak helyett mélyen elgondolkodtató írásaikkal figyelmeztetnek arra, hogy az ország megcsonkított testét ne csak területi értelemben érezze fájdalomnak a két világháború közt élt társadalom, hanem érezze fájdalomnak a társadalom rétegei közt létrejött mélységes szakadást, és betegségnek a kilátástalanságból fakadó egykézést is. Legyen irgalmas a nyomorulthoz, mert mindennapjaink során, egyéni

⁴⁶ Uo., 312–313.

⁴⁷ Nagy Ákos: Az egyke-kérdéshez, *Protestáns Szemle*, XXXVIII. évf., 1929/5, 314.

döntéseink alapján igenis gyakorolható az irgalom. A hatalommal bíró gondolkozók, hogy miként tudná – akár saját érdekeivel ellentétes módon is – képviselni a rászorulókat érdekeit. Ne hárítsa a felelősséget másra, ne törődjön bele vélt tehetetlenségébe.

A fent említett írók keresztény lelkülettel gyakoroltak kritikát saját vallási közösségük erkölcsi kiüresedése miatt, s úgy voltak képesek értekezni a szociális válságról, hogy tudták: a szociáldemokrácia vallásellenes, a bolsevizmus emberi lelket pusztító materializmuson alapszik, a Tanácsköztársaság pusztító emléke pedig sokakat félelemben tart. Mértékletes, tudományos, morális hangjuk nemcsak az 1930-as években, de napjainkban is értéket képvisel.

„Mert ne feledjük, hogy a szociális kérdés mindig erkölcsi kérdés is egyszerűen és méghozzá nem is csak az irgalmasság kérdése, hanem mindenek fölött az isteni rendelésekre fundált igazságosságé is! Mert csak így lesz Krisztus igazán vigasztaló Consolator a munkanélküliek számára is és így lesz »Christus Consolator« végül igazán Király, még a létbizonytalanság sötét völgyeiben járó lelkek életében is.”⁴⁸

IRODALOMJEGYZÉK

- ASZTALOS Miklós: Nemzeti gondolat és nemzetköziség, *Protestáns Szemle*, XLI. évf., 1932/1, 34–45.
- BALTAZÁR Dezső: A háború az evangélium megvilágításában, *Protestáns Szemle*, XXX. évf., 1918/1–3, 1–13.
- BARTÓK János: A magyar népfőiskoláról, *Kelet Népe*, 1941. január.
- CSUKÁS Endre: Az egyke-kérdéshez, *Protestáns Szemle*, XXXVIII. évf., 1929/5, 310–313.
- ELEK Péter et al.: *Elsüllyedt falu a Dunántúlon. Kemse község élete*, Budapest, Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet, 1936.
- FÉJA Géza: Magyar válság, *Kelet Népe*, IV. évf., 1938/12.
- FÜR Lajos: Jobbágyföld – parasztföld, in Szabó István (szerk.): *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914*, Budapest, Akadémiai, 1972.
- G. NAGY László: Az egyke-kérdéshez, *Protestáns Szemle*, XXXVII. évf., 1929/8, 582–584.
- GERGELY Jenő – IZSÁK Lajos: *A huszadik század története*, Pannonica, 2000.
- GYÁNI Gábor – KÖVÉR György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*, Budapest, Osiris, 2004.
- HRIG Károly: A szocializmus okai és gyógyítása, in Vida Gyula (szerk.): *A protestantizmus Magyarországon*, Budapest, Bethlen Gábor Szövetség, 1928.

⁴⁸ Sebestyén: *A munkanélküliség*, 172.

- IMRE Sándor: Az ifjúság és a mai élet nagy kérdései, *Protestáns Szemle*, XLI évf., 1932/10, 511–526.
- KEMÉNY Lajos: Hitetlenek, *Protestáns Szemle*, XLI. évf., 1932/5, 332–334.
- KERÉK Mihály: Egy úton a munkás- és birtokos parasztság, *Kelet Népe*, 1937/10.
- KINCS Elek: Mi legyen az iskolával?, *Protestáns Szemle*, XLI. évf., 1932/7–9.
- KISS Géza: Az egyke-kérdéshez, *Protestáns Szemle*, XXXVIII. évf., 1929/4, 243–251.
- MAKKAI Sándor: Nyilvánvaló evangélium, *Protestáns Szemle*, XLI. évf., 1932/4, 225–230.
- NAGY Ákos: Az egyke-kérdéshez, *Protestáns Szemle*, XXXVIII. évf., 1929/5, 313–317.
- NÉMETH Károly: A szociális válság, *Protestáns Szemle*, XLI. évf., 1932/2, 111–121.
- RÉVÉSZ Imre: A mai magyar társadalom. Weis István könyvéről, *Protestáns Szemle*, IXL. évf., 1930/2, 73–79.
- RIGÓ Róbert: A Soli Deo Gloria Református Diákszövetség Kecskeméten, *Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Theologia Reformata Transylvanica*, 67. évf., 2022/1. <http://studia.ubbcluj.ro/download/pdf/1434.pdf>
- ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században*, Budapest, Osiris, 2004.
- SEBESTYÉN Jenő: A munkanélküliség és az egyház, *Protestáns Szemle*, XLI. évf., 1932/3, 164–172.
- SOÓS Imre: A maradványföld kérdései Heves megyében 1770-től 1870-ig, *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis*, 1968 (Új sorozat, 6. kötet). https://publikacio.uni-eszterhazy.hu/1762/1/253-270_Soos.pdf (Letöltés: 2024. június 17.)
- WELLMANN Imre: Földközösségtől faluközösségig. Kutatások és felfogások Tagányi Károlytól Imreh Istvánig, *Ethnographia*, 100. évf., 1989, 278–302.

IDENTITÁS IDEGEN TÁJAKON

EURÓPAI IDENTITÁS POGÁNYSÁG ÉS KERESZTÉNYSÉG KETTŐSÉBEN

CSÍZY KATALIN

„Valamely távoli szellemiség megközelítésekor az ember főként azt érti meg, aminek megértésére képessé teszi elhivatottsága, önnön műveltségének és annak a történelmi pillanatnak az irányultsága, amelyben él.”

(Mircea Eliade)

Európa identitása több szempontból értelmezhető: beszélhetünk politikai, vallási, kulturális identitásról. Jelen gondolatok elsősorban földrészünk kulturális identitásához kapcsolódnak, s azon belül is az oktatás kérdéséhez, de mivel témánk az ókor, méghozzá a kései antikvitás és annak hatása a középkorra, ezért a kérdés egyúttal vallástörténeti, illetve eszmetörténeti is. A Római Birodalom negyedik századi válságos időszakáról lesz szó, amikor Nagy Konstantin kereszténységet pártoló rendelete, a milánói ediktum (313) után még korántsem volt egyértelmű, hogy a kereszténység államvallássá lesz. Konstantin családjából való az a híres-hírhedt uralkodó, Iulianus Apostata császár (uralkodása: 361–363), aki keresztény mintára igyekezett kiépíteni egy, a hivatalos birodalmi Napkultusz, Hélios és Mithras kultusza köré szervezett vallást és egyházat.¹ E törekvésében fontos szerepet töltött be az oktatás kérdése, ehhez kapcsolódóan szeretnénk szólni az elkövetkezendőkben.

Flavius Claudius Iulianus Apostata, Marcus Aurelius után a történelem második filozófuscsászára, több szempontból is figyelmet érdemel: egyrészt azért, mert a Krisztus utáni negyedik századi Római Birodalomban utoljára tett kísérletet a pogány vallásosság visszaállítására, s ezért kapta az egyházatyáktól az „Apostata” (’Hitehagyó’) melléknevet, másrészt pedig azért, mert szép számban maradtak fenn történeti és filozófiai témájú művei görög nyelven.

¹ A keresztény és pogány vallási gondolkodás összefonódásáról: Tóth Anna Judit: Az újplatonikus filozófia mint a pogány-keresztény szinkretizmus eszköze, *Vallástudományi Szemle*, XI. évf., 2015/3–4, 46–55.

Jelen írásban csupán egyik levelét szeretnénk vizsgálni, amelyet két egykori athéni tanulótársához, Eumenioshoz és Pharianoshoz írt 358-ban vagy 359-ben. Az *epistolét* trónra lépése előtt, galliai tartózkodása idején fogalmazta meg, amikor unokafivére, II. Constantius utódjává nevezte ki őt, mivel Nagy Konstantin fia örökös nélkül maradt, így kénytelen volt az oldalági rokont *caesari* rangra emelni.² Iulianust eredetileg nem uralkodásra szánták, éppen a 355–360 között bekövetkezett galliai események edzették meg az ifjút s tették képessé arra, hogy második császárrá történő kikiáltását (*acclamatio*) elfogadja, s vállalja a konfliktust unokatestvérével. Ez alatt az öt év alatt tanult bele a római hadvezetésbe, s a források szerint kiválóan állta a sarat, olyannyira, hogy katonái körében nagy népszerűségnek örvendett, ugyanakkor galliai tartózkodása idején a tartomány vezetése is az ő feladata volt, a jóllehet részrehajló Ammianus Marcellinus beszámolója szerint adópolitikájának köszönhetően a provincialakók is elismeréssel tekintettek rá.³

Mielőtt belefognánk a nyolcadik levél tárgyalásába, érdemes röviden felvázolni a szerző életútját. Iulianus születési évét nem ismerjük pontosan, 331-ben vagy 332-ben Konstantinápolyban látta meg a napvilágot, anyja, Basilina belehalt a szülésbe. Félárvaként 337-ben, öt-hat évesen unokatestvérei kegyetlen mézszárlásának volt szemtanúja, amikor apját s további rokonait kivégeztették, rajta kívül csupán féltestvére, Gallus maradt életben. A tragédiáról egyik beszédében maga is beszámolt, s csodás megmenekülését Hélios napisten közbenjárásával magyarázta (Or. VII, 227C–234C).⁴ Gyermekeveit Konstantinápolyban és Nikomédiában töltötte a keleti birodalomrészben kormányzó II. Constantius felügyelete alatt, aki keresztény oktatókat rendelt mellé, így e korai éveit illetően egy bizonyos Nikomédiai Eusebiusról van tudomásunk, aki ariánus keresztényként oktatta Iulianust. Mindeközben Mardonios, az egykor édesanyja környezetéhez tartozó *paidagógos* kezdte meg a gyermek korai nevelését, mégpedig pogány szellemben:

² Nagy Konstantin és Iulianus Apostata atyja féltestvérek voltak, az előbbi Constantius Chlorus Helenától született gyermeke, az utóbbi Theodóra fia volt, II. Constantius Nagy Konstantin gyermeke volt, Iulianus pedig Iulius Constantiusé. Joseph Bidez: *Julian der Abtrünnige*, München, Georg D. W. Callwey, 1940, 11–13.

³ Amm. Marc. 16,5,14; Bidez: *Julian*, 178–180; David Hunt: Julian and Marcus Aurelius, in Doreen Innes – Harry M. Hine – Christopher Pelling (eds.): *Ethics and Rhetoric. Classical Essays for Donald Russel on his Seventy-Fifth Birthday*, Oxford, Clarendon Press, 1995, 287–298.

⁴ Gabriel Rochefort (ed.): *L'empereur Julien: Œuvres complètes. Discours de Julien Empereur*, II/1, Paris, Les Belles Lettres, 1963. A személyes tragédiáról: Günter Wojacek: Die Heliosweihe des Kaisers Julian. Ein initiatorischer Text des Neuplatonismus, *WüJbb*, NF XVIII, 1992, 207–235; Kocsisné Csízy Katalin: *Proverbiomok és proveriális kifejezések Iulianus Apostata beszédeiben*, PPKE BTK, Piliscsaba, 2006, 136–138; Kocsisné Csízy Katalin: Hélios szerepe és azonosítása Iulianus Hérakleios ellen írott beszédében (Or. VII.), *Ant.Tan.*, XLIV. évf., 2000, 223–228.

ő kedveltette meg Iulianusszal Homéros és Hésiodos költeményeit.⁵ Néhány évvel később 342-ben vagy 345-ben II. Constantius a serdülő ifjak, Gallus és Iulianus számára kényszertartózkodási helyül a távoli Macellumot, Kappadókia egy keresztény települését jelölte ki. Itt azonban szárba szökken a korán elvetett mag, miután Kappadókiai Geórgios püspök Iulianus rendelkezésére bocsátotta könyvtárát, amelyben megtalálható volt számos pogány klasszikus szerző műve.⁶ A későbbi császár itt kezdett megismerkedni a pogány rétorok és filozófusok írásaival, amint erre későbbi leveleiben (Ep. 106 és Ep. 107) emlékezett.⁷ Miután Constantius örökös nélkül maradt, kénytelen volt Gallust utódjául kinevezni, ennek következtében 351-ben Iulianus is viszonylagos szabadságot élvezhetett, s elindulhatott kis-ázsiai útjára, ahol először Aidesios újplatonista körével került kapcsolatba, majd innen a filozófus Maximos ephesosi iskolájába ment, akinek működése során az istenek befolyásolására irányuló *theurgia* – természetfeletti lények megidézése és szolgálatra kényszerítése a mágia segítségével – kiemelten fontos szerepet kapott.⁸ Iulianus azonban nem élvezhette sokáig Maximos társaságát, mert ismét Konstantinápolyba és Nikomédiába rendelték, ahol keresztény oktatásban részesült, Nikokléstől és Hekéboliosztól retorikát tanult, Aëtios pedig II. Constantius parancsára kimondottan keresztény hitének erősítésében igyekezett részt venni. Iulianus ebben az időben megszerezte a neves antiochiai szónok, Libanios előadásainak jegyzeteit, mert nyilvánosan nem látogathatta óráit. Ekkor azonban Eusebia császárné közbenjárására megkapta az engedélyt, hogy az ókor egyik legkiválóbb oktatási fellegrájában, az athéni Akadémián tanulhasson.⁹ A fentiekben láthattuk, hogy Iulianus az antik iskolázatásnak megfelelő háromosztatú oktatási rend szerint tanult grammatikát, retorikát és filozófiát; váratlanul érte a hír, hogy Milánóba kell távoznia, miután II. Constantius Iulianus féltestvé-

⁵ Mardonios mintegy a családot pótolta Iulianus számára, ahogyan ezt Polymnia Athanassiadi-Fowden remek monográfiájában is olvashatjuk: „When Julian was entrusted to his care, Mardonius infected his pupil with this enthusiasm, while for his part Julian showed an absolute trust in his new master who, at that moment, was the only person capable of reproducing for the orphan something of the atmosphere of home life.” Polymnia Athanassiadi-Fowden: *Julian and Hellenism. An Intellectual Biography*, Oxford, Clarendon Press, 1981, 15. További szakirodalom: Bidez: *Julian*, 25–29; Klaus Rosen: *Kaiser Julian auf dem Weg von Christentum zum Heidentum*, *Jahrbuch für Antike*, vol. XL, 1997, 126–146.

⁶ Macellumra vonatkozóan tbk.: Anne Hadjinikolau: *Macellum, lieu d'exil de L'empereur Julien*, *Byzantion*, vol. XXI, 1951, 15–22; André-Jean Festugière: *Julien à Macellum*, *Journal of Roman Studies*, vol. XLVII, 1957, 53–58; Bidez: *Julian*, 29–47.

⁷ Joseph Bidez (ed.): *L'Empereur Julien: Œuvres complètes. Lettres et fragments*, 1/2, Paris, Les Belles Lettres, 1972.

⁸ A kis-ázsiai újplatonistákról: Karl Prächter: *Richtungen und Schulen im Neuplatonismus*, in Karl und Heinrich Dörrie (Hrsg.): *Kleine Schriften*, Hildesheim – New York, Olms, 1973, 165–216; Bidez: *Julian*, 76–93.

⁹ Bidez: *Julian*, 101–131.

rét, Gallust elítélte és kivégeztette, itt az uralkodó *caesarrá*, azaz utódjává tette.¹⁰ Az ifjú fájo szívvel hagyta el az igazi hazájának tekintett Hellast. Útközben azonban felkereste az akkoriban még kultuszhelyként látogatható Iliont, ismertebb nevén Tróját, hogy lerója tiszteletét nagyra becsült hősei, Achilleus és Hektór előtt, erről az élményről egy felettébb érdekes levelében számolt be (Ep. 79).¹¹

Constantius döntését, a kinevezést Iulianus meglehetősen félelmek közepette fogadta. Eusebeia császárnéhoz írott dicsőítő beszédében, amelyben az athéni tanulmányúrtól hálálkodott, így emlékezett vissza minderre: „Úgy éreztem magam, mint az, aki nem ért a harci szekér irányításához és nincs is kedve hozzá, mégis arra kényszerítik, hogy egy nemes és rátermett kocsihajtó szekerét hajtsa.” (Or. II, 122A)

Ammianus beszámolója szerint miután Constantius tájékoztatta a galliai katonákat Iulianus kinevezéséről, s amikor a császár a jelölt vállára terítette a bíborpalástot, ő az *Ilias* egy helyét idézte: „bíborszínű halál s a komor végzet letiporta” (Amm. Marc. 15.8.17=Hom. Il. 5,83), azaz számára a *caesari* titulus inkább végzetét jelenti majd, semmint a nagyszerű jövőt.

Gallia meglehetősen nehéz terepnek bizonyult, különösen egy tapasztalatlan ifjú számára, hiszen Iulianus ekkor még csupán 23-24 éves lehetett. Nyugaton két *usurpator*tal is le kellett számolnia Constantiusnak: az egyik Magnentius, aki 351-ben lépett fel trónkövetelőként, s még 353-ban is súlyos gondokat okozott, a másik Silvanus, ő 355-ben Galliában közel egy hónapig bitorolta a trónt.¹² Mindez Iulianust is érintette, mivel az uralkodó a gall hadjárat vezetését bízta az akkoriban katonai téren teljes mértékben képzetlen ifjúra, aki eleinte fővezé-reire támaszkodva háborúzott, mindazonáltal hamarosan elsajátította a hadvezetés tudományát és gyakorlatát, sőt kiválóan helytállt.

360-ban keletkezett athéniakhoz szóló politikai iratában arról számol be, hogy meglehetősen korlátozott a II. Constantius részéről számára biztosított autoritása (Ep. Ath. 277D–278B), mindezek ellenére mégis jelentős eredményeket ért el (280CD). A 356-os kölni, majd a 357-es strasbourgi győzelem után több városban helyreállította a megnyirbált római tekintélyt (Amm. Marc. 16.2; 16.11–12). A barbárok kiűzése után, 358-ban sikeresen vette fel a harcot az alamannok, a saliusok és a chamuviusok ellen (Amm. Marc. 17.1–2; 8; 10), ráadásul a barbár Chnodomarius királyt is elfogta (Ep. Ath. 279BC). Elérte, hogy ismét római hajók

¹⁰ Bidez: *Julian*, 132 skk.

¹¹ Egy bizonyos Pégasios idegenvezető állt Iulianus rendelkezésére, aki keresztény létére a pogány istenek és hősök előtt is leróta tiszteletét – ahogyan erről a császárjelölt is megemlékezett. A kultuszhelyen Hektór, Achilleus és Athéné emlékműve nagy hatást gyakoroltak az ifjúra. Bidez: *Lettres*, 85–87.

¹² Adrian Murdoch: *Az utolsó pogány. Hitehagyott Julianus és az ókori világ halála*, Budapest, Hajja, 2007, 45–46.

szeljük a Rajna vizét, s a biztonságos hajózásért nem kellett adózni a barbároknak. Míg II. Constantius pénzzel igyekezett biztosítani a rómaiak számára a szabad mozgásteret, addig ő felvette a harcot (Ep.Ath. 279D–280B). Iulianust hősként ünnepelték (Amm. 16.11–12), jóllehet nemegyszer kellett saját táborán belül *praefectus praetorió*jával szemben is védekeznie (Amm. 17.3.2–5). Ammianus egyrészt gyors cselekvőkészségét dicsérte (16.2.5; 18.8.1–2), másrészt tábori életmódját, ami semmiben sem különbözött bajtársaiétól (16.5.3 és 16.5.5); külön kiemelte személyes parancsnokságát (16.12.29) és azt, hogy miként bátorította katonáit (16.12.41 és 17.1.2); erről a negyedik századi neves rétor, Libanios is elismerően nyilatkozott (Or. XVIII, 45). Jóllehet Iulianus sikereiben természetesen a tapasztalt katonai parancsnokoknak, mint például a lovassági parancsnoknak (*magister equitum*), Severusnak is nagy szerepe volt (Amm. 16.11.1), olyannyira, hogy valószínűleg a 357-es és 358-as győzelmek is nekik voltak köszönhetőek.

Hivatalosan ebben az időben, valószínűleg 356–357 telén, első beszédében mondott köszönetet II. Constantiusnak kinevezéséért (Or. I), s ekkortájt fogalmazta meg Eusebia dicséretét (Or. II). 358-ban keletkezett még egy Constantiushoz szóló *panegyrikos* (Or. III.), amelyben azonban Iulianus burkolt mitológiai utalásaival Constantiust kritizálta.¹³ 359-ben fájó szívvel vett búcsút hú barátjától és kiváló tanácsadójától, a gall származású Salustiostól, akit a sikereire féltékeny császár távolított el környezetéből.¹⁴ Jóllehet csupán a sorok között figyelmesen olvasó érzékelheti, hogy Iulianus a fentiekben említett Constantius-dicséretben (Or. III) fájdalomnak is hangot adott, nem így a Salustioshoz írott vigasztalásban, ahol nyíltan tette ezt (Or. IV).

360 tavaszán *Lutetiá*ban, a mai Párizsban a *caesart* katonái immár másodjára kiáltották ki *augustusszá*, amit ő ez alkalommal el is fogadott, a történekről pedig levélben (Ep. 17) tájékoztatta II. Constantiust.¹⁵ Ezzel egy időben a számos életrajzi elemet tartalmazó athéniakhoz írott beszédében (Or. V) egyszersmind politikai programját is megfogalmazta,¹⁶ s ezek után seregével Constantius ellen vonult. Az összecsapásra azonban nem került sor, mert időközben elhunyt a törvényes császár. Iulianus 361. december 11-én ünnepélyes keretek között vonult

¹³ Joseph Bidez: *L'Empereur Julien: Œuvres complètes. Discours de Julien César*, I/1, Paris, Les Belles Lettres, 1932.

¹⁴ Bidez: *Julian*, 180–182; Glen Warren Bowersock: *Julian the Apostate*, Cambridge – Massachusetts, Harvard University Press, 1972, 44.

¹⁵ Iulianus maga is leírta, hogy álmában az állam védőszelleme (*Genius Publicus*) jelent meg előtte: Or. V, 284C–286D. A történetről a kései ókor nagyszerű történetírója, Ammianus Marcellinus is beszámolt: 20.4.9–11. Jelen esetben Iulianusnak a császárságról alkotott theokratikus elképzeléséről van szó. Athanassiadi-Fowden: *Julian*, 74–75.

¹⁶ Nem csupán az athéniakhoz, hanem a korinthosiakhoz és a lakedaimóniakhoz is írt hasonló levelet. Bidez: *Discours*, 212.

be Konstantinápolyba, a keleti birodalomrész fővárosába, s még a palást felöltése előtt keletkezett az az írás, amelyben többek kinyilvánította, hogy Marcus Aurelius követője kíván lenni (Or. VI, 253AB). A beszéd címzettje a keresztények által is nagyra becsült, kiváló kortárs szónok, Themistios volt (Or. VI).

Iulianus Apostata az egyetlen római császár, aki bőséges levelezést hagyott az utókorra, amely tartalmát tekintve rendkívül változatos. A többségében hiteles *epistolák* külön kötetet tesznek ki a szövegkiadásokban, s négy csoportba sorolhatóak.¹⁷ E galliai tartózkodásának emléke a császár levelezésében fennmaradt néhány galliai levél, amelyek a 355–361 közötti időszak eseményeit írják le, ezek 357–361 között keletkeztek, a 355–357 közötti évekből nem maradtak fenn levelek, így az első csoportot az ún. galliai levelek teszik ki, amelyek Bidez felosztása szerint a négytől tizenkilencig számozott írások. A második egységbe a 361 és 362 között keletkezett illyriai és konstantinápolyi levelek tartoznak, húsztól hetvenötig terjedő számozással. A kis-ázsiai levelek alkotják a harmadik csoportot, a 362 júniusa és júliusa között keletkezett, mintegy bő hat hét levelezését (Ep. 78 – Ep. 81). A sort a 362 júliusa – 363 márciusa közötti időkből a császár Antiochiából írott levelei (Ep. 82 – Ep. 136) zárják. Mindezt kiegészíti néhány bizonytalan datálású *epistolé* (Ep. 152 – Ep. 157), valamint a Bidez-kiadásban a versek és töredékek csoportja (Ep. 161 – Ep. 178), továbbá a Pseudo-Iulianus-i levelek (Ep. 198 – Ep. 201) és a Iamblichoshoz írott levelek (Ep. 190 – Ep. 197), ugyancsak bizonytalan eredettel. A levél*corpus* témáját illetően igen sokszínű: vallási, művelődéstörténeti és birodalomszervezési kérdéseket is tárgyalt a szerző. Iulianus sokszor beszédes, őszinte hangvétellel, ugyanakkor retorikai műveltségéről tanúbizonyságot téve mutatkozik meg.¹⁸ Számos idézet, allúzió tarkítja ezeket az írásműveket, Iulianus sokszor forrását is elárulja.

A korábbiakban Iulianus oktatáspolitikáját a 362. június 17-én kiadott „rétori edictum”-ként elhíresült *De professoribus* címet viselő latin nyelvű rendelet, a *Codex Theodosianus* (XIII,3,5) és a *Codex Iustinianus* (X,53,7), valamint az ezt kiegészítő egyedülálló görög nyelvű levél (Ep. 61) alapján tárgyaltuk.¹⁹ A császár 61. levelét rendelete mellékleteként döntése magyarázatául fogalmazta meg.²⁰

¹⁷ Bidez: *Lettres*, 1972; újabb kiadása: Pierre-Emmanuel Dauzat (ed.): *Julien. Lettres*, Paris, Les Belles Lettres, 2008. Olasz bilingvis, nemrégiben megjelent kiadása: Maria Carmen De Vita (ed.): *Giuliano Imperatore. Lettere e discorsi*, Il pensiero Occidentale, Testo greco a fonte, Milano, Bompiani, 2022.

¹⁸ Bidez: *Lettres*, 1–5.

¹⁹ Csízy Katalin: Iulianus Apostata levelei, in Kincses Mária Katalin (szerk.): *A levél mint történeti forrás*, Budapest, KRE–L’Harmattan, 2022, 25–35.

²⁰ A latin nyelvű szöveget a Bidez-kiadásban is olvashatjuk: „*Magistros studiorum doctoresque excellere oportet moribus primum, deinde facundia. Sed quia singulis civitatibus adesse ipse non possum, iubeo quisque (quisquis Iust.) docere vult, non repente nec temere prosiliat ad*

Jelen írásban a galliai évekhez kapcsolható 8. levelet (Bidez) fogjuk tüzetesebben vizsgálni. Mivel a levél meglehetősen rövid, ezért érdemes a teljes írást bemutatni. Az írásmű apropóját az adta, hogy a két címzett, Eumenios és Pharianos felajánlotta szolgálatait a *caesarnak*; válaszában Iulianus arra inti őket, hogy ne kívánják a számos nehézséggel járó praktikus életformát, inkább maradjanak meg a filozófusok teoretikus életmódja mellett.

Iulianus levelében egyszersmind panaszainak is hangot ad, amennyiben megfogalmazza, hogy a provinciális gall területen valójában elbarbárosodik, mintha nem csupán a címzettekhez szólna, hanem önmaga számára tudatosítaná, hogy milyen lélekölő az a feladat, amelyet most végre kell hajtania. Gondoljunk csak bele: immár negyedik éve és három hónapja – amint azt a levélben is megfogalmazza – teljesít szolgálatot a nyugati tartományban, s mint a fentiekben láthattuk, kiváló barátjától, hű tanácsadójától, Salustiosztól is megfosztotta őt az uralkodó.²¹

Emeljük ki külön azt a szakaszt, ami az ókori elméleti képzéshez kapcsolódik:

„Ne vessétek meg a beszédgyakorlatokat, ne hanyagoljátok el a retorikát s a költészettel való foglalatосkodást! Legyen még nagyobb gondotok a matematikai tudományokra, és minden erőfeszítésetek célja legyen Aristotelés és Platón tanainak elsajátítása! Ezen dolgozzatok, ez legyen az alap, a talapzat, az építmény, a tető! Minden más mellékes, nagyobb szorgalommal foglalkozzatok ezekkel, mint mások a tényleges teendőikkel!”²²

hoc munus, sed iudicio ordinis probatus decretum curialium mereatur, optimorum conspirante consensu. Hoc enim decretum ad me tractandum referetur, ut alteriore quodam honore nostro iudicio studiis civitatum accedat.” Az ezt kiegészítő 61. levél (Bidez-féle számozás szerint) magyarázataát lásd alább. Bidez: *Julian*, 72.

²¹ Iulian. Ep. 8 (Gallia, 358–359): „Ha bárki meggyőződött benneteket, hogy van olyan, ami kelleme-sebb és hasznosabb az embernek, mint ha ráérvősen és gondtalanul filozofálhat, akkor az magát is becsapta és benneteket is megtéveszt: ha még maradt bennetek a régi lelkesedésből, és nem hunyt ki belőletek, mint fellobbanó láng, akkor bizony boldognak tekintek titeket. Lám már négy éve s majdnem még három hónapja, hogy elváltunk egymástól! Öröm lenne, ha megláthat-nám, mennyit haladtatok előre ez alatt az idő alatt. Ami engem illet: csoda, hogy egyáltalán még beszélek görögül, annyira barbárrá tett ez a vidék. Ne vessétek meg a beszédgyakorlatokat, ne hanyagoljátok el a retorikát s a költészettel való foglalatосkodást! Legyen még nagyobb gondotok a matematikai tudományokra, és minden erőfeszítésetek célja legyen Aristotelés és Platón tanai-nak elsajátítása! Ezen dolgozzatok, ez legyen az alap, a talapzat, az építmény, a tető! Minden más mellékes, nagyobb szorgalommal foglalkozzatok ezekkel, mint mások a tényleges teendőikkel! Az isteni Igazságosság nevében tanácsolom mindezt nektek, kiket testvéremként szeretek, hiszen tanuló társaim és igen jó barátaim lettetek. Ha megfogadjátok szavam, még jobban foglak szeretni titeket, de ha azt látom, hogy nem hallgattok rám, szomorú leszek. Arról pedig, hogy az örökös bánat hová vezet, a kedvezőbb előjelek érdekében inkább nem beszélek.” (Saját fordítás – Cs. K.)

²² Ep. 8, 441CD: *Μη καταφρονείτε τῶν λογιδίων, μηδὲ ἀμελεῖτε ῥητορικῆς μηδὲ τοῦ ποιήμασιν ὀμιλεῖν-ἔστω δὲ καὶ τῶν μαθημάτων ἐπιμέλεια πλείων, ὃ δὲ πᾶς πόνος τῶν Ἀριστοτέλους καὶ Πλάτωνος δογμάτων ἐπιστήμη. Τοῦτο ἔργον ἔστω· τοῦτο κρηπίς, θεμέλιος, οἰκοδομία, στέγη· τᾶλλα δὲ πάρεργα, μετὰ μειζονος σπουδῆς παρ’ ὑμῶν ἐπιτελούμενα ἢ παρὰ τισὶ τὰ ἀληθῶς ἔργα.*

Tekintsük most végig a kiemelt szakaszt, amelyben a ház jelenik meg az elméleti tudományok metaforájaként. A korábbiakban Otmar Schissel rövid, ámde értékes tanulmányában magyarázta a levélben szereplő szimbolikát, interpretációnk kiindulópontját a cikk adja.²³ Iulianus egyébiránt az újplatonista filozófia egy meglehetősen kedvelt metaforáját alkalmazta, ami gyakorlatilag kézzelfogható kép segítségével juttatta kifejezésre, hogy a teória elsajátítása milyen szinteken történt az ókorban. A képzés alapvetően háromsztatú volt: grammatikai, retorikai és filozófiai, így e szöveghelyen nem csupán e három szintről van szó, hanem egy négyes felosztásról, ami a propedeutikus tudományokon túlmutat, s a képzés betetőzésének (στέγη) a peripatetikus és az akadémiai filozófiát tekinti.

Érdemes röviden a fentiek segítségével végighaladni az egyes szinteken:

A **κρηπίς** – a tulajdonképpeni földbe ásott alap – Iulianus megfogalmazásában a beszédgyakorlat (Μὴ καταφρονεῖτε τῶν λογιδίων), vagyis aminek tárgya a *logos*. Ennek megfelelően az első képzési szinttel, a grammatikával azonosítható. Az *alappozat* érzékletes képe a négy egység tekintetében a mélyre ásott, jól megvetett alapokat jelenti, ami nélkül az ezt követő szintek sem épülhetnek fel, hiszen a rossz alapokra épített ház összeomlik.²⁴ Elgondolkodtató, hogy a Iulianus által ismert és nagyra becsült újplatonista szerző, Porphyrios Markellához írott levelében a *philanthrópia* az *eusebeia* alapjaként (ugyancsak *krépis*) jelenik meg. Porphyrios is a műveltségről, képzettségről szól e művében, s itt is az épület-szimbolikával találkozhatunk (PM 35,17).

A **θεμέλιος** – alapkő, avagy talapzat – Iulianusnál a retorikai képzés és a költészet (μηδὲ ἀμελεῖτε ῥητορικῆς μηδὲ τοῦ ποιήμασιν ὀμιλεῖν), vagyis az oktatási rendszer tekintetében is a második szintet képviselő retorika, ami egyfajta technikai tudás, ugyanakkor – mint látjuk – a költészetet, a költészet szeretetét vagy akár magát a verselést is jelenthette. Ez a *themelios* immár nem a földbe vájva létezik, hanem a jól megásott alapokra helyezett követ, illetve köveket jelenti, aminek látható eredménye van.

Az **οικοδομία** – az építmény – Iulianusnál a *mathémata* (ἔστω δὲ καὶ τῶν μαθημάτων ἐπιμέλεια πλείων), vagyis azok a matematikai tudományok, amelyek nem csupán a racionális tudást biztosítják, hanem elvezetnek a teológiai interpretációkhoz, amennyiben a korabeli elgondolás szerint a matematika az isteni szféra logikai úton történő bizonyítását eredményezte.²⁵ A ház azt a biztos tudást

²³ Otmar Schissel: Kaiser Julians Schulbildung, *Klio*, 1930/23, 326–328.

²⁴ Vö. Iulianus keresztény felügyelet alatt álló gyermekeiben szentélyt igyekezett építeni, de ez leomlott, amit a keresztény egyházírók előszeretettel hasonlítottak Káin és Ábel áldozatához. Greg. Naz. Or. IV, 24–25; Sóz. 5, 2, 11–14; Theod. 3, 2.

²⁵ Maróth Miklós: *A görög filozófia története*, Piliscsaba, PPKE BTK, 2002, 30 skk.; Csízy Katalin: Die Definition der Philosophie in den Werken von Julian dem Abtrünnigen, *AAnt. Hung.*, vol. XLVII, 2007/4, 421–431.

szimbolizálja, ami a műveltség felső fokát jelentette, s a világra vonatkozó ismeretek keretét adta.

A **στέγη** – a tető – Iulianusnál a filozófia, ami nem más, mint Aristotelés és Platón tanításainak foglalata (ὁ δὲ πᾶς πόνοσ τῶν Ἀριστοτέλους καὶ Πλάτωνος δογματῶν ἐπιστήμη). Szó szerint *epistémé* – tudás, ismeret, minden tudományok betetőzése, ami csúcsként az ég felé nyúlik, kilépve az érzékelhető világ szűk kereteiből, az ég felé emelve a transzcendencia lépcsője is egyúttal.

A fentiekben bemutatott szintek a Cicero korára már kitapintható hét szabad művészetnek megfelelő oktatási rendet tükrözik, miszerint a *krépis* és a *themelios* a három logikai, *logos* szerint való tárgyra utal, vagyis a *triviumot* képviseli, míg az *oikodomia* és a *stegé* a matematikai tudományokat, azaz a *quadriviumot* szimbolizálják.²⁶ A *septem artes liberales* egységes oktatási rendje így már a negyedik században kimutatható, ami a császárjelölt szerint is az enciklopédikus műveltség fontos tényezője, ezért inti egykori iskolatársait e tudományokkal való foglalatосkodásra. Jean Bouffartigue, Iulianus kiváló elemzője felhívja a figyelmet arra, hogy a *logosra* vonatkozó tanulmányok egyúttal az igazság ismeretét eredményezik,²⁷ továbbá rámutat, hogy a tudományos képzés a matematikai tanulmányok nélkül elképzelhetetlen.²⁸ A klasszika-filológus megállapítja azt is, hogy Iulianus valójában már ismerte a *septem artes liberales* rendszerét, amit egyfajta propedeutikus tanulmánynak tekinthetünk,²⁹ ugyanakkor Aristotelés tanulmányozása hatékony bevezetést nyújthat a beavatáshoz is.³⁰

Az újplatonisták körében kedvelt és Iulianusnál is megjelenő épület-/ház-metaphora ugyanakkor összefüggésbe hozható a lélek emelkedésének fokozataival, ami az újplatonista erénykánonban *expressis verbis* első ízben Porphyriosnál jelenik meg. Ez az erénylépcső: *scala virtutis*, amelyben a lélek tökéletesedése négy fokozaton keresztül valósulhat meg: 1. a politikai erények (αἱ ἀρεταὶ τοῦ πολιτικοῦ – *virtutes politicae*), 2. a tisztító erények (καθαρτικαὶ ἀρεταὶ ἢ θεωρητικαὶ – *virtutes purgatoriae*), 3. a lélekben megtisztultak (αἱ ἀρεταὶ τοῦ τελείου θεωρητικοῦ καὶ ἤδη θεατοῦ – animi iam purgati) és 4. a paradigmatis erények (αἱ ἀρεταὶ τοῦ νοῦ καθ' ὃ νοῦς καὶ ἀπὸ ψυχῆς καθαρὸς / παραδειγματικαὶ ἀρεταὶ – *exemplares*) szintjén.³¹

²⁶ Schissel: Kaiser, 326–328.

²⁷ Jean Bouffartigue: *L'empereur Julien et la culture de son temps*, Paris, Brepols, 1992, 629.

²⁸ Bouffartigue: *L'Empereur*, 580, továbbá erre vonatkozóan: Leonid Zhmud: Plato as „Architect of Science”, *Phronesis*, vol. 43, 1998, 211–244.

²⁹ Bouffartigue: *L'Empereur*, 507.

³⁰ Uo., 561.

³¹ Erich Lamberz (ed.): *Porphyrii Sententiae ad intelligibilia ducentes*, Leipzig, Teubner, 1975. Plótiniosnál erre vonatkozóan: Plot. Enn. I 2; II 13–26; III 22–31; VI 23–27; VII 10–12, 19–28. Dominic J. O'Meara: *Platonopolis. Platonic Political Philosophy in Late Antiquity*, Oxford – New York, Clarendon Press, 2003, 40 skk. Itt szükséges megjegyeznünk, hogy míg Porphyrios

A plótinosi alapokon nyugvó *scala* a késő ókor filozófiai képzésében kitüntetett szerepet játszott. Ezt a feltételezést látszik erősíteni a korban közel álló Macrobiusnak a Cicero *Államában* olvasható Scipio álmához írott kommentárja, ahol a szerző részletesen bemutatja e négy erényszintet.³² Feltételezésünk szerint ezeket az erényszinteket akár a tudományos előmenetel szimbólumaiként is felfoghatjuk, ami valójában a lélek megistenülésének folyamata (*imitatio dei*), s megfeleltethetjük a *trivium* és a *quadrivium* Iulianusnál szereplő négy lépcsőjének: az alap, a talapzat, az építmény és a tető fokozatainak. A vallástörténeti konnotáció bizonyossága lehet, hogy Iulianus a *dogma* kifejezést használja Aristotelés és Plátón tanaira vonatkozóan.

A fentiek tekintetében megállapíthatjuk, hogy az antik oktatási szisztéma Iulianus 8. levelében tükröződő képe, vagyis a képzés lépcsős, egymásra épülő rendje párhuzamba állítható az általa propagált újplatonista filozófia erénytanának lépcsőzetes rendszerével, azzal a *scala virtutisszal*, amely ugyancsak a lélek tökéletesítésére irányult, s e tekintetben a tudományok valójában az erények iskoláját képviselik. Iulianus galliai tartózkodása idején a szabad tudományoktól távol, azokat hiányolva fogalmazta meg egykori athéni tanuló társaihoz, Eumenioshoz és Pharianoshoz szóló levelét, rámutatva a kontemplatív életforma kívánatos és magasztos előnyeire.

IRODALOMJEGYZÉK

- ATHANASSIADI-FOWDEN, Polymnia: *Julian and Hellenism. An Intellectual Biography*, Oxford, Clarendon Press, 1981.
- BIDEZ, Joseph: *L'Empereur Julien: Œuvres complètes. Discours de Julien César*, I/1, Paris, Les Belles Lettres, 1932.
- BIDEZ, Joseph: *Julian der Abtrünnige*, München, Georg D. W. Callwey, 1940.
- BIDEZ, Joseph (ed.): *L'Empereur Julien: Œuvres complètes. Lettres et fragments*, I/2, Paris, Les Belles Lettres, 1972.

négy erényszintet különböztet meg, addig Iamblichosnál hét fokozat jelenik meg, de ezek csupán Marinos *Vita Procli* (2,32–50) című munkája alapján kikövetkeztetett erényszintek. Gregor Staab: *Pythagoras in der spätantike. Studien zu De Vita Pythagorica des Iamblichos von Chalkis*, München – Leipzig, De Gruyter, 2002, 167. Szent Ágoston ugyancsak hét fokozatról ír. Vö. De quant. an. 33,70–76; Dominic J. O'Meara: *Pythagoras Revived. Mathematics and Philosophy in Late Antiquity*, Oxford, Clarendon Press, 1989; Tóth Orsolya: *Macrobius és a sarkalatos erények*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012, 48–51; Csízy Katalin: *Az ideális vezető politikus alakja a görög-római hagyományban*, KRE–L'Harmattan, Budapest, 2018, 143.

³² Macrobius. *Comm. ad somn. I*, 8, 5–12. James Willis (ed.): *Macrobius: Commentarii in Somnium Scipionis*, Leipzig, Teubner, 1970.

- BOUFFARTIGUE, Jean: *L'empereur Julien et la culture de son temps*, Paris, Institut d'Études Augustiniennes, 1992
- BOWERSOCK, Glen Warren: *Julian the Apostate*, Cambridge–Massachusetts, Harvard University Press, 1978.
- CSÍZY Katalin: Die Definition der Philosophie in den Werken von Julian dem Abtrünnigen, *AAnt. Hung.*, vol. XLVII, 2007/4, 421–431.
- CSÍZY Katalin: *Az ideális vezető politikus alakja a görög-római hagyományban*, Budapest, KRE–L'Harmattan, 2018.
- CSÍZY Katalin: Iulianus Apostata levelei, in Kincses Mária Katalin (szerk.): *A levél mint történeti forrás*, Budapest, KRE–L'Harmattan, 2022, 25–35.
- DAUZAT, Pierre-Emmanuel (ed.): *Julien. Lettres*, Paris, Les Belles Lettres, 2008.
- DE VITA, Maria Carmen (ed.): *Giuliano Imperatore. Lettere e discorsi*, Il pensiero Occidentale, Testo greco a fonte, Milano, Bompiani, 2022.
- FESTUGIÈRE, André-Jean: Julien à Macellum, *Journal of Roman Studies*, vol. XLVII, 1957, 53–58.
- HADJINIKOLAU, Anne: Macellum, lieu d'exil de L'empereur Julien, *Byzantion*, vol. XXI, 1951, 15–22.
- HUNT, David: Julian and Marcus Aurelius, in Doreen Innes – Harry M. Hine – Christopher Pelling (eds.): *Ethics and Rhetoric. Classical Essays for Donald Russel on his Seventy-Fifth Birthday*, Oxford, Clarendon Press, 1995, 287–298.
- KOCSISNÉ CSÍZY Katalin: Hélios szerepe és azonosítása Iulianus Hérakleios ellen írott beszédekben (Or. VII.), *Ant.Tan.*, XLIV. évf., 2000, 223–228.
- KOCSISNÉ CSÍZY Katalin: *Proverbiумok és proverbiális kifejezések Iulianus Apostata beszédeiben*, Piliscsaba, PPKE BTK, 2006.
- LAMBERZ, Erich (ed.): *Porphirii Sententiae ad intelligibilia ducentes*, Leipzig, Teubner, 1975.
- MARÓTH Miklós: *A görög filozófia története*, Piliscsaba, PPKE BTK, 2002.
- MURDOCH, Adrian: *Az utolsó pogány – Hitehagyott Julianus és az ókori világ halála*, Budapest, Hajja, 2007.
- O'MEARA, Dominic J.: *Pythagoras Revived. Mathematics and Philosophy in Late Antiquity*, Oxford, Clarendon Press, 1989.
- O'MEARA, Dominic J.: *Platonopolis. Platonic Political Philosophy in Late Antiquity*, Oxford – New York, Clarendon Press, 2003.
- PRAECHTER, Karl: Richtungen und Schulen im Neuplatonismus, in Karl Praechter: *Kleine Schriften*, Hildesheim – New York, Olms, 1973, 165–216.
- ROCHEFORT, Gabriel (ed.): *L'empereur Julien: Œuvres complètes. Discours de Julien Empereur*, II/1, Paris, Les Belles Lettres, 1963.
- ROSEN, Klaus: Kaiser Julian auf dem Weg von Christentum zum Heidentum, *Jahrbuch für Antike*, vol. XL, 1997, 126–146.
- SCHISSEL, Otmar: Kaiser Julians Schulbildung, *Klio*, 1930/23, 326–328.

- STAAB, Gregor: *Pythagoras in der spätantike. Studien zu De Vita Pythagorica des Iamblichos von Chalkis*, München–Leipzig, De Gruyter, 2002.
- TÓTH Anna Judit: Az újplatonikus filozófia mint a pogány-keresztény szinkretizmus eszköze, *Vallástudományi Szemle*, XI. évf., 2015/3–4, 46–55.
- TÓTH Orsolya: *Macrobius és a sarkalatos erények*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012.
- WILLIS, James (ed.): *Macrobius: Commentarii in Somnium Scipionis*, Leipzig, Teubner, 1970.
- WOJACZEK, Günter: Die Heliosweihe des Kaisers Julian. Ein initiatorischer Text des Neuplatonismus, *WüJbb*, NF XVIII, 1992, 207–235.
- ZHMUD, Leonid: Plato as „Architect of Science”, *Phronesis*, vol. 43, 1998, 211–244.

PROTESTÁNS VÁLASZKÍSÉRLETEK A KELET-KÖZÉP-EURÓPAI SEBZETT KOLLEKTÍV IDENTITÁS GYÓGYÍTÁSÁRA

—◀▶—
DOMINIÁK ZSOLT

BEVEZETÉS

Önmagunk és kisebb-nagyobb közösségeink megértése szempontjából különös figyelmet érdemel az a környezet, amelyben élünk. A 20. század második felében a teológiában és a társadalomtudományokban egyaránt megerősödött a kontextualitás gondolata, mint a minket meghatározó közeg fel- és elismerése. Ennek folyományaként születtek többek között a felszabadítási, feminista és fekete teológiák a tengerentúlon, érzékenyen reagálva az adott korszak társadalmi kihívásaira.¹ Ezzel párhuzamosan teret nyert a rendszerszemlélet paradigmája is, amely szerint szintén nincs a megfigyelőtől független valóság, a megismerés szempontjából folyamatos kölcsönhatásban vagyunk a minket körülvevő környezettel.² Úgy is mondhatnánk a magunk szempontjából, hogy részei vagyunk a világ történetének, Európa történetének és benne Magyarország történetének.

Tanulmányomban elsőként Máté-Tóth András katolikus teológus, vallásukatató *sebzett kollektív identitás* koncepcióját szeretném ismertetni, mint egy olyan megközelítést, ami különös figyelmet szentel a kelet-közép-európai régió történelmi kontextusának hatására a társadalmi és egyéni identitás formálódásában. A koncepcióval kapcsolatos vizsgálódások kitérnek a vallásosság témájára is, amelyből a sebzettség és a szekuritizáció (biztonságosítás) fogalmait szeretném itt kiemelni. Másodsorban e két fogalom mentén két protestáns teológus munkásságának vázlatos ismertetésére vállalkozom, a témához kapcsolódó hangúlyok kiemelésével, egyfajta válaszkísérletként a sebzett kollektív identitás problematikájára. Egyikük Miroslav Volf, aki a kommunista Jugoszláviában elszenvedett vallatások nyomán fordult a helyes emlékezés és kiengesztelődés témája felé. Másikuk Helmut Weiß, aki erdélyi születésűként 1944-ben kényszerült elmenekülni hazájából, és fogalmazta meg lelkigondozói koncepciójának

¹ Máté-Tóth András: *Sebzett identitás Kelet-Közép-Európában, Koinónia*, 2016/3, 3088.

² Hézser Gábor: *Miért? Rendszerszemlélet és lelkigondozói gyakorlat*, Budapest, Kálvin, 2001, 15.

lényegét, mint a létbizonyosság megerősítését. Reményeim szerint ezek a válaszkísérletek is hozzájárulnak ahhoz a párbeszédhez, ami nemzeti és egyéni identitásunk számára egyaránt gyógyító lehet.

A MINKET MEGHATÁROZÓ VALÓSÁG

A kelet-közép-európai társadalmakat vizsgáló kutatók többnyire olyan elméletek mentén értelmezik az itt zajló folyamatokat, amelyek az ötvenes–hetvenes évek nyugat-európai és észak-amerikai társadalmi miliójében születtek.³ És bár a modernizáció (Talcott Parsons) és a hozzá szorosán kötődő szekularizáció (Peter Berger, Bryan Wilson) paradigmái alapján zajló társadalmelemzések számos jellemzőjét segítik feltárni a magyarországi helyzetnek, mégis mintha rendelkeznének egyfajta „regionális farkasvaksággal”.⁴ E geopolitikai és geokulturális nézőpontot is figyelembe véve ugyanis más értelmezések is lehetségesek. Erre világít rá Máté-Tóth András, amikor a kelet-közép-európai régió legmeghatározóbb vonásaiként többek között a fájdalmat, az elszenvedett történelmi igazságtalanságokat, traumákat, és az ehhez kapcsolódó áldozati szerepet jelöli meg.⁵

Elméletének megértéséhez érdemes Piotr Sztompka gondolatait is megismernünk, aki a *traumatogén társadalmi változások* négy jellegzetességét különbözteti meg. Potenciálisan traumatogén változásnak azt tekintjük, amely egyszerre hirtelen, átfogó, alapvető és váratlan. Az első jellegzetesség tehát a hirtelen bekövetkező és gyors lefolyás, ami sokkos állapotot idéz elő. A második a változás tág és átfogó jellege, ami mindenkire hatással van. A harmadik a változás radikális, mély és alapvető vonása, ami a társadalmi élet és a személyes sors központi kérdéseit érinti. A negyedik a változás váratlansága és az ehhez kapcsolódó hitetlenkedő hangulat.⁶ Ha a kelet-közép-európai régiót és benne Magyarországot ebből a nézőpontból vizsgáljuk, akkor felfedezhetjük ennek markáns vonásait.

³ Máté-Tóth András – Balassa Bernadett: A traumatizált társadalmi tudat dimenziói – adatok a sebzett kollektív identitás elméletéhez, *Szociológiai Szemle*, 2022/2, 58.

⁴ Balassa Bernadett – Gyorgyovich Miklós – Máté-Tóth András: A vallási szekuritizáció és a sebzett kollektív identitás modellje a magyar társadalomban empirikus adatok alapján, *Replika*, 2022/127, 135.

⁵ Máté-Tóth: *Sebzett identitás*, 3089.

⁶ Piotr Sztompka: The Trauma of Social Change: A Case of Postcommunist Societies, in Jeffrey C. Alexander – Ron Eyerman – Bernhard Giesen – Niel J. Smelser – Piotr Sztompka (eds.): *Cultural Trauma and Collective Identity*, Berkeley – Los Angeles – London, University of California Press, 2004, 158–159.

A *traumacentrikus régióértelmezés* előfutáraként tekinthetünk Bibó Istvánra, aki műveiben (*A kelet-európai kisállamok nyomorúsága; Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem*) már az 1940-es években utalt a kisállami-ság és a szenvedés meghatározó voltára a magyar nép életében. Hozzá hasonlóan mások is kiemelt figyelmet fordítottak a tágabb régió értelmezésében többek között a második világháború következményeire és az azt követő veszteségekre, társadalmi átalakulásokra (Stefano Bottoni: *A várva várt Nyugat*, Timothy Snyder: *Véres övezet*).⁷ Ehhez a gondolatmenethez csatlakozik Máté-Tóth András is, aki a régió, és benne Magyarország meghatározó metanarratívájaként a sebzettséget jelöli meg.⁸ A továbbiakban az ő elméletét és annak sarokpontjait szeretném röviden bemutatni.

SEBZETT KOLLEKTÍV IDENTITÁS

Máté-Tóth András a régiót vizsgáló elméletét az alábbi minimalista definícióval határozza meg:

A sebzett kollektív identitás a kollektív öntudat metaforikus konstrukciója – a közép-kelet-európai sajátos tapasztalatok alapján – olyan jelentős elemekkel, mint a traumaközpontú emlékezet, a fenyegetettség érzése és az állandó önrendelkezés megszállott igénye. A sebzett kollektív identitás nem leíró kategória. Ez egy megközelítés a régió sajátos dinamikájának megfelelő megértéséhez. A sebzett kollektív identitás olyan, mint egy ősi kód, amellyel a társadalmi és vallási folyamatok dekódolhatók.⁹

Ennek elsődleges jellemzője a *történelmi sebek*. Azok a kollektív erőszak-tapasztalatok és radikális bevágások, amelyek a 19–20. század magyar történelmét is nagyban meghatározták. A teljesség igénye nélkül: a világháborúk és forradalmak hatásai, az országhatárok változásai, a genocídiumok (népirtások), kényszerintézkedések és radikális társadalmi változások traumái sorolhatók ide.¹⁰

Ehhez szorosan kapcsolódik a régió geopolitikai és geokulturális helyzetéből adódó *köztesség* fogalma. A nyugat és kelet ütközőzónájában lévő területet már a Római Birodalom idejétől kezdve erősen meghatározta az őt körülvevő nagy-

⁷ Máté-Tóth – Balassa: *A traumatizált társadalmi tudat*, 58–59.

⁸ Máté-Tóth András: Sebzett kollektív identitás – autopoietikus szempontok Kelet-Közép-Európa vallási folyamatainak elemzéséhez, in Máté-Tóth András – Povedák Kinga (szerk.): *Hegemoniák szorításában – vallás Kelet-Közép-Európában*, Budapest, Akadémiai, 2023. https://mersz.hu/hivatkozas/m1100hsz_book1. (Letöltés: 2024. március 10.)

⁹ Uő: Sebzett kollektív identitás és vallásértelmezés, *Erdélyi Társadalom*, 20. évf., 2022/1, 16.

¹⁰ Uő: *Sebzett identitás Kelet-Közép-Európában*, 3090–3091.

hatalmak szorítása, a kölcsönös megszállások és az országhatároknak ebből fakadó változásai.¹¹

Mindebből pedig következik egyfajta *áldozati szerep*, az idegen birodalmaktól való félelem, kisebbségi létmód, a beékelődés és átmenetiség állapotának élménye, ami nagyban befolyásolja a régióban élő társadalmak kollektív identitását.¹²

Az elmélet alátámasztására Máté-Tóth és munkatársai több empirikus kutatást is végeztek a témában, melyeknek jelentősebb idevonatkozó felismeréseit a következőkben szeretném ismertetni.

ELMÉLETALKOTÁS AZ EMPIRIKUS ADATOK TÜKRÉBEN

Ahogy a földrajzi egységek és ezek változásai hatással vannak a szélesebb társadalomra, ugyanúgy leképeződnek az egyes emberek lelkében is.¹³ Ebből kifolyólag Máté-Tóth és munkatársai a sebzett kollektív identitás magyarországi meglétét és az arra ható tényezőket,¹⁴ valamint a traumatizált nemzetszemléletből fakadó fenyegetettségérzés és a vallási alapú biztonságkeresés vizsgálatát tűzték ki célul empirikus kutatásaikban.¹⁵

Az általuk készített felmérések alapján elmondható, hogy a magyar társadalomban rendkívül magas a kollektív sebzettség érzését leíró állítással való egyetértés. A sebzettség esélye nagyobb azoknál, akik az ország helyzetét kiszolgáltatottnak látják, hajlamosabbak a tekintélyelvű gondolkodásra, vallásosabbak, fontosnak tartják a történelmi eseményekről való állami megemlékezéseket, illetve vidékiek. Eszerint a sebzett kollektív identitást meghatározza a társadalmi memória, a személyiség, a jóléti várakozások, a vallásosság és a demográfiai tényezők (településtípusok).¹⁶ Emellett az is megállapításra került, hogy a személyes, szubjektív vallásosság a biztonságra való törekvésen keresztül (szekuritizáció) kapcsolódik a sebzett kollektív identitáshoz.¹⁷

Nemzetközi kutatásokra hivatkozva említést érdemel még a témával kapcsolatban a kollektív fenyegetettségre válaszul megjelenő növekvő biztonságigény, az áldozati szereppel járó külső csoportokkal szembeni ellenséges attitűd, biza-

¹¹ Uő: *Sebzett kollektív identitás*, 15–16.

¹² Máté-Tóth András – Szilárdi Réka: Szekuritizáció és vallás Kelet-Közép-Európában, *REGIO*, 2022/1, 32.

¹³ Máté-Tóth: *Sebzett identitás*, 3091.

¹⁴ Máté-Tóth – Balassa: *A traumatizált társadalmi tudat*, 63.

¹⁵ Balassa – Gyorgyovich – Máté-Tóth: *A vallási szekuritizáció*, 139.

¹⁶ Máté-Tóth – Balassa: *A traumatizált társadalmi tudat*, 72–73.

¹⁷ Balassa – Gyorgyovich – Máté-Tóth: *A vallási szekuritizáció*, 145.

lomhiány, csökkent empátia, valamint a kompromisszumra való képtelenség. Ezzel párhuzamosan fennáll annak a veszélye, hogy más, külső csoportok szenvedése megkérdőjeleződik, relativizálódik, sőt, akár a külső csoport potenciális veszélyforrássá válik az áldozati szerepben lévő csoport szemében.¹⁸ A 2016-os Eurobarometer kutatások kapcsán, amelyben 16–30 év között európai fiatalok értékválasztásait vizsgálták, Csepeli György is kiemeli, hogy „a biztonság értéke a közép- és kelet-európaiak számára sokkal fontosabb, mint a nyugat-európaiak esetében. A biztonság mind Közép-Európában, mind Kelet-Európában a legfontosabb érték. A választás nem véletlen, nyilván összefügg azzal, hogy a közép-európaiak és a kelet-európaiak jóval nagyobb bizonytalanságban élnek, mint nyugat-európai polgártársaik.”¹⁹

Máté-Tóth a maga gondolatmenetből két szempontot tart fontosnak kiemelni a társadalomtudomány és a teológia metszéspontján: a *sebzettség* és a *szekuritizáció* fogalmát mint a kelet-közép-európai régió és benne Magyarország társadalmi és valláslélektani lenyomatát plasztikusan megragadó nézőpontokat.

MODERNITÁS HELYETT SEBZETTSÉG, SZEKULARIZÁCIÓ HELYETT SZEKURITIZÁCIÓ

Ahogy arra már fentebb is utaltam – Máté-Tóth gondolatmenetét követve –, az elmúlt két évszázadban végbemenő társadalmi változásokat értelmező elméleteket a legfejlettebb európai és észak-amerikai társadalmakban fogalmazták meg. Ezek egyetemes érvényessége azonban számos viszonylatban megkérdőjelezhető. Az általam vizsgált kelet- és közép-európai régió történelmi tapasztalatainak tükrében hangsúlyosabbá válik a sebzettség mint a társadalmi folyamatokat meghatározó elem.²⁰ A régió történetét és identitását más európai régióktól egyértelműen megkülönbözteti a már fentebb is részletezett okokból következő nem-organikus társadalomfejlődés és a nagy birodalmaknak való kiszolgáltatottság. Ezeket összefoglaló metaforával sebeknek nevezzük. Ezek a sebek jellemzik a terület elsődleges identitását, amelynek szűrőjén keresztül értelmezhető a régióban zajló társadalmi folyamatok.²¹

A szekularizáció alapvetése, hogy minél modernebb egy társadalom, annál kevésbé vallásos. Ez a nézőpont azonban – a modernitás elméletéhez hasonlóan – a társadalmi önmegértés erős leegyszerűsítéséhez vezet. A kelet-közép-európai

¹⁸ Máté-Tóth – Szilárdi: *Szekuritizáció és vallás*, 31–32.

¹⁹ Csepeli György: A vén Európa ifjúsága, *Educatio*, 28. évf., 2019/1, 39.

²⁰ Máté-Tóth: *Sebzett kollektív identitás*, 17.

²¹ Uő: *Sebzett identitás*, 3090–3091.

régió és benne Magyarország szempontjából meghatározó az ontológiai, egzisztenciális és társadalmi biztonság kérdése.²² Amennyiben elfogadjuk, hogy a terület legfőbb jellegzetessége a sebzettség, akkor ebből következik, hogy a sebzett kollektív identitás vallási dimenziója szorosan, sőt, talán elsődlegesen kapcsolódik a folyamatos fenyegetettség tudatához. Ebből kifolyólag pedig azt mondhatjuk, hogy a régióban mind a személyes, mind pedig a közvallás területén a biztonságra való törekvésnek, a szekuritizációnak kiemelt jelentősége van.²³

TEOLÓGIAI KAPCSOLÓPONTOK

Máté-Tóth és munkatársai empirikus vizsgálataik alapján kimutatták, hogy az erőteljesebb sebzett identitással rendelkezők – azaz a magyar társadalom jelentős része – potenciált látnak a vallásban az emberek együttélésének javítására és a társadalmi sebek gyógyítására.²⁴ És bár ennek a kérdésnek a teológiai reflexióját nem dolgozták ki részletesen, mégis két fontos megállapításul szolgáltak, ami minket is tovább vezet a protestáns teológiai válaszok felé.

Elsőként adja magát a teológia nézőpontjából a régió sebeit Jézus Krisztus sebeivel párhuzamba állítani. A keresztyén hagyománynak e centruma, a megsebzett és feltámadt Krisztus, erős spirituális és emocionális kapcsolatot kínál a mindenkori szenvedő emberi közösséggel. A sebeket egyben nem csupán negatív színben tünteti fel, hanem a hit által történő átkeretezéssel emlékeztet a feltámadásra, a gyógyulás lehetőségére is. A keresztyén közösségeket pedig olyan gyógyító közösségekként mutatja be, amik a kiengesztelődést és az együttműködést munkálhatják a szélesebb társadalmi közösségekben.²⁵

A másik fontos gondolat, amit Máté-Tóth a sebzett kollektív identitás gyógyításának kapcsán felvet, a vallás mindannyiunkat feltétlenül érintő valósága. Ehhez Paul Tillich protestáns teológus definícióját hívja segítségül: „Ami abszolút módon érint minket, az független az emberi lét minden véletlenszerű feltételétől. Teljes önmagunk és világunk egyetlen része sincs kizárva belőle.”²⁶ Ebben a meghatározásban a vallás mint összekötő kapocs jelenik meg. Etnikumoktól, államoktól, kulturális különbségektől, határoktól függetlenül. Olyan valóságként értelmezhető, ami átszövi mind az egyén, mind a társadalom életének szövetét,

²² Uő: *Sebzett kollektív identitás*, 18.

²³ Máté-Tóth – Szilárdi: *Szekuritizáció és vallás*, 34.

²⁴ Máté-Tóth – Balassa: *A traumatizált társadalmi tudat*, 69–70.

²⁵ Máté-Tóth: *Sebzett identitás*, 3091–3092.

²⁶ Paul Tillich: *Systematische Theologie*, Band I., Stuttgart, Evangelisches Verlagswerk, 1956, 19.

és össze is fűzi azokat. Olyan közös alap, amelyre a sebek és a szembenállások ellenére is lehet építkezni.²⁷

E két fontos gondolatot részben folytatva ismerkedjünk meg két protestáns teológus munkájával, akik a régió szülötteiként és annak sebeit hordozva dolgozták ki teológiai koncepciójukat.

HELYES EMLÉKEZÉS ÉS KIENGESZTELŐDÉS (MIROSLAV VOLF)

„Minél nagyobb szenvedés éri az embert, az annál mélyebben beépül az identitásába. Ezért olykor hajlamos elsősorban »szenvédőként« tekinteni önmagára, és a körülötte élők is így tekintenek rá.”²⁸ Ennek az állításnak a húsbavágó valóságát tapasztalhatta meg Miroslav Volf horvát származású evangélikus teológus, amikor a kommunista Jugoszláviában 1984-ben a kötelező sorkatonai szolgálata során hónapokon keresztül vattatásoknak volt kitéve. Bűne mindössze annyi volt, hogy egy amerikai állampolgárságú nőt vett feleségül, és Nyugaton tanult teológiát. Ez azonban elég volt ahhoz, hogy az akkori hatalom kémét és rendszerellenes lázadót lásson benne.²⁹ És bár a vattatásoknak katonai szolgálatának befejeztével egyszer és mindenkorra vége szakadt, azok nyomasztó emléke mégis tovább kísérte életét. 1993-ban pedig, amikor a hírhedt szerb csetnikiek már hónapok óta dúlták szülőhazáját, koncentrációs táborokba zártak embereket, nőket erőszakoltak meg, templomokat gyújtottak fel és városokat romboltak le, újult erővel kezdte el foglalkoztatni a kérdés: hogyan ölelhetné át a teljességgel más embert, a gonosz másikat? Hogyan hatna ez a tett emberi és horvát azonosságára? Mivel igazolhatná ölelését? Miből meríthetne hozzá erőt? Tisztaiban volt vele, hogy teológusként sem akaszthatja szögre meggyőződéseit, lázadásait, kétségeit, mint valami kabátot, amikor belép a dolgozószobájába. Ezért inkább úgy döntött, hogy megbirkózik a témával.³⁰

Volf koncepciójának kiindulópontja, hogy múltunk megváltásához nem elég csak emlékezni, hanem meg kell tanulnunk *helyesen emlékezni*. A múlt megváltása számára része annak a nagy történetnek, amelyben Isten meggyógyítja a beteg és megtört világot, annak múltjával, jelenével és jövőjével együtt.³¹ A helyes emlékezés tehát keresztyén szempontból azt jelenti, hogy „elszenvedett sérelmeinkre Krisztus halálának és feltámadásának lencséjén keresztül tekintünk

²⁷ Máté-Tóth András: *Sebzett kollektív identitás – autopoietikus szempontok*, o. n.

²⁸ Miroslav Volf: *Emlékeink gyógyulása*, Budapest, Harmat, 2016, 88.

²⁹ Uo., 9–10.

³⁰ Miroslav Volf: *Ölelés és kirekesztés*, Budapest, Harmat, 2001, 11–12.

³¹ Miroslav Volf: *Emlékeink gyógyulása*, 50.

vissza”.³² Ez pedig maga után vonja azt a gondolatot, hogy Krisztus nem csupán a szenvedők iránti szolidaritásból halt meg, hanem a bántalmazókért is. Hogy a szenvedés és szabadulás párosa mellett az ellenségeskedés és megbékélés kettőse is domináns része megváltó munkájának.³³

Azzal tehát, hogy Isten Jézus Krisztus halálával és feltámadásával befogadja az ellenséges emberiséget az isteni közösségbe, egyben mintát ad arra, hogy az embereknek miként kellene viszonyulniuk egymáshoz. Volf szerint ehhez a bűnbánaton, a megbocsátáson, a magunkban a másiknak való hely megteremtésén és az emlékek gyógyításán keresztül vezet az út. Ez segít elmozdulnunk az áldozati szerepből, a kirekesztésből – hosszú és fáradságos belső munkával – az ölelés felé.³⁴

Ehhez a nehéz és rögzös úthoz az énünk centrumába lépő, önmagát adó szeretet adja az erőt, amelyet Pál apostol így fogalmaz meg: „Krisztussal együtt keresztre vagyok feszítve: többé tehát nem én élek, hanem Krisztus él bennem; azt az életet pedig, amelyet most testben élek, az Isten Fiában való hitben élem, aki szeretett engem, és önmagát adta értem” (Gal 2,20). Ez teszi képessé a szenvedőt arra, hogy a magába zártság helyett újra önmagát adja másokért, és másokat is közel engedjen magához.³⁵ Így jut el Volf az ölelés teológiájához, melynek négy mozzanatát különbözteti meg.

Az első mozzanat: *a karok kitárása*. Ebben kifejeződik a nyitottság és a másik utáni vágy. Hogy önmagamban helyet teremtettem a másiknak, és megengedem, hogy belépjen. Ezzel egyben meghívom őt a kapcsolódásra.

A második mozzanat: *a várakozás*. Egy finoman puhatolózó megnyitás, amely tiszteletben tartja a másik határait. Nem kényszerít, nem manipulál, de viszonzásra vár.

A harmadik mozzanat: *a karok bezárulása*. A kölcsönös kapcsolódás, belépés a másik terébe. Odafigyelve a másik igényeire.

A negyedik mozzanat: *a karok újbóli kitárása*. A másik szabadon engedése és másságának tiszteletben tartása. Egyben lehetőség egy következő ölelésre.³⁶

Ennek célja pedig nem más, mint hogy megtörjük az erőszak körforgását, a szemet szemért, fogat fogért elvét és gyakorlatát. Nem jelenti önmagunk másoknak való passzív kiszolgáltatását, de jelenti az erőszak rendszerének gyökeres bírálatát.³⁷ És talán kollektív sebzettségünk gyógyítását.

³² Uo., 113.

³³ Uo., 125.

³⁴ Miroslav Volf: *Ölelés és kirekesztés*, 112.

³⁵ Uo., 77–79.

³⁶ Uo., 158–162.

³⁷ Uo., 297–298.

A LÉTBIZONYOSSÁG MEGERŐSÍTÉSE (HELMUT WEIß)

Helmut Weiß szintén a saját bőrén tapasztalta meg a régió viszontagságait, amelyre a következőképpen reflektál:

Minden lelkigondozó tudja, hogy mennyire meghatározó a lelkigondozói munkában az egyéni életút. Az érzelmi tapasztalatok és élmények, amelyeket többé vagy kevésbé feldolgozunk és elraktározunk, befolyásolják a kapcsolatainkat, hatással vannak találkozásainkra és meghatározzák spirituális életünket, illetve vallásos meggyőződéseinket... A családom Erdélyből származik. Ott születtem, és onnan kellett 1944-ben anyámmal, illetve nagyszüleimmel elmenekülnünk. Apám, aki ekkor a háborúban volt, csak a háborús fogság után került vissza hozzánk. *A menekülés*, amelyből két korai emlékképem van, *nagyon mélyen hatott rám*. Észak-Bajorországban, Frankföldön egy kis városkában nőttem fel, ahol a helyiek között mindvégig idegeneknek számítottunk.³⁸ (Kiemelések tőlem – D. Zs.)

Személyes története – amely a kelet-közép-európai régió történetébe ágyazódik – segít megérteni számunkra koncepciójának fő hangsúlyait. Számára ugyanis a lelkigondozásnak mint vallásos tevékenységnek a fő feladata a *létbizonyosság megerősítése*. Az életről való bizalom tanulásának (vagy éppen újratanulásának) a folyamata.³⁹

Gondolata hasonlóságot mutat Dietrich Rössler *létbiztonság* fogalmával, aki ennek segítségét, erősítését, megújítását és megalapozását szintén a lelkigondozás hatáskörébe utalja.⁴⁰ Ennek statikusságát azonban Weiß nem találja kielégítőnek. Koncepciója emellett kapcsolódik Paul Tillich *létbátorság* fogalmához is, aki az Istenben gyökerező bizalom szorongást legyőző erejét látja benne.⁴¹ Weiß szintén ezt a bizalmat hangsúlyozza, kiemelve annak folyamatjellegét, dinamizmusát, a létbizonyosságot egyfajta útkereséshez hasonlítva.⁴²

A létbizonyosság megerősítéséhez, az életet fenyegető veszélyek leküzdéséhez Jézus munkásságát veszi alapul. Azét a Jézusét, aki a bibliai beszámolók szerint intenzíven foglalkozott az emberi szükséghelyzetekkel. Látta az emberek éhségét, és megelégtette azt. Észrevette a tönkrement kapcsolatokat, és helyreállította azokat. Új életlehetőségeket nyitott meg az önpusztítás fogságában lévők számá-

³⁸ Helmut Weiß: *Lelkigondozás – szupervízió – pasztorálpszichológia*, Kolozsvár, Exit, 2011, 13–14.

³⁹ Uo., 55.

⁴⁰ Dietrich Rössler: *Grundriß der Praktischen Theologie*, Berlin – New York, Walter de Gruyter, 1986, 182.

⁴¹ Paul Tillich: *Létbátorság*, Budapest, Teológiai Irodalmi Egyesület, 2000, 196.

⁴² Helmut Weiß: *Lelkigondozás*, 55.

ra. Gyógyította a testi fogatkozásokat. Ismerte a vétket, a bűnt, és megbocsátotta azt. Védelte az embereket a természet haragjával szemben. Végül, de nem utolsósorban, elvette a halál hatalmát. Egész életével azon munkálkodott, hogy az emberek életbe vetett bizalmát helyreállítsa. Hogy megadja számukra azt a biztonságot, ami az élethez feltétlenül szükséges.⁴³ Ez a biztonság azonban nem egy statikus állapot, hanem sokkal inkább kapcsolat. Istenbe vetett bizalom, amelynek mindig része a keresés is.⁴⁴

ÖSSZEGZÉS

Máté-Tóth András sebzett kollektív identitás elméletét és az arra adott protestáns válaszkísérleteket megvizsgálva azt láthatjuk, hogy az egyháznak kiemelt felelőssége és lehetősége van a magyar társadalom és a benne élő emberek identitásának megerősítésére, gyógyítására. A kollektív trauma fogalma azonban megtévesztő lehet, olyan értelemben, hogy a régió sebzettségét uniformizálja, és mindenki számára hasonló traumajegyeket próbál azonosítani. Ezzel szemben ajánlja Hézszer Gábor a *traumaközösség* fogalmát, „amely azok szolidáris közösségét jelenti, akiknek egyazon összetett esemény következményeivel kell – a maguk módján, de közösségi környezetüktől nem függetlenül – megküzdeniük”.⁴⁵ Hasonlóan ahhoz, ahogy Pál apostol a Galatákhöz írott levelében érzékelteti ennek kettősségét: „Egymás terhét hordozzátok... Mert mindenki a maga terhét hordozza.” (Gal 6,2.5) Ehhez pedig a helyes emlékezés, a kiengesztelődés és a létbizonyosság megerősítése a segítségünkre lehet, a lelkipozás eszközeinek és kapcsolati jellegének felhasználásával.

Végül hadd zárjam gondolatmenetemet egy biztató bibliai képpel, ami a tanulmányom témáját illetően a reményteljes jövőt festi le számunkra, újfent kiemelve az egyház jelentőségét: „A patak partján innen is, túl is mindenféle gyümölcsfa nő majd. Levelük nem hervad el, gyümölcsük nem fogy el: havonként új terem, mert *a szentélyből folyik oda a víz*. Gyümölcsük eledelül szolgál, levelük pedig orvosságul.” (Ezékiel 47,12)

⁴³ Uo., 33–38.

⁴⁴ Uo., 55.

⁴⁵ Hézszer Gábor: Létezik-e „kollektív trauma” – és ha nem, miért igen?, *Embortárs*, 2020/3, 211–212.

IRODALOMJEGYZÉK

- BALASSA Bernadett – GYORGYOVICH Miklós – MÁTÉ-TÓTH András: A vallási szekuritizáció és a sebzett kollektív identitás modellje a magyar társadalomban empirikus adatok alapján, *Replika*, 2022/127, 131–147.
- CSEPELI György: A vén Európa ifjúsága, *Educatio*, 28. évf., 2019/1, 34–41.
- HÉZSER Gábor: *Miért? Rendszerszemlélet és lelkipásztori gyakorlat*, Budapest, Kálvin, 2001.
- HÉZSER Gábor: Létezik-e „kollektív trauma” – és ha nem, miért igen?, *Embertárs*, 2020/3, 203–215.
- MÁTÉ-TÓTH András: Sebzett identitás Kelet-Közép-Európában, *Koinónia*, 2016/3, 3088–3092.
- MÁTÉ-TÓTH András: Sebzett kollektív identitás és vallásértelmezés, *Erdélyi Társadalom*, 20. évf., 2022/1, 11–22.
- MÁTÉ-TÓTH András: Sebzett kollektív identitás – autopoietikus szempontok Kelet-Közép-Európa vallási folyamatainak elemzéséhez, in Máté-Tóth András – Povedák Kinga (szerk.): *Hegemoniák szorításában – vallás Kelet-Közép-Európában*, Budapest, Akadémiai, 2023. https://mersz.hu/hivatkozas/m1100hsz_book1
- MÁTÉ-TÓTH András – BALASSA Bernadett: A traumatizált társadalmi tudat dimenziói – adatok a sebzett kollektív identitás elméletéhez, *Szociológiai Szemle*, 2022/2, 57–77.
- MÁTÉ-TÓTH András – SZILÁRDI Réka: Szekuritizáció és vallás Kelet-Közép-Európában, *REGIO*, 2022/1, 26–43.
- RÖSSLER, Dietrich: *Grundriß der Praktischen Theologie*, Berlin – New York, Walter de Gruyter, 1986.
- SZTOMPKA, Piotr: The Trauma of Social Change. A Case of Postcommunist Societies, in Jeffrey C. Alexander – Ron Eyerman – Bernhard Giesen – Niel J. Smelser – Piotr Sztompka (eds.): *Cultural Trauma and Collective Identity*, Berkeley – Los Angeles – London, University of California Press, 2004, 155–195.
- TILLICH, Paul: *Létbátorság*, Budapest, Teológiai Irodalmi Egyesület, 2000.
- TILLICH, Paul: *Systematische Theologie*, Band I., Stuttgart, Evangelisches Verlagswerk, 1956.
- VOLE, Miroslav: *Emlékeink gyógyulása*, Budapest, Harmat, 2016.
- VOLE, Miroslav: *Ölelés és kirekesztés*, Budapest, Harmat, 2001.
- WEIß, Helmut: *Lelkipásztorság – szupervízió – pasztorálpszichológia*, Kolozsvár, Exit, 2011.

NEMZETI IDENTITÁS AZ EURÓPAI UNIÓ BÍRÓSÁGÁNAK GYAKORLATÁBAN

*Különös tekintettel Garcia Avello- és az Antia Groener-ügyekben
hozott ítéletekre*

KOROM ÁGOSTON

BEVEZETŐ GONDOLATOK

Jelen tanulmány tárgya nem minősül elsődleges kutatási területemnek, ennek ellenére az abban hivatkozott ítéletek doktori kutatásaim részét képezték, valamint egy szabadon választható tárgyam keretében is oktatom a jelen tanulmányban vizsgált döntéseket. Ezért döntöttem úgy, hogy e döntéseket érdemes előadni ezen a karok közötti, interdiszciplináris jellegű rendezvényen, illetve ezeket a gondolatokat publikálni.

Ahogy arra az előadás címe is utal, a nemzeti identitáshoz kapcsolódó, azt fenntartani vagy azt erősíteni kívánó tagállami jogszabályokat, vagy esetlegesen közigazgatási gyakorlatot vizsgálunk olyan esetekben, amikor azok ütköznek, vagy ellentétben állnak bizonyos uniós jogszabályokkal, illetve célkitűzésekkel. E jogszabályok ütközését az uniós szabályokkal értelemszerűen az Európai Unió Bíróságának ítéleteiben és a hozzájuk készített főtanácsnoki indítványban fogom megvizsgálni.

Tekintettel arra, hogy a hallgatóság elsősorban nem joggal foglalkozik, a tudományos rendezvény, illetve jelen kötet is interdiszciplináris jellegűnek minősül, pár szót érdemes ejtenünk arról, hogy miként kerülnek az Európai Unió Bírósága elé a hasonló jogviták. Szintén hasonló fontossággal bír, hogy milyen hatással bír egy ilyen, az Európai Unió Bírósága által hozott ítélet, illetve lesz-e relevanciája egy ilyen ítéletnek esetleg egy más tagállam vonatkozásában is.

A két vizsgált ítéletben a nemzeti identitással kapcsolatos tagállami jogszabály egyrészt a munkaerő szabad mozgásával, másrészt az uniós polgársággal ütközik vagy kerül ellentétbe. Röviden szót ejtünk a negatív integrációs formáról és azon belül a munkaerő szabad mozgásának legfontosabb jellemzőiről, az Európai Unió Bíróságának szerepéről annak fenntartásában. Milyen újításokat célt meg az uniós polgárság a belső piachoz kapcsolódó szabályokhoz képest? A döntések vizsgálatával a következő kérdésekre kaphatunk válaszokat.

A munkaerő szabad mozgásának ad-e elsőbbséget az Európai Unió Bírósága, vagy annak a tagállami célkitűzésnek, hogy a középiskolai tanárok ismerjenek az oktatás nyelvén kívül egy olyan nyelvet, amely rendkívüli fontossággal bír az adott tagállam kulturális identitása szempontjából?

Az uniós polgárság által garantált szabad mozgás joga lesz-e erősebb, vagy a tagállamnak a névadás szabályozásával kapcsolatos hatásköre, amely szintén különös fontossággal bír az adott tagállam nemzeti, kulturális identitása szempontjából?¹

HOGYAN KERÜLHETNEK AZ EURÓPAI UNIÓ BÍRÓSÁGA ELÉ A TAGÁLLAMI JOGSZABÁLYOK?

Közvetlenül jogvitában – bizonyos körülményeket kivéve – az uniós jogalkotó vagy az uniós szervek döntéseinek jogszerűségét vitatjuk, nem lehet a luxemburgi Európai Unió Bíróságához fordulni. Egy olyan tagállami jogszabály, amellyel kapcsolatban felvethető, hogy az nem felel meg az uniós jog által támasztott kritériumoknak, két eljárás keretein belül kerülhet az Európai Unió Bírósága elé.

Kötelezettségszegési eljárást az Európai Unió Bírósága előtt kivételesen egy másik tagállam, de legtöbb esetben az Európai Bizottság indít. A Bizottság széles mérlegelési jogkörrel rendelkezik ilyen eljárás indítása tekintetében.

A második lehetőség az úgynevezett előzetes döntéshozatali eljárás. Az előzetes döntéshozatali eljárást nem az Európai Unió joga által garantált egyéni jogok érvényre juttatására, hanem az uniós jog egységes értelmezése érdekében hozták létre. Ettől függetlenül, ahogy látjuk, a gyakorlatban az előzetes döntéshozatali eljárás hozzájárul az uniós jogrendből eredő jogosultságok érvényre juttatáshoz.²

Anélkül, hogy belemennénk a részletekbe, megállapítható, hogy a tagállami bíróságok részéről az előzetes döntéshozatali eljárásban való részvétel egy fakul-

¹ Jelen tanulmány keretein belül még lábjegyzetben sem kívánunk kitérni említésen túl a következőkre: Az EUSZ 4. cikkében említett tagállamok nemzeti identitásának, alkotmányos és politikai berendezkedésének tiszteletben tartására vonatkozó rendelkezéseket az Európai Unió Bírósága a tagállamok hivatalos nyelvének – többiek között – nemzeti kisebbségek nyelvével szemben védi, illetve a többi tagállam hivatalos nyelvének védelmével szemben ismeri el közérdekként. Az utóbbi évek Európai Unió Bíróságának gyakorlata a tagállami intézményi autonómiát szorította további komoly korlátok közé, különösen a Lengyel Köztársasággal kapcsolatos ítéleteiben, amelyben a lengyel köztársasági elnöki bírók kinevezésével kapcsolatos hatásköreit kontrollálta.

² Ennek ellenére a gyakorlatban sokszor igen nehéz az uniós jogból eredő jogosultságok érvényre juttatása. A gazdasági szereplők sokszor nem szeretik a hosszú és költséges eljárásokat, valamint nehézségeket okoz a jogviták „uniós jogi problémákra való lefordítása” is. Laure Clément-Wilz (ed.): *Le rôle politique de la Cour de justice de L'Union européenne*, Bruxelles, Bruylant, 2019, 51–54.

tatív lehetőség, míg a végső fokon eljáró tagállami bíróságra nézve főszabályként kötelező az Unió bíróságához fordulni.³ Hangsúlyozni kell, hogy ilyen esetekben nem az Európai Unió Bírósága dönt az adott ügyben a tagállami bíróság helyett, hanem megadja, hogy miként kell értelmezni az uniós jogi rendelkezéseket.⁴

MILYEN HATÁSA VAN EGY ILYEN ÍTÉLETNEK?

Az Európai Unió Bíróságának ítélete nem „semmisíti meg”, illetve nem „reformálja meg” a tagállami bíróságok vagy hatóságok által hozott döntéseket, valamint nem semmisíti meg az uniós joggal ellentétes tagállami jogszabályokat sem. Mindezek ellenére nagy hatással bírhat egy ilyen ítélet. Az Európai Unió Bírósága ugyanis rendelkezik az uniós jog autentikus értelmezésének monopóliumával, amelyből az következik, hogy az uniós szerveknek és a tagállamoknak is ezt, azaz az uniós jog Európai Unió Bírósága által kialakított jogértelmezését kell követniük.⁵ Meg kell említeni, hogy amennyiben egy tagállami jogszabállyal kapcsolatban az Európai Unió Bírósága kimondja – többek között – az előzetes döntéshozatali eljárás keretei között, hogy az nem felel meg az uniós jog által támasztott kritériumoknak, e jogértelmezés a kérdéses tagállami jogszabály alkalmazásának tilalmát és annak megváltoztatásának kötelezettségét vonja maga után a tagállamok számára.

Azonban e kötelezettség ellenére a gyakorlatban igen gyakran előfordul, hogy a tagállamok több évig vagy akár több évtizedig nem harmonizálják jogrendjüket az Európai Unió Bírósága által kialakított értelmezésnek megfelelően. Ilyen esetekben egyéni jogviták során – többek között – a magánszemélyek és gazdasági szereplők az adott tagállammal szemben kártérítési pert indíthatnak. Az Európai Bizottság is indíthat kötelezettségszegési eljárást az Európai Unió Bírósága előtt. Amennyiben egy tagállam nem tesz eleget az abban foglaltaknak, az Európai Bizottság újabb, ezúttal az adott tagállammal szemben alkalmazott

³ Caroline Naomé: *Le renvoi préjudiciel en droit européen*, Larcier, 2007, 39–43.

⁴ Természetesen az Európai Unió Bírósága az adott ügyben hasznos választ ad az eljáró tagállami bíróság számára, amelynek így nem csak erga omnes, azaz az uniós jog egységes értelmezését biztosító jelentőséggel bír. Az ítélet az uniós jog megfelelő értelmezésének megadásával hozzásegíti az eljáró tagállami bíróságot a jogvita megoldásához. Az Európai Unió Bírósága ennek érdekében gyakran „átalakítja” az eljáró tagállami bíróság által feltett kérdéseket, hogy jogértelmezése az egyedi jogvita megoldását is szolgálja. Ez a gyakorlat minden bizonnyal hozzájárul ahhoz, hogy a tagállami bíróságok éljenek mind gyakrabban az Európai Unió Bíróságához való fordulásra vonatkozó lehetőséggel, kivéve azokat az említett eseteket, amikor az Európai Unió Bíróságához való fordulás kötelező a tagállami bíróságok számára.

⁵ Európai Unió Bírósága, C-453/00.

pénzügyi szankció kiszabására irányuló eljárást indíthat, amelynek eredményeként sor kerülhet napi büntetés kiszabására, kényszerítő bírságra vagy akár azok kombinált alkalmazására is.

MUNKAERŐ SZABAD MOZGÁSA, GAZDASÁGI ALAPSZABADSÁGOK,
VAGYIS AZ ÚGYNEVEZETT NEGATÍV INTEGRÁCIÓS FORMA RÉSZE

A munkaerő szabad mozgása az úgynevezett negatív integrációs forma része. Miért nevezzük negatív integrációs formának? Mivel úgy hozta létre, illetve tartotta fenn az uniós vagy a kezdetektől inkább közösségi jog az egységes belső piacot,⁶ hogy leépítette az annak akadályában álló, tagállamok által támasztott korlátozó intézkedéseket. A hangsúly a tagállamok által támasztott akadályokon van!

Mik akadályozhatják a munkaerő szabad mozgását? Ezek lehetnek állampolgárságon alapuló közvetlen hátrányos megkülönböztető rendelkezések, vagy egyéb rendelkezések, amelyek a más tagállamok állampolgárságával rendelkező személyeknek az adott tagállam munkaerőpiacától való távoltartását eredményezik. Az Európai Unió Bíróságának gyakorlata ezeket az intézkedéseket kívánja kiszűrni, megakadályozni. E célból alakult ki az a joggyakorlat, amely egy relatíve igen szigorú kontrollt jelent. Természetesen nem minden akadály minősül jogsértőnek, ezek egy része közérdekkel igazolható, ha azokat – többek között – arányosan alkalmazzák.

UNIÓS POLGÁRSÁG A GYAKORLATBAN

Az uniós polgárságot a Maastrichti Szerződés hozta létre, amelynek célja volt, hogy új⁷ vetületet adjon az integrációnak azáltal, hogy ne csak a belső piac rendelkezéseivel találkozzon az európai polgár.⁸ A legtöbben ugyanis nem exportálunk kereskedelmi mennyiségben árucikkeket, nem vásárolunk ingatlant vagy részvényt más tagállamban, nem dolgozunk más tagállamban stb. Ebből következően pedig a tagállami állampolgárok többsége nem is „találkozott” az uniós vagy korábban a közösségi joggal.

⁶ Valérie Michel is hangsúlyozza a negatív integráció szerepét a belső piac előtt álló akadályok felszámolásában. Valéria Michel: *Le législateur européen et l'entrave*, in Loïc Azoulay (ed.): *L'entrave dans le droit du marché intérieur*, Bruxelles, Bruylant, 2011, 290–291.

⁷ Claude Blumann – Louis Dubouis: *Droit matériel de l'Union européenne*, Paris, LGDJ, 2019, 37–48.

⁸ Jacques Pertek: *Droit matériel de l'Union européenne*, PUF, 2005, 10, 22.

Az uniós polgárság által biztosított jogosultságok legfontosabb hozadékát a szabad mozgás joga jelentette, a tételes jogi szabályokban ismertebb, egyéb jogosultságok mellett: mint pl. diplomáciai és konzuli védelem bizonyos körülmények között harmadik államok területén, aktív, passzív szavazati jog az önkormányzati és európai parlamenti választásokon, az Európai Unió intézményeinek döntéseivel szemben az európai ombudsmanhoz vagy az Európai Parlament Petíciós Bizottságához való fordulás lehetősége. Az uniós polgárság által garantált szabad mozgás joga ugyanakkor jóval gyengébb, mint a gazdasági alapszabadságok esetén, mivel az uniós polgársággal összekapcsolt, gazdaságilag inaktív személyek számára garantált szabad mozgás joga csak bizonyos feltételek mellett gyakorolható. E szabadságjog gyakorlásához az érintetteknek társadalombiztosítással és a megélhetéshez szükséges jövedelemmel kell rendelkezniük, hogy ne jelentsenek terhet a fogadó állam szociális ellátórendszere számára. Fontos, hogy ugyanezen feltételek a munkavállalókkal szemben követelhetőek meg a tagállamok által.

Látható, hogy a munkavállalók szabadsága, amely a belső piacot létesítő gazdasági alapszabadságok része, erősebb az uniós polgárságnál.⁹ Az Európai Unió Bíróságának gyakorlata azonban – anélkül, hogy alapjaiban változtatná meg e rendszert – fokozatosan szélesítette az uniós polgársághoz kapcsolódó jogosultságokat, hogy ezzel hozza közelebb az Unióhoz a polgárokat. E folyamatban az Európai Unió Bírósága az uniós polgárságot a polgárok alapvető státuszává tette. E jogfejlesztő tevékenység megjelent a vizsgált döntések mellett az tagállami állampolgárság megvonásával kapcsolatban, ha az az uniós polgárság megszűnését eredményezné, illetve más tagállam állampolgárságával rendelkező diákok bizonyos körülmények között ösztöndíjat követelhetnek a fogadó államtól, ha megfelelően beilleszkedtek a fogadó állam társadalmába.

A GARCIA AVELLO ÜGYÉBEN¹⁰ HOZOTT ÍTÉLET

Az ítélet alapügyének érintettjei spanyol és belga állampolgárságú szülők, akik Belgiumban élnek, és két gyermekük belga–spanyol kettős állampolgár. A belga anyakönyvvezető a belga polgári törvénykönyvnek, a code civil-nek megfelelően a születési anyakönyvi kivonaton apjuk családnevét, azaz a Garcia Avellót

⁹ Az Európai Unió Bírósága állandó gyakorlata alapján első körben egy tagállami rendelkezés uniós joggal való összeegyeztethetőségét kell vizsgálni a gazdasági alapszabadságokkal kapcsolatban, ezt követően pedig az uniós polgárság által gyakorlat jogosultságokkal kapcsolatban. Ezt láthatjuk – többek között – a Bidar (C-209/03) ügyben hozott ítéletben is.

¹⁰ Európai Unió Bírósága, C-148/02.

vezetéknevként tüntette fel. A házaspár az igazságügy miniszterhez fordult azzal a kérdéssel, hogy a gyermek nevét a spanyol jog által használt szerinti Garcia Weberre változtassák, azaz az apa és az anya első vezetéknevét adják a gyermekeknek, ahogy azt a belgiumi spanyol konzulátuson bejegyezték.

A belga hatóságok a kérelmüket elutasító határozatban arra hivatkoztak, hogy nem találtak megfelelő indokot arra vonatkozólag, hogy Ófelségének, a királynak javasolják kérésük teljesítését, ugyanis Belgiumban a gyermekek az apjuk nevét viselik. A jogvita folytatódott, és az ügy az Európai Unió Bírósága elé került.¹¹

Az eljárásban a bíróság első körben megállapította, hogy a gyermekek rendelkeznek az uniós polgár jogállásával, mivel egy, illetve több tagállam állampolgárságával rendelkeznek. E jogállás lehetővé teszi számukra a tartózkodás jogát, illetve az egyenlő elbánáshoz való jogot az uniós jog által szabályozott területeken.

A bíróság kimondta, hogy ugyan tagállami hatáskörbe tartozik egy személy családi nevének meghatározása, e hatáskör gyakorlása során figyelemmel kell lenniük az uniós jog által meghatározott követelményekre.

A „jogvita elbírálásához” az azonos elbánás, vagy más néven a hátrányos megkülönböztetés tilalmának elvét használta fel a bíróság, amely megtiltja, hogy hasonló helyzeteket eltérő módon, illetve különböző helyzeteket azonos módon kezeljenek. Egy ilyen eltérő bánásmód – az Európai Unió Bírósága állandó gyakorlata értelmében – csak objektív, állampolgárságtól eltérő indokokkal igazolható.

Nem volt az eljárásban vitatott, hogy azonosan kezelik azokat a személyeket, akik belga állampolgárok, illetve akik a belga állampolgárságon kívül egy másik tagállam állampolgárságával is rendelkeznek. E személyek az Európai Unió Bírósága értelmezésében – az eltérő jogszerok okán – eltérő családnevet viselnek, amely okozhat komoly szakmai, illetve magánéleti hátrányokat az érintetteknek, amely – többek között – az egyik tagállam által kiállított okmányok másik tagállamban történő érvényesülésének akadályaiból eredhetnek. Ezért a más tagállam állampolgárságával is rendelkező belga személyek hivatkozhatnak az azonos elbánás elvére a tekintetben, hogy ők a csak belga állampolgársággal rendelkező személyekétől eltérő helyzetben vannak.

Az Európai Unió Bírósága megvizsgálta, hogy a belga elutasító álláspont olyan objektív oknak tekinthető-e, amely igazolhatja az uniós polgárság által megköveteltéktől való eltérést. A belga kormány érvei szerint a családnév állandósága a társadalmi rend egyik alapvető eleme, a névviselés elősegíti a kérdéses szemé-

¹¹ Természetesen az uralkodó szerepe a döntésben – minden bizonnyal – formális, akkor is, ha az alapügy írásából e tekintetben semmilyen következtetést nem vonhatunk le.

lyek önazonosságának megállapítását, és származásuk felismerését egy adott államban. A dán kormány szerint a névviselési szabályok hozzájárulnak a nem csak belga állampolgársággal rendelkezők számára a belga társadalomba való jobb integrációhoz is.

Az Európai Unió Bírósága ezeket az érveket – amely egyrészt a társadalmi rendre hivatkozott, amely a kulturális identitást is magában foglalja, másrészt a kérdéses személyek Belgiumban történő integrációjának elősegítésére – nem fogadta el, és a szabad mozgás jogának adott elsőbbséget. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a családnevek adására vonatkozó tagállami hatáskör megkérdőjeleződött volna. A döntés viszont azt eredményezte, hogy a kettős állampolgársággal rendelkező személyek kikényszeríthetik az egyik (tetszőleges) állampolgárságuk szerinti névadási szabályok elfogadását akár egy másik tagállam szabályaival szemben is.¹²

AZ ANTIA GROENER ÜGYÉBEN HOZOTT ÍTÉLET¹³

Az ítéletben vizsgált tagállami szabályozás értelmében a közoktatás bizonyos területein az állandó tanári kinevezések feltétele – többek között – az ír nyelv bizonyos fokú igazolt ismerete volt. Az alapügy érintettje egy holland állampolgársággal rendelkező tanár volt, akinek állandó kinevezése az ír nyelv ismeretének igazolása hiányában nem volt lehetséges.

Hangsúlyozandó, hogy az Európai Unió Bíróságának gyakorlata alapján a munkavállalók szabad mozgásának szabályait tartalmazó 1612/68 rendelet vonatkozik azokra a tagállami jogszabályokra vagy közigazgatási gyakorlatra, amelyek ugyan nem tartalmazzak állampolgárság alapján történő hátrányos megkülönböztetést, ugyanakkor céljuk a más tagállamok állampolgárságával rendelkező személyek munkahelyektől való távoltartása.

Az eljárásban az Európai Unió Bírósága részére nem volt kérdéses, hogy az ügyben érintett tagállami jogszabály nem tartalmaz állampolgárság szerinti hátrányos megkülönböztetést. Ugyanakkor kérdésként merült fel, hogy az ír nyelv ismerete valóban szükségesnek tekinthető-e a kérdéses szakma gyakorlásához, ugyanis az oktatás a közoktatási intézményekben szinte kizárólag angol

¹² Az is megemlítené, hogy e döntésben az Európai Unió Bírósága számára az egyén jogosultságai fontosabbak, mint az adott tagállam kulturális önazonossága. Talán az Európai Unió Bírósága számára nem az egyén önazonossága, hanem annak uniós polgársággal kapcsolatos – két tagállam állampolgárságával rendelkező – személyek sajátosan értelmezett jogosultságai játszottak döntő szerepet. Ugyanakkor ilyen helyzetben vitathatatlanul felmerül az érintett személy önazonosságának kérdése is.

¹³ Európai Unió Bírósága, C-379/87.

nyelven történik. Az ír nyelv ismerete ebből következően nem tekinthető feltétlenül szükségesnek az Európai Unió Bíróságának értelmezésében a szakma gyakorlásához.

Az Európai Unió Bírósága ezt követően megvizsgálta az ír alkotmány vonatkozó rendelkezéseit, amelynek értelmében az ír nyelv az első hivatalos nyelvként, míg az angol nyelv a második hivatalos nyelvként van feltüntetve.

A tárgyalás anyagaiból egyértelműen kiderült, hogy az ír lakosság csak egy kis része beszéli az ír nyelvet, valamint az is, hogy a kormány hosszú évek óta folytatott politikája nemcsak a nyelv megőrzésére, hanem annak aktív terjesztésére is irányult, mint az ír kultúra és nemzeti identitás kifejezési eszköze. Ez az oka, amiért az ír nyelv ismerete, illetve tanulása kötelező – bizonyos esetekben – a diákok, illetve bizonyos szintig a tanárok számára is.

A luxemburgi bíróság értelmezésében az alapító szerződések rendelkezései főszabályként nem akadályozzák meg, hogy a tagállamok védjék és aktívan elősegítsék egy tagállam első hivatalos nyelvét, illetve annak terjedését. Abban az esetben nem lesz egy ilyen tagállami politika a munkavállalók szabad mozgásával ellentétes, ha az azzal kapcsolatban életbe léptetett intézkedések arányosak, és nem tartalmaznak közvetlen, állampolgárságon alapuló hátrányosan megkülönböztető rendelkezéseket. Az iskolákban tanító tanároktól e tagállami politika végrehajtása során az ír nyelv bizonyos szintű ismeretének megkövetelése tehát nem tűnik logikátlan rendelkezésnek.

ÖSSZEGZÉS

Első látásra egy ellentmondással szembesülhetünk: mindkét döntésben, azaz a Garcia Avello-ügyben hozott ítéletben a névadási és anyakönyvezési szabályok megőrzése hozzátartozik egy tagállam nemzeti, kulturális identitásának megőrzéséhez és ezzel összefüggésben a társadalom kohéziójának megőrzéséhez, akár csak az Anita Groener-ügyben hozott ítéletben az adott tagállam első hivatalos nyelvének elterjesztésére és megőrzésére irányuló politika, amely miatt a tanárokkal szemben nyelvi követelményeket fogalmaz meg a tagállami jogszabály.

Ennek ellenére míg a tanárok nyelvtudásával kapcsolatos követelmény – amely az adott tagállam első hivatalos nyelvének elterjesztésére irányul – összeegyeztethetőnek bizonyult a gazdasági alapszabadságok részét képező, a munkavállalók szabad mozgását biztosító uniós rendelkezéssel, egy tagállam névadási és anyakönyvezési szabályaival kapcsolatos célkitűzések nem bizonyultak a luxemburgi székelyű bíróság számára elegendő érvek, így az uniós polgársággal

összefüggésben a szabad mozgást nehezítő potenciális akadályokkal kapcsolatos érvek bizonyultak erősebbnek.

Annak tudatában, hogy az uniós polgárság a szabad mozgáshoz való jog gyakorlásában általában az adott tagállammal szemben korlátozottabb jogosultságot keletkeztet az érintettek számára, mint a gazdasági alapszabadságok esetében, és ezen a helyzeten az Európai Unió Bíróságának jogfejlesztő tevékenysége sem változtatott érdemben, nem biztos, hogy erre az eredményre számíthattunk.

Nem kizárólag az uniós rendelkezés „erőssége” az egyetlen szempont a fentiekhez hasonló jogviták „elbírására esetén”, úgy tűnik, több egyéb szempontot is figyelembe kell venni. Ha a tagállami nemzeti és kulturális identitás megvalósításának oldaláról vizsgáljuk a kérdést, egy tagállamban a névadási és az anyakönyvezési szabályok valóban fontos részét képezhetik a nemzeti identitásnak. Azonban az a tény, hogy ezt az érvelést elvi szinten nem fogadta el az Európai Unió Bírósága, azaz az uniós polgársághoz fűződő – sajátosan értelmezett – szabad mozgás joga erősebbnek bizonyult, nem feltétlenül jelenti azt, hogy a kérdéses tagállam ne tudná elérni a kívánt célt, azaz névadási és anyakönyvi szabályokkal megőrizni a társadalmi kohéziót és a nemzeti identitást. Azon személyek száma ugyanis, akik kettős állampolgársággal rendelkeznek, és a Garcia Avello-ítélet alapján kérik a belga szabályoktól eltérő anyakönyvezési szabályok szerint nevük hivatalos okmányokba való bejegyzését, minden valószínűség szerint igen csekély a teljes lakossághoz képest. Ezen személyeket valószínűleg a többség más tagállam állampolgárainak fogja tekinteni.

Írország esetében viszont a nemzeti identitás szempontjából is kiemelten fontos az ír nyelv ismeretének elterjesztése és fenntartása, amelyben a tanárok nyelvismeretének előírása elengedhetetlen eszköznek minősül. Ebben az esetben a vizsgált tagállami jogszabály egy tevőleges kötelezettséget, az adott tagállam első hivatalos nyelvének bizonyos szintű elsajátítását írja elő, amely egy foglalkozás betöltéséhez szükséges.

A Garcia Avello-ügyben az érintettek a szóban forgó hátrányt – adott körülmények között – mindenképpen, passzívan elszenvednék. További különbség, hogy a Groener-ügyben hozott ítéletben, mivel az ír nyelvet a lakosság csak kis része beszéli, ezen követelmény nem igazán minősül olyan többletkritériumnak, amely elsősorban más tagállamok állampolgárait érintené.

Ezenkívül minden bizonnyal további érvek is felmerülhettek a vizsgált döntésekkel kapcsolatban, és én sem merítettem ki jelen tanulmány keretei között az összes lehetséges érvet. Összegzésként annyi megállapítható, hogy főszabály szerint nem zárható ki, hogy az uniós szabályokkal összeegyeztethetőek vagy akár ellentétesnek bizonyulnak azok a tagállami jogszabályok, amelyek a nemzeti identitás erősítésére, illetve fenntartására irányulnak. Mindenesetre fontos,

hogy a jogszabály előkészítése során számításba vegyék az Európai Unió Bíróságának területre vonatkozó, sokszor igen sajátos jegyeket mutató gyakorlatát.¹⁴

IRODALOMJEGYZÉK

BLUMANN, Claude – DUBOIS, Louis – RUBIO, Nathalie: *Droit matériel de l'Union européenne*, Paris, Montchrestien, 2012.

LENAERTS, Koen – GUTIÉRREZ-FONS, José A.: *Les méthodes d'interprétation de la Cour de justice de l'Union européenne*, Bruxelles, Bruylant, 2020.

NAOMÉ, Caroline: *Le renvoi préjudiciel en droit européen*, Bruxelles, Larcier, 2007.

PERTEK, Jacques: *Droit matériel de l'Union européenne*, Paris, Thémis droit, PUF, 2005.

¹⁴ Több szempontból is kívánatos lenne, ha a tagállami alkotmánybíróságok és az Európai Unió Bírósága gyakorta konvergálna egymáshoz a nemzeti identitás területén. Egy ilyen integráció ebben az esetben nem terjeszkedhetne túl a Közös Agrárpolitikán, illetve a belső piac működésének biztosításán. Ha egy ilyen rendszerben az uniós polgárság egyáltalán helyet kaphatna, az kizárólag olyan területekre nyerhetne alkalmazást, mint az unió tagállamainak állampolgárságával rendelkező személyek diplomáciai védelme harmadik államok területén.

Abban az esetben, ha a tagállami alkotmányok védik a tagállamok nemzeti identitását, míg az uniós polgárok az Unió szerveihez való kötődést kívánják előmozdítani, és ezt tagállami jogszabályok bizonyos kontrolljával kívánják előmozdítani, szükségszerűen elválik egymástól az Európai Unió Bírósága és a tagállami alkotmánybíróságok joggyakorlata.

SORS ÉS IDENTITÁS

A NEMZETI IDENTITÁS ÉS A VALLÁSOSSÁG SZEREPE A SZELECZKY-JELENSÉGBEN

—◀▶—
LIPS ADRIÁN

A NEMZETI IDENTITÁS ÉS A VALLÁS SZEREPE A HORTHY-KORSZAK FILMGYÁRTÁSÁBAN

A Horthy-korszak – Horthy Miklós 1920. március 1-jétől 1944. október 16-ig volt Magyarország kormányzója – nemzeti ideológiája fontos szerepet játszott a kelet-közép-európai, azon belül a magyar filmgyártásban, így a filmes identitáskonstrukciók létrehozásában és megformálásában is. Az időszakban érvényes identitáspolitikának három fő céliránya volt: 1. a Horthy-korszakot megelőző időszakok veszteségeihez vezető okok és okozatok értelmezése (és újraértelmezése); 2. a nemzeti diskurzusok átalakítása, a nemzet fogalmának és a nemzettel kapcsolatos kérdéseknek az újrafogalmazása; 3. a nemzeti identitás formálása (és újraformálása) a hazafias nevelés átalakításával és valláserkölcsi alapjainak megeremtésével. A veszteségek újraértelmezése a határrevíziós törekvésekben merült ki, és azt a reményt ültették el a társadalomban, hogy a trianoni határok csak ideiglenesek.¹ Úgy vélem, hogy ezzel tulajdonképpen elbeszélhetlenné és feldolgozhatatlanná tették a trianoni traumát annak közvetlen átélei számára, hiszen a remény folyamatos fenntartása nem nyújtott lehetőséget a veszteségek valós elszenvedésére és az egészséges gyász munkára.² Az új, tekintélyelvű rendszer vallási, keresztény-nemzeti ideológián alapult, az egyházak támogatásával összekapcsolódott a magyar és a keresztény, ezáltal a nemzeti identitás és a vallás fogalma is. Mindemellett az antiszemitizmus és a gyűlöletkeltés egy új aspektusaként létrejött a magyar és minden, ami nem magyar közötti vélt vagy valós ellentét. Ebben segítséget nyújtott a trauma valós feldolgozásának teljes hiánya és így a nem magyartól, a másvalakitől, az idegentől való félelem folyamatos fenntartása. A Horthy-kormányzat a trianoni békeszerződésben foglalt határok revíziójának lehetőségét az új ellenségképek segítségével egységesített

¹ Szabó Ildikó: Nemzetfogalom és nemzeti identitás a dualizmus korában és a Horthy-korszakban, *Politikatudományi Szemle*, 15. évf., 2016/1, 201–248.

² Lips Adrián: A trianoni trauma alkotóművészi reprezentációja Szeleczy Zita filmjeiben, *Jogtörténeti Szemle*, 2021/4, 35–42.

keresztény magyar nemzet támogatásával kívánta megcélozni.³ A trianoni trauma napirenden tartása mellett az idő előrehaladtával újabb traumákat generált a két világháború közötti elszegényedés, az 1929 és 1933 közötti nagy gazdasági világválság (magyarországi hatások pl. az agrárválság, a hitelválság és az ipari termelés visszaesése stb.), majd a második világháború. Ebben a többszörösen és áttételesen is traumatizált időszakban jött létre és élte fénykorát – amerikai, hollywoodi mintára – a kelet-közép-európai, azon belül a magyar filmgyártás és sztárrendszer:

A film a legnépszerűbb művészeti, illetve szórakoztatóipari ágazattá vált a két világháború között. Az eleinte szokásos kávéházi, éttermi vetítéseket kiszorítva gombamód szaporodtak a kizárólag filmvetítésre szolgáló épületek: a mozik. 1920-ban 347, 1929-ben 496, 1935-ben pedig már 599 „filmszínház” működött az országban. Az olcsó mozijegyek mindössze néhány – az 1930-as években 20-25 – fillérbe kerültek, tehát bárki által megfizethetők voltak. A mozi népszerűségére jellemző, hogy az 1930-as években az emberek ugyanannyi pénzt – 1935-ben például 25 millió pengőt – adtak ki mozijegyekre, mint minden más nyomdai ipari termékre, sajtóra, kalendáriumokra és könyvekre együttvéve. A kor legnagyobb kasszasikere az 1934-ben bemutatott, hollywoodi stílusú *Meseautó* című film volt, amelynek főbb szerepeit Törzs Jenő, Kabos Gyula és Perczel Zita játszották.⁴

Az 1935-ös filmtörvény (az 1935. évi XIV. törvénycikk a mozgófényképek előadásában a magyar nyelv érvényesülésének biztosításáról) alapján a belügyminiszter elrendelhetette a filmgyárakban elkészülő magyar hangosfilmek és a külföldről behozott filmek magyarra való áttételének arányát.⁵ A 1925-ös 4963/1925. M.E. rendelettel megadóztatták a külföldi filmek bemutatásából származó bevételeket és egyre több magyar film gyártását támogatták: „[a] külföldi filmek bemutatásából származó kölcsönzői jövedelmeket kívánta megadóztatni abból a célból, hogy a befolyt összegeket magyar filmek gyártására fordíthassák. A rendelet kötelezte az évente legalább húsz külföldön gyártott, átlag 1500 méter hosszúságú filmet forgalmazókat, hogy minden harmincadik külföldi film után egyet Magyarországon gyártsanak.”⁶

³ Uo.

⁴ Romsics Ignác: *A Horthy-korszak*, Budapest, Helikon, 2017, 394.

⁵ Vö. Záhonyi-Ábel Márk: Filmcenzúra Magyarországon a Horthy-korszak első évtizedében, *Médiakutató*, 2012/2, 91–101.

⁶ Sándor Tibor: *Örségváltás után. Zsidókérdés és filmpolitika 1938–1944*, Budapest, Magyar Filmintézet, 1997, 39.

Az elő- és utócenzúra is fontos részét képezte a Horthy-korszak filmgyártásának. 1939-ben hozták létre az Országos Nemzeti Filmbizottságot, amely engedélyezte a gyártásra szánt alkotások forgatókönyvét, költségvetését és szereposztását művészi és minőségi, valamint a nemzeti kultúra – tulajdonképpen a nemzeti identitás és a vallás – szempontjából. Az utócenzúráért az Országos Mozgóképvizsgáló Bizottság volt a felelős, amelyet még 1920-ban, az 5.123/1920. B.M. számú rendelkezés alapján hoztak létre. Három darab cenzúrajegy – amelyeket be lehetett számítani a gyártási hitelekbe, mint várható biztos bevételt – formájában jutalomban részesült Szeleczy Zita egyik filmje, az 1938-ban forgatott Jókai-adaptáció, a *Szegény gazdagok* is.⁷ Az 1938. évi XV. törvénycikk 2 §. I. bekezdésének b) pontjában meghatározottak alapján megalakult a színészeket és filmeseket tömörítő Színművészeti és Filmművészeti Kamara, amelynek elnöke Kiss Ferenc lett. 1938. december 6-án – a *Budapesti Közlönyben* – megjelent a felvett 1682 kamarai tag névsora. A tagnévsorból Harsányi László szerint azok maradhattak ki, akik: 1. a zsidótörvények által előírtak alapján nem voltak foglalkoztathatók; 2. külföldi úton voltak, ezért nem tudták benyújtani a pályázatukat, vagy 3. benyújtották a pályázatukat, de az hiányos volt.⁸ Például Szeleczy Zita egyik legnagyobb filmsikerének, a *Bercsényi huszároknak* a forgatókönyvét Nóti Károly írta, de a rendelkezések végrehajtásának következtében őt nem lehetett a főcímen szerepeltetni, helyére a film gyártásvezetője, Zalabéri Horváth János került.⁹ Mindezekkel párhuzamosan 1939-ben indították el az ún. népi filmek gyártását is, amelyek egy részét Sándor Tibor propagandafilmnek nevezte (*A harmincadik*, Cserépy László, 1941; és a *Szerető fia, Péter*, Bánky Viktor, 1942).¹⁰ A népi film elnevezés Vajdovich Györgyi szerint félreérthető, mert azt a látszatot kelti, mintha ez az irányzat a népi írók mozgalmának filmes folytatása lenne, és társadalmi problémákat bemutató, realista drámákról lenne szó. Bár a filmek célja ténylegesen a társadalmi problémák megjelenítése volt, ezt azonban sajátos formában tették, és nem lehet eltekinteni attól a tényről, hogy erősen jobboldali, sokszor náci ideológiát közvetítettek.¹¹

A kelet-közép-európai, azon belül a magyar filmgyártásban és sztárrendszerben az 1930-as évek elején szinte csak férfi sztárokról beszélhetünk. A női sztárok

⁷ Vö. Záhonyi-Ábel Márk: A magyar filmes intézményrendszer 1938–1944., *Metropolis*, 2013/2, 12–27; Lips: *A trianoni trauma*, 35–42.

⁸ Harsányi László: És (nem lehet) színész benne... 3. A Színművészeti és Filmművészeti Kamara szerepe a jogfosztó törvények végrehajtásában, *Critikai Lapok*, 25. évf., 2016/11–12, 7–14.

⁹ Mudrák József: *Volt egyszer egy filmsztár... Szilassy László élete*, Gödöllő–Máriabesnyő, Attraktor, 2008, 30.

¹⁰ Sándor: *Őrségváltás*, 176.

¹¹ Vajdovich Györgyi: Ideológiai üzenet az 1939–1944 közötti magyar filmekben. A magyar „népi film”, *Metropolis*, 2013/2, 64–76.

csak később, az évtized második felétől válhattak és váltak jelentőssé. Eleinte csak a férfi főszereplők kiegészítéseként tűntek fel, típusba sorolásuk csak később történt meg. Balogh Gyöngyi, Gyürey Vera és Honffy Pál¹² Ágay Irénre és Tolnay Klárra a „viktoriánus nevelőnők utódaiként” és „derék, kardos szüzekként”, Perczel Zitára „segítőkész, erotikus naivaként”, Muráti Lilire pedig „emancipált, modern nőként” és „sophisticated womanként” hivatkoztak. Skaper Brigitta¹³ szerint Tolnay Klári a finom nőiességet, Szelezky Zita a törekeny, bár sokszor vadóc „kismacska”, Muráti Lili az akaratos és emancipált nő típust testesítette meg, Turay Ida és Erdélyi Mici pedig komika szerepeket formáltak meg a mozi-vásznon. Skaper „kategóriáit” kiegészítve Pusztaszeri László¹⁴ Mezei Máriát „franciásnak”, Szelezky Zitát „a tűzről pattant, magyar lánynak” mutatta be.¹⁵ A korabeli női identitáskonstrukciók átalakulásával – főként a filmalkotásokban történő reprezentációjukban – emellett egyre több alkalommal tűnhettek fel a nők főszerepben, illetve a hollywoodi minta kelet-közép-európai, azon belül magyar megvalósításával létrejöhettek a Horthy-korszak modern nőalakja. Sor kerülhetett a konzervatív (a kollektivistá) és a feminista (az individualista) nő típus szembeállítására is, amelyre Sipos Balázs is felhívja a figyelmet *Modern amerikai lány, új nő és magyar asszony a Horthy-korban* című írásában: „[...] [A] nőiesség konzervatív és feminista jelentéseinek összeütközése, a nőiesség »valódi jelentésének« meghatározása a médiumokban zajlott.”¹⁶ Emellett fontos kiemelni, hogy a filmrendezők, illetve a színházi sajtóban megnyilvánuló szerzők legnagyobb arányban férfiak voltak,¹⁷ ezért a filmekben ábrázolt identitások a férfiak által megfogalmazott női identitáskonstrukciók tartótégelyévé válhattak. A nők válaszként – színészi tehetségüket megmutatva – a filmvásznon többletjelentést adhattak egy-egy adott figura megjelenítéséhez, illetve a női forgatókönyvírók is árnyalhatták a férfiak által ábrázolandó képet, pl. a Karády Katalin

¹² Balogh Gyöngyi – Gyürey Vera – Honffy Pál: *A magyar játékfilm története a kezdetektől 1990-ig*, Budapest, Műszaki, 2004, 50.

¹³ Skaper Brigitta: Magyar filmsztárok a két világháború közötti Magyarországon, *Médiakutató*, 2008/3, 111–122.

¹⁴ Pusztaszeri László: *Szép magyar élet. Szelezky Zita pályaképe*, Budapest, Kairosz, 2011, 78.

¹⁵ Vö. Lips Adrián: A Doppelgänger-effektus identitáskonstruáló szerepe a Karády-jelenségben, in Boros Gábor – Hóvári János – Jakubovits Edit – Péti Miklós – Sepsi Enikő – Szabó-Bartha Anett (szerk.): *Non est volentis. A Benda Kálmán Szakkollégium legjobb hallgatói munkái (2017–2021)*, Budapest, KRE–L’Harmattan, 2021, 193–203.

¹⁶ Sipos Balázs: Modern amerikai lány, új nő és magyar asszony a Horthy-korban, *Századok*, 2014/1, 3–34.

¹⁷ Sipos Balázs releváns kutatása is igazolja ezt: „A Horthy-kori tömegsajtóban a nőkről jobbra továbbra is férfiak írtak, ők ítélték meg, hogy mi a nőies. Ennek oka világos: a főállású újságírók és szerkesztők között az idők során végig kevés volt a nő (még a népszámlálás szerinti, azaz nem hivatásos újságírók között is 2% alatt maradt az arányuk).” Sipos Balázs: *Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban. Politika- és társadalomtörténeti vázlat*, Budapest, Argumentum, 2011, 184.

főszereplésével elkészült *Ópiumkeringő* (Balogh Béla, 1942) című film esetében Szepes Mária (Orsy Mária álnéven). A színházi sajtóban pedig lehetőség nyílt a női identitáskonstrukciókat megfogalmazó színésznők nyilatkozatainak közlésére, illetve az adott filmalkotások női szemszögből történő kritikájára – pl. Bethlen Margit grófnő, Edelsheim-Gyulai Ella, Ignác Rózsa és Ujházy Györgyi írásaiban – is.

A SZELECZKY-JELENSÉG

Szelezky Zita 1933 szeptemberében nyert felvételt a Színiakadémiára. Tanárai között voltak Galamb Sándor, Góth Sándor, Kéki Lajos, Kiss Ferenc és Ódry Árpád. A színészmesterség elsajátítása során utóbbi kiemelt támogatását élvezte, Ódry ugyanis Szelezkyben látta a jövő nagy művészt. Később az akadémiái vizsgaelőadásain jellemzően főszerepeket játszott, így Katona József *Bánk bán*jában Melindát, Németh László *Villámfény*néljében Satát, Vörösmarty Mihály *Csongor és Tündé*jében Ledért, Molière *Tartuffe*-jében Dorinát, Pirandello *Hat szerep keres egy szerzőt* című művében a Mostohalányt, illetve Rudolf Besier *Ahol tilos a szerelem* című darabjában Barrett Erzsébetet alakította.¹⁸

Kurutz Márton és Péter Zsolt 2022-ben a következő tíz érdekességet emelték ki a színésznővel kapcsolatban:

1. Elszegényedett köznemesi családba született.
2. Huszonegy évesen a Nemzeti Színház szerződtette.
3. Ekkoriban kapta első filmszerepét is. A *Méltóságos kisasszony* volt az ötvenedik hangosfilm. A filmmel nem aratott osztatlan sikert. Azonban nyolc év alatt huszonhat másik főszerep filmsztárrá avatta.
4. Esküvőjéről még a filmhíradó is tudósított.¹⁹
5. 1941-ben a római Cinecittában filmezett. Ez lett volna az egyik első magyarra szinkronizált film.²⁰ A hazai bemutató azonban a háború miatt elmaradt. A hideg műtermi körülmények és a háborús nélkülözés miatt tbc-sen tért haza. Több mint egy évig nem játszhatott, gyógyulása alatt házassága tönkrement.

¹⁸ Jávor Zoltán – Péter Zsolt (szerk.): *Hit és magyarság. Szelezky Zita élete és művészete*, Szeged, Délvidék Ház, 2012.

¹⁹ „Szelezky Zita, a Nemzeti Színház kitűnő művésznője a Kálvin téri református templomban esküdött örök hűséget Haltenberger Gyulának”, *Délibáb*, 1940/24, 1.

²⁰ *A Tentazione (Kísértés)*, Aldo Frosi – Hans Hinrich, 1941) olasz–magyar koprodukcióban készült, és Szelezkyt partnere, Kiss Ferenc oldalán modern, démoni és naiv nőalakként is be szerezték volna mutatni az olasz közönségnek. Lips: *A trianoni trauma*, 39.

6. Öt év alatt több mint ötven szerepet játszott el a Nemzeti Színházban. Mégis felmondott szeretett színházában, mert igazgatójával konfliktusba került. A *Mária főhadnagyban* tért vissza a színpadra az Operettszínházban 1942-ben.²¹ Huszka Jenő operettje 256 előadásával a korszak legnagyobb zenés sikere volt.
7. 1944-ben egy hungarista esten Petőfi-verset szavalt.²² Ez a szerepvállalás derékba törte karrierjét. 1945-ben, huszonkilenc évesen elhagyta Magyarországot. Családjával Argentínában telepedett le. Buenos Airesben megalapította az Argentínai Magyar Nemzeti Színházat.
8. 1962-től az USA-ban élt. Irodalmi estekkel és zenés pódiumelőadásokkal lépett fel.
9. Negyvenöt év emigráció után, 1990-ben jött ismét haza.
10. Emlékét a Szelezcky Zita Alapítvány és a nekézsenyi Szelezcky Zita Emlékház ápolja.²³

Alakjával a jellemzően törékeny, de részben emancipált, vadóc nőtípust testesítette meg, filmjeiben többször jellemző motívumként jelentek meg a magyarság, a magyarságtudat lehetséges olvasatai és az istenhit, vagyis a nemzeti identitás és a vallás kérdésköre. A később hírnévre szert tevő Karády Katalinnal ellentétben mozgása finom, nőies volt, a dalbetétekben – a szövegírók és zeneszerzők segítségével – olyan drámai, kimondatlan és lefojtott érzelmekkel teli feszültséget teremtett, amellyel egyszersmind megtöltötte tartalommal a Szelezcky-jelenséget. A következőkben néhány, jelen tanulmány szempontjából releváns, a nemzeti identitással és a vallásossággal, valamint néhány korábbi vagy korabeli trauma ábrázolásával kapcsolatos filmes példát ismertetek.

1936-ban kérte fel Balogh Béla filmrendező első főszerepére a *Méltóságos kisasszonyban*, filmes karrierje ettől az évtől datálható. A történetben a leánygyermek bújtatott lázadó, aki nem hajlandó meghajolni a szülői akarat előtt, és bár nyíltan nem lázadhat, mégis különböző női praktikákkal, mesterkedésekkel

²¹ „[...] Szelezcky Zita fellépése jelentette az előadásban a »nagysláger«. A közönség kedvence ebben a darabban aranyos, nemzetőri uniformisában ennívalóan bájos. Táncszáma nagyon mutatós. [...]” *Déliabáb*, 1942/40, 13.

²² 1944. október 29-én a Magyar Művelődés Házában megrendezésre került hungarista esten – átütő hangnembben, szenvedélyesen – elszavalta Petőfi Sándor *Föl a szent háborúra* című versét. Vö. David Frey: *Jews, Nazis, and the Cinema of Hungary. The Tragedy of Success, 1929–44*, London – New York, I. B. Tauris & Co. Ltd., 2018; Lips Adrián – Mátravölgyi Dorottya – Sztruhár Bettina: A posztháborús állapot reprezentációja Szelezcky Zita sajtómegjelenéseiben, népbíró-sági perében és magánlevelezéseiben, *Symbolon: Revistă de Științe Teatrale*, 2023/2, 87–108.

²³ Kurutz Márton – Péter Zsolt (szerk.): *10 érdekesség Szelezcky Zitáról*, Budapest, Nemzeti Filmintézet – Filmarchívum. https://www.youtube.com/watch?v=H9dk0s_qlfk (Letöltés: 2024. május 20.)

eléri, hogy választottjához mehessen hozzá.²⁴ Ebben a filmben megpróbálták lázadó nőalakként, részben emancipált nőként bemutatni, azonban a filmen akkor még tapasztalatlan színésznő esetlensége és a történet töredezettsége miatt a kísérlet megbukott.²⁵ A *Pusztai szél* (Székely István, 1937), a *Nehéz apának lenni* (Keleti Márton, 1938) és a *Beszállásolás* (Szlatinay Sándor, 1938) című filmjei a háború során elvesztek.

A *Karosszékben* (Balogh Béla, 1939) egy fiatal feleséget alakított, aki a történet szerint egy aukción, a saját pénzén vesz magának egy karosszékot. Egy építészmérnök (Szilassy László) is licitál, de végül a nő szerzi meg az antik darabot. Otthon a férje (Pataky Miklós) nagyon leszidja, elviteti a széket a mérnöknek, majd képet kapunk egy fizikailag és verbálisan, szóban is bántalmazó, válságban lévő házasságról is:

Szelezcky Zita: Hova tetted a széket?

Pataky Miklós: Nem szeretem, ha az irodámban zavarsz! Itt az ára, máskor gondold meg jobban! ... Hogy merted! [Szelezcky dühösen szétszórja a pénzt.]

Szelezcky Zita: Te hogy merted eladni? A magam pénzén vettem!

Pataky Miklós: Itt a pénzed, szedd össze! Vedd fel, ha mondom! [Pataky karon fogja Szelezckyt, és erőszakosan megrángatja.]

Szelezcky Zita: Nekem a szék kell! Ilyet tenni velem... nem vagyok én gyerek! [Szelezcky sírva fakad.]

Pataky Miklós: Jó lecke lesz neked a jövőre!

Szelezcky Zita: Elég volt a tanításaidból! Én is ember vagyok! Nekem is van életem! A hátam mögött tetted, csakhogy megalázz, letiporj!

Pataky Miklós: Ne kiabálj, meghallják!

Szelezcky Zita: Úgyis tudják milyen zsarnok vagy és besúgó!²⁶

Elválik a férjétől és az édesapjához költözik. A vita nem a székről, hanem jól láthatóan és értelmezhetően a női önállóságról szól: „[...] egy rossz házasságból joga van a nőnek kilépni, a boldogság és a házastársi szeretet hiánya önmagában is elegendő ok a válásra (amit egyébként a kor jogrendje még nem ismert el

²⁴ Vajdovich Györgyi: Szende titkárnők, kacér milliomoslányok. Az 1931–1944 közötti magyar vígjátékok nőképe, *Metropolis*, 2016/4, 8–22.

²⁵ Lips Adrián – Mátravölgyi Dorottya – Sepsi Enikő – Sztruhár Bettina (szerk.): *Szelezcky Zita életútja és válogatott magánlevelezése*, Budapest, KRE–L'Harmattan, 2020.

²⁶ Balogh Béla: *Karosszék*, 1939, 35:40–36:33; Lips Adrián: *Női sorsokba fordult történelem. Középkelet-európai, női identitáskonstrukciók és -dekonstrukciók Szelezcky Zita és Karády Katalin filmjeiben, színházi sajtómegjelenéseiben 1936-tól 1944-ig és magánlevelezéseiben 1945-től 1951-ig*, Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia és Kommunikációtudomány Doktori Iskola, doktori értekezés, 2022, 91.

válási indítékként)²⁷ A Szeleczy Zita által ábrázolt nőtípus csak részben válik emancipálttá, önállóvá, mert később egymásba szeretnek a mérnökkel, és a film boldog befejezéseként, édesapja engedélyével összeházasodnak.

A *Bercsényi huszárokban* (Szlatinay Sándor, 1939) egy fiatal nőt formált meg, aki a történet folyamán beleszeret egy huszártisztbe (Szilassy László). A felébredő szerelemmel párhuzamostan rátalál igazi édesapjára (Csontos Gyula) is. A film emblematisz jelenetében Szilassy és Szeleczy közösen elénekelnek egy magyar dalt, majd ezt követően a filmkészítők a szereplők diskurzusában utalnak a trianoni traumára, a magyarság nemzeti összetartozására:

Szeleczy Zita: Hát ez érdekes.

Szilassy László: Micsoda?

Szeleczy Zita: Tudja, én Bécsben nevelkedtem, most vagyok először Magyarországon... Sokat hallottam az itteni emberekről, arról, hogy itt sírva mutatnak. Valahogy sosem értettem.²⁸

Szilassy László: De most már érti?

Szeleczy Zita: Nem értem... csak valahogy úgy érzem...

Szilassy László: Persze hogy érzi, mert maga is magyar!

Szeleczy Zita: Nem, én bécsi vagyok.

Szilassy László: Na, de hiszen az előbb mondta, hogy az édesanyja...

Szeleczy Zita: Igen! Ő magyar, de én bécsi vagyok!

Szilassy László: Szóval osztrák?

Szeleczy Zita: Nem, bécsi! Azt tudja maga, mi az? Az több, mint osztrák, az több, mint német, bécsi, érti?

Szilassy László: Nem értem! Mert mi akár pestiek vagyunk, akár kolozsváriak, akár pozsonyiak, mi mindig magyarok vagyunk!²⁹

Mudrák József a Szeleczy–Szilassy páros legnagyobb sikerének tekintette ezt a filmet. Bemutatásától – 1940-től – számította Szeleczy sztárságát, hiszen ugyanebben az évben alakult meg a színésznő rajongói klubja – a Szeleczy Zita Rajongói Club – is. Szilassy fia a következőképpen emlékezett vissza a trianoni traumát felidéző produktumra: „Gondolom sikeres film lehetett, mert még ma is, amikor megtudják, hogy Szilassy László fia vagyok, leggyakrabban ezt a filmet

²⁷ Vajdovich: *Metropolis*, 2016, 20.

²⁸ Utalás a „Sírva vigad a magyar” közmondásra.

²⁹ Szlatinay Sándor: *Bercsényi huszárok*, 1939, 26:22–27:23; Lips: *Női sorsokba fordult történelem*, 93–94.

említik. Az ebben játszott elegáns, szálegyenes tartású, mosolygó huszártiszt szerepét tartják rá legjellemzőbbnek.³⁰

A *Rózsafabot*ban (Balogh Béla, 1940) egy vak nő bőrébe bújt, aki amatőr nyomozóként – segítve a rendőrség munkáját – felfed egy bűntényt és megmenti szerelmét. Szelezky egy rózsafabot segítségével közlekedik, emellett úgy hiszi, valamiféle transzcendens létező figyelemmel kíséri és óvja minden lépését, biztonságosan vezeti őt:

Szelezky Zita: Valaki vezet engem. Sokszor. Igen, sokszor megfogja a kezem. Elhited, nem képzelődöm! Csak egy cseppnyi érintése van a kéznek, soha nem szól. Az arcáról alig tudnék beszélni... bár, ha látnék, felismerném. Máskor meg halad előttem, és én megyek utána bátran. Követhetem, még csak meg se botlok soha. Minden imámba belefoglalom.³¹

A történet végére összegyűlik a pénz a szemműtétére, az operációja sikeres lesz és családja elkíséri a templomba a látását frissen visszanyerő nőt, ahol Jézus szobrát meglátva összeesik, majd magához térve a következőket kiáltja:

Szelezky Zita: Ó az! Ó az! Ó az, aki mindig kézen fogva vezetett engem, amíg vakon jártam a világot!³²

Greta Garbo felfedezője, Mauritz Stiller rendező külön ars poeticával rendelkezett a rendezői gyakorlatát illetően is, elmondása szerint filmjeiben azt a paradoxont használta ki, amely szerint: „[...] hogyha egy színész valóban nagy, akkor úgy játszik filmen, mintha sejtelve sem lenne a játék technikai oldaláról – azaz olyan természetes egyszerűséggel viselkedik, mintha nem is színész lenne.”³³ A *Rózsafabot* készítői vélhetően Szelezky Zita református, vallásos hitére is igyekeztek ráerősíteni a cselekmény kibontakozásában – ennek a magánéleti részletnek a tudatában rá írhatták a szerepet –, illetve a színésznő önmagában is képes lehetett olyan saját élményt felidézni, amikor istenhite segítséget nyújthatott számára.

Az *Édes ellenfél*ben (Martonffy Emil, 1941) Hajmássy Miklós tart egy beszédet a Családvédő Liga nagygyűlésen, amelyet a rádió is közvetít. Megérkezik a bankba a próbaidős Latabár Kálmán, aki hibásan üzemeli be a fényképezéshez

³⁰ Mudrák: *Volt egyszer egy filmsztár... Szilassy László élete*, 32.

³¹ Balogh Béla: *Rózsafabot*, 1940, 39:57–40:39; Lips: *Női sorsokba fordult történelem*, 106.

³² Balogh: *Rózsafabot*, 1:11:43–1:11:57; Lips: *Női sorsokba fordult történelem*, 106.

³³ Csengery Judit: *Greta Garbo*, Budapest, Zeneműkiadó, 1986, 37; vö. Lips: *A Doppelgänger-effektus identitáskonstruáló szerepe a Karády-jelenségben*, 194–198.

szükséges technikát. Ugyanitt két nő váraozik – Kiss Manyi és Szelezcky Zita –, hogy meginterjúvolják őket leendő gépírói állásukkal kapcsolatban. Addig nem kerül sor a beszélgetésre, amíg véget nem ért a szónoklat. Hajmássy szónoklatában a nők helyét a munka világa – tehát a karrierépítés – helyett a háztartásban képzelet el. A hatás nem marad el: az örömmel munkába állni szándékozó Kisst és Szelezckyt meghallgatás nélkül elküldik. Hibája miatt Latabárt is elbocsátják. Szelezcky elmegy Hajmássyhoz, és számon kéri rajta a beszédét:

Szelezcky Zita: Kovács Mancsi vagyok. Remélem, ismer engem!
 Hajmássy Miklós: Sajnos, nem ismerem.
 Szelezcky Zita: Nem ismer?
 Hajmássy Miklós: Nem.
 Szelezcky Zita: Pedig én vagyok az a Kovács Mancsi gyors- és gépírónő, akit a mai beszédében visszaküldött a főzőkamrához!
 Hajmássy Miklós: Én nagyon sajnálom. Én mondtam már, hogy nem ismerem, és engem a maga személyes ügyei nem érdekelnek!
 Szelezcky Zita: Majd mindjárt érdekelni fogja! Én maga miatt elveszítettem az állásomat!³⁴

Szelezcky és Hajmássy történetét felkapja egy újságíró és a nemek küzdelme, a nemek közötti játék a széles nyilvánosság előtt zajlik. A szintén csak részben emancipált nő még a férfi lakásába is ellátogat, ahol felveszi annak frakkját, énekel és táncol benne, majd legvégül darabokra vágja az öltözéket. Ebben a jelenetben az *Édes ellenfél* készítői egy férfinak öltöztették be a női protagonistát, aki bosszúból játékosan megtestesítette a férfi főszereplőt, majd megsemmisítette annak öltözékét. Úgy vélem, hogy ez az identitással – a kollektivista és individualista szemlélettel – és a nemi szerepekkel való alkotóművészi játék – nem játszma! – a hollywoodi mintára létrehozott, kelet-közép-európai, azon belül a magyar filmgyártás és sztárrendszer egyik legkiemelkedőbb példájának tekinthető. Annak ellenére, hogy a történet végére Szelezcky és Hajmássy egymásba szeretnek, a nő az önállóság – vagy részleges önállóság – helyett a házasságot választja.

A *Fekete gyémántok* (Vajda László, 1938) és a *Szegény gazdagok* (Csepreghy Jenő, 1938) a korszak jelentős Jókai-adaptációi voltak. A *Fekete gyémántok*ban Várkonyi Zoltán is szerepelt, majd rendezőként az alkotást színesben, 1976-ban újra leforgatta. Keresztessy Mária a *Szegény gazdagok* fekete-fehér, 1938-as és a színes, 1959-es változatában is játszott. A *Gül Baba* (Nádasdy Kálmán, 1940) a

³⁴ Martonffy Emil: *Édes ellenfél*, 1941, 15:50–16:16; Lips: *Női sorsokba fordult történelem*, 111–112.

Martos Ferenc és Huszka Jenő által 1905-ben szerzett, azonos című operett, a *Leányvásár* (Podmaniczky Félix, 1941) Jacobi Viktor 1911-es operettje, a *Zenélő malom* (ifj. Lázár István, 1943) pedig Martos Ferenc és Huszka Jenő *Lili bárónője* alapján készült. A *Leányvásár* és az *Egy éjszaka Erdélyben* (Bán Frigyes, 1941) magyarság tematikájú filmeknek tekinthetők. Mindkét film Erdélyben játszódik, ezzel az alkotók reflektálhattak a korabeli revíziós állapotra is, mely szerint Észak-Erdély 1940-től 1944-ig újra Magyarországhoz tartozott.³⁵ A *Zenélő malomban* Latabár Kálmán vacsorázni megy egy étterembe, és ott élvezi az éneklő dizőz – Dajka Margit – látványát. Ételt rendel, de az élelmiszerjegye alapján csak lóhúst kaphat. A jegyrendszer – amely alapján különböző minőségű és mennyiségű élelmiszereket lehetett vásárolni – mindkét világháború alatt bevezetésre került Magyarországon. Úgy vélem, hogy jól érzékeltették a filmben a boldogságra és szerelemre vágyó férfi és nő karaktereit, kapcsolódásukat, utóbbi mikromozzanattal pedig felidézhatték a kor nézőinek többszörös traumatizáltságát is.

A *Gyávaságban* (Nádasdy Kálmán, 1942) Szelezky egy alig tizennyolc éves lányt alakított, aki a történet cselekményében szerelmes lesz egy nős férfiba, és szerelmet vall neki: „Olyan furcsa most minden, mintha megint a rohanó kocsin lennék. Ismeretlen mélységbe zuhanok... De azt tudom, hogy sokkal rosszabb, ha gyávaságból menekülni akarok a sors elől, mintha becsülettel bevárom, amit a számomra tartogat. De hogy a szívem hangosan dobog, arról nem tehetek. Ugye az nem bűn?”³⁶ A filmből a háború során több tekercs is elveszett, így az ábrázolt férfi-nő kapcsolat csúcspontja nehezen értelmezhető.

A *Nászindulóban* (Farkas Zoltán, 1944) egy nő három különböző életszakaszát kellett megformálnia: a fiatal hajadont, a háromgyermekes középkorú édesanyát és az idős asszonyt, aki legvégül átélheti az igaz szerelmet. Partnere Szilassy László, a filmkészítők a korabeli magyar társadalom részleges kritikáját – más-képpen karikatúráját – fogalmazták meg Szelezky és Szilassy megismerkedésében:

Szilassy László: Horváth Miklós vagyok.

Szelezky Zita: Örvendek.

Szilassy László: És a maga neve?

Szelezky Zita: Éva.

Szilassy László: Éva. Szépen lehet mondani: Évike.

³⁵ Lips: *A trianoni trauma*, 39.

³⁶ Nádasdy Kálmán: *Gyávaság*, 1942, 54:09–54:28; Lips: *Női sorsokba fordult történelem*, 127.

Szelezcky Zita: Nem engedem, hogy becézzenek: Évának hívnak. Én nagyon komoly vagyok!

Szilassy László: Tiszteletre méltó dolog a komolyság. És a szivart milyen szándékkal hozta magával?

Szelezcky Zita: El akartam szívni! Mit csodálkozik? Mindent csak maguknak szabad, férfiaknak? Olvastam, hogy Angliában éppúgy dohányoznak a nők, mint a férfiak! Csak Magyarországon vannak elnyomva a nők!

[Kicsivel később.]

Szelezcky Zita: Itt állunk a 20. század közepén, és nálunk semmi sem történik a nők érdekében. Ezen a téren egy évszázaddal el vagyunk maradva a nyugattól.

Szilassy László: Igaz.³⁷

Ismerve Szelezcky színészi – színházi és filmes – kvalitásait és magánéleti helyzetét, a film egy későbbi pontján a készítők valamiféle női misztikát is megfogalmaztak és kimondtattak a színésznővel, Mauritz Stiller nyomán összekeverve a megformálandó szerepet a valódi énjével, megéléseivel, saját élményeivel: „Sajnos, aki korát megelőzi, annak csak gúnyban és gáncsban van része. Én pedig megelőztem koromat.”³⁸ Véleményem szerint ez az ikonikus mondat a történetben ábrázolt férfi és női identitáskonstrukciók és szerepek közötti, néha játékosan feloldható vagy éppen elmérgesedően feloldhatatlan ellentétekre és Szelezcky Zita magánéletének viszontagságaira is utalhat.

Az *elsőben* (Cserépy László, 1944) Szelezcky egy olyan feleséget játszott, akinek a történet szerint nem lehet gyermeke, ezt a klinikán, az őt kezelő professzortól (Bánky Róbert) tudja meg:

Bánky Róbert: Ha nem lehet, hát nem lehet! Nem kell azért kétségbe esni!

Szelezcky Zita: Baj lesz ebből, doktor úr!

Bánky Róbert: Hogy lenne baj! Láttam én már jó házasságot gyerek nélkül!

Szelezcky Zita: Mit mondok az uramnak?

Bánky Róbert: Az igazságot, lelkem. Ha szereti magát, meg fogja érteni.

Szelezcky Zita: De mikor annyira várja! Mindene a gyerek!³⁹

Ezalatt Szelezcky férje (Rajczy Lajos) és a barátja (Páger Antal) megmentenek egy sérült gólyát – ahol a gólya a törekeny, „sebesült”, meddő nő szimbóluma – és

³⁷ Farkas Zoltán: *Nászinduló*, 1944, 05:40–06:13, később 06:46–06:52; Lips: *Női sorsokba fordult történelem*, 137.

³⁸ Farkas Zoltán: *Nászinduló*, 1944, 37:12–37:17; Lips: *Női sorsokba fordult történelem*, 139.

³⁹ Cserépy László: *Az első*, 1944, 06:01–06:18.

Páger hazaviszi a gyermekeinek. Rajczy hazaérkezik, és Szelezky bevallja a férfinak, hogy nem lehet közös gyermekük:

Szelezky Zita: Imre, Imre...

Rajczy Lajos: Tessék!

Szelezky Zita Mondanék valamit!

Rajczy Lajos: Mondjad!

Szelezky Zita: Add el a bölcsőt!

[Később.]

Szelezky Zita: Mári nénémék is megvoltak gyermek nélkül! Bele kell törődni!

Rajczy Lajos: Én nem tudok beletörődni!

Szelezky Zita: Mindenünk meglesz! Negyven hold az örökségem!

Rajczy Lajos: Azt hiszed, ez kell a boldogsághoz, pénz meg a vagyon? Szegényebb vagy, mint egy béreslány!

Szelezky Zita: Választottál volna onnan! Azok szaporábbak!

Rajczy Lajos: Fogd be a szád!⁴⁰

Szelezky hitelesen ábrázolja az anyaság után vágyódó nőt, aki mind a megcsalás, mind az igazságtalanságok ellenére mindvégig hű marad férjéhez. A film Kerecsendi Kiss Márton azonos című, 1943 novemberében bemutatott színdarabja alapján készült. A hollywoodi mintára létrehozott, kelet-közép-európai, azon belül a magyar filmgyártás és sztárrendszer a végéhez közeledett, a készítő az eszköztelenségre, a magyar vidéki élet ábrázolására helyezték a hangsúlyt. Ennek ellenére ez tekinthető Szelezky Zita legkiforrottabb szerepének; ha nem törik derékba a karrierje – tehát nem válik kegyvesztetté –, és egy szempillantás alatt nem szűnik meg a sztárrendszer, számos filmalkotásban bizonyíthatta volna az évek alatt saját élmény útján is megalapozott színészi tehetségét.

⁴⁰ Cserépy: *Az első*, 10:55–11:08, később 11:40–11:55.

1. kép. Szelezky Zita Az első című filmjének forgatása idején, 1944.
(Fortepan/Bojár Sándor, 179162)

A DOPPELGÄNGER-EFFEKTUS IDENTITÁSKONSTRUÁLÓ SZEREPE A SZELECZKY-JELENSÉGBEN

A Doppelgänger-effektust elsősorban a szépirodalomban alkalmazták (első megfogalmazása és használata: Johann Paul Friedrich Richter: *Siebenkäs*, 1796), az így született művekben a megkettőződött én a maga tisztaságában a romantikus énelképzelés terméke. A magába visszahúzódó, elszigetelt „én” önmagán belül keresi meg a „nem én”-t, miáltal az „én”-t életben tartó dialóg megkettőzött monológként belülrre kerül. Mindezek nyomán megállapítható, hogy a Doppelgänger-effektus segítségével a művészeti alkotásokban metaforikusan ábrázolásra kerülhettek és kerülhetnek a hasonlóság és a különbözőség ellentmondásosságai, problémái, az identitás (és a meghasadt identitás) kérdései, valamint az egyes Doppelgängerek között kialakult belső, dialogikus monológok is.⁴¹

⁴¹ Csepeli György: *Szociálpszichológia*, Budapest, Osiris, 2006, 519; Lips: *A Doppelgänger-effektus identitáskonstruáló szerepe a Karády-jelenségben*, 193–194.

Álláspontom szerint a Doppelgänger-effektust identitáskonstruáló módszerként alkalmazták – a Karády-jelenséghez hasonlóan – a Szelezky-jelenségben is. Karády esetében egy valamilyen szempontból új és/vagy kiemelkedő nőtípust igyekeztek megalkotni, másrésztől ahhoz, hogy ezt létrehozzák, némely értelemben szakítani kellett a korszak korábbi típusú nőábrázolásaival is. Olyan összetett női identitáskonstrukciókat hoztak létre, amelyek segítségével a nők az ábrázolt történetek szerint ráébredtek saját önállóságukra, szexualitásukra, és ezáltal sokszor karikaturisztikus vagy tragikus körülmények között a férfiak által meghódítandó vagy – a patriarchális rend fenntartására és megerősítésére törekedve – lenézendő, megnevelendő, megvetendő nőalakokká váltak. Emellett a filmvászon lehetőségük nyílt arra is, hogy a férfiak egyenrangú partnereként vagy versenytársaiként szerepeljenek, és az előző évtizedek alatt megszilárdult, férfi főszereplőket kiegészítő alakításaikból részlegesen kilépjének.⁴² Ezzel ellentétben Szelezky testesítette meg a kelet-közép-európai, azon belül a magyar vallásos nőt, a törekeny nőt, a részben emancipált nőt (aki a filmkészítők olvasatában valamiféle átmenetet képezett az egyáltalán nem és a teljesen emancipálódott, önállósodott vagy önálló női identitáskonstrukciók között, jutalma a legtöbb esetben a boldog befejezés volt) és a nemzet kishúgát.⁴³

A Szelezky-jelenség – Doppelgänger-effektus szerinti – kialakítása a következő individualista és kollektivistá, női identitáskonstrukciós elemek segítségével valósult meg:

1. táblázat. A Doppelgänger-effektus identitáskonstruáló szerepe a Szelezky-jelenségben.

	A Szelezky-jelenség sztár-identitáskonstrukciója	A Szelezky-jelenség személyes identitáskonstrukciója
Individualista olvasatok	a hollywoodi mintára létrehozott sztár; a kelet-közép-európai, azon belül a magyar nő, a részben emancipált nő, feminin nőszerep	a sztár identitáskonstrukciótól szenvedő fél
Kollektivista olvasatok	a hollywoodi mintára létrehozott sztár-identitáskonstrukció irányított felhasználása, pl. a játékonyság, a magyarság és a vallásosság hangsúlyozása, a törekeny nő, a nemzet kishúga	a meghurcoltatástól szenvedő fél (sorstörötté válás, többszereplős felelősség)

⁴² Vö. Lips: *A Doppelgänger-effektus identitáskonstruáló szerepe a Karády-jelenségben.*

⁴³ A Szelezky Zitával levelező katonák szólították a színésznőt „drága kishúguknak”, így vált ő a nemzet kishúgává. Szelezkyt 1942. november 23-án a 121. gépvontatású tüzérezteg eljegyezte, amelynek keretében egy díszoklevelet küldött a színésznő részére, *Film Színház Irodalom*, 1942/51, 13.

A Doppelgänger-effektus segítségével létrehozott, kettős összetételű individualista és kollektivista női identitáskonstrukciók és azok olvasatai jól megfértek egymás mellett. Éppen az aktuális filmkészítők vagy sajtómegjelenéseket megfogalmazó szerzők döntötték el, hogy mikor melyik elem legyen a nézők vagy az olvasók számára hangsúlyos. A Szelezky-jelenségben és -reprezentációiban – a Karády-jelenséghez hasonlóan – tehát a táblázatban szereplő női identitáskonstrukciók és lehetséges értelmezéseik nem identitáshasadásokként vagy elkülöníthető részekként, hanem aktuálisan hangsúlyozott elemekként voltak értelmezhetők.

ÖSSZEZÉS

A nemzeti identitás és a vallás fontos szerepet játszott a Horthy-korszak filmgyártásában. Az új, tekintélyelvű rendszer vallási, keresztény-nemzeti ideológián alapult, az egyházak támogatásával összekapcsolódott a magyar és a keresztény, ezáltal a nemzeti identitás és a vallás fogalma is. Ezenfelül az antiszemitizmus és a gyűlöletkeltés egy új aspektusaként létrejött a magyar és minden, ami nem magyar közötti vélt vagy valós ellentét. A trianoni trauma napirenden tartása mellett az idő előrehaladtával újabb traumákat generált a két világháború közötti elszegényedés, az 1929 és 1933 közötti nagy gazdasági világválság (magyarországi hatások pl. az agrárválság, a hitelválság és az ipari termelés visszaesése stb.), majd a második világháború. Ebben a többszörösen traumatizált időszakban jött létre és élte fénykorát – amerikai, hollywoodi mintára – a kelet-közép-európai, azon belül a magyar filmgyártás és sztárrendszer, amelyet a Horthy-kormányzat elő- és utócenzúrával, bizottságokkal, rendeletekkel és a színészeket és filmeseket tömörítő Színművészeti és Filmművészeti Kamara segítségével vont ellenőrzése alá.

Szelezky Zita alakjával a jellemzően törekeny, de részben emancipált, vadóc nőitípust testesítette meg, filmjeiben többször jellemző motívumként jelentek meg a magyarság, a magyarságtudat lehetséges olvasatai és az istenhit, vagyis a nemzeti identitás és a vallás kérdésköre. Emellett többször is felsejlettek a főszereplésével elkészült alkotásokban a korábbi vagy korabeli háborús és gazdasági, illetve a férfi-nő kapcsolatot érintő – sokszor szinte a néző számára is feldolgozhatatlanul, többszörösen is áttételezett – traumák. A később hírnévre szert tevő Karády Katalinnal ellentétben mozgása finom, nőies volt, a dalbetétekben – a szövegírók és zeneszerzők segítségével – olyan drámai, kimondatlan és lefojtott érzelmekkel teli feszültséget teremtett, amellyel egyszersmind megtöltötte tartalommal a Szelezky-jelenséget.

A *Karosszék*ben egy fizikailag és verbálisan, szóban is bántalmazó házasságban élő feleséget (aki a kor elvárásai ellenére elválík férjétől, de legvégül újabb házasságot köt); a *Bercsényi huszárok*ban egy bécsi magyar lányt (akit szerelme ráébreszt a magyarság nemzeti összetartozására); a *Rózsafabot*ban egy vak nőt (aki meggyőződéssel hisz valamiféle transzcendens erő létezésében, aki óvja és vezeti őt, majd mikor újra lát, Jézusban ismeri fel segítőtjét); az *Édes ellenfél*ben egy részben emancipált nőt (aki férfi ruhába öltözve énekel, majd legvégül a házasságot választja); a *Gyávaság*ban egy alig 18 éves lányt (aki bátran szerelmet vall választottjának, de a férfi házasság és nehezen kötelezi el magát); a *Nászinduló*ban egy nő három különböző életszakaszát (aki fiatal hajdon korában – a filmkészítők segítségével – megfogalmazza szerepére és a színésznő valós magánéletére is vonatkozó női misztikáját); *Az első*ben pedig – legkiforrottabb szerepeként – egy feleséget (akinek a történet szerint nem lehet gyermeke) mint komplex, női identitáskonstrukciót formált meg.

A *Fekete gyémántok* és a *Szegény gazdagok* a korszak jelentős Jókai-adaptációi voltak, a műveket később – a Kádár-korszak kultúrpolitikája is fontosnak tartotta ezeket – színes változatban, más szereposztással (néhány egyezéssel) is filmre vitték. A *Gül Baba* (Nádasdy Kálmán, 1940) a Martos Ferenc és Huszka Jenő által, 1905-ben szerzett, azonos című operett, a *Leányvásár* (Podmaniczky Félix, 1941) Jacobi Viktor 1911-es operettje, a *Zenélő malom* (ifj. Lázár István, 1943) pedig Martos Ferenc és Huszka Jenő *Lili bárónője* alapján készült. A *Leányvásár* és az *Egy éjszaka Erdélyben* (Bán Frigyes, 1941) magyarság tematikájú filmeknek tekinthetők. Mindkét film Erdélyben játszódik, ezzel az alkotók reflektálhattak a korabeli revíziós állapotra is, mely szerint Észak-Erdély 1940-től 1944-ig újra Magyarországhoz tartozott. A *Zenélő malomban* Latabár Kálmán szerepe segítségével tettek utalást a korszakban érvényes jegyrendszerre – különböző minőségű és mennyiségű élelmiszereket lehetett vásárolni –, amit mindkét világháború alatt bevezettek Magyarországon.

A Doppelgänger-effektust identitáskonstruáló módszerként alkalmazták – a Karády-jelenséghez hasonlóan – a Szeleczy-jelenségben is. Szeleczy testesítette meg a kelet-közép-európai, azon belül a magyar vallásos nőt, a törekeny nőt, a részben emancipált nőt (aki a filmkészítők olvasatában valamiféle átmenetet képezett az egyáltalán nem és a teljesen emancipálódott, önállósodott vagy önálló női identitáskonstrukciók között, jutalma a legtöbb esetben a boldog befejezés volt) és a nemzet kishűgát.

IRODALOMJEGYZÉK

- BALOGH Gyöngyi – GYÜREY Vera – HONFFY Pál: *A magyar játékfilm története a kezdetektől 1990-ig*, Budapest, Műszaki, 2004.
- CSENGERY Judit: *Greta Garbo*, Budapest, Zeneműkiadó, 1986.
- CSEPELI György: *Szociálpszichológia*, Budapest, Osiris, 2006.
- DÉLIBÁB, 1940/24, 1.
- DÉLIBÁB, 1942/40, 13.
- FILM SZÍNHÁZ IRODALOM, 1942/51, 13.
- FREY, David: *Jews, Nazis, and the Cinema of Hungary. The Tragedy of Success, 1929-44*, London – New York, I. B. Tauris & Co. Ltd., 2018.
- HARSÁNYI László: És (nem lehet) színész benne... 3. A Színművészeti és Filmművészeti Kamara szerepe a jogfosztó törvények végrehajtásában, *Criticai Lapok*, 25. évf., 2016/11–12, 7–14.
- JÁVOR Zoltán – PÉTER Zsolt (szerk.): *Hit és magyarság. Szelezcky Zita élete és művészete*, Szeged, Délvidék Ház, 2012.
- KURUTZ Márton – PÉTER Zsolt (szerk.): *10 érdekesség Szelezcky Zitáról*, Budapest, Nemzeti Filmintézet – Filmarchívum. https://www.youtube.com/watch?v=H9dk0s_qlfk
- LIPS Adrián – MÁTRAVÖLGYI Dorottya – SEPSI Enikő – SZTRUHÁR Bettina (szerk.): *Szelezcky Zita életútja és válogatott magánlevelezése*, Budapest, KRE–L'Harmattan, 2020.
- LIPS Adrián: A trianoni trauma alkotóművészi reprezentációja Szelezcky Zita filmjeiben, *Jog-történeti Szemle*, 2021/4, 35–42.
- LIPS Adrián: A Doppelgänger-effektus identitáskonstruáló szerepe a Karády-jelenségben, in Boros Gábor – Hóvári János – Jakubovits Edit – Péti Miklós – Sepszi Enikő – Szabó-Bartha Anett (szerk.): *Non est volentis: A Benda Kálmán Szakkollégium legjobb hallgatói munkái (2017–2021)*, Budapest, KRE–L'Harmattan, 2021, 193–203.
- LIPS Adrián: *Női sorsokba fordult történelem. Közép-kelet-európai, női identitáskonstrukciók és -dekonstrukciók Szelezcky Zita és Karády Katalin filmjeiben, színházi sajtómegjelenéseiben 1936-tól 1944-ig és magánlevelezéseiben 1945-től 1951-ig*, Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia és Kommunikációtudomány Doktori Iskola, doktori értekezés, 2022.
- LIPS Adrián – MÁTRAVÖLGYI Dorottya – SZTRUHÁR Bettina: A posztháborús állapot reprezentációja Szelezcky Zita sajtómegjelenéseiben, népbírósi perében és magánlevelezéseiben, *Symbolon: Revistă de Științe Teatrale*, 2023/2, 87–108.
- MUDRÁK József: *Volt egyszer egy filmsztár... Szilassy László élete*, Gödöllő–Máriabesnyő, Att-raktor, 2008.
- PUSZTASZERI László: *Szép magyar élet. Szelezcky Zita pályaképe*, Budapest, Kairosz, 2011.
- ROMSICS Ignác: *A Horthy-korszak*, Budapest, Helikon, 2017.
- SÁNDOR Tibor: *Őrségváltás után. Zsidókérdés és filmpolitika 1938–1944*, Budapest, Magyar Filmintézet, 1997.

- SIPOS Balázs: *Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban. Politika- és társadalomtörténeti vázlat*, Budapest, Argumentum, 2011.
- SIPOS Balázs: Modern amerikai lány, új nő és magyar asszony a Horthy-korban, *Századok*, 2014/1, 3–34.
- SKAPER Brigitta: Magyar filmsztárok a két világháború közötti Magyarországon, *Médiakutató*, 2008/3, 111–122.
- SZABÓ Ildikó: Nemzetfogalom és nemzeti identitás a dualizmus korában és a Horthy-korszakban, *Politikatudományi Szemle*, 15. évf., 2016/1, 201–248.
- VAJDOVICH Györgyi: Ideológiai üzenet az 1939–1944 közötti magyar filmekben. A magyar „népi film”, *Metropolis*, 2013/2, 64–76.
- VAJDOVICH Györgyi: Szende titkárnők, kacér milliomoslányok. Az 1931–1944 közötti magyar vígjátékok nőképe, *Metropolis*, 2016/4, 8–22.
- ZÁHONYI-ÁBEL Márk: Filmcenzúra Magyarországon a Horthy-korszak első évtizedében, *Médiakutató*, 2012/2, 91–101.
- ZÁHONYI-ÁBEL Márk: A magyar filmes intézményrendszer 1938–1944, *Metropolis*, 2013/2, 12–27.

FILMALKOTÁSOK

Jókkai-adaptációk

- CSEPREGHY Jenő: *Szegény gazdagok*, 1938
- VAJDA László: *Fekete gyémántok*, 1938

Operett-adaptációk és magyarság tematikájú filmek

- BÁN Frigyes: *Egy éjszaka Erdélyben*, 1941
- IFJ. LÁZÁR István: *Zenélő malom*, 1943
- NÁDASDY Kálmán: *Gül Baba*, 1940
- PODMANICZKY Félix: *Leányvásár*, 1941

Idézett művek a szövegben való előfordulás sorrendjében

- BALOGH Béla: *Karosszék*, 1939
- SZLATINAY Sándor: *Bercsényi huszárok*, 1939
- BALOGH Béla: *Rózsafabot*, 1940
- MARTONFFY Emil: *Édes ellenfél*, 1941
- NÁDASDY Kálmán: *Gyávaság*, 1942
- FARKAS Zoltán: *Nászinduló*, 1944
- CSERÉPY László: *Az első*, 1944

MIT ÜZENNEK A MAI VEZETŐNEK SZENT ISTVÁN KIRÁLY *INTELMEI* IMRE HERCEGHEZ?

PULAY GYULA ZOLTÁN

BEVEZETÉS

Azt gondolom, hogy egy tudományos kutatás akkor lehet mélyenzántó, ha a kutatót személyesen, mondhatnánk egzisztenciálisan is érdekli a téma, és ezért szeretne mélyre ásni, és onnan felszínre hozni kincseket. A jelen kutatásomat elindító kérdés az volt, hogy mit üzem nekem, a rendszerváltást követően hirtelen és fiatalon helyettes államtitkárrá, majd rövidesen közigazgatási államtitkárrá avanzsált hívő kereszténynek Szent István királyunk fiának írt tanítása. Az 1990-es évek elejének Magyarországon a demokratikus átalakulás révén a hívő emberek számára megnyílt a vezetővé válás lehetősége, sokan erkölcsi kötelességüknek érezték vezetőként is tenni hazánk megújulásáért. Ők azonban a pártállam idején pártonkívüliként nem szerezhettek felsővezetői tapasztalatot. A gyakorlatból leginkább ismert egyik vezetői mintájuk a magát vezetővé könyöklő pártfunkcionárius volt, aki a vezetéshez szükséges szakértelmet agresszivitással pótolta. A másik mintának az ügyeskedő, lavírozó, a jég hátán is megélő, de ennek érdekében minden erkölcsi aggályt sutba dobó vezető volt. Elevenbe vágott tehát a kérdés: hol találhat követendő és követhető példákat egy vezetővé kinevezett keresztény ember? Adódott a válasz: a korábbi koroknak azoktól a személyiségeitől tanulhat, akik sikeres vezetőként is hiteles keresztények tudtak maradni, vagy pozitívabban megfogalmazva, keresztény értékeket követve váltak eredményes vezetőkké.

Először csak a magam számára kerestem példaképeket, majd később előadások, könyvek formájában másokkal is megoszthattam keresésem eredményeit. A Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Egyetem Közgazdasági Tanszéke keretében e tárgykörben folytatott kutatás eredményeit 2013-ban írt tanulmányomban¹ összegeztem. Szeretném még kiemelni, hogy

¹ Pulay Gyula: A keresztyén vezetői eszménykép korszerűsége, in Antalóczy Péter (szerk.): *Hagyomány és érték: Állam-és jogtudományi tanulmányok a Károli Gáspár Református Egyetem fennállásának 20. évfordulójára*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2013, 227–239.

ötletadója, társszerkesztője és állandó beszélgetőtársa voltam a Katolikus Rádióban 2006-ban indult és közel tíz éven át tartó *Versenyképes-e a Jó Pásztor?* című műsorsorozatnak. Beszédes alcíme így szólt: „Vezetői eszmények a Bibliában és napjainkban”.² E műsorsorozatban sok keresztény – köztük protestáns vallású – vezető útmutatásairól beszélgettünk. Szerkesztőtársammal, dr. Mezei Károlylyal két adás témájául választottuk Szent István király Imre herceghez írt intelmeit. A meghívott beszélgetőtárs dr. Gyurkovics Sándor korábbi közigazgatási államtitkár volt. E műsorra készülve Szent István királyunk tanításának számos máig érvényes mondanivalójára csodálkozhattam rá. Azóta is vissza-visszanyúlok ehhez a témához, amely – mint majd megpróbálom kifejtetni – azóta sem veszített aktualitásából. Sőt talán még időszerűbbé vált, mivel Magyarországon az elmúlt másfél-két évtizedben egyre több magát kereszténynek valló ember került magas vezetői pozícióba, és szembesült azzal a kihívással, hogy hűségese maradván a keresztény vezetői eszményképhez, lehet-e sikeres vezető. És ez nem egy elméleti, hanem egy nap mint nap felmerülő, sokszor élére állított kérdés. Megválaszolásához célszerű segítségül hívni Szent István király Imre herceghez írt intelmeit. (E műre a továbbiakban *Intelmek* névvel hivatkozok.)

AZ INTELMEK MŰFAJA, IRODALMI-TÖRTÉNELMI BEÁGYAZOTTSÁGA

Egybehangzó a szakemberek álláspontja abban, hogy az *Intelmek* irodalmi műfaja a királytükör (vagy a több nyelvben használatos kifejezés fordításaként: a fejedelemtükör, illetve hercegtükör). Királytükörnek összefoglaló néven azokat a műveket nevezik, amelyek egy leendő uralkodóhoz címezve rajzolják meg az eszményi uralkodó (király vagy fejedelem) jellemét. Többnyire gyakorlati tanácsokat adnak az uralkodáshoz, illetve a trón várományosának neveléséhez. Az antik kortól kezdődően egészen a reneszánszig számos királytükör készült nemcsak Európában, hanem Kínában és az arab világban is, jól mutatva, hogy a korabeli gondolkodók mekkora jelentőséget tulajdonítottak az uralkodók jellemének, bölcsességének, valamint az ezt formáló nevelésnek. A monarchikus rendszerek bealkonyulásával ennek az irodalmi műfajnak megszűnt a létjogosultsága. Ugyanakkor jelenleg megfigyelhető a korábban írt királytükörök iránti tudományos érdeklődés felizzása. Például 2022-ben jelent meg angol nyelven egy

² Az első beszélgetések könyvalakban is megjelentek: Mezei Károly – Pulay Gyula (szerk.): *Versenyképes-e a Jó Pásztor? Vezetői eszmények a Bibliában és napjainkban*, Budapest, Szent István Társulat, 2008.

terjedelmes tanulmánykötet,³ amelyben tizennyolc szerző írt kritikai értékelést a világtörténelem különböző korszakaiban és térségeiben született királytükör műfajú művekről. Az *Intelme*k keletkezési körülményeinek, tartalmi kérdéseinek kutatása is új lendületet kapott Magyarországon. Erről Bakti Judit cikke⁴ ad átfogó ismertetést.

Az *Intelme*k formailag belesimul korának irodalmi műfajába, tartalmát illetően azonban jelentősen különbözik e műfaj legismertebb alkotásaitól. Az egyik ilyen vonás a személyesség. E műfajtól nem idegen az, hogy a leendő uralkodóhoz az apja, azaz a király vagy a fejedelem nevében fogalmaznak meg tanácsokat a neveltetésében közreműködő gondolkodók. Ez azonban a címen és a megszólításon kívül alig tükröződik a tartalomban. Az *Intelme*kkel azonban nem ez a helyzet. Tudományos konszenzus van abban, hogy bár az *Intelme*ket nem Szent István király maga írta, azonban az abban kifejtettek Szent István királyunk személyes tapasztalatait, meglátásait, értékítéleteit tartalmazzák. Az *Intelme*k gondolatait ugyanis azok papírra vetője olyannyira a király szájába adja, hogy erre a király beleegyezése nélkül aligha lehetett volna bátorsága. Emellett maguk a gondolatok is annyira eredetiek, és annyira különböznek a kor domináns uralkodói nézeteitől, hogy azokat személyes uralkodói tapasztalattal nem rendelkező udvari írnokok vagy egyházi személyiségek nem tudták volna megfogalmazni. Györffy György István királyról írt monográfiájában⁵ történelmi dokumentumok széles körű áttekintése után arra a következtetésre jut, hogy István király arcélének kemény vonását éppen az *Intelme*kben kifejtett keresztény uralkodói ideálnak való megfelelésre törekvés adja. Az *Intelme*kben tehát első királyunk gondolatait látjuk viszont, aki hiteles keresztényként a magyar történelem egyik legsikeresebb uralkodója, több mint ezeréves államiságunk megalapítója volt. Igazi mintaképe annak, hogy valaki egyszerre lehet mélyen hívő ember és rendkívül eredményes vezető.

A mély istenhit a másik olyan jellemzője az *Intelme*knek, amely kiemeli a többi királytükör közül, holott többségükben azok is tartalmazznak vallási utalásokat vagy hivatkoznak bibliai értékekre. Az *Intelme*k egésze egy biblikus eszményképet tükröz, és mélyen átjárja az ezen értékekbe vetett bizalom, az a meggyőződés, hogy csak ezen értékeket követve szabad és érdemes uralkodni.

A biblikus eszménykép legszembetűnőbben az *Intelme*k szerkezetében mutatkozik meg. Az *Intelme*k tíz fejezetre tagolódik, követve a Tízparancsolat mintá-

³ Noelle-Laetitia Perret – Stéphane Péquignot (eds.): *A Critical Companion to the „Mirrors for Princes” Literature*, Brill E-Book, 2022.

⁴ Bakti Judit: István király *Intelme*inek forráshasználata a Szentírás tükrében, *Vallástudományi Szemle*, 18. évf, 2022/2, 86–111.

⁵ Györffy György: *István király és műve* (negyedik, javított kiadás), Budapest, Balassi, 2013.

zatát. A mózesi törvényekre utalhat az *Intelme*k eredeti címe, az, hogy „törvények”, amely címet csak az utókor szelídítette intelmekre, azok belső tartalma alapján. Az első három intellem kifejezetten vallási tartalmú (katolikus hit megőrzése, az egyházi rend becsben tartása és a főpapoknak kijáró tisztelet), ezzel is követve a Tízparancsolat szerkezetét, amelynek első három parancsa az embernek Istennel szembeni kötelezettségeit fogalmazza meg.

A biblikus ihletettség harmadik jelére Gloviczki Zoltán hívta fel a figyelmemet, amikor cikkében kifejtette, hogy az *Intelme*kben összesen harminc bibliai helyre található utalás, ebből tizenhat ószövetségi, a többi újszövetségi (evangéliumok és Pál apostol levelei), ugyanakkor egyetlen hivatkozást sem tartalmaz világi művekre, például korábbi királytűkrökre. Ez nem jelenti azt, hogy tartalmilag az *Intelme*k szerzője nem nyúl vissza korábbi művek gondolatvilágához. Nyilvánvaló, hogy az *Intelme*k művelt papírra vetője ismerte a több korábbi mű által felrajzolt keresztény uralkodói eszményképet, elsősorban Szent Ágoston államelméletét, illetve annak tükröződését a Karoling királytűkrökben. E tanulmány terjedelme nem teszi lehetővé, hogy az *Intelme*k irodalmi-történeti beágyazottságával ennél részletesebben foglalkozzunk.

AZ INTELMEK VEZETŐI ESZMÉNYKÉPE

A leírtak alapján számomra az *Intelme*k legfontosabb üzenete az, hogy egy keresztény vezető számára nincs kétfajta erkölcs. Az egyik a magánéletében követhető biblikus értékrend, a másik pedig vezetői munkájának magatartási mintázata, amelyben a keresztény értékeket unos-untalan felülírják a vezetői érvényesülés és sikerhajhászás praktikus szempontjai, míg végül az egész kereszténységből már csak egy édeskés máz marad meg, látszólag elfedve az értéktipró napi gyakorlatot.

A királytűkrök fejlődésének érdekessége, hogy a 8–9. században megfogalmazott királytűkrök az erényességet állították a középpontba, és nem foglalkoztak a hasznossággal.⁶ Ezzel szemben a reneszánsz idején, a 16. században írt királytűkrök már a hasznosságra helyezik a hangsúlyt, arra, hogy egy uralkodó miként lehet sikeres. Például Rotterdami Erasmus *A keresztény fejedelem nevelése* című, 1516-ban megjelent műve olyan praktikus teendőkkal is foglalkozik, mint az adószedés vagy a jótékonykodás. A Niccoló Machiavelli által írt és írója halálát követően 1532-ben nyilvánosságra hozott *A fejedelem* című könyvecske

⁶ Szűcs Jenő: Szent István *Intelmei*: az első magyarországi államelméleti mű, in Glatz Ferenc – Kardos József (szerk.): *Szent István és kora*, Budapest, MTA Történettudományi Intézet – Szent István Emlékbizottság, 1988, 32–53.

pedig már amellet érvel, hogy a fejedelemnek uralma megtartása érdekében sutba kell dobnia az erkölcsi megfontolásokat. Okfejtése aztán machiavellizmus néven híresült el, mint gátlástalan, kíméletlen hatalmi módszer.

Az *Intelme*k születése időpontját illetően a két irányzat közé esik. Ezért találhatunk benne utalást a hasznosságra is, éppen az *Intelme*k célját illetően, amit a szerző így fogalmaz meg: „én sem restellem, szerelmetes fiam, hogy neked még életemben tanulságokat, parancsokat, tanácsokat, javaslatokat adjak, hogy velük mind a magad, mind alattvalóid életmódját ékesítsed, ha majd a legfőbb hatalom engedélyével utánam uralkodni fogsz.” Több fejezet végén is olvasható arra vonatkozó érv, hogy a javasolt magatartás révén az uralkodó hosszabb életű és boldogabb lesz. Például a 2. fejezet utolsó mondata: „Te is ezt tegyed, hogy koronád híresebb, életed boldogabb és hosszabb legyen.” Említhetjük a 3. fejezet befejező gondolatát is: „Mert, ha e rendet megtartod, dicső koronádat teljességgel felmagasztalod.” Mégis helytelen lenne azt mondani, hogy az *Intelme*k egyfajta középutat képvisel az erényesség és a hasznosság között.

Ellenkezőleg, az *Intelme*k minden kor vezetőinek szóló legfontosabb üzenete éppen az, hogy az erényesség a sikeresség alapja. Jól példázza ezt a 4. fejezet, amikor így érvel:

Ha békeszerető leszel, királynak és király fiának mondanak, és minden vitéz szeretni fog; ha haraggal, gőgösen, gyűlölködve, békétlenül kevélykedsz az ispánok és főemberek fölött, a vitézek ereje bizonyonnyal homályba borítja a királyi méltóságot, és másokra száll királyságod. Ettől óvakodva az erényed szabta mértékkel irányítsd az ispánok életét, hogy vonzalmaddal felövezve a királyi méltósághoz mindig háborítatlanul ragaszkodjanak, hogy uralkodásod minden tekintetben békés legyen.

Az *Intelme*k az erényesség mellett tör lándzsát, mégsem tekinthető az erények gyűjteményének. Ezt hangsúlyozva Szűcs Jenő történész így fogalmaz: „[az *Intelme*k] nem az erények sorát alkalmazza a királyi hatalom egyes elemeire, hanem ellenkezőleg: a királyi hatalom aspektusait bástyázza körül erkölcsi példákkal és tanításokkal.”⁷

Én – vezetéstudományi tárgyakat is oktató szakemberként – azt emelem ki, hogy az *Intelme*k különböző helyzeteket felsorolva írja le a helyesnek tartott viselkedést. Már is a vezetéstudomány egyik legkorszerűbb irányzatához, a szituatív, azaz helyzetfüggő vezetéshez értünk. Az erre felkészítő szituatív tréning is az egyik legkorszerűbb és leginkább hatásosnak tartott ismeretátadási forma

⁷ Szűcs Jenő: *Szent István Intelmei*.

a vezetőképzés területén. Az *Intelme*k megközelítésmódja tehát a vezetőképzés szempontjából is aktuálisnak tekinthető.

De mi az a szituáció, amire az *Intelme*k felkészít? Az erőforrások használata. Az *Intelme*k tíz fejezete mai fogalmaink szerint a vezető tíz meghatározó erőforrásának erkölcsös és ezért célszerű felhasználására ad tanácsot. Természetesen az erőforrás kifejezést nem használja, azokat például a királyi trón ékességének (3. fejezet), az uralom díszének (4. fejezet), a királyi korona cifrázásának (5. fejezet) nevezi.

Az egyes fejezetek felépítése hasonló, bár nem követ nagyon szigorú rendet. Mai vezetéstudományi terminológiánk szerint elsőként a fejezet címében megjelölt erőforrás fontosságát hangsúlyozza, majd megfogalmazza, hogy milyen bánásmód mellett lehet a legtöbbet kihozni az adott erőforrásból. Természetesen az *Intelme*k ennél sokkal veretesebb nyelvezetet használ. Archaikus megfogalmazásait idézni fogom,⁸ majd azt szándékosan átfordítom a mai szóhasználatra, annak érdekében, hogy még nyilvánvalóbb legyen az *Intelme*k üzeneteinek az aktualitása.

Az *Intelme*kben megjelenő tíz erőforrás a következő:

1. a hit
2. az egyházi rend
3. a főpapok
4. a főemberek és vitézek
5. az igaz ítélet és a türelem (a bíraskodást végzők)
6. a vendégek (jövevények)
7. a tanács
8. a hagyomány
9. az imádság
10. az erények

Az erőforrásokkal kapcsolatban az *Intelme*k általános hozzáállása azok megbecsülése (becsben tartása), tisztelete, védelme (gyámolítása), megtartása. A továbbiakban ezen erőforrások közül emelem ki – a megváltoztatandó megváltoztatásával – azokat, amelyekkel egy mai világi vezető is rendelkezik vagy legalábbis rendelkezhetne, és ismertetem, hogy az *Intelme*k milyen vezetői hozzáállást javasol (olykor parancsol) ezekkel összefüggésben.

⁸ Ehhez Kurcz Ágnes fordítását használom.

FŐEMBEREK ÉS VITÉZEK – BEOSZTOTT VEZETŐK (KÖZÉPVEZETŐK)
TISZTELETE (4. FEJEZET)

Az erőforrás fontossága: „Az uralom negyedik dísze a főemberek, ispánok, vitézek hűsége, erőssége, serénysége, szívessége és bizalma. Mert ők országod védőfalai, a gyengék oltalmazói, az ellenség pusztítói, a határok gyarapítói.”

Egy mai magas beosztású, világi vezető számára a főember és a vitéz analógiáját azok a középvezetők jelentik, akik az ő helyettesei vagy közvetlen beosztott vezetői. Minden gyakorló vezető tudja, hogy nélkülük semmire sem menne, hiszen ők azok, akiket meg lehet bízni a vezető felé áramló töméntelen feladat végrehajtásával. Emlékszem, hogy amikor 1990-ben a Népjóléti Minisztérium helyettes államtitkárának neveztek ki, és ezáltal egy meglehetősen széles szakterület szakmai irányításával bíztak meg, munkám tetemes részét a „postázás” tette ki. Ez azt jelentette, hogy a munkaidő végén több postakönyvben tornyosultak a megoldandó feladatok, megválaszolendő levelek. Nekem ezeket át kellett néznie, és egy tömör kéréssel (utasítással) és a határidő megjelölésével kiszignálnom, azaz végrehajtásra kiadnom az illetékes főosztályvezetőnek. Maga a kiszignálás is órákat vett igénybe, és munkám eredményessége döntő mértékben azon múlt, hogy a főosztályvezetőim milyen szakszerűen és pontosan hajtották végre a nekik szóló feladatot. Itt jelentkezett a másik fontos vezetői feladat, az elvégzett munka számonkérése, minőségbiztosítása és elfogadása. Nyilvánvaló, hogy minden felsővezetőnek van hasonló tapasztalata, még ha a feladatok kiadása és végrehajtásuk elbírálása más technikával történik is. A vezetői munka egyik legnagyobb kihívása az, hogy ki van szolgáltatva a munkatársai feladatellátásának, azaz teljesítményét döntő mértékben az általa közvetlenül irányított teljesítménye határozza meg. Kulcskérdés tehát, hogy a vezető milyen kapcsolatot alakít ki beosztott vezetőivel. Mennyire tudja motiválni őket? Olyan légkört teremt-e, amelyben vezetőtársai figyelmeztetni merik szakmai tévedéseire? Bátorítja-e, hogy vezetőtársai saját javaslatokkal álljanak elő, akár olyanokkal is, amelyek felülírják az ő javaslatait? A döbbenetes az, hogy nem volt ez másképp Szent István korában sem, ezért teszi az *Intelmek* a világi erőforrások közül az első helyre a főemberek és a vitézek tiszteletét. Miként nyilvánuljon meg ez a tisztelet? Idézzük ismét az *Intelmeket*!

Uralkodj mindannyiukon harag, gőg, gyűlölség nélkül, békésen, alázatosan, szelíden; tartsd mindig eszedben, hogy minden ember azonos állapotban születik, és hogy semmi sem emel fel, csakis az alázat, semmi sem taszít le, csakis a gőg és a gyűlölség.

István király tehát nem azt javasolja Imre hercegnek, hogy oszd meg, és uralkodj, hogy minden pozícióra legalább két jelölted legyen, és versenyeztess őket. Ezzel szemben a vezetővé válás után jelentkező egyik legnagyobb kísértésre figyelmeztet. Arra, hogy a vezető, aki a hierarchiában a beosztottjai fölé emelkedett, különben gondolja magát az általa vezetettekénél. Az ebből fakadó gőg valóban egyike a vezető sikerességét aláásó tényezőknél. Egyfelől azért, mert a beosztott vezetői megutálják őt a kevélysége miatt, azaz a gőgből gyűlölség fakad. Miért baj ez? Azért, mert a vezető számos alkalommal rászorul vezetőtársai jóindulatára. Például a vezetői döntései hibáinak kijavításakor. A gyűlölt vezetőt hagyják lyukra futni, hátha akkorát botlik, hogy leváltják, azaz letaszítják a vezetői pozíciójából. Másfelől, mert a gőgös, magát a legokosabbnak képzelő vezető megfosztja magát a beosztottjai tudásától. Ha a vezető a beosztottjai minden ötletét lesöpri az asztalról, ha az udvarias kritikára is felkapja a vizet, akkor a beosztott vezetőtársai hamar lemondanak arról, hogy jobbító javaslataikkal a munkáját támogassák. Igen, jól teszi a vezető, ha alázatosan elfogadja, hogy a munkatársai számos témakörben többet tudnak, mint ő, hogy rászorul a munkatársai tudására, energiájára, munkájára. Miért jó ez? Azért, mert motiváló, mert ha a munkatárs tudja, hogy a vezetője számít rá, hogy hasznosítja és értékeli a munkáját, akkor mindent belead, mert szeretne megfelelni a vezetője elvárásainak. Különösen így van ez akkor, ha a vezetőt emberileg is becsülik, ha élvezhetik azt a békességes légkört, amit maga körül teremt.

A VENDÉGEK BEFOGADÁSÁRÓL ÉS GYÁMOLÍTÁSÁRÓL (6. FEJEZET)

Az erőforrás fontossága: „Mert amiként különb-különb tájakról és tartományokból jönnek a vendégek, úgy különb-különb nyelvet és szokást, különb-különb példát és fegyvert hoznak magukkal, s mindez az országot díszíti, az udvar fényét emeli, s a külföldieket a pöffeszkedéstől elrettenti. Mert az egynyelvű és egyszócsú ország gyenge és esendő.”

Az idézet utolsó mondata az *Intelmek* manapság talán legtöbbet idézett része, annak politikai aktualitása miatt. Ezzel szemben éppen ez az a mondat, amit legkevésbé szabadna kiemelni a történelmi környezetéből. A középkorban ugyanis még nem alakult ki a nemzet fogalma. Egy király hatalma pedig attól függött, hogy mekkora terület és hány alattvaló felett uralkodott. Következésképpen a csak egy-egy népcsoportot vezető fejedelmek csak ritkán voltak képesek országot megvédeni a külső támadásokkal szemben. Szó szerint létkérdés volt, hogy a különböző népcsoportok képesek-e békességben együtt élni, egymást gazdagítani a korona területén, vagyis a király felségterületén. Ugyanez volt igaz a

király közvetlen környezetében, ahol a magyarok mellett számos más nép képviselői is jelen voltak.

Vegyük észre, hogy számos magyarországi szervezet esetében jelenleg is ez a helyzet. A multinacionális vállalatok magyarországi leányvállalatai mellett ez ma már jellemző számos magyar tulajdonú cégre is, nem beszélve a profi sportklubokról, amelyek némelyikében már többségben vannak a külföldi játékosok. A külföldi menedzserek és edzők valóban „különb-különb példát és fegyvert hoznak magukkal”. Egyre több magyar vezető számára kihívás az, hogy multikulturális környezetben kell vezetnie. Ezért érdemes felidéznünk az idevonatkozó intelmet: „Megparancsolom neked, fiam, hogy a jövevényeket jóakaratóan gyámolítsad és becsben tartsad, hogy nálad szívesebben tartózkodjanak, mintsem másutt lakjanak.”

Azt gondolom, hogy ez az intellektus több mint megfontolandó egy olyan vezető számára, akinek a munkahelyén (többségében) nem magyar dolgozók munkáját kell irányítania. Ha célszerűnek tartjuk a külföldiek magyarországi munkavállalását a labdarúgástól kezdve a járműiparig, akkor meg kell becsülni ezeket az embereket, akkor el kell utasítani az őket gúnyoló szavakat és szokásokat, és mindent meg kell tenni annak érdekében, hogy szívesen tartózkodjanak hazánkban. Következésképpen szinte csak megismételni lehet az *Intelme*k szavait.

A TANÁCS – A TANÁCSADÓK (7. FEJEZET)

Az erőforrás fontossága: „A tanács állít királyokat, dönti el az ország sorsát, védelmezi a hazát, csendesíti a csatát, győzelmeket ő arat, kerget támadó hadat, behívja a barátokat, városokat ő rakat, és ő ront le ellenséges várakat.”

A középkori magyar történelemben kevésbé járatos olvasó számára már ez a felsorolás is meglepő, mivel azt gondolhatná, hogy koronás királyaink nagyhatalmú uralkodók voltak, akik a fontos ügyekben maguk döntöttek, és csak tesék-lássék támaszkodtak a királyi tanácsra. Már önmagában is figyelemre méltó, hogy Szent István király uralkodása alatt ez nem így volt, ő maga a legfontosabb kérdések eldöntését a királyi tanács elé utalta. E hozzáállásból már szinte következik a tanáccsal kapcsolatban megfogalmazott intellektus: „Minthogy pedig a tanácsnak ekkora haszna van, ostoba, pöffeszkedő és középszerű emberekből összeállítani, én úgy vélem, mit sem ér; hanem a tekintélyesebbek és a jobbak, a bölcsőbbek és a legmegbecsültebb vének ajkán formálódjék és csiszolódjék. Ezért, fiam, az ifjakkal és a kevésbé bölcsekkel ne tanácskozz, ne is kérj tőlük tanácsot, csak a gyűlés véneitől, kiknek koruk és bölcsességük miatt megfelel ez a feladat.”

Mai szemmel olvasva némileg furcsa, hogy az *Intelmek* szerzője ki akarja hagyni a fiatalokat a tanácsból, de aztán érdekes módon fordít az álláspontján, és ezt írja: „Az ifjakat mégsem kell teljesen kiűzni a tanácsból; ámde ahányszor velük tanácskozol, még ha életrevaló is az a tanács, mindig terjeszd az öregek elé, hogy minden cselekedetedet a bölcsesség mértékével mérhesd.”

Valószínű, hogy e korrigált javaslat sem felel meg teljesen a mai normáknak, de nem is várható el, hogy egy ezer évvel ezelőtt született tanácsadó könyv minden tekintetben aktuális legyen. Helytelen lenne az *Intelmek* minden javaslatát minden korban érvényes arany szabálynak tekinteni. Célszerű ehelyett az időszzerű üzeneteire koncentrálni.

Megszívlelendő az *Intelmek* szerzőjének az az alapvető tételezése is, miszerint a vezető önmagában nem elég okos és nem elég bölcs. Szüksége van tapasztalt, nagy tudású emberek tanácsára. Helytelen az a vulgáridealista mondás, miszerint akinek Isten hivatalt adott, észt is adott hozzá.

További fontos üzenet, hogy a tanácskérés nem vezetői stílus kérdése, azaz nem csak a demokratikus vezetési stílus sajátja. Szent István korában még ismeretlen volt a demokratikus vezetési stílus, az *Intelmek* mégis rendkívüli fontosságot tulajdonít annak, hogy egy vezető a stratégiai döntései előtt kérje ki a tanács véleményét. Az *Intelmek* a tanács szót nem nagybetűvel írja, azaz szerzője feltehetően nem egy, az akkori államrendben meglévő tanácsadó testületre gondolt, hanem arra, hogy az uralkodónak mindig rendelkeznie kell egy tanácsadó testülettel, egy bölcs tanácsával, amely segíti őt a döntéshozatalban.

Még általánosabb, minden vezetőnek szóló üzenetet az, hogy ne féljen nagyobb tudású emberekkel körülvenni magát. Sajnos sok vezető konkurenciát lát a tehetséges, felkészült szakemberekben, ezért nem őket választja helyetteseinek, hanem a sűrű, közepes tehetségű embereket preferálja. Aztán meglepődik azon, hogy az általa vezetett szervezet teljesítménye is elszürkül, középszerűvé válik. Még nagyobb hiányosság, hogy akadályoztatása esetén nincs kire rábízni a vezetést, távozásakor, nyugdíjazásakor nincs senki, aki tovább vinné megkezdett munkáját. E téren is van mit tanulni az *Intelmek*ből.

AZ ERÉNYESSÉG MINT AZ URALKODÁSHOZ NÉLKÜLÖZHETETLEN ERŐFORRÁS (10. FEJEZET)

Az erőforrás fontossága: „Kell, hogy a királyt kegyesség s irgalmasság díszítse, de a többi erény is hassa át és ékesítse. Mert, ha a királyt istentelenség és kegyetlenség szennyezi, hiába tart igényt a király névre, zsarnoknak kell nevezni.”

Elgondolkoztató, hogy az *Intelme*k szerint egy vezetőnek leginkább azért van szüksége erényességre, mert az erények hiánya könnyen zsarnokká teszi. Jelen tudásunk is alátámasztja ezt a meglátást. A vezetői, különösen a magasabb vezetői beosztás egyik legnagyobb kockázata ugyanis az, hogy a külső kontrollok gyengülnek, a legmagasabb szinteken már-már megszűnnek. Egy beosztott vagy egy alacsony beosztású vezető a munkáját felettesei folyamatos irányítása és ellenőrzése alatt végzi. A ranglétrán előrejutva azonban egyre kevesebb a felettes, azaz egyre gyengül a külső kontroll. A csúcsvezető már úgy érezheti, hogy mindent megtehet. A mindenbe a leggonoszabb cselekedetek is beleférnek, ha nincs az illetőnek erős önkontrollja, amit éppen az erények biztosítanak. A zsarnokká válás veszélye az alacsony beosztású vezetőt is fenyegeti, ha arra törekszik, hogy saját szemétdombján ő legyen az egyedüli kakas. Mit kell tennie a vezetőnek, hogy ne váljon zsarnokká? Gyönyörűen, érzelmekben gazdagon fogalmazza meg ezt az *Intelme*k:

Ennek okából hát, szerelmetes fiam, szívem édessége, sarjam jövő reménysége, kérlek, megparancsolom, hogy mindenütt és mindenekben a szeretetre támaszkodva ne csak atyafiságodhoz és a rokonságodhoz, vagy a főemberekhez, avagy a gazdagokhoz, a szomszédhoz és az itt lakóhoz légy kegyes, hanem még a külföldiekhez is, sőt mindenkihez, aki hozzád járul. Mert a szeretet gyakorlása vezet el a legfőbb boldogsághoz.

Ez az idézet szép lenne végszónak. De az *Intelme*k nem ér véget a fenti általános igazság megfogalmazásánál, hanem hét konkrét erényt is Imre herceg figyelmébe ajánl, rámutatva azok gyakorlásának jelentőségére is. Ezek közül emelek ki hármat.

„Légy erős, nehogy a szerencse túlságosan felvessen, vagy a balsors letaszítson.” Ez az intés az előbb általam kifejtettek megerősítése. A szerencse a vezetőt valóban abba a helyzetbe hozhatja, hogy minden sikerül neki, hogy már nem lát akadályt maga előtt. Leginkább ilyenkor van szükség az erős önkontrollra. De az újrakezdéshez, a kitartáshoz is erőre van szükség akkor, amikor a vezetőt sorozatosan érik a kudarcok. Sőt, nemcsak saját önbizalmát kell megőriznie, hanem beosztottjaiban is tartania kell a lelket.

„Légy mértékletes, hogy mértéken túl senkit se büntess vagy kárhoztass.” Ha eddig az *Intelme*ket kicsit szépelgőnek tartottuk, akkor ideje megváltoztatni ezt a nézetünket. Ebből az intelemből ugyanis nyilvánvaló, hogy Szent István király a büntetést, a bűnök és a bűnösök elítélését a vezetői munka elengedhetlen részének tekintette. Életrajzát ismerve tudjuk, hogy ő maga is sokszor büntetni kényszerült. Vezetői ideálja tehát nem a tutyi-mutyi, mindent elnéző főnök, hanem a szigorú vezető, aki nevének meri nevezni a rosszat, és szankcionálja is azt.

Azonban ilyenkor sem ragadják el az indulatai, nem esik túlzásokba, hanem igazságosan, mértékletesen határozza meg a büntetést.

„Légy szelíd, hogy sohase harcolj az igazság ellen.” Ez az intelem, a vezetői munkának egy súlyos veszélyére hívja fel a figyelmet, de rögtön meg is adja e veszély elhárításának az eszközét. A veszély az, hogy a vezető hatalmi helyzetét és eszközeit rosszul használva igazságtalan döntést hoz. Vagyis nem engedi szóhoz jutni az összes felet, hatalmi szóval elfojtja az ellenvéleményeket, olyan légkört teremt, amelyben senkinek sincs bátorsága a tévedésére figyelmeztetni. E magatartás ellentétjével, vagyis szelídséggel lehet leginkább csökkenteni az igazságtalan vezetői döntés kockázatát.

Az *Intelmek* ezzel a mondattal fejeződik be: „Mindez, amit fentebb érintettünk, alkotja a királyi koronát, nélkülük sem itt nem tud senki uralkodni, sem az örök uradalomba bejutni. Ámen.” Ennek a mondatnak az üzenete ismét az, hogy a keresztény vezető számára nincs kettős mérce, a személyes üdvössége és az eredményes vezetői munkája érdekében ugyanazokat az erényeket kell gyakorolnia.

IRODALOMJEGYZÉK

- BAKTI Judit: István király Intelmeinek forráshasználata a Szentírás tükrében, *Vallástudományi Szemle*, 18. évf., 2022/2, 86–111.
- GLOVICZKI Zoltán: Szent István király intelmei, *Vigilia*, 81. évf., 2016/8, 574–580.
- GYÖRFFY György: *István király és műve* (negyedik, javított kiadás), Budapest, Balassi, 2013.
- MACHIAVELLI, Niccoló: *A fejedelem*, Budapest, Cartaphilus, 2006.
- MEZEI Károly – PULAY Gyula (szerk.): *Versenyképes-e a Jó Pásztor? Vezetői eszmények a Bibliában és napjainkban*, Budapest, Szent István Társulat, 2008.
- PERRET, Noelle-Laetitia – PÉQUIGNOT, Stéphane (eds.) (2022): *A Critical Companion to the 'Mirrors for Princes'*, Literature Brill E-Book, 2022.
- PULAY Gyula (2013): A keresztyén vezetői eszménykép korszerűsége, in Antalóczy Péter (szerk.): *Hagyomány és érték. Állam- és jogtudományi tanulmányok a Károli Gáspár Református Egyetem fennállásának 20. évfordulójára*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, 227–239
- ERASMUS, Rotterdami: *A keresztény fejedelem neveltetése*, Budapest, Európa, 1987.
- Szent István király *Intelmei* Imre herceghez (Kurcz Ágnes fordítása), Magyar Elektronikus Könyvtár.
- SZŰCS Jenő: Szent István Intelmei: az első magyarországi államelméleti mű, in Glatz Ferenc – Kardos József (szerk.): *Szent István és kora*, Budapest, MTA Történettudományi Intézet – Szent István Emlékbizottság, 1988, 32–53.

IDENTITÁSFOMÁLÁS,
FORMÁLÓDÓ IDENTITÁS

AZ ETNIKAI ÉS A VALLÁSI IDENTITÁS KÉRDÉSEI HAZÁNKBAN 1841–1848 KÖZÖTT A KORABELI PEDAGÓGIAI FOLYÓIRATOK TÜKRÉBEN

—◀▶—
CZEGLÉDI SÁNDOR

BEVEZETÉS

Tanulmányom témája egyszerre tűnhet túl szűknek és túl tágának. Túl szűk lehet, ha csak két folyóirat, a katolikus *Religio és Nevelés*, illetve a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* alig néhány évnyi anyagához kötődik. Ugyanakkor nemzeti és egyházi identitások elemzése miatt a terjedelemhez képest esetleg túl nagy problémakörrel érintkezik.

A tárgyalt kor vallási identitása átalakulóban volt. A népi vallásosság mellett¹ a *tanult emberek* között (pl. értelmiségiek, középosztály, arisztokrácia) jelentkezett ennek az egyházas magatartásformának a kritikája is. Ennek okai között érdemes első helyre helyezni, hogy a reformáció óta Magyarország többvalóságú; ennek következtében az említett csoportok mentalitásában, kritikai gondolkodásában helye van a saját vallásuk iránti apológiának és más vallások kritikájának – de ez könnyen elvezet esetenként ennek fordítottjához, bizonyos kérdésekben saját egyházuk kritikájához és a másik érdemei elismeréséhez. Két korabeli példát hoznék. A katolikus egyházban erősen élt a protestantizmus visszaszorításának igénye, a vegyes házasságból születő gyermekek katolikusnak keresztelése és ezzel összefüggésben a katolikus házassághoz tartozó kötelezettségek. Protestáns oldalról ezt sérelmezték. Az országgyűlésben viszont egyes katolikus főrendek vagy követek (pl. Gróf Batthyány Lajos vagy Deák Ferenc) egyházuk vezetésével szemben ebben a kérdésben a protestánsokkal való méltányos, toleráns viselkedést javasolták; Kölcsey szavaival „Luther és Kálvin fiai hallgatva nézik, míg a Pázmán hitének sorsosi, érettek egymással vetekedve szólnak”.² A másik példa: pro-

¹ A népi vallásosságról: Hoppál Mihály (szerk.): *Magyar néprajz*. VII. *Népszokás, néphit, népi vallásosság*, Budapest, Akadémiai, 1990. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/MagyarNeprajz-magyar-neprajz-2/vii-nepszokas-nephit-nepi-vallasosság-A33C/nepi-vallasosság-ABA5/> (Letöltés: 2024. április 11.)

² Kölcsey Ferenc: Országgyűlési napló. Február 4-én 1833, in Szauder Józsefné – Szauder József (szerk.): *Kölcsey Ferenc Összes Művei*, II. kötet, Budapest, Akadémiai, 1960. <https://mek.oszk.hu/06300/06367/html/02.htm> (Letöltés: 2024. április 11.)

testáns és katolikus szembenállás mutatkozott a múlt megítélésében. Kölcsey Ferenc viszont írt egy esszét a korai középkori egyház pozitív szerepéről Európa egységének megteremtésében, amit a *Religio és Nevelés* változtatás nélkül közölt.³

Hatottak a felvilágosodáshoz köthető gondolatok is, például a vallási türelem igénye, a tételes vallások egymás iránti ellenszenvének az elítélése. Az 1840-es években a német filozófia hatásai erősödtek fel. Hegel, aki evangélikus teológiai végzettséget is szerzett, *A kereszténység szelleme* című művében a kereszténységet a szeretet vallásának nevezte. A világtörténet filozófiájáról tartott előadásában írja: „az ember most már nem a függés, hanem a szeretet viszonyában van, abban a tudatban, hogy az isteni lényhez tartozik”.⁴ *A kereszténység a szeretet vallása* gondolat nyomán írta a katolikus nevelésben részesülő Madách Imre *Az ember tragédiája* bizánci színeiben, hogy különböző keresztény irányzatok a szeretet nevében üldözik egymást és vitatkoznak egy *i* betűn. Schleiermacher, aki kiemelkedő szerepet játszott a porosz evangélikus és református egyházak uniójában, szintén a szeretetben látta nemcsak a kereszténység, hanem minden vallás lényegét: „Egy család az univerzum legképzettebb eleme és leghűbb képmása lehet; [...] ha minden mozdulatot a szeretet hangja kísér, akkor a szférák zenéje lengi körül őket. [A papoknak] ezt a szentélyt kell nekik alakítaniuk, rendezniük és ápolniuk, ezt kell erkölcsi erővel érthetően és világosan odaállítaniuk, ezt kell szeretettel és szellemmel magyarázniuk.”⁵ Elvileg magasabb szintre került a szeretet – de gyakorlása, konkrét helyzetben történő megvalósítása nem lett könnyebb, ahogyan a szeretetre történő hivatkozásnak is megvoltak az árnyoldalai.

A nemzeti identitás általános és korabeli jellegzetességeiről könyvtárnyi szakirodalom áll rendelkezésre.⁶ A vizsgált forrásanyag miatt lényeges a hungarustudatnak⁷ nevezett jelenség, azaz hogy bármilyen nyelven is beszéljen valaki, érzelmileg a közös hazával, Magyarországgal érezzen együtt. Magyar oldalról a reformkorban ez a gondolat társult a magyar nyelv ügyével. 1844-ben, a magyar nyelv hivatalos nyelvvé nyilvánítása után jelentkezett az a nézet, hogy erősíteni

³ A' hierarchiáról és katholicismusról Kölcsey, *Religio és Nevelés*, II. évf., 1842, első félév 18. szám, május 1., 273–277.

⁴ Georg Wilhelm Friedrich Hegel: *Előadások a világtörténet filozófiájáról*, ford. Szemere Samu, Budapest, Akadémiai, 1979, 591

⁵ Friedrich Schleiermacher: *A vallásról. Beszéd a vallást megvető művelt közönséghez*, ford. Gál Zoltán, Budapest, Osiris, 2000, 122.

⁶ A kérdésről: Lajtai L. László: Trendek és elméletek a nemzet- és nacionalizmus kutatásban. Vázlatos kutatástörténeti áttekintés, *Pro Minoritate*, XXIV. évf., 2015/3, 115–147.

⁷ A kérdésben még mindig a legfontosabb: Tarnai Andor: *Extra Hungariam non est vita... (Egy szállóige történetéhez)*, Budapest, Akadémiai, 1969. <http://mek.niif.hu/05400/05453/05453.htm> (Letöltés: 2024. július 15.)

kell a magyar nyelv szerepét az oktatásban és az egyházi életben is, mert a haladás is ezt követeli. Ezzel szemben más nyelvi alapú identitásformák is megnyilvánultak; például a szlovák evangélikus értelmiség körében.

A tárgyalt időszakban az említett két pedagógiai és vallási problémákkal foglalkozó hetilap jelent meg; e források feldolgozása miatt a tanulmány sajtótörténeti jellegű. A sajtótörténet sajátos, kellőképp nem kihasznált lehetőség.⁸ A lapok szerkesztői és szerzői egyszerre törekednek a célközönség tájékoztatására és orientálására is. A cikkek között találunk tanulmányokat – ezek gyakran vitacikkek – és beszámolókat is különböző egyházi testületek üléseiről, iskolai vizsgákról. Ebben a korszakban nem volt sajtószabadság, tehát a szerzőknek a cenzor valószínűsíthető elvárásai szerint kellett fogalmazniuk. A cenzúrát tehát öncenzúra egészítette ki. Ez a mechanizmus valószínűleg jobban érvényesült a hatalommal nagyobb távolságot tartó protestáns lapban, mint a katolikusban. Az öncenzúra másik oldala, amikor valaki nem akarja nyilvánosság elé tárni nézeteinek egy részét, például valamelyik etnikai vagy vallási csoporttal szembeni ellenérzéseit. Ludovít Štúr, akinek nagy szerepe volt a szlovák nemzettudat kialakításában, korabeli, nyomtatásban megjelent írásaiban sohasem tett a magyarságot dehonosztáló kijelentést, magánlevelezésében viszont van rá példa: „módomban állt a magyarokat tüzetesen megismerni [...] néhány kivételtől eltekintve, ezek az emberek híjával vannak minden erkölcsi tartásnak, alapelvük nem a közjó, hanem az önzés; [...] és ha szándékukban áll is a magyarosítás, nincs mit félnünk tőlük, mert képtelenek hozzá eszközöket választani”.⁹

Az elemzésnél ki kell térni a szerkesztői szándékok érvényesítésére is. Korabeli sajátosság volt a szerkesztői jegyzet: egy-egy szerző írását néhány mondatban, de akár féloldalnyi terjedelemben is kommentálták, sőt esetenként erősen bírálták.

RELIGIO ÉS NEVELÉS

A *Religio és Nevelés* című katolikus folyóirat 1841 januárjában indult. Szerkesztője kezdetben Szaniszló Ferenc, a pesti papnevelő intézet kormányzója volt; 1843-ban Somogyi Károly vette át tőle a lapot. Később mindketten jelentős szerepet tölthettek be: Szaniszló Ferenc nagyváradi püspök lett, Somogyi Károly pedig pozsonyi, majd esztergomi kanonok. A lap arculatát alapvetően meghatározta az akkori hivatalos egyház állagőrző vagy pozícióőrző szemlélete, mint

⁸ Gyáni Gábor: Sajtótörténet a társadalomtörténelem szempontjából, *Médiakutató*, 2006/tavaszi, 57–64. https://mediakutato.hu/cikk/2006_01_tavaszi/04_sajtotortenet (Letöltés: 2024. április 11.)

⁹ Karol Boleslav Štorchnak Pozsonyban, 1837. szeptember 18-án, in Demmel József (szerk.): *Ludovít Štúr. A szlávok és a jövő világa. Válogatott írások*, Pozsony, Kalligram, 2012, 473–474.

fentebb az egyházi esküvőnél. A pozícióőrző szemlélet pedagógiai szempontból tekintélytisztelettel társult. Ha a diákok nem fogadják be kellő mélységben a hittan igazságait, akkor ők a felelősek: „Honnét van, hogy ifjaink’ nagy része az iskolai pályáról lelépven, minden religio iránt némi idegenkedést, sőt valóságos gyakorlati hitetlenséget hoz magával a’ cselekvő életre? [...] A’ religio ezeknek értelmén ,s emlékezetén túl soha nem hatott.”¹⁰

A lap hasábjain felmerül a szeretet kérdése katolikusok és protestánsok között. Zay Károly evangélikus főgondnok gondolatát, hogy „a protestánsok [...] azon egyháznak tagjai, melly nem csak a keresztényt, hanem minden embertársát, tiszta szivéből mint önmagát, szeretni parancsolja”,¹¹ a *Religio és Nevelés* vezércikkírója kirekesztőnek érzi, mert ebből „természetesen következik, hogy a többi egyház ezen általános szeretetet nem parancsolja, ,s a mit embertársával tesz is, nem vallási elvből, hanem csak per accidens [= véletlenszerűen – C. S.] cselekszi”.¹² A szeretetet ez a lap másképp definiálja: „a’ melly keresztény [...] azokat, kik az igazságnak makacsul ellenszegülnek, az igazság terjedését gátolják, másokat tévtanokra csábítanak, keményebben is dorgálja, mint Krisztus, [...] a’ melly keresztény így bánik különvallásu embertársaival ,s vallási elleneseivel, az keresztény módon, vagyis úgy, mint Krisztus és az apostolok’ tanítása ,s példája mutatja, szereti és túri embertársait.”¹³ Konkrétan: ha valaki ráveszi a más valását a vallási identitásának feladására és a katolicizmus elfogadására, akkor szereti őt igazán.

A lapban rendszeresen visszatérő gondolat a katolikus egyház egyedül üdvözítő voltának hirdetése és a protestantizmus sokszínűségével szemben a katolicizmus állandóságának említése. A cikkek szerzői a 16. század óta élő szemléletet vitték tovább: a középkori egyházi életben semmi elítélendőt nem találtak, Luther és Kálvin felforgatónak számított, szerintük a reformáció deformáció.¹⁴ Míg az oktatásban a magyar nyelv terjesztésének hívei voltak, Luthert az olvasók kérése ellenére tudatosan csak németül idézték:

¹⁰ Ballay Valér sz. Benedek rendbeli áldozópap, a soproni gymnasiumban professor: Elégséges-e azon religioi képzés, mellyet nyilvános iskoláink adnak?, *Religio és Nevelés*, I. évf., 1841 első félév 6, 1841. február 10., 83–88, 86.

¹¹ Észrevételek gróf Zay Károly általános nézeteire, *Religio és Nevelés*, I. évf., 1841 első félév 1, 1–8, 2–3.

¹² Uo.

¹³ Sz.ó J.: A’ keresztény tolerantiáról. (Jakabfalvy Andrásnak feleletül.) I. Miben áll a keresztény tolerancia?, *Religio és Nevelés*, III. évf., 1843 második félév, 2, november 2., 281–284, 281–282.

¹⁴ -czy: Szombathelyi levelek. 10ik levél. Hangocska Hetényi ur’ egyházujitási philosophiájára, *Religio és Nevelés*, II. évf., 1842 második félév 20, november 13., 321–328, 325.

Több oldalról értettük némely németül nem értők» abbeli óhajtását, hogy hasonló idézeteket (nevezetesen Luther' szavait) magyarosítva is adjunk. Azonban megengednek a' tisztelt urak és nők, ha hasonló fordításával, »s így (mivel a' nagyobb hitelesség az eredetinek közlését mellőzhetlenné teszi,) kétszer adásával, sem a tért szűkíteni, sem pedig nyelvünket bemocskolni nem fogjuk. Különb is sok ezen piszkos kifejezésekből utánozhatlan eredetiséget, és fordítást nem tűr. Elegendő gyalázat úgyis az irodalom- és felekezetre nézve, mellyhez tartoznak, ha csupán a' németül értők által olvastatnak is.¹⁵

A református és evangélikus egyházak tervezett unióját is ebben a keretben szemlélték: már a protestánsok sem ragaszkodnak a reformátorokhoz, vagyis a régi zavarokhoz újak társulnak:

Vagy a' mostani protestánsok, vagy a' hajdani reformátorok hit' dolgában csálnak vagy csalatkoznak; ekkép pedig a' ker. vallást eredeti tisztaságára vissza nem vitték; [...] az óhajtott boldog unióhoz sem eszméletileg sem tapasztalatiig nem csak közelebb nem jutottak, hanem a' vallási meghasonlásnak, »s az ebből eredni szokott számtalan veszélynek tágas kaput nyitottak.¹⁶

A magyarországi katolikus egyház etnikai szempontból sokszínű volt. A római katolikusok magyarok, németek, szlovákok, horvátok, szlovének lehettek, míg a görögkatolikusok románok és ruszinok. A *Religio és Nevelés* szerint a katolikus egyházban béke és egyetértés honol az etnikumok között és ez együtt jár a magyarosodással is. Ebben a lapban a magyarosodás nem korkövetelmény, hanem Isten szándékát erősíti:

A' magyar lelkületű igazgatók' és tanítók' ernyedni nem tudó buzgalma, a' főbányavárosunkban [= Selmecbányán] túlnyomósággal bíró német és tót elem daczára is, falai közt a' nemzeti nyelvet hangoztatja serdülő reményei által. Valóban, öröm tapasztalni a' hon' idegen ajkú csemetéinek nem csak fogékonyságát, de vetélkedő szorgalmát is a' magyar nyelv' megtanulásában, a' német nyelv' elsajátítása okáért ide érkezni szokott magyar növendékek' társaságában. Confirmet Deus, quod operatus est! [= Erősítse meg Isten, amiben munkálkodik.]¹⁷

¹⁵ Szerk. megjegyzése Ráth J. A.: A' catholicusok és protestánsok közt létező hitágazati ellentéteknek saját nyilvános vallás-irataik szerinti előadása. X., *Religio és Nevelés*, IV. évf., 1845. első félév 49, június 12., 407–410, 410.

¹⁶ -czy: Szombathelyi levelek. 4-ik levél. Unio és Reunio, *Religio és Nevelés*, II. évf., 1842 második félév 2, július 10., 17–26, 26.

¹⁷ y-z: (Megyei közlés.) Selmecz, november 27-én, *Religio és Nevelés*, IV. évf., 1844 második félév 43, december 5., 358.

A horvátok magyarosodásából pedagógiai optimizmust lehet kiolvasni: „Nem kevésbé virágzó a’ lakócsai hívek szellemi, s vallási élete is. Horvát gyermekeink magyarul beszélnek, irnak és jelesen számolnak; fölserdültjeink legbecsesb ajánlékképpen veszik a’ katechismust, bibliát, vagy imakönyvet, mellyet nem csak a’ templomban forgatnak, hanem gyakran a’ nyáj mellett és az erdőben is.”¹⁸

A lapban az említett szlovák, német és horvát esetek mellett román és ruszin közegben lejátszódó hasonló jelenetekkel mutatták be a magyarosodás sikereit.

1842-ben szlovák evangélikus lelkészek és értelmiségiek beadványt (felségfolyamodványt) juttattak el az uralkodóhoz. Ebben például az anyanyelvi népoktatás és istentisztelet megtartását, az egyházi jegyzőkönyvvezetés magyar helyett latin nyelvű vezetését kérték. Úgy vélték, elkezdődött a gyülekezetek magyarosítása, és ebben az emberiség, az állam és a vallásosság érdekeinek sérülését látták.¹⁹ A *Religio és Nevelés* szerint a protestánsoknál kezdettől meglévő zűrzavar jele a szlovák lelkészek és értelmiségiek bécsi beadványának ügye:

A’ fölvidéki megyék’ keblében hivataloskodó tót ajkú kath. lelkészek’ száma az evang. lelkészeket mint egy háromszor fölülhaladja, [...] és mégis egyetlenegy sem találkozik közöttök, ki a’ legszentebb polgári kötelességből kivetkőzve társait nemzetiség és honi törvények ellen lázítani undok véteknek ne tekintené. Ellenben közületek nem rég is több mint 200 az az kétszáz (!) tót ajkú lelkész (tehát az evang. egyháznak igen nagy része) vetemedett azon botránykozató merényre, miszerint neveik’ aláírásánál fogva egy egész veszedelmes társulatot alakítva, vakmerő elszánással törekszenek honi törvényeink’ meghiúsítására és nemzetiségünk emelkedésének gátolására. [...] Miként lehet mégis, hogy a’ kath. és helv. reformált egyházból senki – de senki, az ágost. evang. egyházból pedig még a’ lelkészek közül is kétszázán voltak képesek ezen törvény és nemzet elleni merényre vetemedni? – Bizony bizony mondom nektek, igen rosszul készültök a’ magyar jellemű helv. ref. egyházzali unióra.²⁰

A *Religio és Nevelés*ben kutatásom során nem találtam olyan cikket, amelyik kétségbe vonná a magyarosodás sikereit, vagy teológiai szempontból lennének kétségei a nyelvhasználat tudatos megváltoztatásának. A nemzettudat erősödésével elvi szinten mégsem tudtak teljesen azonosulni; összekötötték a felvilágosodással és más egyházellenesnek érzett jelenséggel:

¹⁸ (Százados ünnepély.) Lakócsa, *Religio és Nevelés*, VII. évf., 1847. második félév 16, augusztus 22., 127–129, 127.

¹⁹ Kertész Botond: Az evangélikus Štúr, in Demmel József (szerk.): *Az ismeretlen Ludovít Štúr. Magyar tanulmányok a legnagyobb szlovákról*, Békéscsaba, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, 2016, 46–47.

²⁰ Mráz Mihály: Szabad szem, *Religio és Nevelés*, II. évf., 1842. második félév 11, szeptember 11., 184–189, 188.

A' haza' java, a' közérdek, a' társadalom' jólléte, mellyekben az új apostolok a' nemzet' egyes tagjait összekötő kapcsokat föltalálhatni vélik, olly képzetek, mellyeket egyik ezen, másik más jegyekből alakít, s megtestesítésökre gyakran ellenkező utat választanak. [...] A hit, mellyet az illetéjén apostolok hirdetnek, nem más, mint minden vallás iránti közönyösség; az egyház, mellyet alkotni akarnak, nem más lenne, mint féktelen egyedek gyülevésze; gyümölcsei pedig csak összeütközések, czivódások, ököljog, vérontások és végpusztulások leendnének.²¹

PROTESTÁNS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI LAP

Az 1842 áprilisában induló hetilapot kezdetben a református Török Pál, majd az evangélikus Székács József szerkesztette. A katolikus lap szerkesztőjéhez hasonlóan később nekik is sikeresen alakult a pályafutásuk: saját egyházukban mindketten püspökök lettek. A lap indítását alapvetően meghatározta a református és evangélikus egyházak tervezett uniója. A magyarországi evangélikus egyházkerületek felügyelőjének 1841-ben gróf Zay Károlyt választották, aki a lap szponzora is volt, és az uniót *honi nyelvünk terjesztésével*, tehát a magyarosítással is össze akarta kötni. A Zayok ősi fészke a magyar–szlovák nyelvhatáron fekvő Zayugróc; Zay Károly is jól beszélt szlovákul. Felügyelővé választása előtti kampánykörútja során természetesen szlovák és német nyelvű gyülekezetekben is megfordult. Ludovít Štúr szerint a felügyelőjelölt ekkor semmi jelét sem adta későbbi nyelvpolitikájának – olyannyira nem, hogy maga Štúr is Zay megválasztása mellett érvelt.²²

Az egyesüléssel a lutheri és kálvini teológia szerepét is újra kellett gondolni, ennek felülete lett volna a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*:

Ki igaz protestáns, és így evangéliumszerű keresztyén: az nem akarhatja, hogy egyik felekezet a' másik' confessióját elfogadja; ki az unió eszméjére megért, az nem akarhatja, hogy a' kettőjéből egy harmadik – a' tudományos haladást egy pár századdal

²¹ Sz.: Emlékeztetés a' lelki-pásztorság' tudományának hallgatóihoz, *Religio és Nevelés*, IV. évf., 1844 második félév 1, július 4., 9–13, 12.

²² Zay és Štúr kapcsolatáról a felügyelő-választás idején: Demmel József: *Szlávokból szlovákok. Ludovít Štúr és a szlovák nemzeti mozgalom születése a 19. századi Magyarországon*, doktori disszertáció, ELTE, Történelemtudományi Doktori Iskola, 2011, 91–96. https://edit.elte.hu/xmlui/static/pdf-viewer-master/external/pdfs-2.1.266-dist/web/viewer.html?file=https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/45047/Kd_12084.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Letöltés: 2024. július 15.)

ismét hátrább vető – symbolikus könyv készüljön. Ki az unió’ eszméjével birkózni mer: annak teljes erejéből oda kell dolgoznia, hogy symbolikus könyv a’ „Biblia” legyen.²³

Ezt a lapot tehát eleve vitafórumnak szánták, a katolikus lapban zúrzavarnak jellemzett jelenség előre be volt tervezve. A kritikus attitűd pedagógiai szempontból is jellemezte a lapot. A diákok nem kielégítő vallási érdeklődését nem az ő hibájuknak tartották: az „iskolákban a’ vallás lelkével kell a’ gyermekeknek megismerkedni; a’ tehetősbecnek, jó példával elől-menni; a’ lelkipásztoroknak, az egyházi beszédek készítésében a’ népszerűséget követni, inkább szív-, mint fülekhez szólni”.²⁴

A bemutatkozó vezércikkben is az önkritikus attitűdöt hangsúlyozták:

A’ mi saját tapasztalásunk és az egyetemes keresztyénség jelen adataiból elvont hitvallásunk az, hogy a’ keresztyén felekezeteknek sajátképeni feladása [= feladata – C. S.] nem az, hogy a’ testvéregyházakat megtámadva kifelé hassanak, hanem hogy saját kebelökbe nyúljanak, s a’ belső elleneket [= ellentéteket – C. S.], a’ vallási részvétlenséget, előítéleteket törekedjenek legyőzni.²⁵

A tervezett unió kapcsán természetesen a nyelvi-etnikai kérdések rendszeresen napirenden voltak. Mint köztudott, a reformátusok döntő része a magyarsághoz tartozik; a lapban ritkán ugyan, de előkerülnek a szlovák nyelvű reformátusok is. Az evangélikusság szlovák, német, magyar és szlovén etnikumú. A helyzet sajátossága, hogy ebben a folyóiratban etnikai kérdésekben és ezzel összefonódva, az egyházak uniója miatt vallási szempontból is a szlovák ügy dominált.

Ezekben az években született a szlovák önelnevezés, nyelvhasználat és nemzettudat is, ami konfliktusok sorozatában fonódott össze a magyar nyelv ügyével. 1842-ben a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* hosszú cikket közölt a zólyomi evangélikus egyházmegye közgyűléséről,²⁶ ahol Pál apostol szeretethimnuszát idézve kérdezte az egyik felszólaló:

Vajjon e valódi szeretetnek tiszta tükrében megismerik-e ábrázatjokat azon hazafiak, kik merő szeretetből szláv hontársaik nyelvét, valami mérges, veszedelmes elemnek

²³ Könyves Tóth Mihály: A’ symbolok- ,s symbolikus protestánsok uniójáról, *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, I. évf., 1842/12, június 23., 133–135, 135.

²⁴ Hajnal Ábel, békési reform. lelkipásztor: Békés-bánáti egyh. megyei gyűlés, *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, III. évf., 1845/22, június 1., 509–515, 511.

²⁵ A’ közönségnek üdvet!, *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, I. évf., 1842/1, április 7., 1–4, 3.

²⁶ Melczer József, jegyző: Zólyom egyházmegyei f. e. két utolsó közgyűlés, *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, I. évf., 1842/15, július 14., 177–182.

kiáltják és hirdetik? [...] Vajjon protestáns szellemtől ihletvék-e azok, kik protestáns felebarátaiknak, hit- és egyház-közösek' anyanyelvének mívelése' megakadályozását sürgetik? Protestáns elveknek nem legfőbbike-e a' hit, ,s mellette a' nyelv' szabadsága is? [...] A' mint megmutatok, köz igazság szabályai, – természet adta szent jog – a kereszténység parancsolta felebaráti szeretet, – a' protestáns vallás és egyház szel- leme és érdeke, nép' boldogsága, – ország törvény' értelme, az egyetemes közgyűlés' vallomásai, – és az okosság súgta tanácsnál fogva, a' szláv hon szülte nép anyanyel- vének tanítása ne csak szabad legyen, hanem elő is mozdítassék. A' magyar haladjon a' nélkül, hogy többi hontársait hátrálná; haladjon fölül versenyfutóját, a' nélkül hogy neki gátat vetne.²⁷

Az 1842-es felségfolyamodvány az evangélikus egyetemes konvent pesti ülésén is napirendre került. Štúr szerint a gúnyos közbeszólások miatt szlovák oldalról nem is tudták kifejtetni véleményüket,²⁸ Kossuth Lajos pedig arrogánsan viselkedett.²⁹ A *Pesti Hírlap* és a protestáns folyóirat ezeket a mozzanatokat nem említette, mindkét lap az ügy békés elsimítására helyezte a hangsúlyt. Az ügyben Kossuth Lajos és Pulszky Ferenc részvételével *nyomozó választmányt* választot- tak, ennek lett feladata, hogy „az elibe terjesztendő egyes panaszokat ,s panasz- lott sérelmeket is mindkét részről gyökeresen megvizsgálja [...] ,s a' kölcsönös béke, testvéri szeretet ,s engesztelődés, mellyre egyházunknak ,s a' honnak olly igen szüksége van, lehetőleg eszközöltessék”.³⁰ A bizottság végül nem találta megalapozottnak a szlovák kérést, de az ügy csak látszólag zárult le, rossz em- léke tartósan megmaradt. Egy évvel később a Gömör megyei evangélikus köz- gyűlésen hangzott el, hogy „magyar gyűléstől szláv panaszok' orvoslását kérni, éppen annyi, mint ha a' betlehemi gyermek Heródesnek panaszolná, hogy a' bába meg akarja fojtani”.³¹

Evangélikus egyházmegyei gyűléseken többször előkerült a nyelvhasználat. A gömöri evangélikus egyházmegye úgy rendelkezett, hogy testületi üléseken „a' szent lélek' meghívása magyar nyelven történjék”.³² Árva megyében elhang- zott a vád: „az uniónak nincs más czélja mint a' tót nemzetet magyarosítani és

²⁷ Uo., 179, 182.

²⁸ Demmel: *Szlávokból szlovákok*, 115.

²⁹ Uo., 101.

³⁰ D.: Ágostai hitv. evangélikusok' gyűlései, *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, I. évf., 1842/16, július 21., 195–196.

³¹ Jeszenszky László: Gömöri ág. hitv. esperesség gyűlése, *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, II. évf., 1843/29, július 22., 350–353, 351–352.

³² Jeszenszky L.: Gömöri ág. egyházmegyei gyűlés, *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, I. évf., 1842/34, november 24., 405–407, 406.

tulajdon jogoktól megfosztani”.³³ Trencsén megyében „D... úr veleszületett szerénység- és szeretethangon monda: »papjainknak magyarul kell érezniök és beszélniök; mert ez honfi kötelesség, – ki ezt nem teljesítné, honfi ,s honpolgár nevet nem érdemelne«”.³⁴ Vita bontakozott ki, és végül D. úrnak bocsánatot kellett kérnie.

De református oldalon is előkerül a nyelvi kérdés. Az ungi-felsőzempléni egyházmegye közgyűlésén a gálszécsiek „Cs. P. jelenleg udvari nevelőt, mint tót nyelv’ ajándékaival ellátottat kívánják keblükbe rendeltetni”.³⁵ A beszámolót író Kovács János eszenyi lelkész így kommentálta az esetet: „szeretném ha a’ református papok közt, kik honunkban szójárás szerint magyar papoknak neveztetnek, minél előbb megszűnnék érdem gyanánt vétetni a tót nyelv’ ajándéka”.³⁶ Az említett lelkész másik cikkében az ungi iskolaügy bemutatására vállalkozott: „ez az iskolátlan vidék az az izolált része Ungnak, hol csiga-életi lajhárságban tót elem tespedez. Olly sötét vidék ez, hová a’ magyar ég’ derült napjának tenyésztő sugarai még nem hatottak.”³⁷ Az említett lelkész nézetei az öncenzúra hiánya miatt is érdekesek lehetnek, de értelmi vagy érzelmi intelligenciájának fokmérőjéül is szolgálhatnak.

A folyóiratban felmerült, van-e különbség a *szlovák* és a *szláv* elnevezés között? Pánszláv mozgalom-e a szlovák nyelvhasználatért folyó küzdelem? Az egyik cikkben részleteket közöltek Ján Kollár pesti szlovák evangélikus lelkész könyvéből, aki arról írt, hogy:

A’ legújabb következtetések után e kerekded világon él ezermillió ember, kik közül 80 millió a’ mi nemzetünkre esik, úgy hogy az emberiség majdnem tizedrésze szlávból áll; — Európa számít 280 millió lakost, kik közül több negyedrésznél, szláv; az osztrák birodalmában van 35 millió lélek, ennek fele a’ mi nemzetünk; Magyar hazánkban van körülbelül 10 millió ember, kik közül majdnem kétharmad (?!?) szláv [kiemelés az eredetiben – C. S.].³⁸

³³ Lencse György, lestini ev. lelképásztor: Árvai evang. egyházmegye gyűlése, *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, II. évf., 1843/6, február 11., 66–67.

³⁴ Balogh Lajos, zay-ugróczy káplán: Rendkívüli esperes-megyei gyűlés Trencsénben, *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, II. évf., 1843/10, március 11., 112–113

³⁵ Kovács János, eszenyi lelkész: Unghi-f. zempléni r. egyházmegye gyűlése, *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, II. évf., 1843/20, május 20., 229–233, 231.

³⁶ Uo., 231–232.

³⁷ Kovács János, eszenyi lelkész: Ungi iskolák, *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, II. évf., 1843/42, október 21., 510–511.

³⁸ Ifj. Maglódi: Mutatvány Kollár János szent beszédeiből, *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, IV. évf., 1845/46, november 16., 1098–1100, 1098.

Kollár szövege egyértelműen a szláv népek összetartozásáról szól, tehát lehetett pánszlávnak értelmezni az identitását. A szerző szembeállította a nagy szláv néppel a kis népeket, de nem mondta ki, hogy kis népen a magyarokra gondol: „Kis nemzetek, akarván nagyobbodni, kénytelenek igazságtalanok lenni más nemzetek irányában; — népességök csekély: azért kénytelenek idegeneket vagy csábítani, vagy kényszeríteni nemzetiségük elfogadására; az ő nyelvök bensőleg szegény, külsőleg határfallal körülkerítve: azért kénytelenek módot keresni, mi módon gazdagítsák, terjesszék.”³⁹

Nyelvi kérdésben a szlovák mozgalmon belül is volt vita. Eddig ugyanis Magyarországon a szlovákok a cseh nyelvet használták istentiszteleteken, s a levelezésben, irodalmi alkotásokban is ezzel a bibliai tótnak nevezett cseh nyelvvel éltek. Ludovít Štúr kb. 1843-tól kezdte népszerűsíteni az átállást a szlovák nyelv lipitói-túrói nyelvjárására. Felvetődött, hogy a Bibliát le kellene fordítani erre a nyelvre, és a szlovák nyelvű egyházi életben is ezt kellene használni. Kollár hevesen ellenezte a változást, de vitája Štúrral nem került a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* hasábjaira. Inkább szlovák evangélikus lelkészek fogalmazták meg kritikájukat az újítás ellen: „Három század óta e’ nyelven hirdetjük az Isten ígését, adjuk a’ nép kezébe a’ bibliát és minden vallásos könyvet, és a’ nép bennünket ki nem hajtott a’ templomokból, és az ájtatos könyveket ki nem dobta hazából, mit bizonyosan teendett, ha azokat nem értvén, semmi hasznát nem vehette.”⁴⁰ E cikk szerzője és egy másik hozzászóló is csúnyának tartotta a lipitói-túrói nyelvjárást, sőt azt állította, lipitóiként sem érti Štúr lipitói nyelvét.⁴¹

A protestáns hetilapban több szerző érvelésében időnként biblikus gondolatok társulnak az etnikai kérdésekhez, ahogy előbb láttuk Pál apostol szeretethimnuszánál vagy D. úr érvelésénél. Más példák: „szívökön viselik a’ magyar nyelv terjesztését német és tót- ajkú híveiknek a’ nemzeti nyelvre leendő megtérítésében”,⁴² „a’ magyar szó mellett buzgón működő lelkész a magyarosításban, [...] hogy ezen nemes harczot annál jobban megharczolhassa, módot és eszközöket szerzett ezen nemes czél elérésére, s ezeket nagylelkű áldozataival pecsételte”.⁴³ Kollár előbb említett szövegében Isten segítségével bízott – ahogy magyar vitapartnerre is.⁴⁴

³⁹ Uo., 1099.

⁴⁰ Geduly Bogoszló: Az új tót nyelvről, egyházi szempontból, *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, V. évf., 1846/37, szeptember 13., 887–892, 888.

⁴¹ Hlavats József, körmöczi evangy. lelkész: Ujabb szózat a’ Sturismus ellen a magyarhoni ev. egyházban, *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, V. évf., 1846/39, szeptember 27., 928–929, 928.

⁴² K. K.: Töredék a’ magyar nyelv érdemében. Somogyból Köccséről, aug. 29-dikén, *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, IV. évf., 1845/45, november 9., 1071–1073, 1072.

⁴³ Uo.

⁴⁴ Egy-két észrevétel Kollár János úr önvédelmére, *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, IV. évf., 1845, 1239–1242, 1241.

A magyarosítás sikereiről, elfogadottságáról is olvashatunk a lapban; tehát ebből a szempontból hasonlít a katolikus folyóiratra. Szarvast a reformkorban nagyrészt evangélikus vallású szlovák népesség lakta. A helyi evangélikus gimnáziumban Vajda Péter, majd Bloch (Ballagi) Mór is tanított. Vajda érkezésekor bejelentette: „folyó évi szeptember hónapban megkezdendem Szarvason, kizárólag nemzeti nyelvünkön tartandó tanításaimat”.⁴⁵ Később ezt írta: „e tót közönség nemcsak nem ellenségeskedett velem, midőn hazám szent ügyében munkálkodni látott, hanem rokonszenvvel néze rám”.⁴⁶ Majd: „E’ tót városban minden esetre jól esik oly intézetet látni, melly az utolsó betűig magyar.”⁴⁷

Az iskolai nyelvhasználat ügyében kezdett az a vélemény kikristályosodni, hogy az elemi iskolákban lehet helyi nyelven tanulni, gimnáziumban viszont csak magyarul. De ennek is lettek buktatói: „az elemi, falusi, nép- és polgáriskolák tanítói nem készítik eléggé elő a növendékeket a’ magyar nyelvben, még mielőtt a’ gymnasiumba léphetnének”.⁴⁸ A másik érv, amit a gimnáziumok magyar nyelvére Székács József többször is felhozott: a nem magyarok számára a tanítás nyelvекént a magyar a latin helyére lép. Egyik idegen nyelv váltja fel a másikat, ebben nem lehet probléma. A diákok később hálások lesznek, mert megismertek az ország hivatalos nyelvével:

Hol tót a nép, tanulja tótul imádni istenét és hirdettessék tót nyelven az ige. De ha vakoskodni nem akarunk, annyi helyet még is csak kell engednünk a’ magyar nyelvnek iskoláinkban, mint hajdanta a’ latinnak, mellyet a’ nyilvános életben a’ magyar váltott fel. Soh’ se gondoljanak tehát az urak velök, hanem teljesítsék tisztöket ezentúl is, s ha a jelenben balul ítéltetnek is meg vigasztalják magokat a’ jövővel, mellyben tanítványaik nagyrésze áldani fogja, hogy a’ haza diplomaticai nyelvére megtaníták.⁴⁹

Nyelvi kérdésben Zay Károly elég egyértelmű nyilatkozatot tett a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 1846. május 10-i számában:

⁴⁵ Vajda Péter: Iskolai figyelmeztetés, *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, II. évf., 1843/29, július 22., 356.

⁴⁶ Vajda Péter: A’ szarvasi esperességi főiskola, *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, III. évf., 1844, 30, július 27, 712–715, 713.

⁴⁷ Vajda P.: Szarvason, *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, IV. évf., 1845/31, augusztus 3., 737–739.

⁴⁸ Dr. Tavasy Lajos: Iskola-ügyi Oktatói közgyűlés Zay-Ugrórczon. (Vége.), *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, IV. évf., 1845/32, augusztus 10., 758–774, 768.

⁴⁹ Székács: Levelezés. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, V. évf., 1846/17, április 26., 408.

A' magyar nyelv törvényeink által közigazgatási és oktatási nyelvvé emeltetett. Családi, s egyházi körben és az elemi iskolákban minden Magyarhonbani nemzetiségnek egészen szabad legyen anyanyelvének használhatása, de mint a' megyei és országgyűléseken, ugy az evangy. kerületi és egyetemieken, valamint az iskolákban is, más szó ne hallassék, mint a' magyar. [...] Azon protestáns, ki Magyarhonban az unió életbe-léptetésének és a' magyar nemzetiség fejlődésének ellenszegül, valóban csak sajnálatra méltó; mert hitünk, honunk's az uralkodó ház legszentebb érdekeit nem képes felfogni.⁵⁰

Hatalmi pozícióból fakad a logika: megyei szinttől felfelé az állam nyelve legyen az egyház nyelve is, és ez a Habsburg-ház érdeke is. Ez utóbbi érv elég ritka a magyar protestánsok között.

Székács József 1846–47-ben közölte *Merengések* című cikksorozatát a lapban. Kezdetben a fentebbi érvét és Zayt követte. Štúrt, Kollárt és Hurbánt kérdezte: „ha az egyház egyebet nem akar, mint mit a' törvény, s ezen akarátát a testvéri kimélet, s bizodalom szent eszközeivel akarja létesíteni, azon fölül pedig a' nemmagyar ajkuaknak anyanyelvüköni kiműveltetését nem szándéka de csak távolról sem gátolni: nem fognak-e a törvénnyel, az egyházzal és mindnyájunkkal kezet?”⁵¹

Egy héttel az említett cikk után már valamivel másképp látta a kérdést:

Voltak idők, midőn magam is azon balvéleményben éltem, hogy az evangyéliumi egyháznak feladásai közé legelső helyen volna a tót hitsorsosok magyarítása sorozandó. Később, s ennek már jó ideje, e' betegségemből sokakkal együtt kigyógyulván, s az egyház sajátképeni feladását az evangy. s üdvös ismeretek terjesztésében helyhezvén, melly cél kergetésében a' különféle nyelvek csak eszközök: kissé szégyenleni kezdém, hogy, mint az evangyéliumi egyház apostola, nem tudnék szólani kétharmadához ezen egyháznak, mellynek pedig annyi sok mondandóm volna.⁵²

Talán ez korrekt válasz lehet a nyelvi és vallási kötődés kérdésében. Sajnos nem tudjuk, az olvasóközönség hogyan fogadta.

⁵⁰ Gróf Zay Károly, a' magyarhoni ág. hitv. főfelügyelője: Még egy válasz a' magyarhoni néhány ev. lelkész panaszaira, *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, V. évf., 1846/19, május 10., 433–436, 435.

⁵¹ Székács: Merengések. III., *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, V. évf., 1846/29, július 19., 673–678, 676.

⁵² Székács: Merengések. IV., *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, V. évf., 1846/30, július 26., 697–705, 705.

ÖSSZEGZÉS

Az etnikai és a vallási identitás kérdéseiről két 1841–1848 között megjelent pedagógiai folyóirat, a *Religio és Nevelés* és a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* szövegeinek áttekintésével kívántunk szólni. Míg a katolikus lapban a hazánkban élő legtöbb etnikum és a magyarság kapcsolata szóba került, a protestánsban a kérdés lényegében a magyar–szlovák viszonyra redukálódott. Problémaérzékenységben is különböztek: a katolikus folyóirat évszázadok óta stabilan tovább élő igazságokra hivatkozott, a protestáns lap pedig inkább a megoldásra váró problémák feltárására vállalkozott. A döntő többségében valószínűleg magyar identitással rendelkező célközönség tájékoztatásában és orientálásában így jelentkezett az egyházi hagyományban meglévő különbség.

IRODALOMJEGYZÉK

Források

KÖLCSEY FERENC *Összes Művei, II. kötet*, szerk.: Szauder Józsefné, Szauder József, Budapest, Akadémiai, 1960. <https://mek.oszk.hu/06300/06367/html/02.htm>
PROTESTÁNS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI LAP
RELIGIO ÉS NEVELÉS

Szakirodalom

DEMMEI József: *Szlávokból szlovákok. Ludovít Štúr és a szlovák nemzeti mozgalom születése a 19. századi Magyarországon*, doktori disszertáció, ELTE, Történelemtudományi Doktori Iskola, 2011, 91–96. https://edit.elte.hu/xmlui/static/pdf-viewer-master/external/pdfjs-2.1.266-dist/web/viewer.html?file=https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/45047/Kd_12084.pdf?sequence=1&isAllowed=y
DEMMEI József (szerk.): *Ludovít Štúr. A szlávok és a jövő világa. Válogatott írások*, Pozsony, Kalligram, 2012.
GYÁNI Gábor: Sajtótörténet a társadalomtörténész szempontjából, *Médiakutató*, 2006/tavaszi, 57–64. https://mediakutato.hu/cikk/2006_01_tavaszi/04_sajtotortenet
HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich: *Előadások világtörténet filozófiájáról*, ford. Szemere Samu, Budapest, Akadémiai, 1979.

- KERTÉSZ Botond: Az evangélikus Štúr, in Demmel József (szerk.): *Az ismeretlen Ludovít Štúr. Magyar tanulmányok a legnagyobb szlovákról*, Békéscsaba, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, 2016.
- LAJTAI L. László: Trendek és elméletek a nemzet- és nacionalizmuskutatásban. Vázlatos kutatástörténeti áttekintés, *Pro Minoritate*, XXIV. évf., 2015/3, 115–147.
- Népszokás, néphit, népi vallásosság, in Hoppál Mihály (szerk.): *Magyar néprajz*. VII. *Népszokás, néphit, népi vallásosság*, Budapest, Akadémiai, 1990. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/MagyarNeprajz-magyar-neprajz-2/vii-nepszokas-nephit-nepi-vallasossag-A33C/nepi-vallasossag-ABA5/>
- SCHLEIERMACHER, Friedrich: *A vallásról. Beszéd a vallást megvető művelt közönséghez*, ford. Gál Zoltán, Budapest, Osiris, 2000.
- TARNAI Andor: *Extra Hungariam non est vita... (Egy szállóige történetéhez)*, Budapest, Akadémiai, 1969. <http://mek.niif.hu/05400/05453/05453.htm>

„HA A FÖLD ISTEN KALAPJA, HAZÁNK A BOKRÉTA RAJTA!”

Ideológiai nevelés a két világháború közti katolikus tankönyvekben

—◀▶—
PÁLMAI JUDIT

A gyermek szocializációja több szintéren megy végbe, de a legfontosabb és elsődleges szocializációs közeg a család. Ehhez a feladathoz kapcsolódik igen korán az iskola, mint másodlagos szocializációs közeg. Mindkettő feladata elősegíteni a gyermek társadalmi integrációját, hogy felnőve hasznos tagjává váljon annak. Az iskola feladata megtanítani a társadalmi normákat, az írott és íratlan szabályokat, az adott társadalom értékeit, hagyományait, felkészíteni a gyermeket a munkamegosztásban való sikeres részvételre, illetve elfogadtatni és bekapcsolni őt a társadalmi hierarchiába. Az iskola a fenti értékeken kívül közvetíti a társadalom viszonyrendszerét, a kor tudományos ismereteit és nem utolsósorban a társadalomban uralkodó ideológiai nézeteket is.

Azok, akik részt vesznek a fenti elvárások mediálásában (pl.: tanár, tankönyvíró), magukban hordják az „egyediséget”. Bár az iskola és az egyéb közvetítő eszközök arra töreksenek, hogy azonos értékeket és normákat adjanak tovább a tanulók felé, azok mégis gyakran másképpen „csapódnak le” az egyes emberekben, családokban, kultúrákban stb. Azok az emberek, akik továbbítják a központi tudást a gyermekeknek, maguk is különbözőek. Éppen ez hozza magával a kérdést, hogy az oktatási intézmények által közvetített tudás mennyire egyezik meg a kor társadalmában fellelhető valósággal?¹

A fenti kérdésből kiindulva azt feltételezhetjük, hogy a kor elvárásait, ismereteit, valóságát és ideológiáját tetten érhetjük egy adott korszak pedagógiai dokumentumaiban, így például a központilag megszerkesztett tantervekben, a tantervek követelményei alapján elkészített tankönyvekben vagy a pedagógusok munkáját segítő szakmai anyagokban. Hogy az oktatás milyen célt tűz ki a kultúra- és az ismeretátadás feladatait illetően a tantervekben, hogy ebből mi valósul meg, magukban a tankönyvekben érhetjük tetten. Jelen tanulmányban arra

¹ Dárdai Ágnes: *A tankönyvkutatás alapjai*, Pécs, Dialóg Campus, 2002; Háber Judit – H. Sas Judit: *Tankönyvszagú világ*, Budapest, Akadémiai, 1980.

keressük a választ, hogy a két világháború közti tankönyvek, ezen belül is a katolikus kiadványok miként közvetítik a kor ideológiai értékeit, normáit, hagyományait.

MÓDSZER

A kutatás módszere a dokumentum- és tartalomelemzés komplex módszere volt, mellyel a téma kvalitatív és kvantitatív elemzése is elvégezhető volt. A kapott adatok SPSS 17.0 programban kerültek rögzítésre. A módszerből és a témából adódóan a vizsgálat gyakorisági és kereszttáblás számításokat is tartalmaz.

A kutatás elemzési egységei a szavak és a képek voltak. Mivel jelen tanulmány egy nagyobb kutatás része, amelynek témája a családok ábrázolása a két világháború közti tankönyvekben,² a kérdéses téma is a család ábrázolásán, említésén keresztül lett vizsgálva. Ez azt jelenti, hogy a tankönyvekben jóval több említés és ábrázolás van, ami az ideológiai nevelés témáját érinti, de itt csak azok kerülnek bemutatásra, amelyek a család ábrázolásán belül jelentek meg.

A módszer egy nagyon fontos lépése a kategóriaképzés. A kategóriákat a módszeren belül két módon hozhatjuk létre, előre összegyűjtjük, valamint a kutatás során is adódhatnak újabbak, e két lépést a vizsgálat során párhuzamosan alkalmaztuk. Az így kapott kategóriákat is két csoportba lehetett sorolni: 1. család kategóriái (család, otthon, apa, anya, szülő, férfi, nő, gyerek, nagypapa, nagymama, nagyszülők); és 2. családi funkciók (gazdasági, fogyasztási, reprodukciós, szocializációs és felnőttek védelme funkció). A második kategóriacsoporton, a szocializációs funkción belül olyan szerteágazó ábrázolás jelent meg a tankönyvekben, hogy szükségessé vált a kategórián belül alkategóriákat létrehozni, így lettek a nevelési (pl. játék, tanulás), erkölcsi nevelési (pl. jó és a rossz viselkedés, valamint ezen belül kapott helyet a vallási nevelés is), ideológiai nevelési és egészségnevelési alkategóriák.

Az előbbi kategóriák adták a kutatás fő vonulatát. A család kategóriáját leíró szavakat és azok változatait (család, családok, apu, apa, anyu, édesanya, nagy stb.) kerestük a tankönyvekben, a találatokat pedig besoroltuk a családi funkciók kategóriájába. Témánk szempontjából az ideológiai nevelés alkategóriája fontos. Ebbe a kategóriába olyan családábrázolások kerültek, mint hazaszeretetre való nevelés, a katonák, hadirokkantak, hadi árvák, a nemzet jelképeinek tisztelete stb.

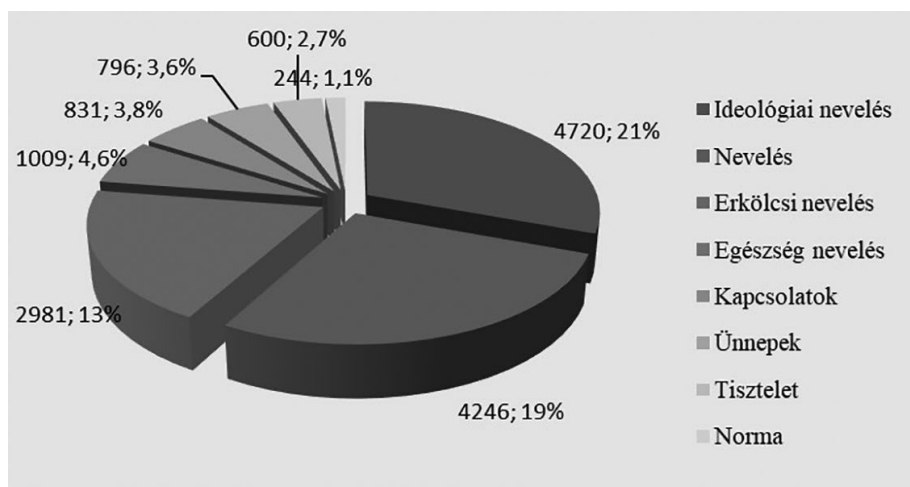
² Pálmai Judit: *20. század eleji családkép a közoktatás dokumentumaiban. A család és funkciói a Horthy-kori tantervekben, tankönyvekben és szakfolyóiratokban*, doktori disszertáció, PTE, Pécs, 2016.

MINTA

Az eredeti kutatásban tizenhat tankönyvet elemeztünk, ebből nyolc államit és nyolc katolikus tankönyvet, melyeket a Népiskolai tankönyvek 1867–1945 című³ katalógusból nyert lista alapján szűkítettünk tizenhatra. A kvantitatív adatokban még összehasonlítjuk az állami és a katolikus tankönyvekben kapott eredményeket, ám részletesen, valamint a kvalitatív adatok szempontjából csak a Szent István Társulat által kiadott tankönyvekből kapott adatokra fókuszáltunk.

A KUTATÁS KVANTITATÍV ELEMZÉSE

A tankönyvekben (16 db) az elemszám 22 125 lett, tehát a vizsgált család és képekben való ábrázolása ennyiszor jelent meg a tankönyvek lapjain. A következő ábrán már azt láthatjuk, hogy a címben megjelölt téma vizsgálata során kialakult alkategóriák milyen említési gyakorisággal jelentek meg a két világháború közötti tankönyvekben.

1. ábra. Szocializációs funkció alkategóriáinak megoszlása a tankönyvekben.⁴

Az ábrából egyértelműen kiderül, hogy a Horthy-kori tankönyvekben az ideológiai nevelés jelenik meg a leggyakrabban (4720 – 21%), utána a nevelési funkció (4246 – 19%). Tovább vizsgálva az alkategóriákat, magas említési számmal

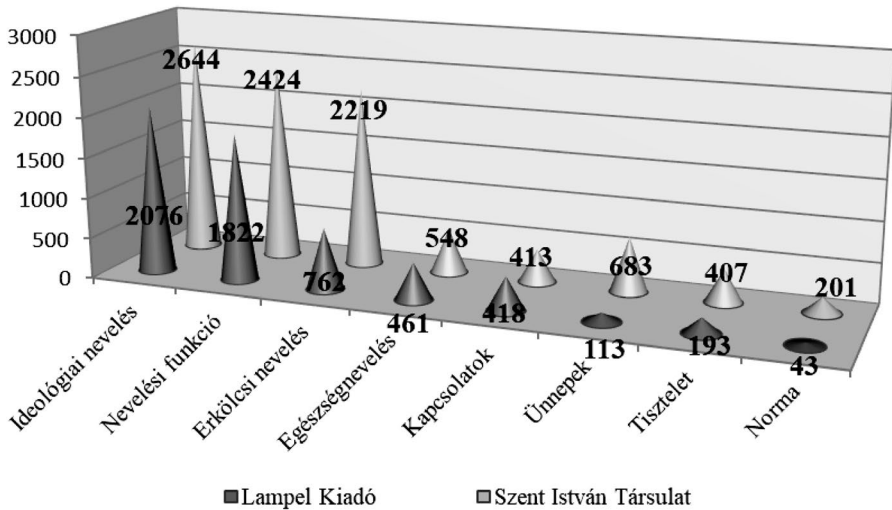
³ Hegedűs Mihályné – Tóthpál Józsefné: *Népiskolai tankönyvek, 1867–1945*, Budapest, OPKM, 1984.

⁴ Pálmai: *20. század eleji családkép*, 120.

jelenik meg az erkölcsi nevelés (2981 – 13%) és az egészségnevelés (1009 – 4,6%), a sort pedig a család kapcsolatai (831 – 3,8%), az ünnepek (796 – 3,6%), a családtagok tisztelete (600 – 2,7%) és a normák alkategóriák (244 – 1,1%) említése zárja, jóval kevesebb ábrázolással.

A kvantitatív adatok bizonyítják, hogy a két világháború közti tankönyvekben elsősorban az ideológiai nevelésre fektették a legnagyobb hangsúlyt, majd a nevelési feladatok és az erkölcsi nevelés került központi helyre. Ez egyfajta értékrendi sorrendet is igazol a két világháború elvárásaiban, a kapott eredmény pedig bizonyítja, hogy ebben az időszakban a társadalom számára az ideológiához kapcsolható értékek voltak a legfontosabbak.

Az eredeti kutatásban állami és katolikus tankönyvek lettek elemezve. A következő ábrán azt láthatjuk, hogy a szocializációs funkció alkategóriái hogyan oszlanak meg az állami és a katolikus tankönyvekben.

2. ábra: A szocializációs funkciók megoszlása a tankönyvekben a kiadók alapján.⁵

Témánk szempontjából érdekes és fontos felfedezés, hogy az ideológiai nevelés elemei jóval gyakrabban jelennek meg a katolikus (2644) olvasókönyvekben, mint az államiakban (2076). Érdeemes megemlíteni néhány másik alkategória közötti eltérést is, így az erkölcsi nevelés, az ünnepek, a tisztelet és a normák kategóriájában is több említés született a katolikus kiadványokban, mint az állami

⁵ Uo., 122.

olvasókönyvekben. Kimondhatjuk, hogy ezen feladatok és értékek fontosabbak voltak a felekezeti kiadványokban, mint az államiban.

Jól látható tehát, hogy a fenti kategóriák mindkét tankönyvben megjelennek, sugallva, hogy mely értékek voltak fontosak a kor társadalmá számára. A tankönyvek tematikájukban, tartalmukban hasonlóképpen építkeztek, függetlenül attól, hogy katolikus vagy állami kiadványról volt szó. Viszont úgy tűnik, hogy egyes értékekre nagyobb hangsúlyt fektettek a katolikus tankönyvekben, mint az államiakban. Úgy tűnik, hogy a katolikus egyház számára az értékközvetítés, kiemelve az ideológiai értékeket, az ismeretátadás mellett fontosabb feladat volt, mint az állam számára.

A következő fejezetben kvalitatív adatokat elemezve néhány példán keresztül bemutatjuk, hogy a katolikus tankönyvekben miként, milyen történetekben, képeken keresztül jelent meg az ideológiai nevelés a két világháború között.

A KVALITATÍV VIZSGÁLAT EREDMÉNYEI

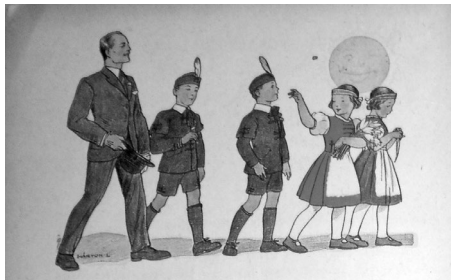
A Horthy-kori tankönyvekben a család ábrázolása a szocializációs faktoron belül az ideológiai nevelésben csúcsosodik ki. Ebben a fejezetben a tankönyvek olvasmányából és képeiből olyan részek kerülnek bemutatásra, amelyekben a család ezen a funkción keresztül prezentálódik. A vizsgált tankönyvekben gyakran kerültek említésre a hős magyar alakok, például Árpád apánk, István király, Imre herceg, Zrínyi Ilona, Mátyás király, Mátyás anyja (Szilágyi Erzsébet), Erzsébet királynő, Szent László, a Hunyadiak és az ő történeteik. A regék és mondák nagy részének a célja a magyarok múltjának és a nagy történelmi alakoknak a felmagasztalása és a nemzettudat erősítése, így ezen történetek egyértelműen az ideológiai nevelést demonstrálják.

A SZENT ISTVÁN TÁRSULAT TANKÖNYVEI. A SZÜLŐK SZEREPE AZ IDEOLÓGIAI NEVELÉSBEN

A katolikus tankönyvekben fellelhető idézetek közül először olyanokat mutatunk be, amelyekben a szülők, az édesanya és az édesapa alakja is megjelenik az ideológiai nevelés kapcsán. A kutatás eredményei alapján elmondható, hogy a gyermekek ideológiai nevelése mindkét szülő, de elsősorban mégis az apa feladata volt a tankönyvekben.

A következő versben, melynek címe *Mi a haza?*, egy gyermek kérdezőgeti szüleit, hogy „Édesanya, édesapa! / Mondjátok csak, mi a haza?” Talán a ház, amiben

laknak? „Nem gyermekem, ez csak házunk, / De amit itt körül látunk, / Merre földjeink terülnek, / Merre kertjeink feküsznek”, a föld, amely kenyeret, a folyó, mely halat ad. Ott a haza, ahol egykor őseink laktak, ahol csatáztak és meghaltak. Az a föld a haza, „melyet legjobban szeretünk”, és ahova „mindig vissza-visszavágyunk”.⁶ Ugyanezen az oldalon *Az én hazám* című versben a hon szépségének fontossága, a hazához való hűség értékének kidomborítása tárul elénk, és a büszkeség, hogy apáink vérük által szerezték meg szülőföldjüket: „az én hazám legdrágább a világon. Csatán vették apáim, nem vásáron. Hej! a miért ők vérökkel fizettek, boldog vagyok, ha érette halom meg.”⁷ Egy édesapa és négy gyermeke alakja bukkan fel abban a kis történetben, melynek címe *Március 15-e az iskolában*, s amelyben az említett ünnepre készülődik az apa, két fia (Laci, Imre) és két lánya (Emmi, Erzsi). A leírás és a hozzá mellékelte kép nyomatékossítja a március 15-i viselettel kapcsolatos elvárásokat is. A fiúk gomblyukába piros-fehér-zöld szalag került, a kislányok pedig magyar ruhába öltöztek. Iskolai ünnepségre mentek, ahol számos másik „magyarruhás gyermek” is megjelent.⁸

1. kép. *Március 15-e az iskolában.*⁹

A *Tizenkettőt ütött az óra...* című leírásban a Pécsy család szilveszter éjszakáján jelenik meg előttünk. Laci, a fiú és az apja kapnak szót a kis történetben. Laci elaludt, de éjfél tájt valami dalra ébredt. Láta édesapját, amint feszesen áll és a rádióval együtt éneklé a *Himnusz*t. Laci is azonnal kiugrott az ágyból, és csatlakozott a többiekhez. A *Himnusz* végén az „édesapa meghatottan mondta: Segítsen meg mindnyájunkat a jó Isten”, majd boldog új évet kívántak egymásnak. Lacinak eszébe jutott egy erre az alkalomra tanult köszöntő versike, amit

⁶ Mócsy Antal – Petrovác József – Walter Gyula: *Második olvasókönyv a katolikus népiskolák második osztálya számára*, Budapest, Szent István-Társulat, 1925, 99–100.

⁷ Uo.

⁸ Nagy T. Perpetua: *Betűbokréta. Új ABC a katolikus népiskolák első osztálya számára*, Budapest, Szent István-Társulat, 1936, 78.

⁹ Uo.

elkezdett szavalni: „Kedves újesztendő / arra kérünk téged, / legyen immár vége / a bús magyar télnek!” A bánat szálljon messzire, a „hit, remény, szeretet / gyűljön minden szívben”. Mennyei Atyánk pedig „áldja meg szép Magyarországot”.¹⁰

A szülők feladata nemcsak a haza szeretetére nevelni, de a hon védelme is fontos volt ebben az időben. A szülők, kiemelten az anyák, biztatták gyermekeiket, hogy bátran vállalják a katonaságot, a katonaélet szépségét. A *kis katona* című versikében Lacika játékát érhetjük tetten, aki anyukájának szalutál, aki maga is egy „hős asszony”. Biztatja is kisfiát: „Jól van kicsi katonám: Készül harcra jó korán! Hogyha majd hív a haza, elmeheess a csatába.”¹¹ A történet szerint egy jó magyar asszonynak, anyának feladata arra nevelni és biztatni fiúgyermekét, hogy bátor és tettere kész legyen. A haza védelmét és tiszteletét nem lehet elég korán elkezdni, és nemcsak az apák és a nagyapák, de az anyák feladata is ebben közreműködni.

A *Háború a játszótéren* című elbeszélésben egy anya ismét a bátorságra és a haza védelmére biztatja fiát. Édesanya egy nap sírást hall az előszobából, kinéz és látja, hogy fia, Imre sírdogál a falhoz fordulva. Megkérdezi tőle, hogy mi történt. A fiú belekezd az elbeszélésbe, melyből kiderül, hogy egy nap Imre, Pisti és Géza homokvárat építettek. A várnak négy tornya, négy kapuja volt, bástyáin ágyúkat helyeztek el, a vár körül árkot építettek, a vár tetejére magyar zászlót is tűztek, és még nevet is adtak az erődnek, mégpedig a Szent István vára nevet. Ám a fiúk játékát megzavarva arra vetődött négy csavargó, akik rombolni kezdték az erődöt. „Édesanya bátor, magyar asszony volt”, és meghökkenve kérdezte a fiát, hogy ugye nem túrték a huligánok rombolását. Imre elbeszéléséből kiderült, hogy Pisti elszaladt, mert ő a verekedésért kikap otthon, de Géza és Imre nem hagyták annyiban a dolgot, igyekeztek megvédeni az akkorra már teljesen lerombolt várukat. Végül a csavargók elszaladtak. Az elbeszélést hallva Imre anyja az alábbi vigasztaló szavakkal zárja a történetet: „Derék gyerekek voltatok. Ti győztetek, fiam! Ne pityeregj, milyen katona vagy? Győztetek! Ketten négy ellen! (...) Ha te kezdted volna a veszekedést, akkor kikapnál. De ha megtámadnak, védj magad! A magyar nem engedi bántani a várát!”¹² A Horthy-kori tankönyvekben még az anyák is keményen a haza szeretetére, tiszteletére és annak védelmére nevelik a gyermeküket. Egy fiú nem lehet gyenge, hiszen katona lesz belőle, és előfordulhat, hogy felnőve a hazájáért kell harcolnia. Természetesen nem verekedhet ok nélkül, és főleg nem kezdeményezheti a viszályt, de a maga igazáért, hazájáért és várjáért ki kell állnia és megvédeni azokat.

¹⁰ Nagy T. Perpetua: *Betűbokréta. Magyar olvasókönyv a katolikus népiskolák második osztálya számára*, Budapest, Szent István-Társulat, 1938, 77.

¹¹ Nagy: *Betűbokréta*, 1936, 112.

¹² Nagy: *Betűbokréta*, 1938, 163.

HŐSI HALOTTAK, HÁBORÚS ÁRVÁK, HADIROKKANTAK

A Pécsy családot láthatjuk egy alkalommal a temetőben, halottak napja alkalmából. Ám a család nemcsak saját rokonait, hozzátartozóit látogatja meg a temetőben, hanem *A hősök sírjánál* is leróják tiszteletüket. Imre meg is kérdezi a szép márvány emlékműnél, hogy fekszenek-e halottak a sírban. Édesapja magyarázatából megtudhatjuk, hogy nincsenek halottak a sírban, és „csak a jó Isten” tudja, hogy hol van a hősök teste. Ekkor Lacinak eszébe jutott, hogy az iskolában tanultak egy szép költeményt, amely pont a hősök holttesteinek helyét határozza meg: „A Kárpátoktól szerteszórva / S a Duna mentén délre lenn, / Pihen sok hősünk elhagyottan, / Jeltelen sírban, névtelen”. Azért mondanak imát értük, hogy haláluk után az Úr „a hősöknek is, hazánknak is / készítsen boldog feltámadást”. A továbbiakban megjelenik az anya és két kislányának alakja is, ahogy gyertyát gyújtanak és imát mondanak az elhunyt katonáért. A történet írója szerint a hős férfiak halála és a magyarokat ért igazságtalanság Isten szemében olyan, mint egy mártír halála, aki a szent hitért áldozta életét. Éppen ezért meglesz a jutalmuk bátor küzdelmükért, és a végítéletnél jutalomban részesülnek.¹³

A Háború árvája című megrázó rímszedetből egy árva gyermek keserves panasa szól hozzánk, aki sem anyját, sem apját nem találja. Ám egy éjjel, talán lázalmában, mégiscsak megjelenik előtte édesapja, akinek „Kard volt kezében, seb a homlokán”. A gyermek aggódva kérdezi hős apját, hogy fáj-e a sebe. „Szégyellném, ha fájna” – mondja az apja. Csak az szomorítja a férfit, hogy a fia árva. Aggódva kérdezi, hogy van-e kenyere, nyoszolyája, ha sír, magához öleli-e valaki? A fiú próbálja nyugtatni édesapját, mondván, van neki fehér ágya, ha éhes, az egész nemzet ad neki kenyeret.¹⁴ A két világháború közti tankönyvekben gyakran megjelenik az árvákról, főleg a hadiárvákról való gondoskodásra való felszólítás, amely feladatot egyértelműen a nemzet kötelességének jelölik, valamint minden magyar szent feladata adójával hozzájárulni e nemes célhoz.

A Hadirokkant című történetben a tanulókat arra nevelik, hogy tiszteljék azokat a vitézeket, akik hazatértek a csatából, és egészségükkel fizettek a haza dicsőségéért. Az elbeszélés egy édesanya és a fia villamoson való utazását meséli el. Az egyik megállónál a fiú felpattan a helyéről, mert meglát egy féllábú férfit. „Tessék, bácsi! Én úgy sem vagyok fáradt” – mondja a fiú. Bezzeg a férfi elfáradt. De mint kiderül, a fiú akkor is átadta volna a helyét, ha az idős férfi nem lenne annyira megtört, mivel hadirokkant. Kabátján viseli a hadirokkantak jelvényét, így bárki könnyen felismerheti a hazájukat védő és érte szenvedő hősokeket. Az apja tanította meg

¹³ Uo., 38.

¹⁴ *Olvasókönyv az osztott és részben osztott katolikus elemi népiskolák IV. osztálya számára*, Budapest, Szent István-Társulat, 1936, 172.

gyermekének, hogyan néz ki a hadirokkantak jelvénye. Az apa maga is megjárta a háborút, ezért is szeret mindenkit a gyermek, aki „édes” hazájáért harcolt. A hadirokkantaknak néha kopott a ruhája, mankóval járnak vagy tolókocsival, „de ott a mellén a jelvény, s az nagyobb tiszteletet érdemel, mint a legfényesebb ruha és a legragyogóbb díszkocsi”. Ők mindent odaadtak a hazáért, amijük volt, testüket, lelküket, egészségüket és munkabírásukat. A hadirokkantak közül sokan nem tudnak dolgozni, az állam segít nekik, hogy meg tudjanak élni. Ennek ellenére vannak olyan hadirokkantak, akik kétkezi munkával keresik meg a mindennapi kenyerüket, így – szól a szerző intése – „ha csináltattok valamit, először hadirokkanthoz menjete, náluk is vásároljatok, megérdemlik. És szívesen adjatok, ha hadirokkantak kérnek valamit!” Azok pedig, akiknek édesapja, testvére vagy rokona épségben tért vissza, ne feledjenek mindennap hálát adni az Istennek azért, mert megvédte hozzátartozójukat és azok egészségét.¹⁵

Az *öreg honvéd* című vers a gyermekek tiszteletét kéri a megfáradt, megöregedett honvédek számára: „Ha öreg honvéddel találkozol, fiam, / Térj ki és emeld meg szépen a kalapod!” Ő is volt valaha gyermek, de jött a háború, és „kardot ragadott”. Neki is volt valaha háza, ahol érte imádkozott valaki: „Őrizd meg, jó Isten, a harcban apánkat! / S ő is imádkozott: Őrizd meg hazánkat!” Ki tudja, hány sebet takarhat ma már „atillája”, ekképpen csak „kegyelettel nézz a vén honvéd arcára / s emeld meg, fiacskám, szépen a kalapod”.¹⁶

NAGY-MAGYARORSZÁG ELVESZTÉSÉNEK FÁJDALMA

A két világháború közti tankönyvekben nagyon erős az elvesztett területek utáni bánat, sóvárgás. Különböző versekben, történetekben és képekben is igyekeztek fenntartani és belenevelni a gyerekekbe ezt a sérelmet, hogy soha el ne feledjék, és mindig harcra készek legyenek az elcsatolt területek visszaszerzéséért. Nagyon gyakran jelenik meg az agresszív nacionalista érzület is a történetekben, ezzel erősítve tovább a keserűséget és a haragot a magyarságban.

Az édesapa ideológiai nevelésben játszott szerepe jelenik meg abban az elbeszélésben, amelyben Pali, Márta és apjuk pozsonyi látogatása tárul elénk. A család az utat egy hajón tette meg a Dunán. Az utazásuk során egy folyó torkolatához értek, ahol Pali megkérdezte édesapját, hogy melyik folyót látják éppen. Kiderül, hogy a Morva folyamát, amely ugye „Magyarország határa?” – kérdi

¹⁵ Nagy T. Perpetua: *Betűbokréta. Magyar olvasókönyv a katolikus népiskolák harmadik osztálya számára*, Budapest, Szent István-Társulat, 1940, 197.

¹⁶ *Olvasó- és tankönyv a katolikus osztatlan elemi népiskolák IV. osztálya számára*, Budapest, Szent István-Társulat, 1929, 63–64.

Pali. „Igen, Nagymagyarországé” – hangzik a válasz. Márta ekkor észreveszi Dévény várát, amelyen emlékművet építettek hazánk ezeréves fennállásának ünnepére. Azonban a benne lévő szobrot a gyermekek már nem tekinthették meg: „Hová lett hát ez az emlék?” – kérdi Pali. „A csehek lerombolták!” – szól apja válasza. „Hiszen igaz – mondta szomorúan Pali – itt már a csehek az urak. De hiába rombolták le az ezeréves múltunkat hirdető emlékművet, a magyar szívekből nem tudták azt kitörölni soha!”¹⁷ S ha nem volt elég nyomatékos és elszánt az ígélet, a történet aljára egy fekete keretes téglalapban további hangsúlyt adnak a fenti kijelentésnek:

NEM, NEM, SOHA!

*2. kép. Dévénytől Pozsonyig.*¹⁸

A történet folytatásában a gyermekek kérlelik az apjukat, hogy meséljen még nekik a városról, annak történelméről és magyar vonatkozásairól. Az áttekin-
tésből megtudhatjuk, hogy Pozsony nagyon régi város, „már a magyarok bejő-
vetele előtt is híres volt”. Miután a törökök megszállták Budát, a magyarok abban
a városban tartották az országgyűléseket. Számos magyar királyt és királynét
koronáztak a pozsonyi templom falai között. Azonban a csehek igyekeztek min-
den magyar vonatkozású szobortól „megszabadulni”. „Miért rombolnak le min-
den szobrot a csehek?” – kérdezte Márta. „Mert (a csehek) a magyar világnak
még az emlékét is el akarják tüntetni” – válaszolt az édesapa. Azonban Pali
észrevette, hogy a koronázó templomon még mindig megtalálható a magyar
korona mása. Édesapja erre az igen fontos és sokatmondó megfigyelésre az aláb-
bi módon reflektált: „ez is mutatja, hogy Pozsony most is magyar, és magyar is
marad”.¹⁹

Az elvesztett magyar területekért érzett fájdalom és a nagyapónak feltett
költői kérdések bukkannak fel abban a rímbe szedett levélben, amelyet Erzsike
és Imre nagyapjuknak címeztek. A gyerekek hazájában már tavasz van. És a
„Déván, mikor lesz kikelet?” – kérdik a gyermekek. Itthon már a virágok is
kinyíltak, Erdélyben mikor lesz gyöngyvirág, „mikor lesz Erdélyben újra magyar
világ?” Mikor zeng újra magyar nóta? Ha a magas égben él még a jó Isten,
„visszaadja Erdélyt, meghallja imánkat! Megépíti újra édes szép hazánkat”.²⁰

Egy gyermek alakja jelenik meg abban az imában, amelyet rögtön az 1929-es
tankönyv első oldalán találhatunk. Az iskolaévet az alábbi ima megismerésével

¹⁷ *Olvasókönyv*, 1936, 46.

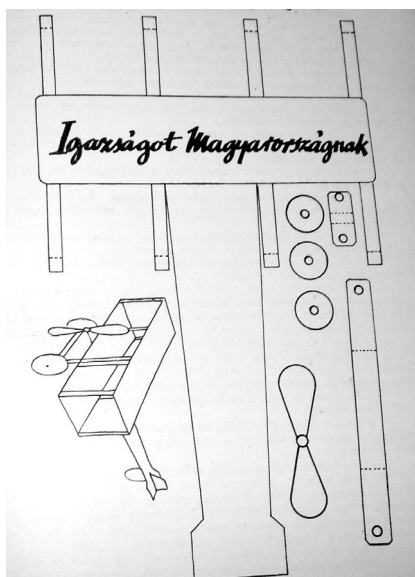
¹⁸ Uo.

¹⁹ Uo., 49.

²⁰ Nagy: *Betűbokréta*, 1940, 152.

kezdtek az akkori diákok: „Jászolban fekvő édes pici Jézus, / Bús magyar gyermek imádkozik hozzád.” Add vissza nekünk a Kárpátok hegyeit, az ottani erdőket, a rónát, hozd vissza nekünk a földet, „a könnyeinkkel, vérrel öntözöttet, / [...] a földet, melyhez visszasír a lelkünk”, s melyet sohasem feledünk”.²¹

A gyermekek játékaik sem tükrözhetnek egyebet, mint az elszenvedett sérelmek megtorlását és az azért való fohászkodást. A gyermekek az iskolában délután repülőt gyártottak. Akik másmilyenent nem tudtak, azok papírból az alábbi gépet vágták ki:

3. kép.

A kép az egész oldalt befedi, és igen erőteljesen kiemelkedik a lap közepén a felszólítás, hogy „Igazságot Magyarországnak”.²²

A MAGYARSÁGTUDAT ERŐSÍTÉSE

Ebben a fejezetben már olyan történeteket, verseket ismerhetünk meg, melyek a gyermekek nemzetszeretét hivatottak erősíteni. A tankönyvekben gyakran jelennek meg Magyarország jelképei is, és ezek feltétlen tiszteletére szólítják fel a tanulókat.

²¹ Olvasó- és tankönyv, 1929, 3.

²² Nagy: *Betűbokréta*, 1940, 193.

A következő versikében szintén egy gyermek fohászkodik hazájáért: „Magyar gyermek vagyok én. / Magyarul beszélek én. / Magyarul imádkozom. / Hazámért fohászkodom. / Összeteszem a kezem, Úgy kérem jó Istenem. / Ó, hallgasd meg ezt a dalt: / – Isten, áldd meg a magyart!”²³ A könyv másik oldalán pedig egy kislány láthatunk iskolai egyenruhában és egy díszes magyar zászlóval, amelyről megtudhatjuk, hogy annyira szép lobogó, hogy „talán bizony kis angyalok festették”, de az az egy biztos, hogy a zászlót még maga a jó Isten is szereti.²⁴

Szintén a büszke magyar gyermek képe jelenik meg előttünk azokban a mondatokban, melyeken keresztül a tanulók a „gy” betű ismeretét sajátíthatták el: „Magyar gyermek vagyok. Gyönyörű ország a hazám. Szeretem a hazát. Magyarok születtem. Magyar is maradok. Éljen a haza!”²⁵ Az oldal második felében a magyar gyárról ír a szerző. Megtudhatjuk, hogy a gyári nélkül Magyarország szegény lenne, és a gyári munkás a hazájáért dolgozik. Végül egy kék kerettel kiemelt felszólítás zárja a lapot, hogy magyar árut vásároljunk!²⁶

ma-gyar á-rút vá-sá-rol-junk!

4. kép.

Ismét a csehek és az osztrákok magyarellenessége bukkan fel abban a történetben, amelyben két fiú, Béla és Pista beszélgetéséről olvashatunk Budapesten a Hatvani kapunál. Pista elmeséli, hogy testvére nemrégén ért haza Bécsből, ahol arról beszélnek az emberek, hogy a „magyar nép elfogy, kipusztul, mert így szeretnék a csehek és az osztrákok”. Erre a másik fiú közli, hogy hiába is szeretnék, hogy a magyar eltűnjön, éppen ma tanult Széchenyi jóslatáról, arról a jelmondatról, amelyből erőt meríthetünk a nehézségek idején: „Magyarország nem volt, hanem lesz!” A történet az 1848-as forradalmat jeleníti meg, mert a történet a tizenkét ponttal, Petőfivel és a *Nemzeti dallal* folytatódik.²⁷

S végül a leányok ideológiai nevelése sem maradhat el: egy hazafias magyar leánygyermek jelenik meg előttünk abban a versben, amelyben Piroska szép magyar szalagot font a hajába, magyar ruhába öltözött, amelynek még a zsinórja is magyar, s ebben megy vasárnap a templomba, hogy ott imádkozzon Istenhez családjáért és kedves hazájáért.²⁸

²³ Nagy: *Betűbokréta*, 1936, 81.

²⁴ Uo., 80.

²⁵ Pohárnok Jenő (szerk.): *Új betűvetés. Abécés könyv a katolikus népiskolák számára*, Budapest, Szent István-Társulat, 1940, 36.

²⁶ Uo.

²⁷ Nagy: *Betűbokréta*, 1940, 145.

²⁸ Pohárnok: *Új betűvetés*, 80.

ÖSSZEGZÉS

A gyermekek szocializációja a családban kezdődik, majd az iskola folytatja, mint másodlagos szocializációs közeg. Az iskolai oktatás célja a társadalmi normák és értékek átadása, valamint a gyermekek felkészítése a munkamegosztásra és a társadalmi hierarchiába való beilleszkedésre. Az iskolák nemcsak az ismereteket és a tudományos nézeteket közvetítik, hanem a társadalom éppen aktuális elvárásait, normáit, értékeit és hagyományait is. Nem volt ez másként a két világháború között sem.

A fent bemutatott kutatás célja az volt, hogy feltárja, hogyan ábrázolták a két világháború közti tankönyvek, különösen a katolikus kiadványok, a kor ideológiai értékeit. A dokumentum- és tartalomelemzés módszerével készült kutatás kvantitatív adatai azt mutatták, hogy a két világháború közti állami és katolikus tankönyvekben az ideológiai nevelés dominált. Az állami tankönyvekben is hasonló értékek jelentek meg, de úgy tűnik, hogy a katolikus kiadványokban ezen értékek erőteljesebben, gyakrabban bukkanak fel, mint az állami dokumentumokban.

Ha csak a kvalitatív adatokat elemezzük, jól láthatjuk, hogy a két világháború közötti katolikus tankönyvben nagyon erős a gyermekek felé irányuló ideológiai nevelés, amely olykor agresszív nacionalista felhangot is kap. Az abban található történetek, versek és képek ideológiai célja elsősorban a haza szeretetére és tiszteletére nevelés, emellett a katonaság mint hivatás elismerésére, a hősi halottak, hadirokkantak, és -árvák megbecsülésére és az elcsatolt területek okozta veszteségekre és a sérelmek megtorlására hívják fel a figyelmet.

A fenti kvantitatív és kvalitatív adatok jól tükrözik a korabeli társadalom hangulatát, érzületét, elvárásait és törekvéseit a jövőre vonatkozólag is. A két világháborúban közvetített és elvárt értékek, normák annyira erőteljesek voltak, hogy közülük nagyon sok napjainkban is fellelhető a társadalom szegmenseiben. A kulturális átörökítés egy folyamatát láthatjuk abban, ahogy az oktatásban használt kiadványok közvetítik a kor szemléletét, és ezáltal átörökítik egy újabb generációnak, akik pedig majd tovább adják a következőnek és így tovább.

IRODALOMJEGYZÉK

DÁRDAI Ágnes: *A tankönyvkutatás alapjai*, Pécs, Dialóg Campus, 2002.

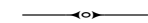
HÁBER Judit – H. SAS Judit: *Tankönyvszagú világ*, Budapest, Akadémiai, 1980.

HEGEDŰS Mihályné – TÓTHPÁL Józsefné (összeáll.): *Népiszkolai tankönyvek 1867–1945*, Budapest, OPKM, 1984.

- MÓCSY Antal – PETROVÁ CZ József – WALTER Gyula: *Második olvasókönyv a katolikus népiskolák második osztálya számára*, Budapest, Szent István-Társulat, 1925.
- NAGY T. Perpetua: *Betűbokréta. Új ABC a katolikus népiskolák első osztálya számára*, Budapest, Szent István-Társulat, 1936.
- NAGY T. Perpetua (összeáll.): *Betűbokréta. Magyar olvasókönyv a katolikus népiskolák második osztálya számára*, Budapest, Szent István-Társulat, 1938.
- NAGY T. Perpetua (összeáll.): *Betűbokréta. Magyar olvasókönyv a katolikus népiskolák harmadik osztálya számára*, Budapest, Szent István-Társulat, 1940.
- Olvasókönyv az osztott és részben osztott katolikus elemi népiskolák IV. osztálya számára*, Budapest, Szent István-Társulat, 1936.
- Olvasó- és tankönyv a katolikus osztatlan elemi népiskolák IV. osztálya számára*, Budapest, Szent István-Társulat, 1929.
- PÁLMAI Judit: *20. század eleji családkép a közoktatás dokumentumaiban. A család és funkciói a Horthy-kori tantervekben, tankönyvekben és szakfolyóiratokban*, doktori disszertáció, Pécs, PTE, 2016.
- POHÁRNOK Jenő (szerk.): *Új betűvetés. Abécés könyv a katolikus népiskolák számára*, Budapest, Szent István-Társulat, 1940.

A TÁRSADALMI FELELŐSSÉGVÁLLALÁS ERŐSÍTÉSÉNEK HAGYOMÁNYAI A REFORMÁTUS NEVELÉSBEN

„Gyakorlati keresztyénségre nevelés” Kecskeméten a Horthy-korszak
második felében

RIGÓ RÓBERT

Az, hogy a fiatalokat hogyan lehet a társadalom olyan tagjaivá formálni, akik odafigyelnek a másik emberre, önzetlenül segítséget nyújtanak a rászorulóknak, a saját idejüket, energiájukat odaszánva egy jobb, szolidárisabb közösség érdekében hajlandóak cselekedni és közben a hitüket is növelik, a nevelés- és más társadalomtudományok ma is egyik kiemelt kérdésének és fejlesztési területének számít. A szociológia szerint napjaink sikeres társadalmainak az egyik legfontosabb összetevő eleme a társadalmi tőke, vagyis a társas együttműködési készség, a bizalom szintjének a mértéke.¹ A társadalmi tőke meghatározó elemének tartják az emberek közötti jó szándékot, a kölcsönösséget, az együttműködési szándékot és a bizalmat.² A közgazdászok szerint ez a gazdaságilag sikeres és hatékony társadalmakban is meghatározó, sőt a társadalom tagjainak a szubjektív jóléte, boldogsága mértékének is döntő fontosságú eleme.³ A nemzetközi összehasonlító kutatások alapján a magyarok többsége bizalmatlan. Évtizedek óta az alacsony bizalomszintű országok közé tartozunk, különösen a közintézményeink és a politikai szereplők irányába, de a társadalmi kapcsolattartás is igen alacsony szintű, és Európában a legkisebb a hajlandóságunk arra, hogy másoknak segítséget nyújtsunk – a civil szervezetek tagságának aránya is az egyik legalacsonyabb.⁴ A neveléstudomány és a köznevelés szabályozása,

¹ Francis Fukuyama: *Bizalom. A társadalmi erények és a jólét megteremtése*, Budapest, Európa, 2007, 42–55. A társadalmi tőkét az emberek közötti társadalmi együttműködést (kooperációt) elősegítő társadalmi normák és értékek (mint például a kölcsönösség és szolidaritás) együttesének tekinti. A bizalom annak a feltételezése, hogy az emberek és intézmények a kölcsönös elvárásoknak és normáknak megfelelően, jóhiszeműen járnak el.

² A fogalom fejlődését, egyes kutatók értelmezését jól összefoglalta Nagy Gábor Dániel: *Társadalmi tőke és területi kötődés Magyarországon*, Szeged, Belvedere Meridionale, 2016, 24–62.

³ Tóth István György: *Bizalomhiány, normazavarok, igazságtalanságérzet és paternalizmus a magyar társadalom értékstruktúrájában*, Budapest, Társas, 2009, 25–27.

⁴ Uo., 21, 27.

irányelvei napjainkban is foglalkoznak ezzel a kérdéskörrel, nevelési céllal, csak más terminológiát használva.

Az Európa Tanács kezdeményezésére a kétezres években az állampolgári ismeretek iskolai tanítása felértékelődött, kulcskompetenciává vált, ezen belül is elsősorban a demokráciára és az aktív állampolgárságra nevelés,⁵ mely három fő területre koncentrált: egyrészt a társadalmi és erkölcsi felelősség kérdéseire, másrészt a tényleges közösségi munkavégzésre, harmadrészt a politikai műveltség fejlesztésére. A demokráciára nevelés új elemének számított a társadalmi integráció és a társadalom tagjai közötti kohézió erősítésének középpontba állítása, valamint az a szemlélet, hogy az egész nevelési folyamat célja egy komplex társadalmi problémamegoldási gondolkodásmód kialakítása.⁶ Az európai ajánlásoknak megfelelően az aktív állampolgárságra és demokráciára nevelés célja a 2007-es Nemzeti alaptantervben és így a hazai köznevelésben is megjelent. A 2012-es Nemzeti alaptantervben is megfogalmazták a demokráciára és az aktív, cselekvő állampolgárságra nevelés célját.⁷ A 2020-as Nemzeti alaptanterv is kimondja, hogy a „történelemtanítás fő feladata olyan ismeretek és értékek közvetítése, valamint kompetenciák elsajátíttatása, amelyek hozzásegítik a tanulót, hogy tájékozott, aktív és elkötelezett állampolgárrá, kisebb és nagyobb közösségeinek felelős tagjává váljék”.⁸ Az állampolgári ismeretek tantárgy fő céljaként „a normakövető magatartás és a társadalmi felelősségvállalás megala-
pozása, a szabadság és felelősség, valamint az alapvető jogok és kötelességek egyensúlyának megismerése”⁹ területeket határozta meg. Az állampolgári ismeretek tantárgy esetében az aktív állampolgárságra nevelés sajátosan jelent meg, „a tanuló megismeri és megérti, hogy a haza védelme nem csak a fegyveres erők feladata, hanem minden magyar állampolgáré, ezért a honvédelem ügye a lehető legszélesebb nemzeti egységet képviseli”. Ezen a jogalkotó a különböző veszélyhelyzetek (például árvíz, járványhelyzet) esetében a közösségi munkában való aktív részvételt érthette.

⁵ A Tanács ajánlása az egész életen át tartó tanuláshoz szükséges kulcskompetenciákról. <https://education.ec.europa.eu/hu/focus-topics/improving-quality/key-competences> (Letöltés: 2024. május 30.)

⁶ Kaposi József: Állampolgárságra, demokráciára nevelés, in Kormos József – Pálvölgyi Ferenc (szerk.): *A köznevelés céljai és fejlesztési területei a Nemzeti alaptanterv szemléletének tükrében*, Budapest, PPKÉ BTK, 2015, 57–78, 68.

⁷ Uo., 72–75.

⁸ A Kormány 5/2020. (I. 31.) Korm. rendelete a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet módosításáról, II.3.4. Történelem és állampolgári ismeretek című fejezet.

⁹ Uo.

A 2015. január 1-től hatályos 2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről a 2016. január 1-je után az érettségi vizsgák megkezdése feltételeként előírja az ötven óra közösségi szolgálat teljesítését a középiskolákban.¹⁰ Az akkor hatályos Nemzeti alaptanterv megfogalmazta a „felelősségvállalás másokért, önkéntesség” fejlesztési területet, ami a személyiség kiteljesedése, a szociális érzékenység, az etikai érzék fejlesztése révén hozzájárul a felelős és aktív állampolgárrá váláshoz. Ugyanis a „segítő magatartás számos olyan képességet igényel és fejleszt is egyúttal (együttérzés, együttműködés, problémamegoldás, önkéntes feladatvállalás és -megvalósítás), amelyek gyakorlása elengedhetetlen a tudatos, felelős állampolgári létezéshez.”¹¹

Tanulmányomban a Kecskeméti Református Fiúgimnázium Soli Deo Gloria Diákmozgalmának és a helyi tanítónőképző Lorántffy Zsuzsanna Egyesületének működését mutatom be, elsősorban a középiskolás korú fiúk és lányok szociális kompetenciáinak a fejlesztésére, a szolidaritásra és a társadalmi felelősségvállalásra nevelésre vonatkozóan, amit az akkori terminológia szerint „gyakorlati keresztyénségre nevelésként” fogalmaztak meg. Tanulmányomban azt fogom áttekinteni, hogy ezt az újszerűnek látszó nevelési elvet már fölismerték a Horthy-korszakban is, a Soli Deo Gloria Református Diákmozgalom pedig hatékony gyakorlatot is kialakított ezen készségek fejlesztésére, amit éveken át működtettek, és a pedagógiai tapasztalataikat is igyekeztek rögzíteni. Mivel a diákmozgalom tevékenysége szorosan kapcsolódott az adott település, jelen esetben Kecskemét társadalmi adottságaihoz, problémáihoz, röviden erre is kitérek.

A 19. század végére Kecskemét a Duna–Tisza közti táj meghatározó gazdasági, kereskedelmi és közigazgatási központjává vált.¹² Kecskemét törvényhatósági jogú város lett, gyarapodott a népessége, nőtt az értelmiségiek száma, ugyanakkor feltűnően magas maradt a külterületen élő tanyai népesség aránya, 1930-ban 56,2%. A természetes szaporodási ráta országos viszonylatban is kiemelkedően magas volt – főleg a külterületen –, 1930-ban a tanyai népesség 36 százaléka 15 évesnél fiatalabb volt.¹³ 1930-ban az analfabéták aránya Kecskeméten volt a legmagasabb a törvényhatósági városok sorában, mert a kiterjedt tanyavilágban élő gyermekek jelentős részének elérhetetlen volt az iskola. A térségben ezért kiemelkedően fontos volt a tanyai népesség műveltségi szintjének emelése. A tanyasi iskolák Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter

¹⁰ Bodó Márton (szerk.): *Az Iskolai Közösségi Szolgálat bevezetésének tapasztalatai 2015*, Budapest, OFI, 2015.

¹¹ Idézi Kormos József: Felelősségvállalás másokért, önkéntesség, in Kormos József – Pálvolgyi Ferenc (szerk.): *A köznevelés céljai és fejlesztési területei a Nemzeti alaptanterv szemléletének tükrében*, Budapest, PPKE BTK, 2015, 141–159, 144.

¹² Szilágyi Zsolt: *Alkalmazkodó mezőváros, Forrás*, 2020/7–8, 13–36, 31.

¹³ Szilágyi Zsolt: *Homokváros*, Kecskemét, Kecskemét Írott Örökségéért Alapítvány, 2012, 95–110.

1926-ban indított népiskolafejlesztési programjában meghirdetett építését Kecskemét külterületén kezdték el. Négy hónap alatt huszonnyolc új intézményt létesítettek a város határában, és október 4-én az egyik tanyasi iskolánál tartották az első ütemben épített 361 iskola avatóünnepségét.¹⁴

1930-ban Kecskemét közel nyolcvanezer lakosából tizenhat ezren vallották magukat reformátusnak. A módosabb gazdák között a reformátusok voltak nagyobb arányban jelen, míg a kisebb birtokkategóriákban a katolikusok.¹⁵ A város értelmiségi rétegében is felülreprezentált volt a reformátusok aránya.¹⁶ A helyi egyházközség a 16. század végétől kiterjedt oktatási intézményrendszert működtetett, a gimnáziumon túl főiskolai képzést is létesítettek az 1830-as években, de a teológia az 1850-es években Pestre került, ezt követően az 1860-as években indították el a jogakadémiai képzést, majd 1918-ban a tanítónőképzőt.

A századforduló után Kecskeméten is aktív közösségi élet jellemezte a reformátusokat, a protestáns egyesületet (PE)¹⁷ 1911 végén alakították meg, melynek 1912-ben már 1700 tagja volt, és a Fráter György utcai székházukban pezsgő közösségi élet folyt: vasárnaponként előadásokat hallgathattak, bibliaórákat, vasárnapi iskolát tartottak a gyermekek számára, az asszony- és leánykör hetente találkozott közös foglalkozásokon, adományokat gyűjtöttek, adakoztak a rászorulóknak, karitatív tevékenységeket végeztek.¹⁸ A húszas években az egyesület figyelme egyre inkább a fiatalok felé fordult, ennek vallási és politikai okai is voltak, mert Trianon után kiemelten fontossá vált az ifjúság hazafias és vallásos nevelése, előtérbe került a belmisszió.

Kecskeméten 1920. február 8-án alapították meg a Protestáns Ifjak Egyesületét (PIE), aminek elsődleges célja az ifjúság vallásos és hazafias nevelése volt. Már az alapítást követően kilátogattak az egyik tanyaközpontba, ezt követték a szentkirályi, talfjai és úrréti alkalmak, a környékbeli tanyai ifjakkal való találkozások. 1920. október 31-én megalakult a PIE cserkészcsapat, létszámuk gyors

¹⁴ Az 1926. október 4-én tartott ünnepségen részt vett Horthy Miklós kormányzó és Klebelsberg Kunó kultuszminiszter is. Tóth Szilárd: A községi népiskolai tanulók helyzete Kecskeméten a két világháború között, in Gyenesei József (szerk.): *Bács-Kiskun megye múltjából* 27, Kecskemét, MNL BKML, 2017, 237–240.

¹⁵ Rigó Róbert: *Elítváltások évtizede Kecskeméten (1938–1948)*, Budapest–Pécs, ÁBTL–Kronosz, 2014, 64–66.

¹⁶ Rigó Róbert: Kecskemét helye a városhierarchiában és társadalmi változások a népszámlálások tükrében, *Forrás*, 2016/7–8, 93.

¹⁷ A Kecskeméti Protestáns Egyesület teljes nevét ritkán használták a korabeli források és szerzők, gyakran csak protestáns egyesületnek, vagy egymást közt „Protinak” hívták. A továbbiakban a PE rövidítést használom.

¹⁸ Farkas Kálmán: *A Kecskeméti Protestáns Egyesület két évtizede 1911–1931*, Kecskemét, Kecskeméti Protestáns Egyesület, 1932, 5.

san emelkedett a gimnázium növendékeiből.¹⁹ A tizennyolc év feletti ifjakat a Keresztyén Ifjúsági Egyesület (KIE)²⁰ fogta össze, de helyi szervezete csak 1928-ban alakult meg.²¹ A KIE fő célja az volt, hogy a fiatalok vallásos közösségben, hasznosan töltsék el a szabadidejüket. Az egyesület nyaranta csendesnapokat szervezett, tagjai részt vettek a szárszói konferenciákon, bibliaórákat és vasárnapi előadásokat tartottak az egyesület székházában, sakk- és pingpongversenyeket rendeztek, vívótanfolyamot indítottak. A KIE a kezdetektől jelentős belmissziós munkát végzett az iparostanoncok körében, majd a harmincas évektől egyre nagyobb figyelmet szenteltek a külterületen élő, tanyasi fiataloknak. A tanyaközpontokban sorra alakultak a külterületi fiókegyesületek, e munka jelentőséget mutatja az egyesületben létrehozott földműves titkári állás. A KIE országos konferenciáját 1931. augusztus 20–23. között Kecskeméten tartották, 800 résztvevővel.²²

Szeless László főgondnok a belvárosi házát a KIE-re hagyta, majd a presbitérium anyagi támogatásával a szervezet székházává alakították át, melynek átadására 1940. január 14-én Ravasz László püspök szolgálatával került sor, ekkor száz új tagot avattak föl.²³ Az egyházközség felvállalta, hogy felvesz egy ifjúsági lelkészt, a KIE titkári állásra Barkó Antal szabadszállási segédlelkészt hívták meg.²⁴ Ebben az időszakban az országban elterjedtek a vidéki lakosság műveltségének fejlesztését szolgáló népfőiskolák. Korábban is terveztek népfőiskolát indítani, ami 1942-ben a Dunamelléki Református Egyházkerület szervezésében jött létre, helyszíne a kecskeméti KIE székház lett. 1942. január 4-én nyílt meg az első fiú tanfolyam, ezt még három követte 1947-ig, melyeken száznegyvenhatan vettek részt.²⁵ A KIE másik fontos kezdeményezése a tanoncotthon létesítése volt, ami a székházon belül 1943-tól 1948-ig működött, a fenntartásához

¹⁹ Laczay András: *A Kecskeméti Református Egyházközség története 1918–1948*, Budapest, KRE HTK, szakdolgozat [kézirat], 63–64.

²⁰ A KIE egy nemzetközi szervezet volt, 1844-ben Londonban alapította George Williams YMCA (Young Man's Christian Association) néven. A szervezet gyorsan terjedt, számos országban hoztak létre a londonihoz hasonló egyesületeket. A magyar fiatalok külföldön ismerkedtek meg a szervezet képviselőivel. A külföldön tanuló hallgatók hozták Magyarországra, ezért eleinte az egyetemi hallgatók körében vált népszerűvé. Az egyesületet 1883-ban alapították meg Keresztyén Ifjúsági Egyesület néven. A Magyar Evangéliumi Diákszövetség megalakulása után a KIE figyelme egyre inkább az iparos és földműves fiatalok felkarolása felé fordult. Kovács Bálint: *A Keresztyén Ifjúsági Egyesület története 1883–1950*, Budapest, KIE szeniorok Pógyor István Köre, 1998, 13–24.

²¹ Laczay: *A Kecskeméti*, 74.

²² Kovács Bálint: *Kecskemét népfőiskolái. A kecskeméti KIE története. A kecskeméti KIE Tanoncotthon története*, Kecskemét, Emmaus, 1992, 45.

²³ Kovács: *A keresztyén*, 223–224.

²⁴ Uo., 223.

²⁵ Uo., 224.

szükséges pénzt az egyesület tagjai és támogatói biztosították. A háború után folytatódott a megkezdett munka, de nem sokáig működhetett, mert államosították.²⁶ A kecskeméti KIE országos szinten is jelentősnek mondható szervezetté vált, hasonló intézmények csak Budapesten és Debrecenben működtek. Kecskeméten a két világháború között egy sokszínű, számos szociális problémát segíteni igyekvő református civil intézményrendszer fejlődött ki. A szervezetek elsősorban a fiatalok vallásos, nemzeti és szellemi fejlesztésére törekedtek a helyi adottságokhoz alkalmazkodva, elsősorban a tanyán élő nagyszámú fiatalra fókuszáltak.

A Kecskeméti Református Egyházközségnek saját nyomdája volt, ebben nyomtatták a PE lapját, a *Koszorút* és az egyházközség hetilapját, a Muraközy Gyula²⁷ által szerkesztett *Reformátusok Lapját* is.²⁸ Tóth László nyomdaigazgató szoros kapcsolatban állt a népi írókkal,²⁹ a harmincas években itt nyomtattak tíz-tizenkét folyóiratot (például: *Tanú, Válasz, Apolló, Magyarságtudomány*).³⁰

A HELYI SOLI DEO GLORIA REFORMÁTUS DIÁKSZÖVETSÉG MEGALAKULÁSA ÉS TEVÉKENYSÉGE

Az első világháború után a fiúgimnáziumba közel négyszáz diák járt, az 1922/23-as tanévben a diákok hatvanegy százaléka volt református, öt százaléka evangélikus, huszonhárom százaléka római katolikus, és tíz százaléka zsidó vallású.³¹ A diákok száma a gazdasági világválság alatt 269 főre csökkent, a harmincas évek közepén 350 fő körüli volt, majd a háború idején ismét 300 fő alá csök-

²⁶ Kovács: *Kecskemét*, 49–50.

²⁷ Muraközy Gyula (1892–1961) Budapesten született, a középiskolát és a teológiát Budapesten végezte, Petry Elek püspök mellett volt segédlelkész. Ösztöndíjjal járt Franciaországban és az Amerikai Egyesült Államokban. 1918–1932 között szolgált Kecskeméten. Szerkesztette a hetente megjelenő kecskeméti *Reformátusok Lapját*. Megjelent több verses-, elbeszélés-, regény- és színdarabkötete. „Mint kiváló szónokot és egyházi írórt az egész ország ismeri” – jellemezte Szappanos Károly: *A Kecskeméti Református Egyház és iskolái története 1564–1931*, in Szabados László (szerk.): *Fejezetek a 400. tanévét ünneplő Kecskeméti Református Gimnázium történetéből 1564–2006*, Kecskemét, Emmaus, 2006, 9–51, 48.

²⁸ Laczay: *A Kecskeméti*, 7.

²⁹ Többek között Áprily Lajos, Erdélyi József, Gál István, Gelléri Andor Endre, Illyés Gyula, Kassák Lajos, Németh László, Sinka István és Szabó Lőrinc köteteit nyomták Kecskeméten.

³⁰ Rigó Róbert: Egy következetes személyiség – embert próbáló időkben. Tóth László politikai szerepvállalásai, irodalom- és sakkszervezői munkássága Kecskeméten, in Slachta Krisztina – Bánkuti Gábor – Vonyó József (szerk.): *Sed intelligere*, Pécs, Kronosz, 2016, 270–271.

³¹ Garzó Béla (szerk.): *A Kecskeméti Református Tiszakollegium Főgimnáziumának értesítője az 1921–22. iskolai évről*, Kecskemét, Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda Részvénytársaság, 1923.

cent.³² A Kecskeméti Református Egyházközség 1928-ban jelentős külföldi hitelt vett föl, és a következő évben megkezdte a tanítónőképző új épületegyüttesének beruházását és az Újkollégium internátussal történő bővítését. A tanítónőképző és a negyvennyolcágas internátus 1930 szeptemberben nyílt meg.³³

Az SDG helyi előzményének tekinthetjük a felsőbb osztályosoknak az 1926/27-es tanévben indított „osztálygyülekezet” intézményét, melynek keretében a fiatalok minden második vasárnap összejöttek közös bibliaórára. 1927-től a kecskeméti diákok is részt vettek az SDG budapesti virágvasárnapi konferenciáján.³⁴ Az SDG-t eredetileg a teológushallgatóknak indították, később megnyitották más szakokon tanuló hallgatók számára is.³⁵ A középiskolás diákok körében a kollégiumi munka 1928-ban kezdődött Budapesten, Kőbányán és Szentesen Kanász Nagy József vezetésével.³⁶ Az SDG 1931-ben már öt-hat ezer diákot és hallgatót ért el, az áttörés azonban 1932-ben volt, amikor a vallás- és közoktatási miniszter javasolta az igazgatóknak a szervezet támogatását.³⁷ Az SDG Diákszövetség tagegyesületei főként a gimnáziumokban megalakuló „kollégiumok” voltak.³⁸ A diákszövetség alulról és demokratikusan szerveződött, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy minden tanévben a jelentkező diákokból évfolyamonként szerveződtek „kollégiumok”, az éves tematikát közösen beszélték meg és fogadták el.³⁹ Ha egy évfolyamból csak kevesen jelentkeztek, akkor a diákok

³² Páthy János (szerk.): *A Kecskeméti Református Gróf Tisza István Reálgimnázium Értesítője az 1934–35. iskolai évről*, Kecskemét, Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda Részvénytársaság, 1935, 37. Az 1937/38-as tanévben a diákok száma 341 fő volt, az 1942/43-asban 291 fő.

³³ Rigó Róbert: Református tanítónőképző építése Kecskeméten (1928–1930), in Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *HIT 2020*, Budapest, KRE HTK ETKI, 2021, 335–358.

³⁴ A konferenciákat kezdetben január végén tartották, Kováts J. István javaslatára 1927-től tették át virágvasárnapra, és a változó helyszín is állandó lett Budapesten. Kováts J. István: *Egy élet prédikációja. Önéletrajz*, Gyömrő, kiadja: Szenczi Győzőné, Kováts Zsuzsanna, 2005, 364. Garzó Béla (szerk.): *A Kecskeméti Református Tiszakollégium Főgimnáziumának értesítője az 1926–27. iskolai évről*, Kecskemét, Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda Részvénytársaság, 1927, 17.

³⁵ A Soli Deo Gloria Diákszövetség 1921. július 11-én alakult meg Somogykiliti–Siófokon. „Jelképül a mindkét végén meggyújtott gyertyát, jelmondatul a 2Tim 2,3-at választják: »Te azért a munkának terhére hordozzad, mint Jézus Krisztus jó vitéze«. Terhek hordozására vállalkoznak. A maguké mellett diáktársaik, hazájuk, egyházuk terheit is hordozni akarják, mint »Jézus Krisztus jó vitézei«”. Kováts: *Egy élet*, 362–363.

³⁶ Havas Gábor – Kulifay Albert: *A Soli Deo Gloria Szövetség története*, II/6, Collégiumok, Budapest, 1992. <http://sdg.org.hu/konyvek/havas-gabor-es-kulifay-albert-a-soli-deo-gloria-szovetseg-tortenete> (Letöltés: 2024. április 18.)

³⁷ Géra Eleonóra: „Szerény, de prófétai és harcos fiatalember”. Töltéssy Zoltán, az ifjúsági vezető, in Petrás Éva (szerk.): *A 20. századi magyar protestáns közéletiség arcképcsarnoka*, Budapest, Barankovics István Alapítvány – Gondolat, 2021, 48.

³⁸ Havas–Kulifay: *A Soli Deo*, II/2, Szervezeti keretek.

³⁹ 1929-ben jelent meg az „SDG középiskolás kollégium” szervezetét és munkaprogramját tartalmazó kiadvány, amely megszerezte a szövetség elképzelését, és részletes iránymutatást adott az egységes kollégiumi munkához. Havas–Kulifay: *A Soli Deo*, II/6, Collégiumok.

egy szomszédos évfolyamhoz csatlakoztak. Az 1–4. évfolyamon tanuló alsósok „kiskollégiumait” a felsős diákok vezették, a felsősökét a tanáraik. Az SDG alapításában meghatározó szerepet játszó Töltéssy Zoltán amerikai tanulmányútja során szerzett tapasztalatai alapján a lehető legdemokratikusabb működést igyekezett megvalósítani a kollégiumokban, helyi, alulról szerveződő, évente megújuló, autonóm közösségek laza hálózataként dolgoztak.⁴⁰ Ez a demokratikus légkör kedvezett a tehetséges, vezetői képességekkel rendelkező fiatalok kiemelkedésének.

Kecskeméten az 1931/32-es tanév értesítőjében arról írtak, hogy „az ifjúság problémáinak tüzetesebb megvitatására” megalakult „a kecskeméti ref. egyház diákkollégiuma”, ami már az SDG indulását jelenthette, de még nem nevezték meg. A fordulatot Kecskeméten is a miniszteri támogatás jelenthette, mert a következő tanévben már működött az SDG kollégium tizenhat taggal. 1933 tavaszán az Egyetemes Konvent az SDG tevékenységét saját missziós munkájaként ismerte el és anyagilag is támogatni kezdte.⁴¹ Az 1933/34-es tanévben a helyi SDG kollégiumnak tizenkilenc tagja volt, tanárelnöke Burián László lelkész, vallástanár lett, aki 1931 őszétől dolgozott a gimnáziumban. Az SDG kollégium alakuló gyűlése rendszerint szeptember második felében volt, majd a diákok közös kiránduláson vettek részt. A tisztviselőket az előző tanév végén választották meg (elnök, titkár, tanyatitkár, szociális titkár, jegyző), akik minden héten vezetői megbeszélést tartottak.

Az egyes kollégiumok rendszerint vasárnap délelőtt nyolc órától tizenegyig tartottak gyűlést. Az új tagokat minden év májusában avatták fel a szövetség országos vezető tisztségviselői.⁴² Az SDG-s diákok száma az idő előrehaladtával növekedett és meghaladta a diákok arányának harmadát, megközelítette a felét. Az iskola ingadozó létszáma ellenére az SDG tagok száma növekedett, a diákok egyre nagyobb része kapcsolódott be a szövetség munkájába, ami arra utal, hogy népszerű volt a körükben, annak ellenére, hogy jelentős többletterhet jelentett, elsősorban a vasárnapi szabadidő rovására.

Az 1936/37-es tanévben a felsős kollégiumban a diákok Kálvin János fő művét, az *Institutiót* tanulmányozták és általános nemzetpolitikai kérdéseket is megvittak. A kisebb kollégiumokban a bibliamagyarázat után sokat énekeltek és

⁴⁰ Hardi-Kovács Gellért: Soos Géza, az elfelejtett hős, a nemzet lelkiismerete, az ellenállás szíve és lelke, in Petrás (szerk.): *A 20. századi magyar protestáns közéletiség arcképcsarnoka*, 217.

⁴¹ Géza: „Szerény, de prófétai...”, 53.

⁴² Az SDG Szövetség védnöke, Kovács J. István így írta le az új tagok avatását: A kollégiumok tagjait „kedves ünnepség keretében avattuk Szövetségünk csatlakozott tagjává. Nagybárá templominkban és az úrasztalát körülállva, tűztük mellükre fogadalomtételük után a világoskék alapszínű, égő szíves jelvényt.” Kovács: *Egy élet*, 365.

játszottak.⁴³ Az 1938/39-es tanévben a kollégiumi munka hat csoportban folyt, később az 1–2. osztályos kollégium vasárnapi iskolává alakult, vezetőik a felsőbb évesek voltak. A 7–8. osztályosokból álló kollégium huszonegy gyűlést tartott, melyeken fontosabb előadástéma volt a teremtés és a darwinizmus, a modern ifjúság, az önismeret, az önnevelés, a pénz két arca, a magyar falu és annak élete, valamint a magyar népdal. Az 5–6. osztályosok a következő témákban tartottak előadásokat: az egyke, a városi kultúra romboló hatása falun, a református ember lehetőségei a politikai élet jobbá tételében, a megtérés. Az alsós kollégiumokban hit- és erkölcsépítő témákról beszélgettek.⁴⁴

Az SDG országos virágvasárnapi konferenciáján Kecskemétről évente öt–tizenöt diák vett részt, de a környező városok SDG kollégiumaival (Cegléd, Nagykőrös, Kiskunhalas, Kiskunfélegyháza) is rendszeres kapcsolatban álltak, közös kirándulásokat, konferenciákat szerveztek. Például az 1934/35-ös tanévet a helyi SDG-s diákok kirándulással kezdték a Töserdőben, majd három fő részt vett a ceglédi KIE konferencián. 1935. május 19-én Kecskeméten egynapos konferenciát tartottak a tanyamunkáról *Mit tehet a középiskolás diák a tanya népéért?* címmel, melyen Kiskunhalasról és Nagykőrösről ötven diák vett részt.⁴⁵

A SOLI DEO GLORIA REFORMÁTUS DIÁKSZÖVETSÉG SZOCIÁLIS, SZOLIDARITÁST ERŐSÍTŐ TEVÉKENYSÉGE

1934 október végén szegénylátogatáson voltak a kollégisták, hogy „szemtől szembe megismerkedjenek a nyomorral”. A szegények részére gyűjtést rendeztek, amiből tizenkét családot ruháztak föl és láttak el élelmiszerral. 1937-től rendszeresebb szociális munkára törekedtek, megjegyezték, hogy „már régebben is foglalkoztunk szegénygondozással, de ez nem volt rendszeres, csak karácsony előtt vittünk egynéhány szeretetsomagot a szegény családokhoz.”⁴⁶ A rendszeresített szegénygondozással elértük, hogy bár kezdetlegesen is, de mégis sikerült

⁴³ Páthy János (szerk.): *A Kecskeméti Református Gróf Tisza István Reálgimnázium Értesítője az 1936–37. iskolai évről*, Kecskemét, Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda Részvénytársaság, 1937, 31.

⁴⁴ Páthy János (szerk.): *A Kecskeméti Református Gróf Tisza István Reálgimnázium Értesítője az 1938–39. iskolai évről*, Kecskemét, Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda Részvénytársaság, 1939, 32–33.

⁴⁵ Páthy: *A Kecskeméti*, 1935, 33–35.

⁴⁶ Az SDG 1934-es konferenciáján fogadták el a szövetség „Cselekedjen az egyház” című memorandumát az egyházvezetéshez, amelyben markánsan kiálltak a radikális földreform mielőbbi lebonyolítása mellett, hangsúlyozták, hogy az egyháznak nem a hatalom, hanem a szegények, elesettek mellé kell állnia. Hardi-Kovács: *Soos Géza*, 217.

három család nyomorán enyhítenünk.”⁴⁷ A fiatalok konkrét személyeknek, családoknak igyekeztek valós, kézzelfogható segítséget nyújtani.

Az országban először a szentesi diákok kezdtek a környékbeli tanyák látogatásába. Később bekapcsolódtak a népi mozgalomba, a népi írókkal is szorosabb kapcsolatba léptek. 1934-ben kezdődtek a rétegtalálkozók, melyek keretében a különböző társadalmi rétegek ismerték meg egymás problémáit.⁴⁸ Kecskeméten a tanyalátogatások sora 1934 novemberében kezdődött, ezen a télen nyolcszor vettek részt a kollégisták a külterületi iskolákban rendezett vallásos ünnepélyeken. A tanyamisszió már ekkor elkezdődött, de az még nem folyt rendszeresen, „csak esetenként mentek ki szerepelni egy-egy iskolába kollégistáink”.

A következő, az 1935/36-os tanév során már kiforrottabbá vált a tanyamissziós munka, amit a tanév végén már a „legszebbnek és legeredményesebbnek” tartottak. 1935-től rendszeres tanyamisszió folyt, az SDG kollégiumokra hárult a feladat, hogy „minden hónap első vasárnapján a Budai út melletti iskolában, második vasárnap Hetényegyházán, harmadik vasárnap Koháryszentlőrincen, negyedik vasárnap Belső Ballószögben rendezzenek ígéhirdetéssel egybekötött vallásos délutánt”.⁴⁹ A tanév során tizennyolc tanyai kiszállás volt, többnyire Burián László vallástanár kísérte a kollégistákat. A program rendszerint a következőképpen alakult: gyülekezeti ének és ima után egy diák verset szavalt, majd hegedűszámot adtak elő, ezt követően egy hosszabb ismeretterjesztő előadás vagy felolvasás következett, majd verseket szavaltak, ezt zeneszám követte, végül bibliamagyarozással fejezték be az alkalmat. A forgatókönyv nem volt merev, a kilátogató diákok felkészültsége szerint változhatott, például néhányszor vidám monológot, párbeszédet is előadtak, vagy a cserkészek tárogatón játszottak. Az ismeretterjesztő előadások témái változatosak voltak, beszéltek például II. Rákóczi Ferencről, Tompa Mihályról, gróf Tisza Istvánról, a hajszálcsovességről vagy az aktuális külpolitikai helyzetről. A kollégisták leginkább Gárdonyi Géza és Móra Ferenc vallásos novelláiból olvastak fel. A verseket, zeneszámokat felvezették, beszéltek a szerzőkről, a művek keletkezésének körülményeiről. Így számoltak be e munka tapasztalatairól az 1936-os gimnáziumi értesítőben:

Az előadott szavakat, zeneszámokat mindenkor egy kis ismertetés előzte meg. Ha időnk engedte megtanítottuk a gyülekezetet egy-két eleddig ismeretlen zsoltárra,

⁴⁷ Páthy: *A Kecskeméti*, 1939, 33.

⁴⁸ Székér Nóra: A politizáló egyház. A református ifúsági mozgalmak hatása a két világháború közötti politikai gondolkodásra a Soli Deo Gloria Diákszövetség példáján, in Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *HIT 2019*, Budapest, KRE HTK ETKI, 2020, 134–135.

⁴⁹ Páthy: *A Kecskeméti*, 1939, 33.

a kisgyermeket egy-két szórakoztató társasjátékra. Munkánkban nagy akadályul szolgált több helyen az, hogy a vonat gyors visszaindulása miatt nagyon kimért volt az időnk. Így a tanyamisszió egyik leglényegesebb munkájára, a tanyaiakkal való hosszabb beszélgetésre kevés alkalommal jutott időnk. Az idő rövidsége miatt nem lehetett megvalósítani, hogy minden kiszálláskor egy családot külön is meglátogassunk. De a felsorolt hiányok ellenére is nagyon áldásos volt ez a munka, úgy a tanyai gyülekezetek tagjaira, mint a szereplő kollégistákra nézve. Megláttuk azt, hogy még mindig milyen nagy távolság választ el bennünket a tanya népétől. De megláttuk azt is, hogyha talán tapasztalatlan volt sok tekintetben hozzájuk való közeledésünk, mégis ők megértették jóakaratomkat és megszerettek minket s ez a szeretet könnyebbé tette munkánkat közöttük. E munka végzése közben több fiúban felébredt a komoly szolgálat vágya s olyanok bizonyultak jó és hű munkásoknak, akikről ezt a tanyakiszállásokon merített tapasztalatok nélkül fel sem tételeztük volna. E munkát a jövőben folytatni óhajtjuk. Hisszük, hogy az eddig szerzett tapasztalatainkat felhasználva, még eredményesebb munkát végezhetünk s mindkét részről még több lelki áldásban részesülhetünk.⁵⁰

A következő tanévekben november és április vége között, amikor a tanyákon élők jobban ráérttek, rendszerint tizenöt tanyalátogatást tartottak. Az egyes alkalmaikon a résztvevők átlagos száma negyven-ötven fő között volt, de tizenkettő és százötven fő is előfordult.⁵¹ Az összejövetelek énekekkel és imával kezdődtek és végződtek. „Bibliaolvasás minden esetben volt, bibliamagyarázat pedig akkor, ha arra alkalmas vezető ment kiszállásra.” Az állandó műsorszámok mellett

⁵⁰ Páthy János (szerk.): *A Kecskeméti Református Gróf Tisza István Reál gimnázium Értesítője az 1935–36. iskolai évről*. Kecskemét, Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda Részvénytársaság, 1936, 30–31.

⁵¹ Szenes László is hasonlóan emlékezett vissza a tanyamisszió tömeges részvételére és sikerére Csongrád térségében, ahol Kanász Nagy József lelkész, hitoktató „megismerte a tájék óriási tanyavilágát, melyben már kezdtek feltűnedezni a Klebelsberg-féle iskolák és tanítói lakások. Megszervezte tehát, hogy a mezei munkák megszűntével, ősztől tavaszig, s főleg télen, vasárnap délutánoként »vallásos délutánt« fog előkészíteni SDG-ekkel. Én is a jelentkezők között voltam s magam gondoltam, hogy a tanyai emberek meg az iskolai tanulók el fogják terjeszteni a »vallásos délutánok« híret, s olyan sokan jönnek el, hogy a tágas tantermek falán hosszú csíkokban folyik lefelé a bennszorultak leheletének párája. Mit tudunk nyújtani a – miszerintünk – elhanyagolt emberek számára? Énekelni szerettek, tehát elsősorban egyházi énekeket tanítottunk hozzájuk illő színes, szívhez szóló rövid magyarázatokkal kísérve. Példákat adtunk otthoni bibliaolvasásra. Még közhasznú ismereteket is táltunk, főleg az egészségvédelem és elsősegély nyújtása köréből. – Nem sajnáltuk a több órás gyaloglást, fagyban vagy vendégmarasztaló sárban. Örömet szerzett nekünk az is, hogy távozáskor sokáig hallottunk magunk mögött a kiáltásokat: „Jöjjenek máskor is!” Idézi: Rigó Róbert: Debrecenből Kosdra, in Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *HIT 2022*, Budapest, KRE HTK, 2023, 295–313., 297.

alkalmanként velük tartott az ebben az évben alakult SDG énekkar, néha egy-egy színdarabot vagy jelenetet is előadtak.

A tanyakiszállások nagy hasznáról mindazok meggyőződtek, akik ezekben részt vettek, de egyben látták a jelenlegi munka hiányait is. [...] A következő évek feladatai közé tartoznak: tanyai népkönyvtárak felállítása, a református és keresztyén irányú sajtótermékeknek népszerűsítése, a népi művészetek, dalok megőrzésére és művelésére ösztönző intézkedések tervszerű kidolgozása és végrehajtása. Az ifjúság mindig mélyebben kezdi átérzeni a tanyamunkának fontosságát s lassanként gyökeret ver közöttünk az a megdönthetetlen igazság, hogy igazi magyar voltunkat mentjük meg akkor, ha a magyar falu és tanya népét műveltebbé tesszük, de egyben megőrizzük hamisítatlan romlatlanságában.⁵²

Az 1938/39-es tanévben tizenhét tanyakiszállást tartottak, melyeken 736-an vettek részt, átlagosan negyvennégy fő. Még nem sikerült megvalósítaniuk a tanyai vándorkönyvtárat és az egyes családok látogatását.⁵³ Az 1939/40-es tanévben a tanyamunkát hátráltatta a „kemény téli hideg”, így csak nyolc kiszállást tartottak. Meglátogatta a kiszállást dr. Vass Vince lelkipásztor⁵⁴ és Szemerey Gergely igazgatóhelyettes is. Ebben az évben felállították a tanyakönyvtárat, amihez az SDG központtól hetvenöt könyvet kaptak, ezt a diákok száztizenötre egészítették ki.⁵⁵ A járhatatlan utak miatt csak március végén tudták kivinni a könyveket Külső Balószögbe. Megállapították, hogy „a tanyaiak szívesen olvassák ezeket a könyveket”. Az összejövetelek végén „hitépítő traktátusokat osztogattunk a megjelenteknek abban a reményben, hogy ezek az olvasmányok vallásos érzéseiket mélyíteni fogják”.⁵⁶

⁵² Páthy János (szerk.): *A Kecskeméti Református Gróf Tisza István Reálgimnázium Értesítője az 1937–38. iskolai évről*, Kecskemét, Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda Részvénytársaság, 1938, 38.

⁵³ Páthy: *A Kecskeméti*, 1939, 33.

⁵⁴ Dr. Vass Vince (1889–1943) a csallóközi Nemesócsán született, a középiskolát és a teológiát Pápán végezte, majd 1910–12 között két évet töltött Genfben, ahol egyetemi tanulmányai mellett francia nyelven prédikált is. 1913-tól a dunántúli egyházkerületben Antal Gábor püspök titkára, 1916-ban Pápán a rendszeres teológia magántanára lett. 1917-ben a budapesti egyetem bölcsész-doktorává avatták, és még ebben az évben a pápai teológia dogmatikai tanszékén rendes tanári állást kapott. 1929-ben Enyingen lett lelkipásztor, majd 1932-től Kecskeméten. A tudós lelkész 1913-tól rendszeresen publikált, több könyve jelent meg dogmatika és vallásbölcselet témákban. *Reformátusok Lapja*, 1943/25–26, 50–51. Kovács: Kovács Bálint: *A kecskeméti szolgálat éveie 1942–1957*, Kecskemét, Emmaus, 2006, 114.

⁵⁵ Az 1940-ben megalapított Kabay Márton Kör egyik nagy vállalkozása a vándorkönyvtárak felállítása volt, ezek szervezésébe és működtetésébe az SDG teljes szervezetét bevonták. Szekér: *A politizáló*, 135–136.

⁵⁶ Páthy: *A Kecskeméti*, 1940, 64–65.

A háború a tanyalátogatásokban is érezte hatását, az 1940/41-es tanévben csak négy kiszállást tartottak, mert vonatkorlátozások és más akadályok is adódtak, de a tanyakönyvtárat huszonnégy új kötetrel bővítették.⁵⁷ Az 1941/42-es tanévben a tanyakiszállásokon az iratterjesztés keretében hatvanegy pengő értékű hitépítő könyvet adtak el. A tanyakönyvtár az év elején 184 könyvből állt, a végén már 274-ből, 92 könyvet vettek ki olvasni.⁵⁸ Az 1942/43-as tanévben alakult meg az SDG leánykollégiuma tizenegy taggal, „körükben lelkes munka folyt”. Tizenhárom tanyakiszállást rendeztek, ebből négyet a „leánykollégisták láttak el nagy sikerrel”. Az SDG könyvtár főleg a népi írók műveivel gyarapodott.⁵⁹ Az 1943/44-es tanévben nyolc tanyakiszállást tartottak Hetényegyházára és Kisfáiba, az új SDG tagok avatása azonban 1944 tavaszán már elmaradt.⁶⁰

A GYAKORLATI KERESZTYÉNSÉGRE NEVELÉS A SOLI DEO GLORIA REFORMÁTUS DIÁKSZÖVETSÉGBEN

Burián László az 1941/42-es iskolai évkönyvbe *Gyakorlati keresztyénségre való nevelés a vallásitanításban* címmel egy hosszabb tanulmányt írt, melyben az SDG-s munkában szerzett tapasztalatait korosztályonként összegezte. Szerinte a kisgimnazisták figyelmét tizenegy-tizenkét éves korban rá kell irányítani a nyomorra, ezért el kell vinni őket szegény családokhoz, hogy lássák, mit jelent a nincstelenség. „Adományt kell a kezükbe adni, amivel ők maguk személyesen segíthetik a szegényeket s így láthatják az örömet is, amit adakozásukkal keltettek. Akik ily módon hozzászórtak gyermekkorukban az adakozáshoz, azok mindig kész örömmel segítenek majd a szegényeken.” Burián szerint a másokkal való törődésre kell nevelni a fiatalokat. „Lehet óvatosan arra is nevelni, hogy az SDG kiskollégium életében valami szolgálatot teljesítsen. Imát, verset mond. Rá kell szoktatni, ha erre készül, mindig nagyon lelkiismeretesen végezze dolgát, mert a többiek számítanak rá, várnak valamit tőle s nincs szomorúbb látvány

⁵⁷ Páthy: *A Kecskeméti*, 1941, 90.

⁵⁸ Páthy János (szerk.): *A Kecskeméti Református Gróf Tisza István Gimnázium (VII–VIII. oszt. reálgimnázium) Évkönyve az 1941–42. iskolai évről*, Kecskemét, Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda Részvénytársaság, 1942, 42.

⁵⁹ Páthy János (szerk.): *A Kecskeméti Református Gróf Tisza István Gimnázium (VII–VIII. oszt. reálgimnázium) Évkönyve az 1942–43. iskolai évről*, Kecskemét, Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda Részvénytársaság, 1943, 35–36.

⁶⁰ Páthy János (szerk.): *A Kecskeméti Református Gróf Tisza István Gimnázium (VII–VIII. oszt. reálgimnázium) Évkönyve az 1943–44. iskolai évről*, Kecskemét, Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda Részvénytársaság, 1944, 29.

mintha ilyenkor valaki csalódást okoz.”⁶¹ Burián szerint a következő korosztálynál, az ifjagnál már másként kell eljárni. A diákokban ekkor megnő az öntudat, a tudásvágy és a szabadság iránti vágy is. A hatodikos gimnazistában már ébredzik a tettvágy, amire építeni lehet:

természetesen soha nem parancs formájában kell a tette buzdítani, hanem előbb az önkéntes jelentkezés alapján kell az ifjakat rábírnivalamely munka végzésére. [...] Ilyen célra elsőrendű fontosságú az SDG kollégium, mely bőven ad alkalmat, hogy az ifjúság tettvágyát kielégítse. Ilyen alkalmak: a szegénygondozás, tanyamisszió, előadások tartása, kiskollégiumok vezetése. Akik a fiúk lelkületét közelebbről nem vizsgálták az ilyen szolgálatok vállalása előtt, majd pedig a szolgálat végzésének egy bizonyos ideje után, azok el sem tudják képzelni, hogy éppen e munka végzése alapján mennyire fejlődik ezekben az ifjakban a felelősségérzet s alakul a komoly hivatástudat. E szolgálaton keresztül mennyire megérzi az ifjú, hogy neki törődnie kell környezetével s ha akármilyen pályára készül is, keresztyén, tiszta, bizonyágtévő és szolgálatokat vállaló életet kell élnie. A tanyamisszió munkájával kapcsolatban még valamit ki kell emelnem. Ez az egyház munkájába kapcsolja az ifjút s ezáltal még, mint ifjú ismeri meg az egyház igazi lényegét. Ha elmulasztjuk az ifjút odakapcsolni a gyülekezethez, legfeljebb száraz, moralizáló egyéniség fejlődik ki belőle, mert előrehaladás az egyén vallásos életében a gyülekezeti életbe való bekapcsolódás nélkül lehetetlen. [...] Az egyház munkáiba való bekapcsolódás erősíti az egyház iránti szeretetet s olyan gyülekezeti tagokat nevel, akik az egyetemes papság elve alapján szolgálatukkal és bizonyágtételükkel annyi fényt vetnek az eddig evangélium lelkétől még nem érintett gyülekezeti tagokra, hogy munkájuk révén hathatósan növekszik itt a földön Isten országa.⁶²

LÁNYNEVELÉS A LORÁNTFFY ZSUZSANNA EGYESÜLETBEN

A Kecskeméti Református Nőnevelő Intézet, 1938-tól a jogszabályi változások miatt, két külön intézmény egyesítésével jött létre: a tanítónőképző intézetet leánylíceummá alakították, és a leánygimnázium 1–4. osztályát, valamint a líceumot nyolcosztályos nőnevelő intézetté vonták össze. Az intézet 1–8. osztályába az 1937/38-as tanévben 192 fő járt. Az itt működő Lorántffy Zsuzsanna Egyesületben hasonló tevékenységet végeztek a lányok körében, mint az SDG a fiúgimnáziumban. Az egyesület elnöke Öllős Sarolta igazgatónő volt, a belmissziói

⁶¹ Páthy: *A Kecskeméti*, 1942, 36–42.

⁶² Uo., 41–42.

munkát Kovács Bálint⁶³ intézményi vallás tanár vezette.⁶⁴ Az egyesületben minden tanév alakuló- és zárógyűlésén kívül öt rendes és egy ünnepi eseményt tartottak, melyeken előadásokat és bibliamagyarázatokat hallgattak. Az egyesület tagjai bibliakörben tanulmányozták az Igét. Az egyesület tanyamissziója keretében a kiszállásokat november elején kezdték, minden hónap első vasárnapján Ágasegyházára, harmadik vasárnapján Kiskeckemétre mentek. Az 1942/43-as tanévben tizenhét kiszállásuk volt, „minden alkalommal szavalattal, felolvasással, énekkel, párbeszéddel és bibliamagyarázattal szolgáltunk tanyai testvéreinknek. A kiszállásokban minden osztály növendékei részt vettek.” Ebben a tanévben már Kovács Bálint lelkész kísérte a lányokat a tanyakiszállásokra, visszaemlékezésében leírta, hogy „a tanyai nép általában megtöltötte – ahol imaház volt már – az imaházat, máshol az iskolát. Ha szegényebb család jelent meg, akkor a növendékek gyűjtést kezdeményeztek, és külön elvitték a segítséget a megismert családhoz. Az ilyen kiszállások mind a tanyaiakra, mind a fiatalokra építő hatásúak voltak.”⁶⁵ Az egyesület tanyakönyvtárát állított fel Ágasegyházán saját adományokból százhuszonhat kötettel. A szegénygondozás keretében minden osztály egy-egy családról gondoskodott. Az osztály szegénygondozói rendszeresen látogatták a rájuk bízottakat, minden alkalommal vittek nekik élelmiszert, ruhát, játékot, és áhítatot is tartottak. 1942-ben a karácsonyi vásáron hétszáz pengőt gyűjtöttek a szegények számára, ezen túl további 1168 pengő értékben adományoztak. „Az adományok értékét nagyban emeli az a körülmény, hogy legtöbbször a tanulók önmaguktól megvont filléreiből gyűlt össze.”⁶⁶

⁶³ Kovács Bálint (1910–2009) Iváncsán született, a budapesti református főgimnáziumban érettségizett, részt vett az SDG munkájában, majd a teológián diplomázott, egy évet Németországban volt hallgató, ahol bemissziói munkát is végzett. 1934-től Csákváron esperesi segédlelkész, 1935-től a Kálvin téri gyülekezet segédlelkésze lett Ravasz László és Muraközy Gyula mellett. Itt a KIE és a cserkészcsapat vezetését bízták rá, 1937-től Dobos Károlyt követte az országos ifjúsági utazó lelkési szolgálatban négy és fél éven át, közel 500 gyülekezetben fordult meg. 1938-ban és 39-ben Németországban, Svájcban és Hollandiában járt tanulmányúton, az ottani KIE munkájával ismerkedett. Részt vett a hazai református népfőiskolák indításában. 1942-től a feleségével, Veress Ilonával a kecskeméti tanítónőképző tanárai lettek, 1943-ban Vass Vince halálát követően választották kecskeméti gyülekezeti lelkésszé, ahol 1957-ig szolgált. Ravasz László: Kovács Bálint életrajza, *Reformátusok Lapja*, 1943/25–26, 51–52.

⁶⁴ Kovács Bálint azért került Kecskemétre, mert a Kálvin téri gyülekezetben megismerkedett Veress Ilonával, aki a kecskeméti tanítónőképzőben végzett, majd 1941 augusztusában házasságot kötöttek. Veress Ilonát azért küldték Budapestre a Zeneakadémiára tanulni, hogy az elvégzését követően a kecskeméti tanítónőképző ének-zene tanára legyen, amire 1942-ben megválasztották és az egyház Tatay téren lévő bérházában lakást is kapott. Kovács: *A kecskeméti szolgálat évei*, 9.

⁶⁵ Uo., 11.

⁶⁶ Öllös Sarolta – Gabala Ibolya (szerk.): *A Kecskeméti Református Nőnevelő-Intézet Leánygimnáziuma és Liceuma a Horthy Miklós Református Tanítónőképző Intézet és a Madas-árvaház Évkönyve az 1942–43. iskolai évről*, Kecskemét, Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda Részvénytársaság, 1943, 56.

A Lorántffy Zsuzsanna Egyesület a háború után is folytatta tevékenységét. A lányok a fiúgimnáziumi tanulók SDG egyesületével együtt műsoros előadásokat tartottak. Az ifjúsági munka területén vitték tovább a korábbi tevékenységeket: a vasárnapi iskolát, a bibliatanulmányozó köröket, a tanyamissziót, az iratterjesztést, a szegénygondozást és az egyéb szeretetszolgálatokat, melynek során gyűjtöttek és adakoztak a Madas intézet árvái részére.⁶⁷

ÖSSZEGRZÉS

A kecskeméti SDG és a Lorántffy Zsuzsanna Egyesület a helyi társadalmi való-
ságra, a legsúlyosabb szociális problémákra fókuszált, és azokon igyekezett
ténylegesen, tettekkel segíteni, megoldást nyújtani a fiatalok aktív bevonásával.
Ebben mást kínált, mint a korábban alakult keresztény ifjúsági mozgalmak. Az
első világháborús vereség, a forradalmak, a román megszállás és a történelmi
Magyarország szétesése után ezek a szervezetek, jelen esetben az SDG és a Lo-
rántffy Zsuzsanna Egyesület erős felelősségérzetet alakított ki a fiatalokban, akik
a nemzet felemelését saját személyes feladatuknak, életük céljának tekintették,
és ezért tettek is. A nemzet egyesítésében látták a megoldást, ezért igyekeztek a
leszakadt rétegeket mind szociálisan, mind műveltségében felemelni.⁶⁸ Össze-
foglalóan a következőképpen fogalmazta ezt meg Révész László:⁶⁹

Ha az utóbbi évek ifjúsági életén végig tekintünk, lehetetlen észre nem venni azt, hogy
az ifjúság élete nagy átalakulásokon ment keresztül. A hangoskodó, és semmi komoly
ténykedést ki nem fejtő ifjúságnak és vezéreinek lassanként teljesen bealkonyul s ezek

⁶⁷ Öllös Sarolta (szerk.): *A Kecskeméti Református Nőnevelő-Intézet Leánygimnáziuma és Liceuma a Horthy Miklós Református Tanítónőképző Intézet és a Madas-árvaház Évkönyve az 1943–44. iskolai évről*, Kecskemét, Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda Részvénytársaság, 1945, 3.

⁶⁸ Az SDG alapításában és első időszakában meghatározó szerepet játszó Töltéssy Zoltán és Dobos Károly kapcsán írta Géra Eleonóra, hogy céljaikban ott munkálkodhatott Abraham Kuyper lelkész, holland miniszterelnök mondása, miszerint: „Kis nép is lehet nagy nemzet, ha Krisztust követők, minőségi emberekből áll.” Röviden, tömören megfogalmazva az SDG is ezt a célt követte. Géra: „*Szerény, de prófétai...*”, 42–43.

⁶⁹ Ifj. Révész László 1915-ben született, 1926 és 1934 között gimnazista, SDG-s diák, majd a jogakadémia hallgatója, a helyi KIE alelnöke, a jogászegylet elnöke. Szegeden szerzett jogi doktorátust, majd Lengyelországban ösztöndíjas egy éven át, utána az Országgyűlés Könyvtárában dolgozott. A frontra került, majd hadifogságba, 1947-től a Kecskeméti Jogakadémia tanára. Apja id. Révész László (1889–1965) a Kecskeméti Jogakadémián végzett, ügyvéd, 1930-tól presbiter, 1931-től az egyházközség majd az egyházmegye ügyésze, 1939-től kiskgazdapárti országgyűlési képviselő, tagja az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek, majd a nemzetgyűlés háznapja, 1949-ben visszavonult birtokára. Varga Zoltán: *Révész László, a Nemzetgyűlés háznapja*, Alapítvány a Kelet- és Közép-európai Kutatásért és Képzésért [kézirat], 2021, 106–110.

helyébe egy komolyabb, a magyar jelen követelményeivel tárgyilagosan számolni tudó nemzedék lép, amely hangzatos jelszavak puffogatása helyett munkával készül hivatásának, magasztos feladatának betöltésére. [...] S bármilyen súlyosak és égetőek legyenek sebeink, a magyar válságra van magyar megoldás. Mi hát a feladata minden magyar ifjúsági szövetségnek és ezen belül minden egyesületnek? Kutatni a bajok okait, amelyeken ő is tudhat segíteni és rámutatni a megoldásra.⁷⁰

Visszaulva a társadalmi tőke és bizalom fontosságára, az SDG-s diákok erős társas együttműködési készségről tettek tanúbizonyságot, amikor az önös érdekeiken túl, a közösség érdekében hajlandók voltak erőfeszítéseket tenni.

A felelősség és az önkéntesség kialakításának és fejlesztésének három fontos lépcsőfoka van, először is az élményszerűség, a közösségért való tevékenység élményének, örömeinek az átélése, másodsor a pragmatikus elfogadás, annak belátása, hogy a közösségben hasznos felelősséget vállalni, önként megtenni dolgokat, mivel ez kölcsönösen elvárható a másik embertől is, harmadszor annak belátása, hogy az ember esetében a felelősségvállalás másokért és az önkéntesség szükségszerű és nélkülözhetetlen, hozzátartozik az ember lényegéhez.⁷¹

A korabeli fiatalok önkéntesen vettek részt a tanyai népesség műveltségének és vallásosságának erősítésében, közösségi programokat szerveztek, gyűjtöttek a szegényeknek, fejlesztették hitüket és tudásukat, hogy majd értelmiségiként „egyfajta református és nemzeti küldetéstudatukkal” a haza demokratikus fel-emelésén munkálkodhassanak, emiatt többen választották hivatásul a lelkesítő pályát.⁷² Ez a magas szintű társadalmi tőke és bizalom erőteljesen pusztulni kezdett a kommunista diktatúra időszakában, és a rendszerváltást követően a politikai és kulturális megosztottság miatt sem sikerült megerősíteni. Az SDG a háború közeledtével igyekezett távolságot tartani a szélsőjobb oldali eszméktől és Németországtól, valamint a kommunistáktól és a Szovjetuniótól is, így a „harmadik út”, a sajátos magyar út mellett állt ki, ami a fiatalok számára a magasabb

⁷⁰ Révész László elnök: Jelentés az Egyetemes Református Jogakadémia Hallgatói Segélyező és Önképző Egyesületének 1936-1937. tanévi működéséről, in Dezső Gyula (szerk.): *Az Egyetemes Református Jogakadémia Évkönyve az 1936–37. tanévről*, Kecskemét, Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda Részvénytársaság, 1937, 89–90.

⁷¹ Idézi Kormos: *Felelősségvállalás*, 157–158.

⁷² Szenes László a visszaemlékezésében leírta, hogy az SDG-s élményei hatására választotta a lelkesítő hivatást: „Mégis nekifogtunk s megtapasztaltuk, hogy imádságra, jó igyekezetre a hegyek is elmozdulnak. Sok helybeli család vállalt vidéki vendégeket reggeliztetéssel és vacsorával. A polgármester a Városháza dísztermét ajánlotta fel, a sajtó mellénk állott, a lányok terítőket, evőeszközöket hoztak, rendezői karszalagokat hímeztek. Pesti teológusok is jöttek, életre szóló barátságok is szövődtek, a serdülők az öncélú problémázgatás helyett világos döntéseket hoztak, a bizonyágtételek felhője vett körül. Érettségi után csak a mi osztályunkból nyolcan jelentkeztünk teológiára.” Szenes: *Évszázadom*, 73.

műveltségben és szociális érzékben öltött testet. Ezt nyíltan nem vállalta fel a református egyház, de egyesületein, ifjúsági mozgalmain keresztül koordinálta.⁷³

A református egyháznak, a rendszerváltás óta növekvő számban, ismét vannak oktatási intézményei; napjainkban is súlyos társadalmi problémákkal szembesülünk, mint például a cigányság oktatási, szociális és kulturális integrációjának sikertelensége, illetve részeredményei, a hajléktalanok magas száma, a többgyermekes családok szegénysége, a leszakadó társadalmi rétegek gyermekeinek hátránykompenzációja. Az egyház nagyban növelhetné hitelességét, erősíthetné küldetésudatát, ha a „gyakorlati keresztyénségre nevelés” hagyományait felhasználva, a jelen szociális problémáihoz és lehetőségeihez igazítva a református középiskolások és a felsőoktatási hallgatók – a korábbiakhoz hasonló módon történő – önszerveződésével és bevonásával újragondolná és folytatná az 1930-as években megkezdett munkát.

IRODALOMJEGYZÉK

- BODÓ Márton (szerk.): *Az Iskolai Közösségi Szolgálat bevezetésének tapasztalatai 2015*, Budapest, OFI, 2015.
- DEZSŐ Gyula (szerk.): *Az Egyetemes Református Jogakadémia Évkönyve az 1936–37. tanévről*, Kecskemét, Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda Részvénytársaság, 1937.
- FARKAS Kálmán: *A Kecskeméti Protestáns Egyesület két évtizede 1911–1931*. Kecskemét, Kecskeméti Protestáns Egyesület, 1932.
- FUKUYAMA, Francis: *Bizalom, A társadalmi erények és a jólét megteremtése*, Budapest, Európa, 2007.
- GARZÓ Béla (szerk.): *A Kecskeméti Református Tiszakollégium Főgimnáziumának értesítője az 1921–22. iskolai évről*, Kecskemét, Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda Részvénytársaság, 1923.
- GARZÓ Béla (szerk.): *A Kecskeméti Református Tiszakollégium Főgimnáziumának értesítője az 1926–27. iskolai évről*, Kecskemét, Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda Részvénytársaság, 1927.
- GÉRA Eleonóra: „Szerény, de prófétai és harcos fiatalember”. Töltéssy Zoltán, az ifjúsági vezető, in Petrás Éva (szerk.): *A 20. századi magyar protestáns közéletiség arcképcsarnoka*, Budapest, Barankovics István Alapítvány – Gondolat Kiadó, 2021.
- HARDI-KOVÁCS Gellért: Soos Géza, az elfelejtett hős, a nemzet lelkiismerete, az ellenállás szíve és lelke, in Petrás Éva (szerk.): *A 20. századi magyar protestáns közéletiség arcképcsarnoka*, Budapest, Barankovics István Alapítvány – Gondolat Kiadó, 2021.

⁷³ Szekér: *A politizáló*, 129–131.

- HAVAS Gábor – KULIFAY Albert: *A Soli Deo Gloria Szövetség története*, II/6. Collégiumok, Budapest, 1992. <http://sdg.org.hu/konyvek/havas-gabor-es-kulifay-albert-a-soli-deo-gloria-szovetseg-tortenete>.
- KAPOSI József: Állampolgárságra, demokráciára nevelés, in Kormos József – Pálvölgyi Ferenc (szerk.): *A köznevelés céljai és fejlesztési területei a Nemzeti alaptanterv szemléletének tükrében*, Budapest, PPKE BTK, 2015.
- KORMOS József: Felelősségvállalás másokért, önkéntesség, in Kormos József – Pálvölgyi Ferenc (szerk.): *A köznevelés céljai és fejlesztési területei a Nemzeti alaptanterv szemléletének tükrében*, Budapest, PPKE BTK, 2015.
- KOVÁCS Bálint: *Kecskemét népfőiskolái, A kecskeméti KIE története, A kecskeméti KIE Tanoncotthon története*, Kecskemét, Emmaus, 1992.
- KOVÁCS Bálint: *A kecskeméti szolgálat évei 1942–1957*, Kecskemét, Emmaus, 2006.
- KOVÁCS Bálint: *A Keresztyén Ifjúsági Egyesület története 1883–1950*, Budapest, KIE szeniorok Pógyor István Köre, 1998.
- KOVÁCS J. István: *Egy élet prédikációja. Önéletrajz*, Gyömrő, kiadja: Szenczi Gyözőné, Kovács Zsuzsanna, 2005.
- LACZAY András: *A Kecskeméti Református Egyházközség története 1918–1948*, Budapest, KRE HTK, szakdolgozat [kézirat].
- NAGY Gábor Dániel: *Társadalmi tőke és területi kötődés Magyarországon*, Szeged, Belvedere Meridionale, 2016.
- ÖLLŐS Sarolta – GABALA Ibolya (szerk.): *A Kecskeméti Református Nőnevelő-Intézet Leánygimnáziuma és Líceuma a Horthy Miklós Református Tanítónőképző Intézet és a Madas-árvaház Évkönyve az 1942–43. iskolai évről*, Kecskemét, Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda Részvénytársaság, 1943.
- ÖLLŐS Sarolta (szerk.): *A Kecskeméti Református Nőnevelő-Intézet Leánygimnáziuma és Líceuma a Horthy Miklós Református Tanítónőképző Intézet és a Madas-árvaház Évkönyve az 1943–44. iskolai évről*, Kecskemét, Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda Részvénytársaság, 1945.
- PÁSTHY János (szerk.): *A Kecskeméti Református Gróf Tisza István Reálgimnázium Értesítője az 1934–35. iskolai évről*, Kecskemét, Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda Részvénytársaság, 1935.
- PÁSTHY János (szerk.): *A Kecskeméti Református Gróf Tisza István Reálgimnázium Értesítője az 1935–36. iskolai évről*, Kecskemét, Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda Részvénytársaság, 1936.
- PÁSTHY János (szerk.): *A Kecskeméti Református Gróf Tisza István Reálgimnázium Értesítője az 1936–37. iskolai évről*, Kecskemét, Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda Részvénytársaság, 1937.
- PÁSTHY János (szerk.): *A Kecskeméti Református Gróf Tisza István Reálgimnázium Értesítője az 1937–38. iskolai évről*, Kecskemét, Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda Részvénytársaság, 1938.

- PÁSTHY János (szerk.): *A Kecskeméti Református Gróf Tisza István Reálgimnázium Értesítője az 1938–39. iskolai évről*, Kecskemét, Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda Részvénytársaság, 1939.
- PÁSTHY János (szerk.): *A Kecskeméti Református Gróf Tisza István Gimnázium (VII–VIII. oszt. reálgimnázium) Évkönyve az 1941–42. iskolai évről*, Kecskemét, Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda Részvénytársaság, 1942.
- PÁSTHY János (szerk.): *A Kecskeméti Református Gróf Tisza István Gimnázium (VII–VIII. oszt. reálgimnázium) Évkönyve az 1942–43. iskolai évről*, Kecskemét, Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda Részvénytársaság, 1943.
- PÁSTHY János (szerk.): *A Kecskeméti Református Gróf Tisza István Gimnázium (VII–VIII. oszt. reálgimnázium) Évkönyve az 1943–44. iskolai évről*, Kecskemét, Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda Részvénytársaság, 1944.
- RIGÓ Róbert: *Elitváltások évtizede Kecskeméten (1938–1948)*, Budapest–Pécs, ÁBTL–Kronosz, 2014.
- RIGÓ Róbert: Egy következetes személyiség – embert próbáló időkben, Tóth László politikai szerepvállalásai, irodalom- és sakkszervezői munkássága Kecskeméten, in Slachta Krisztina, Bánkuti Gábor, Vonyó József (szerk.): *Sed intelligere*, Pécs, Kronosz, 2016, 270–271.
- RIGÓ Róbert: Kecskemét helye a városhierarchiában és társadalmi változások a népszámlálások tükrében, *Forrás*, 2016/7–8, 81–96.
- RIGÓ Róbert: Református tanítóképző építése Kecskeméten (1928–1930), in Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *HIT 2020*. Budapest, KRE HTK ETKI, 2021, 335–358.
- RIGÓ Róbert: Debrecenből Kosdra, in Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *HIT 2022*, Budapest, KRE HTK ETKI, 2023, 295–313.
- SZAPPANOS Károly: A Kecskeméti Református Egyház és iskolái története 1564–1931, in Szabados László (szerk.): *Fejezetek a 400. tanévét ünneplő Kecskeméti Református Gimnázium történetéből 1564–2006*, Kecskemét, Emmaus, 2006, 9–51.
- SZEKÉR Nóra: A politizáló egyház. A református ifjúsági mozgalmak hatása a két világháború közötti politikai gondolkodásra a Soli Deo Gloria Diákszövetség példáján, in Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *Hagyomány, Identitás, Történelem 2019*, Budapest, KRE HTK ETKI, 2020.
- SZILÁGYI Zsolt: *Homokváros*, Kecskemét, Kecskemét Írott Örökségéért Alapítvány, 2012.
- SZILÁGYI Zsolt: Alkalmazkodó mezőváros, *Forrás*, 2020/7–8, 13–36.
- TÓTH István György: *Bizalomhiány, normazavarok, igazságtalanságérzet és paternalizmus a magyar társadalom értékstruktúrájában*, Budapest, Társ. Társ. Társ., 2009.
- TÓTH Szilárd: A községi népi iskolai tanulók helyzete Kecskeméten a két világháború között, in Gyenesi József (szerk.): *Bács-Kiskun megye múltjából 27*, Kecskemét, MNL BKML, 2017.
- VARGA Zoltán: *Révész László, a Nemzetgyűlés háznagyja*, Alapítvány a Kelet- és Közép-európai Kutatásért és Képzésért [kézirat], 2021.

INNOVÁCIÓ ÉS NEMZETI IDENTITÁS

Dilemmák a gazdasági növekedésben

ALPÁR VERA NOÉMI

„A tudományos emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma.”

Széchenyi István

BEVEZETŐ GONDOLATOK

A globalizáció és a nemzetközi gazdasági integráció olyan folyamatokat indított el, amelyek átalakították a gazdasági és politikai tájat. Ebben a kontextusban mindinkább fontossá válik a nemzetközi együttműködés és a globális piacokhoz való hatékony alkalmazkodás. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a nemzeti identitás elveszti fontosságát, hanem inkább azt, hogy a nemzeteknek fel kell ismeriük és kezelniük kell a globális kihívásokat és lehetőségeket a saját identitásuk és érdekeik szerint. Tehát a nemzetközi irányultság és a nemzeti identitás nem feltétlenül ellentétes fogalmak, hanem inkább összekapcsolódnak és kölcsönhatásban vannak egymással a modern gazdasági és politikai környezetben. Egy ország innovációs képessége és – kulturális és történelmi gyökerű – nemzeti identitása állandó, kétirányú kölcsönhatásban állnak egymással, egyúttal közösen alakítják a gazdasági struktúrát és a belső fejlődési folyamatokat.¹ A nemzetet alkotó egyének szocializációja, kognitív képessége, tudományos tevékenysége és innovációs képességei formálják és meghatározzák az ország nemzetközi hatalmát és versenyképességét, miközben a nemzeti identitás és kulturális örökség irányítja és formálja az innovációs folyamatokat és eredményeket.

„A tudományos emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma” – ahogy ezt frappánsan megfogalmazta Széchenyi István (1791–1860) *Hitel* (1830) című munkájában. E mottó által is vezérelve hangsúlyozzuk, hogy a tudományos fejlődés milyen mértékben határozza meg a nemzet erejét, alapvetően formálja

¹ Nemzeti Innovációs Rendszer, Infojegyzet, 2021/20. Országgyűlés Hivatala, 2021. április 22. https://www.parlament.hu/documents/10181/39233854/Infojegyzet_2021_20_Nemzeti_innovacios_rendszer.pdf/21684404-1714-0254-9cdf-2b49ac5fcfda?t=1619076419593 (Letöltés: 2024. szeptember 12.)

annak gazdasági jövőjét, továbbá az oktatási rendszer minősége és a lakosság képzettségi, műveltségi szintje kiemelkedő fontosságú tényezők a nemzetgazdaság sikerében. A gazdasági fejlődés és a nemzetközi kapcsolatok befolyásolják a nemzeti identitást és az egyes nemzetek fejlődését.

Írásunk kezdetén kiemeljük az oktatási rendszer jelentőségét, mint a téma alapját, amely nem csupán az egyéni identitás formálódásának és kreativitásának ösztönzője, hanem az önálló gondolkodás, problémamegoldás és számos 21. századi kompetencia fejlesztésének területén is rendkívül nagy szerepet játszik; ezenfelül hozzájárul az újító szemlélet kialakításához, elősegíti a tehetségek kibontakozását. Az olyan országok, amelyek hangsúlyt fektetnek az innovatív oktatásra, nagyobb eséllyel érnek el gazdasági sikereket és „termelnek” kiemelkedő vállalkozókat.

AZ INNOVÁCIÓ TÁRSADALMI KERETRENDSZERE

Bármilyen meglepő, az innováció nem mindig tekinthető kizárólag pozitív folyamatnak. Joseph Schumpeter, a neves osztrák közgazdász és politikai tudós *rombolva teremtésnek* (creative destruction) jellemezte az innovációt, azonban összességében a gazdasági fejlődést, a technológiai változásokat, valamint a vállalkozók újítói tevékenységeit ő is úgy írta le, mint a gazdasági fejlődés motorját.²

Adam Smith (1723–1790), a modern közgazdaságtan egyik megalapítója számos művében foglalkozott az innováció és a technológiai fejlődés témájával. Ezek közül legismertebb műve, *A nemzetek gazdagsága* (*The Wealth of Nations*) című könyve, amelyben kifejtette, hogy az innováció és a technológiai fejlődés hogyan hajtja a gazdasági növekedést, bemutatta, hogyan működik az egyéni önző érdekek alapján működő gazdasági rendszer, amelyet egy „láthatatlan kéz” irányít, továbbá a társadalmon belül kialakuló, folyamatosan változó munkamegosztást a gazdasági növekedés másik fő tényezőjeként jelölte meg.³ Később Adam Smith az újítások morális dimenzióit vizsgálva az innovációkat „újító lelkiismereteknek” nevezi. Az innovációkat az egyéni lelkiismeret és a társadalmi normák közötti kölcsönhatásként értelmezi, ahol az egyén lelkiismerete új erkölcsi normákat hozhat létre, amelyeket a társadalom később elfogadhat.⁴

² Joseph Schumpeter: *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung*, Leipzig, 1912. (Második, átdolgozott kiadás: *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung*, Leipzig, 1926. Magyarul: *A gazdasági fejlődés elmélete*, ford. Bauer Tamás, Budapest, Közgazdasági és Jogi, 1980.)

³ Adam Smith: *Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, London, 1776.

⁴ Adam Smith: *The Theory of Moral Sentiments*, eds. D. D. Raphael – A. L. Macfie, Oxford, Oxford University Press, 1976 [1790] (TMS).

Ez a megközelítés azt sugallja, hogy az egyéni erkölcsi fejlődés és az újító gondolkodás fontos szerepet játszik a társadalmi normák alakításában és megújításában. Érdekes, hogy Smith szerint az egyén lelkiismerete képes lehet túllépni a helyi konvenciókon és új erkölcsi perspektívákat kínálni.⁵

Heinz D. Kurz *Innovation, Knowledge and Growth* című könyvében a technológiai fejlődés, az innovációk és a gazdasági növekedés kapcsolatát tárgyalja. Kurz a gazdasági növekedést nagyrészt a technológiai változásoknak és az innovációk szerepének tulajdonítja. A könyv hangsúlyozza, hogy az innovációk és a technikai változások nem csupán önmaguktól jelennek meg, hanem azok az emberi kreativitás, a tudás gyarapodása és az egyéni vállalkozói tevékenység eredményei.⁶

A szerző kiemeli, hogy az egyéni vállalkozók és az innovátorok kulcsszerepet játszanak a technológiai fejlődésben és a gazdasági növekedésben. Az ő tevékenységük révén új technológiák, termékek és eljárások jönnek létre, amelyek hozzájárulnak a gazdaság dinamizálásához és a társadalmi fejlődéshez. Kurz különböző innovációs formákat, azok eredetét és hatásait is vizsgálja, aláhúзва, hogy a tudás és az innováció a modern gazdaság hajtóereje, amely lehetővé teszi a hosszú távú növekedést és fejlődést, hasonlóan számos tudóshoz, akik így gondolkoznak a társadalmi-gazdasági fejlődés hajtóerejéről, az innovációkról és a technikai változásokról, azok eredetéről, formáiról és hatásairól, vagyis a technológiai fejlődést a gazdasági növekedés motorjaként jelölte meg, és hangsúlyozta az egyéni vállalkozói tevékenység⁷ fontosságát.⁸

Amikor a weberianus elvek továbbgondolásával a szabványok, innovációk, utánzatok, valamint ezek tömeggyártásának és profitábilissá válásának folyamatát vizsgáljuk, egy teljesen más, inkább „germán-amerikai” gazdaságtudományi megközelítés szükséges. Ez a megközelítés arra fókuszál, hogy megértsük az új technológiák elterjedését és azok közvetlen gazdasági hatásmechanizmusait. Az új tudásgazdaság alapjait olyan tényezők képezik, mint az ismeretek megosztása és az innováció terjedése.

Az osztrák–amerikai közgazdász, Fritz Machlup az 1960-as években részletesen vizsgálta az innováció társadalmi és gazdasági hatásait, különösen a sza-

⁵ K. Pavitt: *Technologies, Products and Organization in the Innovating Firm: What Adam Smith tells us and Joseph Schumpeter doesn't*. Working Paper, CoPS Publications No40, 1997.

⁶ Heinz D. Kurz: *Innovation, Knowledge and Growth: Adam Smith, Schumpeter and the Moderns*, E-book, Taylor & Francis, 2013.

⁷ Pakucs János (szerk.): *Az innováció hatása a nemzeti jövedelem növekedésére*, Magyar Innovációs Szövetség, 2003.

⁸ Harry Atkins: *Adam Smith's Wealth of Nations: 4 Key Economic Theories*, *History Hit*, 29 April 2022. <https://www.historyhit.com/adam-smiths-wealth-of-nations-4-key-economic-theories/> (Letöltés: 2024. április 10.)

badalmi rendszert.⁹ Megállapította, hogy bár a szabadalmi rendszer gazdasági előnyei megkérdőjelezhetők, annak megszüntetése a gazdasági rendszerbe való beágyazottsága miatt nem lenne felelős döntés. Machlup rámutatott, hogy a szabadalmak a fejlettebb tudáscentrumokban koncentrálnak, ami a szabad verseny és a fejlődés hosszú távú korlátjává válhat,¹⁰ ahogy Milton Friedman is értekezett erről később.¹¹ Machlup kimutatta, hogy a tudásipar jelentős részt képvisel az USA gazdaságában, a bruttó nemzeti termék 29%-át és a munkaerő 43%-át érintve. A tudás gazdaságban dolgozók aránya 1900 és 1959 között 11%-ról 32%-ra nőtt, jelezve a gazdaság átalakulását és a tudásalapú gazdaság növekvő jelentőségét. Machlup munkája, a *The Production and Distribution of Knowledge in the United States* (1962) az információ-gazdaságtan alapművévé vált, bemutatta, hogy az innováció nem csupán új termékeket, hanem új tudást is létrehoz, ami a gazdasági növekedés és társadalmi fejlődés kulcsa. Machlup elemzéseiben rámutatott arra, hogy az innováció nem csupán új termékek és technológiák létrehozását jelenti, hanem elsősorban új intellektuális tőke, „know-how” létrehozását és annak gyakorlati alkalmazását is magában foglalja. E tudás létrehozása és alkalmazása pedig kritikus tényezővé vált a gazdasági növekedés és a társadalmi fejlődés szempontjából. Az elemzés konkrét példákkal is alátámasztja, hogy a tudás, mint erőforrás, központi szerepet játszik a modern gazdaságok versenyképességének és hatékonyságának növelésében.

A tudásipar – ideértve az oktatást, a kutatást és fejlesztést, a szabadalmakat, valamint más szellemi tulajdonjogokat – kulcsfontosságú tényezővé vált az innováció előmozdításában. Az oktatás és a kutatás-fejlesztés központi szerepe abban rejlik, hogy biztosítja az új ismeretek folyamatos áramlását és alkalmazását. A szabadalmak és más szellemi tulajdonjogok pedig a tudásalapú gazdaság alapvető eszközei, amelyek védelmet és ösztönzést biztosítanak az újítások és felfedezések számára. A tudás előállítása és terjesztése tehát nem csupán egy gazdasági szektor, hanem az egész gazdaság dinamikus hajtóereje, amely az innovációt és a társadalmi haladást egyaránt elősegíti. Ezt alátámasztja a keynesi teória is, mely szerint az innováció és a technológiai fejlődés kulcsfontosságúak a gazdaság fellendítésében és a munkanélküliség csökkentésében. John Maynard Keynes¹² szerint az államnak fontos szerepe van az innováció támogatásában és

⁹ Fritz Machlup: *The Production and Distribution of Knowledge in the United States*, Princeton, NJ, Princeton University Press, 1962.

¹⁰ Erről további izgalmas polémia: Szűcs Gergely: *A szabadalmak megkérdőjeleződött hasznossága*, Corvinus Egyetem, 2014. https://unipub.lib.uni-corvinus.hu/1740/1/vt_2014n11p55.pdf

¹¹ Milton Friedman: *Capitalism and Freedom*, Chicago–London, The University of Chicago Press, 1982.

¹² John Maynard Keynes angol közgazdász az innováció szerepét vizsgálta a gazdasági válságok kezelésében és a gazdasági növekedés előmozdításában.

a gazdaságélénkítő intézkedésekben, például a közvetlen állami beruházásokban vagy a fiskális ösztönzőkben, ebben az időszakban a közgazdászok a technológia forradalmáról beszéltek.

A revolúció vagy evolúció kérdésre válaszolva Richard R. Nelson és Sidney G. Winter az evolúciós közgazdaságtan két meghatározó alakja, akik az innováció és a technológiai változások evolúciós megközelítését dolgozták ki. Az 1982-ben megjelent *An Evolutionary Theory of Economic Change* című művükben a neoklasszikus közgazdaságtan kritikáját fogalmazták meg, és egy alternatív, evolúciós alapú elméletet javasoltak. Kutatásaik során rámutattak arra, hogy az innováció gyakran lassú fejlődési folyamat, amelynek eredménye a vállalati viselkedés, az iparági szerkezet és az intézmények átalakulása.¹³ Ez az elmélet különösen fontos a technológiai innovációk megértésében, mivel rámutat arra, hogy az újítások, innovációk nem véletlenszerűen jelennek meg, hanem a vállalatok belső folyamatai, az adaptációs készségek és szervezeti tanulás hatásai és a piaci környezet kölcsönhatásának komplex eredményeként jönnek létre.

Michael Porter amerikai közgazdász és stratégiai szakértő az innováció és a versenyképesség kapcsolatát vizsgálta.¹⁴ Elméletében azt állította, hogy az innováció és a technológiai fejlődés kulcsfontosságúak a vállalati versenyképesség javításában és a piaci pozíció megerősítésében. Porter hangsúlyozta a vállalati stratégia és a versenyképesség közötti szoros összefüggést, és megvizsgálta, hogy az innováció hogyan járul hozzá a vállalati sikerhez és a hosszú távú fenntartható versenyelőnyhöz.¹⁵ Az innováció társadalmi keretrendszerének fontos elemei közé tartoznak az intézmények és a szabályzások: az innovációhoz kedvező környezet kialakításához szükségesek az olyan intézmények és szabályozások, amelyek támogatják az új ötletek létrehozását, védelmét és piacra lépését. Ide tartoznak például a szellemi tulajdon védelmét biztosító törvények és szabályozások, valamint az innovációhoz szükséges finanszírozási és támogatási lehetőségek.

Meghatározó vizsgálati tényező az adott ország kutatás-fejlesztés (K+F) tevékenysége és az oktatási rendszer működésének minősége, hatékonysága. Az innovációhoz elengedhetetlenül fontosak a kutatási és fejlesztési tevékenységek, valamint azok az oktatási és képzőintézmények, amelyek segítik az új ismeretek és technológiák létrehozását és széles körű elterjesztését, átadását a társadalomnak.

¹³ Richard R. Nelson – Sidney G. Winter: *An Evolutionary Theory of Economic Change*, Harvard University Press, 1982.

¹⁴ Michael E. Porter: The Five Competitive Forces that Shape Strategy, *Harvard Business Review*, January 2008, 86–104.

¹⁵ Michael E. Porter: *Competitive Advantage*, The Free Press, New York, 1985, 33–61.

A NEMZETI KULTÚRA HATÁSA A GAZDASÁGRA

A nemzeti kultúra és identitás jelentős hatással van az innovációra is. Az innováció, mint a gazdasági növekedés és társadalmi fejlődés egyik motorja, nagyban függ attól, hogy egy társadalom hogyan viszonyul az új ötletekhez, a változásokhoz és a kockázatokhoz. Ma már konkrét mérőszámokkal is alátámasztható országonként a kockázatvállalás és a vállalkozói szellem, amelyet a Hofstede Intézet országonként bizonytalanságkerülési index néven mér és meghatároz. Így például a legutóbbi (2022–23-as) kutatásaik szerint¹⁶ míg az osztrák (70), illetve a magyar (82) gazdasági szervezetek óvatosak és „biztonsági játékot játszanak”, így viszonylag magas értéket mutatnak, addig Szlovákia (51) közepes, a piacon számos új technológiát bevezető, sok termékkel próbálkozó Kína (30) igen kísérletező kedvű, nem kerüli el a kockázatokat, így alacsony pontszámot ért el. Az innováció gyakran magában hordozza a kockázatot, ezért fontos, hogy a társadalom támogassa a kockázatvállaló vállalkozókat, akik új ötleteket és megoldásokat hoznak létre.

Amely tényező kevésbé nyilvánvaló, de a kutatások szerint mégis rendkívül fontos hatása van az innovációs készség szintjére, az a társadalmi elfogadás és a színvonalas kultúra a hétköznapiakban is – mindezek az innováció sikeréhez elengedhetetlenek, ahogy a modern világban szintén meghatározóak a szociális kapcsolatrendszerek és működőképes hálózatok. Az innováció gyakran több szereplő együttműködésén alapul, éppen ezért rendkívül fontosak az olyan kapcsolatok és hálózatok, amelyek segítik az információcserét, a partnerségeket és az együttműködést az innováció elősegítése érdekében. A mindenkori kormányoknak tehát egyik fontos feladata a társadalmi működés ezen tényezőinek top-down típusú támogatása, az alulról jövő kezdeményezések segítségével együtt a fenti sikertényezők megteremtésének, keretrendszerének kialakítása és fejlesztése – mindezek kulcsfontosságúak a fenntartható gazdasági és társadalmi fejlődés szempontjából.

Az olyan társadalmak, amelyek kulturálisan teret engednek egyfajta divergenciának, általában ezzel sikeresen hozzájárulnak az innovációhoz, hiszen a különböző kultúrák és nézőpontok egyesülése új és többnyire eredeti ötleteket hoz, illetve hozhat létre, ami elősegíti az innovációt. Erről a kettős folyamatról, a munkamegosztásról és annak társadalmi jelentőségéről beszél Émile Durkheim – aki szociológusként kiemelkedő munkát végzett a társadalmi struktúrák és az emberi viselkedés megértése terén – *A társadalmi munkamegosztás (De la division du travail*

¹⁶ <https://www.hofstede-insights.com/country-comparison-tool?countries=austria%2Cchina%2Chungary%2Cslovakia> (Letöltés: 2024. április 10.)

social) című könyvében.¹⁷ E művében Durkheim többek között arról ír, hogy a munkamegosztás, vagyis az a folyamat, amely során a társadalom tagjai különböző szerepeket és funkciókat töltenek be a termelés és az élet más területein, alapvető fontosságú a társadalmi összetartás és stabilitás szempontjából, továbbá hogy a munkamegosztásnak két fő típusa van: a mechanikus és az organikus.

A mechanikus munkamegosztás olyan társadalmakban fordul elő, ahol a szociális integráció alapja az emberek hasonló értékeken, hagyományokon és szokásokon alapuló szoros összekapcsolódása. Az organikus munkamegosztás viszont az iparosodás és a modernizáció eredményeként alakul ki, ahol a társadalmi összetartás inkább a szerepek sokféleségén és az egymásra utaltságon alapul.

AZ INNOVÁCIÓ GAZDASÁGFILOZÓFIÁJA

A nemzetközi kapcsolatok erősítik, illetve erősíthetik a nemzeti identitást, miközben lehetőségeket nyújtanak a nemzetek számára a gazdasági és társadalmi fejlődésre a globális szintéren. A 19. század vége felé Németországban Max Weber társadalomtudományi esszéiben erőteljesen támogatta a nemzeti identitást és foglalkozott a kulturális különbségek vizsgálatával, munkásságában gyakran összekapcsolta ezeket a témákat, különösen a *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* című művében. Ebben a munkájában Weber a protestáns vallási etikával és a kapitalizmus fejlődésével foglalkozik, és első pillantásra akár paradoxonnak is tűnhet, hogy közben kilép a nemzetközi szintérré, megvizsgálja, hogy a protestáns vallásos etika milyen hatást gyakorolt a világ különböző régióinak gazdasági fejlődésére és a kapitalizmus térnyerésére, továbbá a vallási és kulturális különbségeket nem csupán történelmi vagy vallási szempontokból, hanem a nemzetek sajátos temperamentumának kontextusában is vizsgálja.

Példaként említi John Milton *Elveszett Paradicsom* című művét és Martin Luther és Paul Gerhard kórusait, hogy megmutassa az angol és német temperamentum közötti potenciális különbségeket.

Ez a megközelítés azt sugallja, hogy a kulturális különbségek nemcsak történelmi és vallási okokból erednek, hanem a nemzetek sajátos temperamentumából is, ami befolyásolja az egyének és társadalmak viselkedését és értékrendjét. Weber munkássága ezzel hozzájárul a szociológiai elméletek gazdagításához és teszteléséhez, valamint segíti a társadalmi és kulturális összefüggések mélyebb megértését.

¹⁷ Émile Durkheim: *De la division du travail social*, Paris, F. Alcan, 1922.

Melvin L. Kohn szociológus, az American Sociological Association 1987-es elnöki beszédében fontosnak tartotta a nemzetközi összehasonlító kutatásokat az identitás, az innováció és a gazdasági fejlődés elemzése során. Esszéjében Kohn rámutatott, hogy a nemzetközi összehasonlító kutatások elengedhetetlenek ahhoz, hogy általános megállapításokat tegyünk a társadalmi szerkezeti szabályszerűségekről, és megértsük az egyes nemzetek sajátos értelmezéseit és körülményeit. A nemzetközi összehasonlító kutatások segítségével felülvizsgálhatjuk értelmezéseinket, és figyelembe vehetjük a nemzetközi különbségeket és inkonzisztenciákat, amelyeket egyetlen nemzet kutatása során soha nem fedezhetnénk fel.

Kohn szerint a nemzetközi összehasonlító kutatások különösen hasznosak lehetnek a szociológiai elmélet generálásához, teszteléséhez és továbbfejlesztéséhez. Az ilyen kutatások lehetővé teszik számunkra, hogy átfogóbb és összetettebb megértést szerezzünk a társadalmakról és azok működéséről, és hogy különböző társadalmak közötti összefüggéseket és mintázatokat azonosítsunk. Ami az identitást, az innovációt és a gazdasági fejlődést illeti, Kohn arra utalt, hogy ezek a tényezők szorosan összefüggenek a társadalmi struktúrával és az intézményekkel, és hogy ezeknek a tényezőknek a megértése nemzetközi összehasonlító kutatások nélkül nem lenne teljes. Az identitás, az innováció és a gazdasági fejlődés különböző nemzetekben és kultúrákban más és más módon jelenhet meg, és ezeknek a jelenségeknek a komplexitása csak a nemzetközi összehasonlító kutatások révén érhető meg teljes mélységében. Ezért Kohn szerint a nemzetközi összehasonlító kutatások potenciálisan felbecsülhetetlenek az identitás, az innováció és a gazdasági fejlődés megértése szempontjából.

KULTURÁLIS IDENTITÁS – MÉRNI A MÉRHETETLENT

Geert Hofstede, a híres holland pszichológus és szociológus, a kulturális dimenziók területén végzett kutatásokkal vált ismertté. Szervezeti analízisei során sikerült sokkal jobban megérteni a különböző nemzetek közötti kulturális különbségeket és az együttműködés nehézségeinek okait is. A Hofstede-modell hat dimenziót vizsgál.

A *hatalmi távolság* mérhetővé teszi az egyes nemzetek hierarchiához való attitűdjének különbségeit, megmutatja, hogy egy társadalomban az egyenlőtlenségek milyen mértékben elfogadottak. Magasszintű hatalomtávolsági érték esetén erős alá-fölérendeltségi viszony jellemzi az adott nemzetek szervezeteit, így a vezető és beosztott közötti egyenlőtlenség elfogadottabb.

A *bipólusú individualista és kollektív dimenzió* méri, hogy az emberek mennyire fókuszálnak saját érdekeikre és az egyéni szabadságra, vagy inkább a cso-

port érdekeit helyezik előtérbe akár a saját igényeik rovására is. Talán a legjobban a maskulin értékek (pénz, erő, sikeresség, versenyszellem) a feminin értékekkel (életmód, emberi kapcsolatok építése, kooperáció) szembeni mértéke használható legjobban témánk kutatására, amely dimenziópárt az utóbbi időben a kutatók átnevezték: „motiváció az eredmények és a siker felé” (Motivation towards Achievement and Success) – ezek mérőszámával vizsgálhatjuk, hogy egy társadalomban az emberek mennyire motiváltak a teljesítményre és a sikerre.

Fontos mérőeszköz még a *bizonytalanságkerülés* (Uncertainty Avoidance) indikátora, mely nemzetenként kimutatja, hogy az adott társadalomban az emberek hogyan szocializálódtak a kockázatvállalás kapcsán, azaz mennyire kerül a bizonytalanságot, hogyan viselik a változásokat.

A közgazdaságtudomány területén fontos szerepe van egy-egy nemzet viszonyának az időhöz, hiszen a spórolási szokások, a befektetések, a pénzhez való viszony meghatározója lehet a *rövid és hosszú távú orientáció* (Short & Long Term Orientation), mely számszerűen is kifejezi, hogy egy társadalom mennyire tekint előre és mennyire értékeli például a többéves terveket és célokat. Végül megemlíthető még az *engedékenység* (Indulgence) hofstedei dimenziója, amely képes meghatározni, mérni egy társadalomban az emberek önfegyelmét, illetve nyitottságát érzelmeik kimutatására, azt, hogy mennyire hajlamosak az élvezetekre és az öröme.

Az innováció és a nemzeti identitás közötti kapcsolatot Hofstede nem közvetlenül vizsgálta, de a kulturális dimenziók általánosan befolyásolják az egyének hozzáállását az innovációhoz. Például az individualista társadalmak hajlamosabbak lehetnek az újításokra és a változásra, míg a magas bizonytalanságkerülésű társadalmak inkább ragaszkodnak a hagyományokhoz és a bevált módszerekhez. Érdekes és több kutatás igazolja is, hogy a kultúra és a hagyományok hatással lehetnek az innovációra, például a japán kultúra erős hierarchiával rendelkezik, ami befolyásolhatja a munkahelyi innovációt. Japán hosszú ideje a technológia és az innováció élharcosa, és számos területen hozott létre forradalmi megoldásokat.

Egy olyan nemzet, amely támogatja az innovációt és a vállalkozói szellemet, hozzájárulhat a gazdasági fejlődéshez; több kutatás is bizonyítja, hogy azok a kultúrák, amelyek értékelik a változást, a kreativitást és az új ötleteket, hajlamosabbak lehetnek az innovációra és a vállalkozások támogatására. Erre a legbiztosabb adatokkal szolgál a World Intellectual Property Organization (WIPO), azaz a Világszervezet Intellektuális Tulajdonjogai Szervezetének kutatássorozata, az évente nemzetenként megjelenő ún. GII szám (Global Innovation Index), amelyhez a nemzetközi jelentések sokféle kulturális és társadalmi tényezőt vizsgál-

nak az innováció és a gazdasági teljesítmény szempontjából. A jelentés¹⁸ különböző országok innovációs potenciálját és teljesítményét elemzi, és számos esetben megállapítja, hogy azok a társadalmak, amelyekben támogatják az új ötleteket és az innovációt, általában jobban teljesítenek ezen a téren. A 2023-as adatok alapján¹⁹ Magyarország innovációs képessége meglehetősen versenyképesnek tűnik a globális mezőnyben (amelyben 35. helyezést ért el), azonban további fejlődési lehetőségek is feltérképezhetők. Nézzük meg ezt részletesebben!

Üzleti kifinomultság (Business sophistication) *mutató*: 45,1 pontot ér el, ami a 30. helyre pozicionálja Magyarországot ebben a kategóriában. Ez azt sugallja, hogy az ország üzleti környezete és kifinomultsága nagyjából közepes szintű lehet. Az üzleti szektorban még van lehetőség a további fejlődésre például a formális képzés és az együttműködés terén.

Innovációs kapcsolatok (Innovation linkages) *indexe*: 32,2 pontos mutató, ami viszonylag alacsonynak tekinthető (39. hely). Ez azt jelzi, hogy további erőfeszítésekre van szükség az egyetemek, az ipar és más szereplők közötti kutatási és fejlesztési kapcsolatok javítása érdekében.

Ismeretek abszorpciója (Knowledge absorption): az egyik sikerterület, ugyanis 55,6 pontot ér el, ami kiemelkedő teljesítménynek számít, és a 9. helyet jelenti hazánk számára ebben a kategóriában. Ez azt mutatja, hogy az ország hatékonyan tudja feldolgozni és beépíteni az új ismereteket és technológiákat a gazdaságba.

Ismeret- és technológiai kimenetek (Knowledge and technology outputs): 38,4 pontot ér el, ami közepes szintű teljesítményt jelent, a 26. helyen. Ez azt jelzi, hogy Magyarország képes termelni és kimeneteket előállítani az innovációs tevékenység terén, azonban további növekedési lehetőségek vannak.

Kreatív kimenetek (Creative outputs): 34,1 pontot ér el, ami viszonylag alacsony értéknek számít a 38. helyen. Ez azt mutatja, hogy további erőfeszítésekre van szükség a kreatív iparágakban való teljesítmény javítása érdekében.

Intézmények (Institutions): 58,4 pontot ér el, ami közepesnek tekinthető, és a 47. helyre helyezi Magyarországot ebben a kategóriában. Ez azt jelzi, hogy az ország intézményi keretei megfelelőek az innováció támogatásához, azonban további reformokra lehet szükség a hatékonyság javítása érdekében.

Humán tőke és kutatás (Human capital and research): 40,2 pontot ér el, ami közepes szintű teljesítményt jelent, a 36. helyen. Ez azt jelzi, hogy Magyarországnak van megfelelő humán tőkéje és kutatási erőforrásai az innováció előse-

¹⁸ Soumitra Dutta – Bruno Lanvin – Lorena Rivera León – Sacha Wunsch-Vincent (eds.): *Global Innovation Index 2023. Innovation in the face of uncertainty, 16th Edition*, WIPO, 2013.

¹⁹ <https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-2000-2023-en-main-report-global-innovation-index-2023-16th-edition.pdf> (Letöltés: 2024. április 6.) (130.)

gítéséhez, azonban további beruházásokra lehet szükség az oktatás és kutatás területén.

Infrastruktúra (Infrastructure): 53,0 pontot ér el, ami közepesnek tekinthető, és a 42. helyre helyezi Magyarországot ebben a kategóriában. Ez azt jelzi, hogy az országnak megfelelő infrastruktúrája van az innováció támogatásához, azonban további fejlesztések lehetnek szükségesek az információs és kommunikációs technológiák területén.

Piaci kifinomultság (Market sophistication): 35,3 pontot ér el, ami viszonylag alacsony értéknek számít (64. hely). Ez azt jelzi, hogy további erőfeszítésekre van szükség a piaci környezet és a finanszírozási lehetőségek fejlesztése érdekében.

Ezekből a friss adatokból leszűrhető néhány fontos következtetés, és láthatóvá válik, hogy Magyarország számos területen versenyképes az innováció tekintetében, azonban további erőfeszítésekre van szükség az innovációs ökoszisztéma további fejlesztése és erősítése érdekében. A humán erőforrások fejlesztése, az innovációs kapcsolatok javítása és a piaci környezet fejlesztése kulcsfontosságú lehet a jövőbeli siker szempontjából.

Izgalmas, a témához kapcsolódó nemzetközi adatokkal szolgál még a Pew Research Center független, pártsemleges kutatóintézet, amely a társadalmi attitűdöket és a világot formáló trendeket vizsgálja; közvélemény-kutatások, demográfiai elemzések és adatalapú társadalomtudományi kutatások terén tevékenykedik, bár a legtöbb vizsgálata fókuszában az USA áll.

A Pew Kutatóközpont által készített *Ki vagy te? – Az identitás mérésének művészete és tudománya* (*Who Are You? The Art and Science of Measuring Identity*) című írásmű egy adatelemző tanulmány, amely a társadalmi identitás mérésének lehetőségeit, módzatait és tudományát vizsgálja,²⁰ és a legújabb, 2024-ben közzétett adatokból és írásokból számos következtetést vonhatunk le az identitás és az innováció mai értelemben fontos konstellációs jelenségeiről. A tanulmány betekintést nyújt arról, hogy az emberek hogyan határozzák meg önmagukat, és hogyan csoportosítják egymást kategóriákba. Érdekes következtetésekre jut, egyrészt az emberek hajlamosak másokat kategóriákba sorolni, például „A nők nagyobb valószínűséggel szavaznak demokratára, míg a férfiak republikánusra”. Ez segít megérteni a társadalmi gondolkodás nagy, zavaros trendjeit. Másrészt azonban sokan szeretik, ha őket is kategóriákba sorolják. „Több vagyok, mint a nemem! És nem vagyok igazán republikánus, bár mindig rájuk szavazok.” Emellett sokan nem szeretik, ha kényes témákról faggatják őket. A demográfiai kérdések listája egy felmérés végén gyakorlatilag olyan témákat

²⁰ <https://www.pewresearch.org/methods/2024/02/12/who-are-you-the-art-and-science-of-measuring-identity/> (Letöltés: 2024. április 6.)

tartalmaz, amelyeket nem szívesen hoznának szóba egy hálaadási vacsorán, azonban látni akarják magukat a jelentésekben, és kíváncsiak arra, hogy azok, akik hasonlóak hozzájuk, vagy éppen eltérőek tőlük, mit gondolnak. Ezért végül mégis hasznos és szükséges számunkra, hogy – mintegy vonatkoztatási csoportokként – kategóriákba soroljuk az embereket. Az esszé bemutatja, hogy mely személyes jellemzőket és azonosságokat mérnek, és hogyan használják ezeket az adatokat az amerikai közvélemény és viselkedés leírására.

Az innovációra való hajlandóság és a kulturális attitűdök közötti összefüggéseket vizsgálva a Pew Research Center gyakran érdekes kapcsolatokat talál: például azokban az országokban, ahol nagyobb a kreativitásra és az új ötletekre való nyitottság, általában magasabb a technológiai fejlődés és az innováció szintje is, ami többnyire arra utal, hogy a kulturális hozzáállás és az innovációs környezet között szoros kapcsolat áll fenn.

FEJLŐDÉSSEL JÁRÓ IDENTITÁSVÁLTOZÁSOK

Az elmúlt évszázadokban számos olyan innováció jött létre, amely alapjaiban változtatta meg a társadalmak dinamikáját, elősegítve a gazdasági fejlődést. A gőzgépek gyors elterjedése, a sorozatgyártás és az iparosodás megjelenése gyökeresen átalakította az emberi társadalmakat: a kézműves alapú, céhes gazdaságból a manufaktúrákon keresztül a gépesített ipari társadalmakig jutottunk. Érdemes végiggondolni e változások globális és magyar vonatkozásait egyaránt. Az ipari forradalom jelentős hatást gyakorolt az emberek életmódjára, munkájára és társadalmi kapcsolataira, valamint átalakította a nemzeti identitás fogalmát is, hiszen a hagyományos, egyszerűbb életmódról való elmozdulással új foglalkozások és modern életstílusok alakultak ki. Az első elektromos motort 1827-ben Jedlik Ányos magyar fizikus és mérnök mutatta be, míg a 20. század elején a Ford Motor Companynál dolgozó, magyar származású Galamb József által tervezett Ford T-modell volt az első, amely gyártószalagról gördült le, forradalmasítva az autóiipart és a közlekedést. Ezt követte a számítógép és az internet megjelenése, valamint az ezek által generált új technológiák és jelenségek, amelyeket a digitális forradalom részének tekintünk, és amelyek új identitásokat hoztak létre.

Az internet megjelenése és elterjedése radikálisan átalakította az emberek életét és a társadalom működését. A digitális forradalom lehetővé tette az információk gyors és globális elérését az egyén számára feldolgozhatatlan mennyiségben, valamint új kommunikációs eszközök és platformok megjelenését. Itt

megjegyezhető, hogy a magyar származású Neumann János, az ún. von Neumann-architektúra megalkotója, meghatározó szerepet játszott a modern számítástechnika és informatika fejlődésében, munkássága hozzájárult a számítógépek kifejlesztéséhez és elterjedéséhez, amelyek világszerte átalakították az információfeldolgozást és az infotechnológiai fejlődést. Ez a változás nemcsak gazdasági és technológiai szinten érintette az embereket, hanem új kulturális és társadalmi dinamikákat is generált, amelyek nagymértékben befolyásolták és jelenleg is befolyásolják a nemzeti, csoportos és egyéni identitásokat.

Az autók, repülőgépek és más közlekedési eszközök fejlődése forradalmasította az emberek mobilitását és kapcsolódását más kultúrákhoz és országokhoz. Az emberek képessé váltak arra, hogy könnyebben utazzanak és telepedjenek le más területeken, ami kulturális keveredést és újszerű identitásokat eredményezett. Ami ma már olyan természetes velejárója az életnek, mint például a higiéné, annak az elfogadása hosszú küzdelem volt. Semmelweis Ignác magyar orvos (akit világszerte az anyák megmentőjeként tartanak számon) pl. hiába fedezte fel a kórházi fertőzések okait, kollégáit igen nehéz volt meggyőzni a gyermekágyi láz okai megszüntetésének fontosságáról: a klóros fertőtlenítés szükségességét csak halála után fogadta el az orvostársadalom, ami aztán végül jelentős hatással volt a kórházi viszonyok és gyakorlatok fejlődésére. Általánosságban elmondható, hogy az egészségügyi innovációk, mint például az antibiotikumok vagy a védőoltások, hatalmas hatást gyakoroltak az emberek életminőségére és várható élettartamára. Ezek a fejlesztések lehetővé tették az embereknek, hogy hosszabb és egészségesebb életet éljenek, ami befolyásolta a nemzeti identitásokat és az emberek életfelfogását. Ilyen egészségügyi fejlesztés és zseniális innováció például a Nobel-díjas Karikó Katalin és munkatársai által kifejlesztett mRNA alapú vakcina (messenger RNS molekulákat tartalmaznak, amelyek utasítást adnak a szervezet immunrendszerének arra, hogy termeljen antitesteket a vírus ellen), amely jelentős részben hozzájárult a világ több országában a fertőzés terjedésének lelassításához és az emberek védelméhez, vagyis az emberiség jólétéhez és egészségéhez, amely hatalmas jelentőséggel bír, különösen egy olyan válsághelyzetben, mint a Covid19-pandémia.

A magyar találmányok és az azokhoz kapcsolódó fejlődéssel járó identitásváltozások egymásra hatnak és kölcsönösen erősítik egymást. A találmányok nemcsak a nemzeti identitást erősítik, hanem az identitás és a kultúra is inspirálja és támogatja az innovációt és a fejlődést. Ez – mint a bevezetőben már utaltam rá – egy dinamikus folyamat, „oda-vissza hatás”, amelyben a két elem kölcsönösen táplálja egymást, hozzájárulva a magyar társadalom és kultúra gazdagodásához.

HAZAI KUTATÁSOK ÉS PÉLDÁK

A nemzeti identitás és a globalizáció ellentétét igyekszik feloldani Örkény Antal megállapítása, miszerint a nemzeti érzés továbbra is fontos szerepet játszik az emberek személyes identitásában.²¹ miközben a globalizáció és az EU-s integráció folyamatai nem vezettek a nemzeti identitás elvesztéséhez, hanem inkább hangsúlyozták annak jelentőségét.²² A nemzeti identitás és az európai kötődés egyidejű jelenléte és kölcsönhatása mutatja az emberek összetett identitásra való képességét, tehát a sok populista megfogalmazás ellenére a tények azt mutatják, hogy az egyik nem zárja ki a másikat.

A nemzeti identitás és a gazdasági fejlődés közötti összefüggés ma is releváns, hiszen nagymértékben befolyásolja az emberek gazdasági döntéseit,²³ a vállalkozó hajlandóságot és a gazdasági együttműködést. A gazdasági integráció előrehaladtával azonban az európai identitás erősödése is hozzájárulhat a gazdasági stabilitáshoz és növekedéshez. Örkény Antal észrevételei alapján látható, hogy a globalizáció és az EU-s integráció gazdasági versenykihívást jelent az egyes országok számára.

A globalizáció lehetőségeket kínál a gazdasági fejlődésre, ugyanakkor növeli a versenyt és az igényt az innovációra és a hatékonyságra. Az európai egységesülés és az egyes országok csatlakozása az EU-hoz befolyásolja a gazdasági együttműködést és a versenyképességet.

Talán a legkomplexebb kérdés a migrációs hullámok hatása az európai identitásra és társadalmi összetételre, mely befolyásolja az identitásformálást és az idegenekkel szembeni attitűdöket. Erről az igen nehéz témáról Örkény Antal nem állít kevesebbet, mint hogy:

Az egységesülés harmadik ellentmondásos tényezője az idegenek megítélése és a xenofóbia jelensége, amely – ha változó mértékben is, de – valamennyi általunk vizsgált országban, mindkét vizsgálati időpontban uralkodó érzésmintának mondható. A különféle országok, fejlettségüktől és helyzetüktől függően különböző okokból mutatnak gyanakvást az idegenekkel szemben. A fejlettebb országokban, ahol a beván-

²¹ Örkény Antal: Európai identitás és nemzeti kötődés: harmónia és disszonancia. https://tollelege.elte.hu/sites/default/files/articles/orkeny.europai_identitas_es_nemzeti_kotodes.pdf (Letöltés: 2024. szeptember 12.)

²² Örkény Antal: *Nemzeti érzés és európai identitás*, Budapest, Arktisz–Balassi, 2007.

²³ A normatív és a leíró döntéseméleti irányzat kapcsán bővebben lásd: Jáki Erika: *A pozitív és a negatív hírek súlyozása EPS-előrejelzések készítésekor I.* című tanulmányának 78–81. oldalát. https://real-j.mtak.hu/22915/2/hsz_2013_12_2_.pdf (Letöltés: 2024. július 22.)

dorlás meghatározó eleme a társadalmi folyamatoknak inkább az egyéni félelmek és frusztrációk generálják az idegenekkel szembeni gyanakvást és elutasítást. Azokban az országokban viszont – és ide tartoznak az újonnan csatlakozó tagországok –, ahol a bevándorlás még nem tömeges mértékű, a xenofóbia gyökere inkább ideológiai jellegű, és éltetője a kollektív nacionalizmus, a kulturális dominancia községe-szervező elve, és az a fajta tradicionális mentalitás, amely a másságot mint olyant elutasítja. Mivel az elmúlt száz év globalizációs folyamatai végleg lerombolták a szabad mozgás korlátait a világban, és a migráció további terjedése megállíthatatlannak tűnik, Európa keresztút előtt áll. A jövő Európája vagy az etnocentrizmusból táplálkozó idegenellenesség jegyében egyesül, vagy megfordítva: képes lesz olyan identitásmenták kidolgozására és hatékony kommunikálására, mely Európát az univerzalizmus jegyében összeköti az emberiséggel. Az univerzalizmus igazi próbája tehát Európában a migráció ügyének kezelése lesz.²⁴

Az európai identitás erősítése és az integrációs politikák hatékony végrehajtása kulcsfontosságú a társadalmi stabilitás és együttműködés szempontjából. Ezek az összefüggések és konzekvenciák azt mutatják, hogy Örkény Antal gondolatai ma is relevánsak az EU-s és magyar identitástudat, valamint a gazdasági fejlődés tekintetében. Az emberek identitásának összetettsége és az identitások közötti kölcsönhatások fontos tényezők a gazdasági és társadalmi folyamatok megértésében és alakításában. A 2010-es és 20-as években készült nemzetközi kutatások egyértelműen azt mutatják, hogy nagyon jól megfér az európai és a nemzeti identitástudat a huszonnégy tagország állampolgárainak fejében. A kutatók itt nyíltan felteszik a kérdést, hogy vajon „Magyarország ebben a tagállami dinamikában milyen fejlődési ívet ír majd le a közeljövőben. Radikálisan vitatja majd az Európai Uniót eddig meghatározó normákat és egy sajátosan értelmezett konzervatív fordulaton alapuló új víziót képvisel a közö-ségben, vagy visszatér a szorosabb, értékalapú integrációt pártoló tagállamok közé?”²⁵ Ezzel szemben a hazai lakosság az Eurobarometer mérései szerint a középmezőnyt vezeti az EU-ban bízó országok között. Míg a görögök vagy a spanyolok mindössze 18–20%-a bízik az EU-ban, a magyarok – az olasz (31%), a svéd (33%), a portugál (34%), a francia (34), a cseh (34%), az osztrák (37%), a

²⁴ Örkény: *Európai identitás*, 22.

²⁵ *Nemzeti identitás – egység vagy sokszínűség?* Politikai Megbékélés Beszélgetéssorozat II., Policy Solutions Politikai Elemző és Tanácsadó Intézet, 2013, 10. https://www.policysolutions.hu/userfiles/elemzes/18/nemzeti_identitas_egyseg_vagy_sokszinuseg.pdf (Letöltés: 2024. július 22.)

szlovén (39%) és a holland (42%) közvéleményt megelőzve – összességében 44%-ban²⁶ szavaz bizalmat az Uniónak.

2023-ban is vizsgálta a Policy Solutions a hazai és európai identitástudat alakulását, az eredményeket *Mit kíván a magyar nemzet?*²⁷ címmel jelentette meg.

Az Európai Unióval kapcsolatban a többség (41%) pozitívan vélekedik, míg egyharmaduk (32%) szerint nincs direkt hatása, a magyarok ötöde (22%) szerint pedig az EU gátolja a vágyaik beteljesülését. A vállalatok a megkérdezettek közel fele szerint nem gyakorolnak jelentős hatást a személyes céljaikra: 47 százalékuk vélekedik így a magyar tulajdonú, míg 45 százalékuk a multinacionális cégekről. Emellett azonban nagyobb a bizalom a magyar hátterű cégek irányába: 37 százalék szerint segítik az álmaik megvalósítását, míg a multinacionális vállalatokról csak a megkérdezettek 29 százaléka gondolta hasonlóképp.²⁸

Egy 2017-ben lekérdezett, majd 2023-ban megismételt vizsgálat során nyert adatok alapján, melyekben a magyar társadalom jövőképét, aggodalmait, reményeit térképezték fel, fókuszban azzal a kérdéssel, hogy milyen lesz az ország húsz év múlva, a válaszolók egyharmada az egészségügyi és a gazdasági rendszerünk fejlesztését, megerősítését, negyedük a korrupció mértékének csökkenését és a békés, szolidárisabb társadalom megteremtését helyezte előtérbe.²⁹

KÖVETKEZTETÉSEK, ÖSSZEFOGLALÓ GONDOLATOK

Azokban az országokban, ahol az innováció és a vállalkozói szellem támogatása kiemelt fontosságú, megfigyelhető egy dinamikus gazdasági fejlődés. Az innovációra ösztönzőleg ható környezet és a vállalkozói szellem vitathatatlanul segíti az új ötletek és technológiák létrehozását, ami hozzájárul az új munkahelyek teremtéséhez, a termelékenység növekedéséhez és az általános gazdasági

²⁶ https://www.policysolutions.hu/userfiles/elemzes/18/nemzeti_identitas_egyseg_vagy_sokszinuseg.pdf (Letöltés: 2024. július 22.)

²⁷ Bíró-Nagy András (szerk.): *Mit kíván a magyar nemzet?*, Budapest, Friedrich-Ebert-Stiftung – Policy Solutions, 2023.

²⁸ Bíró-Nagy András: Problémák és remények Magyarországon 2023-ban, *Új Egyenlőség*, 2023. november 27. <https://ujegyenloseg.hu/problemak-es-remenyek-magyarorszagon-2023-ban/> (Letöltés: 2024. július 22.)

²⁹ Érdekességként itt megjegyzendő, hogy a második legfontosabb helyen a nyugdíjak rendezése, emelése állt, azonban míg 2017-ben ezt 54% gondolta így, addig 2023-ra ez az arány 29%-ra csökkent.

fellendüléshez. Ez különösen igaz azon országok esetében, ahol alapérték, a kultúra része, hogy a kudarc nem oka a megszügyenülésnek, abból tanulni lehet, a vállalkozások esetén a siker mellett a kísérletezőkedv is fontos szerepet játszik, ezek a hofstedei értelemben vett alacsony bizonytalanságkerüléssel jellemezhető országok, mint például Amerika, Indonézia vagy Kína.

Azonban a fejlődést nemcsak a gazdasági tényezők, hanem a nemzeti identitás is befolyásolja. Az olyan nemzetek, amelyek büszkék saját kulturális és történelmi hagyományaikra, gyakran arra ösztönzik az embereket, hogy kiemelkedően teljesítsenek és újításokkal járuljanak hozzá a gazdaság fejlődéséhez. Az erős nemzeti identitás és öntudat olyan motivációt jelenthet, amely inspirálja az embereket arra, hogy kreatívak legyenek, és új megoldásokat hozzanak létre a gazdaság számára.

Ezenkívül a szervezeti identitás és az alulról jövő innovációk közötti pozitív kölcsönhatást számos vállalati kutatás igazolja, továbbá azt, hogy az egyéni attitűdnek, identitástudatnak rendkívül fontos szerepe van a szervezetek sikeres működése szempontjából.³⁰ Az olyan vállalatok, amelyek magas szinten támogatják az innovációt és a kreativitást, és megteremtik az alkalmazottak számára az ötleteik megosztására és kifejezésére szolgáló környezetet, gyakran nagyobb sikerrel működnek és versenyelőnyhöz jutnak a piacon.

Ezek az érvek alátámasztják azt a gondolatot, hogy az innováció és a vállalkozó szellem támogatása, valamint a nemzeti és szervezeti identitás erősítése mind hozzájárulhat a gazdasági fejlődéshez és a versenyképesség növeléséhez, így összességében elősegítve a fenntartható gazdasági növekedést és jólétet. Mindezek alapján kidolgoztam egy identitásváltozási és gazdaságfejlesztési folyamatot meghatározó keretrendszert, amelyben jól vizsgálhatóak a szociális, ökonómiai hatások, az olyan jelenségek, mint az innovációs készség és kreativitás ösztönzőerejének szintje, mindezek változásai.

A durkheimi fogalomrendszer szerint az új kutatásomban háromféle identitást különböztetek meg: 1. a mechanikus, klasszikus, 2. az organikus, modern és 3. a posztmodern hálózatos és digitális identitású társadalmi rendszereket.

³⁰ Véghné Kohut Dorottya: Az egyén szerepe az innováció kialakulásában szervezeti működés szempontjából, *Acta Carolus Robertus*, 12. évf., 2022/különszám, 25–44.

1. táblázat. A durkheimianus megközelítés továbbfejlesztése (saját szerkesztés).

SZEMPON- TOK	Mechanikus	Organikus	Posztmodern hálózatos és digitális
	IDENTITÁS		
Jellemzés az egyén és társadalom viszonylatában	Az egyén azonosul a közösség által meghatározott szerepekkel és normákkal. Az identitás erősen kötődik a hagyományokhoz és a családi szerepekhez. Az egyén identitása a közösséghez való tartozásban és a szerepek betöltésében rejlik, viszonylag stabil, állandó.	Az egyén azonosul saját egyediségével és személyes fejlődésével. Az identitás rugalmasabb, nagyban függ a társadalmi hasznoságtól, és az emberek többféle szerepet töltenek be. Az egyén identitása a saját érdekei, vágyai és céljai mentén formálódik.	Az egyén identitása szervesen kapcsolódik egyes hálózatokhoz és digitális társadalmi rendszerekhez, erősen függ a digitális kommunikációtól és a közösségi médiától. Az online kapcsolatok és virtuális identitások meghatározzák az egyén identitását. Az egyén identitása sokszínű és gyakran változó.
Identitás kialakulása, szocializációs folyamatok	Ebben az identitásformában az egyén azonosul a közösség által meghatározott szerepekkel és normákkal.	Ebben az esetben az egyén azonosul a saját egyediségével és személyes fejlődésével.	Ebben az esetben az egyén identitása erősen függ a digitális kommunikációtól, a közösségi médiától és a kapcsolati hálózatoktól.
Viselkedési és strukturális hatások	Az emberek hasonlóan működnek, és a társadalom egységes, homogén struktúrával rendelkezik.	A társadalom sokszínű, és az emberek különböző szerepeket töltenek be.	Az emberek virtuális identitásokat építenek, és a kapcsolatok online térben zajlanak.
Példa	Olyan társadalmak, ahol a hagyományok és a családi szerepek erősen meghatározzák az egyének identitását.	A mai modern városi társadalmak, ahol az egyének sokféle szerepet vállalnak (például munkavállaló, szülő, barát stb.).	A közösségimédia-platformokon aktív emberek, akik online csoportokban, fórumokon és hálózatokban vesznek részt.

Amikor a gazdasági növekedés feltételeit vizsgáljuk, különböző keretrendszerek segítenek abban, hogy megértsük, hogyan befolyásolja ezeket a tényezőket az identitás. Ahogy Durkheim elmélete kapcsán már tárgyaltuk, ezek a keretrendszerek általában három különböző megközelítést képviselnek: a mechanikus, az

organikus és a posztmodern hálózatos és digitális megközelítést. Ezekben a megközelítésekben az identitás különböző szempontjai érvényesülnek, és különböző hatásokat gyakorolnak a gazdasági növekedésre. Nézzük meg ezeket a szempontokat részletesebben!

Mechanikus szempontú rendszerben működő identitás és szolidaritás klaszszikus rendszerben működik, amely általában szilárd és statikus, ez azt jelenti, hogy az állandósult struktúrák, hagyományok és értékek mentén hosszú távú és stabil kapcsolatok alakulnak ki az egyének, csoportok, társadalmi intézmények között, amelyek egyben meghatározzák a – többnyire magas kontextusú, erősen hierarchizált, kockázatkerülő, tekintélyelvű – kultúrát. Ebben a kontextusban az identitás az egyénekhez és a közösséghez való tartozást, valamint a hagyományok és értékek tiszteletét hangsúlyozza. Az ilyen típusú identitás általában értelemszerűen konzervatívabb, és kevésbé hajlamos a változásra, ami befolyásolhatja a gazdasági növekedést azzal, hogy lassíthatja az innovációt és a változásra való nyitottságot, igényt.

Az ipari forradalom után előtérbe került organikus szempont (új társadalmi szolidaritás, új értékrendszer) keretei között az identitás rugalmasabb és dinamikusabb. Az egyének identitása diverzifikálódik, inkább a változás és a fejlődés folyamatában rejlik, és szorosan kapcsolódik az egyéni fejlődéshez és tapasztalatokhoz. Az ilyen típusú identitás a tradicionális formáknál intenzívebben ösztönzi az innovációt és a változást, ami elősegítheti a gazdasági növekedést azzal, hogy új ötleteket és megoldásokat hoz létre.

A posztmodern hálózatos és digitális szempont (posztmodern identitás³¹) sokkal fluidabb és az előzőeknél jóval dinamikusabb rendszert hoz létre, és egyúttal állandó kölcsönhatásban van a globális és digitális világgal, ezzel számtalan új lehetőséget teremt. Az egyének identitása a mechanikus és organikus rendszerhez képest komplexebb, gyakran több dimenzióban jelenik meg, sokféle kapcsolatban és hálózatban működik, a technológiák használata mélyen befolyásolja a szocializációs folyamatokat, az emberi kapcsolatokat, a kultúra többnyire alacsony kontextusú, a hierarchiák átalakulnak mellérendelt szerepekké, tudáselvű kockázatvállaló szervezeti kultúra jellemzi. Ez az identitásfelfogás ösztönzi az újítást és az új technológiák használatát, ami nagyban hozzájárulhat a gazdasági növekedéshez a digitális gazdaságban és a globális piacokon. Ilyen például a tudományos világ fejlődése, az emberi agyak és a fejlődő mesterséges intelligencia globális, digitális „összekapcsolódása”, amely beláthatatlan mértékű fejlődést hozhat annak minden előnyével és veszélyével.

³¹ Erről bővebben: Lurca Zsuzsanna: Identity Crisis and Communication in the Context of Postmodernism, *Létünk*, 2012/3, 39–48. https://epa.oszk.hu/00900/00997/00022/pdf/EPA00997_Letunk_2012_3_039_048.pdf (Letöltés: 2024. július 22.)

Ez a hármas szempontú megközelítés segíthet megérteni, hogy hogyan befolyásolja az identitás a gazdasági növekedést a különböző keretrendszerekben. A megértésük segíthet abban, hogy jobban megtervezhessük és támogassuk azokat a politikákat és intézkedéseket, amelyek elősegíthetik a fenntartható gazdasági fejlődést és jólétet. Globalizálódó világunkban szükség van a helyi közösségekre, bizonyos identitások megerősítésére, ha azt feltételezzük, hogy az emberi léthez hozzátartozik, hogy valahova tartozzunk³²; ennek egyik meghatározó típusa a nemzettudat. Gondoljuk tehát végig, hogyan is hat a gazdaságra egy erős identitás!

2. táblázat. *Gazdasági hatások vizsgálata (saját szerkesztés).*

Pozitívumok		Negatívumok	
Befektetői bizalom	A helyi gazdaságban és intézményrendszerben az erős nemzeti identitás és pozitív kultúra növelheti a külföldi befektetők bizalmát.	Korlátozó intézkedések	Az erős nemzeti identitás politikai vagy gazdasági korlátozó intézkedéseket is kiválthat, ami megnehezítheti az együttműködést.
Kulturális vonzerő	Egyedi kulturális jegyek és értékek vonzhatják a külföldi befektetőket, mint új, érdekes lehetőségek. Ilyen lehet a pl. turizmus, gasztronómia.	Kulturális konfliktusok	Különböző kulturális normák és értékek összeütközése esetén konfliktusok léphetnek fel, amelyek gátolhatják a nemzetközi befektetéseket és gazdasági kapcsolatokat.
Kapcsolatok fejlesztése	Kulturális és gazdasági kapcsolatok fejlesztése, amelyek hozzájárulhatnak a gazdasági prosperitáshoz.	Elutasító attitűd	Túlzott identitástudat, domináló kultúra ellenséges vagy elutasító attitűdöt eredményezhet más kultúrák vagy befektetők iránt, illetve kiválthatja azt.

A tudásalapú társadalmakban az innováció és a gazdasági fejlődés motorja a tudományos és technológiai fejlődés. Az innovációra és a versenyképességre való törekvés egyre inkább függ a képzett munkaerő és a kutatás-fejlesztési tevékenység minőségétől és mennyiségétől. Egy erős nemzeti identitású társadalomban a közös értékek és az erős munkamorál lehetőséget teremthet a gazdasági prosperitásra, de egyben komoly ellentmondásokat és dilemmákat is hordozhat

³² Abraham H. Maslow: *Toward a psychology of being*, 2. ed., New York, D. Van Nostrand, 1968.

magában.³³ Az egyének motiváltabbak lehetnek, hogy keményen dolgozzanak és hozzájáruljanak a gazdasági fejlődéshez, ha egy erős nemzeti identitás részének érzik magukat. Weber a protestáns etikáról írott értekezésében a maga puritán és szigorú módján kifejti, hogy a gazdaság motorja legfőképpen az adott nép munkához való hozzáállásán múlik: „Nem a szabadidő és az élvezet, hanem csak a tevékenység szolgálja Isten dicsőségének növelését. A munkára való hajlandóság hiánya (azaz a lustaság) a kegyelem hiányának tünete.”³⁴

Nyilvánvalóan – közel száz évvel a fenti idézet megszületése után – egy olyan társadalmi gazdasági rendszer van kialakulóban, ahol átértelmeződik vagy legalábbis részben más tartalmat nyer számtalan fogalom (így például a munka, a szabadidő), azonban a szorgalom, a munkálkodásra való hajlandóság, a képességek fejlesztése, az aktív élet örök értékek maradnak bármely rendszerben. Az innovációra való ösztönzés, a kutatás-fejlesztés támogatása és a képzett munkaerő létrehozása minden bizonnyal elősegíti azt a célt, hogy Magyarország a tudás és a technológia által vezető szerepet vállaljon a globális innovációs térképen. Az innováció és a nemzeti identitás közötti kapcsolatot további szofisztikált megközelítéssel kell elemeznünk, figyelembe véve az aktuális társadalmi és gazdasági trendeket, valamint az emberi kreativitás és fejlődés potenciálját.

A fenntarthatóság szempontjából fontos megjegyezni, hogy egyes tudósok és gondolkodók már évek óta arra hívják fel a figyelmet, hogy a végtelen gazdasági növekedés nem tartható fenn véges erőforrásokkal rendelkező bolygónkon.³⁵ Az úgynevezett „nem-növekedés” vagy „degrowth” mozgalom azt hirdeti, hogy a gazdasági prosperitás nem feltétlenül függ a GDP folyamatos növekedésétől, hanem inkább az emberi jólét és a fenntartható életminőség javítását kellene szem előtt tartani.³⁶ Ezen túlmenően a nemzeti identitás és a globális közösségekkel való azonosulás közötti ellentmondás nem feltétlenül áll fenn.

³³ Gyökér Róbert: *Gazdálkodók – Alternatív értékrendek, személyes identitások a posztmodern korban, Kultúra és közösség*, 7. évf., 2016/1.

³⁴ Max Weber: *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*, 1905. *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* (trans. Talcott Parsons), London–Boston, Unwin Hyman, 1930, 104–105.

³⁵ Donella H. Meadows – Dennis L. Meadows – Jørgen Randers – William Behrens III: *The Limits to Growth*, New York, Universe Books, 1972. (Ez a jelentés a Római Klub megbízásából készült, és arra figyelmeztetett, hogy a végtelen gazdasági növekedés nem fenntartható a bolygó véges erőforrásai mellett.) Donella H. Meadows – Dennis L. Meadows – Jørgen Randers: *Beyond the Limits: Confronting Global Collapse, Envisioning a Sustainable Future*, Post Mills, VT, Chelsea Green Publishing, 1992; Herman E. Daly: *Steady-State Economics: The Economics of Biophysical Equilibrium and Moral Growth*, San Francisco, W. H. Freeman, 1977; Herman E. Daly: *Beyond Growth: The Economics of Sustainable Development*, Boston, Beacon Press, 1996.

³⁶ „Ha egyedül a piaci mechanizmus irányítaná az embereket és természeti környezetük sorsát, [...] a társadalom elpusztulna” – ez az egyik fő gondolata a magyar származású, de világhírűvé az Egyesült Királyságban és az Egyesült Államokban vált Polányi Károly (Karl Polanyi) előszőr

Az úgynevezett „hálózatos identitás” vagy „networked identity” koncepciója szerint a nemzeti identitásnak nem kell korlátozó, zárt fogalomnak lennie, hanem egy nyitott, dinamikus rendszernek, amely lehetővé teszi az egyes nemzetek közötti kapcsolatokat és együttműködést. Egy optimista jövőkép szerint ez a hálózatos identitás kialakíthat egyfajta globális gazdasági harmóniát, ahol a sokféle nemzeti identitás összekapcsolódik és egymást erősíti a közös célok elérése érdekében.³⁷ Az ilyenfajta identitások hálózatosodása lehetőséget teremt az új formákban megjelenő gazdasági, kulturális és társadalmi együttműködésekre, amelyek elősegíthetik a fenntartható és inkluzív fejlődést mind lokális, mind globális szinten. Ezért a nemzeti identitás és az innováció közötti kapcsolat mélyebb megértése és az újfajta identitásformák vizsgálata segíthet abban, hogy kialakuljon egy olyan jövőkép, amelyben a gazdasági fejlődés és a társadalmi harmónia egyaránt megvalósulhat.

Alapvetően a dilemma az, hogy hogyan lehet egyensúlyt teremteni az innováció, a nemzeti identitás erősítése és a fenntarthatóság között, hogy egyaránt

1944-ben megjelent, *A nagy átalakulás* című könyvének. „A társadalmak morális fejlődésének kritériumait nehéz meghatározni, de elvi szinten nehéz vitatkozni a felvilágosodás korának definíciójával: egy közösség akkor fejlődik erkölcsi értelemben, ha nyitottabb, toleránsabb, sokszínűbb és elfogadóbb lesz, ha lehetővé teszi a társadalmi különbségek leküzdését, és így a szerény és hátrányos körülmények közé született polgárnak sem kell attól tartania, hogy szomorú helyzetéből semmiképp sincs kiút. [...] Különösen fontos, hogy az emelkedő életszínvonal társadalmunkat nyitottabbá, toleránsabbá és demokratikusabbá teszi” – állítja az ismert amerikai közgazdász és politikai gondolkodó, Benjamin M. Friedman, akinek *Jólét és erkölcsösség* című munkája a nemnövekedési elmélet egyfajta antitézisének tekinthető. Hogy a növekedésnek és a modernitásnak inkább a Latouche által hangsúlyozott negatív hatásai vagy pedig a Friedman által kiemelt pozitívumai a fontosabbak, mindenkinek magának kell eldöntenie. Egy azonban bizonyos: felelős döntést csak úgy hozhatunk a növekedésmentes világ „diszkrét bájáról” (Serge Latouche: *A Nemnövekedés diszkrét bája*, Szombathely, Savaria University Press, 2011, 138), ha figyelembe vesszük azt is, hogy mit veszthetünk és mit kockáztatunk egyéni, illetve közösségi szinten a francia gondolkodó utópiájának valóra válásával (Benjamin M. Friedman: *Jólét és erkölcsösség. A gazdasági növekedés és a társadalmi értékek kapcsolatáról – történeti összefüggésben*, Budapest, Napvilág, 2010).

³⁷ „Ha a globális vagy lokális folyamatokat az üdvtörténet általános kereteibe helyezzük, azt hiszem, hogy alapvetően optimisták lehetünk. Én alapvetően abból indulok ki, hogy az Isten jónak teremtette a világot, és ez alatt szerintem nem csak a Genézis világát kell értenünk, hanem a mostani állapotában levő világot, benne mindazzal, ami a kérdésben fel van sorolva: globalizáció, fúzió, hálózatosság, multikulturalitás stb. Más szóval én mindebben több lehetőséget látok, mint fenyegettséget. Fel lehet így is tenni a kérdést: mitől kellene félnünk, mi fenyeget? Én jobban félek egy sor olyan mikroszintű jelenségtől, mint: a gyengék, az öregek, a hatalom nélküliek gyakori megalázása, a rászorulóknak anyagi és szellemi igényeinek semmibevétele, a szegények és fogyatékkal élők társadalmi kirekesztése, a vezetők felelőtlen magatartása. Úgy gondolom, hogy a ma emberek számára ezek a valódi kihívások és fenyegetettségek.” *Én abból indulok ki, hogy Isten jónak teremtette a világot. Beszélgetés Benedek József földrajztudóssal, egyetemi tanárral.* https://epa.oszk.hu/00900/00939/00198/EPA00939_kereszteny_szo_2017_05_05.html (Letöltés: 2024. július 22.)

elősegítsük a gazdasági fejlődést és a társadalmi jólétet, miközben fenntartható módon használjuk fel a bolygó erőforrásait és védelmezzük kulturális sokféleségünket. Ez egy komplex és multidimenzionális kihívás, amelyet figyelembe kell vennünk a jövő tervezésekor és alakításakor. Ebben legfontosabb szerepe a humántőke megőrzésének, rekreációjának és legfőképpen a fejlesztésének van (egészségügy és oktatás), amely szorosan kapcsolódik a nemzeti innovációs potenciálhoz. A humántőke, vagyis az emberekben rejlő tudás, kreativitás és képességek fontos szerepet játszanak az innovációban és a gazdasági fejlődésben, így amennyiben megfelelően fejlesztjük, támogatjuk, az hozzájárulhat az innovációs folyamatokhoz és a gazdasági prosperitáshoz.

Széchenyi István móttónkban idézett gondolatai arra emlékeztetnek bennünket, hogy a nemzet igazi ereje nemcsak a területi kiterjedésben vagy a gazdasági erőben rejlik, hanem a tudás és a kreativitás által létrehozott emberi potenciálban is.

Az idézet a tudás hatalmáról arra ösztönöz, hogy fektessünk energiát, több erőforrást az oktatásba, a kutatásba, legyen magasabb értéke és presztízse a tudásnak, a tehetségnek és az innovációnak, hogy elősegítsük Magyarország fejlődését és versenyképességét a modern világban.

IRODALOMJEGYZÉK

- ATKINS, Harry: *Adam Smith's Wealth of Nations: 4 Key Economic Theories, History Hit, Industrial Revolution*, 2022. <https://www.historyhit.com/adam-smiths-wealth-of-nations-4-key-economic-theories/>
- BRONFENBRENNER, Ulrich: *The Ecology of Human Development: History and Perspectives, Psychology*, vol. 19, 1976/5, 537–549.
- BRONFENBRENNER, Ulrich: *Developmental Ecology Through Space and Time: A Future Perspective*, in Sarah L. Friedman – Theodore D. Wachs (eds.): *Measuring Environment Across the Life Span. Emerging Methods and Concepts*, Washington, D. C., American Psychological Association, 1999, 3–38.
- DRUMMOND, John J.: *Self-identity and personal identity, Phenomenology and the Cognitive Sciences*, vol. 20, 2021, 235–247. <https://doi.org/10.1007/s11097-020-09696-w>
- DURKHEIM, Émile: *De la division du travail social*, Paris, F. Alcan, 1922.
- FRIEDMAN, Benjamin M.: *Jólét és erkölcsösség. A gazdasági növekedés és a társadalmi értékek kapcsolatáról – történeti összefüggésben*, Budapest, Napvilág, 2010.
- GYÖKÉR Róbert: *Gazdálkodók – Alternatív értékrendek, személyes identitások a posztmodern korban, Kultúra és Közösség*, 7. évf., 2016/1, 75–89.

- HIRSCH, Eli: *The Concept Of Identity Get access Arrow*, New York, Oxford University Press, 1992. <https://doi.org/10.1093/oso/9780195074741.001.0001>
- HUME, David: *Traitrise of Human Nature – Moral Subject*, London, 1739 (39).
- HUME, David: *An Enquiry Concerning Human Understanding*, London, Andrew Millar, 1748.
- HUME, David: *An Enquiry Concerning the Principles of Morals*, London, Andrew Millar, 1751.
- JÁKI Erika: A pozitív és a negatív hírek súlyozása EPS-előrejelzések készítésekor, *Hitelintézeti Szemle*, 12. évf., 2013/2, 74–90. https://real-j.mtak.hu/22915/2/hsz_2013_12_2_.pdf
- KARAJZ Sándor: A digitalizáció és a társadalmi innovációk összefüggései, in Kosztopulosz Andreász – Kuruczleki Éva (szerk.): *Társadalmi és gazdasági folyamatok elemzésének kérdései a XXI. században*, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar, 2020. <https://doi.org/10.14232/tgfeK21sz.13>
- KOLOZSI Pál Péter: A nemnövekedés diszkrét bája, *Polgári Szemle*, 7. évf., 2011/3. <https://polgariszemle.hu/archivum/131-2011-junius-7-evfolyam-3-szam/konyvvilag/444-a-nemnovekedes-diszkrét-baja>
- KRAUS, Katharina T.: *Kant on Self-Knowledge and Self-Formation. The Nature of Inner Experience*, Cambridge, Cambridge University Press, 2020. <https://doi.org/10.1017/9781108874304>
- KURZ, Heinz D.: *Innovation, Knowledge and Growth. Adam Smith, Schumpeter and the Moderns*, E-book, Taylor & Francis, 2013.
- LATOUCHE, Serge: *A Nemnövekedés diszkrét bája*, Szombathely, Savaria University Press, 2011.
- LOCKE, John: *Értekezés az emberi értelemről*, I. köt., ford. Dienes Valéria, Budapest, Akadémiai, 1979.
- LURCZA Zsuzsanna: Identity Crisis and Communication in the Context of Postmodernism, *Létünk*, 2012/3, 39–48. https://epa.oszk.hu/00900/00997/00022/pdf/EPA00997_Letunk_2012_3_039_048.pdf
- MARCIA, James: Identity in Adolescents. Theory of Identity Development, in Joseph Adelson (ed.): *Handbook of Adolescent Psychology*, New York, Wiley, 1980, 159–187.
- MACHLUP, Fritz: *The Production and Distribution of Knowledge in the United States*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1962.
- ÖRKÉNY Antal: *Nemzeti érzés és európai identitás*, Budapest, Arktisz–Balassi, 2007.
- PAKUCS János (szerk.): *Az innováció hatása a nemzeti jövedelem növekedésére*, h. n., Magyar Innovációs Szövetség, 2003.
- POLÁNYI Károly: *A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei*, Budapest, Mészáros Gábor kiadása, 1997.
- RICOEUR, Paul: *Riflexion faite: autobiographie intellectuelle* (Paris, Editions Esprit, 1995), „Definie par l'intentionnalite, la conscience se revelait d'abord comme toumee vers le dehors, done jeteé hors de soi, mieux definie par les objets qu'elle vise que par la conscience de les viser” 17., in *The Concept of Narrative Identity, the Trace of Autobiography*. (<https://>

- ia801004.us.archive.org/28/items/paulricoeurtheconceptofnarrativeide/Paul_Ricoeur_the_Concept_of_Narrative_Ide.pdf)
- SCOTT, John T.: Rousseau and the Development of Identity, *Political Research Quarterly*, vol. 77, 2024/1, 359–370. DOI: <https://doi.org/10.1177/10659129231212901>
- SCHUMPETER, Joseph: *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung*, Leipzig, 1912.
- SMITH, Adam: *Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, London, 1776.
- SOUMITRA, Dutta – BRUNO, Lanvin – LORENA, Rivera León – SACHA, Wunsch-Vincent (eds.): *Global Innovation Index 2023. Innovation in the face of uncertainty. 16th Edition*, WIPO, 2013. DOI: <https://doi.org/10.34667/tind.48220>
- SZABÓ HANGYA Lilla – JÁMBORI Szilvia – GÁL Zita – KASIK László – FEJES József Balázs: Serdülők és fiatal felnőttek identitása az önértékelés és a társas támogatás függvényében, *Iskolakultúra*, 29. évf., 2019/6. DOI: <https://doi.org/10.14232/ISKKULT.2019.6.36>.
- VÉGHNÉ Kohut Dorottya: Az egyén szerepe az innováció kialakulásában szervezeti működés szempontjából, *Acta Carolus Robertus*, 12. évf., 2022/különszám, 25–44. DOI: <https://doi.org/10.33032/acr.3373>
- WHEELIS, Allen: Psychoanalysis and Identity, *Psychoanalysis and the Psychoanalytic Review*, vol. 46, 1959/1, 65–74.
- WEBER, Max: *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, transl. Talcott Parsons, Allen and Unwin, 1930.

EGYÉB FORRÁSOK

Biblia

- <https://www.hofstede-insights.com/country-comparison-tool?countries=austria%2Cchina%2Cchungary%2Cslovakia>
- https://tollelege.elte.hu/sites/default/files/articles/orkeny.europai_identitas_es_nemzeti_kotodes.pdf (22)
- <https://www.pewresearch.org/methods/2024/02/12/who-are-you-the-art-and-science-of-measuring-identity/>
- <https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-2000-2023-en-main-report-global-innovation-index-2023-16th-edition.pdf>
- Nemzeti Innovációs Rendszer, Infojegyzet, 2021/20, Országgyűlés Hivatala, 2021. április 22. https://www.parlament.hu/documents/10181/39233854/Infojegyzet_2021_20_Nemzeti_innovacios_rendszer.pdf/21684404-1714-0254-9cdf-2b49ac5fcfda?t=1619076419593

AZ IDENTITÁS FEJLŐDÉSÉNEK MODELLJEI A BIBLIAI NARRATÍVA TÜKRÉBEN

THOMA LÁSZLÓ RÓBERT

BEVEZETÉS

Az identitás népszerű témája tudományos szempontból is érdekes, többféle tudományterület felől megközelíthető kérdés. Az identitás fejlődésének, kialakulásának és megszilárdulásának folyamatára többféle modellt dolgoztak már ki az elmúlt évtizedekben a témával foglalkozók elsősorban pszichológiai, szociológiai megközelítésben, de a teológia is foglalkozik a kérdéssel.

Mára már szövevényes magának az identitás szónak a tudományos meghatározása is, miközben a kifejezés a köznyelv része lett. Ebben a tanulmányban három, egymástól eltérő, az identitás fejlődését leíró elképzelést fogok ismertetni: a modern, a posztmodern és a metamodern megközelítés identitásképződésre vonatkozó modelljeit. Különösen izgalmas, hogy napjainkban a kulturális valóságunkban mindhárom modell szerint szerveződnek emberek, közösségek identitásai: az egymás mellett élő generációk, társadalmi csoportok talán emiatt is értik meg egymást oly nehezen. A bibliai narratíva, a Nagy Történet modellje utat kínál a különféle identitásképződési út szerint fejlődő emberek számára az evangélium megragadására, a Krisztushoz való kapcsolódásra, az Isten népéhez tartozásra.

„Az emberi életről vallott felfogásunk attól függ, hogy miképpen fogjuk fel az ember történetét. Miben áll a valódi történet, amelyben az én életem története is benne foglaltatik?”¹ Vallhatjuk Lesslie Newbiginnel együtt, hogy mennyire fontos a történet, amiben vagyunk, amivel értelmezési keretet adunk létezésünknek, amiben egymáshoz kapcsolódunk. De milyen alapstruktúrái, szempontjai vannak a történetészvésnek, hogyan épülnek fel a narratíváink?

¹ Lesslie Newbigin: *Evangélium a pluralista társadalomban*, Budapest, Harmat, 2006, 30–31.

A BIBLIAI NARRATÍVA

A Biblia megértése életen át tartó kihívás lehet. Értelmezhetjük a bölcsesség forrásaként, érdekes történetek összességéként, archetipikus igazságok gyűjteményeként, erkölcsi iránymutatóként stb. Ezeknél azonban a Szentírás jóval több. Tartalmazza Isten kijelentéseként a világ egy igaz történetét a teremtéstől az új teremtésig. A Szentírásban bontakozik ki előttünk az a nagy dráma, amiben Isten helyreállítja az emberrel a vele megromlott kapcsolatot.

„A Szentírásban elmondott isteni dráma története az egész világ története. Ez egy nyilvános igazság.”² Többféleképpen felosztható ez a dráma, a nagy történet, ami kibontakozik előttünk a Szentírásban. N. T. Wright az ötfelvonásos dráma metaforáját használja,³ Craig G. Bartholomew és Michael W. Goheen a hatfelvonásos felosztást tartja megfelelőnek. Ez utóbbi szerint ez a bibliai narratíva váza: a teremtés, a bűnbeesés, Izrael kiválasztása, Jézus eljövetele, az egyház korszaka és az új teremtés.⁴ Az alábbi ábra szemlélteti ezt a felosztást:

A Nagy Történet-moddal segíthet koherensen szemlélni a Biblia szövegét s megérteni az egészben rejlő irányokat, Isten országának titkát. Valójában az egész történet Isten országa helyreállításáról, közénk jöveteléről, Isten uralmáról szól.

² N. T. Wright: *New Testament and the People of God*, Minneapolis, Fortress Press, 1992, 4.
³ Wright a következő öt színre osztja a bibliai történetet: az első négy felvonás a teremtés, a bűnbeesés, Izrael és Jézus. Az Újszövetség alkotja az ötödik felvonás első jelenetét. Az egyháznak a jelenben az ötödik felvonást kell úgy élnie, hogy a Szentírás többi részére építi életét, működését.
⁴ Craig G. Bartholomew – Michael W. Goheen: *A Nagy Történet*, Budapest, Kálvin, 2018, 21.

Szinte valamennyi bibliai történet mintegy *catena aurea*⁵ van fölfűzve, de úgy, hogy a felnőtt olvasó számára egységes történetté alakítják, összefüggő narratívaként értelmezik. A puzzle kirakva. A Biblia nem különálló történetek sorozata, nincs törés, csak szövegség van, Isten hűséges és mindent legyőző szövegsége. A kulcsszó: helyreállítás. A kötet nagy érdeme, hogy rendkívül biblikus és mindenki számára építő. Arra tanít, hogy csakis ebben a kontextusban találhatjuk meg békességünket, helyes küldetéstudatunkat és reménységünket mind a jelenben, mind pedig eszkatológikus értelemben. Így válhat számunkra is a *Könyv*, e könyv által személyes, egyetlen nagy történetté.⁶

Siba Balázs a Nagy Történet-modellt „a kereszténység nagy metatörténetének térképeként”⁷ definiálja, mely a bibliai narratívát egy képbe tömöríti, ami megfoghatóvá teszi az egyébként összetett folyamatokat bemutató történeteket. Ráadásul a középpontban Isten munkája, cselekvése áll, ahogyan Ő munkálkodik a világ megváltásán, az ember megmentésén.

A Nagy Történet-modell természetesen csak egy a többféle lehetséges használható kép közül, de egyszerűsége, átfogó volta és megragadhatósága miatt segítség lehet Isten kijelentésének megértésében, a Bibliához való kapcsolódásban.

IDENTITÁS

Az ember identitásának kialakulásában Hans-Jürgen Fraas szerint szükség van megfelelő körülményekre, tárgyakra, tehát egy materiális környezetre is. Emellett szociális kontextusra, ami az emberi kapcsolatok rendszerét jelenti. A kapcsolatokban élhető meg nemcsak az elrejtettség, a biztonság, de az elismerés, a megerősítés is. Szükség van végül egy transzcendens dimenzióra is, az egészszel való kapcsolatra. Ehhez a dimenzióhoz szüksége van az embernek a megértésre, hiszen csak így tud megfelelően kielégítő interpretációkat találni a maga számára.⁸

A szociális kontextus az egyén számára a kapcsolataiban átélhető visszajelzések miatt fontos. A közelség-távolság szabályozása, a határok kialakítása mind a szociális dimenzióban történik. A megfelelő határok kialakítása a szabadság megélésével együtt adja az egyén stabilitását. Ez a stabilitás a világban való lét-

⁵ Jelentése: aranylánc.

⁶ Apostagi Zoltán: A Biblia metanarratívája, *Confessio*, 2022/3, 5. [http://confessio.reformatus.hu/v/a-biblia-metanarrativaja-/](http://confessio.reformatus.hu/v/a-biblia-metanarrativaja/) (Letöltés: 2024. július 15.)

⁷ Dr. Siba Balázs: Mentális képek használata a gyakorlati teológiában, in Kiss Réka – Lányi Gábor: *HIT 2022*, Budapest, KRE Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2022, 478.

⁸ Fraas: *Bildung und Menschenbild*, 207–229.

jogosultságát erősítheti, melyet a közösségi történetek, a nagyobb narratívák és a személyes történet kapcsolódási pontjai erősítenek.⁹

Az identitásra most mint viszonyfogalomra tekintünk, amelynek teljes megértéséhez Isten kijelentésére van szükségünk. Nagyon nehéz egy egyszerű meghatározást adni magára az identitásra: leginkább azonosságot, énazonosságot értenek alatta, szerepazonosságot, a „Ki vagyok én?” kérdésre adott önazonos választ.¹⁰ Az identitás olyan egyensúly, mely az egyén és környezet kapcsolatában jön létre. Ebből nem hagyható ki teológiai megközelítésben a teremtő Istennel való kapcsolat sem.

Az identitás meghatározása mögött alapvető antropológiai kérdések húzódnak. A tudomány számára különösen a reneszánsz kor óta fontos az ember létének és működésének megismerése, megértése. Az ember megismerése természettudományos megközelítésben biológiai és kémiai kutatásokra hagyatkozik, de a pszichológia, a pedagógia és a szociológia tudományterületei is foglalkoznak vele. A reneszánszban (aminek gyökerei az antik kultúrába nyúlnak vissza) a művészetek nagy érdeklődéssel fordulnak az ember felé. Az antik világban az embert megismerni és megérteni akaró gondolatok forrása maga az ember volt. Az emberből kiindulva, az ember viselkedését megfigyelve irányul a figyelem az ember megismerése és megértése felé. A bibliai antropológia megközelítése – miközben figyelembe vehet más tudományos megállapításokat és szempontokat – alapvetően eltér a világi antropológiák szemléletétől. A többi megközelítéssel szemben az ember vizsgálata során kiindulópontja nem az ember, hanem az Isten és ember kapcsolata. „Az ember teológiai lény, kreatúra, csak az Igében ismeri fel magát. [...] Mivel pedig Isten Krisztusban mutatta meg magát, a keresztyén antropológia egy történethez: a Krisztus-történethez kapcsolódik. [...] Csak az üdvtörténet összefüggéseiben és a konkrét engedelmesség aktusában ismerhető meg embervoltunk igazán.”¹¹

A Szentírás tanítása az emberről mindazonáltal egészen más, mint bármelyik kulturális narratíva. „Az igazi keresztyén identitástudat gyökeresen eltér minden más identitástudattól. [...] Pálhoz hasonlóan mi is bátran mondhatjuk: »Nem érdekel, mit gondoltok rólam – de az sem, hogy én mit gondolok magamról. Egyedül az érdekel, hogy az Úr mit gondol rólam.« Ő pedig ezt mondta: »Nincs tehát már semmi kárhoztatásuk azoknak, akik Krisztus Jézusban vannak«, és

⁹ Uo., 215–217.

¹⁰ Balogh Éva: *Pszichológiai kislexikon*, Debrecen, TKK, é. n., 154.

¹¹ Szathmáry Sándor: *Teológiai antropológia dióhéjban*, Budapest, Károli Egyetemi Kiadó, 2008, 20.

»te vagy az én szeretett fiam, akiben gyönyörködöm.«¹² Hogyan nem válik a keresztyén ember arrogánssá és marad meg egészséges kapcsolatban környezetével Krisztusban nyert önazonosságával együtt? Ennek kulcsa az Atya szeretetében való meggyökerezésben, az Atyával való mély kapcsolódásban van, ahogy Jézus is az Atyában volt és az Atya Őbenne (Jn 14,11).

Az egyén környezete nemcsak az éppen aktuális környezetet jelenti, hanem azt a tradíciót is, amelynek a része: a nagyobb történetet, a történelmet, a kultúrát. Példaként hozza fel Fraas Jézus identitását, aki egy volt az Atyával, az Ő akaratát cselekedte, azt az utat járta, amire Ő hívta, mégis azonos volt magával, ő döntött engedelmisségéről.¹³ Az Atyával való kapcsolat az identitás stabilitásának záloga, s ebben Jézus nemcsak példa a számunkra, hanem a Szentlélek által bennünk élve munkálja ezt a stabilitást.

Az egyén identitása szempontjából talán a legellentmondásosabb ma az, hogy miközben önmagát keresi, építi, saját magát helyezi középpontba, a válaszokat mégis a közösségi viszonyokban, kapcsolatokban, elköteleződésekben találja meg. Az önmagát egyedül magában kereső ember viszonyítási pontok, kontextus nélkül maradhat, és elveszítheti belső egyensúlyát. Az identitással kapcsolatban fontos teológiai reflexió, hogy az ember az Istennel való kapcsolatban található meg magát teljesen felismerve teremtettségét, valahová tartozását.

Fraas Jézus szavaival érvel: „Aki megtalálja életét, az elveszti azt, aki pedig elveszti életét énértem, az megtalálja azt (Mt 10,39)”.¹⁴ A teljes individualizálódás az ember identitása szempontjából az elvesztést jelenti.

Ennek másik véglete az individuum számára önmaga feladása, a teljes azonosulás, a feloldódás egy nagyobb közösség részeként. Az identitás fejlődésének helyes útja a kommunikációban maradás, amely során az egyén nem kell hogy izolálódjon, de megmaradhat önmaga. A kommunikáció során az egyén kérdéseket tesz fel, válaszokat keres, s eközben kérdései potenciálisan egzisztenciális, vallásos kérdésekké válnak.¹⁵

Az ember szociális funkciója révén válik személyiséggé. Folyamatos dialógusban kell lennie környezetével és önmagával is ehhez. A dialógus történeti keretét nagyban meghatározza az az uralkodó, kulturálisan meghatározott narratíva, ami körülveszi az egyént. Három ilyen meghatározó narratívát mutatok most be.

¹² Timothy Keller: *Az önmagunkról való megfélemezés szabadsága*, Budapest, Harmat, 2015, 49–50.

¹³ Hans-Jürgen Fraas: *Glaube und Identität*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1983, 57.

¹⁴ Uo., 58.

¹⁵ Hans-Jürgen Fraas: *Bildung und Menschenbild in theologischer Perspektive*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2000, 188–189.

MODERN

Modern kor alatt a felvilágosodással kezdődő hosszabb időszakot értjük, melyet a fejlődésbe vetett hit, az optimizmus, a folyamatos tökéletesedés, növekedés irányít gazdaságilag és társadalmilag egyaránt. Az nagyban eltérő egy régió gazdasági fejlődése, politikai berendezkedése, történelmi múltja miatt, mikor következett be és mennyi ideig tartott ez az időszak. Európában a felvilágosodástól egészen a 20. század közepéig meghatározó volt, miközben ezt az időszakot is több szakaszra lehet bontani. A modern kori individualizmus a felvilágosodással, majd a demokratikus eszmék térnyerésével lesz egyre erőteljesebb. „Az individualizmus az egyedi én oly módon való önigenlése, hogy miközben az én igent mond önmagára, aközben figyelmen kívül hagyja a saját világában való részesedését.”¹⁶ Az individualizmus a kollektívizmus ellenpontjaként, illetve azzal kölcsönhatásban erősödik egy adott közösségben.

A participáció, mint részesedés a közösségben, a valahová tartozás megélése, mindeközben nem tűnik el, sőt az individuális törekvések erősödésével maga is erősödik. Az egyéni szempontok és igények egyre konkrétabb megfogalmazása, az egyéni vágyak betöltésének növekvő igénye a közösségi szempontokkal gyakran ellentétes. Az ember ugyanakkor pusztán egyéni igényeinek betöltése által nem lesz boldogabb, hiszen újra és újra szembetalálja magát közösségi igényeivel, a kapcsolódás, a kapcsolatban élés vágyával. Az egyénben az önmegvalósítás és a kapcsolódás igénye egyszerre van jelen: késztetés a szabadságra, függetlenségre és a valahová tartozásra.

A modern kor identitásképző folyamatai az egyén köré szerveződnek a nyugati kultúrában, egyre inkább az egyéni történetek jelentősége emelkedik felül a közösségi narratívákon. Milyen értelemben helyezik az egyént a középpontba ezek a koncepciók? A szubjektum, ami itt fókuszba kerül, a posztmodern felfogás szerint értendő. Ez „a szubjektumot önelégültként, önépítőként és önrányítottként definiálja, aki nem versenyez, nem kíván eredményes, sikeres vagy hős lenni, nincsenek nagyszerű céljai, amelyekért kemény harc árán is kész küzdeni. Ez tehát már nem a modern kor heroikus szubjektuma, hanem a gyengeségével kiegyező, a magányosságot élvező, magát másokhoz nem hasonlító szubjektum.”¹⁷

Ezen a gondolati háttéren alapul Erik Erikson lépcsőzetes személyiségfejlődési modellje, mely az identitás fejlődése szempontjából megkerülhetetlen (kifejtését lásd később). Ezen alapul a fowleri modell is, mely a hitbeli fejlődés útját

¹⁶ Paul Tillich: *Létbátorság*, Budapest, Teológiai Irodalmi Egyesület, 2000, 121.

¹⁷ Németh Dávid: *Vallásdidaktika*, Budapest, KRE–L'Hartmann, 2017, 224.

próbálja megragadni. A hit az ő értelmezésében mélyebb, személyesebb, mint a vallásosság (a hitet magát egyébként univerzális fogalomként értelmezi: nem a keresztyén hitet érti csupán alatta). A vallás fogalmával nem ragadható meg az embert belülről mozgó attitűdök, meggyőződések, motivációk összessége, melyek nemcsak tudást, élményt vagy hitvallást jelentenek, hanem belső meggyőződésként meghatározzák az egyén tetteit, egész sorsát is. A hitet az egész életet orientáló, célt és irányt adó sajátosságként értelmezi. Ahhoz, hogy a hit fejlődését összhangban láthassuk az ember általános fejlődésével, megpróbálta az eriksoni fejlődésmódot alkalmazni a hit területére is. A hit fejlődése az ember életprogramjának része, mely elkíséri egész életútján. Ugyanakkor nem rendel konkrét életkorokat az egyes fejlődési fokozatokhoz, hiszen igen nagy eltérés van ezekben. Elméletét egy közel hatszáz fő bevonásával elvégzett vizsgálatral támasztotta alá. Ez alapján a következő fokozatokat különítette el.¹⁸

0. Differenciálatlan hit (csecsemőkor)

1. Intuitív – projektív hit (korai gyermekkor)
2. Mitikus – szó szerinti hit (iskolai évek)
3. Szintetikus (összegző) – konvencionális hit (serdülőkor)
4. Individualizáló (egyénné váló) – reflektív (gondolkodó) hit (fiatal felnőttkor)
5. Elkötelező (konjunktív) hit (középkorú és idősebb felnőttkor)
6. Univerzáló hit

A modern narratívában gyökerező fejlődési modellek sajátossága, hogy az egész identitást vagy annak egyes funkcióit ezekben az egymásra épülő, lépcsőzetes, lineáris fejlődési utakban látják. Az egymásra épülő fokozatok közül a cél minél magasabbra jutni, az optimizmus pedig abban nyilvánul meg, hogy a magasabb fok szükségszerűen jobb az előzőnél, a továbblépés hiánya pedig mindenképp megrekedést jelent.

E modellek hasznosak voltak az adott korban élő emberek identitásfejlődésének leírásában. A történelmi változások és a kultúra változása azonban újabb modelleket, megközelítéseket tett szükségessé.

¹⁸ James Fowler: *Stages of Faith: The Psychology of Human Development and the Quest for Meaning*, San Francisco, Harper & Row, 1981, 244.

POSZTMODERN

A posztmodern¹⁹ kulturális jelenség, világnézet, korszak, stílus. A fogalom többféleképpen is meghatározható. A nyugati kultúra modern korszakát követi, az arra adott válasz, az abból való kiábrándulást fejezi ki. Kategorikus megállapítást, definíciót nehéz megfogalmazni vele kapcsolatban, hiszen lényege az abszolút igazságok létében való kételkedés. A posztmodern jelenség, gondolkodás mindent átható attitűd, nézőpont, mely a modern kor fejlődésbe vetett hitével, a tökéletesedéssel, a nyugati kultúra felsőbbrendűségével szemben áll. Feje tetejére állítja a megszokott világnézetet, nem fogadja el az általános igazságokat, ideológiákat. Helyette a párbeszédet helyezi a középpontba, amely létrejöhet akár a múlt és a jelen között, vagy bármilyen különböző gondolkozási irány, akár két másként gondolkozó ember között is. A posztmodern dialógus sajátossága az irónia, a kételkedés és más egyéb korjellemzők (individualizmus, pluralizmus, globalizációs hatások) együttes jelenléte, kölcsönhatása. A posztmodern jellemzője a választás lehetőségének megléte, az élet értelmezésének szabadsága, a változás állandósága.²⁰

Alister E. McGrath a posztmodern gondolkodással kapcsolatban kiemeli annak szituációhoz kötöttségét. A relativizmus abban nyilvánul meg leginkább, hogy egy-egy „igazság”, állítás más-más szituációban mást jelent. Ezért nem tekinthető objektívnek, állandónak egy igazság sem. A posztmodern gondolkodás megértésére McGrath azt a hasonlatot használja, hogy a posztmodern olyan, mint amikor a jelző a jelzettel felcserélődik, és a jelző válik orientációs ponttá. A keresztyén teológia számára két területen különösen kézzelfogható a posztmodern hatása. Az egyik a bibliamagyarázat: a bibliamagyarázati szemléletet meghatározhatja a posztmodern gondolkodás. Nem egyszerűen a történetkritikai irányzathoz hasonló kritika ez (tudományos eredményekkel alátámasztva), hanem alapvető kételkedés: van-e például egyáltalán értelme, jelentése, üzenete egy adott bibliai szakasznak? A másik a rendszeres teológia területén jelentkező hatás: a posztmodern nem tudja elfogadni az általános igazságokat, illetve a rendszereket általában, melyek igazságokat fogalmazznak meg.²¹

Erikson megközelítése nehezen alkalmazható a posztmodern kontextusra. Az általános szocializáció és az identitás fejlődése az ember adott életszakaszának

¹⁹ A posztmodern jelenségének részletes leírása, jellemzése nem a dolgozat tárgya, csupán rövid reflexiót teszek a témában megjelenő „posztmodern identitás” kifejezése miatt.

²⁰ Rácsok Gabriella: Posztmodern vallásosság és médiateltetés, *Sárospataki Füzetek*, XIV. évf., 2010/3, 79–80.

²¹ Alister E. McGrath: *Bevezetés a keresztyén teológiába*, Budapest, Osiris, 2002, 107–109.

kihívásaival kölcsönhatásban zajlik.²² A korábban már említett eriksoni modell szerint az identitás kialakulása, megszilárdulása szempontjából döntő jelentőségű a serdülőkor, a modell szerint kb. 18-20 éves korra le is zárul. Az identitás fejlődésének posztmodern kontextusát, a narratív identitást vizsgálva Wolfgang Kraus kritikát fogalmaz meg E. H. Erikson elméletéről,²³ melynek életkori besorolásai ma már semmiképp nem helytállóak. A fiatalkor életkori határai kitolódtak, bizonytalan, hogy meddig is tart valójában. Ez a bizonytalanság az egyes élethelyzetek különbözőségéből, másrészt az identitás töredezettségének állandóságából fakad. A korábbi elképzeléssel szemben nem beszélhetünk az identitás megszilárdulásáról egy jól meghatározott életkor környékén.²⁴

Erikson elmélete az epigenetikus elven alapul, azaz a pszichoszociális krízissel való szembenézés és megküzdés hozza el az adott életkori fejlődés pozitív kimenetét.²⁵ Wolfgang Kraus kiemeli, hogy az eriksoni fejlődésemélet kimeneteiben nincs sem középut, sem árnyalatok: vagy siker, vagy kudarc. Az identitásdiffúzió mindenképp valamilyen destabilizáló, kerülendő, „sötét” állapotot vetít előre. E mögött a modern kor azon felfogása áll, miszerint az egyéni identitás „konstruálható”, és választás kérdése az, hogyan alakul az ember sorsa. Az identitásmodellekben különösen fontos szerepet játszik a stabilitás kérdése, ami megszerezhető, elnyerhető és meg is tartható az egyén számára. Ez úgy történik, hogy az egyén egyrészt megtalálja belső stabilitásának forrását, másrészt helyét a világban.²⁶ A posztmodern perspektívából²⁷ az identitás mindig törekeny marad. Ugyanakkor az identitás fogalma maga is kétségessé válik: legfeljebb mítosz vagy illúzió lesz. A teljesen egységes, koherens, biztos identitás fantázia csupán.

Az identitás narratív,²⁸ az egyén számára a valóság belső konstrukciója, illetve rekonstrukciója által formálódik. A narratíva a serdülőkorban újrafogal-

²² További antropológiai témák problémátörténeti felvezetéséről lásd bővebben: Friedrich Schweitzer: *Die Suche nach eigenem Glauben*, Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus, 1998, 123–139.

²³ Wolfgang Kraus: *Das erzählte Selbst*, Herbolzheim, Centaurus Verlag, 2000, 13–21.

²⁴ Schweitzer: *Die Suche*, 24.

²⁵ Erik H. Erikson: *Identität und Lebenszyklus*, Frankfurt am Main, Schurkamp Verlag, 1977, 57.

²⁶ Kraus: *Das erzählte Selbst*, 22–25.

²⁷ Uo., 25–30.

²⁸ A narratív identitás mögött lévő narratív gondolkozáshoz való kapcsolódás az egyháznak és a posztmodern embernek a találkozási, kapcsolódási lehetőségét hordozza magában. Siba Balázs hangsúlyozza, hogy a keresztyén vallás nyelvezete narratív, a hit- és értékrendszerek, világról alkotott elképzelések hagyományozása a narratív struktúra szerint történik. Az Ószövetséget tekintve Gerhard von Rad nyomán utal az eredeti bibliai elbeszélés karakterére. A narratív gondolkodás és a vallás kapcsolatának lényegét úgy fogalmazza meg a paradigmaticus gondolkodással szemben, hogy a narratív forma nem foglal mindent absztrakt tudományos rendszerbe, nem alkot feltétlenül kategóriákat. Megfér benne az is, ami megmagyarázhatatlan, amelyet nem lehet

mazódik azokból az elemekből, amelyek már az addig megtett életút részei. Miközben az újrafogalmazás az egész életút sajátja, serdülőkori formája addig nem látott módon történik meg.

A posztmodern narratívában célszerűbb egymástól eltérő életciklusokban és fejlődési utakban szemlélni az embereket, akik bejárják saját útjukat a kételkedés, a dialógusokban előkerülő válaszkeresések során. A növekedést és az előre jutást a saját válaszok megtalálása segíti. Mégsem semleges ez a helyzet, maga a válaszkeresés sem: ahogy a modern narratívát meghatározza az optimizmus, úgy a posztmodern a kiábrándultság, a relativizmus és a modern értékek megkérdőjelezése.

METAMODERN

A modern kor fejlődésbe vetett hitét, lineáris vagy egymásra épülő lépcsőzetes fejlődési utakat rajzoló gondolkozását a posztmodern váltotta a maga mindent megkérdőjelező, dekonstrukciós tendenciáival. Minden, ami intézményes, az gyanús, minden, ami evidencia, azt meg kell kérdőjelezni – vallja a posztmodern. Relativizmus, amely mindent átjár, abszolút igazság és tudás/bizonyosság helyett kérdések jellemzik a modernből kiábrándult embert.

A metamodern kezdete időben az ezredfordulóhoz, eseményben pedig az internet széles körű elterjedéséhez köthető. Egy új érzésvilág, narratíva, világszemlélet, valóságfelfogás, mely a hagyomány és az innováció legjobbait ötvözi. A metamodern az egymással ellentétesnek tűnő eszmék, hagyományok és a jövő forradalmi változásai között oszcillál. Az irónia, őszinteség, tudás és hit egyszerre van jelen benne.²⁹ Nem tekinthető ugyanakkor a modern és posztmodern egyszerű szintézisének, mert alapvetően narratív: a metamodern identitás is egy sajátos narratív identitás lesz. A posztmodern narratív identitáshoz képest a különbség, hogy a metamodernben az identitás a fizikai és virtuális valóság együttes jelenlétével formálódik, annak tereiben szerzett élmények, szocializációs hatások együtt formálják az egyént.

A metamodern szemlélet egyik fő jellemzője az úgynevezett tájékozott naivitás. A modern biztos keretei és általánosan elfogadott igazságaival és a posztmodern mindent megkérdőjelező cinizmusával szemben a metamodern esélyt ad és bizalmat a megismerés folyamatában (ebben az értelemben naív), de ön-

következtetésekkel igazolni. A végső igazságokat képekkel, metaforákkal fogalmazza meg. Ezért is lehetséges, hogy a vallásos ember az Istennel való kapcsolatát megértse, a helyét megtalálja a világban. Lásd Siba Balázs: *Isten és élettörténet*, Budapest, Loisir, 2010, 76–77.

²⁹ Valerie J. Hill – Thomas P. Mackey: Embracing metaliteracy Metamodern libraries and virtual learning communities, *College & Research Libraries News*, vol. 82, 2021/5, 220.

maga személyesen akar tájékozódni. Így egyéni metamodern narratívák alakulnak ki, melyben az egyén saját identitását folyamatosan alakítja, formálja úgy, hogy közben a történet folyamatosan szövődik, sosem lehet teljesen befejezett.³⁰

A metamodern kialakulásához a világot meghatározó globális trendek vezetnek, melyek hatnak a mindenkit körülvevő gazdasági struktúrákra, információs technológiákra, s közben a terrorizmus, éghajlatváltozás mindenkinek az életére kihat. A metamodern szakít a 20. század tendenciáival, és megtestesíti a 21. századi ember sajátos útkeresését. Maga a meta- előtag is erre az útkeresésre utal, hiszen jelentése két dolog között, valamin túl.³¹

A metamodernben egyébként a transzcendens iránti nyitottság erősödik, az örök kérdések felé való nyitottság és érzékenység nagyobb, mint korábban. Ez azonban nem jelent feltétlenül formális vallásosságot, vagy az intézményes vallás iránti érdeklődést. A metamodern megközelítésben a transzcendens felfedezésre váró terület, de a jó és a rossz fogalmai, a transzcendens realitás érzékelése teljesen szubjektívek lesznek, az egyén szempontjából értelmezendők és felfedezésre várók.³² A metamodern transzcendens iránti nyitottságban gyakran találkozhatunk olyan konstrukciókkal, melyek istenre, transzcendens tartalmakra is vonatkoznak: egyéni vallásos meggyőződések, egyéni spiritualitás alakul ki a belső konstrukciós folyamatok eredményeként. A környezet változékonysága és az étellel járó krízishelyzetek olyan helyzetbe hozzák az egyént, mikor saját magának kell válaszokat találnia egzisztenciális és spirituális kérdéseire. Az emberek között nagy valószínűséggel nem vallástalansággal vagy tradicionális vallásossággal fogunk találkozni, hanem egyéni spiritualitással, a transzcendensről alkotott egyéni konstruktumokkal. Ezeknek a megismerése, megértése az elsődleges feladatunk a környezetünkkel való kapcsolatba lépésnél, valamint a dialógus kialakítása a bibliai narratívával, az evangéliummal.

Azzal, hogy a metamodernizmus feltehetően túljutott a posztmodern irónia, a szkepticizmus és a dekonstrukció végtelen folyamatának zsákutcáján, új impulzusok adódnak a teológiai antropológia számára abban a folyamatos törekvésében, hogy az emberi állapotról a másokhoz, a világhoz és Istenhez való viszonyról elmélkedjen. Úgy tűnik, hogy a keresztyének és a metamodernista életszemléletet magukénak valló emberek között több lehetőség, kapcsolópont is lehet a párbeszédre és az együttműködésre,

³⁰ Lauren Gardner: Metamodernism: A New Philosophical Approach to Counseling, *Journal of Humanistic Counseling*, vol. 55, 2016/2, 89–93.

³¹ Pavol Bargár: The Modern, the Postmodern, and the Metamodern? Reflections on a Transforming Sensibility from the Perspective of Theological Anthropology, *Transformation*, vol. 38, 2021/1, 4–5.

³² Uo., 5–6.

mind elméleti, mind gyakorlati szinten. Ezért a keresztények számára ez az új, izgalmas korszak paradigmaváltásként is felfogható.³³

HOGYAN KAPCSOLÓDIK A BIBLIAI NARRATÍVA A KÜLÖNFÉLE IDENTITÁSKÉPZŐ NARRATÍVÁKHOZ?

A valóságban a különféle generációk, eltérő szocializációs háttérből érkező emberek alkotják a társadalmat, a közösségeket. Nagyon ritkán találunk akár egy nagycsaládon, lakóközösségen, gyülekezeti közösségen belül sem olyat, hogy kizárólag egy narratíva legyen jelen: a modern, a posztmodern és a metamodern narratívák egyszerre vannak jelen, egymással is kölcsönhatásba lépnek. Teológusként érteni és ismerni kell e narratívák sajátosságait, s megfogalmazni a bibliai narratíva kapcsolódásait ezekhez. Eközben látnunk kell, hogy az evangélium folyamatosan konfrontál minket, hiszen Isten országának jelenléte, Jézus Krisztus uralma a kultúra által hordozott bálványok uralmával ütközik.

A modern narratíva növekedésbe, fejlődésbe vetett hite szerint szükség van növekedésre. Ez a bibliai narratíva része is, de a növekedést a Szentírás tanúsága szerint Isten adja. Nem a növekedésben elért állapot, a fejlődés hozza a megváltást. A Biblia istenképének változásait a modernista narratíva oldaláról lehet úgy szemlélni, mintha a durva, kegyetlen Istenből egy cizelláltabb formálódna, de ez nem helytálló megállapítás. Isten egy, és személyében nincs változás,³⁴ tehát fejlődés sem, hiszen Isten önmagában tökéletes. Az ember fejlődésbe vetett hite, miközben sikereket hozott az emberiség számára, például a tudomány területén, nem változtatta meg az ember szívét, és sajnos a gonoszság cselekvésében is fejlődött az ember (a modern kor végét például a második világháborúhoz kötik leginkább).

A posztmodern dialógus kiváló kapcsolópont a bibliai narratíva megismerésére. A kérdések, a megkérdőjelezés akár megharcolt válaszokat is eredményezhet. A viszonylagosság felfedezhető a bibliai narratívában is, a hiábavalóság is ismerős például a Prédikátor könyvének bizonyágtétele alapján. Az egy igazsággal való szembehelyezkedés viszont ütközőpont: a posztmodern pluralista narratívája nehezen fogadja el a Nagy Történet igényét arra, hogy a világ egyetlen igaz történetét mondja el.

A metamodern megközelítésben erős a narratív identitásképzés, az egyéni élettörténet részeként az ember felfedezheti Isten munkáját. A bizakodás a re-

³³ Uo., 11–12.

³⁴ „Minden jó adomány és minden tökéletes ajándék onnan felülről, a világosság Atyjától száll alá, akiben nincs változás, sem fénynek és árnyéknak váltakozása.” (Jak 1,17)

ménységhez kapcsolódhat, ha sikerül kiszakadnia a kizárólag önmaga által szőtt történet búvőköréből.

A bibliai antropológia lesújtó és egyben reményteli képet fest az emberről. Az ember méltósága abból fakad, hogy kiemelt helye van a teremtésben. A Szentírásban Isten bemutatja, hogy mi az ember szerepe és mi az ember története az Ő tervében. Az ember felfelé irányuló lény, akinek szüksége van az Istennel való megbékélésre és élő kapcsolatra vele ahhoz, hogy megszabadulhasson az önmagától való elidegenedéstől. Akármelyik kulturális narratíva is legyen a sajátunk, az elidegenedés kérdését nem tudjuk megkerülni. Akármelyik történetben is legyünk, kulturálisan meghatározott módon akárhogy is gondolkozunk a világról, a bibliai narratíva a Biblia korából kinyúlik, hiszen a Nagy Történetnek az egyház korszakában, az új teremtés előtti korszakban mi magunk is részei vagyunk.

Ez a kinyúlás Isten részéről az Ő megmentő szeretete, amire számtalan bibliai képet, történetet, Igét ismerünk. Akármilyen narratíva alapján is szövi saját történetét az ember, nagy lehetősége, hogy története során egyszer megérti és elfogadja, hogy a szabadító Isten őt is megmentette, és Ő tudja kiteljesíteni személyes történetét örökkévaló távlatokkal úgy, hogy felismeri, egyéni sorsa el van rejtve, bele van szöve Isten nagy történetébe.

ÍRODALOMJEGYZÉK

- APOSTAGI Zoltán: A Biblia metanarratívája, *Confessio*, 2022/3.
- BALOGH Éva (szerk.): *Pszichológiai kislexikon*, Debrecen, TKK, é. n.
- BARGÁR, Pavol: The Modern, the Postmodern, and... the Metamodern? Reflections on a Transforming Sensibility from the Perspective of Theological Anthropology, *Transformation*, vol. 38, 2021/1.
- BARTHOLOMEW, Craig G. – GOHEEN, Michael W.: *A Nagy Történet*, Budapest, Kálvin, 2018.
- ERIKSON, Erik H.: *Identitát und Lebenszyklus*, Frankfurt am Main, Schurkamp Verlag, 1977.
- FOWLER, James: *Stages of Faith: The Psychology of Human Development and the Quest for Meaning*, San Francisco, Harper & Row, 1981.
- FRAAS, Hans-Jürgen: *Bildung und Menschenbild in theologischer Perspektive*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2000.
- FRAAS, Hans-Jürgen: *Glaube und Identitát*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1983.
- GARDNER, Lauren: Metamodernism: A New Philosophical Approach to Counseling, *Journal of Humanistic Counseling*, vol. 55, 2016/2, 89–93.
- HILL, Valerie J. – MACKAY, Thomas P.: Embracing metaliteracy Metamodern libraries and virtual learning communities, *College & Research Libraries News*, vol. 82, 2021/5.

- KRAUS, Wolfgang: *Das erzählte Selbst, Herbolzheim*, Centaurus Verlag, 2000.
- MCGRATH, Alister E.: *Bevezetés a keresztény teológiába*, Budapest, Osiris, 2002.
- NEWBIGIN, Lesslie: *Evangélium a pluralista társadalomban*, Budapest, Harmat, 2006.
- NÉMETH Dávid: *Vallásdidaktika*, Budapest, KRE–L'Hartmann, 2017.
- Rácsok Gabriella: Posztmodern vallásosság és médiateltettség, *Sárospataki Füzetek*, XIV. évf, 2010/3.
- SCHWEITZER, Friedrich: *Die Suche nach eigenem Glauben*, Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus, 1998.
- SIBA Balázs: Mentális képek használata a gyakorlati teológiában, in *HIT 2022*, Budapest, KRE Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2022.
- SZATHMÁRY Sándor: *Teológiai antropológia dióhéjban*, Budapest, Károli Egyetemi Kiadó, 2008.
- TILLICH, Paul: *Létbátorság*, Budapest, Teológiai Irodalmi Egyesület, 2000.
- KELLER, Timothy: *Az önmagunkról való megfelekedezés szabadsága*, Budapest, Harmat, 2015.
- WRIGHT, N. T.: *New Testament and the People of God*, Minneapolis, Fortress Press, 1992.

KELL-E FÉLNÜNK A SPIRITUALITÁSTÓL?

A protestáns identitás és a 21. századi képlekeny vallásosság

TÓTH SÁRA

Még egy évtizede sincs, hogy a reformáció ötszázadik évfordulójára emlékeztünk. A keresztyénség történetének egyik legjelentősebb megújulási mozgalma a modern nyugati társadalom kialakulásában is döntő szerepet játszott. A reformáció korában lezajlott változások áldásos és kevésbé áldásos következményei alakították ki azt a világot – és azt az egyházat –, amelyben ma élünk. De hogyan van jelen ma, a 21. század első évtizedeiben a reformátori keresztyénség? Mit tud nyújtani a mai embernek, mit tud nyújtani a keresőknek és a mai korban eligazodni kívánó, hitét komolyan élő egyháztagnak? Hogyan osztja meg a protestáns közösség spirituális örökségét a mai emberrel, és mennyiben néz szembe világa és egyházai válságával?

A TÖRTÉNELMI EGYHÁZAK ÉS A SZEKULARIZÁCIÓ

A vallás jelenléte és szerepe a mai társadalomban szinte átláthatatlanul bonyolult kérdés. Azt továbbra sem tagadhatjuk, hogy a nyugati társadalmakban végbement egy folyamat, amelyet szekularizációnak nevezünk, ám mára az is egyértelművé vált, hogy ez a folyamat egyáltalán nem egyirányú. A vallás nemhogy nem szorult ki a modern nyugati világból, hanem erőteljesen jelen van, csak radikálisan más módon, mint a premodern társadalomban. Egyrészt a modern, szekularizált Európa mindig is egy kicsiny sziget volt az őt körülvevő vallásosság tengerében, másrészt, ahogy a későbbiekben látni fogjuk, a szekularizált kultúra sem vallástalan, inkább a vallásosság társadalmi beágyazottsága, szerkezete, megjelenési módja változik meg.¹

¹ Lásd ehhez Peter L. Berger: *The Desecularization of the World. A Global Overview*, in uő: *The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics*, Grand Rapids, Michigan, William B. Eerdmans Publishing Company, 1999, 1–4. Jóllehet Berger felülbírálta saját elméletét, igazat adhatunk Máté-Tóth Andrásnak, aki szerint „a szekularizációs paradigma mint egyelőre figyelmen kívül hagyhatatlan orientációs pont a diskurzusokban folyamatosan jelen van”.

Az egyházas, történelmi keresztyénség vonatkozásában azonban nem túlzás visszaszorulásról vagy hanyatlásról beszélni. A 21. századi vallásosság egyik szembeszökő jellegzetessége a szervezett, intézményes vallással, azaz a keresztyén egyházakkal szembeni bizalmatlanság. Ezzel a jelenséggel függ szorosan össze a ma már közismert megkülönböztetés az intézményekhez nem kötődő, azokat gyakran elutasító „spiritualitás” és a hagyományos egyházi „vallásosság” között. *I'm spiritual, but not religious*: már-már szlogenné vált.² Míg a spiritualitás iránti érdeklődés növekszik – ami többek között a felvilágosodás világképének megingásával függ össze –, az európai keresztyén egyházak létszáma folyamatosan csökken.

Mivel szakértők szerint a legfrissebb népszámlálás adatai a nem válaszolók szokatlanul nagy aránya miatt nehezen értelmezhetőek, tekintünk vissza először korábbi adatokra. 2013-ban a következőket írja Harrach Gábor a 2011-es népszámlálás kapcsán: „Az elmúlt tíz évben példátlanul felgyorsultak a hazai szekularizációs folyamatok: tíz éve még a lakosság háromnegyede, ma már alig több mint fele vallja magát a nagy történelmi keresztyén egyházak hívének, miközben a felekezetekhez nem kötődők aránya kismértékben emelkedett, a rejtőzködőké több mint a kétszeresére nőtt.”³ Egy 2019-ben folytatott, nagy mintákra alapuló kutatás megerősítette, hogy Magyarországon az egyházas vallásosság drasztikusan csökkenő tendenciát mutat. A megkérdezettek mindössze 12,6%-a felelt úgy, hogy „vallásos vagyok, az egyházam tanítását követem”. Lesújtóak az adatok a templomba járás, az imádkozás, a vallási műveltség tekintetében is.⁴ A 2022-es, legfrissebb népszámlálás adatai szerint jelentős mértékben nőtt a „rejtőzködők”, azaz a nem válaszolók száma, ami tovább rontotta a statisztikákat.

Ha korrekt és kiegyensúlyozott képet szeretnénk kialakítani az egyház előtt álló 21. századi kihívásokról, fontos, hogy elkerüljük a múlt iránti nosztalgia, a „bezzeg régen” csapdáját. „A nagykorú világ – írja Dietrich Bonhoeffer, aki a modern szekularizáció folyamatát a világ nagykorúvá válásának tartotta – Isten-

Máté-Tóth András: *Vallásnézet: A kelet-közép-európai átmenet vallástudományi értelmezése*, Kolozsvár, Korunk–Kompress, 2014, 37, 95. Lásd továbbá Charles Taylor: *A Secular Age*, Harvard University Press, 2007, 1–14.

² Lásd pl. Patsch Ferenc SJ: „Spirituális, nem vallásos” – filozófiai megfontolások a hit és a vallás mai viszonyáról, in Kovács Lajos SJ (szerk.): *A transzcendens mutatkozása. Tanulmányok*, Budapest, Jezsuita, 2020, 1–42.

³ Harrach Gábor: A magyarországi szekularizáció egyes statisztikai összefüggései: Történelmi keresztyén egyházak térvészése a 2011-es népszámlálás tükrében, *evangelikus.hu*, 2013. június 10. https://www.evangelikus.hu/sites/default/files/szekularizacio_2013.pdf, 17. (Letöltés: 2024. június 10.)

⁴ Gyorgyovich Miklós (szerk.): *Vallásosság Magyarországon. Társadalomtudományi tanulmányok*, Budapest, Századvég, 2020.

nélkülbb, s talán éppen ezért Istenhez közelebb, mint a kiskorú világ.”⁵ Nemcsak a történettudomány cáfolja azt a vélekedést, hogy feltétlenül „jobb” (értsd: erkölcsösebb, stabilabb, boldogabb) volt az a kor, amelyben a keresztyén vallás dominálta a társadalom fontos intézményeit és döntően meghatározta az emberek gondolkodását, teológiailag is megalapozatlan bármelyik kort „bűnösebbnek” kikiáltani, mint egy másikat. Sőt, a hatalmi pozíciót élvező egyház, a keresztyén kulturális vagy politikai kurzus bármely megjelenési formája nehezen egyeztethető össze az önmagát megüresítő (Fil 2,7) Megváltó történetével, aki azt tanította, hogy Isten országa nem ebből a világból való, elhatárolódott korának politikai mozgalmaitól,⁶ visszautasította a Sátán világuralmi ajánlatát (Mt 4,8–10), és hiába provokálták, nem szállt le a keresztről (Mt 42,43). Ráadásul a protestáns gondolkodásban mindig is erőteljesen jelen volt az intézménnyel, sőt a vallással mint emberi, társadalmi képződménnyel szembeni bizalmatlanság. Nem véletlen, hogy protestáns teológus, Dietrich Bonhoeffer alkotta meg a „vallástalan keresztyénség” fogalmát, amellyel nem arra utalt, hogy hagyjuk el a vallásgyakorlást, hanem – többek között – arra, hogy a keresztyénség éppen egy olyan világban válik nagykorúvá, amelyben már nem magától értetődő, még kevésbé hatalmilag beágyazott a keresztyén hit.⁷

A tárgyilagosságra törekvő megközelítés kívánalma paradox módon épp teológiai meggyőződésből fakad. Akkor fogunk tudni lehetőségeinkhez képest tárgyilagosan tájékozódni a mai társadalom spirituális és vallási térképén, ha bízunk abban, hogy egyrészt Isten nem hagyja magára teremtett világát, másrészt hogy a jövőorientált bibliai vízió értelmében Isten cselekvésére leginkább az jellemző, hogy mindegyre újat hoz létre: nem törli el a régit, hanem átalakítja és újjáteremti. Ez azzal is járhat, hogy számunkra nélkülözhetetlennek tűnő vallási formákat és tartalmakat el kell engednünk, és az Isten által készített újra megnyílnunk.

Többen hangsúlyozzák – ennek legismertebb és legjelentősebb megfogalmazása Charles Taylortól származik –, hogy a vallás helyzetében a legnagyobb különbség a korábbi korokhoz képest az, hogy a mai ember számára az istenhit – még inkább a klasszikus biblikus teizmus – nem magától értetődő. A modern keresztyén már nem tud visszalépni a hit korábbi reflektálatlan, naiv állapotába, abba az időszakba, amikor nem lehetett nem hinni – együtt kell élnie a hit megváltozott feltételeiből adódó bizonytalansággal és a kétellyel (még azoknak is, akik ezeket az érzéseket elnyomják). A mai nyugati világban a hit csupán egy a

⁵ Dietrich Bonhoeffer: *Börtönlevelek*, ford. Boros Attila, Budapest, Harmat, 1999, 172.

⁶ Lásd ehhez például Gerhard Lohfink: *A názáreti Jézus*, ford. Mártonffy Marcell, Bencés, 2017, 80–82.

⁷ Lásd Bonhoeffer: *Börtönlevelek*, 122, 125–26, 170.

számtalan lehetséges opció közül.⁸ Amellett, hogy az ateizmus társadalmilag teljes mértékben elfogadott világnézet, a globalizációnak és az internetnek köszönhetően sokféle spirituális gyakorlat elérhető: az újpogányság és az ezotéria különböző formáitól kezdve a távol-keleti vallási hagyományokig. Ezeket a lehetőségeket nem szabad lebecsülnünk, mert úgy tűnik, sok tekintetben vonzóbb és élhetőbb spiritualitást kínálnak a keresőknek, mint az egyházak. Ez a helyzet a korábbinál alaposabb önreflexiót kíván, az egyházas keresztyénség helyzetének elmélyült vizsgálatát, keresztyén identitásunk újragondolását teszi szükségessé.

Taylor szerint az a jelentős változás, amely máig kihat helyzetünkre, a múlt század hatvanas éveiben ment végbe. A szekularizáció korai szakaszában – annak ellenére, hogy a történelmi keresztyénség elveszítette monopolizált helyzetét – az egyházak továbbra is fontos szerepet töltöttek be a legtöbb európai társadalomban. Taylor három korszakot különböztet meg.⁹ Paleodurkheimnek nevezi a vallás beágyazott jelenlétét az adott társadalomban. Ahogy Máté-Tóth András írja: ekkor a vallás nem tekinthető különálló társadalmi alrendszernek. Ez a premodern társadalmakat és az európai középkori keresztyénséget jellemzi.¹⁰ A szekularizáció korai szakaszát Taylor neodurkheimi fázisnak¹¹ nevezi: a vallás részlegesen kirekesztődik a társadalmi struktúrából, miközben továbbra is összefonódik a nemzeti, politikai hovatartozással, a közvélekedés továbbra is a történelmi keresztyénséget tartja a civilizáció és a társadalmi erkölcs bástyájának (jó példa erre az európai nemzetállamok vagy a 19. századi USA). Végül a szekularizáció előrehaladott szakaszában, a posztdurkheimi fázisban a vallás immár nem szolgálja az átfogó társadalmi identitást, és a nemzeti-politikai hovatartozástól is függetlenedik. Ez a folyamat, írja Taylor, szinte teljesen végbement Nyugat-Európában.¹² Kelet-Európa néhány országában (például Lengyelországban), valamint a kisebbségek – például az erdélyi magyarság – körében a vallásosság kevésbé vált el ezektől a csoportidentitásoktól, bár a magyarországi egyháztagság drasztikus csökkenéséből azt látjuk, hogy nálunk is hasonló folyamatok játszódnak le. Ugyan a jelenlegi magyar kormány a történelmi egyházak közvetlen anyagi és politikai támogatásával a neodurkheimi szemléletet erősíti, és igyekszik a gyakorlatba is átültetni, ez felülről lefelé irányuló restaurációs kísérlet, és nem állíthatja meg az egyházas keresztyénség hanyatlását, legfeljebb ideig-óráig elkendőzi a változásokkal való szembenézés szükségességét.

⁸ Taylor: *A Secular Age*, 3, 530.

⁹ Uo., 455.

¹⁰ Máté-Tóth András: *Durkheim és a kollektív pezségés. A vallási élet elemi formáinak 100. évfordulójára*, 3. <http://arts.u-szeged.hu/download.php?docID=17661> (Letöltés: 2024. július 15.)

¹¹ Taylor: *A Secular Age*, 454–455.

¹² Uo., 478–495.

SPIRITUÁLIS KERESÉS, KÉPLÉKENY VALLÁSOSSÁG

A posztdurkheimi korszak alapvetően a spirituális keresés kora. A hitvallásokon és a tekintélyen alapuló felekezeti vallásosság mellett megjelenik a spirituális kereső, aki a saját önálló lelki útját járja, ehhez keres megfelelő kifejezési formákat, és a spiritualitást nem társítja nemzeti, politikai, etnikai vagy egyéb identitásmarkerekkel. A két különböző hozzáállás szembeállítására Robert Wuthnow nyomán elterjedt a „lakozó”–„kereső” fogalompár (*dwellers and seekers*).¹³ Előbbi inkább az intézményes vallás biztonságát igényli, utóbbira a „fluid”, azaz a folyékony vagy képlékeny vallási identitás jellemző, és az, hogy különböző spirituális hagyományokból válogatja össze a neki megfelelő formákat.

Leginkább ez utóbbi, a vallástudományban hibrid hitnek¹⁴ nevezett jelenség váltja ki nemcsak a konzervatív egyháziak, hanem egyes vallásszociológusok (például Robert Bellah) bírálatát is, akik az élményközpontúságot, a fogyasztói szemléletet, a felületességet és az esetlegességet hangsúlyozzák. Fontos azonban, hogy ennek a helyzetnek a lehetséges pozitív aspektusait¹⁵ is számba vegyük, általánosságban és a magyar helyzet szempontjából is, hiszen a Századvég 2019-ben végzett, már említett felmérése szerint a „vallásos a maga módján” kategóriába több mint kétszer annyian sorolták magukat, mint az „egyházhoz kötődő” kategóriába.¹⁶ Továbbá a Századvég vezető kutatója, Gyorgyovich Miklós szerint a legutóbbi (2022-es) népszámlálás megdöbbentően magas arányú nem válaszolóinak egy jó része valószínűleg a képlékeny vallásosságúak közé tartozik.¹⁷

A pozitív értékelésben segíthetnek Charles Taylor és mások kiegyensúlyozott elemzései. A kereső spiritualitásnak egyáltalán nem biztos, hogy a felületesség a fő jellemzője. Míg a megállapodott vallásosságot ma talán a korábbiaknál inkább fenyegeti a pszichológiailag és politikailag egyaránt problematikus fundamentalizmusba való bezárkózás, hiszen a járvány és háború sújtotta mai világban a változástól félő, a vallástól elsősorban biztonságot remélő ember abszolút fogódzókra, egyértelmű válaszokra vágyik, a „keresőre” vallásszociológiai felmérések

¹³ Robert Wuthnow: *After Heaven: Spirituality in America Since the 1950s*, University of California Press, 1998, 3.

¹⁴ Robert N. Bellah et al.: *Habits of the Heart: Individualism and Commitment in American Life*, Berkeley, University of California Press, 1985, 292.

¹⁵ Lásd Taylor: *A Secular Age*, 532.

¹⁶ Gyorgyovich: *Vallásosság Magyarországon*, 84.

¹⁷ Gyorgyovich Miklós: A 2022-es népszámlálás felekezeti hovatartozás-mérésének margójára, *Századvég*, 2023/3, 127–129. Egy korábbi, 2017-es vizsgálat Gyorgyovich szerint egyébként azt valószínűsíti, hogy a „képlékenyek” teszik ki a felnőtt lakosság jelentős hányadát (hiszen a vallásokat intézményesen gyakorlók hányada megközelítőleg a felnőtt társadalom hatodát teszi ki, a vallást teljesen elutasítók hányada pedig nem haladja meg a húsz százalékot).

eredményei szerint jellemző, hogy leegyszerűsítés nélkül néz szembe a bonyolult egzisztenciális kérdésekkel, vállalja, sőt előre vivőnek tartja a kételkedést és a bizonytalanságot, ökumenikusan nyitott, és kritikus reflexióval viszonyul a hagyományos vallási tanításokhoz.¹⁸ Az amerikai szociológus Wade Clark Roof ugyanezt „reflektív spiritualitásnak” nevezi. Az ilyen emberek Roof szerint a megélt hitre (*lived religion*), a spirituális gyakorlatra helyezik a hangsúlyt, folyamatosan tesztelnek, kísérleteznek, arra törekszenek, hogy a változó világ változó kihívásaira megfelelően reagáljanak.¹⁹

A protestáns Paul Tillich már a huszadik század közepén érzékenyen reagált erre a jelenségre. Nem félt megállapítani: az élet értelmének szenvedélyes keresése a modern korban gyakran az intézményes vallási kereteken kívül történik, és a „kereső” gyakran pont azért fordul el az egyháztól, mert végtelenül komolyan veszi ezt a keresést. Prófétikusnak bizonyult az a megjegyzése, hogy az ilyen ember „vallásos, de elutasítja a vallásokat”.²⁰ Egyetemi hallgatóknak válaszolva ezt mondta:

[...] lehetővé kell tenni, hogy az emberek az egyházon kívül találjanak rá újra a vallásos tapasztalatra, mivel az egyházon belül nem találják, részben saját maguk, részben az egyház kudarcai miatt. De ne felejtjük el, hogy az egyházak kincsesbányák, ők őrzik a vallási szubsztanciát. Gyakran bezárulnak ezek a bányák [...] ilyenkor érthető, ha a hívők azt mondják: nem érdekel, megyek máshová keresni az Istent. De olykor újra megnyílnak a kapuk, és ekkor igen fontos, hogy mindig legyen egy olyan közösség, amely ébren tartja az egyház nagy szertartásait és élteti szimbolikus erejét.²¹

A katolikus Charles Taylor a reformációval elindult folyamat betetőzéseként írja le a keresés spiritualitását, és kiemeli számos pozitív hozadékát, például a tudatosság és a személyes felelősség előtérbe kerülését, a rutinnal és a képmmutatással való szembehelyezkedést.²² A mai embernek fontos, hogy a spiritualitása és az élete ne álljon ellentétben. Nem hajlandó megtagadni saját léteit, nem akar

¹⁸ Lásd Luis Jaumea – Hugo Simkina – Edgardo Etchezaharb: Religious as quest and its relationship with intrinsic and extrinsic orientation, *International Journal of Psychological Research*, vol. 6, 2013/2. http://www.scielo.org.co/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S2011-20842013000200008.

¹⁹ Wade Clark Roof: *Spiritual Marketplace: Baby Boomers and the Remaking of American Religion*, Princeton, NJ, Chichester, Princeton University Press, 2001, 218.

²⁰ Forrester Church (ed.): *The Essential Tillich. An Anthology of the Writings of Paul Tillich*, University of Chicago Press, 1999, 1–2.

²¹ Mackenzie D. Brown: *Ultimate Concern – Tillich in Dialogue*, New York, Harper & Row, 1965, 177.

²² Taylor: *A Secular Age*, 512–513, 532–533. (Minden nem magyar forrásból való idézet saját fordításom – T. S.)

ráhúzni ezekre teológiai elméleteket, vagyis a hitét folyamatosan „újra kell tárgyalnia”, spirituális gyakorlatát változó élettapasztalatainak megfelelően kell alakítania, ennél fogva olykor új formákat keresnie. Így közelítve ez a bizonyos képlékenység (fluiditás), sőt, a válogatás sem feltétlenül tűnik negatívnak.

Mindezekből az is következik, hogy a „lakozó” és a „kereső” szembeállítása is túlságosan leegyszerűsítő. Arthur McClure kifejezését kölcsönvéve beszélhetünk „nyitott lakozókról” (*open dwellers*),²³ hiszen sokan vannak olyanok, akik egy adott történelmi egyházhoz hűségesek, az intézmény alapvető elvárásai mentén gyakorolják hitüket, ám egyszersem spirituális keresők, nyitottak, a kételyt dialektikusan befogadják, egyházukkal szemben kritikusak. Az egyházi háttérrel nem rendelkező spirituális keresők pedig a történelmi vallások, így a keresztyénység irányába is elindulhatnak, amint felmerül a vágy, hogy elmélyítsék spirituálisukat. Csak fordított a folyamat iránya: a neodurkheimi korszakban a spirituális gyakorlatok a kevesek luxusát jelentették az egyházon belül, ma pedig az ilyen gyakorlatok (ez lehet zárandoklat, meditáció, imacsoport, társadalmi jótékonyosság) kelthetik fel az érdeklődést a vallások, így a keresztyénység iránt is.²⁴ A „lakozó” és a „kereső” ellentétét Taylor szerint nem célszerű a végletekig kiélelni, vagyis hogy az egyik önmagával szemben bizalmatlan és külső tekintélyhez folyamodik, kész áldozatot hozni rajta túlmutató célért, a másik viszont a saját útját keresi, önkifejezésre, önmegvalósításra vágyik, hiszen az utóbbiban felébredhet az öntranszcendencia igénye, amely a kipróbált spirituális utak felé fordíthatja. Sőt, az önmagunk és testünk elfogadására, tiszteletére fektetett hangsúly, amely ma jellemző, jótékonyan egyensúlyozhatja az önfelülmúlás hagyományos igényének, a tekintélyhez való igazodásnak aszketikus, akár emberellenes aspektusait.²⁵

Ez egybevág Robert Wuthnow eredményeivel, aki híres *After Heaven* című könyvének utolsó fejezetében konkrét példákat, személyes interjúkat elemezve azt fejti ki, hogy a lakozó–kereső polaritás felülmúlásának, a két véglet integrálásának útja – amely egyben szerinte a jövő útja – a gyakorlatorientált spiritualitás. Interjúalanyai egy adott intézményes egyházban nem kaptak megfelelő segítséget hitük elmélyítéséhez, de spirituális életükhöz gyakran valamely történelmi spirituális hagyományból merítenek (például az egyik methodista interjúalany az ignáci lelkigyakorlatos tradícióhoz fordult). Komoly, rendszeres, időt, erőfeszítést, vagyis önfelülmúlást igénylő gyakorlatokról van itt szó, amelyeknek

²³ John A. McClure: *Partial Faiths Postsecular Fiction in the Age of Pynchon and Morrison*, University of Georgia Press, 2007, 192–196.

²⁴ Taylor: *A Secular Age*, 515–516, 636. Lásd még Görföl Tibor: A vallás alakváltozásai korunkban, *Vigilia*, 84. évf., 2019/5, 325.

²⁵ Taylor: *A Secular Age*, 509, 510, 512.

célja a szenthez, Istenhez fűződő viszonyuk elmélyítése, amiből azután az embertársak odaadó szolgálata is következik.²⁶

A vallásnak ez a jelenlegi állapota nyilván nincs mindenki tetszésére. Még ha problematikusnak találjuk is az ellentét kiélezését a „lakozók” és a „keresők” között, a feszültség tagadhatatlanul jelen van. A spirituális biztonságot fontosnak tartó, tekintélykövető „lakozók” és az egyházi intézmények képviselői számára elbizonytalanító, sőt fenyegető a keresés spiritualitása, még az a megjelenési formája is, amely komoly odaszánást ígérő gyakorlatokkal párosul. Az egyházak részéről gyakori reakció a szigorú határállítás, illetve a fokozatosan elvesztett társadalmi befolyás és politikai hatalom visszaszerzésére irányuló törekvés. A mai spirituális mozgalmakkal kapcsolatban inkább a veszélyt és az összeférhetlenséget hangsúlyozzák, mint a közös pontokat és a gazdagodás lehetőségét. Görfföl Tibor katolikus teológus, a *Vigilia* főszerkesztője írja, hogy a keresztyén gondolkodás egyelőre adós azzal, hogy tisztázó szándékkal és jóindulattal álljon szóba a nagy hatású spirituális tanítókkal és az új spirituális formákkal, „amelyekről nem állítható, hogy kizárólag rosszat tennének azokkal, akik engednek a vonzásuknak”.²⁷ John Drane anglikán teológus sokkal radikálisabban fogalmaz, amikor arra figyelmeztet, hogy a populáris kultúra spiritualitásának lesajnálása „teológiaiánál véthetetlen és missziológiai szempontból öngyilkosság”.²⁸

A bezárkózás – az exkluzivitás hangsúlyozása, az inkluzivitás elutasítása – nemcsak azt akadályozza meg, hogy a spirituális keresők megismerkedjenek az egyetemes keresztyén hagyomány gazdagságával, hanem az elmélyülésre vágyó keresztyéneket – akik gyakran spirituális keresők is egyszerre – elidegeníti saját egyházi közösségüktől. Pedig éppen a nyitottság és párbeszédkészség segítené a mai hívőket abban, hogy a más hagyományokkal, sőt más vallásokkal való szabad érintkezés és párbeszéd során segítsen a saját lelki örökségükhöz való érett viszonyulás kialakulásában. A jövő egyházának, írja Patsch Ferenc katolikus teológus, rugalmasabban kell majd működnie, „nagyobb átjárást hagyva a

²⁶ Wuthnow: *After Heaven*, 171–182.

²⁷ Görfföl: *A vallás alakváltozásai*, 330. Lásd ehhez Taylor: *A Secular Age*, 509. Magyar protestáns oldalról Péter Szarka Katalin figyelemre méltó tanulmánya ad pontos látleletet a történelmi protestantizmus és a modern spiritualitás feszültségeiről. A szerző egyrészt nem riad vissza a történelmi keresztyénység, azon belül a protestantizmus válságának diagnosztizálásától: „spirituálisan kiszáradt normál-protestantizmusról” beszél, amelyet „ellenpontoszhat” a modern spiritualitás, de azután mégis egyértelműen „iránytévészettnek”, „problematikusnak”, „hamis reménységgel kecsegtetőnek” ítéli az utóbbit, és élesen szembehelyezi vele a protestáns teológia klasszikus igazságait. Péter Szarka Katalin: *A spiritualitásról a protestáns teológia tükrében*, *Theologiai Szemle*, 53. évf. 2010/1, 35, 38–40.

²⁸ Lásd John Drane: *Contemporary Culture and the Reinvention of Sacramental Spirituality*, in Geoffrey Rowell – Christian Hall (eds.): *The Gestures of God, Explorations in Sacramentality*, London – New York, Continuum, 2004, 42.

csoporthatárok s talán a felekezeti- és hitközi határok között is”.²⁹ Míg az önmeghatározás, a határok felállítása a személyiség- és hitfejlődés korábbi szakaszait jellemzi, az érettebb szakaszokban (James Fowler terminológiájában a „konjunktív”, majd „univerzalizáló” fázisban) a határok relativizálódása, a mással való egység válik fontossá. Az egyháznak segítenie kellene híveit a hitbeli felnőtté válás küzdelmeiben.

A TÖRTÉNELMI PROTESTANTIZMUS ÉS A 21. SZÁZADI SPIRITUALITÁS

Ebből a szempontból a protestáns identitás talán a legsebezhetőbb, hiszen történelmi okokból alapvetően a szeparációra, a „másikkal” szembeni önmeghatározásra épül. A protestáns diskurzus elengedhetetlen része az összeférhetetlenségek beazonosítása, a megkülönböztetés és a szétválasztás. Míg a középkori Európában a hitvallás „ernyőt tartott a közösség egésze fölé, amely alá sok eltérő gondolat befért”, írja Balogh Judit történész, a protestáns identitás a fenyegető „másikkal”, az ellenséggel szemben képződött meg, és a „szigorúan vett és betartott hitvallások” váltak „a felekezeti identitáskonstrukciók legfőbb elemévé”.³⁰ Tóth Zsombor irodalomtörténész a hitviták kapcsán még élesebben fogalmaz: „A saját normalitásának bizonyításához elengedhetetlen a másik devianciájának konstruálása.”³¹ A középkorban az ellenség messze volt, Európán kívül, ám a konfesszionalizáció korában a szomszédba költözött: egyrészt a másik felekezettel, másrészt az egyre inkább antikrisztusként emlegetett pápai hatalommal azonosították.³²

Ezt a folyamatot, írja Balogh Judit, Magyarországon felerősítette a protestáns (főleg a református) identitás összekapcsolódása a magyar szabadságküzdelmekkel, mind a török-, mind a németellenességgel, és ez a mai napig fennálló, sajátos,

²⁹ Patsch: „*Spirituális, nem vallásos*”, 42. Azt, amit Patsch kívánalomként fogalmaz meg, Taylor már a nyugati vallásosságra vonatkozó tényként említi: *A Secular Age*, 513.

³⁰ Lásd Balogh Judit: Reformáció és ellenségkép, in Tóth Sára et al. (szerk.): *Mellékszöveg. Írások Visky András születésnapjára*, Budapest–Kolozsvár, KRE–L’Harmattan–Koinónia, 2017, 255.

³¹ Tóth Zsombor: Hitvita és marginália: Megjegyzések a (hit)vita antropológiájához (Esettanulmány), in Heltai János – Tasi Réka (szerk.): „*Tenger az igaz hitrül való egyenetlenségek vitásának eláradott özöne...*” *Tanulmányok XVI–XIX. századi hitvitáinkról*, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK, Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, 2005, 184. Tóth egy 17. századi hitvita olvasójának margójegyzeteit elemezve arra jut, hogy „a felekezeti álláspont reprezentálása a bejegyzéseken keresztül nem kizárólag teológiai üzenetek, dogmák elsajátításának visszaigazolását bizonyítja, hanem legalább ilyen mértékben az egy közösséghez tartozást – még ha az képzeletbeli is –, illetve ezáltal egy identitás, a másik ellenében artikulált saját önazonosság birtoklását”, 187.

³² Balogh: *Reformáció és ellenségkép*, 257.

intenzív ellenségkép kialakulásához vezetett. Bár megjelent a törökveszély miatti önostorozás, a magyarság mégis inkább Krisztus vitézeinek, a keresztyénség védőbástyájának tartotta magát, és ezért a nyugati társadalmaknál sokkal erőteljesebben megjelent identitásában a hősi és az áldozati elem.³³ A magyar református önkifejezés mindezen okoknál fogva már-már megkívánja az ellenségképzést, és a pátosz sem idegen tőle. Emlékezetes marad számomra, amikor a 21. század első évtizedében kisfiam hazahozta a református általános iskolai hittanfűzetét, amelybe tollbamondás után gyerekes kézírással az alábbi körmölte be: „Református hitünk drága és szent nekünk, ha kell meg is védjük.” Ugyanezt a szemléletet illusztrálja egy frissebb élmény. E dolgozat írása idején, egy vidéki református gyülekezetben megemlékezést tartottak a gályarabok elítélésének 350. évfordulója alkalmával. Az egyik jelenlevő beszámolója szerint a közönség nem sokat tudott ugyan a gályarabokról, ugyanakkor hozzászólásaikból kiderült, hogy a Habsburgokat és a katolikusokat mind a mai napig ellenségnek tekintik.

A neves holland teológus, Theo Hetteema szerint a „másikkal”, a „másssággal” való feszült viszony, a másmilyenség befogadásának nehézsége általánosságban is jellemzi a protestáns identitást. Hetteema Paul Ricœurre hivatkozva írja, hogy egészséges identitás úgy alakulhat ki, ha abba dialektikusan beépül a másság, a másik.³⁴ Az tesz azzá, akik vagyunk, hogy különbözünk másoktól, és hogy megnyílunk a valóságos másik előtt. Véleménye szerint a protestantizmust folyamatosan fenyegeti az a kísértés, hogy identitása fixálódjon és öncéllá váljon. Ha pedig a protestáns identitás magja, ahogy Paul Tillich állítja, pontosan az Isten kisajátítása, a szent rögzítése és lehatárolása elleni prófétai tiltakozás, akkor az a tragikus paradoxon állhat elő, hogy az öncéllá vált identitás önmagát számolja fel.

A VALLÁSTÍPUSOK DIALEKTIKÁJA ÉS A PROTESTÁNS SPIRITUALITÁS

Az előbbieken részletezett okoknál mélyebb, teológiai (vagyis pozitív) oka is van annak, hogy a protestáns identitás mélyén az elkülönítés elve munkálkodik. Tillich híres protestáns princípiumából kiindulva érthetjük meg valódi mélységében a protestáns identitás alapproblematikáját és jelenkori dilemmáit.

³³ Uo., 258.

³⁴ Theo Hetteema: Protestantism Is Not What Matters. On Protestant Identity and a Soul For Europe', in Gijbert van den Brink – Gerard den Hertog (eds.): *Protestant Traditions and the Soul of Europe*, Leipzig, Evangelische Verlagsanstalt, 2017, 179–180, 185.

A „protestáns” princípium, amely a „protestánsok” tiltakozásából nyerte a nevét a katolikus többség döntéseivel szemben, nem más, mint az emberi és az isteni tiltakozás az ellen, amikor bármely relatív valóság abszolút igényre tart számít, még akkor is, ha egy protestáns egyház az. A protestantizmus éppen attól protestáns, hogy meghaladja saját vallását és saját hitvallását. A protestáns princípium ítéletet mond minden vallási és kulturális valóság fölött, még ha az a vallás vagy kultúra protestánsnak vallja is magát.³⁵

A protestáns princípium a véges és a végtelen, az emberi és az isteni végtelen távolságának elve, a transzcendencia princípiuma.³⁶ Ez az oka annak, hogy a protestantizmusban nagy hangsúlyt kap Isten transzcendenciája, teljesen más-sága, amiből az Isten és az ember, az Isten és a teremtett valóság elkülönítése, szembeállítása következik.

Itt azonban nem csupán protestáns jellegzetességről beszélünk. A vallástudomány korai szakaszától kezdve magának a vallási tapasztalatnak a dialektikus természetéből adódóan megkülönböztet két alapvető vallási beállítottságot, amelyet sokféle módon definiál: misztikus és prófétai/profetikus vallásosság, szakramentalitás és szó/ige, manifesztáció és proklamáció, analogikus és dialektikus képzelet.³⁷ Az első az immanenciára, Istennek a teremtett valóságban való jelenlétére, megmutatkozására, a második a transzcendenciára, Isten teljes más-ságára helyezi a hangsúlyt. Az első a „már igen”, a második a „még nem” spiritualitása, az első a teremtett világ jóságát, a második bűnösségét és az ítéletet hangsúlyozza. Az első így a kontemplációt és a szakramentalitást, a második a prófétai ítélethirdetést és a missziós aktivitást helyezi előtérbe. Az első inkább esztétikai, a második inkább etikai beállítottságú, az első megszólítja az ember tudatelőttes régióit is, a második inkább tanít, az ember kognitív funkcióit hozza mozgásba.

³⁵ Paul Tillich: *The Protestant Era*, trans. James Luther Adams, The University of Chicago Press, 1948, 163, 162.

³⁶ Uo. Lásd továbbá Paul Tillich: *Theology of Culture*, Oxford London Glasgow, Oxford University Press, 1959, 68, valamint uő: *Rendszeres teológia*, ford. Szabó István, Budapest, Osiris, 2000, 497, 502–503, 539.

³⁷ Lásd Friedrich Heiler: *Prayer: A Study in the History and Psychology of Religion*, Oxford, Oneworld, 1932. A manifesztáció és a proklamáció Paul Ricœur fogalompárja, az analogikus és a dialektikus képzelet David Tracyé. Paul Ricœur: *Manifestation and Proclamation*, in *Figuring the Sacred. Religion, Narrative, and Imagination*, Augsburg Press, 1995, 48–67; David Tracy: *The Analogical Imagination. Christian Theology and the Culture of Pluralism*, London, SCM Press, 1981. A vallástípusok dialektikájához lásd Tóth Sára: *Otthon és otthontalanság. A szenthez való viszony dialektikája* Paul Tillich, Paul Ricœur és David Tracy műveiben, *Vallástudományi Szemle*, 2023/2, 84–110.

Természetesen minden fontosabb vallási vagy spirituális hagyományban (hacsak nem szélsőséges, szektás jelenségekről beszélünk) keveredik a két orientáció, és ideális esetben a kettő dialektikus egyensúlya jellemzi. Mivel azonban a feszültség megterhelő az ember számára, az egyensúly valamelyest mindig kibillen az egyik vagy a másik irányba,³⁸ és ezt előbb-utóbb válságtünetek kísérik. Így áll elő az előbb említett paradoxon: ha protestáns identitásunkhoz túlságosan ragaszkodunk és a dialektikát felszámoljuk, akkor az isteni transzcendencia túlhangsúlyozása elidegenedéshez vezet – elidegenít Istentől és önmagunktól, valamint elidegenít a teremtett világtól. Így lopózik vissza a szent és a profán éles kettéválasztásának számos formája – például a klerikalizmus – egy olyan vallási hagyományba, amely azt teológiájában felszámolta. Ez lehet a magyarázata annak, hogy a protestánsok – minél konzervatívabbak, annál inkább – vallásszociológiai felmérések szerint kevésbé nyitottak a művészetekre, a szépségre, és általánosságban szigorúan viseltetnek a világi dolgokkal szemben.³⁹ Ezzel összefüggésben a klasszikus protestantizmus a tanításra, a tudatoságra, a hitélet kognitív és erkölcsi oldalára helyezi a hangsúlyt, ami nem könnyíti meg jelenkori helyzetét, hiszen a mai „kereső” egész lényét átható érintésre vágyik, amely nemcsak a kognitív funkciókat hozzá mozgásba, hanem testi tapasztalását, mind az öt érzékszervét, valamint tudattalan pszichés folyamatait is bevonja.⁴⁰

Paul Tillich és mások (például a szintén protestáns Paul Ricœur) már a múlt század közepén arra figyelmeztettek, hogy először „igen”-t kell mondani, mielőtt „nem”-et mondhatnánk. Tillich már az ötvenes években felhívta a figyelmet a misztikus és szakramentális szemlélet ellehetetlenülésének problémájára a pro-

³⁸ Paul Tillich: *Dynamics of Faith*, New York, Harper and Brothers, 1957, 55–73. Magyarul: A hit típusai, ford. Erdő János, *Keresztény Magvető*, 96. évf., 1990/2, 65–66.

³⁹ Kamarás István szociológus 2009-ben megjelent felmérésében az istenkép és az Istennel való kapcsolat személyességét és bensőségességét, illetve a világhoz való hozzáállást vizsgálta hét magyar keresztyén egyházban (és néhány más vallási csoportban). Az ember és a világ megítélésében valamennyi protestáns csoport jóval negatívabb a katolikusoknál. A kutató szerint a világot és az embert jónak látó, abban Isten jelenlétét tapasztaló hívők elfogadóbbak, és nyitottabb attitűdöt mutatnak a szexualitással és a szerelemmel, a látványosságokkal, a kultúrával szemben. És minél inkább konzervatív irányba mozdulunk el a protestáns spektrumon, a különbözőség annál markánsabbá válik. Kamarás István: *Vallásosság, habitus, ízlés*, Kutatási jelentés, Budapest, Loisir, 2009.

⁴⁰ Németh Dávid szerint a megváltozott igények szempontjából a legmostohább körülmények a református egyházban vannak. (Németh Dávid: *Pasztorálanthropológia*, Budapest, KRE–L’Harmattan, 2012, 102.) A szakramentális szemlélet háttérbe szorulását is jól diagnosztizálja a már említett Péter Szarka Katalin is: „[...] Isten az embert egész valójában megszólító Isten. Mi az akadálya annak, hogy ezt nem érzi a ma embere? Talán úgy szólaltatjuk meg Isten Igéjét, mint valami életidegen, de mégis moralizáló szónoklatot? Talán szerepet játszik a sákramentumok jelentőségének, életet gazdagító jellegének elhalványulása? (Péter Szarka: *A spiritualitásról*, 39.)

testáns hitéletben. 1948-ban azt írja, hogy ezen áll vagy bukik a protestantizmus jövője.⁴¹ Paul Ricœur (1978-ban) még tovább megy, és a diagnózist az egész nyugati kultúrára kiterjeszti. „A szent nélkül egyszerűen nem lehetséges embernek lenni. Vajon nem most születik-e éppen újjá a szakralitás? Mert ha mégsem, akkor meghal a humanitás.”⁴²

A prófétaí vallásosság számára a világ elsősorban az ítélet és a missziós tevékenység tárgya: jobbára elvesztettük azt a víziót, hogy Isten megmutatkozik minden teremtett dologban – a természetben, az anyagi és az érzéki valóságban éppúgy, mint az emberben és az ember alkotta kultúrában. Még kevésbé számít az Istennel való találkozás közegének az emberi gyengeség, bűn, kudarc, kétely és szenvedés – ezeket természetesen Isten megbocsátja, erőt ad leküzdésükhöz, de ritkán esik szó arról, hogy nem az emberit megkerülve, hanem ellenkezőleg: az emberiben, a gyengeség helyein lehet Istennel találkozni. Észre sem vesszük, hogy az egyházi szóhasználatban az „emberi” szót az esetek többségében a bűnös, istentelen, rossz, megváltatlan vagy legalábbis elégtelen szinonimájaként használjuk. Ez a szemlélet kínzó hasadtságot okoz a hitéletben és a világhoz való viszonyunkban, és azzal az abszurd következménnyel járhat, hogy Istent riválisként képzeljük el, akinek az emberi dolgokkal – házastárssal, gyerekekkel, munkával, kikapcsolódással – *szemben* kell „elsőbbiséget adnunk”.

Az egyház sürgető mai feladata, mondja korunk egyik legjelentősebb teológusa, Rowan Williams, „annak az igazságnak a közvetítése, hogy a hit kitágítja és nem összezsugorítja emberségünket”.⁴³ Nem véletlen, hogy a mai spirituális keresőt az olyan lelkeség vonzza, amelyben azt tapasztalja meg, hogy Istenséghez nem saját emberi valóságának, önmagának kikerülésével, hanem azon keresztül vezet az út. Ez magyarázhatja az intenzív érdeklődést a misztika és a kontemplatív imádság számos formája iránt. Meggyőződésem, hogy a magyar történelmi protestáns egyházaknak foglalkozniuk kell ezzel a kérdéssel, ha nem szeretnék, hogy a kereső embert, illetve a kiábrándult egyháztagot elveszítsük azáltal, hogy New Age-jellegű kultuszokhoz vagy más világvallásokhoz fordul a gazdag és sokrétű keresztyén hagyomány helyett. Ahogy a már idézett Theo Hettema írja: ökumenikus teológiára (és spiritualitásra) van szükség.⁴⁴

⁴¹ Tillich: *The Protestant Era*, 112, és lásd 94 is.

⁴² Ricœur: *Manifestation and Proclamation*, 64.

⁴³ Rowan Williams: A Good Christmas, előadás, St. Paul's Cathedral, December 8, 2015, <https://www.youtube.com/watch?v=Pc6rNoHFKxE>, 42. perc.

⁴⁴ Hettema: *Protestantism Is Not What Matters*, 185. Lásd még ehhez Tóth Sára: A protestantizmus erősségei és gyengeségei: a protestáns princípium és a szakramentális szemlélet Paul Tillich teológiájában, *Sárospataki füzetek*, 26. évf. 2022/2, 27–47.

ÖSSZEGZÉS

A teljesen képlékeny spiritualitás és az ebből adódó identitásvesztés, illetve az egyoldalúság és a bezárkózás két végletét úgy kerülhetjük el, a pluralizmus úgy válhat értékké és gazdagítóvá, ha a saját hagyományunk elsajátításából fakadó önbecsülést kiegyensúlyozzuk azzal, hogy kitesszük magunkat a másságnak, a másik korrekciójának. Konkrét példával élve, nem kell félnünk attól, hogy protestánsok, reformátusok, sőt református lelkészek érdeklődnek az ignáci lelkigyakorlat vagy a magyar kontextusban Jálics Ferenc nevével fémjelzett kontemplatív lelkigyakorlat iránt.⁴⁵ Nem szükséges, hogy a határ áthatolhatatlan kőfal legyen – lehet az élő sejtfal is. Bibliai metaforával élve: hadd lehessen Krisztus követője olyan juh, aki „bejár, kijár, és legelőt talál” (Jn 10,9b). Éppen a keresztyénység alapparadoxona – hogy az isteni szeretet egyetlen konkrét, specifikus, történelmileg meghatározott személyben mutatkozott meg a legteljesebben, benne testesült meg, vagyis a határtalan egyetlen pontba sűrűsödött – biztosítja azt, hogy a keresztyén hitfejlődés érettebb szakaszaiban általában bekövetkező határbontás (vagy inkább a határok átjárhatósága) nem vezet pusztán negatív értelemben vett határtalansághoz. Az identitásféltés elengedése paradox módon visszaadja a saját hagyomány gazdagságát az ahhoz való görcsös ragaszkodás nélkül. Krisztusban minden a miénk (vö. 1Kor 3,22), de akár-hová vezet az utunk, előbb-utóbb azt is felismerjük, hogy a kincs itthon van elásva a küszöb alatt.

IRODALOMJEGYZÉK

- BALOGH Judit: Reformáció és ellenségkép, in Tóth Sára et al. (szerk.): *Mellékszöveg. Írások Visky András születésnapjára*, Budapest–Kolozsvár, KRE–L’Harmattan–Koinónia, 2017, 251–260.
- BELLAH, Robert N. – Richard Madsen – William M. Sullivan – Ann Swidler – Steven M. Tipton: *Habits of the Heart: Individualism and Commitment in American Life*, Berkeley, University of California Press, 1985.
- BERGER, Peter L: The Desecularization of the World, A Global Overview, in Peter L. Berger: *The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics*, Grand Rapids, Michigan, William B. Eerdmans Publishing Company, 1999.

⁴⁵ Lásd ehhez Gánóczy Sándor: Teológiai megfontolások a kálvini és az ignáci lelkiségről, *Keresztyén Szó*, 2018/7. http://epa.oszk.hu/00900/00939/00212/EPA00939_kereszteny_szo_2018_07_01.html. (Letöltés: 2024. július 15.) Gánóczy nemzetközi példákából indul ki, de tanulmányának eredetije magyarországi előadása egy olyan konferencián, amely az ignáci lelkiség iránti növekvő protestáns érdeklődés magyar jelenségére reflektált (Kálvin és Ignác: Van-e közös útja a két lelkiségnek?, Párbeszéd Háza, 2018. október 3.).

- BROWN, Mackenzie D.: *Ultimate Concern – Tillich in Dialogue*, New York, Harper & Row, 1965.
Religion Online by Harry W. and Grace C. Adams, <https://media.sabda.org/alkitab-2/Religion-Online.org%20Books/Brown%2C%20D.%20Mackenzie%20-%20Ultimate%20Concern%20-%20Tillich%20in%20Dialogue.pdf>
- CHURCH, Forrester F.: *The Essential Tillich. An Anthology of the Writings of Paul Tillich*, University of Chicago Press, 1999.
- DRANE, John: Contemporary Culture and the Reinvention of Sacramental Spirituality, in Rowell, Geoffrey – Hall, Christian (eds.): *The Gestures of God, Explorations in Sacramentality*, London – New York, Continuum, 2004, 42.
- GÁNÓCZY Sándor: Teológiai megfontolások a kálvini és az ignáci lelkiségről, *Keresztyén Szó*, 2018/7. http://epa.oszk.hu/00900/00939/00212/EPA00939_kereszteny_szo_2018_07_01.html.
- GÖRFÖL Tibor: A vallás alakváltozásai korunkban, *Vigilia*, 84. évf., 2019/5, 322–331.
- GYORGYOVICH Miklós (szerk.): *Vallásosság Magyarországon – Társadalomtudományi tanulmányok*, Budapest, Századvég, 2020.
- GYORGYOVICH Miklós: A 2022-es népszámlálás felekezeti hovatartozás-mérésének margójára, *Századvég*, 2023/3, 121–135.
- HARRACH Gábor: „A magyarországi szekularizáció egyes statisztikai összefüggései: Történelmi keresztyén egyházak térvesztése a 2011-es népszámlálás tükrében”, *evangelikus.hu*, 2013. június. 10. https://www.evangelikus.hu/sites/default/files/szekularizacio_2013.pdf
- HEILER, Friedrich: *Prayer: A Study in the History and Psychology of Religion*, Oxford, Oneworld, 1932.
- HETTEMA, Theo: Protestantism Is Not What Matters. On Protestant Identity and a Soul For Europe, in Gijsbert van den Brink – Gerard den Hertog (eds.): *Protestant Traditions and the Soul of Europe*, Leipzig, Evangelische Verlagsanstalt, 2017, 173–185.
- JAUMEA, Luis – SIMKINA, Hugo – ETCHEZAHARB, Edgardo: Religious as quest and its relationship with intrinsic and extrinsic orientation, *International Journal of Psychological Research*, vol. 6, 2013/2. http://www.scielo.org.co/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S2011-20842013000200008.
- KAMARÁS István: *Vallásosság, habitus, ízlés*, kutatási jelentés, Budapest, Loisir, 2009.
- LOHFINK, Gerhard: *A názáreti Jézus*, ford. Mártonffy Marcell, Bencés, 2017.
- MCCLURE, John A.: *Partial Faiths: Postsecular Fiction in the Age of Pynchon and Morrison*, University of Georgia Press, 2007.
- MÁTÉ-TÓTH András: *Durkheim és a kollektív pezsgés. A vallási élet elemi formáinak 100. évfordulójára*, 1–129. <http://arts.u-szeged.hu/download.php?docID=17661>
- MÁTÉ-TÓTH András: *Vallásnézet: A kelet-közép-európai átmenet vallástudományi értelmezése*, Kolozsvár, Korunk – Kompress, 2014.
- NÉMETH Dávid: *Pasztorálanropológia*, Budapest, KRE–L'Harmattan, 2012.
- PATSCH Ferenc SJ: „Spirituális, nem vallásos”. Filozófiai megfontolások a hit és a vallás mai viszonyáról, in Kovács Lajos SJ (szerk.): *A transzcendens mutatkozása. Tanulmányok*, Budapest, Jezsuita, 2020, 2–42.

- PÉTER Szarka Katalin: A spiritualitásról a protestáns teológia tükrében, *Theologiai Szemle*, 53. évf., 2010/1, 34–40.
- RICŒUR, Paul: Manifestation and Proclamation, in *Figuring the Sacred. Religion, Narrative, and Imagination*, Augsburg Press, 1995, 48–67. (Első kiadás: *The Journal of the Blaisdell Institute* 12, Winter 1978.)
- ROOF, Wade Clark. *Spiritual Marketplace: Baby Boomers and the Remaking of American Religion*, Princeton, N.J., Chichester, Princeton University Press, 2001.
- TAYLOR, Charles: *A Secular Age*, Harvard University Press, 2007.
- TILLICH, Paul: *The Protestant Era*, trans. James Luther Adams, The University of Chicago Press, 1948.
- TILLICH, Paul: *Dynamics of Faith*, New York, Harper and Brothers, 1957.
- TILLICH, Paul: *Theology of Culture*, Oxford–London–Glasgow, Oxford University Press, 1959.
- TILLICH, Paul: A hit típusai, ford. Erdő János, *Keresztény Magvető*, 96. évf., 1990/2, 65–66.
- TILLICH, Paul: *Rendszeres teológia*, ford. Szabó István, Budapest, Osiris, 2000.
- TÓTH Sára: A protestantizmus erősségei és gyengeségei: a protestáns princípium és a szakramentális szemlélet Paul Tillich teológiájában, *Sárospataki Füzetek*, 26. évf. 2022/2, 27–47.
- TÓTH Sára: Otthon és otthontalanság: A szenthez való viszony dialektikája Paul Tillich, Paul Ricœur és David Tracy műveiben, *Vallástudományi Szemle*, 2023/2, 84–110.
- TÓTH Zsombor: Hitvita és marginália. Megjegyzések a (hit)vita antropológiájához. (Esettanulmány), in Heltai János – Tasi Réka (szerk.): „*Tenger az igaz hitrül való egyenetlenségek vitatásának eláradott özöne...*” *Tanulmányok XVI–XIX. századi hitvitáinkról*, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK, Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, 2005, 175–197.
- TRACY, David: *The Analogical Imagination: Christian Theology and the Culture of Pluralism*, London, SCM Press, 1981.
- WILLIAMS, Rowan: A Good Christmas, előadás, St. Paul’s Cathedral, 8 December, 2015, 42. perc. <https://www.youtube.com/watch?v=Pc6rNoHFKxE>
- WUTHNOW, Robert: *After Heaven: Spirituality in America Since the 1950s*, University of California Press, 1998.

ABSZTRAKTOK

NÉMETH DÁVID

A hit identitásalkotó jelentősége. Keresztyén identitás
pasztorálpszichológiai megközelítésben

Identitásunk nem csupán a környezet személyünkre vonatkozó visszajelzéseiből, a magunkkal kapcsolatos közvetlen tapasztalatokból és az élettörténetünk adataiból áll elő, hanem abból épül fel, amint értékeljük ezeket az információkat, amilyen jelentést és jelentőséget tulajdonítunk nekik, amit hiszünk róluk. Így az identitásunk végső soron a személyünkkel kapcsolatos hiedelmeink összessége. Annak tartjuk magunkat, amit hiszünk önmagunkról. Identitásunkban tehát a hitre való velünk született képesség működik. Ez a képesség mindaddig nem irányul vallási tartalmakra, amíg egy vallási közösség hitrendszeréhez és életrendjéhez nem kapcsolódik. Ha ez megtörténik, akkor az egyén vallásossága szociális identitásának egyik aspektusát képezi. Kezdetben minden vallásosság részidentitásként működik és kívülről motivált. A keresztyén hit lényegéhez tartozik, hogy belülről motivált, belső elkötelezettséget kíván, és az egyén teljes világ- és önértelmezését meg kívánja határozni. Ennek megfelelően a hívő ember a saját személyét úgy értelmezi és értékeli, amint azt Isten kijelentéséből tanulja.

Kulcsszavak: szociális identitás, személyes identitás, extrinzikus vallásosság, intrinzikus vallásosság, természetes hit, „második” hit

BÉRES ISTVÁN – KORPICS MÁRTA – HOMMER ANNA

Milyen csoporthoz tartozol? Megmondom, ki vagy!

Offline és online vallási identitás vizsgálata hagyományorientált
vallási közösségekben

A közösséghez tartozás és a közösségi identitás meghatározó az emberek életében. A tanulmányban a társadalomban működő közösségek egy sajátos típusáról lesz szó, ez pedig a vallási közösség. Vallási közösséghez tartozni nemcsak azt

jelenti, hogy az abban működő embereket erős szociális háló veszi körül és segíti, hanem azt is, hogy az ehhez a közösséghez tartozás az illető identitásában is megjelenik. Maguknak a vallási közösségeknek is van identitása, ez különböző elemekből épül fel. A tanulmány két hagyományorientált vallási közösség offline és online jelenlétét és működését vizsgálja. Mindkét közösség szorosan kötődik az egyházhoz, az egyházas vallásosság fontos identitáseleme mindkét közösségnek. A tanulmány, bár partikuláris jelenséggel foglalkozik, a vallási közösségek online jelenlétével kapcsolatban fontos eredményeket mutat fel.

Kulcsszavak: online kommunikáció, közösség, hagyomány, vallás, identitás

PÓLYA TIBOR

A nemzeti identitás narratív vizsgálata

A tanulmány célja annak bemutatása, hogy a narratív pszichológiai megközelítés sikeresen alkalmazható a magyar nemzeti identitás szociálpszichológiai kutatásában. A narratív pszichológiai megközelítés elsősorban a nemzeti identitás jelentésének és a nemzeti identitáshoz kapcsolódó szubjektív élményeknek az empirikus kutatásában alkalmazható. Ennek a lehetőségnek az alátámasztására a magyar történelmi eseményeket elbeszélő történetek narratív kompozícióját elemző négy empirikus vizsgálat eredményeit mutatjuk be. A dolgozat bemutatja továbbá a történetek kompozíciójának automatikus elemzésére kifejlesztett eszközt, a Narratív Kategorális Tartalomelemzőt.

Kulcsszavak: szociális identitás elmélet, nemzeti identitás, narratív pszichológia, történelmi pálya, narratív elemzés, Narratív Kategorialis Tartalomelemző

GYORGYOVICH MIKLÓS

Beszélhetünk-e még keresztény kultúráról? A kereszténység hatásának társadalmi érzékeltsége Magyarországon

A keresztény kultúra társadalmi érzékelése kevésbé kutatott társadalomtudományi téma, főleg az empirikus megközelítés limitációja okán, hiszen a mindennapi döntéseinket meghatározó értékek keresztény gyökerei általában nincsenek a kérdőívvel elérhető, hétköznapi ember gondolatainak homlokterében. Vizsgálatunk tárgya alatt tehát nem a könnyebben számszerűsíthető vallási gyakorlatok intenzitását vagy az emberek vallásosságára vonatkozó egyéb attitűdjeit értjük,

hanem a kereszténységből fakadó értékeket, normákat és életszemléletet, amely más szakírók feltételezése szerint is áthatja a judeo-keresztény hagyományra épülő társadalmak mindennapjait. Bár az utóbbi évtizedek tendenciái egy lassú elfordulásra utalnak az intézményes egyházaktól, mégis feltételeztük, hogy a keresztény kultúra továbbra is jelentős hatást gyakorol társadalmunk számos területére. A kvantitatív eredmények adatfelvételét a Századvég Konzorcium végezte 2023 júniusában, ezer fő megkérdezésével. Ezt hat fókuszcsoport egészítette ki (három-három, magát vallásosnak és deklaráltan vallástalannak tartókat tömörítő csoporttal). Eredményeink részint rámutatnak a keresztény kultúra máig megfigyelhető beágyazódására. A kutatásban részt vevő válaszadók eltérő hozzáállással ugyan, de többnyire érzékelik a keresztény kultúra hatásait a mindennapok során, még a vallásgyakorlás és adott egyházak esetén a tagság csökkenése ellenére is. A keresztény értékek, normák és ünnepek továbbra is szerepet játszanak a kulturális identitásban, olykor az egyéni vallásosságától függetlenül is. Ugyanakkor figyelemre méltó a fiatalok körében tapasztalható markáns közömbösség is, amely felveti a keresztény generációk közti értékek átörökítésének és megőrzésének kérdését.

Kulcsszavak: keresztény kultúra, kereszténység, vallás, vallásosság

SZILÁGYINÉ KÓSA ANIKÓ

A felekezeti keresztnévadás identitásjelölő szerepe: magyarországi német esettanulmány

A tanulmány célja, hogy bemutassa a keresztnévadás felekezeti meghatározottságának jellemzőit, és ezáltal rávilágítson a keresztnevek identitásjelölő szerepére. A névtudományban gyakran elhangzik az a megállapítás, hogy a protestantizmus kialakulásával (majd térhódításával) átalakult az európai keresztnévadási gyakorlat, de ez az állítás empirikus kutatásokban csak részben igazolható. A téma tárgyalásához röviden felvázoljuk az egyes felekezetek jellemző keresztnévanyagát és a felekezeti névadás történeti változását.

Az empirikus kutatás tárgya két dunántúli (német gyökerű) település keresztnévanyaga, a két magyarországi német közösség keresztnévadási szokásait két időmetszetben: a 19. és a 20. század elején vizsgáljuk. A különböző felekezetű közösségek (katolikus, illetve református) eltérő társadalmi-asszimilációs hatásoknak voltak kitéve, és felekezeti hovatartozásukból adódóan (részben) eltérő keresztnévanyagot használtak az évszázadok folyamán. Az anyakönyvi elemzés

eredményeinek segítségével megkíséreljük bemutatni a keresztnévadás mint identitásjelölő eszköz nemzeti és felekezeti dimenzióit.

Kulcsszavak: keresztnév, névadás, katolikus és protestáns keresztnévek, nemzetiségi és felekezeti identitás

M. PINTÉR TIBOR

Szemléletváltások a bibliafordítás elméleti keretében

A bibliafordítás kétezer éves múltja tekint vissza: a szóbeli fordítások-parafrazeálások korszaka utáni írásbeli fordítások lehetőséget teremtettek az egyes fordítási műveletek feltárására, leírására. A 20. századi fordítástudomány önállósodása és fejlődése olyan terepet teremtett, ahol a fordítás különféle tudományos megközelítései a fordítástudomány, egyszersmind a bibliafordítások változását hozta. Tanulmányomban vázaltszerűen bemutatom az európai bibliafordítás főbb tudományos elméleteit, szakaszait – rámutatva, hogy a nyelvtudomány aktuális irányzatai hogyan befolyásolták, befolyásolják a bibliafordításokról alkotott tudományos diskurzust. A fordítás fő tényezője maga a fordító, aki ismeri a nyelveket, kultúrákat, technikai jellemzőket és az írói stratégiákat. Az egyes fordítástudományi elméleteken keresztül összegzem azokat a sajátosságokat, amelyek a bibliafordítást egyedivé teszik, illetve amelyeken keresztül kirajzolódnak az egyes elméletek.

Kulcsszavak: bibliafordítás, nyelvtudomány, fordítástudomány, nyelvelméletek, szakralitás

BERTALAN PÉTER

Nemzeti identitás és megmaradás. Az egyházak helyzete a Dél-Dunántúlon 1956–1968 között, különös tekintettel a református egyházra

A tanulmány a protestáns felekezetek történetét mutatja be 1956–68 között a Dél-Dunántúlon. Kitér arra a kitartó küzdelemre, amelyet a nemzeti identitás megőrzése érdekében a Kádár-korszakban a protestáns egyházak folytattak. Középpontba helyezi a hitéleti adatokat, korabeli primer levéltári források alapján ábrázolja az állam és a történelmi egyházak küzdelmét. Korszakunkban Somogy a Dunántúli Református Egyházkerület része.

Kulcsszavak: Somogy megye, ellenálló egyház, Kádár-korszak

TRAJTLER DÓRA ÁGNES

„Magyar gyónás”. Az 1930-as évek agrárszegénységének kérdése és a nemzeti és keresztény identitás összefüggései a *Protestáns Szemle* tükrében

Kutatásomban arra keresem a választ, hogy miként viszonyult a keresztény magyar társadalom az 1930-as években az agrárszegénység kérdéséhez. Mennyire hatott a protestáns egyházak berkein belül a népi írók által ábrázolt nyomor ismerete? Milyen általános megítélést váltott ki a középosztályból, értelmiségiekből, vezetőkből, lelkészekből ennek a válságnak a tudata? A kutatás fő forrásbázisát a *Protestáns Szemle*ben megjelent írások, tanulmányok adják. Az ott kibontakozó etikai kérdés pedig a ma embere számára is aktuális: vajon lehet-e nemzetről beszélni szolidaritás nélkül, vallásról beszélni éber lelkiismeret nélkül, társadalmi felelősségről beszélni ismeret és belátás nélkül?

Keresztény és nemzeti identitásunk nem nélkülözheti a szociális érzékenységet – mondják a tanulmányban szereplő szerzők mindannyian. Felszínes jelszavak helyett mélyen elgondolkodtató írásaikkal figyelmeztetnek arra, hogy az ország megcsonkított testét ne csak területi értelemben érezze fájdalomnak a Trianon által megnyomorított társadalom, hanem érezze fájdalomnak a társadalom rétegei közt létrejött mélységes szakadást is. Legyen irgalmas a nyomorulthoz, mert az irgalom az egyén belső döntésén alapszik és nem a körülmények függvénye. A hatalommal bíró embernek pedig kötelessége azon gondolkozni, hogy miként tudná – akár saját érdekeivel ellentétes módon is – képviselni a rászorulókat érdekeit.

Kulcsszó: agrárszegénység, 1930-as évek, *Protestáns Szemle*, szociális érzékenység, „belső Trianon”

CSÍZY KATALIN

Európai identitás pogányság és kereszténység kettősében

A Római Birodalom kései időszakának császára, Iulianus Apostata (uralk.: 361–363) bőséges *corpust* hagyott az utókorra, nem csupán beszédeit (Or. I–XII), de jó néhány levelét is ismerjük. Annak ellenére, hogy Iulianus keresztény neveltetésben részesült, még trónra lépése előtt, 351-ben pogány hitre tért, ezért is kapta az *Apostata/Apostatés* melléknevet, ami „Hitehagyó”-t jelent. A Marcus Aurelius után második filozófuscászárként elhíresült uralkodó nagymértékben hozzájárult a Római Birodalom értékmentő és értékmegőrző tevékenységéhez, mégpedig azon a platonista, arisztotelianus és sztoikus elemekkel gazdagodott filozófiai mezsgyén haladva, amelyből azután az ókeresztény írók is táplálkoztak. Írásomban a császár

korai levelei közül a 8. levelet (Bidez) mutatom be, amely több szempontból is figyelmet érdemel: egyrészt azért, mert az írás galliai hadjárata idején keletkezett (358–359), másrészt azért, mert a trónvárományos Iulianus *caesarként* szólt egykori athéni tanuló társaihoz, s ennek megfelelően a levél művelődéstörténeti és oktatáspolitikai szempontból egyaránt kiemelkedő jelentőségű.

Kulcsszavak: Iulianus Apostata, Platón, Aristotelés, Plótinus, Ammianus Marcellinus, Marcus Aurelius, Nagy Konstantin, II. Constantius, Hélios, Mithras, újplatonizmus, *scala virtutis, septem artes liberales, trivium, quadrivium*

DOMINIÁK ZSOLT

Protestáns válaszkísérletek a kelet-közép-európai sebzett kollektív identitás gyógyítására

Tanulmányomban elsőként Máté-Tóth András sebzett kollektív identitás koncepcióját szeretném bemutatni, mint egy olyan megközelítést, ami különös figyelmet szentel a kelet-közép-európai régió történelmi kontextusának hatására a társadalmi és egyéni identitásunk formálódásában. A koncepcióval kapcsolatos vizsgálódások kitérnek a vallásosság témájára is, amelyből a sebzettség és a szekuritizáció (biztonságosítás) fogalmait szeretném itt kiemelni. Ezt követően e két fogalom mentén két protestáns teológus munkásságának vázlatos ismertetésére vállalkozom, a témához kapcsolódó hangsúlyok kiemelésével, egyfajta válaszkísérletként a sebzett kollektív identitás problematikájára. Egyikük Miroslav Volf, aki a kommunista Jugoszláviában elszenvedett vallatások nyomán fordult a helyes emlékezés és kiengesztelődés témája felé. Másikuk Helmut Weiß, aki erdélyi születésűként 1944-ben kényszerült elmenekülni hazájából, és fogalmazta meg lelkigondozói koncepciójának lényegét, mint a létbizonyosság megerősítését.

Kulcsszavak: sebzett kollektív identitás, Kelet-Közép-Európa, emlékezés, kiengesztelődés, létbizonyosság

KOROM ÁGOSTON

Nemzeti identitás az Európai Unió Bíróságának gyakorlatában, különös tekintettel a Garcia Avello- és az Antia Groener-ügyekben hozott ítéletekre

A tagállamok jogrendje napjainkban is tartalmaz olyan szabályokat, amelyek az adott állam nemzeti identitásának megerősítését, megőrzését szolgálják. Ezek a

jogszabályok adott esetben ellentétesnek bizonyulnak az Európai Unió jogával. Az Európai Unió Bíróságának e területen két döntését vizsgáljuk. Az egyikben a tagállami jogszabályt az uniós polgársággal, a másikban a munkavállalók szabad mozgásával kapcsolatban vizsgálta meg az Unió Bírósága. Összeegyeztethetőnek bizonyult az uniós jog által meghatározott követelményekkel az adott tagállam gyakorlatban nem használt, ám terjeszteni kívánt nyelvének a tanári állás betöltésének feltételként való előírása, míg az uniós polgárság által támasztott feltételeknek nem felelt meg, hogy kettős állampolgár gyermekek nem válhatnak az adott tagállamban egy másik tagállam névadási szabályai szerinti anyakönyvezést.

Kulcsszavak: tagállami nemzeti és kulturális identitás az Európai Unió jogrendjében; névadási, anyakönyvezési szabályok; nyelvismereti követelmények tanárok részére; uniós polgárság által meghatározott követelmények; munkavállalók szabad mozgása által meghatározott követelmények

LIPS ADRIÁN

A nemzeti identitás és a vallásosság szerepe a Szelezky-jelenségben

Szelezky Zita alakjával a jellemzően törekeny, de részben emancipált, vadóc nőtipust testesítette meg, filmjeiben többször jellemző motívumként jelentek meg a magyarság, a magyarságtudat lehetséges olvasatai és az istenhit, vagyis a nemzeti identitás és a vallás kérdésköre. Emellett többször is felsejlettek a főszereplésével elkészült alkotásokban a korábbi vagy korabeli háborús és gazdasági, illetve a férfi-nő kapcsolatot érintő – sokszor szinte a néző számára is feldolgozhatatlanul, többszörösen is áttételezett – traumák. A Doppelgänger-effektust identitáskonstruáló módszerként alkalmazták – a Karády-jelenséghez hasonlóan – a Szelezky-jelenségben is. Szelezky testesítette meg a kelet-közép-európai és a magyar vallásos nőt, a törekeny nőt, a részben emancipált nőt – aki a filmkészítők olvasatában valamiféle átmenetet képezett az egyáltalán nem és a teljesen emancipálódott, önállósodott vagy önálló női identitáskonstrukciók között, jutalma a legtöbb esetben a boldog befejezés volt – és a nemzet kishúgát.

Kulcsszavak: Szelezky-jelenség, Horthy-korszak, film, nemzeti identitás, vallásosság

PULAY GYULA ZOLTÁN

Mit üzennek a mai vezetőknek

Szent István király *Intelmei* Imre herceghez?

A tanulmány mellett érvel, hogy egy mai vezető számára komoly aktualitása van egy közel ezer éve íródott királytükörnek, az *Intelmek*nek. Ennek egyik oka az, hogy az *Intelmek* Szent István királyunk gondolatait tükrözik, aki hiteles keresztényként rendkívül sikeres uralkodó volt. Az ő meggyőződése az volt, hogy a vezetői eredményesség alapja az erényesség. A legfontosabb üzenet az, hogy nem lehet kétféle erkölcs, egy keresztényi a magánéletre, és egy másik, ami a vezetői érvényesülést szolgálja. A tanulmány kifejti, hogy több intellektus lényegében ma is irányadó lehet a vezetők számára.

Kulcsszavak: királytükör, *Intelmek*, etikus vezetés, vezetői erények, vezetői tanácsadás

CZEGLÉDI SÁNDOR

Az etnikai és a vallási identitás kérdései hazánkban 1841–1848 között
a korabeli pedagógiai folyóiratok tükrében

A tanulmány célja, hogy két folyóirat, a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* és a katolikus *Religio és Nevelés* segítségével bemutassuk a tárgyalt időszakban cenzúra és öncenzúra kapcsolatát, valamint tovább élő reflexek, újonnan keletkező feszültségek és szemléleti változások találkozási pontját. Ilyen 16. század óta tovább élő reflex például a *Religio és Nevelés*ben a katolikus egyház stabilitásának és a protestánsok zavarosnak vélt világának szembeállítására. Erre az érvrendszerre fűzik fel a korabeli etnikai és vallási kérdéseket is. A protestáns folyóiratban erős a törekvés az ellentétes nézetek bemutatására, a felmerülő kérdések megvitatására. A lap szerkesztői igyekeznek segíteni az evangélikus és református egyházak unióját, ami egyszerre érinti az etnikai és vallási identitást. Rendszeresen visszatérő téma a szlovákok magyarosodása és egyes szlovák evangélikus lelkészek és értelmiségiek ellenállása ezzel szemben.

Kulcsszavak: *Religio és Nevelés*, *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, gróf Zay Károly, Ludovít Štúr, Székács József

PÁLMAI JUDIT

„Ha a föld Isten kalapja, hazánk a bokréta rajta!”
Ideológiai nevelés a két világháború közti katolikus tankönyvekben

A tankönyvek által közvetített képek, szövegek és ismeretek a korszak társadalmi értékeinek, normáinak, hagyományainak hiteles lenyomatai. Jelen dolgozat azt mutatja be, hogy a két világháború közötti katolikus tankönyvek milyen eszközökkel vettek részt a kor gyermekeinek ideológiai nevelésében.

A kutatás során nyolc alsó tagozatos katolikus olvasókönyvet vizsgáltunk meg a dokumentum- és tartalomelemzés komplex módszerével, így kvalitatív és kvantitatív adatokkal is bizonyíthatók a kutatás hipotézisei. A tankönyvekben a kutatás elemzésének egységei a szavak és a képek voltak.

Összességében elmondható, hogy a vizsgált tankönyvek határozott ideológiai értékeket, normákat, hagyományokat közvetítettek a kor gyermekei számára a dokumentumokon keresztül. Gyakran jelenik meg képeken vagy történetekben a haza- és nemzetszeretet, az elcsatolt területek miatt érzett veszteség, valamint a haza jelképeinek tisztelete. Ezenkívül a tankönyvek gyakran népszerűsítik a katonaéletet, a csatában elesett halott hősök, a hadirokkantak tiszteletét, valamint a történetek felhívják az olvasókat a hadi árvákról való gondoskodásra is. A családon belül ugyan mindkét szülő feladata a gyermek ideológiai nevelése, ilyen szerepkörben mégis az édesapa jelenik meg gyakrabban mind a képeken, mind a szövegekben.

Kulcsszavak: tankönyvek, két világháború között, család, ideológiai nevelés

RIGÓ RÓBERT

A társadalmi felelősségvállalás erősítésének hagyományai
a református nevelésben. „Gyakorlati keresztyénségre nevelés” Kecskeméten
a Horthy-korszak második felében

Az első világháborút követő összeomlás után a református ifjúsági szervezetek, mint például a Soli Deo Gloria Református Diákmozgalom és a Lorántffy Zsuzsanna Egyesület, erős felelősségérzetet alakítottak ki a fiatalokban, akik a nemzet felemelését saját személyes feladatuknak, életük céljának tekintették, és ezért tettek is. A nemzet egyesítésében látták a megoldást, ezért igyekeztek a leszakadt rétegeket mind szociálisan, mind műveltségében felemelni. A korabeli fiatalok önkéntesen vettek részt a tanyai népesség műveltségének és vallásosságának erősítésében, közösségi programokat szerveztek, gyűjtöttek a szegényeknek, fejlesztették hitüket és tudásukat, hogy majd értelmiségiként „egyfajta

református és nemzeti küldetéstudatukkal” a haza demokratikus felemelésén munkálkodhassanak, emiatt többen választották hivatásul a lelkeszi pályát.

Kulcsszavak: társadalmi tőke, bizalom, református ifjúsági mozgalom, állampolgári nevelés, önkéntes szolgálat

ALPÁR VERA NOÉMI

Innováció és nemzeti identitás. Dilemmák a gazdasági növekedésben

Az innováció és a nemzeti identitás komplex kölcsönhatásban vannak egymással, és együttesen formálják a gazdasági struktúrát. A konferencia-előadás (és az azt követő cikk is) a folytonosság és változás témakörében vizsgálja, hogyan alakítja és hajtja előre az innováció és a nemzeti identitás együttese a gazdasági növekedést; célja bemutatni, hogyan kapcsolódnak ezek a tényezők, és milyen szerepet játszanak a társadalmi fejlődésben a múlttól napjainkig.

Az előadó évek óta kutatja a hasonló gazdaságpszichológiai hatásokat, és részletesen kifejti, hogyan befolyásolja az erős nemzeti identitás az innovációt, és hogyan inspirálja az innováció a nemzet gazdasági teljesítményét. A mottó által is vezérelve hangsúlyozzuk, hogy a tudományos fejlődés milyen mértékben határozza meg a nemzet erejét, alapvetően formálja annak gazdasági jövőjét, továbbá az oktatási rendszer minősége és a lakosság képzettségi, műveltségi szintje kiemelkedő fontosságú tényezők a nemzetgazdaság sikerében. Az erős nemzeti identitás mellett a magas színvonalú oktatás és a jól képzett humán erőforrások jelentős mértékben hozzájárulhatnak a gazdasági prosperitáshoz.

Kulcsszavak: innováció, nemzeti identitás, gazdasági növekedés, tudományos fejlődés, folytonosság és változás

THOMA LÁSZLÓ RÓBERT

Az identitás fejlődésének modelljei a bibliai narratíva tükrében

Az identitás fejlődésének, kialakulásának és megszilárdulásának folyamatára többféle modellt dolgoztak már ki az elmúlt évtizedekben a témával foglalkozók. Szövevényes magának az identitás szónak a tudományos meghatározása is, miközben a kifejezés a köznyelv része lett. Milyen modellel írható le legjobban, hogyan működik, hogyan fejlődik az ember identitása? Három egymástól eltérő, az identitás fejlődését leíró lehetőséget fogok ismertetni: a modern, a posztmodern

és a metamodern megközelítés identitásképződésre vonatkozó modelljeit. Különösen izgalmas, hogy napjainkban a kulturális valóságunkban mindhárom modell szerint szerveződnek emberek, közösségek identitásai: az egymás mellett élő generációk, társadalmi csoportok talán emiatt is értik meg egymást oly nehezen. Azt fogom vizsgálni, hogy a bibliai narratíva a „Nagy Történet” modellje alapján hogyan kínál utat a különféle identitásképződési út szerint fejlődő emberek számára az evangélium megragadására, a Krisztushoz való kapcsolódásra, az Isten népéhez tartozásra.

Kulcsszavak: identitás, modern, posztmodern, metamodern, Nagy Történet

TÓTH SÁRA

Kell-e félnünk a spiritualitástól? A protestáns identitás
és a 21. századi képlékeny vallásosság

Tanulmányomban arra a kérdésre keresem a választ, hogy a történelmi protestantizmus mit tud nyújtani híveinek és a kereső embereknek egy olyan korban, amelyben az intézményes egyházak a nyugati világban egyértelműen visszaszorulóban vannak, ugyanakkor nagy az érdeklődés az egyházi vallásosságtól elhatárolódó „spiritualitás” iránt. Megpróbálok kimutatni a „spiritualitás” felé való elmozdulás reményt keltő aspektusait, amellet érvelve, hogy nagyobb nyitottsággal és jóindulattal kellene kezelnünk mind az egyházhoz nem kötődő, de nagy hatású spirituális tanítókat, mind az úgynevezett spirituális keresőket, illetve a „folyékony” vagy „képlékeny” vallási identitást. Kritikusan kezelem azt a narratívát, amely az utóbbit élesen szembeállítja az intézményes egyház biztonságát választókkal („keresők” kontra „lakozók”), ugyanis paradox módon éppen érett hitű egyháztagnoknál figyelhetjük meg a „keresők” pozitív jellemzőit is (például az ambivalencia és a kétely felvállalását vagy az ökumenikus nyitottságot). Végül röviden tárgyalom a protestáns hagyomány gyengeségeit és erősségeit a 21. századi vallási kontextus felől nézve, és amellet érvelek, hogy a teljesen képlékeny spiritualitás és az ebből adódó identitásvesztés, illetve az egyoldalúság és a bezárkózás két végétét úgy kerülhetjük el, ha a saját hagyományunk elsajátításából fakadó önbecsülést kiegyensúlyozzuk azzal, hogy kitesszük magunkat a „másik” felől érkező korrekciónak, ha úgy ápoljuk önazonosságunkat, hogy határaink átjárhatóvá is válnak egyben.

Kulcsszavak: spiritualitás, protestantizmus, vallástudomány, szekularizáció, ökumenizmus

A KÖTET SZERZŐI

Alpár Vera Noémi: Jelenleg a Kodolányi János Egyetem Alkalmazott Társadalomtudományi Tanszékének tanszékvezetője, a Metropolitan Egyetem egyetemi docense. A Károli Egyetemen végzett több mint tízéves odaadó oktatói és tudományos munkáját 2024-ben Szenczi Molnár Albert Díjjal ismerték el. Három doktori fokozattal rendelkezik: közgazdaságtudományi, jogi (summa cum laude, Károli, 2022), neveléstudományi (ELTE, 2021), ezen kívül közpolitikai (Univ. Maastricht) és társadalomtudományi (ELTE) mesterfokozattal. Kutatási területei a stratégiai gazdaság- és szervezetfejlesztés, a társadalmi kihívások.

Béres István: a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karának docense. Kutatási területe a privát fotográfia, fényképhasználat. A Magyar Kommunikációtudományi Társaság alapító tagja.

Bertalan Péter: habilitált egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem. drbertalanp@gmail.com

Czeglédi Sándor: PhD, történelem–latin szakos középiskolai tanár, a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Történettudományi Intézet Ókortörténeti és Segédtudományi Tanszékének egyetemi adjunktusa. Kutatási területe: pedagógiatörténet, emlékezzettörténet, a történelemtanítás szakmódszertana. czegsand@gmail.com

Csízzy Katalin: habilitált tanszékvezető egyetemi docens KRE BTK, TTI, Ókortörténeti és Segédtudományi Tanszék. dr.csizy.katalin@gmail.com

Dominiák Zsolt: doktorandusz, KRE HTK HDI, témavezető: Prof. Dr. Kocsev Miklós. zsoltdominiak@gmail.com

Gyorgyovich Miklós: Századvég Konzorcium, Társadalmi Folyamatok Kutatóintézet, igazgatóhelyettes, Károli Gáspár Református Egyetem, Szociológia Tanszék, óraadó tanár. gyorgyovich.miklos@kre.hu

Hommer Anna: okleveles kommunikáció- és médiaszakértő, olvasószerkesztő, a Károli Gáspár Református Egyetem kommunikáció- és médiatudomány mesterszakának végzett hallgatója. Kutatási területei a nemzetiségi és vallási közösségek identitása, kiemelten az identitás és a közösségek online reprezentációja.
hommer.anna@kre.hu

Korom Ágoston: PhD, egyetemi adjunktus, Magánjogi Tudományok Intézete.
korom.agoston@kre.hu

Korpics Márta: a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karának docense, kommunikációkutató. Kutatási területei a szakrális kommunikáció, a zárandoklat, a vallási közösségek jelenléte a társadalmi kommunikáció különböző színterein. korpics.marta.katalin@kre.hu

Lips Adrián: a Művészettudományi és Szabaddolcsészeti Intézet, Művészettudományi és Művészetpedagógiai Tanszék egyetemi adjunktusa.
lips.adrian@kre.hu

M. Pintér Tibor: egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
m.pinter.tibor@kre.hu

Németh Dávid: a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karának emeritus professzora. drdavidnemeth@gmail.com

Pálmai Judit: egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem Gazdaságtudományi, Egészségtudományi és Szociális Kar, Szociális Munka és Diakónia Intézet. palmai.judit@kre.hu

Pulay Gyula Zoltán: habilitált tanszékvezető egyetemi docens Károli Gáspár Református Egyetem Gazdaságtudományi, Egészségtudományi és Szociális Kar, Üzleti tudományok, Vezetés és Szervezés Tanszék.
pulay.gyula.zoltan@gmail.com

Rigó Róbert: PhD, történész, szociológus, a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történettudományi intézetének tudományos főmunkatársa és a Nemzeti Emlékezet Bizottsága Hivatalának kutatási osztályvezetője. Kutatási területe: a 20. századi magyar társadalom- és egyháztörténet.
rigo.robert@kre.hu

Szilágyi-Kósa Anikó: PhD, Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar, Német Nyelv és Irodalom Tanszék.
kosa.aniko@kre.hu

Thoma László Róbert: református lelkipásztor, vallástanár, pszichodráma- és bibliodráma vezető, egyetemi adjunktus KRE Hittudományi Kar.
thoma.laszlo.robert@reformatus.hu

Tóth Sára: a Károli Gáspár Református Egyetem Anglisztika Intézetének docense. miklosne.toth.sara@kre.hu

Trajtler Dóra Ágnes: egyetemi adjunktus Károli Gáspár Református Egyetem Pedagógiai Kar Hittanoktató- és Kántorképző Intézet, Alapozó Teológiai Tanszék.
trajtler.dora@kre.hu

Trócsányi László: a Károli Gáspár Református Egyetem rektora. rektor@kre.hu

A KÁROLI KÖNYVEK SOROZAT 2024-BEN MEGJELENT KÖTETEI

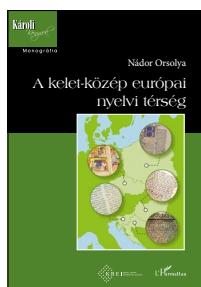

MONOGRÁFIA

Beretzky Ágnes: *A nemzeteszme brit szemmel* – H. W. Steed, R. W. Seton-Watson, A. J. Toynbee és C. A. Macartney Kelet-Közép-Európáról (1903–1978)

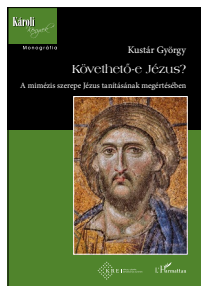
A történettudományban mindig izgalmas kérdés, milyenek látják egymást a különböző országok és népek. Robert William Seton-Watson, Henry Wickham Steed, Arnold Joseph Toynbee és Carlile Aylmer Macartney azon kevés nyugati tudós-értelmiségiek közé tartoztak, akik tényleges erőfeszítéseket tettek azért, hogy megismerjék a kelet-közép-európai térség társadalmát és történelmét. Beretzky Ágnes *A nemzeteszme brit szemmel* című kötete hatalmas levéltári forrásanyagra támaszkodva mutatja be e négy jeles brit írásait, megnyilatkozásait ideológiai-politikai összetevőit, valamint elemzi szakértői és lobbitevékenységüket. Ők négyen – zseniális meglátásaikkal és súlyos tévedéseikkel együtt – minden közép-európai népnek, így nekünk, magyaroknak is segíthetnek abban, hogy pontosabb önismeretre tegyünk szert.

Nádor Orsolya: *A kelet-közép-európai nyelvi térség*

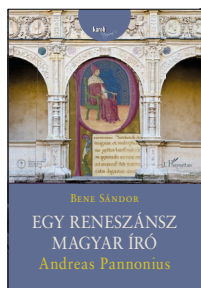
Nádor Orsolya *A kelet-közép-európai nyelvi térség* című monográfiája áttekintést nyújt a Kelet-Közép-Európában élő népekről és nyelveikről, és a nyelvtudomány oldaláról járul hozzá a politológusok, történészek, valamint geográfusok által már közel két évszázada kutatott kelet-közép-európai térség sajátos jellemzőinek megértéséhez. Mivel e térség saját identitását a nemzetállami lét és ennek nyelvi szimbólumrendszere határozza meg, külön fejezet foglalkozik a régió szláv, neolatin és finnugor nemzeti nyelveinek kialakulásával, az egyes nyelvek társadalomtörténetével, nyelvjárási sajátosságaiikkal és a nyelvi sztenderdhez vezető útjukkal. A térség

területfüggetlen nyelveit (a cigány nyelveket, a jiddist és a ruszint) a fentiekől eltérő jellemzők határozzák meg, hiszen beszélőik több országban telepedtek le történetük során, ez pedig nyomot hagyott nyelvük számos változatán is.

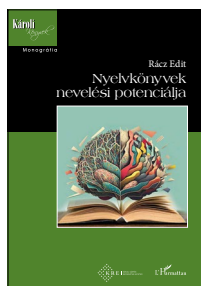
Kustár György: Követhető-e Jézus? – A mimézis szerepe Jézus tanításának megértésében

Sokan úgy gondolják, Jézus különleges személye és nagysága utánnozhatatlan. Valóban: elhívása speciális és megismételhetetlen. Azonban a Jézus-történet evangéliumokká formálódó elbeszélései mégsem pusztán az Isten Fiának, a Messiásnak a bemutatását végzik el. Céljuk e különleges férfi emlékezetének megőrzése mellett felhívni a figyelmet a követésre, sőt támpontot nyújtani a tanítvány-sághoz. Kustár György *Követhető-e Jézus?* című monográfiájában körültekintően Jézus környezetében, megvizsgálja az ókori hellén–római és zsidó oktatásban meglévő mimetikus elemeket, el egészen Jézus élethelyzetéig, melyben ő mint életformát tanító *didaskalos* működött. Végül, hogy miben állt az ő követése, arra a könyv vége tér ki – felillantva az első századi család, otthon, társadalom elvárásait, és vele szemben az azokkal több ponton szakításra buzdító Názáretit.

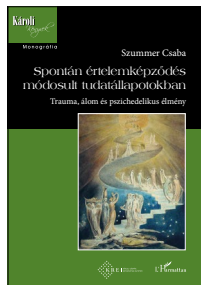
Bene Sándor: Egy reneszánsz magyar író – Andreas Pannonius

Bene Sándor munkája Andreas Pannonius életének és műveinek első monografikus feldolgozása. A Hunyadi katonájából lett karthauzi szerzetes életének itáliai színhelyeit bejáró és olvasmányosan bemutató kötet számos új filológiai eredménnyel gyarapítja eddigi ismereteinket Magyarországi Andrásról, a reneszánsz egyik legjelentősebb magyar írójáról.

Rácz Edit: Nyelvkönyvek nevelési potenciálja

A nevelési dimenzió fókuszba emelése új irányt nyit a hazai nyelvkönyvkutatásban, amelynek a nyelvkönyvkutatás eme első hazai műve ráirányítja a figyelmet arra, hogy a nyelvkönyvek a nevelési célok elérésének eszközei is. Arra keresi a választ, hogy milyen az angolnyelv-könyvek nevelési potenciálja a célnyelvi kultúrára nevelés, a környezeti nevelés, a globális nevelés és a demokratikus állampolgárságra nevelés szempontjából. Ehhez a szerző olyan elemzési rendszert dolgozott ki, amely könnyen adaptálható más nyelvek tankönyveinek vizsgálatára is.

Szummer Csaba: *Spontan értelemképződés módosult tudatállapotban – Trauma, álom és pszichedelikus élmény*

A könyv a filozófia és a pszichológia határvonalán játszódó vizsgálódásokba vonja be az olvasót, fókuszában három sajátos tapasztalati tartománnyal, amelyek mindegyike módosult tudatállapotot feltételez. Ezek az álom, a trauma és a pszichedelikus élmény – ez utóbbi kapcsán a szerző vizsgálja a misztikus élményt és a skizofrén hallucinációkat is.

Csontos Nóra: *Az idézés működése a magyar nyelvben*

A könyv az idézés működését az újrakonstruálás fogalomértelmezéséből kiindulva vizsgálja a magyar nyelvben. Azt helyezi előtérbe, hogy idézőkor egy, már nyelvileg megkonstruált megnyilatkozás hozzáférhetővé tétele zajlik úgy, hogy a perspektivizáció eltérő módon, de jelöltté válik. Az újrakonstruálás lehetővé teszi, hogy az idézés vizsgálata ne csak az idézni kívánt megnyilatkozásra, illetve annak idézetként való megalkotására terjedjen ki, hanem az idéző adaptív tevékenységének előtérbe helyezésével, az idéző rész bevonásával valósuljon meg.

Heltai Pál: *Bevezetés a fordítástudományba – Posztgraduális szakfordítói képzések számára*

Heltai Pál legújabb könyve a fordítóképzés szempontjából ismerteti a fordítástudomány legfontosabb kérdéseit. Mivel a kötet elsősorban a szakfordítói képzésben részt vevők számára készült, kiter néhány nyelvészeti témára, például a kommunikatív kompetenciára, a szövegkompetenciára, a pragmatikai kompetenciára, a kontrasztív nyelvészetre és a frazeológiai kompetenciára. Ajánljuk a kötetet mindazoknak, akik anyanyelvüket, illetve az idegen nyelveket a fordításon keresztül is szeretnék tanulmányozni, valamint érdeklődnek a fordítás gyakorlati lépései és az ezek mögött álló elméleti megfontolások iránt.

Kovács Enikő Hajnalka: *Egyéni panaszénekek a Zsoltárok könyvében*

Jóllehet sokan foglalkoztak az egyéni panaszénekekkel a Zsoltárok könyvének kutatásában, átfogó vizsgálat e fontos témához mégsem született a nemzetközi irodalomban. A panasz problematikája a hitélet fontos eleme. Könnyű velük azonosulnunk, mivel párhuzamaik vannak a saját életünkkel, és a felhalmozott tapasztalatok kimeríthetetlen forrásai.

Lelkigondozói jellegüket az adja, hogy a panaszban a személyes nyugtalanság és a gyötrődés kap hangot. A panaszszoltárok írói vágyanak az Istennel való közösségre. Az ő példájuk a mai ember számára is mély üzenetet hordoz, amelyhez útmutatást nyújt ez a könyv.

Sítku Tibor: *A fowleri hitfejlődés-elmélet értékelése és alkalmazási területei*

Ahogy az ember élete szakadatlan változások sorozata, úgy a hívő ember hite is szüntelenül változik. De miként kell elképzelnünk a hit változását, alakulását és akár fejlődését? Ez a kötet a talán legismertebb hitfejlődés-elméletet, James W. Fowler paradigmáját veszi alapul. Bemutatja, hogy a fowleri elképzelés szerint miként fejlődhet a hit a különféle életszakaszokban, és melyek azok a tényezők, amelyek a hitbéli fejlődés gátjai vagy éppen előmozdítói lehetnek. A kötet újdonsága egy gondolatkísérlet arról, miként lehetne felhasználni a fowleri hitfejlődés-elméletet a prédikálás, a lelkigondozás és a misszió kontextusában.

A könyv mindenki számára hasznos lehet, aki szeretné mélyebben megérteni, miért jellemzi a hívő emberek hitét a bizonyosság vagy éppen a kétség, a lelkes rajongás vagy a túlzott szkepticizmus, a kritikus távolságtartás más hitektől vagy a párbeszédképesség az egészen más vallást követők felé.

Váradi Ferenc: *Gyermekközpontú médiaismeret*

Minden kétséget kizáróan hatalmas léptékű civilizációs átalakulás kellős közepén élünk: talán csak ízlés kérdése, hogy ezt az elektronikus tömegkommunikáció megjelenése óta eltelt bő évszázad történetének részeként szemléljük, vagy külön korszakként tekintünk az internet elterjedését követő néhány évtizedre – netán a generatív mesterséges intelligenciák általános elterjedését tekintjük határkönek. A lényeg, hogy azt a kognitív biztonságot, amelyet a nyugati ember a gyermekneveléssel kapcsolatban évszázadokon keresztül sikertelenül (sőt, valójában nagyon súlyos atrocitásokat is létrehozva és fenntartva) igyekezett megteremtteni, jelen, szingularitásba hajló korunkban sem leszünk képesek megvalósítani. Jó hír viszont, hogy a gyermekkor élhetővé tétele, mélyebb megértése érdekében az emberiség az utolsó évtizedekben óriási lépéseket tett. A gyermekeket feltétel nélkül megillető biztonság, testi-lelki jóllét, a tanuláshoz és fejlődéshez elengedhetetlen feltételek megteremtése tekintetében soha nem voltunk még a jelenleginél kedvezőbb hely-

zetben. Amennyiben ezeket a tényezőket figyelembe vesszük, belátható, hogy a digitális eszközök és a médiafogyasztás egyelőre valóban beláthatatlan következményei mellett biztosítékként ott áll a család és a szerető emberi kapcsolatok évezredes tartaléka, valamint a modern civilizáció számtalan, a gyermekek védelmét biztosító lehetősége. Reményeink szerint az ezen kötetben összegyűjtött ismeretek is részévé válhatnak ennek a védőhálónak.

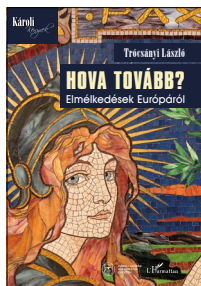
TANULMÁNYKÖTET

Úton a református jogászképzés felé – Szellemi elődök, tudós példaképek. Szerkesztette: Köbel Szilvia

Az *Úton a református jogászképzés felé* című tanulmánykötet olyan tudósok, egyetemi oktatók és a hazai szellemi életben meghatározó egyéniségek életútját mutatja be, akik közvetlen vagy közvetett szerepet játszottak a mai református jogászképzés szellemi megalapozásában, a budapesti karalapítás előkészítésében és működésének első éveiben. A Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara az elődök iránti tiszteletét fejezi ki azzal is, hogy a tanulmányokat a kar jelenlegi oktatói készítették.

A kötetben helyet kaptak a Kecskeméti Református Jogakadémia tudós és az egyházi életben is fontos szerepet játszó tanárainak életét és munkásságát értékelő tanulmányok; olyan kiváló tudós személyek, akik a második világháború utáni évtizedekben éltették és erősítették a református szellemiséget; valamint a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának alapításánál bábáskodó, már elhunyt tanárok.

Trócsányi László: Hova tovább? – Elmékedések Európáról

Szuverenitás, hatáskörök megosztása, érdekközösség és/vagy érték-közösség, alkotmányos önazonosságok tisztelete, gazdasági és/vagy politikai unió, döntéshozatali mechanizmusok, bővítés és szomszédságpolitika – 2019 és 2024 között e kérdések körül folytak a legfontosabb viták az Európai Parlamentben. Trócsányi László, Magyarország európai parlamenti képviselőjeként Brüsszelben és Strasbourgban szemlélője és egyben résztvevője volt az európai integráció jövőjével kapcsolatos vitáknak. Képviselői munkásságáról való beszámoló gyanánt az ebben az időszakban megszületett legfontosabb írásainak, felszólalásaik gyűjteménye olvasható egyetemünk rektorának legújabb kötetében.

Non est volentis II. – A Benda Kálmán Szakkollégium legjobb OTDK-dolgozatai (2022–2023)

Szerkesztette és lektorálta: Bubnó Hedvig, Doma Petra, Jakubovits Edit, Pődör Dóra, Sepsi Enikő, Simonfi Zsuzsanna, Szentpétery-Czeglédy Anita

A tanulmánykötet a *Non est volentis* című első szakkollégiumi kötet folytatásaként betekintést nyújt a Károli Gáspár Református Egyetem tehetséggondozó központja, a Benda Kálmán Bölcsész- és Társadalomtudományi Szakkollégium munkájába. Példaként előttünk áll

Benda Kálmán, egyetemünk első rektora, aki a református szellemiség és minőség egyik legfőbb őrzője volt a rendszerváltás előtti korban, amikor sem az egyetemességhez, sem a nemzethez tartozás nem számított értéknek. A róla elnevezett szakkollégium egyik legfontosabb célkitűzése, hogy segítse a különböző szakterületek iránt érdeklődő egyetemisták tudományos munkáját és szellemi közösséggé kovácsolódását. A kötet szerzői a Benda Kálmán Bölcsész- és Társadalomtudományi Szakkollégium nyolc szakkollégiumi műhelyének jelenlegi és volt hallgatói, akik sikerrel vettek részt a 36. Országos Tudományos Diákköri Konferencián. Közülük többen helyezettei voltak a 2023. évi rangos OTDK-versenynek. A kötet tizenhárom dolgozata a történettudomány, a médiapedagógia, a tanulásmódszertan, a színháztudomány, az irodalom- és kultúratudomány, a pszichológia és egészségstudomány, a nyelvtudomány és a vallástudomány területéről került ki, képviselve nemcsak a kollégiumi műhelyeket, hanem a műhelyekben jelen lévő diszciplínákat is.

Tiltjuk, tűrjük vagy támogatjuk? – Gépi fordítás a fordítóképzésben. Szerkesztette: Dróth Júlia

Napjainkban a szakfordítóképző intézmények egyik központi témája a gépi fordítás gyors fejlődése és alkalmazásának terjedése. Nem könnyű megtalálni a gépi fordítás helyét az oktatásban, ugyanakkor sürgető ez a feladat, hiszen a szakfordítás gyakorlatára készítjük fel a hallgatókat. Kötetünkben tanulmányokat, valamint körkérdésekre adott válaszok összefoglalóját olvashatják a hazai szakfordítóképző intézmények tanácskozásáról. A következő kérdéseket igyekeztünk megválaszolni a tudomány, a fordítóképzés, valamint a fordítóipar oldaláról: Engedélyezik-e az egyes intézmények a gépi fordítás alkalmazását a képesítőfordítás írása közben? Oktatják-e az intézmények a gépi fordítás utószerkesztését? Ha igen, a képzésen belül mikor és milyen módszerekkel? Hogyan érdemes kezelni, amikor a szakfordító hallgató gépi fordítómotort használ a házi feladatként feladott fordítás elkészítéséhez? A válaszokból összetett képet kapunk arról, hogyan támogathatjuk a fordítóképzés hallgatóit a gépi fordítás szakszerű alkalmazásában, a megfelelő döntésekhez vezető kérdések megfogalmazásában, hogy ne tiltott vagy megtűrt tevékenységként gondoljunk napjaink egyik nagyszerű lehetőségére.

Kutatás, képzés, közösség – A Károli Gáspár Református Egyetem Szociológia Tanszékének jubileumi tanulmánykötete
Szerkesztette: Drjenovszky Zsófia, Sztáray Kézdy Éva, Török Emőke

A kötet a Károli Junior Akadémia idegen nyelvi alapismereti moduljához kapcsolódva ízelítőt ad a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Karának idegen nyelvi képzésein folyó munkából. Az angol, német, holland, japán, kínai és koreai nyelvekhez és kultúrákhoz kapcsolódó képzéseket gondozó tanszékek munkatársai egy-egy kutatási témát felvillantva nyújtanak betekintést a bölcsészet rejtelmeibe. Az összeállítás célja a diszciplínák közti határok átjárhatósága, a klasszikus filológiák és a modern alkalmazott tudományok közti kapcsolódási pontok megmutatása volt. A kötet szerkesztői azzal a reménnyel bocsájtják útra az itt szereplő írásokat, hogy az idegen nyelvi alapismereti kurzust végző diákok kedvet kapnak az itt bemutatott kultúrák értékeinek befogadására, saját kultúrájukba való beépítésére, és szívesen bővítik majd ismereteiket a Károli Gáspár Református Egyetem képzései keretében.

Színházpedagógiai körkép
Szerkesztette: Kiss Gabriella – Bethlenfalvy Ádám

Ez a színházi nevelés területét vizsgáló kötet arra vállalkozik, hogy egyfelől helyzetképet adjon az országos helyzetről, másrészt szakterületekre, műfajokra és fogalmakra fókuszáló elemzéseken keresztül betekintést nyújtson a terület fontosabb témáiba. Tíz évvel az első országos kutatás után, 2023 tavaszán önbevalláson alapuló, országos adatgyűjtést folytatott a Károli Gáspár Református Egyetem Színházpedagógiai és Színházzsociológiai Kutatócsoportja. Az eredmények kiértékelését és az elmúlt tíz évben bekövetkező változásokat Cziboly Ádám e kötetet nyitó tanulmányában mutatja be. Golden Dániel a korszerű tanulás forrásalapú, folyamat alapú és problémaalapú megközelítési módjai felől tekint a kirajzolódó „nagyképre”, és a részvételiséget is egyfajta pedagógiai komponensként azonosítja. Gemza Melinda tanulmánya a fenntarthatóság szempontjából érvel amellett, hogy a kőszínházak felelősséget vállaljanak a társadalom állapotáért, amelynek egyik lehetséges útját a debreceni Csokonai Színház ifjúsági programja modellálja. A színházi nevelés legnagyobb hagyománnyal rendelkező képződményében, a TIE műfajában vizsgálja a színház és az interakció viszonyát Bethlenfalvy Ádám, aki jeles szakemberekkel készült interjúk alapján elemzi a forma magyarországi alakulásának kulcsmozzanatait. Szemessy Kinga és Végvári Viktória a kortárs tánc- és bábelméletek

mély megértettségéről tanúskodó kollektív esszéje a „cselekvő anyag” felől járja körül a részvétel folyamatát. Kiss Gabriella tanulmánya pedig a kortárs magyar szcéna olyan előadásait elemzi, amelyek folyamatorientált esztétikai gyakorlatának innovációja a kollaboratív munkaformák heterarchikus voltára és a kontingencia dramaturgiájára vezethető vissza.

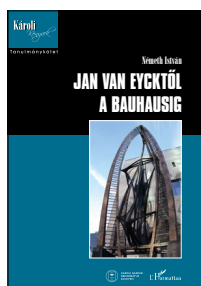
Horváth Csaba: *Hozott egérrel – A történelem ábrázolása a kortárs magyar regényben*

Találhat-e a kortárs epika a realitásokkal szembenező, de az önfelmentésen túllépő történelemkép megteremtésére olyan nyelvet, amely befolyásolja a történelemtől való gondolkodást? A kötet Kemény Imre, Konrád György, Esterházy Péter, Závada Pál, Térey János, Kémény István, Egressy Zoltán, Kerékgyártó István, Parti Nagy Lajos és más írók műveiben vizsgálja az irodalom szerepét az elmúlt majdnem száz év történetében.

Fülöp József: *Mérlegre téve – Tanulmányok az esszéről*

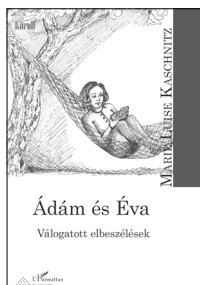
A kötet öt tanulmánya az esszé műfaját vizsgálja filológiai-etimológiai szempontból különböző nyelvterületeken; Rotterdami Erasmus esszéisztikus szövegeivel foglalkozik kiadástörténeti szempontból; bemutatja a műfaj keletkezését német nyelvterületen; Lukács György *A lélek és a formák* című esszékötetét vizsgálja életrajzi, kiadás- és recepciótörténeti adalékok tükrében; valamint Rudolf Kassner osztrák esszéista életművét mutatja be, különös tekintettel kései, zenei tárgyú írásaira.

Németh István: *Jan van Eycktől a Bauhausig*

Németh István legújabb izgalmas kötetében olyan művészet-, kultúr- és zenetörténeti vonatkozású írások olvashatók, amelyeknek közös vonása, hogy szinte kivétel nélkül valamilyen, a közelmúltban megrendezett nagyszabású kiállításhoz, fontos publikációhoz vagy szenzációs műtárgyvasárláshoz kapcsolódnak.

MŰFORDÍTÁS, FORRÁS

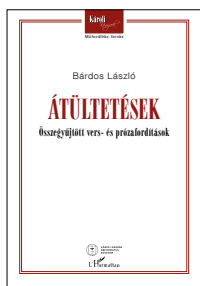
Marie Luise Kaschnitz: *Emberek és dolgok 1945-ben* Szerkesztette: Fülöp József

Marie Luise Kaschnitz (1901–1974) korának egyik legelismertebb írója és költője volt. Gazdag életművét, prózáját, verseit, esszéit és önéletrajzi munkáit a nemzedéki felelősségérzetten és a számvetés teherterhelésén túl az irodalom és a kultúra értékvédelme jellemzi. A második világháború utáni „nulladik órában” papírra vetett, *Emberek és dolgok 1945-ben* című lírai esszéfűzére is ezen feladat jegyében készült.

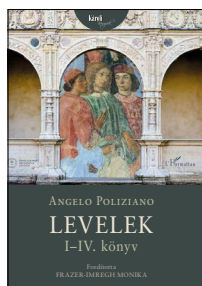
John Milton: *Moszkóvia rövid története* Fordította: Péti Miklós

A *Moszkóvia rövid története* (A *Brief History of Moscovia*, 1682) a 17. századi angol történetírás igazi kuriózuma, amelyben John Milton, az *Elveszett Paradicsom* szerzője a korabeli tudósításokra és útleírásokra támaszkodva áttekinti Oroszország történetét, földrajzát, az ott élő népek szokásait, valamint az angol–orosz kapcsolatok alakulását. A mű lényeges adalékokkal szolgál Milton politikai gondolkodásának megismeréséhez, kitűnő összefoglalóját adja az Oroszországgal kapcsolatos kora újkori nyugati tudásanyagának és elképzeléseknek, ezért a Milton-kritika fontos prózai műnek tartja. A kötet stilisztikai érdekessége, hogy tetten érhető benne az egyszerűsége mellett Milton vonzódása a grandiózus barokk tablókhöz. Péti Miklós korszerű magyar fordítását kommentár és kísérőtanulmányok egészítik ki, a mű értelmezését pedig egy földrajzi neveket magyarázó kislexikon is segíti.

Bárdos László: *Átültetések – Összegyűjtött vers- és prózafordítások*

Az *Átültetések* Bárdos László (1955–2016) Greve- és Artisjus-díjas költő, író, műfordító, irodalomtörténész teljes fordítói hagyatékát magában foglalja, így a műfajok változatossága jellemzi. Bárdos professzor fordítói munkássága kilép a szorosabban vett világirodalmi kánon keretei közül azzal, hogy a legjelentősebb francia és angol költők, írók művei mellett kevésbé ismert szerzők írásait is átültette magyarra. Emellett az ő fordításában olvashatók először olyan hiánypótló szövegek, mint Hugh Maxton kommentárja Nemes Nagy Ágnes költészetéhez, Pilinszky János Francia Rádióknak adott nyilatkozata (*Rátalálni a hitre*) vagy Pierre de Marivaux *A próbatétel* című, egyfelvonásos vígjátékának művészi fordítása, amellyel csupán rádiójátékként találkozhatott eddig a széles közönség.

Angelo Poliziano: *Levelek, I–IV. könyv*

Fordította: Fraser-Imregh Monika

Angelo Poliziano firenzei humanista tizenkét könyvbe szerkesztett leveleit, ezek közül az első négy könyvet foglalja magába e kötet a latin eredetivel együtt, így a haladó latintanulók számára kitűnő lehetőséget ad a gyakorlásra. A levélfüzérek elé a fordító, Fraser-Imregh Monika a humanista barátok életrajzait illesztette, így a könyv az itáliai humanizmus kistükrének is tekinthető.

A levelezések a lehető leghűbb képet festik tudós elődeink eszményeiről, kutatásaik tárgyairól, mindennapi gondjaikról és kiterjedt kapcsolatrendszerükről, amelynek révén egymást támogatták patronusok szerzésében, segítséget kértek egymástól, kéziratokat kértek kölcsön vagy küldtek egymásnak javításokat kérve.

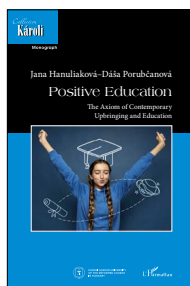
COLLECTION KÁROLI

Pál Heltai: *Hungarian–English Linguistic Contrasts – A practical approach*

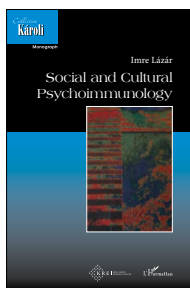
There is no doubt that an awareness of the differences between the mother tongue (L1) and the foreign or second language being learnt (L2) can help learners to acquire L2. The aim of Pál Heltai's *Hungarian–English Linguistic Contrasts* is to acquaint Hungarian students of English with the most important linguistic contrasts between English and Hungarian – at the level of phonetics, syntax, lexicology, pragmatics, and translation. The author provides a summary of the most important principles and concepts proposed by classical contrastive analysis. Most chapters consist of a theoretical introduction complemented by illustrative texts with example sentences and translations. The book provides a good opportunity for students to recapitulate or supplement some of the material covered earlier in their linguistics courses at university and shows the relevance of the different disciplines to foreign language learning, teaching, and translation.

This is the revised version of Pál Heltai's *Hungarian–English Contrastive English Studies*, supplemented by suggested solutions to the exercises.

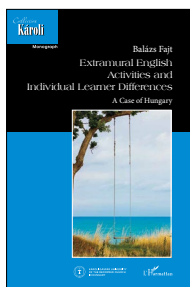
Dáša Porubčanová, Jana Hanuliaková: *Positive education – The Axiom of Contemporary Upbringing and Education*

The publication presents basic philosophical and pedagogical starting points and a practical view of positive education. The main idea of the publication is to explain how the ideas of the positive psychology movement, as a theory, can relate to positive education, which focuses on achieving school success of the student in various directions and areas. The text defines the school as a positive space, which is a necessary condition for successful and effective positive education. Emphasis is placed on the social–emotional context of the educational environment and the feeling of safety at school. Part of the book is a summary of the results of the research. Based on theoretical analysis and research, the authors propose specific recommendations and suggestions for the application of positive psychology in educational practice.

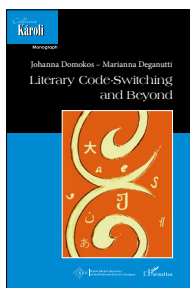
Imre Lázár: *Social and Cultural Psychoimmunology*

The disease is a coded message from fate. When pursuing the discovery of information on disease events, the neuroendocrine and immunology signals turn into reporting signals, psychoimmunology becomes a multi-dimensional semiotic problem, the evolutionary background of signals turns into etymology, and stress and its consequences become a narrative. Life events are in the center of attention of cultural psychoimmunology and offer an area where the social psychophysiology recognitions observed in the sociocultural atmosphere of a given world and life provide strategic information for psychosomatics and narrative medicine.

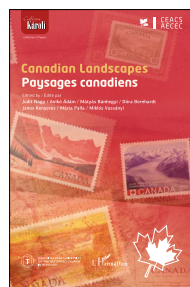
Balázs Fajt: *Extramural English Activities and Individual Learner Differences – A Case of Hungary*

Delving beyond conventional pedagogical boundaries, this book illuminates how extramural activities, from cinematic experiences to digital gaming, can be exploited as resources for learning English. By unravelling the relationship between leisure, motivation, and individual learner differences in general, this book aims to provide readers with important research findings relevant in current foreign language education.

Johanna Domokos, Marianna Deganutti: *Literary Code-Switching and Beyond*

This monography delves deep into the realms where diverse linguistic and artistic codes converge to shape the very essence of aesthetic experience. Drawing from a rich tapestry of literary and artistic works, it explores how code-switching transcends linguistic boundaries to create captivating narratives and immersive artistic experiences.

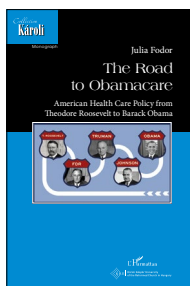

Canadian Landscapes/ Paysages canadiens

Edited by Judit Nagy, Anikó Ádám, Mátyás Bánhegyi, Dóra Bernhardt, János Kenyeres, Mária Palla, Miklós Vassányi

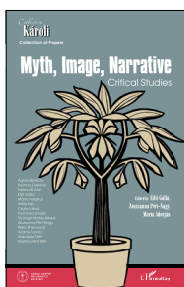
The 16 studies included in the volume *Canadian Landscapes* explore various interpretations of landscapes in Canadian Studies, offering unique perspectives in areas such as Canadian literature in English and French, Native Studies, cultural history, ethnic minorities, religion, urban studies, sociology, history, politics, and Canadian art./ Les 16 études incluses dans le volume *Paysages canadiens* explorent diverses interprétations des paysages dans les études canadiennes,

offrant des perspectives uniques dans des domaines tels que la littérature canadienne en anglais et en français, les études autochtones, l'histoire culturelle, les minorités ethniques, la religion, les études urbaines, la sociologie, l'histoire, la politique et l'art canadien.

Julia Fodor: *The Road to Obamacare – American Health Care Policy from Theodore Roosevelt to Barack Obama*

Prepare for an illuminating journey through the twists and turns of healthcare reform in the United States. From the early years of the 20th century to the implementation of the Affordable Care Act 100 years later, this comprehensive account traces the developments, key players, and pivotal moments that have shaped the American healthcare landscape. It examines why the United States took a different path from European countries in rejecting a national healthcare system in the 20th century. This text highlights the ways in which politics, economics, social factors, and sometimes personal trauma have influenced healthcare policy from Theodore Roosevelt to Barack Obama, and includes an epilogue on Donald Trump's initiatives to repeal and replace the Affordable Care Act.

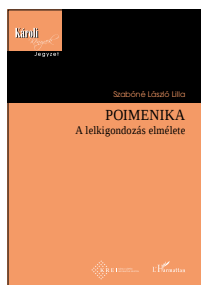

Myth, Image, Narratives – Critical Studies

Edited by Edit Gálla, Zsuzsanna Péri-Nagy, Mária Adorján

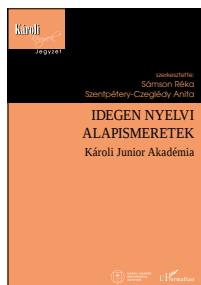
Images, myths and their representation in narrative patterns are archetypal elements of culture, let it be ancient, modern, or post-postmodern. The organising principle of the volume is the correspondence between these three concepts. The studies analyse the different aspects of myths, images and narratives in various literary and other cultural works. Due to the diversity of historical periods, authors, and cultural phenomena, the volume *Myth, Image, Narrative: Critical Studies* presents an overarching image of research in English studies carried out by scholars in Hungary. Both experienced authors and young researchers contributed to this collection of essays. The volume follows the chronological order of the cultural-historical periods and includes studies on art, literature, history, linguistics and translation theory. The collection will be of interest to students and scholars alike in fields including literary criticism, cultural studies, history and linguistics.

JEGYZET

Szabóné László Lilla: *Poimenika – A lelkigondozás elmélete*

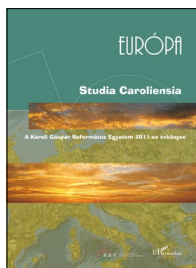
A három szakaszból építkező egyetemi jegyzet a lelkigondozás elméletébe vezeti be az olvasót. Bemutatja a poimenikai ismeretelmélet világát, ismerteti a legfontosabb fogalmakat, valamint a keresztény lelkigondozás történetének sajátosságait. Michael Klessmann dimenzionális megközelítése alapján bemutatja a lelkigondozás hétköznapi, kérügmaticus, terápiás, társadalmi és filozófiai-etikai, illetve rituális dimenzióit, legfontosabb képviselőit és jellegzetességeit. A gyógyító jelenlét modelljén keresztül beszél a lelkigondozás sokrétűségéről, a betegség-szenvedés-gyógyulás témájában a lelkigondozás teológiailag meghatározott felelősségéről, a lelkigondozói szolgálat spirituális meghatározottságáról és a korábban bemutatott dimenzióknak a gyógyító jelenlét modelljébe történő integrálásáról.

Idegen nyelvi alapismeretek – Károli Junior Akadémia **Szerkesztette: Sámson Réka, Szentpétery-Czeglédy Anita**

A kötet a Károli Junior Akadémia idegen nyelvi alapismereti moduljához kapcsolódva ízelítőt ad a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Karának idegen nyelvi képzésein folyó munkából. Az angol, német, holland, japán, kínai és koreai nyelvekhez és kultúrákhoz kapcsolódó képzéseket gondozó tanszékek munkatársai egy-egy kutatási témát felvillantva nyújtanak betekintést a bölcsészet rejtelseibe. Az összeállítás célja a diszciplínák közti határok átjárhatósága, a klasszikus filológiák és a modern alkalmazott tudományok közti kapcsolódási pontok megmutatása volt. A kötet szerkesztői azzal a reménnyel bocsájtják útra az itt szereplő írásokat, hogy az idegen nyelvi alapismereti kurzust végző diákok kedvet kapnak az itt bemutatott kultúrák értékeinek befogadására, saját kultúrájukba való beépítésére, és szívesen bővítik majd ismereteiket a Károli Gáspár Református Egyetem képzései keretében.

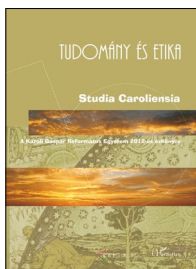
STUDIA CAROLIENSIA – A KÁROLI GÁSPÁR REFORMÁTUS EGYETEM ÉVKÖNYVEI

Sepsi Enikő (szerk.): *Európa*

A Károli Gáspár Református Egyetem *Studia Caroliensia* folyóiratából évkönyvvé alakult első, bemutatkozó kötetét tartja kezében az olvasó. A 2011-es tematikus szám az európaiság köré épül. Az Egyetem oktatói a jog, a bölcsészettudományok, a teológia, valamint a pedagógiatörténet Európához kötődő vonatkozásait tárgyalják.

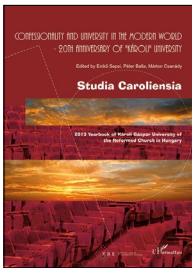
A 2011. évi *Studia Caroliensia* évkönyv tudományos munkái olyan aktuális témákat érintenek, amelyek széles társadalmi érdeklődést váltanak ki: a magyar uniós elnökség gazdaságpolitikai tevékenysége, a halálbüntetés kérdésköre, a jogérvényesítés európai helyzete, a politikai manipuláció mint fordítástudományi jelenség, valamint napjaink liturgiai kutatásai. A bölcsészettudományi írók többsége az interkulturalitás és az identitáskeresés fogalmköréhez kapcsolódik, valamint kitér a modern és mai magyar irodalom európai vonatkozásaira is.

Sepsi Enikő (szerk.): *Tudomány és etika*

A 2012-es, második kötetben is változatlan az alapfilozófia, az Egyetem oktatóinak tudományos igényességű írásait évről évre egy-egy szélesebb társadalmi érdeklődésre számot tartó téma köré csoportosítva foglaljuk kötetbe. Mindemellett nem titkolt cél, hogy az évkönyvvel olyan hagyományt teremtsünk, amely szervesen illeszkedik a református kultúra évszázadokra visszavezethető értékteremtő attitűdjéhez. Az idei esztendő témájaként a tudomány és az etika kapcsolatát választottuk. Ezt részben az indokolta, hogy Egyetemünk olyan kiváló tudással rendelkező szakembereket kíván képezni, akik felelősséget éreznek tudományáguk fejlődési irányaiért és alkalmazási területeiért. A témaválasztás másik oka, hogy a jövő nemzedékek oktatóiként, kutatóikként bennünket is élénken foglalkoztat a 21. század fő kérdése: hogyan fejlődhet tovább úgy a tudomány, hogy közben az alapvető morális és életet támogató érté-

kek határozzák meg? A *Studia Caroliensia* jelen kötetének szerzői az Egyetem valamennyi oktatási területének, azaz a jog-, a bölcsészet-, a hit- és a pedagógiatudományok aspektusából nézve keresik a lehetséges válaszokat. A jog és a morál összhangjáról, a kutatói etika problematikájáról, a globalizáció morális kihívásairól, a választól szóló bibliai tanítások és a mai keresztény etika összefüggéseiről, az intézményes professzionális nevelés fő funkcióiról szóló írásokat olyan hívószavaknak tartjuk, amelyek a laikus érdeklődő számára is hasznos fogódzót nyújtanak.

Enikő Sepsi, Péter Balla, Márton Csanády (eds.):
Confessionality and University in the Modern World –
20th Anniversary of “Károli” University

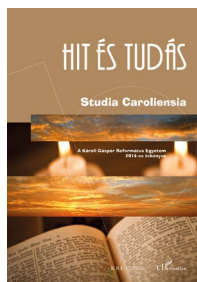
The purpose of the conference organised at and by Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary between the 15th and the 17th of October 2013 was to discuss the basic theological principles that led to the foundation of Christian Universities in Hungary twenty years ago, after the collapse of Communism. The conference also intended to celebrate the founding of our university.

The work has been organised in three panels: Christian Universities; Confessionality and Nation; Religiosity and Protestantism Today.

Presenters of the first panel were asked to discuss the challenges and opportunities for Christian universities and to redefine a vision for their work and presence in the current postmodern, secular world. Representatives of both the Catholic and the Protestant Universities were requested to reflect upon their missions within the traditions of their respective European and North American Catholic and Protestant higher educational contexts.

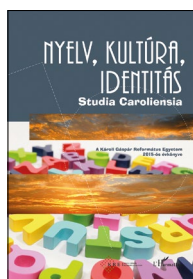
Professor Gottfried Adam, speaker of the second panel connected the topic of the first panel (education) to that of the second panel (Confession and Nation). The panel session on the third day entitled ‘Religiosity and Protestantism Today’ was opened by the former Prime Minister of the Netherlands, professor Jan-Peter Balkenende. This panel examined the change in the role of religion in international and Hungarian context.

We hope this anniversary volume will launch other fruitful discussions and reflections on our respective specific institutional missions, engaged in a world where religious decline and unchurching is a tangible phenomenon.

Sepsi Enikő, Deres Kornélia (szerk.): *Hit és tudás*

A negyedik, 2014-es évkönyv központi témájául a szerkesztőbizottság a „Hit és tudás” mottót választotta. A címválasztás indoka, hogy a Károli Gáspár Református Egyetemen oktatott valamennyi diszciplína oldaláról megfogalmazhatók problémák és megoldási javaslatok azzal kapcsolatban, hogyan egyeztethető össze a keresztény hit a tudományos módszertannal, a tudományos gondolkodás által megkívánt szabadsággal és előfeltétel-mentességgel, hogyan alakul az egyes tudományágak képviselőinek felelőssége a spiritualitás és a doktrína etikai relációjában, illetve milyen mozgósító erőt jelenthet a hit a „tisztá” tudományosság számára. A kérdés egyébiránt történetileg is megközelíthető: hogyan került tudatosan vagy tudattalanul ellentétbe vagy éppen összhangba hit és tudás a legkülönbözőbb tudományágak képviselőinél? Intézményünk oktatóinak jelen kötetben megjelenő írásai változatos irányokból vizsgálják a fenti kérdésköröket, s gondolkodtatnak el így a hit és a tudás árnyalt, reménytel és ellentmondással teli, sokszínű kapcsolatáról.

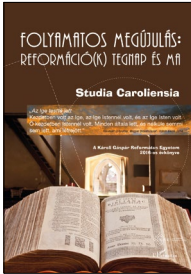
Sepsi Enikő, Deres Kornélia, Czeglédy Anita,

Szummer Csaba (szerk.): *Nyelv, kultúra, identitás*

A Károli Gáspár Református Egyetem 2015. évi évkönyvének címét a nyelv, kultúra, identitás hívószavak adják, amelyek külön-külön és együttesen is értelmezhetőek. A témaválasztás indoka, hogy az egyetemünkön oktatott valamennyi diszciplína oldaláról megfogalmazódtak rendkívül időszerű kérdések azzal kapcsolatban, hogy e három terület miképpen működik közre az egyén és a közösség önmeghatározásában és önértelmezésében. A nyelv, a kultúra és az identitás dinamikus kapcsolatrendszerét több szempontból is tanulmányoztuk, hiszen a filozófiai, lélektani, társadalmi vagy kulturális folyamatokban betöltött szerepük értelmezésében és értékelésében a társadalom- vagy hittudományi megközelítések

mellett a bölcsészettudományi kutatások is figyelemre méltó eredményekre vezettek.

Az évkönyv a címben jelzett fogalomhármas kortárs megközelítéseit kínálja az irodalomtudomány és a művelődéstörténet, a nyelvtudomány, a teológia, a pszichológia és a pedagógia, valamint a jogtudomány területein. A kötet egy idegen nyelvű tanulmányokat összegyűjtő fejezettel zárul, amely a nemzetközi kutatásokhoz közvetlenebbül kapcsolódik. Intézményünk oktatóinak jelen kötetben megjelenő írásai tehát változatos nézőpontok, tudományterületek és nyelvek hálózataként mutatják fel a kultúra, a nyelv és az identitás inspiráló találkozásait.

Sepsi Enikő, Deres Kornélia,

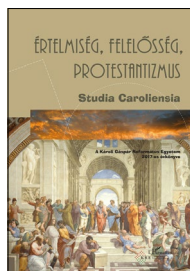
Homicskó Árpád Olivér (szerk.):

Folyamatos megújulás: reformáció(k) tegnap és ma

A Károli Gáspár Református Egyetem évkönyve 2017-ben jelenik meg hatodik alkalommal. A tudományos igényvel bíró, egy-egy szélesebb társadalmi érdeklődésre számot tartó téma köré csoportosított mondanivaló évente nemcsak a szakma, de a laikus érdeklődő számára is értékes mondanivalót tartalmaz. A 2016. évi *Studia Caroliensia* témáját a reformáció 500. évfordulója adja. A címben jelzett mindenkori és folyamatos megújulás gondolata határozza meg a kötet célkitűzését, amennyiben az egyetemen oktatott valamennyi diszciplína oldaláról megfogalmazhatók problémák, kérdések és megoldási javaslatok azzal kapcsolatban, hogy a protestantizmus és annak hagyománytörténete miképpen lép párbeszédbe a jelennel, vagyis hogyan működik közre az egyén, a közösség, vagy szűkebb értelemben véve akár a saját szakág mai önértelmezésében és önmeghatározásában.

A kötet írásai között találhatunk a megújulás jelenségét a teológia, a vallástudomány, a tudománytörténet és a művelődéstörténet felől megvilágító értekezéseket, de több dolgozat vizsgálja a reformációnak a társadalmi felelősségvállalásban, illetve szervezeti kommunikáció területén betöltött szerepét, a reformátori hagyományok megjelenését a protestáns hivatásfelfogás és az etikus gazdaság- és vezetéselméletekben. Ennek megfelelően az idei Studiában a megújulás és a reformáció kérdésköre a bölcsészettu-

domány, az állam- és jogtudomány, a hittudomány és a pedagógia kutatási horizontjain keresztül kerülhet közelebb az olvasóhoz.

Sepsi Enikő, Szathmári Éva (szerk.):

Értelmiség, felelősség, protestantizmus

A Károli Gáspár Református Egyetem tudományos igénnyel íródott, ám szélesebb társadalmi érdeklődésre is méltán számot tartó évkönyve, a *Studia Caroliensia* ezúttal hetedik alkalommal jelenik meg. Az eddigi hagyományokat folytatva az idei tanulmánygyűjtemény is olyan kérdéskört jár körül, amely az egyetem misszióját közelről érinti, és a 2017-es őszi közösségi napok összoktatói workshopjának fő témáját adta. A címben jelzett *Értelmiség, felelősség, protestantizmus* fogalomhármás mindegyike hangsúlyt kap az írásokban.

A kötet elején egy örömdetes eseményen, az értelmiségképzés céljából alapított Benda Kálmán Bölcsész- és Társadalomtudományi Szakkollégium megnyitóján elhangzott ünnepi beszédek olvashatók. Értelmiséginek lenni nem csupán magánügy, hiszen – ahogyan Bakacsi Gyula az évkönyv gondolatébresztő nyitótanulmányában fogalmaz – „az értelmiségi közösségének lelkiismerete”. Értelmiséginek lenni nem csupán egy szerep, hanem felelősség, küldetés és szolgálat is egyben. A kötet egyrészt az értelmiségiek képzéséhez kapcsolódó – így például a pedagógusképzés, nemzetnevelés kérdéseit érintő vagy hitvalló református pedagógusegyéniségek példáját felmutató – tanulmányokat tartalmaz, másrészt olyan értelmiségi egyéniségeknek, olyan szellemi embereknek állít emléket, akik ellenszélben vagy nehéz történelmi pillanatokban, olykor komoly veszélyben is vállalták, hogy emberi méltóságukat megőrizve tisztességgel kiállnak igazukért, kollégájukért, igaztalanul megvádolt embertársukért, kivételes emberségről és belső erőről téve tanúságot. Ők példázzák azt az igazságot, amely szerint csak az igaz erő képes a szolgálatra – a gyenge elnyomó vagy szolgálta.

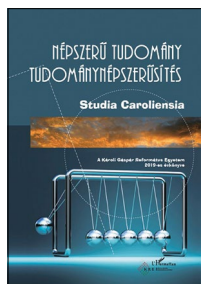

Sepsi Enikő, Szathmári Éva (szerk.): Károli 25

A Károli Gáspár Református Egyetem évkönyve, a *Studia Caroliensia* immáron nyolcadik alkalommal jelenik meg. Ez a 2018-as szám az egyetem fennállásának 25 éves és egyben Állam- és Jogtudományi Karának a 20 éves jubileumát ünnepli.

A Magyarországi Református Egyház Zsinata 1993. február 24-én hozott döntést a Károli Gáspár Református Egyetem alapításáról, amelyet Dr. Hegedűs Loránt püspök kezdeményezett. Az ünnepélyes évnyitón Czine Mihály így fogalmazott: „Apáczai Csere János – az első magyar filozófus – álma majd három és félszáz esztendő után – végre megvalósult.” Az új alma mater képzési folyamatosan bővültek, mára a teológia, a bölcsészet- és társadalomtudományok, az állam- és jogtudomány oktatása, valamint a tanító- és tanárképzés egyaránt helyet kapnak bennük.

Egykori alapítók, mostani vezetők, volt hallgatók, volt hallgatókból lett tanárok, korábbi és jelenlegi oktatók emlékeznek az indulás azóta már legendássá vált nehézségeire és megindító pillanataira, majd a növekedés örömeire és a folytonos kihívásokra. Elmondják, hogy mit kaptak a Károlitól, és beszámolnak az elvitathatatlan sikerekről: a hallgatói létszám folyamatos növekedéséről, az intézményi bővülésről, a szellemi gyarapodásról, a tehetséggondozásról, az oktatói utánpótlás kineveléséről, a hazai és a külföldi szakmai kapcsolatok bővüléséről, az állami és nemzetközi ösztöndíjak hozadékaról, a Károli Könyvek sorozat sikertörténetéről, az értelmiségképzés szolgálatában életre hívott Benda Kámán Bölcsészet- és Társadalomtudományi Szakkollégium elindításáról, a végzett hallgatók szakmai és emberi elismeréséről. És persze arról, ami egy oktatási intézményben a legfontosabb, s amit az egyik oktató így fogalmazott meg: „Nincs annál nagyobb öröm, mint ha az ember tanúja és segítője lehet a fiatal lelkek kibontakozásának.”

Furkó Péter, Szathmári Éva (szerk.):

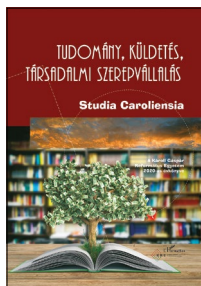
Népszerű tudomány – tudománynépszerűsítés

Jelen kötet témáját a protestáns értelmiség tudománynépszerűsítő szerepe adja. A kötet egyik előfeltevése, hogy a bölcsészet- és társadalomtudományok, a hittudomány, az állam- és jogtudomány, az egészségtudomány, a pedagógia, a szociálpszichológia és az egyes területekhez kapcsolódó kutatói életpálya népszerűsítését, a

szemléletformálást, a játékosan történő ismeretszerzést minél szélesebb körben, és akár már kisgyermekkorban érdemes elkezdni.

A kötet *első szerkezeti egysége* – *A tudománynépszerűsítésről általában* – négy tanulmányt foglal magában, melyek a tudomány élvezetessé tételének általános kérdéseiről értekeznek, köztük a tudománynépszerűsítés mindennapi küzdelmeiről, valamint az egyes törekvések tudományterület-specifikus jellemzőiről.

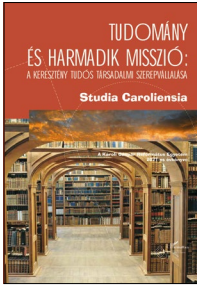
A kötet *második szerkezeti egysége* konkrét tudománynépszerűsítő tanulmányokat foglal magába a bölcsészettudományok, társadalomtudományok, szociális és egészségtudományok, pedagógia, valamint a jogtudományok területéről. A bölcsészettudományt képviselő tanulmányok sorában kiemelt szerepet kapott a pszichológia, a nyelvtudományok, a történelemtudomány és a művészettörténet területén végzett kutatások közérthetővé tétele.

Furkó Péter, Szathmári Éva (szerk.):

Tudomány, küldetés, társadalmi szerepvállalás

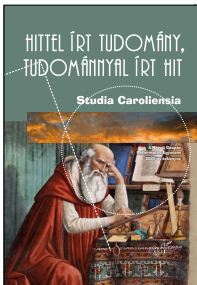
A 2020. évi *Studia Caroliensia* témáját a protestáns tudós értelmiség társadalmi szerepvállalása adja. A *Tudomány, küldetés, társadalmi szerepvállalás* tematikáját oktatóink a bölcsészettudomány számos területén vizsgálódva, a hittudomány, a pedagógia, az egészségtudomány, a társadalomtudományok, illetve az állam- és jogtudomány perspektívájából egyaránt megközelítették. A kötet rámutat, hogy az egyetemi oktatói-kutatói életpályát vállalók egyben társadalmi szerepet is vállalnak a szemléletformálás, az ismeretátadás és a tudományos eredmények mindennapi életben történő alkalmazhatósága és terjesztése révén. A kötet első szerkezeti egységében a hivatástudat és a társadalmi szerepvállalás összetevői és általános kérdései alapján megfogalmazott értekezéseket találunk, a második részben pedig a szerzőink által szűkebb területen végzett kutatást bemutató tanulmányokat adunk közre.

Furkó Péter, Csőke Zoltán (szerk.):

Tudomány és harmadik misszió: A keresztyén tudós társadalmi szerepvállalása

A Studia Caroliensia, a Károli Gáspár Református Egyetem évkönyve 2021-ben jelenik meg tizenegyedik alkalommal, témáját a harmadik misszió – a felsőoktatási intézmények akadémiai közegben és azon túl kiváltott hatása, valamint a protestáns tudós értelmiség társadalmi szerepvállalása adja. Jelen kötet szorosan kapcsolódik a korábbi kötetekhez (Tudomány, küldetés, társadalmi szerepvállalás) és a 2021-es őszi félévben megrendezett Károli Közösségi Napok tematikájához is, amelynek témája „A keresztyén ember társadalmi szerepvállalása” volt. A kötet tíz esettanulmányt tartalmaz, amelyek közül hat a Pedagógiai Kar, egy a Szociális és Egészségtudományi Kar, három pedig a Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar műhelyeiben folytatott kutatások eredményeit mutatja be.

Furkó Péter, Szentpétery-Czeglédy Anita, Csőke Zoltán (szerk.):

Hittel írt tudomány, tudománnyal írt hit

Hittel írt tudomány, tudománnyal írt hit – talán így jellemezhetjük a Károli Gáspár Református Egyetem jelenlétét a hazai felsőoktatás egyre színesedő palettáján. Hiszünk abban: ahogy Luther a kettős kormányzásról szóló tanításában az evangélium erejére és a világi felsőségre bízta a bűnbe esett embert, úgy teremthet a református egyetem a hit és tudomány kettős vezérlete alatt olyan új világokat, amelyekben a 21. század embere megtalálhatja küldetését.

A *Studia Caroliensia* 2022. évi kötetét mindazon oktatók, hallgatók, kollégák és olvasók figyelmébe ajánljuk, akik nyitottak az interdiszciplináris megközelítésmódok befogadására, és akik hisznek abban, hogy a hit mellett a kételkedésnek is helye van, mert csak így juthatunk közelebb az új felfedezésekhez.

A kiadó kötetei megrendelhetők, illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:

L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.
Tel.: +36-70-554-3177
harmattan@harmattan.hu
www.harmattan.hu

L'Harmattan France
5-7 rue de l'École Polytechnique
75005 Paris
T.: 33.1.40.46.79.20
diffusion.harmattan@wanadoo.fr

L'Harmattan Italia SRL
Via Degli Artisti 15
10124 Torino
Tél: (39) 011 817 13 88 / (39) 348 39 89 198
harmattan.italia@agora.it

Szakmai koordinátor: Gáspár Katalin
A borítót Kára László tervezte
Olvasószerkesztő: Csőke Zoltán
Műszaki szerkesztő: Kardos Gábor
Nyomdai kivitelezés: Prime Rate Kft.,
felelős vezető: Tomcsányi Péter